

**ვიცანი
ღმერთო
სამყარო**

ვაჟა-ფშაველას
ნაკვალევზე

**GOD, I KNOW
THE WORLD
YOU MADE**

IN THE FOOTSTEPS OF
VAZHA-PSHAVELA

ავტორ-შემდგენელი: ეთერ თათარაიძე, ამირან არაბული Author-Compiler: **Eter Tataraidze, Amiran Arabuli**

რედაქტორი: ზაზა აბზიანიძე
Editor: **Zaza Abzianidze**

ინგლისურად თარგმნა: ლელა ებრალიძემ
თარგმანის რედაქტორი: ერიკ ჰალვორსონი
გამოცემაზე მუშაობდნენ: ნინო რაზმაძე, ბაია ჟუჟუნაძე, მარიკა კაპანაძე
დიზაინი, დაკაბადონება: სანდრო ჩხაიძე
გარეკანის ფოტო: ლელი ბლაგონრაოვა
ფოტოგრაფი: ამირან არაბული
პროექტის კოორდინატორი: ნინო რაზმაძე

Translator: **Lela Ebralidze**
Editor of translation: **Eirik Halvorson**
The publication was prepared by: **Nino Razmadze, Baia Zhuzhunadze, Marika Kapanadze**
Designer: **Sandro Chkaidze**
Cover Photo: **Leli Blagonravova**
Photo: **Amiran Arabuli**
Project Coordinator: **Nino Razmadze**

- © ეთერ თათარაიძე, ამირან არაბული / Eter Tataraidze, Amiran Arabuli
- © საქართველოს ფოლკლორის სახელმწიფო ცენტრი / The Folklore State Centre of Georgian
- © საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა / The National Parliamentary Library of Georgia
- © საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი / Saint Andrew's Georgian University
- © საქველმოქმედო ფონდი „ქართული გალობა“ / Georgian Chanting Foundation

შინაარსი

„რა ფერისაა ქვეყანა...“	6
კოსმოპოლიტიზმი და პატრიოტიზმი	23
ფრაგმენტები (პოეზია, პროზა, წერილები)	26
მოგონებები გარდასულ დღეთა (წიგნიდან „კაი ყმა“)	48
ცოტა რამ ქართველ მწერალთა და მკვლევართა შეფასებიდან	62
„მამამა ღმერთს ჩამაჰყარა სახელი“ (გულქან რაზიკაშვილის ნაამბობი)	64
მოგონებები (თიანეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი)	157
კრიტიკულ-ესეისტური ნიაღვრეები:	213
ქალი და კაი ყმა	213
„ძმის საძებნებლად ნამოვლ...“	218
აფხუშო	221
მთვარე – სწორფერი	225
ლეღას ბაჩალი	227
მომავლის პოეტი	230
ნამცვრევი	233

CONTENTS

“The Meaning of Our Life...”	6
Cosmopolitanism and patriotism	23
Fragments (Poetry, Prose, Letters)	26
Memories of old days (From the book “The Man of Courage”)	48
Some of the Views Expressed by Georgian Authors and Scholars about Vazha-Pshavela	62
“Graced from God” (Narrated by Gulkan Razikashvili)	64
Memories of Vazha-Pshavela, (Tianeti Museum of Local Lore)	157
Critical and Literary Digressions:	213
“A Woman and a Man of Courage”	213
“Looking for the Brother...”	218
Apkhusho	221
The Moon Symbolizing a Stsorperi	225
Lela’s Bachali	227
The Poet of the Future	230
Gleanings	233

„რა ფერისაა ქვეყანა...“

„ძნელია ვაჟას ცხოვრების აღწერა;
შაბლონით ხომ ვერ მიხვალთ მასთან.
ვაჟა მაღლაა და მის ცხოვრებას
უფსკრული ავლია წრედ“.
ვახტანგ კოტეტიშვილი

3 ავა-ფშაველას ცხოვრება ერთი გაბმული, ლუგუმ ყოფაზე მოთქმით ნაქსოვი, შორსმყოფთა ყურისთვის ამოდ სასმენი სევდიანი სიმღერა იყო.

მის მშობელ და დამფრთხანებელ მთაში უთქვამთ: „**დარდიან გულზე სიმღერა ტირილის მაგიერია**“.

„**ტირილით გაუმთელდება გულს მოტეხილი პირია**“, – ამბობდა თვითონ და, „ტირილი“, ალბათ, თავმწინდა ხალხური პოეზიის იმ ნაცად და, ამასთან, რამდენადმე უცნაურ ნაირსახეობასაც გულისხმობდა, „ხმით ნატირალთა“ სახელწოდებით რომ იცნობს მუხლადი მხატვრული სიტყვის ზეგარდმო მაღლს ნაზიარები ქართველი მკითხველი...

მთას იქით სავსე, სრული, თითბრისფერი მთვარე ამოდიოდა, ხოლო „აქეთ“, სადაც პოეტი შეპყვევოდა ღამის სველ კალთას, ნისლი წვებოდა და „**უხილავად ჰქმნიდა ქვეყანას ხილული-ანს**“.

„**წინანდებურად მკვდარ**“, ვაჟის გრიგალებში გამონატანჯ გულს გაუნელებული ცეცელი ედებოდა, თმა-წვერში ჭალარა ხშირდებოდა, მატულობდა, „ტიალი ნუთისოფელი“ თავის გზას მიუყვებოდა, ბევრდებოდა „**საცხოვრებისო წუხილი**“ და ... მაინც „მღეროდა“...

მიენდობოდა და... ჩატყდებოდა ხიდი (ბენეცია – წყდებოდა); „**ერთხელც იქნება, მოვკვდები, მივებარები მიწასაო**“, – ინგებებდა შეუბრალებელი ცხოვრებისგან უმონყალოდ ნაგვემ თავს და სევდის „**ბეჭალაო**“ შეპყრობილი ხსნის **იშედს** „ყელმოღერებული იის“ თანხლებით კარსმომდგარი გაზაფხულის ნახვაზე ამყარებდა...

გაზაფხულდებოდა და ბექ-ბუქში თოვლი დადნებოდა, ჩამოშრებოდნენ და შავად დაჩრდებოდნენ მთები; სამოთხესაკით „ველიან-ჭალაინებს“ ჩადუნა და თიქნისყურა მოედებოდა; გაიხსნებოდნენ საპირიქითო გზები და წვიმით ჩარეცხილ, ჩამუქებულ საფლავის ქვაზე სავარცხლიანი ოფოფა „**მოვდებო-და**“... სოფლისგან ხელნაკარავსა და დავიწყებულს აღარც სატრფოს ერთგულების უწინდელი იმედი ჰქონდა. ძველებურად აღარ მზეობდნენ მისი „**ფოფინა**“ თვალები. თუ ადრე „**მოვკვდე შენ დაუტირებლად, თუ შეგადარო მზესთანაო**“, – ეფიცებოდა, ახლა „**არ დაინდობა დიაცი, მიწყვი ორპირი, ფლიდიაო**“, –

“The Meaning of Our Life”...

It is rather difficult to describe Vazha's life;
one is afraid that whatever he says about him
might sound as a platitude. Vazha stands too high
and his life is surrounded by an abyss.

Vakhtang Kotetishvili

Vazha Pshavela's life was one uninterrupted, sad song, a lamentation over a bleak life pleasing to the ear of faraway listeners.

An old saying born in the mountains, which were Vazha's home and a source of inspiration, goes like this:

“Just like crying, singing cures heartaches.”

“Having a good cry heals broken hearts,” he said himself, while by “crying” he meant a popular, though strange genre of folk poetry, which is known to the fortunate Georgian readers as “laments”...

A full pale moon would rise behind the mountain, whose nightly slopes were a shelter for the poet, and a cloud of mist descended and “made the visible world invisible.”

His “still dead” heart, which had suffered a lot, was burning in unfading fire, his hair and beard were turning grey, while “the damned life” was going on. As the “sorrow of life” increased, he kept “singing”...

He would trust once more and... the bridge would fall down again (a bridge thinner than a hair would break); “I'll die, take shelter in the ground,” the poet, tortured severely by the cruel life, comforted himself, trying to find hope in the spring and its herald – “a pretty little violet”...

With the coming of spring snow would start to melt in the mountains and they remained black and bare; the meadows were covered with ferns and bugloss; the blocked paths leading to the other side were free again and hoopoes sat on the grave dark stones, washed by rain... Rejected and forgotten by the fellow villagers he started to distrust his lover as well. His “twinkling” eyes ceased to sparkle, and instead of the vow of true love (“The Sun's not half as beautiful as you, may you not mourn my death, if that's not true.”), he wrote: “Don't spare a guileful woman, can't you see, she's like a bridge of thread across the sea!” There was a “damned” river flowing between Vazha and Salome Molodinskhvili, and the only comfort for the sorrowful poet was to watch his beloved from afar.

He could bear that pain.

Life had taught him how to endure suffering.

He was ready to give up all the pleasures of the world (of which he knew too few) if only he could always hear the voice “from heaven”, and the squawking eagle sitting on his right shoulder did not get angry and abandon him...

წერდა... გაღმა-გამოღმა მყოფებს, ლუკას და მოლოდინაანთ სალომეს, მუა ავად აღრეწილი „სატიკალე“ მდინარე ჩაუდიდოდათ და მოუთმინარი ფიქრით დასეტყვლი პოეტი ნეგემსა და შვებას შორით ცქერაშიდა ჰპოვებდა.

ამასაც აიტანდა.

ცხოვრებამ ასწავლა განსაცდელში გაძლება.

დათმობდა სოფლის ყოველგვარ სიამეს (ანკირა ებადა დასაკარგი და დასათმობი), ოღონდაც „**კიდაპი**“ ნასმენი უხილავის ხმა არ შეწყვეტილიყო, მოყაყაჟე არწივი არ შემოწყრმოდა და მის მარჯვენა მხარზე ჯდომა არ მოეშალა...

თავის დარდიან, ვარშიან, სიმწრით და ნუხილით გაქეჟილ, სენ-სამსალით გალიციკიკებულ „სიმღერებში“ – „**სულეირი მოძრაობის შეტყველებით ფორმაში**“ (გრ. კიკნაძე) – ერთურთთან ათავსებდა მიწიერი ცხოვრების უხანოხის განცდას და უმჯობესი მომავლისთვის ბრძოლის ჟინიან სურვილს; პირადი ბედნიერების დათმობისთვის ყოველნამიერ მზაობას და ქვეყნის საკეთილდღეო ფიქრს; ბილწთან ზავით შეუკერვლობის მაღალ შეგნებას და ნატვრას ამ ცოდვილ მიწაზე ღრუბელთ გულმკერდის მონაურ წვიმად მოსვლისას...

გაჩქარებული ნისლები, პოეტის დარად, „**მღერით**“ მიდიოდნენ ვინრო, სულწუხხეზე, ხოლო ცაზე მოყვავილე ქათათა ღრუბელნი „**მზის სიხივს სჰვამდნენ დილითა**“... „მღეროდნენ“ მთანი მაღალნი (გულში აშირანიც მღეროდა); „მღეროდნენ“ ცელის ფხის ანანერი ქუჩი და ბურჩიანში დასაშრობად განწირული გემრიელი წყარო...

ტან-ფეხით არაფერი ემოსა, „დედიშობილა“ დაიარებოდა და მაინც მთლად მას ეკუთვნოდა ქვეყანა, „**მთაში – მთა, ბარად – ბარია...**“ მიწის მჩხევრავ ნაიალადარ ხარს ჰგავდა და „**ნუ მოხვალ, მიწას ეფარეო**“, – აფრთხილებდა ტურფა, ჯანსუტ იას. შავი ღრუბელი დასწოლოდა და ნუხდა, ბორგავდა, ხმაგაბმით ბუბუნებდა. „**დამსეტყვეო**“, – ემუდარებოდა საავდროდ ნარბ-შეკრულ ცას და თავისი „**კაცობის გვირგვინის**“ – ჭილყავითაგან შეჭირვებული სამშობლოს – გასაგონად „მღეროდა“: „**კარგი მაქვს წუთისოფელი, კაი დროს დავიბადია**“.

„მღერებოდა“ და „მღეროდა“.

გულს დარწეული სამი პირშეუკრავი იარა (წარსული, აწმყო და მომავალი) „სიმღერაში“ ხელს ვერ უშლიდა.

მალი-მალ გაუბოდა, ებრადებოდა და მტყვენობდა ბედი; კბენდა მოდიდებული ვარამი... მაინც „მღეროდა“.

შორი გზიდან „ცეცხლ“ ცხენით მიწისკენ მიმავალი გამოციებულ მინერში ოხლად დარწეული ბაღლებზე ფიქრობდა; ჩქარობდა, გული მათი სიბრალულოთ ესერებოდა, ეხლიჩებოდა და ისევ „მღეროდა“.

ხანდახან დაიჩივლებდა, „**ჩონგურს სიმები დამიწყდა, მღერა**

His sad and sorrowful “songs,” which were filled with bitterness, the songs that were “the movements of the spirit expressed in speech.” (Grigol Kiknadze) brought together a perception that life is too short and a burning desire to fight for a better future: a willingness to give up his own personal good and concern for his country’s welfare; a refusal to put up with the baseness and a dream to come to this sinful earth as a pure rain flowing from a bank of clouds...

The mists moved smoothly over the narrow gorge singing a “song” like the poet himself, and the snow-white clouds blooming in the skies “were drinking golden rays of the morning”... high mountains were “singing” too, as well as fescue grass and a small spring with tasty water, running dry among the butterbur...

He had nothing to cover his body and walked about “bare”, but still the whole world belonged to him, who was “**the master everywhere he’d go, in mountains and in meadows lying low...**” He was like an ox that had returned from the pasture and was now digging the ground. he warned a pretty and gentle violet to stay in the soil, in her safe home and not to come to this world (“**Don’t come, life’s full of dangerous things**”). Weighed down by a heavy dark cloud, he was always worried, having no rest and murmuring to himself, “**Please knock me down with hail,**” he begged the angry sky and to comfort his homeland, plagued by ill-wishers, sang: “**I’m fortunate, born at the right time.**”

He “felt like singing” and he “sang.”

The three open wounds (past, present, and future) could not discourage him from “singing.”

Life was not always kind to him, and he suffered misfortune, but he kept “singing.”

Riding his “fiery” horse home from far away he thought about his orphaned children waiting for him in a cold mud hut, and his heart would bleed for them, but he still “sang.”

Sometimes he would complain: “**The strings of my chonguri¹ have all broken, no longer do I wish to sing my songs.**” However, he had no right to keep his talent, the greatest treasure he was endowed with, to himself and not serve his country because of his personal feelings.

The poet playing the “weeping pipe” secretly waged an intellectual war against his harmful, nameless opponent, arguing with him; he argued with his glutton, self-indulgent, and “**incredibly stupid**” fellow countrymen, and, being well aware of his own talent and personal merits, and hoping that in the future everyone would be judged according to their merits, he proudly announced: “**The day will come for you and me, when who is close to God we’ll see...**”

Vazha sang sadly and the belief that “**nature does not kill a truthful heart, but keeps it, with such heart she’ll never part**” gave him courage to endure the pain... Vazha-Pshavela’s short life was pure as

¹ A four-stringed lute played by plucking and strumming (translator’s note (TN))

მწადიან აღარაო“, მაგრამ გულით და გონებით ბავშვად ოქროს ზოდების მზიდავს არ ჰქონდა უფლება, პირადი საეროვნობე წინ დაეყენებინა და ეპიური განწყობილება ყოველდღიური ცხოვრების წარმართველ წესად ექცია.

„მტირალის სტირის პატრონი“ მალულად მავნე, უჩინარ, უსახელო მეთოქს უტევდა, ეპაექრობდა; ნაყროვან, ბედის ნე-ბიერ, „შეუწონარი სირაგვნიო“ გათავსებულ „მაშული-შვილებთან“ დავობდა და საკუთარი ნიჭის, პიროვნული ღირ-სებისა და ავკარგის გამრჩევი მერმისის მოიმედე სიამაყით ნაფერი ნიშნისგებით აცხადებდა: „მაგრამ გავიგებთ ერთხე-ლაც, ვინ ახლო ვსდგვართ ღმერთთანა...“

მღეროდა ვაჟა: მღეროდა ნაღვლიანად და რწმენა იმისა, რომ „კარგს გულს არა ჰკლავს ბუნება, თან დააქვს ძველის-ძველად“, მარტივად მხნეობას მატებდა... უცოდველი ჩვილის ცრემლივით წრფელი და საკირესავით მწავე, ნატანჯი და „ნაღვლით ნაქარგი“, სიმწარეაწყარბი და მწუხარე იყო ვაჟა-ფშაველას ხანმოკლე ცხოვრება. ასეთია მისი „სიმღერებიც“.

ვაჟა-ფშაველას დაბადებაში, ისევე, როგორც მის აღმატებულ ნიჭიერებასა და უაღრესად შედეგიან შემოქმედებით შრომაში, ღვთის ხელი, ღვთის ნება ერია. ნიშანდობლივია თუნდაც ის, რომ ახალშობილის თმა თავლებს უფარავდა... უჩვეულო ინსიგნიებით დაბადებულ „ნაწილიანებს“ ეძახოდნენ მთაში. მათ რიგითი ადამიანებისგან ზედატანის რომელიმე ნაწილზე (მხარბეჭი, თავის არე, გულ-მკერდი...) „ამოტიფრული“ მზის, მთვარის, თხილის გულისა თუ ვარსკვლავის გამოსახულება გამოარჩევდათ; ასევე, ჭარბთმიანობა... გამჩენი თავის რჩეულს ქველი საქმეებისთვის ამზადებდა და თუკი ეს უკანასკნელი ვერ შეძლებდა ცით დაკისრებული მოვალეობის ზიდვას ანდა თავისი განსხვავებულობის, ცხებულობის საიდუმლოდ შენახვას, გულსაკლავად მალე, ერთობ ნადრევედ იღუპებოდა...

ეთერ თათარაიძის წიგნში „მამად ღმერთს ჩამაჰყარა სახელი“ გულთან რაზიკაშვილი იტყვის: „ნაწილიანი ყოფილა პაპაჩემი პავლე. ჩემი ბაღიცი ნაწილიანი იყო, ორის წლისა მამიკვდა... პერანგიანი დაიბადა... ფერეც ეტყობოდა, კობტა მასკვლავი ეჯდა სანვერის ზემოთა... ის პერანგი გადავადე და იმიტომაც მალე დამელუპა... არ უნდა გადამეგდო... ნა-წილიანი საუკეთესოა. ევა ყოფილა ადამიანის ბედნიერობა ცხოვრებაში... პაპაჩემზე ამბობდნენ, კარგა მიუდიოდა ცხოვრებაო, არც ერთი შვილის სიკვდილს არ შეესწვრაო. იმის სახლში სუ ქორწილი და ლბინი იყოო, იმათ ჯაჭვებით სახინკლე ქვაბი არ ჩამაიხდებოდაო... მამა იტყოდა: ნაწილი დაბადებით დაჰყვება კაცსაო, სინამდვილე არიო... მამაი

an infant's tear, and burning like a lime kiln, filled with pain and "sewn with bile."

And his songs were like his life.

Vazha-Pshavela's birth, as well as his exceptional talent and productive work indicated that he was chosen by God. It is remarkable that the newly born poet had such long hair that it covered his eyes... Mountain people believed that children born with unusual marks on their heads or the upper parts of their bodies (shoulders, head, chest...) resembling small figures looking like the sun, moon or a star; or with too much hair, were "born with a caul"... That meant that God had given them a mission to perform great deeds, and if such a person failed to accomplish his or her divine mission, or to keep their peculiarity secret, God would take them away from this world, so they died before their time...

In the book *Graced from God* written by Eter Talaraidze, Vazha's daughter Gulkan Razikashvili says: **"My grandfather Pavle was born in a shirt, and so was my baby boy. I lost him when he was two... He was born with a caul... One could see he was special, because he had a lovely star-shaped mark above his upper lip... I threw away his caul and probably that's why he died so soon... I shouldn't have thrown it away... The saying goes that he who is born with a caul is lucky... My grandfather was said to be a happy man. He didn't see the death of any of his children, and at his home a table was always laid for feasts and weddings. They say that a big pot for cooking khinkali² was never taken off the chain over the fire... Father said he believed that people were born lucky. Father must have been born under a lucky star, that's for sure, born to have a different fate..."**

It is not correct to ignore the mystic elements in Vazha-Pshavela's biography. Even if there were not obvious facts that people could see, his contemporaries or descendants would create legends about him and add fantastic elements to them, making some of them sound like unbelievable stories. However, one thing can be said for sure: there is nothing in the memories of Vazha's contemporaries that is not based on real facts and sometimes on the daily routine they shared with him. When Vazha was born, they predicted that he would be special and his life would be different from others. The prediction of those mountain "prophets" came true, as the whole Georgia, and all the educated and cultured part of the world can see...

Vazha was born on July 14, 1861 (although in his autobiography he had given the date as May 15, 1862) in Chargali, a beautiful village in the mountains of Pshavi.

At that time Chargali represented the twelfth community of Pshavi (as it was written in the charter issued by King Erekle II in 1819), and was settled later than other Pshavian villages.

² Khinkali is a very popular Georgian dumpling made of twisted knobs of dough, stuffed with meat and spices. It is boiled, but is also delicious when fried (TN).

იქნებოდა ღვთის ნაწილიანი, იქნებოდა, იმას სხვანაირი ეტლი ედო, სხვანაირი...”

არ უნდა იყოს სწორი ვაჟას ბიოგრაფიიდან მისტიკის ელემენტების გამორიცხვა, პირწმინდად ამოშლა და უგულებელყოფა. ფაქტობრივი, თვალჩინოსანი დადასტურებაა რომ არ ყოფილა, თვით ხალხი, თანამედროვენი თუ შთამომავლობა შექმნიდა მისი სახელის ირგვლივ ზღაპრულ-ფანტასტიკური დეტალებით ქარბად თუ ზომიერად გაჯერებულ დაუჯერებელ ამბებს, ცნობისწადილის აღმძვრელ სიუჟეტებს.

თუმცა დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას: ვაჟას მცნობთა, მომსწრეთა თუ სულაც თანამეცნიერთა მოგონებებში არაფერია ისეთი, მყარი ნიადაგი რომ არ მოეძევათ, რეალობით არ იყოს პირობადებული და შემაჯარებელი, სინამდვილე და თუნდაც რუტინული ცხოვრებისეული მოვლენები რომ არ ედოს საფუძვლად...

დაბადებითვე სხვაგვარი, არაორდინარული მომავალი უმისნეს და, თუ როგორ ახდა და აცხადდა მიიღო „წინასწარმეტყველთა“ ნათქვამი, მონება არა მხოლოდ საქართველო, არამედ მთელი წიგნიერი, კულტურული კაცობრიობა...

ვაჟა-ფშაველა დაიბადა 1861 წლის 14 ივლისს (ავტობიოგრაფიაში თვითონ 1862 წლის 15 მაისს ასახელებს), ჩარგალში, ფშავის ერთ ყურ, გაღმა-გამოღმა მთების კალთებზე გაშენებულ უმშვენიერეს სოფელში.

ჩარგალი იმ დროს ფშავის მეთორმეტე თემს შეადგენდა (ასეა მითითებული ერეკლე მეფის 1819 წლის განჩინების სიგელში) და, ფშავისხევის სხვა სოფლებთან შედარებით, გვიან განაშენიანდა. ზეპირი თუ წერილობითი ცნობები რაზიკაშვილების პირველ-წინაპრად სოფელ სნოში (სტეფანწმინდის რაიონი) ოდითგან მოსახლე ღუდუშაურების ძველთაშვილებს გვარს იხსენიებენ. ჩარგალში მისვლამდე და დამკვიდრებამდე ვაჟას (სავარაუდო) წინაპრებს ცაბაურთის თემი, აფხუზო და ლიზო გამოუვლიათ და საბოლოოდ აქ, როგორც ერთ ხალხურ ლექსშია ნათქვამი, „აბრეშუმის საბლით მოზომილ ცოტინა“ ჩარგალში დასახლებულან.

გვარ-მოდგმის ლიბუს დამდები წინაპრების ხსოვნას ყოველთვის განსაკუთრებული კდებით, კრძალვით და პატივისცემით ინახავდნენ ფშავ-ხევსურეთში. დროთა დინებაში გაცრცელო, დანაკლებულ გადმოცემებში ცოცხლობდნენ „პიროფლიანთა“ გვერდით ხსენების ღირს ამაგდარ წინაპართა შთამბეჭდავი სილუეტები.

ვაჟა-ფშაველას „გამარტივებული“ გენეალოგია ამგვარად გამოიყურება: რაზიკა-ქუმსი-იმედა-ბერო-გივი-პაველე-ლუკა.

პოეტს დიდად ეამაყებოდა საკუთარი მამულ-წყლის მცველ

According to both written and oral sources, the ancestors of the Razikashvils were the Ghudushauri family, living in the village of Sno (Stepantsminda district) from ancient times. Vazha's ancestors must have passed the Tsabaurta community, then Aphkusho and Lisho before they finally settled in little Chargali **“whose length and width could be measured by a silk ribbon.”**

Pshavians and Khvsurians had a great respect for their ancestors. Their names were preserved in old, threadbare editions.

The simplified version of Vazha-Pshavla's genealogy is Razika-Kumsi-Imada-Bero-Givi-Pavle-Luka.

The poet was very proud of his ancestors, who fought bravely to defend their homeland. So, even as a child he would listen carefully and remember the stories about their heroic deeds.

Imeda Razikashvili, who comes third in the genealogy, is known to have said these daring words (he must have been really annoyed) to King Erekle: **“When you have told me what you have to say, my lord, let me say something too!”**

These words demonstrate that ordinary people could admonish even great kings if the latter happened to overlook anything that posed a threat to their country.

Imeda, known as the **“Pshavian Chief”**, was big and strong, and riding his white horse he looked like an epic hero. He was famous for chasing Lezgins, who, being murderers by nature, made constant attempts to penetrate Pshavi via narrow paths to kill and rob its inhabitants. However, at the sight of the formidable Pshavian warrior, the attackers were terrified.

When Imeda died, folk poets, admiring his courage, said these words about the brave warrior: **“Imedo, brother, Heaven's gate is open wide to let you in...”**

Many of Vazha's ancestors were distinguished people, but we cannot speak about all of them in this article.

However, it would be unfair and ungrateful to write about Vazha saying nothing about his virtuous, warm and kind parents!

Pavle Razikashvili, a Pshavian man who was born to serve God, spent his youth in poverty among uneducated people, but he learned to write himself, practicing on smooth stones.

(Later his granddaughter Gulkan Razikashvili did the same: she used to scratch or write about the bitterness of an orphan's life on stones while pasturing the cattle. However, the cows, bitten by insects, would run to find cooler places and the young herder had to follow them, leaving the stones behind. Later she tried to find the stones, but in vain.

In Pkhovi of that time, where the most important skills for a man were being able to use a sword and a shield, and a bow and arrows, reading and writing was considered a useless, devilish occupation. The parents brought up in a heroic mood were categorically against educating their children... Pavle's father Givi Razikashvili, like many of

თავის წინაპართა სახელები და სიყრმითვე გულდაგულ ისმენდა და იმასთხოვრებდა მათი მხნეობისა და ვაჟკაცობის ამსახველ ზეპირ ისტორიებს.

გენეალოგიურ ხაზში რიგით მესამეს – იმედა რაზიკაშვილს – მიეწერება სიტყვები, რითიც მას (ალბათ, რაღაცის გამო განაწყენებულსა და უკმაყოფილოს) მეფე ერეკლესთვის მიემართავს: „**ორი შენ მიბრძანე, ბატონო, მესამე კი ჩემი გაიგონო!**“ როგორც ჩანს, არასდროს უოფილა მიზანშეწონილი, თვით მეფეთათვისაც კი შეეხსენებინათ სოფლის „უბირ“ შვილებს ის, რაც ზოგჯერ მათი ფართო, არწიველი თვალსაწიერის მიღმა რჩებოდა ხოლმე და რის გაუთვალისწინებლობაც საზიარო შეიძლება გამომდგარიყო ქვეყნის საერთო ინტერესებისათვის... თეთრ ცხენზე ამხედრებული იმედა, დევგმირული აღნაგობის და ზავითანი შესახედაობის „**ფშაველთი ფეროსი**“, მრავალგზის იყო ნასახელარი ლეკთა მდევრობაში და მისი დასახვა ფერფურს აკარგვინებდა და თავზარს სცემდა მთოს ბილიკებით ფშავეში სადავლოდ და სამეკობროდ გადმოსულ, ბუნებით მუღიდ გადამთიულებს.

ხალხური მელექსეები ვალში ვერ დარჩებოდნენ „მემეტე“ ლომორის მიმართ და აკი ლამაზარივით მიუდევნებიათ კიდევ მისი ღირსების საფერი სიტყვები: „**ღიამც დაგვხდება, იმედო, დიდი სამოთხის კარია...**“

კაცთკითხული წინაპრების სიმცირეს ვაჟა ნამდვილად ვერ დაიჩივლებდა. თვითელმა მათგანზე შეყოვნება შორს ნაგვიყნადა! მაგრამ უსწრობა (და უმადლობა – უმადურობაც!) იქნება, ვნეროთ ვაჟაზე და თუნდაც წამით მუხლი არ მოვიხაროთ მისი ღვთივსათნო, ადამიანური სითბოთი და სიკეთით აღსავსე მშობლების წინაშე!

პავლე რაზიკაშვილმა, სულიერების მსახურად დაბადებულმა ფშაველმა კაცმა, სრული ქონებრივი სიბერეისა და ირგვლივ გამეფებული გონებრივი განვითარებლობის პირობებში, სიპქაზე ისწავლა წერა.

(მოგვიანებით პაპის გზის მიმდევრად და გამეორებლად მოგვევლინება გულქან რაზიკაშვილი, ნახირობი ყოფნისა ხელისგულისოდეა ქვაზე რომ კანრავდა ობლის გულისთქმას და „დაბზიკავებულ“ საქონელს გადევნებული ხშირად კარგავდა თითქოსდა იოლად მისაგნებ ალაგას „შენახულ“ წარწერიან ფიქსას)...

ფარ-ხმლისა და მშვილდ-ისრის დროინდელ ფხოვეში აუგად და უსარგებლო, საეშმაკო საქმედ ითვლებოდა წიგნის ხელში აღება და წერა-კითხვის სწავლა. საგმირო-პეროიკული თავგადასავლების სულისკვეთებით აღზრდილი მშობლების უმეტესობა კატეგორიული წინააღმდეგი იყო შვილებისთვის განათლების მიცემისა... პავლესაც უშლიდა მამა, გიგი რაზიკაშვილი: თემსა და სოფელს ნუ ღალატობ. „გარუსებას“ თავი დაანებე, გვარი არ მოაყენო... და როცა ვერა გააგონა რა, მოკვლა მოუნდომა,

his contemporaries, did not want his son to get any education. “You are betraying the community and the village by “behaving like Russians”, stop it, if you don’t want to disgrace your family!...” he used to tell his son. Seeing that he could not make his boy change his mind, he tried to kill him, but Pavle already knew that he belonged to the religious world. So, feeling weighed down by the hopeless situation in his own family, the young man was forced to leave his father’s home and seek shelter in one of the monasteries in Kakheti.

Among the monks he learned the Scripture and returned home well-educated... he started as a psalm-chanter at the Chargali church, then was appointed archdeacon of Shuapkho and Magharoskari, and finally became a priest in his native Chargali, where he stayed till the end of his life...

Vazha took after his uncle Boigar, they were very similar in character. Like his uncle, while hunting he had killed three hundred-hoofed game² and had buried his gun three times...

In tolerance he resembled his mother.

Barbare (Gulkan) Pkhikleshvili (people with this surname were descendants of the Gabidouri family), was from the village of Skhlovani (Tianeli administrative unit)... She possessed both spiritual and physical beauty, and was known as a very kindhearted woman who always helped the orphans and the poor, she was an affectionate mother and wife, caring for her family and feeding the hungry. She always welcomed guests, being equally glad to receive her close relatives and friends and people she hardly knew. Seeing that far away, a traveler was descending from Mount Akhuni, she would call him and invite him for a meal, saying that he would be tired and hungry after a journey... Priest Pavle would grumble, just for show, that his wife was giving away everything, leaving nothing in the house. Barbare knew many folk poems by heart. Her uncle Paraskeva was a folk poet, who had no equal in Pshavi. No one could see Barbare standing idle. She grazed the cattle, took the grain to the mill, brought water from Chichakheva, tidied the house, and swept the yard... In winter she used to comb wool and knit beautiful floral socks...

When Luka was four or five years old, he absorbed his parents’ kindness and cordiality together with the fresh air he breathed in the mountains of Sashube and Sasoveti; he watched them work and listened to their conversations.

Pavle liked telling stories about the heroes of old times.

“I loved listening to the stories about the heroic deeds of our ancestors; later my literary works were based on those stories,” Vazha wrote.

He clearly remembered his mother’s stories and it seemed to him that he felt the breath of the mysterious nights of Skhlovani Village.

Vazha’s siblings – Martha, Giorgi, Niko (Bachana), Tedo, and Sandro (Alexandre) – were more or less aware of their brother’s brilliant talent,

² One hundred bodies of cloven-hoofed game was the quota over which a hunter had to bury his gun for 3 days (TN).

მაგრამ პავლეს არსებაში უკვე გახსნილიყო სულიერების სფეროსკენ სამზერი სარკმელი და როცა მის მოწოდებას უმონყალოდ თრგუნავდა მისსავე ოჯახში შექმნილი უნეგემო გარემო, იძულებული გახდა, აეკრა გუდა-ნაბადი. დაეკრა ფეხი და თავისუფლების საძებრად კახეთის ერთ-ერთი მონასტრისთვის შეეფარებინა თავი.

მონესეთა შორის განისწავლა, გამოიწრთო, გათვითცნობიერდა საღვთო სჯულის საკითხებში და საფუძვლიანად მომზადებული დაბრუნდა მშობლიურ მთაში... თავდაპირველად მედავითნოება დაეცალა ჩარგალში, შემდგომ შუაფხოლა და მალაროსკარის მთავარდიაკვნად დანიშნეს, ბოლოს კი ისევ ჩარგალში იტვირთა და ატარა მღვდლის საპატიო მისია...

ვაჟა, ხასიათის მხრივ, ყველაზე მეტ და უეჭველ მსგავსებას მაინც ბიძა ბოიგართან ამჟღავნებდა; ბიძასთან, ვისაც სამწერ ჰქონდა აზარი ათავებული (ც. ი. სამასი წმინდა, ჩლიქიანი ნადირი ჰყავდა მოკლული და, წმინდა ამისა, თოფი სამწერ მინაში დამარხული)... მიმტევებლობის სანაქებო უნარი დედისგან დაჰყვა.

ბარბარე (გულქან) ფხიკლემილი, ძირად გაბიდოური, სოფელ სხლოვნიდან (თიანეთის მაზრა) იყო... სულით, სახით და ტან-ფეხით თანაბრად ლამაზი ქალი, თანამედროვეთა დახასიათებით, უზომოდ გულკეთილი, ობოლ-უპოვართა შემბრალე, თავისიანთა მოსიყვარულე და მიერთა გამკითხავ-დამპურებელიც ყოფილა. მინაწერ თუ შორეულ სტუმრის წდმა და სიყვარული რჯულზე უმტიკცეს ჩვევად ჰქონია ქვეული. შორს შენიშნავდა ახუნის მთაზე თავქვე მომავალ მგზავრს, გაეგებებოდა, დახვდებოდა და შინ შეიპატივებდა: – დაღლილი იქნები, პური გეშეიბაო... პავლე მღვდელი ყასიდა ჩაიჭავრებდა: წყალსა და ქარს ნალეზინა სახლიო!... ბარბარეს ზეპირად სცოდნია თავისი კუთხის სიტყვიერება. ფშავში პირველ, ტოლუპოვარ მელექსედ იცნობდნენ მის ღვიძლ ბიძას – პარასკევას. უქმად მყოფ ბარბარეს ვერავინ ნახავდა: ნახირს რომ მომწყემსავდა, მერე ნისქვილში საფუძავს ნაიღებდა; ყიფახევაზე წყალზე წასული მალევე გამოჩნდებოდა და ეხო-კარს მიაღაგებდა... ზამთრობით საჩერელს ჩაუბეჯითებოდა, მოიმარჯვებდა ჩხირ-წინდას და ქსოვდა გაზაფხულისდრად აყვავილებულ ფეხსამოსს...

ოთხი-ხუთი წლის ლუკა საშუბისა თუ სასოვეთათვის კამკამა ჰაერთან ერთად ირგებდა და ითვისებდა გულისხმიერი მშობლების წინს უზენაესობას; აკვირდებოდა მათ ფუსფუსს, საქმიანობას; აყურადებდა საუბარს.

პავლეს უყვარდა ძველი, უსოვარი ჯამის საკარგემო ამბების მოყოლა.

„საგმირო ამბებს დიდ აღტაცებაში მოყვავდი და სწორედ ეს ხანა დაედვა საძირკვლად, ლიბოდ ჩემს შემოქმედებას“, – იგონებს ვაჟა.

სახიერი კინოკადრის სიყვადით აღბეჭდვოდა მის მესხიერებას მშობელი დედის ნაამბობი იაკობისებური ცხად-მოჩვენება,

and though the future still seemed vague, they felt that Vazha would attain fame. That feeling stopped them from arguing or joking with him too freely in the happy moments, when they had fun together. Their letters addressed to each other and their relationship is very good material for quite a thick book, which, hopefully, will be written some day!..

Obviously, Vazha was fond of books from a very early age, which would surely have been noticed and encouraged by his father.

Pavle Razikashvili understood that in the reality they had to face, any creative talent people were born with was lost if it was not supported by education. Without proper instruction and education a talent would be useless like a sword hanging on the wall idly and eaten away by rust. Fortunately, Pavle had enough means to support his family, all of them were fed and clad, and he decided he could afford to take Luka to Telavi Theological School.

The future "Mountain Eagle" was eight, when Father put him on his horse and rode him over the mountains, showing him the Alazani bank meadows as they were heading to Telavi...

Luka Razikashvili spent six years studying in Telavi.

The environment at school was too cold, dull, and inhumane, and the rhythm of studies too monotonous to arouse interest in the boy with a different, unique vision and talents. Later Vazha noted with regret that during his studies at school he did not gain much...

For some reason during his school years he wrote his surname as Razikov instead of Razikashvili.

The young man liked having a foreign-sounding name.

He also signed his correspondence with that name...

Luka was willful and determined. His physical strength was amazing; he used to spend most of his free time boxing and wrestling with other boys, and beat everyone. No one could defeat him.

He did not have a proper seat in the classroom, but spent two years curled up inside the cold fireplace, watching the boring process of education. So even that ironic detail distinguished him from his peers!..

According to the authors of his biography, the ten-year-old Luka was already in love. He did not dare to show his feelings, so the future poet suffered silently, admiring his love from afar. His pride would not let him declare his love to her... Meantime, the date of his departure was approaching. Probably his hidden, unrequited love was the only reason why it was difficult for him to leave Telavi...

In 1887 Luka enrolled at a secular school in Tbilisi. At that time he knew many chapters and episodes of *Vepkhistkaosani*⁴ by heart.

He lived in a room on Elizabeth Street, which he had rented together with his friends Solomon Lashauri, Andriashvili, and D. Kadagidze.

⁴ The Knight in the Panther's Skin, a medieval Georgian epic poem, written by Shota Rustaveli in the 12th century (TN).

სხლოვანის იდუმალი ღამის სუნთქვა და ზე-ბუნებრივი სურათი რომ მოატყეს ჩვენამდე...

...და დედამამიშვილები – მართა, გიორგი, ნიკო (ბაჩანა), თედო და სანდრო (ალექსანდრე) – მეტნაკლებად რომ გრძნობდნენ ვაჟას სიდიადეს, შეუცნობლობის ნისლში გამომკრთალ დიდ მომავალს და შეძლებისდაგვარად ცდილობდნენ დასაშვებ ზღვარს არ გადასულიყვნენ მასთან კამათსა თუ ხუმრობა-თავშეცეცის ნა-ნატრ ნუთებში.

მათი მიმონერა თუ უშუალო ურთიერთობა ერთობ მიმზიდველი და საინტერესო „მასალა“ ერთი თანადი წიგნისა, რომელიც, იმედი ვიქონიოთ, ოდესმე აუცილებლად დაინერება!..

წიგნის სიყვარული, უეჭველია, ადრეულ სიყვანჯილეშივე დაე-ბედა ლუკას, რაც, შეუძლებელია, ვერ შეემჩნია პავლე მღვდელს და სერიოზულად არ ეფიქრა შვილისთვის ხელის შეწყობაზე.

პავლე რაზიკაშვილი ხედავდა, რომ მთიელთა ბუნებითი, თან-დაყოლილი შემოქმედებითი ნიჭი, ხშირ შემთხვევაში, უგებოდ იფლანგებოდა, უკვალოდ იკარგებოდა და თუკი ამ ნიჭს განათლებაც არ წაუშვებლობდა, წრთობა და ვარჯიში მოაკლდებოდა, კედელზე უქმად დაკიდებული ფრანგულივით დაჩლუნგდებოდა და დაჩოღოტდებოდა...

ოჯახის რჩენა-შენახვის ფილფო გააჩნდა, სარჩო-საბადებელი, ავად თუ კარგად, მოეძეებოდა, ღვთის შეწყვენი თანრაუცემელი არავინ ჰყავდა და გადაწყვიტა თელავის სასულიერო სასწავ-ლებელში მიებარებინა ლუკა.

რვა წლისა იყო მომავალი „მთის არწივი“, როცა მამამ ცხენზე შემოისვა, მთები გადატარა, ალაზნის ჭალა-ველები აჩვენა და თელავში ჩაიყვანა...

ექვს წელიწადს მოუწია ლუკა რაზიკაშვილს თელავში სწავლა. სასულიერო სასწავლებლის ცივი, ყოვლად უსახური, უინტერესო, არაჰუმანური გარემო, სწავლის მონოტონური რიტმი და სხვა ამდაგვარნი ახლოსაც არ ეკარებოდა სრულიად გამორჩეული ხედვისა და მიდრეკილებების მქონე ყმანვილის შინაგან მონო-დებას, ხელსა და ინტერესთა სფეროს. თვითონვე აღნიშნავდა (რა თქმა უნდა, დანაწიებით), რომ სასწავლებელში ყოფნამ ბევრი ვერაფერი არგო მის გულსა და გონებას...

რატომღაც „რაზიკოვად“ იწერებოდა და არა „რაზიკაშვილად“. მოსწონდა საკუთარი გვარის უცხო, არაქართული ჟღერადობა. თავის პირველ კორესპოდენციებსაც „რაზიკოვის“ ხელმოწერით აქვეყნებდა...

ხასიათდებოდა სიციუტით და შეუპოვრობით. ჰქონდა უჩვეულო ფიზიკური ძალ-ღონე; თავისუფალი დროის დიდ ნაწილს კრივსა და ჭიდაობას ანდომებდა; ყველას ჯაბნოდა. მისი მომრევი არავინ იყო. ლუკასთვის ადგილიც კი ვერ გამოიხატა იმ საკლასო ოთახში,

The new school did not change him. He was still frolicsome and restless, and was often scolded by the teachers. Luka loved challenging and making fun of his classmates, who were conceited because of the higher social status of their families. He could not tolerate injustice... The watchman of Mushtaidi Park gave him the nickname “Red Pshavian”, because he loved red mulberries so much. That nickname seemed to suit him; at least, he did not mind being called Red Pshavian.

The Tbilisi school also failed to suggest anything interesting to Luka. The same boring lessons continued, leaving him indifferent as before. The young man spent much more time boxing with his friends or discussing abstract topics than studying. He sought for the things that would satisfy his aspirations and spiritual needs... Luka Razikashvili's interests and the educational system of his time diverged from each other, which was the reason why he hardly managed to obtain the school graduation certificate.

The best and most unforgettable of Luka's school memories was a visit to Anton Purtseladze, which he paid to him together with his friend Andriev. The elderly Georgian writer received the curious guests cordially. Luka modestly handed a notebook to his host. The notebook contained his fifteen poems and on the cover he had written: **“Poems Composed by Luka Razikashvili”**... The next meeting with Anton Purtseladze proved to be more exciting and emotional for the beginner poet: The experienced master of words liked his works and wished him success...

The secular Tbilisi school was followed by Gori Teachers' Training Seminary.

The director of the seminary Semionov was one of those people who first saw and appreciated Luka's great talent. He was a really kind and considerate man, who treated the young Pshavian man like his own son. In students he valued dignity, diligence and a good memory, while their origin and nationality did not matter to him... To this day his words about Luka sound impressive: **“Высшая поэтическая натура!”**⁵

In Gori Luka took great interest in books by foreign authors. He read them so greedily that soon he had read all the books in the library of the seminary. He studied the works of Socrates, Plato, Epicurus, Kant, Bacon, Spenser, Homer, Dante, Virgil, Shakespeare, Byron, and others. Luka took part in preparing the students' handwritten journal; he was an active member of the Gori Populists, wrote papers about Davit the Builder and Queen Tamar, and actively participated in organizing a literary soiree for the peasant poet Ioseb Davitashvili...

When holidays approached he got really excited.

Chargali was awaiting him with its cool Chichakheva and “the trout water,” “the grove covered in hops”, and Sarakdari Hill. It also awaited

⁵ The highest poetic spirit!(TN).

სადაც მეცადინეობები ტარდებოდა. სხვა რა გზა ჰქონდა – მთელი ორი წლის განმავლობაში ჩამუქრალ ბუხარში იჯდა და მტკიცედ მოზღუდული ადევნებდა თვალყურს სწავლა-განათლების ერთ-ფეროვან, მოსაბეზრებელ პროცესს.

ბედმა ამ ღმირისმომგვრელი ყოფითი ნიშნითაც განასსვავა და გამოარჩია თანატოლებისაგან!..

ათი წლის ლუკა, მოგონებათა ავტორების გადმოცემით, უკვე შეყვარებული იყო. გულისნადებს ვერავის უშეუღლა. შორით წვა-დაგვამი გადიოდა ნისლის ნაფლეთივით და ყვავილის ნაფურთალივით ეფუმერული, მღელვარე და ფორაქი დღეები. ვერ ბედავდა რჩეულთან მიახლოებას და მტანჯველი გრძნობის გამხელას. თაემოყვარება ბოჟავდა... ახლოვდებოდა ჯამი თელავთან დამშვიდობებისა და, ალბათ, ერთადერთი, რის გამოც ეძნელებოდა იქიდან წასვლა, ცალმხრივი და ისიც გაუმხელელი სიყვარულის სახმელთან პირისპირ დარჩენა იყო... 1877 წელს თბილისის სამოქალაქო სასწავლებელში შევიდა. ამ დროისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ არაერთი თავი თუ ეპიზოდი ზეპირად იცოდა.

ცხოვრობდა ნაქირავებ ოთახში, ელისაბედის ქუჩაზე, სოლ. ლაშაურთან, ანდრიაშვილთან და დ. ქადაგიძესთან ერთად.

თავის დაუდევრობას, ცელქ საქციელსა და მოუსვენრობას ვერც აქ ეუღლოდა, რის გამოც აღმზრდელ-მასწავლებელთა შენიშვნებსა და გულისწყრომას იმსახურებდა. უყვარდა ამჟამრტავი, სოციალური სტატუსით ჩვეულებრივი ოჯახის შვილებზე მაღლა მდგომი და ამით გათამამებული ტოლ-წნორების გამოწვევა და აბეჯად ადებდა. ვერ ურიგდებოდა უსამართლობას... ჭროლა თუთის სიყვარულის გამო მუშტიადის ბალის დარაჯებმა „ჭროლა ფშაველი“ შეარქვეს. რალაყით შვენოდა კიდევ ეს კეთილშობიანი თიკუნი. ყოველ შემთხვევაში, არ სწყინდა...

ლუკასთვის არც თბილისში ყოფნა-სწავლის წლებს მიუციათ მნიშვნელოვანი რამ. აქაც გრძელდებოდა უშინაარსო გაკვეთილებისადმი გულგრილი დამოკიდებულება. მუშტიკრცესა და ამხანაგებთან „განყენებულ“ თემებზე საუბარში გაცილებით მეტი დრო იხარჯებოდა, ვიდრე მეცადინეობაში. ელტვოდა იმას, რაც მის სულს სწყუროდა, ავსებდა და აკმაყოფილებდა... საპირისპირო მიმართულებით მიდიოდნენ ლუკა რაზიკაშვილი და განათლების იმდროინდელი სისტემა. ამიტომაც იყო, რომ ძლივს ეღირსა სასწავლებლის ატესტატს.

ყველაზე კარგი და დაუყინყარი რამ, რაც ამ პერიოდიდან შემორჩა მის მხსიერებას, სასწავლებლის ამხანაგთან, ვინმე ანდრეევთან ერთად ანტონ ფურცელაძესთან სტუმრობა გახლდათ. მხცოვანმა მწერალმა თბილად მიიღო ცნობისმოყვარე ჭაბუკები. ლუკამ მორიდებით მიართვა და დაუთოვა რვეული, რომელშიც მისი თხუთმეტიოდე ლექსი იყო მოთავსებული. რვეულის ყდას ეწერა: „ლექსები, შეთხზული ლუკა რაზიკაშვილისა“... მომდევნო მესხედრა კიდევ უფრო მღელვარე და ემოციური გამოდგა დამ-

with the khinkali made by his mother and the scythe sharpened by his father. He would play with his friends and hunt wood pigeons, swim in the river, and together with his brothers, cousins, and friends, pretend to take “the land of sorcerers” or Sula-Kurdighela Castle by storm like the heroes of *Vepkhistkaosani*.

The imitable, carefree period of youth was coming to an end and the next stage – full of worries – was starting in Luka Razikashvili's life. It was not easy to find a job.

Upon the recommendation of the Association Promoting Literacy, headed by Ili Chavchavadze, Luka Razikashvili was appointed a teacher in Amtinskhevi School, which was the only school in the Ertso-Tianeti district.

He moved there together with his younger brother Tedo.

From the beginning, Luka's career was accompanied by complaints, intrigues, and quarrels... He defended poor people oppressed by the princes who made them pay land taxes. The dispute between him and Priest Aghniashvili regarding a fence adjacent to the school territory lasted for a long time...

Soon the “unruly” teacher, who would not tolerate dishonesty and wickedness, was dismissed from the school.

The harsh reality relentlessly persecuted the poet, not letting him fully realize his intellectual “resources.” As soon as he revealed his poetic talent, a pain began to follow him. It was expressed and perpetuated by the following lines:

**“My wings of inspiration, they are cut
By living life like this, stuck in a rut.”**

In his attempt to enter the poetical arena he came across cold, pallid walls...

His elder brother Giorgi was studying at St. Petersburg University.

So, Luka desired to join him.

One day his dream came true and with the help of the legendary wrestler Kula Gidaneli he managed to go to Russia...

However, when he arrived in St. Petersburg, Luka found there was not exactly a favorable academic environment.

Since he had not finished the gymnasium, he was admitted to the university as a non-degree seeking student. He attended some courses in law, which later greatly assisted him in fitting justice to the customs of mountain people and to make the laws serve their interests...

During his stay in St. Petersburg, Luka had to live in a constant state of misery and anxiety; he often engaged in unequal fights together with his brother and onlookers were amazed at how skillfully he could beat as many as ten opponents fighting against him...

In the autumn of 1884, Luka (already Vazha-Pshavela, as Dimitri

წყები პოეტისათვის: გამოცდილმა მესტიყვემ მოუწონა ნაკალმები და წარმატებები უსურვა...

მემდეგ – გორის საოსტატო სემინარია.

სემინარიის დირექტორი სემიონოვი – ლუკას პოეტური ნიჭის ერთ-ერთი პირველი დამნაზავი და დამფასებელი; კეთილშობილი და უაღრესად ყურადღებიანი პიროვნება, შვილიშვიტით რომ ეთავი-სებოდა ახალგაზრდა ფშაველი. მისთვის არსებითი იყო მის-წავლის არა ეროვნება, მოდგმა და სადაურობა, არამედ ღირსება, გულმოდგინება და მესხიერება... დღესაც კი რაღაცნაირი ნიშანდობლივობით ისმის და ხშიარობს ლუკას მისამართით მისი ნათქვამი: „**Вышая поэтическая натура!**...“

გორში ლუკა გაორმაგებული ინტერესით ჩაუვდა და ჩაულრმავდა საზღვარგარეთულ ავტორთა წიგნებს. სემინარიის მთელი ბიბლიოთეკა გადაკითხული ჰქონდა. გულისყურით დაამუშავა და შეისწავლა სოკრატეს, პლატონის, ეპიკურეს, კანტის, ბეკონის, სპენსერის, ჰომეროსის, დანტეს, ვირგილიუსის, შექსპირის, ბაირონის და სხვათა ნაშრომები და საპროგრამო ნაწარმოებები. მონაწილეობდა მოსწავლეთა ხელნაწერი ჟურნალის მომზადებაში; იყო გორის ხალხოსანთა აქტიური წევრი; დაწერა რეფერატები დავით აღმაშენებელსა და თამარ მეფეზე; საჩინო წვლილი შეიტანა გლეხი მგოსნის – იოსებ დავითაშვილის მხარდამჭერი საღამოს გამართვაში...

მოახლოვდებოდა არდადეგები და გულში მთების ჩქრ ჩაუდგებოდა.

ჩარგალში მიეღოდა გრილი ჭიჭახევა და „**კალმახიანი წყალი**“, „**სვითი გაბმული**“ მურყნიანი და სარაყდრის გორი, დედის მოხვეული ხინკალი და მამის გამართული ცული, სწორებთან თამაში და ქედნებზე ნადირობა, მდინარეში ბანაობა და „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა მიბაძვით ძმა-ბიძაშვილებთან და სხვა თანასოფლელებთან ერთად „ქაჯეთის ციხის“ ანუ სულა-კურდულეთ სიმაგრის იერიშით „აღება“...

მთავრდებოდა სიჭაბუკის განუმეორებელი, ხალისიანი ხანა და იწყებოდა ახალი, საზრუნავით აღსავსე ეტაპი ლუკა რაზი-კაშვილის ცხოვრებაში...

სამსახურში მოწყობა ადვილი არ იყო.

წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (თავ-რე ილია ჭავჭავაძე) მხარდაჭერით ლუკა რაზიკაშვილი მასწავლებლად განამწესეს ტოლათსოფელში, ერწო-თიანეთის მხარეში მაშინ ერთადერთ ამენისხვეის სკოლაში.

თან ჰყავდა თედოც – უმცროსი ძმა.

Tsiskarishvili had named him) had to return home as he could not stay in St. Petersburg without money.

Fortunately, he heard that Otar Amilakhvari, who lived in the village of Otarsheni, was looking for a private teacher for his son, so the poet decided not to miss that opportunity and started educating the boy...

Here he met and soon married Amilakhvari's illegitimate daughter Keke (Ekaterine) Nebieridze... He let his family in Chargali know about his marriage and Pavle sent about ten Pshavian horsemen to meet him in Mtskheta. Naturally, his brothers Tedo and Bachana accompanied him as groomsmen. They rode up the Aragvi Gorge with cheerful cries... Among the wedding guests there were still a few nasty feasters trying to spread gossip and stir up fights, so one of these people lost an ear – Vazha cut it off with his dagger at Khitsva Turmanauli's pub...

His return to Pshavi from “the big country” was a willful step. He returned to his village, his icons and shrines, came back to the Promised Land, as for him Pshavi was the affectionate and fertile motherland, it was his haven, “the place of his existence,” his “home,” where he “felt at home” (Tamaz Chkhenkeli)...

From that moment a new stage began in Vazha's life. It was quite “stable,” but full of worries. He and Keke had a son (Levan) and three daughters (Mariam, Tamar and Gulkan)...

Keke, who was shortish and frail, found life in the mountains too hard, but for the sake of her husband and children she tried her best to cope with the tough living conditions.

Before finally returning to the dark ravines and slopes, the “vivid” violets and purple heliotropes smiling near the abyss, the September mists and the eagles soaring in the sky, Vazha had to go to Didloneti with his family. He spent two years there working as a teacher, and during this period he opposed the functionaries, priests, bailiffs, the village headman... There was no shortage of complaints, accusations, and groundless slander directed against him... It took him a long time to improve relations between parents and their children, he even wrote a teaching about that issue... But his activity in Didloneti had the same ending as other efforts he had made before – despite the support of about two hundred local residents, Vazha was fired and that experience evoked unpleasant memories in him for the rest of his life.

In December 1902, during Vazha's visit to his sister Martha and her husband Mete, Keke died unexpectedly in Chargali. The woman pregnant with the fifth child had lifted something heavy and that proved fatal to her... Vazha learnt about his wife's death when he was hunting roe deer with his nephew in the Kvareli forest. Next day he set off for Chargali accompanied by his sister and when he arrived home, the widowed poet found his young children wailing over their dead mother... He took his panduri⁸ off the wall and (to hide his grief from the neighbors) touched the strings and his pain grew into a sad song. He created another masterpiece – the poem “To a Pretty Violet I Say...”

⁸ A traditional Georgian three-string plucked instrument common in all regions of Eastern Georgia, such as Pshav-Khevsureti...(TN).

ლუკას სამსახურებრივ გზას იმთავითვე სარიცხები, ინტრიგები და დავიდარაბა დაებედა... ესარჩლებოდა და ქომაგობდა ლალის ამოღები თავადებისგან შლონებულ ხალხს; კახიანს გასტანა დავამ და სამართლის ძიებამ მღვდელ აღნიამილთან სკოლის მომიჯნავე ღობის გამო...

„მოურჯულებელი“. უმსგავსობისა და უკეთურების შემოიბი მასწავლებელი მალე სკოლიდან დაითხოვეს.

არსებული სინამდვილე დაუნდობლად ზღუდავდა, მტრობდა და სულიერი თუ გონებრივი „რესურსის“ სრულფასოვანი რეალიზების საშუალებას არ აძლევდა (პოეტური შემოქმედების მადლთან ზიარების პირველივე წლებიდან აედევნა ტკივილი, შემდგომში ამგვარ პნკარებად რომ გარდაისახა და გამარადილდა: „ფრთებს მიკვეცს აღმაფრენასა ამბავი ყოველდღიური...“). ვრცელი ასპარეზის მიგნებაზე ფიქრში მკაცრი და უშეღავათო რეალობის ცივ, ცრიატ კედლებს აწყდებოდა...

უფროსი ძმა გიორგი პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლობდა. თვითონაც იქ გამგზავრება პქონდა გუშანში.

და აი, ლეგენდარული მოჭიდავის კულა ღლდანელის უანგარო თანადგომით რუსეთში წასვლა მოახერხა...

არც პეტერბურგში დახვედრია მაინცდამაინც ნაოცნებარი, ცოდნის შეძენა-გაღრმავებისთვის ხელსაყრელი გარემო.

ენიდან გიმნაზია არ პქონდა დამთავრებული, პეტერბურგის უნივერსიტეტში თავისუფალ მსმენელად მიიღეს. გაიარა იურის-პრუდენციის კურსი, რაც შემდგომ წლებში დიდად ეხმარებოდა, მთის ადათ-წესებისთვის მიესადაგებინა მართლმსაჯულება და კანონები ხალხის სასარგებლოდ გამოეყენებინა...

მდმივი უსახსრობა და ლუკმა-პურის მოპოვებაზე წუხილი მთელი იქ ყოფნის განმავლობაში არ მოშორებია; უთანაბრო ჩხბშიც ჩაბმულა და ძმასთან ერთად რიცხვით ათჯერ მეტ მონინააღმდეგესთან მარჯვედ მორკინალს განცვიფრებაში მოუყვანია ამ ამბის თვითმხილველი...

1884 წლის შემოდგომაზე ლუკა (დმიტრი ცისკარიშვილის მიერ უკვე ვაჟა-ფშაველად მონათლული) უკიდურესი გაჭირვების გამო სამშობლოში გამოემგზავრა.

ბედად, სოფელ ოთარშენში გამოჩნდა შინამასწავლებლის ადგილი და ვაჟასაც ბევრი აღარ უყოყმანია: ადგა და ოთარ ამილახვრის გაუთვლილის აღზრდა-განათლებას მოჰკიდა ხელი...

აქ გაიცნო და მალე თავისად იგულვა ამილახვრის უკანონო შვილი კეკე (კაბეტრინე) ნებიერიც... ჩარგალში შეუთვალა და პავლემ ათამაგე ცხენოსანი ფშაველი დაახვედრა მცხეთაში. თედო და ბაჩანაც, ბუნებრივია, მაყარში იყვნენ. არაგვის ხეობა ლალი საქონრილო ძახილ-ხმარით და ცხენების ჯირითით ავლეს... არც აყვია მოქეიფეთა ქილიკი და მარი მოჰკლებათ, რის გამოც ვაჟას ხანჯალს ერთ-ერთი მათგანის ყური შეეწირა ხინვა თურმანაულის დუქანში...

„დიდი ქვეყნიდან“ იგი წინანარი განზრახვით ბრუნდება

After two years he married Tamar Didebashvili from the village of Khorkhi. In his letter dated June 2, 1904 and addressed to his brother Sandro, Vazha explained and justified the difficult decision he had made to prove him that it was the only way to save his children. The letter said: **“I read the letter you sent to Niko and learned the wisdom contained in it. I can see that you, my brothers, do not like my “rejuvenation,” but you judge me wrong: you do not know my situation and that is why you condemn me, you think it is easy to watch the destruction of your own family and the misery of your children; You do not know what it is, and may you never experience what I have gone through. You cannot imagine how it feels when even your dog tries to find food and shelter with your neighbors and cats will not stay at your home either. That is the reason why I was forced to remarry...”**

In October 1905 Tamar gave birth to a son (Vakhtang).

During Vazha's entire life, which lacked joy (with the exception of the magic moments of creative inspiration) the year of 1890 was probably the saddest, as in this year both his parents died: one in September and the other in October. Now the gate of paradise was tightly shut and the whole responsibility for taking care of his ancestors' house – **“a hermit's hut”** (Simon Chikovan) – lay with Vazha...

“The members of Pavle Razikashvili's family scattered like the biblical Jacob's children” (Dimitri Benashvili).

Vazha settled down in Chargali. Outwardly he did not differ from typical Pshavians, who had to work night and day for a living.

Among Vazha's weapons there were three good swords: a European one, a short hillless sword, and a Khevsurian sword; he had oxen and bullocks named Kvarela, Ghila, Ghvinia, and Nizhara; his two horses were named Tsetskhla and Nikori. He did not stand out as the best farmer, but was not bad at ploughing, mowing, and reaping; and was quite good at hewing out and repairing spades, yokes, fixing pegs for yokes, hook-bladed axes, ax handles, sledges and other instruments; in his garden he used to grow apples, pears, cherries, walnuts (some of the fruit trees planted by him still grow in Chargali); he had some neighbors (Osa and Khekhara Zurabashvili, Ghvtiso and Mikha Mitelashvili, Beso Pirkushashvili...), who knew his verses and narrative poems by heart.

In 1892 Vazha became ill with anthrax “thanks to” some infected ox meat and lost one eye. He had to stay in bed for eighteen months, then he went to Tbilisi and had an operation, but it did not help. However, that sad incident could not affect his fate and luck (as Vazha's daughter Gulshan Razikashvili mentioned in her conversation with Eter Tataraidze: **“His eye was red and somewhat disfigured. But he was born under a lucky star, and possessed great charm, so the distorted eye did not make a big difference. Father was like a beam of light in the dark...”**).

He was still the best shooter...

Vazha-Pshavela was not only concerned with his family life and creativity,

⁷ Fiery (TN).

⁸ In Georgian Nikora means an animal (ox etc.) with a white-spot on its forehead (TN).

ფშავში. იგი უბრუნდება თავის სოფელს, ხატებსა და სალო-
ცავებს, როგორც აღთქმულ ქვეყანას, რადგან „ფშავი“
მისთვის სამშობლოს თბილი და პოხიერი დედა-მინა, ამ-
ქვეყნიური ნავთსაყუდელი ანუ „ყოფიერების სახლია“, ის
„შინა, რომელიც მას ეშინაება“ (თამაზ ჩხენკელი)...

დღანყო ვაჟას ცხოვრების „მდგრადი“, საზრუნავშემოტებული
მონაკვეთი. კეკესთან ერთი ვაჟი (ლევანი) და სამი ასული
(მარიამი, თამარი, გულენი) შეეძინა...

ტანად მომცრო, ვანსუსტ კეკეს ქმარ-შვილის სიყვარული და
ერთგულება აძლევინებდა მთის მკაცრი, ურთულეს პირობებში...

და ვიდრე საბოლოოდ „შაეხიზნებოდეს“ ჩაბნელებულ ხეცებს
და „ფერცხალა“ გორებს, „თალხკაბა“ იას და უფსკრულის
პირას მზინავ პირიმებს, „ენკენისთიურ“ ნისლებს და „ცის
პირთ მაჰალ“ არნივებს, ვაჟას ოჯახობით მოუწევს გამგზავრება
დიდოთნეთში. ორ წელიწადს გასტანს მისი მასწავლებლობა და
დაპირისპირება თვითმპყრობელობის ჩინოვნიკებთან, ხუცე-
ბთან, ბოჯალთან, მამასახლისთან... არც აქ დაუძვირებენ
საჩივრებს, ბრალდებებსა და უსაფუძვლო ცილისწამებებს...
დიდ დროს შეაღვეს შვილთა და მშობელთა ურთიერთობის
„დალაგებას“. მოძღვრებასაც დანერს ამ საკითხზე... მაგრამ
დიდოთნეთში მოღვაწეობის ფინალიც კარგად ნაცნობი და
უცვლელია. მიუხედავად ორსამდე ადგილობრივი მცხოვრების
გამოქომაგებისა, პედაგოგიურ საქმიანობას ჩამოაცილებენ, რაც
სიცოცხლის მინურულამდე ტკივილიან მოგონებად გაჰყვება.

1902 წლის დეკემბერში, მაშინ, როცა ვაჟა ყვარელში თავის
და-სიძეს, მართასა და მეტეს, სტუმრობდა, ჩარგალში მოუ-
ლოდნელად გარდაიცვალა კეკე. მეხუთე შვილზე ორსულად
მყოფმა მძიმე ტვირთი ასწია, რაც მისთვის ფატალური შედეგით
დასრულდა... დისნულთან ერთად ყვარლის ტყეებში შვლებზე
სანადიროდ ყოფნისას შეიტყო ვაჟამ მეუღლის დაკარგვა. მეორე
დღეს დის თანხლებით დაადგა თოვლიწიულიან საჩარგლო
გზას... უდედო შინაში აბოჟირებული ბალები დახვდნენ...
კედლიდან ფანდური ჩამოიღო (სოფელ-მეზობლობამ დარდი არ
შემატყოსო!), სიმებს ჩამოჰკრა და ლექსად ამოთქვა კიდევ ერთი
ტკივილიანი „სიმღერა“ – შედეგრი: „იას უთხარით ტურფასა...“
გაუცდა ორი წელი და ხორხიდან თამარ დიდებაშვილი შვიროთო
ცოლად.

1904 წლის 2 თიბათვით დათარიღებულ სანდროს საპასუხო
წერილში ვაჟა ამგვარად ხსნის და ასაბუთებს თავისი არცთუ
იოლი ნაბიჯის სისწორესა და ერთადერთობას: „შენი წერილი
ნიკოსთან გამოგზავნილი წავიკითხე და ყოველივე ვაჟან,
მას შინა სიბრძნე რაიცა იყო. თქვენ, ჩემო ძმებო, მართა-
ლია, გწყინსთ ჩემი „გაჯილბა“, მაგრამ ტყუილად: არ
იციო საქმის ვითარება და იმიტომ მამტყუვნებთ, ადვილი
გგონიათ სახლის გაოხრება და ბალების დანოკება; არ
გამოიყვიათ და იმიტომ, ღმერთმა წერს გამოგაცდევინოსთ.

but with social work as well. It was upon his initiative that a massive
settlement of Pshavians occurred in Shiraki; the healing (mineral) water
spring was made available and convenient for public use thanks to his
efforts. Both achievements cost him a lot of troubles, conflicts, and
confrontation... The poet always stood firm against the wicked hissing
of the selfish, spiteful crawlers and their impudent behavior, as he was
trying his best to relieve the suffering of his fellow countrymen exhausted
by hard work and injustice.

In 1898 Vazha was elected Headman of Magharoskari Village, and
during the period of revolutionary upheaval, the Pshavians gathered at
the Lashari Cross Shrine and made him the Chief Priest.

It was his dream to see his country free from the Russian colonial regime
as he was sure that independent Georgia would have a bright future.
So, he tried to convince the Pshavians and Khevsurians that they had
to fight in order to change their fortune for the better.

The years 1905-1907 witnessed a revolutionary upsurge.

According to the plan made by Vazha-Pshavela, two armed groups,
each composed of one thousand warriors, had to set off from Pshavi
and Khevsureti. They would come together in Ortskai and would move
down the valley headed by Vazha. When they reached the lowlands
they would join other warriors and would occupy Tbilisi, block the Dariali
Gorge, and declare the independence of Georgia...

As Vazha had planned, the uprising aimed at freeing his country from
the clutches of the dragon had to be started in the mountains and then
spread to all parts of Georgia...

Alas, the dream of the impassioned mountain warriors was not destined
to come true!

The gendarmerie kept a tight vigil on what was going on in the country.
The Tiflet District Governor assigned the task of arresting Vazha to
Police Officer Oziashvili, but the latter refused to do it.

Vazha, who was sought after as a criminal, hid in a forest for two weeks
counting on the help of the brave, trustworthy Pshavians...

Vazha-Pshavela's life, which was already joyless, was made harder by his
contemporaries, who could not fully understand or estimate his greatness.
The public started to take interest in Vazha's work after Iliā Chavchavadze's
noble-minded recognition and appreciation of his creations. However,
even such recognition did not produce any noticeable, drastic changes
for the poet, who, living in the "sullen mountains", kept following the
way Fate had assigned to him.

There were times when bitter complaints of his cruel fate escaped the
lips of the poet who had to endure extreme poverty. These were times
when he applied to editors and publishers for financial assistance...

Vazha did not avoid exposing the bad qualities of his own people,

არ არის ადვილი ასატანი და მოსათმენი, სხვათა იქით, რომ ძაღლიც გამეზობლებული დადიოდეს ყმუილით და სახლში ძაღლებიც აღარა დგებოდენ. აი, ამ გარემოებამ დამატანა ძალა და შემართვევინა დედაკაცი...”

1905 წლის ოქტომბერში თამარისგან კიდევ ერთი ვაჟი (ვახტანგი) ეყოლა.

ვაჟს ცხოვრების უსიხარულო (გამონაკლისად ჩათვლება გენიით გასხივოსნებული შემოქმედებითი შთაგონების უიდმაღესი ნუთები) თარიღთა შორის ალბათ ყველაზე ქუფრი და თალხიანი იყო 1890 წელი, როცა, ერთურთის მიყოლებით, სექტემბერსა და ოქტომბერში, მშობლები მიწას მიაბარა. ყრუდ დაიხურა სამოთხის კარი და მამაპაპეული სახლის – „განდეგილის ხენაკის“ (ს. ჩიქოვანი) – მოვლისა და გაძლოლის მთელი სიმძიმე ვაჟს დააწვა მხრებზე...

„ბიბლიური იაკობის შვილებივით დაიქაქნენ პავლე რაზიკაშვილის ოჯახის წევრები“ (დიმიტრი ბენაშვილი).

ვაჟა ჩარგალში დარჩა, დასაყდრდა და გარეგნულად არც არაფრით განირჩეოდა დღე და ღამ ჯაფა-ჯაფანში მყოფი ტიპიერი ფშაველებისაგან.

სამი „ჭიშკანი“ ხმალი ჰქონდა: ფრანგული, გორდა და ქაჯის-თმინი; ჰყავდა ხარ-მონვრები: ყვარულა, ღილა, ღვინია და ნივარა; ცხენები: ცაცხლა და ნიკორი; დიდად სანატებო მეურნე არ ყოფილა, მაგრამ ერთი კაცის კვალობაზე არ ავად ართმევდა თავს გუთნისდებობას თუ სათიბ-სამკალს; ეხერხებოდა ნიჩბების, ულლების, ტაბიკების, წალდისა და ცულის ტარების გამოთლა და გამართვა; ეზოში რგავდა და ახარებდა ვაშლს, მსხალს, ბალს, კაკალს (მისი ნახელარი ხეხილის ნაწილი დღემდე მსხმოიარობს ჩარგალში); ჰყავდა მეზობლები (ოსა და ხეხერა ზურაბაშვილები, ღვთისო და მიხა მთიბელაშვილები, ბესო პირქუშაშვილი...), ზეპირად რომ იცოდნენ მისი ლექსები და პოემები...

1892 წელს „ბედნიერით“ (ციმბირის წყლული) დაავადებული მწარის ხარის ხორცის „წყალობით“ ცალი თვალი დაკარგა. თვენახევარს იწვა ლოკინში, მერე თბილისში ჩავიდა, ოპერაცია გაკეთა, მაგრამ უშედეგოდ. ამ სამწუხარო შემთხვევამ მაინც დამაინც ბევრი ვერაფერი დააკლო მის უღერსა და ეტლიანობას (ეთერ თათარაიძისთან საუბარში გულქან რაზიკაშვილი აღნიშნავს: „თვალი იქონდა გადმობრუნებული. ეტლი იქონდა, ილეოთ, სხვა მასკვლაზე იყო დაბადებული, ლაზათი იქონდა, შრო. ის ცოტათი წითლად გადმობრუნებული უპე არას უშლიდა, სიბნელეში სხივები ედგა მამასა...“).

პირველობას კვლავ არავის უთმობდა მიზანში სროლასა თუ ნადირობაში...

ვაჟა-ფშაველა არასდროს შემოფარგლულა მხოლოდ პირადი ყოფით და შემოქმედებითი ინტერესებით. გონივრულ ნაბიჯებზე დამყარებული საზოგადოებრივი საქმიანობა გახლდათ მისი

particularly their indifference to the suffering of their outstanding brothers and sisters. Worried about his personal problems, Vazha was also concerned with the moral development of his compatriots.

When at the creative peak he “was speaking to God”, the unbearable spiritual pain forcing Vazha-Psavela to “moan” about his difficult life and the trivial, everyday problems was reflected in his epistolary heritage.

This is what Vazha wrote in reply to Petre Umikashvili’s letter inquiring after him: **“Thank God that someone in this world remembers me. Dear Petre, I really appreciate your concern for me. I wish others cared for me as much as you do. Now they don’t need and don’t remember me anymore, because I can’t invite them to dinner. You are asking me how I am, what I think or write. Well, to be honest, I feel quite bad in every way, low in spirits...”**

Earlier, in 1909, he wrote to Mariam Demura, editor of the magazine Nakaduli: **“... I am no longer able to live in the country. I need to move to town. Physical labor has exhausted me, and I am getting old... A miserable life like this is getting too hard for me to bear. If the public values me, they should lend me a helping hand...”**

Grief-stricken by Akaki Tsereteli’s death and feeling ill himself, Vazha replied to Mikheil Lobjanidze’s letter: **“...You say that the funeral was sumptuous. Of course, it would be splendid, I have no doubt. Georgians display great skills and talent when it comes to burying outstanding people. However, such people are not honored during their life. For example, they chose and fenced off the place for my grave twenty years ago, but during those twenty years no one has asked how I live. They know nothing about my life...”**

Vazha was right; they did not know and did not care.

Meantime, he lived like other Pshavian peasants of that time, but his “intellectual work” distinguished him from others; he used to write all the time, in all places, as long as the eagle, which symbolized inspiration for him, would sit on his shoulder (**“When the eagle is with me, perching on my right shoulder...”**). He would write during journeys and in his cottage, whose walls he had plastered with bare hands, sitting on the lawn or among the stacks of mown corn on the hill; he wrote while ploughing, mowing and reaping, in the dense groves and on the Sula-Kurdghela hills... When the weak candle light and the fire burning in the fireplace went out, he would take eggs to Tianeti to exchange them for oil; then the oil ran out as well and he lit rolled birch bark straps, which his daughter Gulkan brought from the forest... He could not always get paper to write on, and sometimes used tree bark instead of paper...

He liked to drink with other Pshavians, but nobody had seen him heavily drunk.

When he stayed in Tbilisi he used to go to the pub called Kosebis Dukani;

მოღვაწეობის კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი სფერო. ვაჟას უშუალო ინიციატივით მოხდა ფშავლების მასიური ჩასახლება მირაქში; დიდი დრო და ენერგია შეაღია სამკურნალო (მუავე) წყლის კეთილმოწყობის საქმეს. და ამ ორივე ამბის გამო საკმაოდ მწვავე შეხლა-შემოხლის, დავისა და უსამოვნების გადატანა მოუწია... არ ეუბებოდა გულორლიანთა, თავის ჯამში მაცქერალ ავზნიან მიწრიელთა გამუდმებულ სისინს, თავხედურ გამოხოდმებს და ყოველ ღონეს მიმართავდა ჭაპანწყევით და უსამართლობით გასავათებულ თანამინაწყოლების მდგომარეობის შესამსუბუქებლად.

1898 წელს მაღაროსკარის საზოგადოებამ მამასახლისად აირჩია, ხოლო რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის ხანაში ლაშარისკვრის საბჭო სკამზე დასვეს და ფშავისევის თავხევისბრად დაასახელეს.

რუსეთის კოლონიური რეჟიმისაგან განთავისუფლებაზე ფიქრი ქვეყნის მომავალს ნათელ ფერებში წარმოადგენინებდა და დაუინებით ცდილობდა ფშავებისა და ხევსურების დარწმუნებას ბრძოლის გზით ბედის ძიებისა და შეცვლის აუცილებლობაში.

რევოლუციური აღმავლობით აღინიშნა 1905-1907 წლები.

საგანგებოდ შემუშავებული გეგმით, ფშავიდან და ხევსურეთიდან თამარ დედოფლის და ხახმატის ჯვრის დროშებით ათას-ათასი შეიარაღებული მეომარი დაიძვრებოდა, ორწალში გაერთიანდებოდნენ, ვაჟას წინამძღოლობით არაგვის ხეობას დაღმა დაუყვებოდნენ, ბარელ მებრძოლებს შეიერთებდნენ, თბილისს აღუდგნენ, დარიალს ჩაკეტავენ და საქართველოს დამოუკიდებლობას გამოაცხადებდნენ...

ვაჟას მიერ შედგენილი აჯანყების გეგმის თანახმად, ურჩხულის კლანჭებიდან ქვეყნის გამოსხნისთვის ბრძოლა მთაში უნდა დაწყებულიყო და საქართველოს ამერ-იმერი მოეცა...

საომრად აღტყინებულ მთიელთა ოცნებას განხორციელება არ ენერა!

ასეთ ვითარებაში თავის მოვალეობას ასრულებდა ჯანდარმერია. თიანეთის მაზრის უფროსმა ვაჟას დაქვრა პრისტავ ოზიშვილს დაავალა, რაზედაც ამ უკანასკნელმა უარი თქვა.

ქენილი ვაჟა ორი კვირის განმავლობაში ტყეს აფარებდა თავს და საიმედო მცველებად ფშაველთა რჩეული, სანდო შვილები ეგულებოდა...

თანამედროვეთაგან შეუცნობლობისა და შესაფერისად დაუფასებლობის სავალალო სენი სევდიან აკომპანიმენტად გასდევს ვაჟა-ფშაველას ისედაც უმზო, უღიზიო ცხოვრებას. ილიას დიდსულოვანმა, საყოველთაოდ ცნობილმა დაფასებამ და აღიარებამ დაუდო სათავე ვაჟას ნააზრევის მიმართ საზოგადოებრივი ინტერესის თანდათანობით გაღვივებას, თუმცაღა თვალ-

there he tried to drown his sorrow in a wild goat horn filled with wine; in his village he rarely had time for drinking and feasting.

Sometimes he would take a panduri and sing a song... At feasts he used to recite witty folk poems, his brother Bachana's poem "The Oak Tree" and his own poem "The Eagle."

When the poet who had always been healthy and strong was no longer young, he began to have health problems. As Shio Mghvimeili said, **"he was not the same man anymore"**... Poverty did not let him breathe freely. The worries about his large family living in misery and the feeling of hopelessness obsessed his mind and made his life unbearable. The difficult situation he faced at home and outside it made him bemoan his fate and say these words in his poem:

**"Life is too cruel, for as it's known
Misfortune never comes alone..."**

In 1915 Vazha was taken ill: he caught cold, developed a stabbing pain and a high fever. So he had to stay in bed for a while. He lay on the iron bed which Sandro had given him. The rough wire netting hurt his back and sides and gave him an unbearable pain. He was suffering from a case of severe pleuritis...

In April he left for Tbilisi to stay at Sandro's place on Mleti Street...

With time the youthful joy and excitement diminished; the poet's personal pain and illness was accompanied by the pain of the entirety of Georgia: Akaki Tsereteli passed away in January 1915, and soon, in April of the same year, his death was followed by the decease of Niko Lomouri, the smooth-spoken writer who was Vazha's teacher at Gori Teachers' Training Seminary... The poet was dispirited by his inability to attend the funerals of those whom he valued so much. Moreover, the people who liked gossiping spread rumors suggesting that Vazha did not attend Akaki's funeral because he had resented him not liking his Pshavian dialect.

On May 23, 1915, a literary soiree was held at the State Theater to celebrate the 35 years of Vazha-Pshavela's creative activity... A few years before he had been invited to Akaki Tsereteli's jubilee and the literary event commemorating Iliia Chavchavadze in Kutaisi and Tbilisi...

As another sign of recognition, Grigol Robakidze dedicated a detailed, thoughtful, and profound paper to Vazha-Pshavela's creative works.

The literary soiree honoring Vazha was really successful; the poet was greeted with rapturous applause. The event grew into a banquet given in Ortachala Garden... It was a cool spring evening and the poet wearing only a chokha caught a cold... In the morning he complained to his brother about his poor health. With the heat getting stronger in summer, Vazha became weaker and paler; he was losing his vigor every day.

In the middle of June, seeing that Vazha was not getting better, they took him to the St. Nino Military Hospital (at present Tbilisi State University),

ხილული რადიკალური ცვლილებები არც ამ აღიარებას მოჰყოლია და „ბრწვეთი გამომწირალ“ მთებს შეიზნული პოეტი ჯერჯერ აგრძელებდა გზას, რომელიც ყოვლისშემძლე განგებამ არგუნა. უსახსრობით უკიდურესად შეჭირვებულს სამდურავის მწარე, უნართაულო სიტყვაც დასცდენია და მცირეოდენი ყურადღების მთხოვნელს ფულადი დახმარების თაობაზე განცხადებითაც მიუმართავს რედაქტორებისა თუ გამომცემლებისათვის...

არ ერიდებოდა ქართველობის საერთო ნაკლის მხილებას, სასიქადულო შეილებსადმი მისი გულცივი, ინდიფერენტული დამოკიდებულების დამლუპველი ხასიათის ხაზგასმას და პირადული პრობლემების მოგვარებაზე ფიქრში თანამემამულეთა ზნეობრივ ამბულებაზე ზრუნვაც თავისთავად იგულისხმებოდა.

უსამველო სულიერი ტკივილი, დუმილის უნარსა და უფლებას რომ ართმევდა და სამისდღეშიო წვრილმანებზე „აუნუნებდა“ შემოქმედებითი შთაგონების სვეტრვალზე მდგომ, ღმერთთან მოლაპარაკე ვაჟას, სანიმუშო სიყვადითაა გამჟღავნებული მის ეპისტოლურ მემკვიდრეობაში.

პეტრე უმიკაშვილს, მისი წერილის პასუხად, მთიდან შემდეგს ატყობინებდა: „მადლობა ღმერთს, თუ ერთს ადამიანს მაინც ვახსოვნარ, დიდად გმადლობ, ძვირფასო პეტრე, რომ გადარდების ჩემი ყოფა-მდგომარეობა, ნეტავი ისე სხვას აღარადებდეს. ვისთვის რა საჭიროა და მოსაგონებელი ვარ, ხაშზე და არტალაზე ვერავის დაეპატივებ.

მკითხავთ, როგორა ვარ, რას ვფიქრობ, რას ვსწერ. უნდა გატეხილი გითხრა, ვერა ვარ კარგად ვერც ერთის მხრით, უფრო კი ზნეობის მხრით...“

მანამდე, 1909 წელს, ჟურნალ „ნაკადულის“ რედაქტორს მარიამ დემურიას მიმართავდა: „...შე სოფლად ცხოვრება აღარ შემიძლიან. უნდა ამიერიდან ქალაქში ვიცხოვრო. ფიზიკურმა შრომამ გამტეხა ნელში, თანაც ვებრძვები... შეყოფა ამდენი ძალღუმადური ცხოვრება. საზოგადოებას თუ რადმე ეფასება ჩემი თავი, უნდა მიპატრონოს...“

აკაკის გარდაცვალებით გულმოკლული და თავდაცვ სერიოზულად სენმორეული მიხეილ ლობჯანიძეს პასუხობდა: „...აკაკის დაკრძალვა დიდებული იყოფო – მწერ. დარწმუნებული ვარ, ფიცი არაა საჭირო. ჩვენის მოღვაწეების დამარცხაში ქართველები დიდად ნიჭსა და უნარს ვიჩინეთ, ხოლო სიცოცხლის დროს იმათ დაფასების უნარისა რა მოგახსენოთ; ჩემთვის, მაგალითად, დასაკრძალავი ალაგი ოცი წელია მას შემდეგ, რაც აირჩინა, დანიშნა და შემოფარგლა, ხოლო ამ ოცი წლის განმავლობაში სად, როგორ ვცხოვრობ, არავინ არ იცის...“

არ იცოდნენ. დიდად არც არავის ანალვლებდა.

ცხოვრობდა ფშაურად, სხვებისგან „საგონებრიო საქმით“

which was hosting soldiers wounded on the Turkish Front. The doctors removed fluid from his lung twice. Vazha-Pshavela was treated by the best doctors and the news about his condition and treatment was regularly published in newspapers...

They hoped that he would recover, so they recommended that he spend two weeks in Surami or Tsaghven. A representative of “The People’s Paper” was sent to rent a room for Vazha, but when he returned to Tbilisi it was too late: the poet had already died...

Vazha himself preferred to go to his native Chargali.

He had written to Davit Janashvili to make him a canopy near the mineral water spring and sent him twenty roubles. The poet believed that in that place he would be cured...

He wished to drink water from the Mama Davit Cliff Spring. Sandro and Shio Mghvimeli brought him the tasty water in a container holding four cups. He drank it with pleasure...

The nurses Nino Tsitsishvili and Aniko Kobashvili never left him... Once, upon the poet’s request, they made the bed for him on the floor and put fresh grass and flowers around him... the scent of plants reminded him of Pshavi and for a moment he felt relief... He cheered up and even made a joke...

On June 11, 1915, Vazha wrote his last letter and asked Bachana to give it to his family. In his letter he expressed concern about his ploughed fields and mill. He asked Tamar to watch the hay meadows carefully, as he was afraid that someone might spoil them... He hoped to return home in about ten days...

Ioseb Imedashvili brought the famous photographer Evtikhi Zhvania to the hospital and had him take Vazha’s photos.

The weakened poet, who was not fully conscious, was raving about a soldier’s letter and breaking the front line...

Before death he was thinking about Georgia “surrounded by enemies”...

At 7 p.m. on July 27, he passed away.

“Vazha was buried in Tbilisi without observing the Pshavian tradition of holding a funeral and mourning, while in Pshavi they held his funeral and mourned over him without burying his body” (Gigi Khornauli).

His fondest wish to be buried on the Sarakdar’s Hill was not fulfilled after his death. Instead, his thin, exhausted body found its last refuge in Didube soil... The lament of Nino Kartvelishvili and Natela Beroshvili accompanied him on his endless journey to the kingdom of souls...

“Unchanged from what I used to see, the world remained the same to me,” Vazha “sang” in the year of his death, still trying to gather

განსხვავდებოდა; წერდა ყველგან და ყოველთვის, როგორც კი მხარკვერიან არწივად წარმოსახული („როცა არწივი თან მახლავს, მაზის მარჯვენა მხარზედა...“) შთაგონება ეწვეოდა; წერდა გზაზე და ხელისგულებით ნალესი სახლის სიმყუდროვეში, ბუნოზე და კალოსთავის ნიაკიან გორაზე, სახნავსა და სათიბ-სამკალში, ჩარგლის „ჭიდრო“ ჭალებსა და სულა-კურდღელათ მამულებში...

ცეცხლის მბეუტავი შუკი და ბუხრის ალი რომ არ ჩაქრობოდა, კვერცხებზე გაცვლილი ნავთი მოჰქონდა თიანეთიდან; ნავთი რომ გაუთავდებოდა, ტყიდან გულქანის მიერ გუდით მოტანილ, კელაპრტარივით დახვეულ ჩრაქვს, არყის ხმელ ქერქს, ანთებდა... ჭირდა ქალაღდის შოვნა და, როგორც იგონებენ, სმირად ხის ქერქსაც იყენებდა...

უყვარდა შექეიფიანება და „მოფშავლება“, მაგრამ ფეხარეული არავის უნახავს.

თბილისში „ქოსების დუქანი“ უქარვებდა ჯიხვის რქაში ჩასაკლავ გულის ვარამს, ხოლო სოფელში იშვიათად ეძლეოდა მიზეზი ზომიერი სმისა და „დროსტარებისა“.

ხანდახან ხელჩქარად ნაჩორკნ ფანდურს მორთავდა, მოსინჯავდა და ნაიმღერებდა... ლხინსა და დღეობებში მარილიანი ხალხური ლექსების, ბაჩანას „მუხისა“ და საკუთარი „არწივის“ კითხვა სჩვეოდა...

* * *

სიყრმიდან უტეხსა და ჯანმაგარს, გადალახა თუ არა ცხოვრების უღელტეხილი, შეუმჩნეველად შეუჩნდა და შეეპარა „ზერე-ქვერე“ ავადმყოფობა. შიო მღვიმელის ნათქვამი რომ გავიხსენოთ, ვაჟა „თავის ჯავარზე აღარიყო“... ღარიბულიყოფა მშვიერი მგელივით დაჰყმუოდა და საარსებო სივრცეს უმცირებდა, ართმევდა, კოვლებოდა. უპოვრობით აჟივლებულ ცოლმევილზე ფიქრი და გამოუვალობის დამორგუწველი შგერძნება გულსა და გუნებას უნამლავდა. საშინაო თუ საგარეო საქმეების მოუგვარებლობა ლექსად აკვნესებდა და ალაპარკებდა: „ცხოვრება ჭირიანია ჭირით არ ერთით, ორითა...“

1915 წლის თებერვალში გაციებამ, ჭვალმა და მალაღმა სიცხემ ლოკინად ჩააგდო ჩარგალში. სანდროს ნაჩუქარი რკინის „კრაოტის“ დაგლეჯილი, მავთულით ამოხლართული თუნუქის „სეტკა“ გვერდებს უჟეჟავდა და აუტანლად ატკიებდა. ტანჯავდა მწვავე პლევრიტი...

აპრილის დამდეგს თბილისს მიაშურა და მღეთის ქუჩაზე სანდროს სახლის ქერს შეაფარა თავი...

დროის დაუდგრომელ დინებას მიჰქონდა (თუ მიჰყვებოდა) ახალგაზრდული სილაღის, სიხარულისა და აღმაფრენის საბაბი და საფუძველი; პირად სენსა და სატკივარს სხვაც ერთვოდა და ესართებოდა – მთელი ქართველი ერისთვის სამწუხარო და

strength and withstand the blows of Fate:

"With evil Fate let's fight again,

Let us not die as ruined men!..."

He used to ponder over his own life, count the blessings, and yearned to fly to the sky... roses opened in his lap and manna from heaven fell upon him...

Seeing the unchanging world, he wrote:

"The meaning of our life I wish to find

For day and night this question haunts my mind."

Worried by the multitude of unanswered questions, he described the "harmony" between a man and nature with the words "flowing like tears" from his long-suffering heart. The static image of that "harmony" inspired him to say:

"...The rain comes followed by the hail,

And mists above the mountains sail,

There's good and bad, the ugly, fair...

But nature's calm, it does not care..."

Amiran Arabuli

ვაჟა-ფშაველა / Vazha-Pshavela

სამელოვიარო: 1915 წლის იანვარში აკაკი წერეთელი გარდაიცვალა, ხოლო აპრილში – ნიკო ლომოური, გორის საოსტატო სემინარიაში ვაჟას მასწავლებელი და ტახტმოუბარი მწერალი... გულს ისიც უსერავდა, რომ ვერცერთის გასვენებას ვერ დაესწრო, რასაც საზოგადოების აქტიური, მითუმამოთუმის მოყვარული ნაწილის არაადეკვატური გამოხმაურება მოჰყვა: აკაკიმ რომ ენა დაუნუნა, ვაჟა განაწყენებულა და ჩარგლიდან ამიღომ არ ჩამოვიდაო!..

23 მაისს მოღვაწეობიდან 35 წლისთავის აღსანიშნავი სალიტერატურო საღამო მიუძღვნეს სახანზო თეატრში (ზ. ფალიაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის თეატრი)... მანამდე, წინა წლებში, აკაკის იუბილეზე და ილიას ხსოვნის საღამოზე მიიწვიეს თბილისისა და ქუთაისში...

ვაჟას შემოქმედებას ვრცელი და ღრმააზროვანი მოხსენება მიუძღვნა გრ. რობაქიძემ.

წარმეტყველო, დამსწრეთა ოვაციებით გაჯერებული ღონისძიება ორთაქალის ბაღში გამართული ბანკეტით გაგრძელდა... გაზაფხულის წიაღზე ჩოხის ამარა იცა და უარესად გაცივდა... დილით ძმას შესჩიოდა უგუნებობას და ჯანის მოკლებას.. მატულობდა ქალაქური ხვატი და ვაჟას დღითიდღე ეკარგებოდა ფერი; ელეოდა და ეწრიებოდა ღონე.

ივნისის შუა რიცხვებში, რაკი უკეთესობის პირი არ უჩანდა, თურქეთის ფრონტზე დაკრილი ჯარისკაცებით სასეს წმ. ნინოს სახელობის ლაზარეთში (ახლანდელი უნივერსიტეტი) გადაიყვანეს. იმავე დღეს დაინიშნა კონსილიუმი... ფერდიდან ორჯერ ამოუღეს წყალი. მკურნალობდნენ რჩეული ქართველი ექიმები... გაზეთებში ვაჟას ავადმყოფობის ბიულეტენები ქვეყნდებოდა... მომკობინებას იმედოვნებდნენ და ორი კვირით აგარაკზე – სურამში ანწაღვრში – დასვენებას ურჩევდნენ. ბინის დასაქირავებლად „სახალხო ფურცლის“ თანამშრომელი გაგზავნეს, მაგრამ უკვე გვიანი იყო: უკან დაბრუნებულს ვაჟა გარდაცვლილი დახვდა...

თვითონ ჩარგალს რჩებოდა. მუავე წყალთან ჩარდახი გამიკეთე. ამოვალ, ვიმკურნალებ და მოვრჩებიო, – მისწერა დავით ჯანაშვილს და ორი თუმანიც გაუგზავნა...

მამადავითის კლდის ნაური ინატრა – გულს დამიამებსო. სანდრომ და შიო მღვიმელმა „მტოფით“ მიართვეს გრილი, გემრიელი წყალი. სიამოვნებით დაეწაფა...

თავს ადგენენ და დაჰფიქსირებდნენ მოწყალების დები: ნინო ციციშვილი, ანკო კობაშვილი... ერთ დღეს იატაკზე დაგებულ ლოგინში ჩააწვიეს და გარს ბალახი და ყვავილები მიმოუფანტეს... ველურ მცენარეთა სურნელმა ფშავი წამოაგონა და წამოიწია მუხამ მოჰგვარა... გაშენვდა, გახალისდა, წაიხუნა კიდევ...

1915 წლის თბათვის თერთმეტში უკანასკნელი წერილი დაწერა და ბაჩანას ხელით გაუგზავნა ჯალაფთ. წერილში სავარგულებსა და წისქვილზე წუხდა. თამარს სიფრთხილისაკენ მოუწოდებდა:

სათიბებს ჩქარ-ჩქარა დაავლე თვალი, თორემ ხომ იცი ახლანდელი ხალხის ამბავიო... თანაც აიძულებდა: ცხრა-ათ დღეზე მანდ გავჩნდებიო... იოსებ იმედაშვილმა ცნობილი ფოტოგრაფი ევგენი ვვანია მიიყვანა და სურათები გადააღებინა.

ბურანში გახვეული და ნიათამოცლილი ჯარისკაცის წერილს და ფრონტის რღვევას ახსენებდა...

სულთმობრძავს „ყველა კუთხიდან მტრისა“ საქართველო ედგა თვალწინ...

27 ივლისს, საღამოს 7 საათზე, სამუდამოდ დახუჭა თვალი.

„ვაჟა დამარხეს თბილისში ფშავური წესისა და დატირების გარეშე. ფშავში კი წესი დაუყენეს და დატირეს დამარხვის გარეშე“ (გიგი ხორნაული).

ვერც აღსასრულის მერე აისრულა საგულისგულო სურვილი: ჩარგლის შორიახლო მდებარე სარაყდრის გორი მოსწონდა საუკუნო განსასვენებლად და ახლობლებს უბარებდა, როცა მოვკვდები, იქ დამასამართო.

სარაყდრის სულფორი გორის ნაცვლად დიდების მიწამ მიიბარა მისი დამდნარი, დაღუპული, დამსხუტებული ცხედარი...

წინოქართველიშვილის დაბეროთნათელას ჩარგლურასპირულმა ნატირლებმა გაუკვლიეს და გაუნათეს სულეთის სუფთა, ურიოშო, უსასრულო გზა...

„ბაღლი რასაცა ვხედავდი, იმასვე ვხედავ დღესაცა“, – „მღეროდა“ ვაჟა თავისი გარდაცვალების წელს და გამოვლილი გზის გასიგრძეგანება მის დაღლილ, დანაპარალებულ გულს კვლავაც სიმტკიცისკენ, გამძლებისკენ და უტეხობისკენ უხმობდა: „ცდა გავუქარწყლოთ საწმუთროს, ნუ დაგბერდებით შავადა!..“ თავის თავს უკვირდებოდა და მაღლს ათასობით ითვლიდა, მხრები ესხმოდა, ასაფრენად ინევდა, კალთაში გარდი ეშლებოდა და თავზე მანანა დასდებოდა...

გარემომცველი სამყაროს უცვალებლობის შემყურე „რა ფერისაა ქვეყანა, წებავ მაჩვენა თვალთათა“, – კითხულობდა და ნატრობდა ერთსა და იმავე დროს... და პასუხავდემელი კითხვების სიმრავლით მეფიქრიანებული „ტანჯულის გულის ნაფრულ“ სიტყვაში ატევდა და წარმოსახავდა ადამიანსა და ბუნებას შორის არსებულ „ჰარმონიის“ უძრავ, სტატიკურ სურათს: „...ათასჯერა წვიმს, სეტყვაა, მოებზე წისლები ჰკიდია, ბევრი რამ ხდება ქვეყანადა, შიგ ცოდო-ბრაღი დიდია, ბუნება წარბსაც არ იხრის, მაინც მშვიდი და მშვიდია...“

ამირან არაბული

კოსმოპოლიტიზმი და პატრიოტიზმი

გოგს ჰგონია, რომ ნამდვილი პატრიოტიზმი ეწინააღმდეგება კოსმოპოლიტიზმს, მაგრამ ეს შეცდომაა. ყოველი ნამდვილი პატრიოტი კოსმოპოლიტია ისე, როგორც ყოველი გონიერი კოსმოპოლიტი (და არა ჩვენებური) პატრიოტია. როგორ? ასე, – რომელი ადამიანიც თავის ერს ემსახურება კეთილგონიერად და ცდილობს თავის სამშობლო აღამაღლოს გონებრივ, ქონებრივ და ზნეობრივ, ამით ის უმზადებს მთელს კაცობრიობას საუკეთესო წევრებს, საუკეთესო მეგობარს, ხელს უწყობს მთელი კაცობრიობის განვითარებას, კეთილდღეობას. თუ მთელის ერის განვითარებისათვის საჭიროა კერძო ადამიანთა აღზრდა, აგრეთვე ცალკე ერების აღზრდა საჭირო, რათა კაცობრიობა წარმოადგენდეს განვითარებულს ჯგუფს; თუ კერძო ადამიანისათვის არის სასარგებლო აღზრდა ნაციონალური, ინდივიდუალური, აგრეთვე ყოველის ერისათვისა სასარგებლო ასეთივე აღზრდა, რათა ყოველმა ერმა მომეტებული ძალა, ენერგია, თავისებურობა გამოიჩინოს და საკუთარი თანხა შეიტანოს კაცობრიობის საღაროში...

ყოველი მამულიშვილი თავის სამშობლოს უნდა ემსახუროს მთელის თავის ძალღონით, თანამოძმეთა სარგებლობაზე უნდა ფიქრობდეს და, რამდენადაც გონიერული იქნება მისი შრომა, რამდენადაც სასარგებლო გამოდგება მშობელი ქვეყნისათვის მისი ღვაწლი, იმდენადვე სასარგებლო იქნება მთელი კაცობრიობისათვის. ედისონი ამერიკელია, ამერიკაშივე მუშაობს, მაგრამ მისი შრომის ნაყოფს მთელი კაცობრიობა გემულობს. შექსპირი ინგლისელია, ინგლისში მუშაობდა და ცხოვრობდა, მაგრამ მისი ნაწარგებით მთელი კაცობრიობა სტკება დღესაც. აგრეთვე სერვანტესი, გიოტე და სხვა გენიოსები თავის სამშობლოში, თავის თანამოძმეთათვის იღვწოდნენ, მაგრამ დღეს ისინი მთელს კაცობრიობას მიაჩნია თავის ღვიძლ შვილებად.

ყველა გენიოსები ნაციონალურმა ნიადაგმა აღზარდა, აღმოაცენა და განადიდა იქამდის, რომ სხვა ერებზეც კი მიიღეს ისინი საკუთარ შვილებად. მაშასადამე, გენიოსებმა თავის სამშობლოს გარეშეც ჰპოვეს სამშობლო – მთელი ქვეყანა, მთელი კაცობრიობა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გენიოსთა ნაწარმოებნიც უფრო სარგები და შესაფერებელია ეროვნულ ნიადაგზე. „ჰამლეტი“, „მეფე ლირი“ ვერც ერთი ქვეყნის შვილი ვერ დასტკება ისე, ნამდენადაც თარგმანით, როგორც თვით ინგლისელი, რომელიც ინგლისურს ენაზე კითხულობს ამ ნაწარმოებთ. მორს სად მივდივართ? ნეთუ სხვა ქვეყნის შვილი ისე დასტკება „ვეფხისტყაოსნით“ და ისე გაიგებს მას, რაც უნდა კარგი

Cosmopolitanism and Patriotism

Some might think that real patriotism is incompatible with cosmopolitanism, but it is not true. A real patriot is also a cosmopolitan just as any clever cosmopolitan (not our countryman) is a patriot. If you wonder how it can be possible, here is the answer: by serving their nation with wisdom and trying to increase its intelligence, wealth and raise its moral standards, every person breeds the worthiest representatives and best friends of the mankind, and promotes the development and welfare of the entire human race. Just as the development of a nation can be achieved through bringing up particular individuals, the development of mankind can be achieved through the education of particular nations; if an individual can benefit from national, specific upbringing, then nations can also find it useful, as thanks to such upbringing each of them will have the possibility to spend more of its strength and energy and demonstrate its originality in order to contribute to the well-being of the entire human race...

Patriots should spare no effort in serving their homeland; they should think of doing good for their countrymen, and, by being useful to their own country, they will become useful to the entire humankind. Edison is American, working in America, but all humanity reaps the fruits of his labour. Shakespeare was English and he lived and worked in England, but his works are enjoyed by the entire mankind. The same can be said about Cervantes, Goethe and other geniuses, who toiled selflessly in their home countries for their compatriots, but today they belong to the entire humankind.

All geniuses were born and bred in their own nation, which made them so great that other nations also received them as their own sons and daughters. This means that geniuses can find homeland outside their native countries – they belong to the whole world, the human race. However, the works by every genius are more beneficial and effective in their author's native land. For instance, no one else can enjoy reading Hamlet and King Lear as much as native English speakers, especially if non-native speakers read translations of those works. It is enough to bring the example of Vepkhistkaosani, as I do not think that anyone, who is not Georgian, can understand and enjoy it like Georgians, no matter how good the translation available to them or their knowledge of Georgian is. A genius, as anyone else, has his or her motherland, dearly loved and adored by them, while the geniuses' works as knowledge belong to the whole world, the entire mankind, not only to their motherland...

Knowledge and geniuses lead us to cosmopolitanism, but only through patriotism and nationalism. If every nation achieves such stage

თარგმანი ნაციონალის, ან თუნდა კარგად იცოდეს ქართული ენა, როგორც თვით ქართველი? – არასდროს. გენიოსს, როგორც პიროვნებას, ინდივიდს, აქვს საკუთარი სამშობლო, საყვარელი, სათაყვანებელი, ხოლო მის ნაწარმოებს არა, ვინაიდან იგი მთელი კაცობრიობის კუთვნილებაა, როგორც მეცნიერება...

მეცნიერებადაგენიოსები გენის ნაწილს კოსმოპოლიტიზმისავენ, მაგრამ მხოლოდ პატრიოტიზმის, ნაციონალიზმის მეშვეობით. განავითარეთ ყოველი ერთი იქამდის, რომ კარგად ესმოდეს თავი-ლი ეკონომიური, პოლიტიკური მდგომარეობა, თავის სოციალური ყოფის ავტარტი, მოსპეთ დღევანდელი ეკონომიური უკუდ-მართობა და, უეჭველია, მაშინ მოისპობა ერთისაგან მეორის ჩასანთქმელად მისწრაფება, ერთმანეთის რბევა, ომები, რომე-ლიც დღეს გამეფებულია დედამიწის ზურგზე.

პატრიოტიზმი, როგორც სიცოცხლე და სიცოცხლესთან გრძნობა, თითქმის დაბადებასთან ერთად ჰყვება ადამიანს და შეიცავს ისეთ ნაწილებს, რომელთაც ვერც ერთი ქვეათამყოფელი ადამიანი ვერ უარყოფს, როგორც მაგ. არის დედაენა, ისტორიული წარსული, სახელოვანი მოღვაწენი და ეროვნული ტერიტორია, მწერლობა და სხვა. იმავე წამიდანვე, როცა ბავშვი ქვეყანას იხილავს, მას, გარდა ჰაერისა, სადგომ-საწოლისა, ესაჭიროება აღმზრდელი, რძე – საზრდოდ, ნანა – მოსასვენებლად.

ყველა ეს ხდება ოჯახში, დედის ხელმძღვანელობით და სწორედ აქ არის დასაბამი პატრიოტიზმისა. ყმაწვილი იმ თავიდანვე მჭიდრო კავშირს იმათთან ჰგრძნობს, ვინც იმას ესაუბრება, ვინც გარშემო ახვევია, – ვისგანაც პირველ შთაბეჭდილებას ღებულობს. ამიტომ უყვარს ის ენა, რომელიც იმას სიყრმის დროს ესმოდა, და ის ადამიანები მიაჩნია თავისიანებად, რომელნიც ამ ენაზე ლაპარაკობენ თუ მღერიან. თავის სოფელთან სრულიად უმნიშვნელო სხვებისაგან განმასხვავებელი საუბრის კილოც კი შვენიერებად მიაჩნია. თავისი სოფელი, თუნდაც უკანასკნელი ადამიანი, უცხო ადგილას, უცხო მხარეს რომ შეჰხვდეს, დიდ სიამოვნებას აგრძნობინებს. ვიდრე გაფართოვდება ბავშვის მხედველობა და გაიზრდება მისი პატრიოტიზმი, მას მხოლოდ განსაკუთრებით ის სოფელი ან დაბა უყვარს, სადაც დაბადებულია და ბავშვობა გაუტარებია.

ვერ წარმოიდგენია ადამიანი სრულის ქვეყისა, საღის გრძნობის პატრონი, რომ ერთი რომელიმე ერთ სხვებზე მეტად არ უყვარ-დეს, ან ერთი რომელიმე კუთხე. რატომ? – იმიტომ: ერთი და იგივე ადამიანი ათასს ადგილას ზომ არ იბადება, არამედ ერთს ადგილას უნდა დაიბადოს, ერთს ოჯახში, ერთი დედა უნდა ჰყავ-დეს! თუ ვინმე იტყვის ამას, ყველა ერები ერთნაირად მიყვარსო, – სტყუის, თვალთმაქცობს: ან ქვეანაკლებია, ან რომელიმე პარ-

of development, where it will gain a better understanding of its own economic, political and social situation; if the current economic problems are solved, then, surely one nation will feel no urge to conquer another, there will be no raids and wars, which are so common in today's world. Patriotism comes naturally to people, like life and emotions. It is composed of such things that no sane person can deny, e.g. the mother tongue, the historical past, famous countrymen, national territory, literature etc. When a baby arrives in this world, except the air it will breathe, and a bed it will be laid in, it needs someone to take care of it, some milk to drink and lullaby to go to sleep.

All these things are done at home, mostly by the child's mother and it is here that patriotism is born. Children develop a close relationship with those who speak with them, with the people who surround them and are the source of their first impressions. That is why they love the language they have heard since very young age, and feel kinship with those who speak and sing in that language. Children love the way their fellow villagers sound, even if their local dialect is only slightly different from others. If they run into someone from the same village, they will be really glad even if they do not really care for that person. So, until a child's worldview becomes broader and his or her patriotism grows, they will always have special feelings for the village or town where they were born and brought up.

I cannot imagine a sane person who does not love one nation and one place more than others. Why? Because one person can only be born in one place, have one family and one mother! Anyone saying that he or she loves all the nations equally, is either a liar or a fool, or is bound by the program of some political party. Even a neglected child brought up in an orphanage, who may have different caretakers and hear different languages, will finally choose one native language and one native country...

Patriotism is guided by emotion rather than reason, although it has always been appreciated and honored by prudence. Cosmopolitanism is only fostered by human mind and reason, it has nothing to do with human heart; it serves as the means of preventing the misfortune that is still threatening the human race.

Hence, cosmopolitanism means loving one's own people, one's own country, toiling for its benefit, at the same time not hating other nations and not begrudging their happiness, not hindering others in their efforts to achieve their goals, not letting anyone to oppress one's own country and making every effort to ensure it reaches the level of developed countries. Those who repudiate their nationality and their country to show that they are cosmopolitans, have depraved minds

ტიის პროგრამით არის ხელფეხებოჭილი. სამონყალეო სახლში აღზრდილი ბუშიც კი, რომელსაც, შეიძლება, ათასი ლალა გამოუჩნდეს და გარშემო ათასი ენა ესმოდეს, ბოლოს ერთს რომელსაჲმე ენას ინამებს და ერთს ქვეყანას მიიჩნევს თავის სამშობლოდ...

პატრიოტიზმი უფრო გრძნობის საქმეა, ვიდრე ჭკუა-გონებისა, თუმცა კეთილგონიერება მედამ ყოფილა და არის მისი მათაყვანებელი და პატივისმცემელი. კოსმოპოლიტიზმი მხოლოდ ჭკუის ნაყოფია, ადამიანის კეთილგონიერებისა, მას ადამიანის გულთან საქმე არა აქვს, იგი საღსარია იმ უბედურობის ასაცილებლად, რომელიც დღემდის მთელს კაცობრიობას თავს დასტრიალებს.

ამიტომ კოსმოპოლიტიზმი ასე უნდა გვესმოდეს: გიყვარდეს შენი ერი, შენი ქვეყანა, იღვანე მის საკეთილდღეოდ, ნუ გძულს სხვა ერები და ნუ გშურს იმათთვის ბედნიერება, ნუ შეუშლი იმათ მისწრაფებას ხელს და ეცადე, რომ შენი სამშობლო არავინ დაჩაგროს და გაუთანასწოროდეს მონიწავე ერებს. ვინც უარყოფს თავის ეროვნებას, თავის ქვეყანას იმ ფიქრით, ვითომ კოსმოპოლიტი ვარო, ის არის მახინჯი გრძნობის პატრონი, იგი თავისავე შეუმჩნევლად დიდი მტერია კაცობრიობისა, რომელსაც ვითომ ერთგულებას და სიყვარულს უცხადებს. ღმერთმა დაგვიფაროს ისე გავიგოთ კოსმოპოლიტიზმი, ვითომ ყველამ თავის ეროვნებაზე ხელი აიღოსო. მაშინ მთელმა კაცობრიობამ უნდა უარჰყოს თავისი თავი. ყველა ერი თავისუფლებას ეძებს, რათა თავად იყოს თავისთავის პატრონი, თითონ მოუაროს თავს, თავის საკუთარის ძალ-ღონით განვითარდეს. ცალ-ცალკე ეროვნებათა განვითარება აუცილებელი პირობაა მთელის კაცობრიობის განვითარებისა.

[1905 წ.]

and unintentionally become the worst enemies of mankind, to whom they want to demonstrate their love and devotion. God forbid that we understand cosmopolitanism as a requirement that all nations should disavow their nationality. In this case humanity will have to renounce itself. Every nation aspires to freedom, to being the master of its own fate in order to take care of itself and develop independently. Indeed, the development of separate nations is a necessary prerequisite to the development of the entire humanity.

[1905]

ფრაგმენტები

(პოეზია, პროზა, წერილები)

„ძველ ნაქალაქარს ზინვანს ორი არაგვი ერთმანეთს ერთვის, ერთი „მთიულეთისა“ და მეორე „ფშავისა“; ფშავის არაგვი შესდგება ორის შტოსაგან: ერთი თვით ფშავის არაგვის და მეორე ხევსურეთისა, რომელნიც ერთმანეთს ერთვიან ორწყალში, ზინვანიდამ ორმოცის ვერსის სიშორეზედ, ხევსურეთის არაგვი ერთვის ფშავის არაგვსა მარჯვნიდამ, აქედამ იწყობა ხევსურეთი...“

„ფშავლები“

„...ფშავში არსებობს ლეგენდა, რომელიც აღნიშნავს კერპობის, წარმართობის ბრძოლას ქრისტიანობასთან. ძველს დროში, ამბობს ლეგენდა, ფშავის ხევი სჭერია დევებს; იმათ ხალხი „უხელთავე“ (უცივები). დევები ამოუწყვეტია გმირს კოპალას. კოპალის სადგომს ხალხი დღესაც ურევებს ერთს ნასაყდრალს, რომელიც არის ტყიან გორაზე არაგვის ნაპირად; მის ძირში გდია უცნაური, ოთხკუთხედიანი ქვა, რომელსაც გვერდებზე ჩაღრმავებულები ეტყობა, წყლის მოქმედების გამო. ეს ქვა ყოფილა ვითომც საკამი კოპალასი. ის დევს მოუტაცნია, საბლით შეუკრავს და საბლით მჭიდროდ ჩასაბმელად მოუჭირებია მუხლები, რომლის გამოც ქვა გვერდებზე ჩაღრმავებულია. ნადირობიდან დაბრუნებულს კოპალას შეუტყვია ქვის დაკარგვა, გამოსდგომია მტერს უკან, ოცის ვერსის სიშორიდან უსროლია დევისთვის ისარი და დაუგდებინებია ნაპარევი. ამ ქვას ხალხი დღესაც თაყვანს სცემს და ეძახის „კოპალის ქვას“. კოპალის ქვა არის ტრაპეზი. ძველად მაინც ქვის ტრაპეზები ყოფილა ხმარებაში.“

„ფშავლები“

„ამაღლებსა დღე იყო. ფშავლებს ჩვეულებრივად მოეყარათ თავი აფხუშოს ხატში. ლამაზია აფხუშო. ის არის ღრმად ჩაჯარდნილი ხევში, გარს შემორტყმული მალისი. კალთებში ტყიანის მივებით. ამ ერთმანეთზე მიყრილ უზარმაზარ არსებათ გაუკეთებიათ რამდენიმე ხეობა; აქეთ-იქიდან ჩამომდგარი ტყიანი სერები ცხვირით ჩაჭედდლან ხევში. საბრალოს ერთს ხეობას ვერ მიუხნევია მიზნამდის, ვერ ჩაჭრილა ხევში შუბის წვერად, იგი თუმც დაღიბლნივ წამოსულა მთის წვერიდან თავქვე, მაგრამ ბოლოში გაფაქებულა. ეს ვაკე საესეა ნასახლარებით; ჩაფუშულთ ძველ აფხუშოელთ კოშკებს რიყის, ღორღის გორა და გორა გაუკეთებიათ აქა-იქ. ვაკეობა მთლიანად დაჩრდილულია დაბერებულის იფენებით, შიგა და შიგ მათში ჩარეულა დათვისაგან ჩამოღწეილი პანტები. ნასახლარებში (ნახოვლარი) ამოჩენილია ტყემლები...“

„აფხუშოობა“

Fragments (Poetry, Prose, Letters)

“The two rivers known as the Mtiuleti Aragvi and the Pshavi Aragvi merge into one at Zhinvani, a former city. The Pshavi Aragvi River is formed by the confluence of two branches – the Pshavi Aragvi itself and the Khevsureti Aragvi – at Ortskali, forty versts¹ from Zhinvani. The Khevsureti Aragvi joins the Pshavi Aragvi from the right side, and this is where the territory of Khevsureti begins...”

Pshavians

“...There is a legend in Pshavi showing how paganism tried to resist Christianity. According to the legend, in old times, Pshavi Valley was controlled by ogres who used to drive the local inhabitants mad. A hero who annihilated the ogres was called Kopala. Pshavians will still show you the ruins of an old shrine saying that it is where Kopala lived long ago. This shrine was situated on a wooded hill near the Aragvi River. At the bottom of the ruins there is a strange rectangular stone with bowed sides, probably because the river constantly washed it. The legend says that the stone used to be Kopala's chair, which was once stolen by an ogre. The ogre tied it with a thick rope and while doing that, held it between his knees so tightly that bent its sides. On his return home from hunting, Kopala noticed that the stone had been stolen and immediately ran after the enemy; he shot an arrow at the ogre from twenty versts and hit him. The ogre ran away leaving the chair behind. The people in Pshavi still worship the stone, calling it Kopala's Stone. It is used as a communion altar. In the past, stones used to serve as communion altars.

Pshavians

“It was the Feast of the Ascension. The Pshavians had gathered at the Apkhusho Shrine. Apkhusho is very beautiful. It is situated in a deep valley surrounded by high wooded mountains. These huge entities stacked close together have whitened several ravines; the wooded hills have cut into the valley with only one of them not having reached its destination, thus it has not cut into the valley like a spear point, but has descended from the top of a mountain and gradually turned into a plain. That plain is full of deserted houses; what once used to be the towers of Apkhusho are now heaps of stone and rubble. The plain is shaded by old ash-trees in some places mingled with wild pear trees whose branches have been broken by bears. Sour plum trees grow among the ruins...”

Apkhushooba

¹ An old Russian measure of distance equal to 3500 feet or 1.6 km (translator's note (TN)).

კოპალას ქვა / Kopala's stone

„...მდ. აფხუშურა, რომელიც ჩამოწკანწკარებს აფხუშოს ბეჭის და სათოფია ველის შუაზე, თითქოს გაჩერებულიყო და ყურს უგდებდა თოფების გრიალს. ამ პატარა მდინარეს ბევრჯელ წინათაც უნახავს არა მარტო თოფის ხმა, არამედ ხმაღლი „პრიალ-წყებანი“ და ლეკების თავების სრიალი.

ვინა სთქვა, ენამც გაუხმო,
ჩარგალში ცუდნი ყმანია,
აფხუშო – ჭიჭახევაზე
სამასს ლეკს მასჭრეს თავია.
აფხუშურაზე გამოჩნდა
სისხლისა ალაზანია,
წინ მაქვს ფარი და ხმალი, -
უკვენ ლეკების თავია.

„აფხუშოობა“

აფხუშოს კორი / Apkhusho hill

“...the Apkhushura River, streaming down between Apkhusho Hill and Satopia Field, seemed to have stopped to listen to a roar of banging guns. This little river has often heard the sound of guns, and what is more, witnessed the swishing of shiny swords, while the chopped-off heads of Lezgin attackers rolled down.

Who said that fighters from Chargali
Are weak and cannot gain renown?!
At Chichakheva in Apkhusho
Three hundred heads of Lezgs fell down.
The Apkhushura flowed all red
In their own blood the foes were drowned,
Our men walked carrying swords and shields
The Lezgins' heads lay on the ground.

Apkhushooba

სათოფია ველი / Satopia field

„...მთის წვერებზედ დალაგებულიყვნენ ნისლეები და ზღვის ნაპირზე დაძინებულს ვეშაპს მოაგონებდნენ კაცს. ნისლს ვერ შაეპყრო მხოლოდ საშავარდნის კლდე, რომელიც ცის ტატანზე მკერდჩავარდნილი და თავნამოხრილი იდგა გახარებული...“

„აფხუშუობა“

“...The mists settled on mountain tops looked like a whale sleeping at the seashore. Only the rock called Sashavardne remained untouched by the mist; it stood hollow-chested, with his head leaning forward and looked glad...”

Apkhushooba

„...მდ. აფხუშურა მოდის ესხტად, ლამაზად, წმინდანყლიანი...“

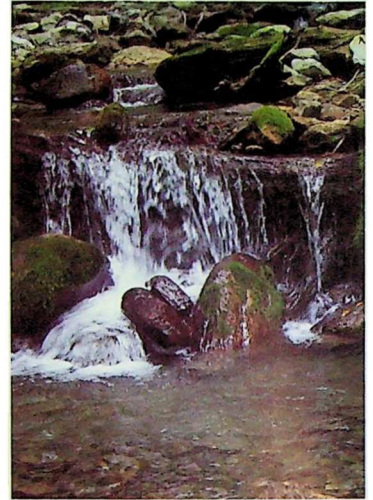
„აფხუშუობა“

“...the Apkhushura River is flowing fast; it is beautiful and clear...”

Apkhushooba

საშავარდნე / Sashavardne

მდინარე აფხუშურა / The River Apkhushura

„...ბარად რომ იყოს ხევსური საქმით გართული, დღეობის მოახლოებისთანავე ანებებს საქმეს თავს და გაემგზავრება ხოლმე ხევსურეთისაკენ. ხატში თუ ორს არა, ერთს საკლავს მაინც მიიყვანს „სამხვეწროდ“. ბევრი მლოცავი უფრო ხახმატობას (ათენგენა) სოფ. ხახმატში მიდის. ამ ხატს ფშაველები და თუშებიც ლოცულობენ...“

„ხევსურები“

“...When a saint's day is approaching a Khevsurian man, even while away from his home on business, he leaves everything behind and comes back to Khevsureti. He will bring at least one animal to offer it as sacrifice to the saint. Many believers go to Khakhmati Village at Khakhmatoba (Alenghena). The Khakhmati cross is worshipped by Pshavians and Tushetians as well...”

Khevsurebi

„ლაშარის ჯვარი ბევრით არ განსხვავდება ფშაველების სხვა სალოცავისაგან. გალავნის წინ სდგას ყორის ოთხკუთხედი, რომელზედაც წმინდის გიორგის ხატი და ჯვარი ასვენია და

“The Lashari Cross does not differ much from other Pshavian shrines. There is a rectangular heap of stones in front of a fence. The icon and cross of St. Giorgi are placed on those stones together with a chalice for

ხახმატის ჯვარი / Khakhmati cross

ზედვე სდგას საიაზე... გალავნის შიგნით იმყოფება საჯარე, სადაც ხევისბერების მეტი ვერავინ შევა. საჯარე ყორისაა და ზედ სიპი ქვები ახურია; საჯარის სამხრეთით აშენებულია ყორისავე საზარე, რომელსაც თავზედ კაცის სიმაღლედ მოკალეული სპილენძის გუმბათი ადგას. ამ გუმბათზე ჰკიდია ზარი, თავზედ ჯვარი ადგია...

გალავანში ხევისბერები უჩვენებენ ადგილს, სადაც „ბერმუხა“ მდგარა, შეერთებული ცასთან ოქროს შიბით; ეს მუხა მოუჭრე-ვინებია ზურაბ ერისთავს, რომელსაც ხალხი სულძაღლობით იხსენიებს დღესაც...”

„ლაშარობა“

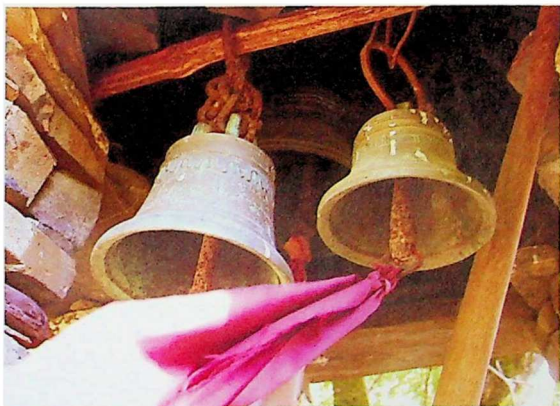

საბჭო ქვასკამი ლაშარში / A stone chair for meetings in Lashari

holy water... Inside the fence there is an area called *asajare*, where only *khevisberis*² can enter. The sajare is built from dry stones and smooth stones are used for its roofing; to the south of the sajare there is another stone building serving as a bell-tower. It is a man's height construction covered with a tin-plated copper dome. A bell hangs from the dome of the bell tower and a cross is erected on top of it...

The khevisberis know the place where the Holy Oak used to stand. It is said to have been tied to heaven with a golden chain. The oak tree was cut down by the order of Zurab Eristavi, who is still extremely unpopular with the local population...

Lasharoba

ლაშარის ჯვარის საზარე / Lashan Cross shrine

რაც ბაჩალისგან გადაურჩა უამთა სიავეს / Remnants of Bachali

² A khevisberi is a secular and ecclesiastical ruler of a district (in the Eastern Georgian highlands); He is an elderly man who follows a monk-like life (TN).

„...ფშავს შემოსევია ლეკის ჯარი ერთ დროს. ფშაველების ლაშქარიც მტრის მოსაგერიებლად შეყრილა და დაჰსხმია თავს ლეკებს სოფ. ბაჩალიში (ივრის ხეობაზე). ივრის ქალა ლეკებსა და ფშაველებს ომით გაუვლიათ ბაჩალიდან დანყებული ვიდრე სოფელ არხლამდე. ლეკები დამარცხებულან და გაბნეულან...”

„ფშაველების ძველი სამართალი და საოჯახო წესები“

შუაფხო / Shuapkho

„იახსარი ანგელოზი იყო და ანგელოზად ჩამოვიდა ციდან. სადაც დღეს შუაფხოში საყდარია, იქ დევების სადგური იყო. სახელად ამ ადგილს ერქვა „ავის-გორი“. იახსარი გადის პირდაპირ და ჟღერს დევებს ლახტით აქაც და სხვაგანაც: გადურჩა მხოლოდ ერთი ცალთვალა დევი და გაეცა; დევი ახადს „ნანადას ტბაში“ ჩავარდა, იქ უნდა დამალულიყო. იახსარი ტბას არ შეუშინდა და თან ჩაჰყვა ტბაში, სადაც მოჰკლა ცალთვალა დევი...”

„კოპალა და იახსარი – დევების მებრძოლნი“

“...Once, some Lezgins made a raid into Pshavian territory. A troop of Pshavians gathered to fight the enemy and attacked them in Bachali Village (in Iori Gorge). The Lezgins and Pshavians followed the entire course of the Iori, from Bachali to Arkhali Village, fighting with each other. Lezgins defeated by the Pshavians got confused and scattered about...”

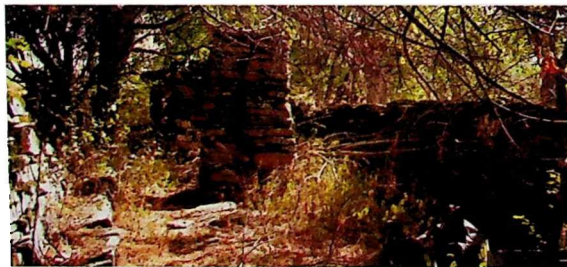
The Old Set of Laws and Household Rules for Pshavians

ახლანდელი ახადი / Akhadi today

“Iakhsar was an angel who descended from heaven. In old times ogres used to live in Shuapkho; their home was the place where there is a shrine now, but earlier it was called Avisgori³. Iakhsar killed ogres with a battle whip in Shuapkho and other places as well. Only one single-eyed ogre managed to escape. He hid in Tsatsada Lake in Akhadi Village, but the fearless Iakhsar followed him into the lake and killed the single-eyed ogre, too...”

Kopala and Iakhsar – The Ogre Fighters

გოდერძის ციხის ნაშალი (ახადი) / The ruins of Goderdzi's fortress

³ In Georgian “avi” means “bad”; and “gori” means “hill” (TN).

მკინვარი / Mt. Mkinvari

„...სოფ. ახადს ესხმიან თავს ქისტები. ციხე აიღეს და წაიყვანეს
ტყვედ მშვენიერი ქალი, რომელსაც იმდენი სამკაული აქვს
ყელსა და გულმკერდზე, რომ ქალს უძნელდება მისი ტარება:
„ყელი ჩამააქვს მძივსაო“, მეჭხედებით ლექსში...”

„გმირის იდეალი ფშავურ პოეზიის გამოხატულებით“

“...The village of Akhadi was raided by the Kists. They seized the fortress
and took a very beautiful woman hostage. The woman's neck and chest
were adorned with so much jewellery that it was hard for her to wear
all of them. "Her neck is weighed down with beads", the poem says...”

The Ideal of a Hero in Pshavian Poetry

თერგი / Terghi

„...ნარსულ 1890 წელს ენკენისთვიდამ საზოგადოებამ კავკასიაში ქრისტიანობის აღდგინებისამ განიზრახა სკოლა გაემართა ხევსურებისათვის, რის გამოც ერთის ხევსურისაგან სოფელ ბარისახოში სახლი იქირავა. მასწავლებელიც დანიშნა...“

„ხევსურეთი“

„ბევრს უთქვამს რამე მყინვარზედ და თერგზედ; მეც ჩემი წერილი იმისაგან უნდა დავიწყო, დიალ, უნდა დავიწყო, მერაბ რითი? რაღა დარჩენილა უთქმელი?... პირველად იმათ დანახვამ კინალამ შესხმა არ ათქმევინა ჩემ უფროთ მუზასაც, მაგრამ, როცა ის პარნასის ზედადგარზედ უნდა დაბრძანებულიყო, უცებ გონებამ მუშტი მოუღერა, დაუდგა წინ და მტკიცედ უთხრა: „ქკვიანად, ტუტუცო! მოფიქრდი, შესდეგ, რომ გაჰჩანგოსანდი, ახლა ქება-დიდება უნდა უსაზანდრო, არა, მაგ ბუნების მეტიარაებს? ეგ ძალიან კარგი და პატიოსანი, მაგრამ განა ცოდვა იქნება პატარახანს ტვინის კარაბადინიც გადმოჰშალო და შენს თავს ჰკითხო: „რითაა კარგი ეგ აყლაყუდა, თოვლიყინულიანი გველუმაჰი, ცა-ქვეყნის შუა რომ ძლივსა თავსდება, რითაა საყვარელი ან ეგ საყელე წამოყრილი მობუბუნე თერგი? რა ყრია ან პირველის ხელაუნვდენელ სიმაღლეში, ან მაგის დაუცხრომელ, განუწყვეტელ ღრიალსა და ალიაქოთში? რას გვარგვიან? სხვა რა გამოსდნება მაგათ სიდიადეს უბედურების მეტი?“

„რამე-რუმე შთისა“

“...From September of 1890, the Society for the Restoration of Christianity in the Caucasus decided to open a school for Khevsurians. So they rented a house in Barisakho from a Khevsurian peasant and hired a teacher...”

Khevsureti

“Much has been said about Mkinvari and Tergi⁴; and I also wanted to start this letter from... I don't know what, because it is impossible to add anything new to what has been already said by others... At first, impressed by their beauty, my wingless muse was about to glorify the two of them, but before it had entered Parnassus, the mind suddenly stopped it, threatened it with a fist, and said firmly: “Calm down, you fool! Think before taking your lyre and singing the praise of these two upstarts of nature! It is good to sing praises, but why don't you use your brains first and ask yourself: “What is good in this lanky monster covered with ice and snow, which hardly fits into the space between the land and the sky, and how can this ruffled up, bellowing Tergi be lovely?” What is the use of the excessive height of the former and the tireless, constant roar and bustle of the latter? What benefit can we get from their greatness except misfortune?”

Odds and Sods about Mountains

ხმელგორი / Khmelgori

⁴ Mount Mkinvartsveri, amountain in northern Georgia, is one of the country's highest peaks (5,033 meters). It is covered by ice fields from which flowthe headwatersof the Tergi River (TN).

„ყველა, ვისაც კი ფშავის დამორჩილება ედვა გულში, როგორც სხვადასხვა ზეპირგადმოცემა გვეუბნება, ბრძოლას უსათუოდ თავდაპირველად ლაშარის ჯვართან იწყებს. ასე მოიქცა ზურაბ ერისთავი; იმან განიზრახა ხატის შემუსვრა, მამასადამე, უმთავრეს მონინააღმდეგე ძალად იმას ლაშარის ჯვარი მიაჩნდა, რისთვისაც მოსჭრა დიდი მუხა, რომელსაც ჰქონდა კენწეროზე „ციდან მოსული ოქროს ჯაჭვი ანგელოზების ასასვლელ-ჩამოსასვლელად...“

„ლაშარის ჯვარის დღეობა ანუ ლაშარობა“

„ამ იანვრის 3-სა დავესნარ სოფელ ლულში შემდეგ შემთხვევას: ერთი განმარტოებული სახლის წინ გროვდებოდა ხალხი და ისმოდა რაღაცა ყატყატი...“

„მესამე დღეს მქონდა შემთხვევა გავლისა სოფელ ლულზედ და მაშინაც რაღაცა ხმაურობამ და ყატყატმა მიიქცია ჩემი ყურადღება. ვნახე, რომ ერთი იფნის ხეებით მოსილ მდელოზედ, ნანგრევი ყორეების წინ, გროვდებოდა ხალხი...“

„ნერილი ხევსურეთიდან“

“According to the stones that have been passed down to us by word of mouth, all who intended to conquer Pshavi started their campaign from the Cross of Lashari. This is what Zurab Erstavi did; he decided to annihilate the shrine, so he took the Lashari Cross for his worst enemy and cut down the Holy Oak. That tree was said to have a golden chain on its top, which was used by angels to descend from and go back to heaven...”

The Feast of the Lashari Cross or Lasharoba

“On January 3, this year, I happened to witness such an incident in Ghuli Village.

People were gathering in front of one solitary house and making a hubbub...

Three days later I passed through Ghuli Village again and once more my attention was drawn by some noise and bustle. I saw a crowd gathering in the field with a lot of ash-trees, in front of some dilapidated dry stone walls...”

A Letter from Khevsureti

ლული / Ghuli

„თიანეთის მარაში – სამხრეთისკენ მდებარეობს კარგა ვრცელი ვაკე – ადგილი სახნავ-სათესით, სოფლებით მოფენილი. სულ წინათ აქ მდგარა ტბა გარშემო ატეხილის ტყით, რომელიც აღზრდილა ციურის ნამით და მზის მუქის ალერსს ქვეშ გაშლილა. მტერი არ დაბადებოდა ვერ ამ ტყეს: ფეხნმინდა ირემი თუ ლახავდა ამ მთა-ბარის არე-მარეს და გახვლეპილი კოდალა თუ გაჰკივლებდა ბედის მომდურავ კაცისებრ, თორემ სხვას არავის შეეძლო ნაებილნა ამ ტყის სიქალნულე.

მაგრამ უკანასკნელ ხანებში სხვადასხვა ადგილებიდან შევიწროვებული ხალხი მოსწოლია: არქამებული ცული და წერაქვი, შერყეულა ბუნების მყუდროება, აშენებული სოფლები ფშავლებისა, ქართლებისა, გუდამაყრელებისა, ხევსურებისა. ამ ადგილის წყალობით დღემდე პირში სული უდგათ აქაურ ხალხს.

ამ სოფლებს ერთად ჰქვია „ერწო“. ეს ადგილი ყოფილა სახელმწიფო: ბოლო დროს დავით მეფეს გამოღმა – სამხრეთის მიწები შეუწირავს ღვთაების ეკლესიისთვის, რომელიც უკვე ხავსით გადაჰბნია, დაკავშირებულია ნიჟლებთან, ადგილობრივ მცხოვრებ ხევსურებს უძლევიანთ საეკლესიო ხარჯი ბერებისთვის...”

„ქრელი ამბები“

The Miscellaneous Stories

„დანავსულს, თვალ-ნაენებს რომ იცევიან ქართველები, სწორედ თიანეთია. თიანეთში საზოგადო საქმეს, ვერ მაგალითი არ ყოფილა, რომ ეხიროს. დაიწყებენ თიანელები საქმეს და ვერ მოასწრებენ დააბოლოვონ, ხელშივე ჩაეფუშებათ...”

„სოფელი თიანეთი“

Tianeti Village

ერწო / Ertsi

თიანეთი / Tianeti

“In Tianeti District there is a large plain covered with some croplands and villages. According to the legend, in ancient times there was a lake in this place surrounded by a dense forest. That forest had been watered by heaven’s dew and caressed by sun rays. Nobody touched it: only an innocent deer would occasionally cross that area and a ragged-looking woodpecker would cry like a man complaining about his unlucky lot. No one else had ever profaned the purity of that virgin forest.

However, later people living in poverty in different parts of the country rushed to the forest with oxen and hoes and disturbed its peace. Villages were built in Pshavi, Kartli, Gudamakari, and Khevsureti. Many people still live off this forest.

Those villages were given a common name of Ertso and the whole place was a separate community. After a while King Davit sacrificed the lands lying southward to the deity church, which is now covered with moss as if it were a part of the beech forest growing nearby. The local Khevsurians used to pay a church tax to the monks...”

“If a place can be cursed by the evil eye, Tianeti is such place. All efforts to do something for the common good are doomed to fail. Tianetians launch new initiatives, but can never complete them, things always go wrong...”

„ამ 12-13 წლის წინათ მთის ქართველობა მიანყდა შირაქს, რადგან იქ ბევრია თავისუფალი ალაგი, გადაქცეული უმცირესობის ფარების, ნახირისა და ჯოგების საძოვრად და დაესახლნენ...”

გადმოსახლებულებმა დაიჭირეს ჩრდილო ნაწილი შირაქისა, ეგრედ წოდებული „ქედი“ და გააშენეს სამი სოფელი: ზემო-ქედი, ქვემო-ქედი და მათ შუაზე – არხილოს კალო; ეს სამი სოფელი გაყოფილია ორ საზოგადოებად – ზემო ქედისა და ქვემო ქედისა; თვითულ საზოგადოებას აქვს საკუთარი ეკლესია მღვდელ – დიაკონითურ, ჰყავს სოფლის მოხელენი და სხვ...”

„ქართველთა ახალშენი შირაქში“

„...მე ვარ წმინდა ფშაველი ჩამომავლობით, როგორც დედიო, ისე მამით. დედაჩემი იყო ივრელი ქალი, სოფელ სხლოვნიდან, ფხიკლიანთ გვარის, სადაც მოსახლეობენ დღესაც მისი ნათესავნი. სათემო გვარი ფხიკლესებლებისა არის გაბიძოური. ღვიძლი ბიძა დედა-ჩემისა პარასკევა პირველი მოღვესე იყო ფშავეში. იმან შექმნა სატირული ლექსები და დღესაც ყველა ფშაველი იმის პანგზე „ლექსობს“...

„ჩემი წუთისოფელი“

“About 12 or 13 years ago peasants from the mountains of Georgia rushed to Shiraki and settled there, as in that place they could find enough lands for grazing their sheep, cows, and other animals...”

The new settlers occupied the northern part of Shiraki, the so called Kedi⁵ and built three villages: Zemo-Kedi, Kverno-Kedi⁶ and between them – Arkhilo Kalo. These three villages are divided into two communities – those of Zemo Kedi and Kverno Kedi. Each community has its own church with a priest and a deacon, and a number of functionaries...”

A New Settlement of Georgians in Shiraki

“...I am a pure blooded Pshavian, as both my parents came from Pshavi. My mother’s surname was Pkhikleishvili and she came from Skhlovani Village situated near the Iori River where her relatives still live. The community name of the Pkhikleishvili clan is Gabiouri. My mother’s uncle was the best poet in Pshavi. He wrote satirical poems and all Pshavians still try to follow his style.

My Life

სხლოვნისა და ჭიაურის გორები / Skhlovana and Chiaura hills

ვაჟას სახლ-მუზეუმი / Vazha's house museum

⁵ “Kedi” means “mountain ridge” in English (TN).

⁶ In Georgian “zemo” means “upper” and “kverno” means “lower.” (TN).

„...ჩვენი სახლი ზედ გზის პირას იდგა და განუწყვეტლივ მიდ-
მოდიოდა მგზავრი, თუ ფშაველი, თუ ხევსური. დედა-ჩემი არ
უყურებდა იმას, ვინ შეძლებული იყო, ვინ მაძლარი, ყველა
მშიერი ეგონა და ყველას უმასპინძლდებოდა: „დაისვენეთ, პური
გემშევათ, შვილო!“ – ეს იყო პირველი მისი სიტყვები შეხვედრის
დროს...”

„ჩემი წუთისოფელი“

„...დედა-ჩემის მიერ ნაამბობიდან ღრმად ჩამებეჭდა გულში მის
მიერ ნანახი იაკობისებური ცხად-მოჩვენება, რომელსაც შემდეგ,
როცა მოვიზარდენით და მეცნიერებას ცოტაოდნად ვესუნეთ,
აღარც კი ვუყარებდით, თუმცა დედა მაინც ჩვენს თავს ფიცულობ-
და დასარწმუნებლად: „ჯერ ისევ ქალი ვიყავ გასათხოვარი“, –
ამბობდა დედა-ჩემი (ვეცდები იმის სიტყვებით გადმოგვცეთ
ნახული მოჩვენება), – მე და ჩემს ბიძაშვილს ქალს სხლოვანს
(სოფელია) გარეთ დერიფანში გვეძინა. შუალამე იქნებოდა,
დგანდგარი, ბირდგნიალი დადგა ისეთი, მეგონა მთა-ბარი თუ
იქცევით. შაშინებული წამოვჯე ლოგინში, გავხედე და მთე-
ლი ცა განათებული იყო. ორი ოქროსფერი ჯაჭვი იყო წამო-
სული, ერთი ჭიაურის გორიდან, მეორე სხლოვნის გორითა, გადამ-
ბულები, ზედ ცეცხლის ბალები ადიოდნენ და ჩამოდიოდნენ
და ისეთ მწკერ (წმინდა) ხმაზე გალობდნენ. ისე ტკბილად,
ღმერთო, იმაზე კარგს რას გაიგონებს კაცის ყურიო.“
ამ მოჩვენებასაც, რა თქმა უნდა, თავისი ძალა ჰქონდა და მაფიქ-
რებინებდა, რომ ჩვენი დედ-მამის და მის შვილების სვე-ბედში
განგება მონაწილეობას იღებდა...”

„ჩემი წუთისოფელი“

“...We lived in a roadside house, so all the travelers, both Pshavians and
Khevsurians, passed by it. For my mother it did not matter whether they
were rich or poor, she thought that once they traveled, they would be
hungry and invited everyone in to have some food. “Come in, have a
rest, dear, you must be hungry!” – These were the first words she used
to utter at the sight of a traveler passing by our house.

My Life

“...Out of the stories told by my mother there was one – adream that
was like Jacob's vision – that impressed me most of all. When we grew
up and gained some insight into the world of science we began to have
doubts about her story though, but Mother swore on our lives that she
was telling the truth: “I was still a maiden,” she would say (I will try to use
her own words), – my cousin and I were sleeping in the corridor of our
home in Skhlovani (a village). It was late, probably midnight, when I heard
a terrible noise. One would think it was the end of the world. Terrified by
the deafening roar I sat up in my bed and saw from the window that the
whole sky was illuminated with a strange light. Two golden chains were
hanging down – one from Chiauri Hill and the other from Skhlovani Hill.
The two chains were joined together and fiery children were coming up
and down the chains singing beautifully. They had ringing voices and
one cannot imagine anything sweeter than their song.”

Naturally, that vision inspired me to think that the fate of my parents and
their children was decided by God...”

My Life

ჭიაურის გორი / Chiaura hill

„კავკასიონის დევები“ / “The Giants of Caucasus”

„პატარაობისას თელავის სასულიერო სასწავლებელში ვსწავლობდი: მთელი კახეთი, ვიდრე შამილს დაიჭერდნენ გუნიბში, ლეკების სანავარდო მოედანი იყო. რა წამსაც კი კავკასიონის ქედზე თოვლი შეთხელდებოდა, გზა გაიხსნებოდა, იმ წამსვე კახეთის ტყე და ველები ამწვანდებოდა, ლეკების ბრბოები დაიწყებდნენ თარეშობას. კახეთი მოსვენებას ცოტაოდნად მხოლოდ ზამთრობით ჰგრძნობდა. ჩემს თელავში ყოფნის დროს ლეკების ოინები, თუმც დაღესტანი დამოშმინებული იყო, ყველას პირზე ეყერა, დიდი თუ პატარა სულ იმას ლაპარაკობდა, სად რა ბრძოლა ჰქონდათ ქართველებს ლეკებთან, ვის რა ვაჟაკობა გამოუჩენია, ან სად ვინ მომკვდარიყო“.

„ჩვენი დაღარება“

„უმორჩილესად ვსთხოვ წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, უკეთუ დამინახოს ღირსად თვის გამგეობის ქვეშ სამსახურისა, ჩამაბაროს დიდ-თონეთის სკოლა, რადგან ამ სკოლის მასწავლებლის ადგილი დღეს დაცლილია...“

„...ჩარგლულა კალმახით საცგა, ნახევარ საათში იმდენს დაიჭერ, რომ ვერც კი შესჭამთ. სახინკლევ არ მოგაკლდებათ. აბა, გელით უეჭველად, თუ გინდათ, რომ მე კიდევ ფანდური გაგატანოთ აქედან – ჩემს რძალს უყვარს. თედოსაც შეატყობინე, იქნებ გეგც წამოვიდეს. წამოდი, ძმაო, დედამისს საფლავის ნახვა მაინც არ მოგიწია? როცა დააპირით წამოსვლა, წინასწარ მაცოდინეთ, რომ ცხენები დაგაბევედროთ დუშეთში...“

ალ. რაზიკაშვილისადმი

“As a child I studied at the Telavi Theological School: Before Shamil was captured in Gunibi, the Lezgins used to raid all of Kakheti. As soon as the snow melted on the Caucasus Mountain Range, roads opened and the fields and forests of Kakheti turned green, large groups of Lezgins would start marauding throughout the place. Only in winter did Kakheti feel somewhat relieved. During my stay in Telavi everyone was speaking about the Lezgins’ misdeeds, although Daghestan had been pacified. Everywhere one would hear stories about the clashes between Georgians and Lezgins, about the warriors who had fought bravely or had died in a fight.”

Our Cowardice

“My humble request to the Society for the Spreading of Literacy among Georgians would be to put me in charge of Did-Toneli School if it considers me a worthy candidate for that post, which is vacant at the moment...”

“...the Charglura is full of trout, in half an hour you will catch more than you can eat. There is enough meat for khinkali⁷ too. So, you should come, or I will not give you the panduri⁸ – I know my sister-in-law likes playing it. Please tell Tede that I am expecting you all, perhaps he will be able to come too.

Come home, brother, don't you want to visit the parents' graves? Let me know when you are coming, and I will prepare horses for you. They will wait for you in Dusheli...”

To Al. Razikashvili

⁷ A very popular Georgian dumpling made of twisted knobs of dough stuffed with meat and spices (TN).

⁸ A traditional Georgian three-string plucked instrument (TN).

ვაჟას სკოლა დიდთონეთში / Vazha's school in Didtoneti

„...მე ამ ცხრა-ათ დღეზე გავჩნდები მანდა. თქვენ იცით, მანდა-ურობას როგორც შაინახავთ და გაუფრთხილებით. თამარო, სათიბებს უფრთხილდით, თვალი უნდა დაავლოთ ჩქარ-ჩქარა, თორეო ხომ იცით ესლანდელი ხალხის ამბავი.

ნისქელი მამინებდა, იქნება წყალმა წაიღო და ნიკომ მითხრა, ბეკურმა გაამაგრაო. აბა, მანაყარი და მოურავი მაგისტანა უნდა! რო მოვალ. ერთი დიდი მენდალი უნდა მოუტანო წადი-მოდიხა“.

ოჯახისადმი

"...I will be back in about nine or ten days. I am sure you will take care of everything; Tamar, watch the hay-meadows carefully, you never know what to expect from people today.

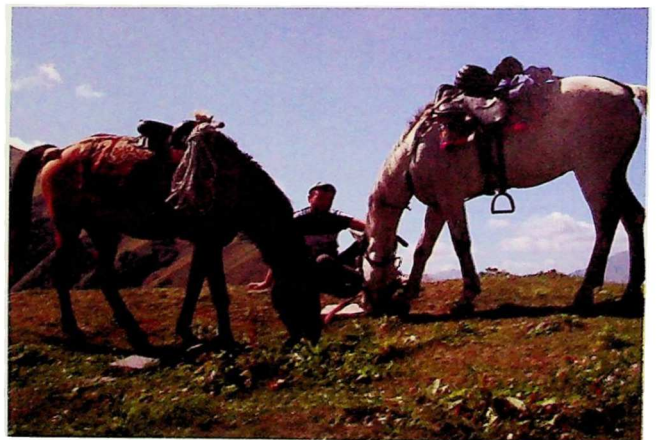
I was worried about the mill, fearing that water might have flooded it, but Niko told me that Bekur had reinforced it. Good for him! He's a good steward and when I come home I am going to give him a medal for his efforts.

To Family

ხეები ფერდობზე / Trees on the slope

ფოტო: დავას მჭრეპალიძე / Photo: Davas Mchrepalidze

ახადის იალაღებზე / Akhadi's pastures

⁹ Mountains in Dusheti Municipality (TN).

¹⁰ Vazha-Pshavela's ancestor (TN).

„...თანდათან მიეუახლოვდით ჩვენს სოფელს. აგერ ახენი, აი სასვეთავი, აგერ „სადერიანი“. რამოდენა სიამოვნებას ვგრძნობდი, როცა დავინახე მიდამო ჩემის სოფლისა. უენო ყველაფერი, რასაც ვხედავ, მაგრამ რამდენს რასმე ეუბნება ჩემს გულს ეს მთები, ეს ტყე გაბარდნელის თოვლით. აგერ ჩვენი საყდარი გამარტოებით გორაზე, დაღონებულად მარტოდმარტო გადმოსცქერის არაგვის ხეობას, აი, იმედის კაკალიც, დამამძვენები მამულებისა, უზარ-მაზარი, გაბარჯლული. დავინახე ჩვენი სახლიც, სვეტად ბუხრიდამ მალლა ადიოდა ბოლი...”

„მოგონება“ (საშობაო მოთხრობა)

“...Gradually, we came closer to my village. Akhuni, Sasvetavi, and Sadzeriani’ could be already seen. It was such a delight to see my village again. All the things I saw were mute, but those mountains and snowy forest said so much to my heart! There our church stood on a solitary hill sadly overlooking Aragvi Gorge. There was a huge nut tree with spread-out branches planted by Imedi’; a tree like that can add beauty to every estate. I saw our house too, with smoke rising from the chimney in a straight path...”

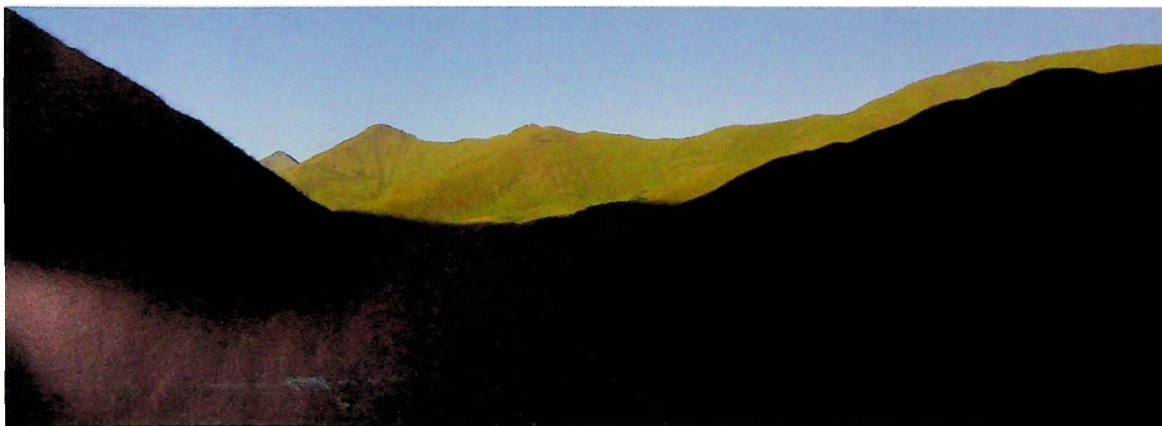
A Memory (Christmas Story)

ჩარგლისთავი / Chraglistavi

ახადი / Akhadi

მზე ჩადის, მთვარე აშოვს / The sun is setting, the moon will rise

„მიშავალი მგზავრი რო ნახავს ჩაშლილ-ჩანგრეულს კალო-საბ-ძლებს, სახლებისას აქა-იქ დამპალს ბოდებს და იტყვის: აქ ამა და ამ დროს სოფელი იყო და დღეს კი აღარ არის, დღეს მარტო „ნასოფლარიაო“, რა საშინელი, შემაძრწუნებელი სიტყვაა „ნა-სოფლარი!“

„სოფლის სურათები“

„რატომ არ მღერით, მთებო?! განა ისე უნდა მოგვკვდეს, რომ თქვენი ხმა, თქვენი სიმღერა ვერ გავიგონო? რატომ არ იცინით? ღიმილი მაინც მაჩვენეთ თქვენი, კარგებო!“

„მთანი მაღალნი“

ხევისბერმა ბერიძემ თვითიერი მლოცავი უნდა „დაამწყალობ-ნოს“, ე.ი. დალოცოს ლუდიანის თასის აპყრობით და წარმო-სთქვას: „დიდება ღმერთსა, მაღლი ღმერთსა. დიდება დღესდღე-სინდელ რჯულ-ქრისტიანთასა! დიდება შენდა, ღვთისმშობლო ჩარგლისაო, რასაც გულზე და მხარზე შენი მოსამსახურე ყმა გეხვეწებოდეს, იმ გულზე და მხარზე შეიხვეწე, შენი უღური მოახმარე, შენი კაბის კალთა დააფარე...“

„ბერიძე გაუტეხელი“

“When a traveler sees ruined barns and rotten pillars of houses, he will say that once there used to be a village here, but now it is “deserted”, “ruined”. God, how terrible it is to hear the words “a deserted village!”

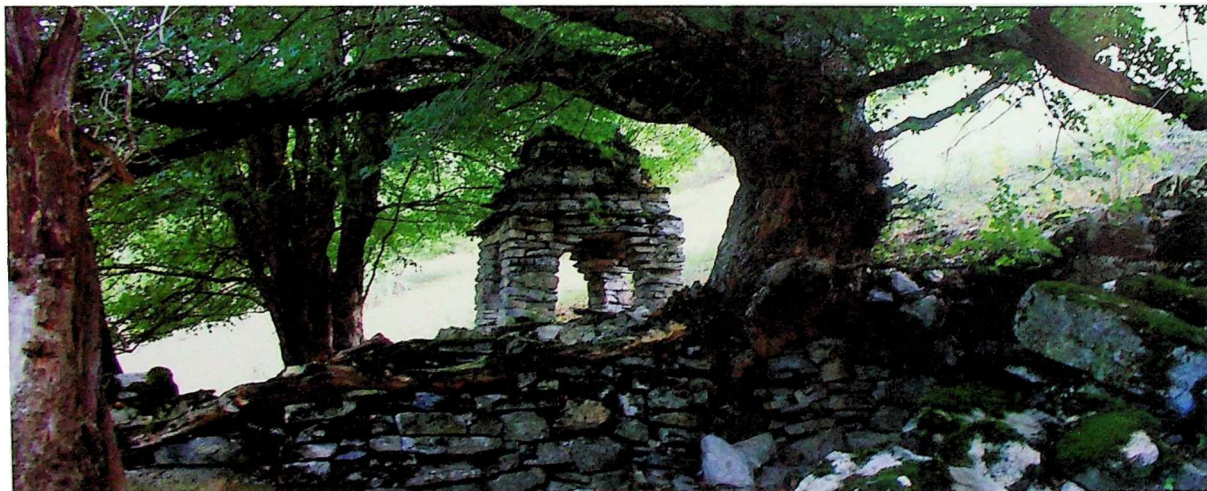
Pictures of a Village

“Why don't you sing, mountains?! Am I never to hear your song in my life? And why don't you laugh? You could at least smile my dear ones. If I could see your smile!..”

The High Mountains

Khevisberi Beridze will ask God to “bestow Divine Grace” upon every believer, i.e. he will bless them raising a bowl of beer and uttering the following prayer: “Glory to God, thanks to God, glory to those who believe in Christ today! Glory to thee, Holy Virgin of Chargali! Please heed the prayer of your servants if it is sincere and comes from their heart, please give them your grace and protect them...”

Beridze the Unshaken

ღვთისმშობლის სალოცავი (ჩარგალი) / The Holy Virgin shrine (Chargali)

ეს გაზაფხულიც მოვიდა.
აგერ, ჩამოშრნენ მთანია...

The spring has come again, no snow
is left on lofty mountain peaks...

ხევეზდ მოდიან ნისლები,
გაჩქარებულნი, მღერიოთა...

დანუხებულმა, არაგვო,
რო გნახე, გავიხარეო...

ისევ ფშავის ხევს ვენაცვლე.
გულკეთილს. თავაზიანსა,
მის მთებს, მორთულებს ბალახით,
ძირს ქალებს, გორ-გურს ტყიანსა,
ველებს. მოხდენით დაქარგულს,
მის არემარეს წყლიანსა;
თამარ-დედოფლის ხატობას,
ჩვენს ლაშარის ჯვარს მხრიანსა...

Soft mists are moving fast above
The valley, singing a sweet song...

Aragvi River, I have missed
You so! Seeing you is utter bliss...

You're sweeter, kinder Pshavi Gorge,
Than any place I've ever seen,
I love the mountains, meadows, groves,
The river banks and hills all green;
The fields where pretty flowers grow,
Springs, rivers flowing clear and clean;
Lashari Cross that's standing strong,
The feast of Tamar, our great queen...

– გვიამბე, ელიზბარო,
რა ამბავ მოხდა ელოსა?

ცხვარი და ძროხა ასხშია
ჭალას და ჭალის პირებსა,
დატვირთულს გუდა-ნაბდებით
ცხვრებს შუა ვხედავ ვირებსა.
თავექვე იწვევენ მწყემსები,
ბარს ნასვლა დააპირესა...

ყური დაგირინდა, სხივი ჰკრთის,
სრულად დამირინდი, მთვარეო,
გზადაკარგულსა, მტირალსა
მიშველე. გამახარეო,
გაფანტე, ეგებ გზა ვნახო..
წყვდიადი მარტყავ გარეო...

ადგილო კურუმ-კურუმო,
ველიან-ჭალიანაო,
სამოთხესავით ლამაზო,
მიყვარხარ ძალიანაო...

სკამს იცდა ბაბურაული
გუდანს გუდანის ჯვარშია...

Elizbar, brother, tell us, please
About the siege of Hegho Fort.

The herders graze their cows and sheep,
But in the meadow green and fair,
Among the cattle I can see
Some loaded donkeys here and there.
To lowland herders aim to move,
Look, for a journey they prepare.

Please, to my prayer give a heed,
Oh, gentle moon, I know you hear,
I've lost my way, shine down on me,
You can dispel my doubts and fears.
Help me to find the way again,
So that through darkness I could steer...

The place with forests, groves and fields,
Delightful is your every part!
You're just like heaven sweet to me,
I love you, dear, with all my heart...

Baburauli undisturbed
Was sitting in Gudani shrine...

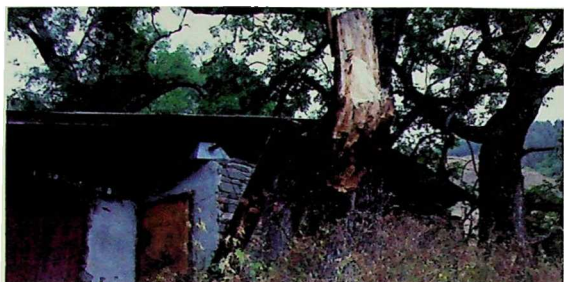
ჩარგლის უბანი / Chargali district

ახადი ლეკებს აუკლავ,
იქით ნაუსხამ ტყვეები...
სუ სისხლით გადაუბასრავ
უკვენა-ფშავის კლდეები...

მრავალან ჩაბძანებულან,
მთანი ივარცხნენ თავებსა,
ნისლები გადასწოლია
ჭიაურაის მხარესა...

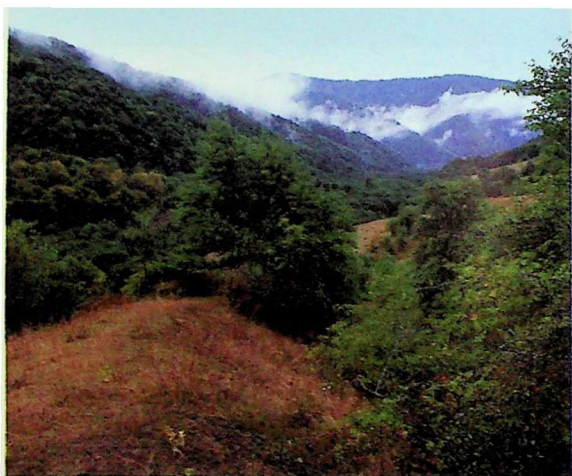
რა შემადრწუნებელი სიტყვაა „ნასოფლარი“
How terrible the word "ruins" sound!

გუდანის ჯვარი / Gudani shrine

Akhadi was attacked by Lezgs,
Those villagers who were not dead
Were taken hostage, while with blood
The Pshavi rocks were painted red.

Look at the mountains sitting still,
How they are combing misty hair,
Mists fall aside and their weight
Small Chiaura¹¹ has to bear.

ივრის ხეობიდან ჩარგალში გადასასვლელი მთა
The mountain linking lori ravine to Pshavi

¹¹ A village in Tianeti District (TN).

მაცნე მოვიდა შატილსა:
 – ქისტებმა მოგვცეს ზიანი,
 დაგვნიოკეს მწყემსები,
 აენია. ავი-ზნიანნი.
 ალუდა ქეთელაური
 კაცია დავლათიანი,
 საფიხვნოს თავში დაჯდების.
 სიტყვა მაუდის გზიანი...

Alarming news has reached Shatili,
 What herald's saying sounds too sad:
 – Kists killed our herders, took our cattle
 Away, these robbers are too bad!
 Aluda Ketelauni is
 The man well-known throughout the land,
 He's brave and wise, respect and honor
 His actions and his words command...

გათენებისას ქიუხში
 შურთხმა დარეკა ზარიო...

At dawn the bare rocks were awoken
 By snowcocks' sudden shrilly cry...

ვაჰ, მამა-პაპათ საფლავნო,
 კლდენო, დამდგარნო მწვეტადა...

"Alas, the ancestors' cold graves,
 The pointed rocks that reach the skies..."

სავიხვეები / Ibex habitats

გორი რამ ჩასდგამს შუბის წვრად...

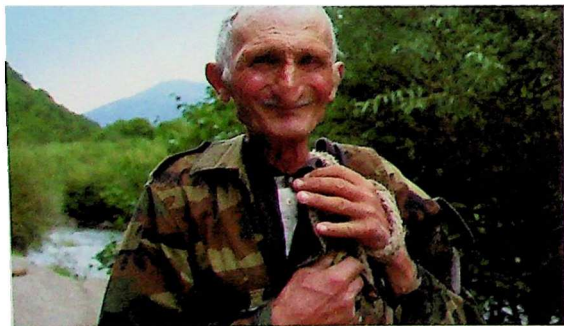
რამდენი სიპები აწყევავ!
მოსჩანს აკლდამის პირები...

ადვილად საცნობი იყო
კაცი ფშაურის ერითა...

ლაშარიდან რომ ჩაივალ... / When you descend into the plain from Lashari..

იეზურიბანდა, ცისკარი
სულს ჰლევს. თანდათან ქრებოდა, –
ნეტავი ყველა ლამაზსა
ესრე სიკვდილი ჰხედებოდა!
დღეს მკვდარი ხვალე დილითა
ცოცხალი წამოდგებოდა...

გიორგი სესიაშვილი („ყარყატი“) / Giorgi Sesiashvili ("Stork")

The hill stands high against the sky...

How many stones lie in a pile!
All flat and smooth, here is the shrine...

The look of that poor man revealed
He was a Pshavian indeed...

„გმირთა სამარეს, როგორც ხატს...“ / “...[the sacred graves of heroes]”

With sunshine getting strong and bright
The rosy dawn began to fade, –
But such a death would bring delight
To every sweet and lovely maid!
Like dawn she'd die to rise next day
And always pretty would have stayed...

სპეროზიას კლდებმა
ცივი წიაღი მაპყრისა...

ამბობენ: შააძლებინა
სწეულსო ფეხზე დადგომა;
ელისებაო ლეხუმსა
ლაშარის გორზე შადგომა!

A chilly breeze is blowing hard
From the abrupt Speroza rock...

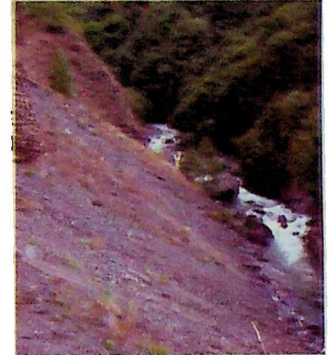
They say: the treatment of the snake
Has cured Lukhumi lying ill,
Soon he'll be strong, and then again
He'll stand upon Lashan Hill!

არანისი – ვაჟას მეგობრის
ქაიხოსრო ზანდუკელის სოფელი
Aranisi – the village of Vazha's friend
Kaikhosro Zandukeli

ლიქოკის ხეობა / Liqoki ravine

„ლულის ძირ შავი კლდეები...“
"Black rocks at the bottom of Ghuli..."

გზას ვამბობ, თორემ რა გზაა,
ვინწო ბილიკი კლდეზედა...

გაღმა სჩანს ქისტის სოფელი
არწივის ბუდესავითა...

მოგროვილიყო ლაშქარი,
ლიქოკის ჭალას სთელავდა...

მივისწრაფები არანისს,
იქ შეგულება ძმობილი
კაცია კეთილმოზილი,
გულ-უხვ მაჰპინდლად ცნობილი..

A road I call it, but it was
A narrow path through massive rocks...

"On other side Kists' fair village
Shows looking like an eagle's nest..."

Under the feet of gathered troops
Liqoki meadow grass was crushed...

To Aranisi¹² then I went
For in that place I had a friend,
Too kind and generous, with him
A little time I'd gladly spend...

¹² Avillage in Dusheti district, Mtskheta-Mtianeti region (TN).

მოგონებები გარდასულ დღეთა (წიგნიდან „კაი ყმა“)

„...ბევრი ხეტილის შემდეგ მაინც მივაგენი ვაჟას საყვარელ ადგილს – ქოსების სარდაფს და იმ დღიდან მეც მისი ხშირი სტუმარი გახვდი, მეც გავიზიარე ვაჟას ტრაპეზი.

ამ სარდაფში ხშირად ვხვდებოდი ვაჟას საყვარელ მეგობრებს – შიო მღვიმელსა და ივანე ბუქრაულს. რომლებიც ვაჟასგან დაობლებულები აქ, ამ სარდაფში იკლავდნენ დარდს კახური საფერავითა და ვაჟაზე მოგონებებით...“

ვეფხო აკობაშვილი

„დათვისში ერთ-ერთ ახალ წელს ორივე ძმა – ვაჟა და ბაჩანა გვეწვივნენ. ბაჩანას დათვისში ნათლიმამა ჰყავდა – აბა არაბული. ჩვენი გვარი და რაზიკაანი ერთიმეორესთან საკლავითა და სასმელით მივდიოდით. აბა არაბული რევოლუციონერ აკია არაბულთან ახლოს იყო. აკია ჯუთაში ცხოვრობდა. აბას არ ეპიტ-ნავებოდა მაშინდელი ხელისუფლება. მაშინ დათვისში სამოცამდე კომლი ვცხოვრობდით. მინდათ აბამ მთელი ბიძაშვილობა მიგვიპატიეთ. ლუდი ჰქონდა ნადლარი, ვაჟა-ფშაველას სტუმრობის ამბავი რომ გავიგე, ცას ვენიე. მაინტერესებდა „ალუდა ქეთელაურისა“ და „გოგოთურ და აფშინას“ დამწერის ნახვა. მაღალი, მხარბეჭიანი კაცი იყო; ბაჩანა კი – დაბალი, ჩაფსკვნილი. ორივე ძმა ჩოხა-ახალუხით და ქამარ-ხანჯლებით იყვნენ მორთული. მათ „ბერდანებიც“ თან მოეტანათ. დაიწყო პურობა. „მასპინძელ კარგად მასპინძლობს, გულითა

Memories of old days (from the book “The Man of Courage”)

“...After roaming about the city for a long time I still managed to find Vazha's favorite place – Kosebis Sardapi¹⁴ – and from that day on I also became its frequent customer. It felt like having dinner with Vazha-Pshavela.

In that tavern I often met Vazha's close friends – Shio Mghvimele and Ivane Bukurauli, who feeling lonely after Vazha's death, drowned their grief in Kakhetian Saperavi wine and memories of Vazha...”

Vepkho Akobashvili

“Once the brothers – Vazha and Bachana – visited us on New Year's Day in Datvisi Village, where Bachana had a relative, the man whose child he had christened. That man's name was Aba Arabuli. Our family was on good terms with the Razikashvils, the two clans even had a tradition of bringing meat and drink when they visited each other. Aba Arabuli was a good friend of the revolutionary Akia Arabuli. Akia lived in Jula. Aba did not like the government either. At that time there lived about sixty families in Datvisi, including us. Aba, who was Mindia's son, had brewed beer and invited all his cousins to his place. When I learned that Vazha-Pshavela would be there I was really excited. I was keen to see the author of *Aluda Ketelaure*, *Gogotur*, and *Apshina*. He was a tall and broad-shouldered man, while his brother Bachana was shorter and tightly knotted. Both brothers were wearing chokha-akhalukhis and had daggers hanging from their belts.¹⁵ They had even brought their Berdan rifles with them.

დათვისი / Datvisi

¹⁴ Here “sardapi” means a basement tavern (TN).

¹⁵ A chokha (a wool coat with carndge holders on the chest) was a part of the traditional man's wear amongpeoples of the Caucasus and in Georgia as well. The chokha outfit includes a khanjari (the dagger), akhalukhi (a shirt worn underneath the chokha), masrebi (the bullets), and kabalakhi (a hood, separate from the robe) or nabdis kudi (a tall fur hat) (TN).

მზიარულითა“, ნამოინყო რომელიდაც ჭაბუკმა. გაება სიმღერა...
ოჯახის დიასახლისმა – ბებამ ვაჟს ფანდური მოუტანა. ვაჟამ
მსხვილი თითები ლარებს ჩამოჰკრა. სმუნად გადავიქცით.
დიდებულად მღეროდა. ახლაც მახსოვს მისი ომახიანი ხმა.

გოგოთურ არაბული

„ამაღლება დღეს ფშაველებს თავი მოეყარათ აფხუშოს ხატში.
შეიარაღებული ვაჟა-ფშაველა შეინდისფერ იაბოთი მოვიდა.
ცხენიდან ჩამოქვეითდა და პირდაპირ ხალხში შეერია.
გულთბილად მოგვესალმა. ყველანი გარს შემოვეხვეით. ახალ-
ახალ ამბებს მოველოდით, მაგრამ იმ დღეს აფხუშოობა ისეთი
მზიარული და ხმაურიანი როდი იყო, როგორც სხვა დროს.
თვითონ პოეტიც დასევდიანებული, დაბერებული მეჩვენა...“

ხვთისო ბუკუიშვილი

„ვაჟა-ფშაველა ხშირად ჩადიოდა სოფელ მატანში, სადაც მისი
მასპინძელი იყო ამ სოფლის მღვდელი – ჩემი პაპა დავით
გოგოლაძე. დავითის შვილი ვასო ახლო მეგობარი იყო ვაჟასი.

აქ იმართებოდა აფხუშოობა / Apkhushooba used to be held in this place

კარგად მახსოვს, მამა როგორ გატაცებით გვიამბობდა: ერთხელ,
მატანში ჩვენთან ყოფნისას, ვაჟა მიაჩერდა ბახტრიონს, რომე-
ლიც ჩვენი აივნიდან კარგად ჩანდა...”

„ჩვენი სახლის აივანს ვაჟას აივანი შეეარქვით...“

მარინე გოგოლაძე

The feast started. “The host is cordial and kind, too happy to receive
the guests,” a young man began to sing a song. Others joined him and
soon all the guests were singing. A hostnamed Buba brought a panduri
and handed it to Vazha. He touched the strings with his large fingers.
We were listening very carefully. He sang wonderfully. I still remember
his mighty voice.

Gogotur Arabuli

“It was Ascension Day and Pshavians had gathered in the Apkhusho
shrine. Vazha-Pshavela came armed riding a red gelding. He got off his
horse and joined the crowd greeting everyone warmly. We all surrounded
him hoping to hear the news, but on that day Apkhushooba was not as
merry and noisy as usual. The poet himself looked sad and old...”

Khvtiso Bukukishvili

“Vazha-Pshavela often visited Matani Village. He stopped at the place
of the village priest – my grandfather Davit Gogoladze. Davit’s son Vaso
was Vazha’s close friend

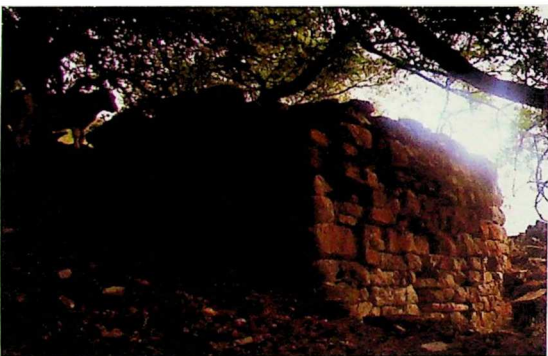
მატანი / Matani

„ერთხელ ვაჟასთან შევიარე. საკითხავი წიგნი ვთხოვე. ვაჟამ „ბახტრიონი“ მომცა და მითხრა, მისთვის ერთი დღე მეხნა. მე შევეპირდი და მეორე დღეს, მართლაც, შევედღე ხვნას სულა – კურდღელათ მამულში.

დავიკვალე შარაგზის თავიდან და დღის ბოლოს სულა – კურდღელათ ციხის თავამდე გადავედი. კარგი ხარები მყავდა და გულიანადაც ვხანი.

სამხრობას მოვიდა ვაჟა, სამხარი მომიტანა ცხენით. გუთანი გამომართვა, თვითონ დაიჭირა, რაღაც მიზეზი დასდო და მართვა დაუწყო. ქუსლში სოლები გაუკეთა და გასწორების მაგიერ გუთანი გამიმრუდა. იმას კი ეგონა, კარგად მართავდა...”

ივანე გორზამაული

სულა-კურდღელათ ციხის ნაშალი (ჩარგალი) / Sula-Kurdghela fortress ruins

...ვაჟა-ფშაველა იწვა თავის ძმასთან, ვერაზე, მლეითის ქუჩაზე. მძიმე მდგომარეობაში იყო და მეტად შეუფერებელ პირობებში, პატარა ოთახში, საშინელ და მოუწყობელ კუთხეში...”

ნინო ვამაკიძე – ციციშვილი

სახლი მლეითის ქუჩაზე / House on Mleti Street

ფოტო: ლელი ბლატენკოვა / Photo: Leli Blatenkova

I remember my father enthusiastically telling us how during his stay with us in Matani, Vazha stared at Bakhtrioni, which he could see clearly from our balcony...

After that we called our balcony “Vazha’s balcony...”

Marine Gogoladze

Once I dropped in at Vazha’s place to borrow a book to read. He gave me *Bakhtrioni* and asked me to plough his field for one day. I agreed and next day began ploughing his land on Sula-Kurdghela Hill. I started from the road and by the end of the day reached the Sula-Kurdghela Fort. I had a good oxen and was working zealously. In the afternoon Vazha came riding his horse and brought me lunch. He took my plough and tried to use it himself, then found fault with it and began repairing it. He drove some wedges into its beam and twisted it instead of repairing. However, he was sure that he was helping me...

Ivane Gorzamauli

“...Vazha-Pshavela was ill in bed at his brother’s place on Mleti Street, Vera District¹⁶. He was very bad and had to live in terrible conditions in a small shabby room...”

Nino Vashakidze-Tsitsishvili

“...Once he visited me in Aransisi and was very much impressed by my cultural life. I had a grand piano at home.

“One could work in this place,” he said and I realized that poverty had made his life really hard...”

Mikheil (Kaikhosro) Zandukeli

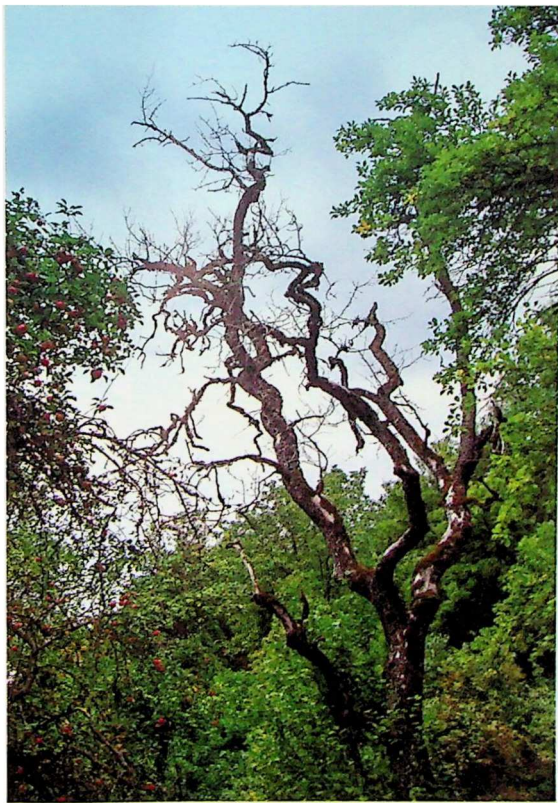
არანისი / Aransisi

¹⁶ A district in Tbilisi (TN).

„...ერთხელ მოვიდა ჩემთან არანისში, ძალიან მოეწონა ჩემი კულტურული ცხოვრება, როიალი მედგა მინ. აი, აქ შეიძლება მუშაობაო. მე ვიგრძენი, რომ ვაჟას სიღარიბე ძალიან მძიმედ აწვა თავზე...“

მიხეილ (ქაიხოსრო) ზანდუკელი

„აი, ტანაშოლტილი ვაშლის, მსხლისა და ბლის ხეებს რომ ხე-დავთ, ვაჟას ნახელავია. ფშავში სულ პირველად ვაჟამ შემოიტანა ქართლიდან თუ კახეთიდან ნამყენი ხეხილი, აი, ის კაკალიც ვაჟას დარგულია, ახლა მის ეზოში რომ დგას...“

ვაჟას მსხალი / Vazha's Pear tree
ფოტო: ლელი ბლაკინაშვილი / Photo: Leli Blagokhina

“Those tall apple, pear, and cherry trees all grow here thanks to Vazha. He brought grafted fruit trees from Kartli and Kakheti. That nut tree now standing in his garden was also planted by Vazha...”

...

My friendship with Vazha helped me to get acquainted with Ila. Once, Vazha took me to Saguramo Village to join in the celebration of Iliaboba.¹⁷ We visited Ila Chavchavadze. He was a handsome man, Ila welcomed us with open arms. He and Vazha hugged and kissed each other...”

Osa Zurabashvili

ილიაობა საგურამოში / Iliaboba in Saguramo

“...I was a youth then. The Razikshvili brothers had come to Chargali from the school where they were studying. It was summer and the village boys had gathered on the bank of the Chichakheva. Luka used to carry books wherever he went, like a warrior would carry his sword. On that day he read us *Vepkhistaosani*.¹⁸ Luka was sitting on a stump of an ash tree curved like a brush bow of a sled and was reading Rustaveli's creation loudly...”

Khekhera Zurabashvili

¹⁷ The feast of St Ila (TN).

¹⁸ *Vepkhistaosani* (The Knight in the Panther's Skin) is a Georgian medieval epic poem written in the 12th century by Georgia's national poet Shota Rustaveli (TN).

„ვაჟასთან სიახლოვემ ილია გამაცნო, საგურამოში ჩამიყვანა, ილიაობაზე მონანილობის მისაღებად. ილია ჭავჭავაძეს ვენიეთ. ილია ლამაზი კაცი იყო, ხელგულგამ-ლილი შემოგვეგება. ილიამ და ვაჟამ ერთმანეთი გადაკოცნეს...“

ოსა ზურაბაშვილი

„...ჭაბუკი ვიყავ. ძმები რაზიკაშვილები სასწავლებლიდან ჩარ-გალში ამოსულიყვნენ. ზაფხულია. თანასოფლელებმა ჭიჭახე-ვაზე მოვიყარეთ თავი. ლუკას საომარი ხმალივით მუდამ წიგნები დაჰქონდა. „ვეფხისტყაოსანი“ წაგვიკითხა. ლუკა მარხილის ყე-ლივით შემოხრილ იფნის ჯირკვზე იჯდა და ომახიანად კითხუ-ლობდა რუსთაველის ქმნილებას...“

ხეხერა ზურაბაშვილი

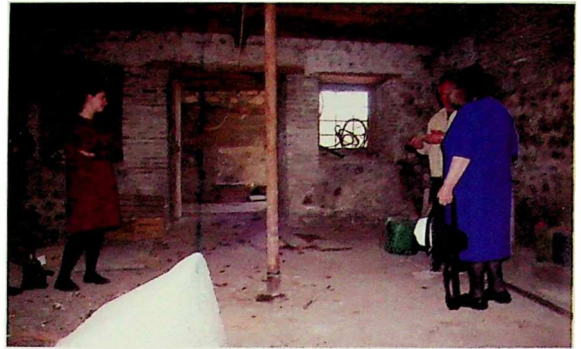
სტუმრად გულქანთან / Visiting Gulkan

„მოხდიდა მამაჩემი ხელთუბნის მარანში „ვაჟას საზედაზე“ ორ-მოცკოკიან ქვევრს და ინყებოდა სტუმრიანობა. თვითონაც გადი-პატივებდნენ ხოლმე, მაგრამ ვაჟა-ფშაველა ურიდებოდა სხვაგან სტუმრად სიარულს და ბოლოს ჩვენგანაც მალე გაიქცეოდა ხოლმე...“

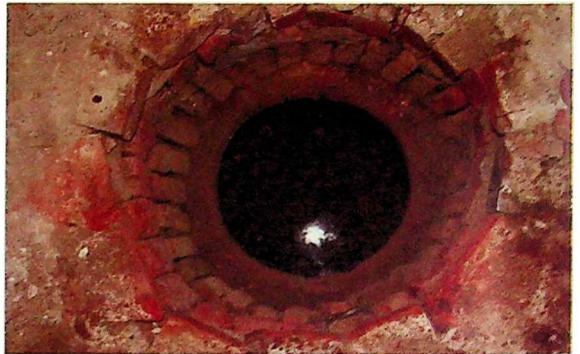
ხელთუბანში უყვარდა სახლის უკან, კაკლების ქვეშ ნამოწოლა და წიგნების კითხვა. უხაროდა, რომ მამაჩემს კარგი ბიბლიოთეკა ჰქონდა...“

ეთერ რაზიკაშვილი

„...ამ ადგილს, სარაყდრის გორს, შესანიშნავი მდებარეობა აქვს. პირდაპირ ვადოსნური ადგილია, – მარჯვნივ და მარცხნივ ტყით

თედო რაზიკაშვილის მარანი ხელთუბანში
Tedo Razikashvili's wine cellar in Kheltubani

თედო რაზიკაშვილის საზედაზე ქვევრი ხელთუბანში
Tedo Razikashvili's jar for communion wine in Kheltubani

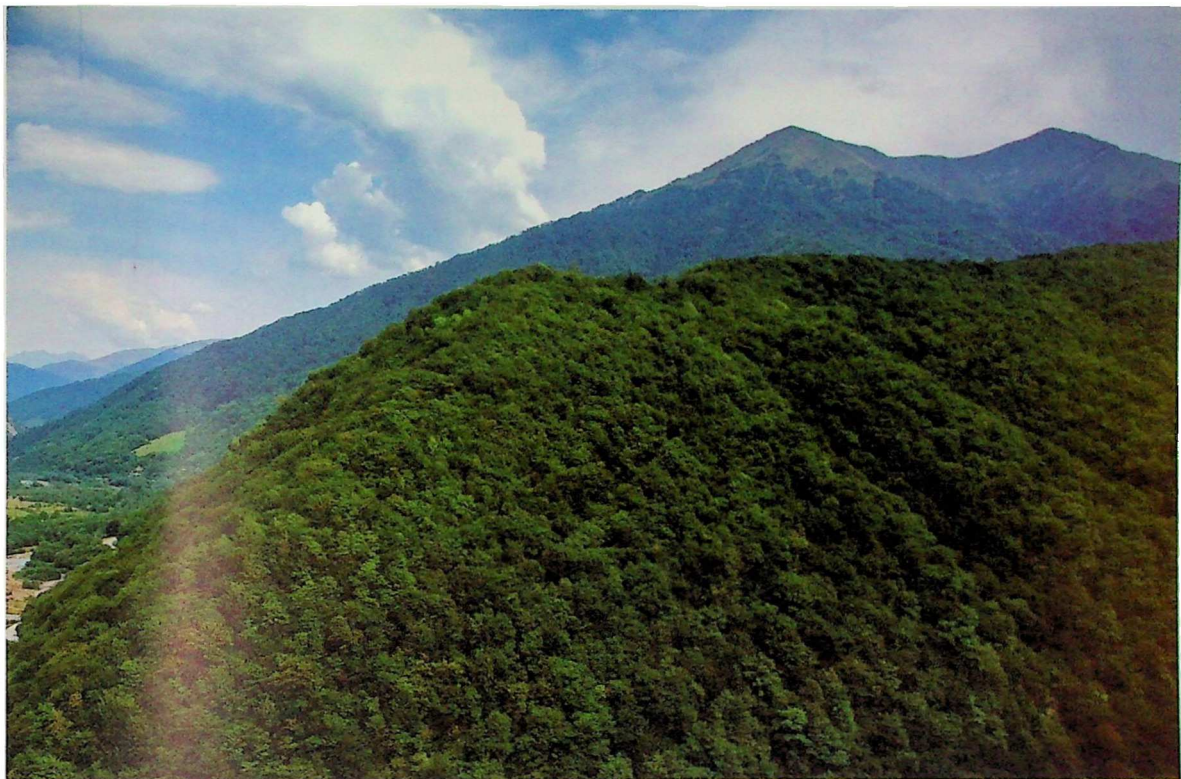
Father would open the forty-liter kvevi¹⁹ buried in our wine-cellar in Kheltubani Village, which Vazha called “the chalice”, and would invite guests to have a feast. The villagers did not only gather at our place, but they also invited my father and Vazha to drink with them, but Vazha avoided visiting people. Later he got into a habit of leaving soon even when he was with us...

He enjoyed reading books, lying under the nut trees behind our house in Kheltubani. He was so pleased that my father had a good library...

Eter Razikashvili

“Sarakdari Hill overlooking the Aragvi Gorge has a wonderful location. It is a magnificent place with forests on both sides – right and left. The

¹⁹ A kvevi is a Georgian clay vessel buried in the ground, with only a nozzle sticking out (TN).

სარაყდრის გორა / Sarakdris Hill
ფოტო: ლელი ბლაგოშავეცა / Photo: Leli Blagoshavtseva

დაბურული. აქედან იძლება მთელი ფშავ-ხევსურეთის ხეობა... ეს იყო ვაჟას საყვარელი ადგილი ჩარგალში. აკი ნატრობდა კიდეც – როცა მოვკვდები, აქ დამმარხეთო...

entire Pshav-Khevsureti valley can be seen from here... That was Vazha's favorite place in Chargali and it is not surprising that he wished to be buried on this hill...

აქ ბევრჯერ სძინებია მამაჩემს, ამ სარაყდრის გორის მოღზე. ლაშარიდან და ხევსურეთიდან მომავალს...”

Coming from Lashari and Khevsureti, Father had often slept on the fresh grass of Sarakdari Hill...”

ვახტანგ რაზიკაშვილი

Vakhtang Razikashvili

„მუსაიფის თემა იყო თამარ დედოფლის ციხე (დღევანდელი წითელწყაროს გარეუბანში მდებარე უძველესი ციხე-სიმაგრეს ხორნაბუჯს, ანუ ქოეთს – თამარის ციხედ იხსენიებდნენ თანამედროვენი...)“

“They were speaking about the Queen Tamar’s Fort (then Khomabuji or Choeti Fortress, it was situated in the outlying area of today’s Tsiteltskaro Town and was called Queen Tamar’s Fort)...”

ვაჟამ გაუზიარა მოსაუბრეთ, რომ აპირებდა თამარის ციხის ლეგენდის კანვაზე ისტორიული პოემის დაწერას და დიდი სურვილი გამოთქვა, დასწრებოდა რელიგიურ დღესასწაულს – „ელიაობას“, რაც ყოველი წლის 20 ივლისს თამარის ციხის ნანგრევებზე იმართებოდა...

ეს მტრად საინტერესო ციხის ნანგრევებია. იგი ოდესღაც კახეთის მეფეთა დიდი რეზიდენცია ყოფილა, პერეთის სტრატეგიული კარი...”

სიკო ფაშალიშვილი

„დილით ადრე ავიყარენით, ბარგი-ბარხანა ცხენებს ავჰკიდეთ და გავუდევით გზას. მალე ორწყალში ავედით, სადაც ფშავის არაგვს, რომელიც ბორბალას ძირს გამოდის, უერთდება ხევსურეთის არაგვი. იქ ჩაი დავლიეთ. კოვზები არ გვეყო და ვაჟამ ხეს მოსტება პატარა ტოტი, გათალა და ის მოურია ჩაის შაქრის გასადნობად“.

აკაკი შანიძე

ორწყალი / Ortskali

„ერთ დღეს სოფელ მოწმაოში ჩემს ოთახში ვზივარ სტუმრებს შორის და არაყით სავესე ყანწებს ვარიგებ. ამ დროს ჩემი პატარა ბიჭი შემოვიდა და მაცნობა, ვილაც უცნობი ჩვენი სახლისკენ მოდისო. გაიღო კარი და ზღუბრბლზე ვაჟამ გადმოაბიჯა. მას წელზე ხანჯალი ერტყა და კოხტა ჩოხა ეცვა. იგი პირდაპირ ჩემსკენ წამოვიდა და გადამეხვია. გადავკოცნეთ ერთმანეთი, დავისვი გვერდით და არაყი დავალევიწე. ვაჟა ჩვენიან გაერთო ლაპარაკით. იგი ინტერესით ესმენდა მოხუც ხევსურებს, შემდეგ ადგა, კედლიდან ჩამოიღო ფანდური, ჩამოჰკრა სიმებს და დაამღერა: „კარგ ყმად ვინა ვთქვათ, ბიჭებო, ნათქვამი არა გვრცხვეწოდეს...“

მგელიკა არაბული

Vazha told his companions that he was going to write a historical poem based on the legend about Queen Tamar's Fort, and expressed his wish to attend the Eliaoba feast held on 20th of July every year on the ruins of the fort...

These are the ruins of a very interesting fortress. Once it used to be a spacious residence of Kakhetian kings, a strategic gate to Hereti...”

Siko Pashalishvili

We got up early in the morning, loaded the horses with our things, and set out. Soon we reached Ortskali, where the Khevsureti Aragvi joins the Pshavi Aragvi at the base of Borbalo Mountain. We drank some tea. There were not enough spoons for everybody, so Vazha broke a twig from a tree, peeled bark from it and stirred his tea with it to dissolve sugar.

Akaki Shanidze

მოწმაო / Mtsmao

“One day I was sitting among the guests at my home in Mtsmao Village and offering them drinking horns filled with vodka. Suddenly my little boy came in and told me that a stranger was approaching our house. Soon the door opened and Vazha crossed the threshold of my door. He was wearing a smart chokha with a dagger hanging from his belt. He came up to me and embraced me. We kissed each other. I seated him next to me and offered him some vodka. Vazha joined our conversation. He carefully listened to the elderly Khevsunians, then stood up, took the panduri off the wall, touched the strings and sang: “Who shall we praise as good, my friends, so that we did not feel ashamed...”

Mghelika Arabuli

„...1904 თუ 1905 წელი იყო, მთიულეთ-გუდამაყარი და ფშავ-ხევსურეთი ბარემ ოთხჯერ დასეტყვა... ცოლ-შვილის სარჩოსაბადებელს კახეთიდან დაკავკიდან ცხენებით ვეზიდებოდი. გაზაფხული იდგა მთიულეთის არაგვის ხეობაში. კავკავში წასასვლელად გავემგზავრეთ. ფშავლებიც შემოგვეერთდნენ. ფასანაურში შევიყარენით... ჩემი ყურადღება მიიპყრო მაღალ-მაღალმა, მხარბეჭიანმა ჩოხოსანმა...

– ვინ არის ჩოხოსანი? – ვკითხე თანამგზავრ ფშაველს:

– ვაჟა-ფშაველაა, – მკვირცხლად მიპასუხა მეგზურმა ..

გავვლეთ მღეთის აღმართის ხევულები... თეთრი არაგვი ვერცხლის ქაშარივით მორანს ღრმა ხეობაში. ჯვრის უღელტეხილზე ვაჟამ ცხენი შეაყენა. ხარბად გადაავლო თვალი არაგვის ხეობას... უღელტეხილიდან თერგის ხეობაში დავეშვიტ...

"It was 1904 or 1905; a hailstorm had occurred in Mtiulet-Gudamakari and Pshav-Khevsureti about four times... We had to ride to Kakheti and Kavkavi to bring food for our families. It was spring in the Mtiuleti Aragvi Gorge. We set out for Kavkavi. The Pshavians joined us in Pasanauri... My attention was drawn by a tall, broad-shouldered man wearing a chokha...

"Who is that man in a chokha?" I asked my Pshavian companion.

"Vazha Pshavela," he answered quickly...

...

We walked up the winding paths of Mleti Hill... The White Aragvi River glittered like a silver belt in the deep gorge. On Jvari Pass²⁰ Vazha stopped his horse and looked wistfully over Aragvi Gorge...

From Jvari Pass we went down the Terki Valley...

კობის მიდამოები / Kobi surroundings

²⁰ Jvari pass (Cross Pass) is a high mountain on the southern slopes of the Greater Caucasus Mountain Range in Georgia (TN).

ტატიო გავიარეთ კობი... ერთ ადგილას მთის კალთას ჟანგის-ფერი დასდებოდა. ვაჟა ბილიკს გაუყვა. აქ კობის ნარზანია, სამკურნალო წყალი, ეს ჟანგიც მისია, – ამბობს ვაჟა. დაენაფა და პეშვით შესვა მუავე წყალი...

ვაჟამ მოინახულა ალექსანდრე ყაზბეგის საძვალე, მისი კარმი-დამო. იქვე ჩავიმუხლეთ... დარიალის ხეობით ძაუგისაკენ გავემ-გზავრეთ..."

ნიკო ქავთარაძე

We slowly walked through Kobi Village... In one place the mountain slope had the color of rust. Vazha went down the path. "It's Kobi Narzan, the mineral water, that's where the rust comes from," he said, then took a handful of mineral water in his palm and drank it...

Vazha visited Alexandre Kazbegi's grave and the estate that used to belong to the writer. We squatted down for a little while to have a rest... then continued our journey to Dzaughi..."

Niko Kavtaradze

„თერგი რბის...“ / “Tergi is running...”

...ხვეისბერმა გორგალა ბაგრაულმა უკანასკნელი კურთხევა თქვა და მათე მზვერს მოაჭრა თავი.

უეცრად ჩვენი ყურადღება მიიქცია ვილაც თეთრცხენოსანმა, ნაბდიანმა მხედარმა, რომელიც მდინარეში გამოსვლას ლაშობდა. წინა ღამით იწვიმა და შატილის წყალი ჩვეულებრივზე უფრო მეტად ადიდებული იყო, ცხენი ვერ დაეკარებოდა...

ხვეისბერი შეწუხდა. – ახალუხლებო! – დაიძახა მან, – ნადით, ხიდის გზა მისასწავლეთ, ჩანს, შორეულია, უცხო.

მე ცხენოსნისკენ გავიქეცი. – ანატორის ვაჟო, შენ უშველო! – იქვეა ხალხმა. მერანი პატრონს ერთხანს ეურჩებოდა, მერე წინაბრძანებებს მალევე აშვერილი ჯიქურ შემოატრიალა და მათხანის მძლავრი დარტყმით მდინარეში შემოაგდო. ღონიერმა პირუტყვმა უვნებლად გადმოლაზა მდინარე. – გადარჩა! – აგუგუნდა საჯარე. მხედარი მოგვიახლოვდა...

პირველი მე შევეგებე იგი ცხენს გადმოველო და, როგორც ახლობელს, ისე მომესალმა. მეცნაურა ... ხმა ნაცნობი იყო.

ალარ ვიციოდი, რა მეთქვა. ცხენი ჩამოვართვი.

– ველარ მიცანი, ჩალხია? – სიცილით თქვა და შავი ფაფახი მოიხდა...

– ოხ, ვაჟა, შენა! – აღმოჩნდა გაოცებულს ჩემს წინაშე იდგა ვაჟა-ფშაველა. ერთმანეთს გადავეხვიეთ...

საჯარეში გორგალამ „საუფროსო სკამზე“ მიიწვია ვაჟა, მაგრამ მან იუარა, მე ხვეისბერთან რა მივინ, შატილის ჯვარი იწყენსო...

გათენდა კვირადილა.... ახალუხლები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ჯირითა და ტყვიის სროლაში. ჩემმა სტუმარმა შატილიელების სიმარჯვეს დიდხანს უყურა და კმაყოფილებით წამოიძახა: – აი, სიციცხლე და სიფხიზლე სად ყოფილა! ამიტომაც არის შატილი მტერთაგან აუღებელი, რომ კარგი შვილები ებადება...”

ჩალხია ჭინჭარაული

...1906 წელს მაღაროსკარის ეკლესიის მახლობლად ხალხს თავი მოეყარა. გლეხთა, ქედოსან-მანდილოსანთა კრებულობა იყო. ვაჟა ეკლესიებში ხშირად დადიოდა. იგი ეკლესიას თავისუფლების მოწოდების ტრიბუნად იყენებდა. მაშინაც ვაჟა თავის დროზე მოვიდა. ჩოხა ეცვა და ხმალი ეკიდა. მან ხალხის წინაშე ერთობის შესახებ სიტყვა წარმოთქვა. შემდეგ ხალხმა ხმალით ფიცი დადო...”

თედორე ნაყური

“...Chief Priest Gorgala Bagratauli said the last prayer and beheaded the tenth bullock.

Suddenly our attention was drawn by a man riding a white horse and wearing a nabadi²¹ who was trying to cross the river.

It had rained the night before and the streams in Shatili had swollen, so it would be too difficult for a horse to cross the river...

The Chief Priest seemed worried. “Youngsters! He shouted, “Go and show him where the bridge is, he must be a stranger, as he does not seem to be familiar with this place.”

I ran towards the rider. “Anatori Cross, Help him!” the crowd exclaimed. At first the horse would not obey his master, but the man turned sharp round, hit the horse hard with a whip and drove it into the river. The strong animal safely swam across the river. “He’s safe!” cries were heard from the sajare. The rider approached us...

I was the first to welcome him. He jumped off his horse and greeted me warmly like a close friend. His voice sounded somewhat familiar.

I did not know what to say, just took his horse.

“Can’t you recognize me, Chalkhia?” the man said laughing and took off his black lambskin hat...

“Oh, Vazha! Is that you?!” I exclaimed in surprise. The man standing in front of me was Vazha-Pshavela. We embraced...

Gorgala invited Vazha to the shrine to take “the seat for the elderly,” but Vazha refused to sit beside the Chief Priest, saying that it would make the Shatili Cross angry...

Sunday morning came... The young men ran a horse race and competed with one another in shooting. Our guest watched the artful Shatilians for a long time and then exclaimed: “Now I see what it means to be quick and agile! That is why Shatili has never been conquered by enemies, because it has such sons...”

Chalkhia Chincharauli

“...In 1906 people had gathered near the church in Magharoskari Village. Men and women were standing together waiting for Vazha. He frequently visited churches to make speeches urging the listeners to fight for the freedom of their country. Vazha came on time as usual. He was wearing a chokha and had a sword hanging from his belt. He spoke about unity. Then the people swore on the sword...”

Tevdore Nakeuri

²¹ A felted woolen cloak (TN).

²² The shrine protecting sacred animals (TN).

....1913 წლის გაზაფხული იყო. მშვენიერი ალაზნის დილა კავკასიონის დათოვლილ ყელებს მზის სხივით ეთამაშებოდა. შირაქში ცხენით მიმავალმა ვაჟა-ფშაველამ, თანამგზავრებთან ერთად, ვაქირში გამოიარა. ეზოსთან რომ მოვიდა, დედაჩემი შეეგება. – „ბიჭი სად არის?“ – ჰკითხა ვაჟამ, ისევ ხომ არ სძინავსო. ამ დროს მეც გამოვედი და ჩოხაშემოკვალთულ ვაჟას მოვეხვიე. მგოსანმა მხურვალედ გადამკოცნა. ტკბილად საუბრობდნენ ვაჟა და დედაჩემი...

ვაჟასა და მისი თანმხლები ფშაველების პატივსაცემად დედაჩემმა სუფრა გაშალა. ქვევრი მოხადა. პატივსადები ქალარა მოხუცები ვაჟას ეხვეოდნენ... მგოსანი და მისი თანამგზავმულენი იმავე დღეს შირაქისკენ გაემგზავრნენ..."

ილო მოსაშვილი

ვაქირი / Vakiri

....ვაჟა შეიარაღებული რაზმით ჩარგლისკართ, კართანის ვიწრო კლდეში, რამდენიმე ხანს იყო ჩასაფრებული. თუ გამოვივლიდა მეფის ჟანდარმერია, ასე ჰქონდათ გადანაცვტილი, იქიდან უნდა დაეშინათ ცეცხლი და არაგვში ჩაეყარათ ისინი..."

თამარ რაზიკაშვილი

„გასათხოვარი ვიყავი, როცა რომაში პირველად ვნახე ვაჟა-ფშაველა. ვაჟა მაშინვე ჩალობა წიკლაურთან ხშირად მოდიოდა. ჩვენთან აბუდელაურის მაღალი საციხეები და არხოტის ხორხი ახლოს იყო. ჯიხვზე სანადიროდ წამოსულიყო... ვაჟამ ჩვენ

"...It was the spring of 1913. On that beautiful morning sun rays were playing with the snowy tops of the mountains overlooking the Alazani Valley. On his way to Shiraki, Vazha-Pshavela passed through Vakiri Village with his companions. When he approached our gate my mother greeted him. "Where is the boy?" Vazha asked, "Is he still asleep?" At that moment I came out and hugged Vazha, who was wearing a tight chokha. The poet gave me a cordial kiss. Vazha and my mother were speaking as good friends..."

Mother set the table in honor of Vazha and his companions. She opened a kvevi. Vazha was surrounded by the elderly men who were well respected throughout the village... The poet and his companions left for Shiraki on the same day..."

Ilo Mosashvili

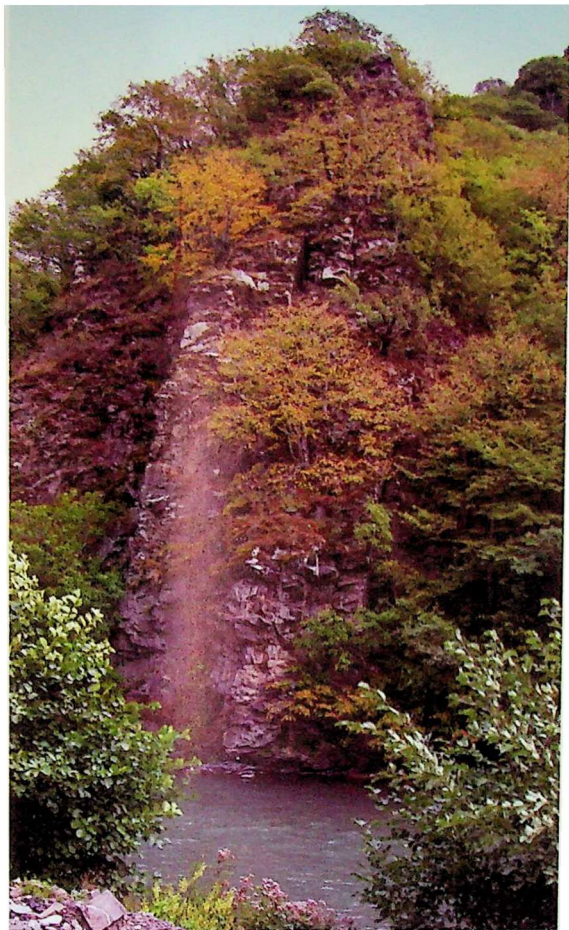

ილო მოსაშვილის სახლი ვაქირში / Ilo Mosashvili's house in Vakiri

"...An armed group headed by Vazha was ambushed behind the narrow rock of Kartani in Chargliskari Village. They had been waiting for the Tsar's Corps of Gendarmes to pass by. If the gendarmes turned up, they were going to open fire on them and then throw the dead bodies into the Aragvi River..."

Tamar Razikashvili

"I was a maiden when I first saw Vazha-Pshavela in Roshka Village. He used to come to my father Chalkhia Tsiklaun quite often. We lived near the high mountains of Abudelaure, where a lot of ibexes could be found, and Arkhoti Valley. Vazha was going ibex hunting... It was in our family

კართანა / Kartana

ფოტო: ლელი ბლაგონრაჟოვა / Photo: Leli Blagonravova

ოჯახში ჩაინერა თქმულება სინდიურისძისა და გადმოცემა ხოგაის მინდიაზე.

როშკიდან დათვისში გამათხოვეს... იმის შემდეგ, რაც ბაჩანამ უფროსი ვაჟიშვილი მოგვინათლა, ვაჟა ხშირად მოდიოდა. ერთ-ერთი სტუმრობისას საუბარი „ხოგაის მინდიაზე“ ჩამოვარდა. ჩემი

როშკა / Roshka

that he wrote down the legends about Sindiurisdzo and Khoga's son Mindia.

When my family gave me in marriage to a man from Datvisi Village, I had to move from Roshka to Datvisi... After Bachana had christened my elder son, Vazha became a frequent visitor to our house. During one of his visits, the conversation turned to Khoga's Mindia. My husband Aba Arabuli told Vazha a legend about a wizard spread among the population of Khevsureli. Then Vazha remembered the story he had heard from my father and said to Aba jokingly: "My dear kinsman, don't you think that you were the first to hear that legend, because it is the story I wrote down earlier, when Chalkhia Tsiklauri told it to me..."

Later I learned that Vazha had written a book based on the legend about Khoga's Mindia. He sent it to us through his brother Bachana. The book was titled The Snake Eater.

Buba Arabuli

"There was a shrine to Iakhsar (St. Giorgi) near the school of Tolaatsopeli Village. In that period the people tried to avoid that shrine, especially women. They (considered ritually "impure") kept away from it. Many families did not send their children to school fearing that the shrine might "do them harm and make them sick." "They don't need to go to school!" they said. Vazha was making great efforts to persuade the population that the shrine could do no harm to their children..."

Solomon Kubaneishvili

ქმარი აბა არაბული მოუყვა მას ხევსურეთში გავრცელებული თქმულება გრძნეული კაცისა. მაშინ ვაჟამ მოიგონა მამაჩემის ნაამბობი და აბას ესუშრა: „აბა, მირონო, პირველობას ამ თქმულების ცოდნაში ნუ დაიჩემებ, რადგან იგი ჩავენერე ადრე ჩალხისა ნიკლაურისგანო...“

გავიგე, რომ თქმულება „ხოგაის მინდის“ მიხედვით ვაჟამ ახალი ნიგნი დაწერაო. მან ბაჩანას ხელით გამოგვიგზავნა ის ნიგნი, რომელსაც ვაჟა „გველისმჭამელს“ ეძახდა“.

ბუბა არაბული

ტოლათსოფელში „სკოლასთან იყო იახსარის (ნმ. გიორგის) ნიში. ხალხი იმ დროს ძალიან ერიდებოდა ამ ხატს. დედაკაცები ხო სულ დღის სავალზედ ერიდებოდნენ (როგორც „უნმინდურები“). სკოლაშიც შვილებს ბევრი არ აგზავნიდა იმ მიზეზით, რომ შეიძლება ჩემმა შვილმა ხატთან ახლოს გაიაროს. „დამიზნავს და ავად გამიხდება“, რად უნდა სკოლაო! ვაჟას ამ ცრუმორწმუნეობის შესახებაც დიდი ბრძოლა ჰქონდა მოსახლეობასთან და არნმუნებდა, რომ ხატი აქ არაფერ შუაშია და არცა რას „დამიზნავსო“...“

სოლომონ ყუბანეიშვილი

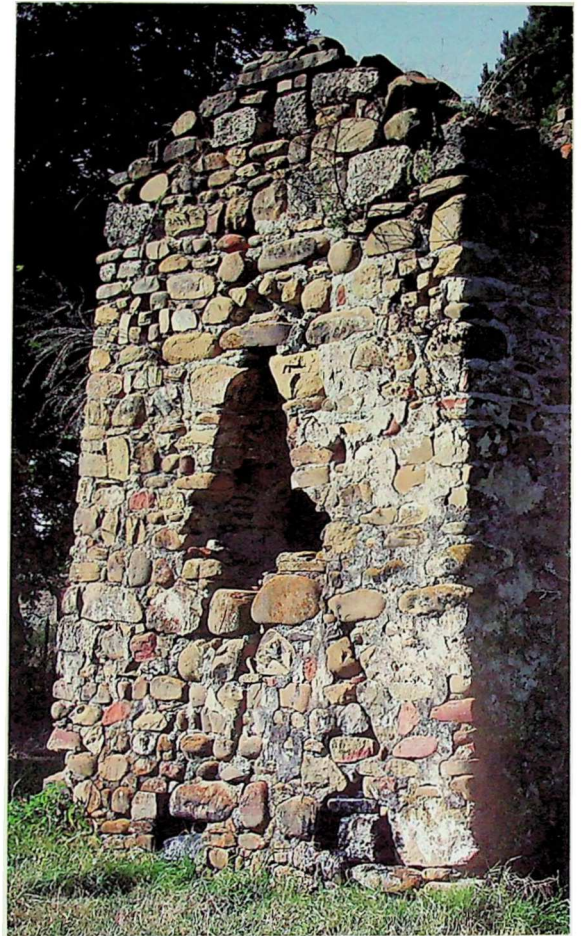
.....იქნებოდა დღის 3-4 საათი, როცა საგურამოს მივეახლოვდი. მივედი ერთ დიდ სასახლესთან, სადაც უამრავი ხალხი ირეოდა. მთელი ეზო, რომელსაც ხშირი ხეხილი ფარავდა, სუფრით იყო დაფენილი და გლეხკაცობა სადილობდა.

მისვლის უმაღლეს მალა შეატყობინეს, რომ ვაჟა მოვიდაო. თურმე იმ დღისათვის „ილიაობა“ ყოფილიყო და ვაჟასაც იქ მიეჩქარებოდა. ჩვენ საჩქაროდ ცხენები ჩამოგვართვეს, ვაჟას მისვლა რომ გაეგოთ, ეს ამოდენა ხალხი, კაცი თუ ქალი, აივანზე გადმოდგა და „ვაჟას“ მეტი აღარაფერი ისმოდა...

ვაჟა სუყველას სცნობდა. ყველამ ხელი ჩამოართვა და შემდეგ მიუსხდნენ დიდ დარბაზში გრძელ სუფრას. ვაჟა ილია ჭავჭავაძის გვერდით დასვეს...”

მიხეილ შამანაური

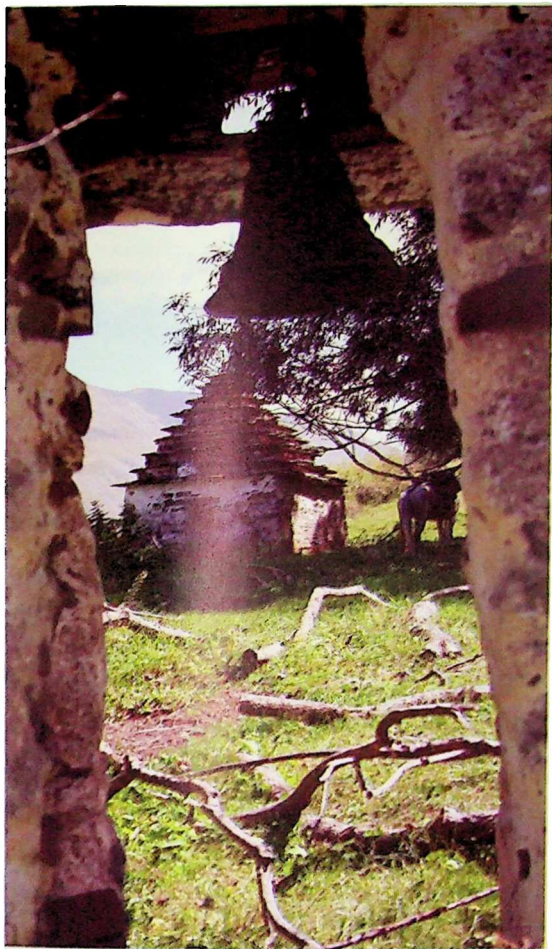
„პაპაჩემმა, დავით საღირას ძე ჯანაშვილმა, „ოქრომჭედელმა“ თავისი გარვით დადგა ორსართულიანი სახლი მაღაროსკარში, ეხლა რო მაღაროსკარის ძველი სკოლის შენობა არის, ეგა. აუშენებიათ, გაუმართიათ და დაუხურიათ კანაღხეველ ხელოსნებს – ანთაურებს...”

იახსრის ხატი ტოლათსოფელში / Iakhsar's shrine in Tolatsopeli

...ოქრომჭედლის სახლში, მეორე სართულზე, ერთ-ერთ ოთახში. წინავესამასწავლებლოროიყო, სტუმრობისას ისვენებდნენ თურმე ვაჟა და ბაჩანა. როცა ბაჩანა მაღაროსკარში მასწავლებლობდა (1900-1910 წ.წ.), იქა დგებოდა. პაპაი „ვაჟას ოთახს“ ეძახდა“.

ბაბალე ჯანაშვილი

პირკუშის ხატი / Pirkushi shrine

"...It would be about 3 or 4 p.m. when we approached Saguramo. We came to a big palace full of people. In the garden, where a lot of fruit trees grew, a tablecloth had been laid on the ground and peasants were having a feast.

As soon as we reached the place, the people in the palace learned about our arrival. It turned out that Vazha was hurrying to attend Ilaoba, which they were celebrating on that day. They took our horses. Having learned about Vazha's arrival, all the people, men and women, came out on the balcony to welcome him. As they were speaking, the only word we could hear was "Vazha"...

Vazha knew everyone. Everybody shook hands with him and then sat at the long table placed in a big hall. They seated Vazha beside Ila Chavchavadze..."

Mikhail Sharamaiauri

"My grandfather Davit Janashvili, Saghira Janashvili's son, nicknamed Goldsmith, built a two-story house in Magharoskari Village by his own means. Now it is the old school building. The house was constructed, equipped with necessary facilities and roofed over by some craftsmen from Katsalkhevi Village. Their surname was Antauri..."

One of the rooms on the second floor of the Goldsmith's house, which used to be the school staff room, was once the place where Vazha and Bachana would stop to have a rest during their visits. When Bachana worked as a teacher in Magharoskari (1900-1910), he stayed there. My grandfather called that room "Vazha's room."

Babale Janashvili

ცოტა რამ ქართველ მწერალთა და მკვლევართა შეფასებებიდან

„ვაჟა ამბავს მთის ცხოვრებითგან იღებდა და თვით ენაც მან მთის ძლიერი გამოთქმებით შეამკო... თავისი ენა მას სჭირდებოდა თავისი შეუდარებელი ხელოვნებისათვის, მისთვის განუმეორებელი ფერის მიცემისათვის... ამიტომაც ვაჟა უთარგმნელია...

მიხაკო ტერეთელი

„...ვაჟას პოეზიის ფესვი ქართული მითოსის უღრმეს ქვესკნელშია დამარხული, ხოლო ეს უკანასკნელი ფშავ-ხევსურეთის უბრწყინვალეს ხალხურ პოეზიასა და თქმულებებში, უძველეს და უნიკალურ სადიდებლებშია გაცხადებული. ვაჟა გვერდს ვერ აუვლიდა ფშავ-ხევსურეთის ამ განსაცვიფრებელ, სავსებით უნიკალურ ხალხურ შემოქმედებას, რომლის ბადალი საქართველოს არცერთ კუთხეს არ გააჩნია. ამ თვალსაზრისით საქართველოს ეს „კუთხე“, ფშავ-ხევსურეთის ეს პოეტური არეალი განსაკუთრებულია და „კუთხეების“ იერარქიის თავშია მოქცეული.

ამიტომ დაირქვა ლუკა რაზიკაშვილმა ეს ფსევდონიმი, რაც მის პოეტურ გენეზისს აღნიშნავდა: „ვაჟა-ფშაველა“ – ათასწლოვანი ტრადიციის მქონე ენაზე მეტყველი ქართველი, ძირძველი ქართველი, უაღრესად ქართველი, – ასეთია ამ პოეტური ფსევდონიმის წარმომავლობა“.

თამაზ ჩხენკელი

„...ჰადესის წიაღში შეღწევა არ უნდა გამოენვია ვაჟას გაპირებული, ეს მისი პიროვნული და შემოქმედებითი ნატურაა, მისი ფსიქოლოგიური კონსტიტუცია, მის მხატვრულ წარმოსახვათა თავისებურება, ისევე, როგორც განრისხების ეამს მისი უჩვეულო მძვინვარებაც არ უნდა გვეგონოს შავეთისა თუ სულეთის მოხილვის ნაკვალევი. არც მისი სიმშვიდეა იქიდან მოგვრილი, არც ბავშვური აჩუყება გულისა და არც ადვილად აცრემლებია. ეგაა, მისი სიცოცხლის უკანასკნელ ეამს არავის უნახავს მის თვალზე კურცხალი, სტოიკური სიმშვიდით მისჩერებოდა სიკვდილის აჩრდილსაც და მისგან გამოგზავნილ ექიმებსაც, რომელთაც დავალება მიეღოთ, რომ აქ ამოეხრჩოთ და აღარასოდეს ეჩვენებინათ ფშავის ხეობა და სანახები...“

როსტომ ჩხეიძე

Some of the Views Expressed by Georgian Authors and Scholars about Vazha-Pshavela

“Vazha's writings are based on true stories of the life of mountain people. He enriched his own language with powerful words and expressions from the mountain dialect, which he needed to create his unsurpassed works, to give them unique colorings... This makes Vazha's works untranslatable...”

Mikhako Tereteli

“...Vazha's poetry is deeply rooted in the abyss of the Georgian mythos, which in its turn is reflected in Pshav-Khevsurian's magnificent poetry and legends, its ancient and unique panegyrics. Vazha could not ignore that amazing, absolutely unique folklore of Pshav-Khevsureti, which is unrivalled throughout Georgia. From this point of view, Pshav-Khevsureti, this small poetic “region” of Georgia, is really special and if all the “regions” were arranged in a hierarchy, it would be placed at the top of that hierarchy.

That is why Luka Razikashvili took the pen-name Vazha-Pshavela, which indicated his poetic genesis and signified a Georgian man speaking the language of thousand-year-old traditions, a man who was an ancient and pure Georgian – such is the origin of his poetic pen-name.”

Tamaz Chkhenkeli

“...Vazha was sullen not because he had penetrated into the depths of Hades, but because it was his personal and creative nature, his psychological constitution, the peculiarity of his artistic imagination, just as his unusual outbursts of rage, his calmness, childish compassion, and tears were not the result of seeing the next world.

However, at the end of his life, no one could see tears in his eyes. With stoic composure he faced the ghost of death and the doctors sent by it, those who had been assigned the task to suffocate him in a hospital ward so that he could not see Pshavi Gorge and its surroundings...”

Rostom Chkheidze

„არავის არ შეეძლო ლიტერატურულ მასწავლებელთა პატივისცემა და მათი შეყვარება ისე, როგორც ვაჟას; ის ყოველთვის მზად იყო მუხლი მოეყარა მათ წინ, მაგრამ არა როგორც მონას, ის ხომ თვითონ მეფე იყო, ჰქონდა თავისი სამეფო და ჰყავდა თავისი ხალხი, ოქროს სჭრიდა საკუთარი შტამპით“.

გალაკტიონ ტაბიძე

„არც ერთს ქართველს მგოსანს არ შეუთანაბრებია პეიზაჟი და პერსონაჟი ისე პარმონიულად, როგორც ეს ვაჟა-ფშაველამ ჰქმნა. არც ერთს ქართველს მგოსანს არ უგრძნია ისე ძლიერ მთების სიდიადე, როგორც ეს ვაჟა-ფშაველამ იგრძნო...“

გერონტი ქიქოძე

„ვაჟა-ფშაველაზე ძლიერი პოეტური სტიქია არ ახსოვს საქართველოს. ვაჟამ პირველმა მისცა იმედი ქართულ სიტყვას, მას ჰქონდა ღმერთების ენა და ჰომეროსის ნოყიერება“.

პაოლო იაშვილი

„მსოფლიო ლიტერატურაში ვაჟა და ყაზბეგი განმარტოებით არიან და მათთანვე არის მთას შეფარებული ქართული სულიც. მეტად ძნელია მთასთან მისვლა. იქ სულ სხვაგვარი განცდებია, თავისებური აზრი და ნებისყოფა. იქ ხალხი ამირანის ამაღლს ჩამორჩენილებივით არიან მდევის ნაფეხრებზე მიმოფანტულნი. იქ სიცოცხლეც სხვანაირია და სიკვდილიც თითქმის უფრო ადვილი. იქ ერთგვარი პანთეონია, სადაც ძველი სულის განძეულობა ინახება თამარის საფლავივით“.

ვახტანგ კოტეტიშვილი

„...არა, ჩემთვის ცნობილ მწერლობაში ვერავინ შეედრება ვაჟას – დედამიწაზე სიცოცხლის არსის ყველაზე მტკიცეწულად შემგრძნობს“.

რევაზ ინანიშვილი

„ვაჟას ჩარგლის სახლზე ბევრი მაქვს ნაღვლი. – ვთვლიდი, რომ სახლ-მუზეუმი იმას ჰქვია, რომ რაც პოეტის ცხოვრებაში მის კედლებში იყო, ეს დატოვო და ახალი არაფერი მიუმატო. არ უნდა იხმარო ლაქი და საღებავი, არ უნდა შემატო „სილამაზე“, სივრცე უნდა მისცე... არა მართო ჩარგლის გარემო, მთელი ფშავესურეთის მიწა-წყალი ვაჟა-ფშაველას სახლ-კარის ჩარჩო!“

ბესიკ ხარანაული

“Nobody could show as much respect and love for his literature teachers as Vazha-Pshavela; he was always ready to go down on bended knee before them, but not like a slave, as he was a king himself. He had his own kingdom and his own people; he produced gold coins bearing his own imprint.”

Galaktion Tabidze

“Among the Georgian poets no one was able to bring the scenery and the characters of their works together into such perfect harmony like Vazha-Pshavela. No one else could feel the greatness of the mountains as intensely as Vazha-Pshavela...”

Geronti Kikodze

“Georgia has never had a poet of greater elemental force than Vazha-Pshavela. Vazha was the first to give hope to a Georgian word; he wrote in the language of the gods and his productivity could be compared with Homer’s.”

Paolo Iashvili

Vazha and Kazbegi stand apart from all the other representatives of world literature, and with them the Georgian spirit is sheltered by the mountains. It is very hard to approach the mountains, because the people there have different feelings, ideas, and willpower. They are like the successors of Amirani scattered around the traces of an ogre. In this place people live a different life and find it easier to die. It is some kind of a pantheon where the treasure of an old spirit is hidden like Queen Tamar’s grave.”

Vakhtang Kotetishvili

“...No, none of the writers known to me can compare to Vazha, who felt the deepest pain perceiving the essence of life on earth.”

Revaz Inanishvili

“I worried a lot about Vazha’s house in Chargali, thinking that establishing a house-museum meant leaving the poet’s property untouched without adding anything, without painting and varnishing to “make it more beautiful.” It should be given some breathing space... and not only Chargali, but all of Pshav-Khevsureti can serve as a frame for Vazha’s house and grounds!”

Besik Kharanauli

მამამა ღმერთს ჩამაჰყარა სახელი*

(გულქან რაზიკაშვილის ნაამბობი)

მაუბარაშვილის ქალმა მითხრა: ტყუილად გაირჯები, ისეთი თავისებური ხასიათისაა, შეიძლება „გამარჯობაზე“ არც გიპასუხოს, ამბების მოსმენისა და ჩანერის იმედი კი საერთოდ ნუ გექნებაო...

შუადღისას ჩავაკითხეთ გულქან რაზიკაშვილს.

მივესალმეთ.

მართამ ჩაუფშურა: – დეიდა გულქანო, როგო რას ხარო... ეს თუმის ქალი შენს გასაცნობად ამოვიდა, თუმურად რო სწერს ლექსებსა, აი, ის არი...

ნელ-ნელა ამოიხედა, სახე გაეხსნა, ხელი გამომიწოდა, ჩემი ხელი მუხლზე დაიდო და გამხდარი თითებით მომეფურა უხმოდ. თვალს არ მაცილებდა და ერთადერთი, რაც მითხრა, ეს იყო: – იიი, იიი, ეხლა შენ შეგჭამენ, ეხლა შენ ამოგაძრობენ სულსა...

მერე საუბარიც თავისთავად აენყო.

მართა მაუბარაშვილი / Martha Maubarashvili

ისე დავებრდი, სიხარული რასა ძევიან, არ ვიცი. გული მანებებს, ლაპარაკსაც ვერ ვიტან. ექიმებთან ვერ მივდივარ. ერთი-ორი

* წიგნი „მამამა ღმერთს ჩამაჰყარა სახელი“ პარიზის ქართულ-ევროპული ინსტიტუტის 1990 წლის ლიტერატურულ კონკურსზე ილია ჭავჭავაძის სახელობის პრიზით და პრემიით დაჯილდოვდა.

Graced from God*

(Narrated by Gulkani Razikashvili)

A woman coming from the Maubarashvili family warned me that all my efforts would be in vain, since considering Gulkani Razikashvili's temper, she might not even greet me back, so there was too little hope that she would tell me about her life and let me take her story down...

At noon we arrived at Gulkani's place. We greeted her.

Martha asked how she was doing in the Pshavian dialect and introduced me to a Tushetian woman who had come to see her. Then she added: "The one who writes poems in the Tush language, don't you know her?" My hostess slowly looked up at me. Her face brightened, she took my hand, put it on her lap, and silently stroked it with her scrawny fingers. Never taking her eyes off me, she just said: "Oooh, oooh, now they'll give you a hard time, now it's you whom they'll pester..."

Soon a conversation began to flow.

გულქან რაზიკაშვილი / Gulkani Razikashvili

I have lived such a long life, but I don't know what it feels like to be happy. I suffer from heartache and even talking makes me feel bad. But I can't

* The book "Graced from God" was awarded the Iia Chavchavadze Prize at the Literary Competition of the Georgian-European Institute in Paris in 1990. Imagine? It pours with rain and you are standing in the field uncovered. So you age faster, that's what hard life does to you.

ქათამია, იმათ ვერ ვანებებ თავსა... ტყეში დაბერებული ვარ, საქონელში. ძროხების მოვლაში გავიზარდე და დავბერდი... რო წვიმს, წვიმს, წვიმს, დგებარ ველზე მოშველ-ტიტველი, დაბერდები, აბა, რა მოგივა. მე და მამას ერთ კალაპოტში გვიდგა ფეხები და ერთნაირად დავბერდით...

მამაჩემი იყო ტანჯული და ეხლა მენა ვარ ესეთი. მე და მამამ ხო წუთისოფლისა ვერაფერი გავიგეთ... თავის დედის სახელი დამარქვა – გულქანი. სიკვდილის წუთებში ეთქო, გულქანი დამარჩა შუა გზაზედაო. ხუთ შვილში მარტო მენა ვარ დამარჩალი ბუვივითა. ხუთმეტის ვიყავ, მამა რო დამელუპა... მოხრილი ვარ, ძლიერ დავყოცავ. ვერაფერი ვერ ვიცი წუთისოფლისა. ხალხი აქამდე მაშინებდა, ეხლა მივეჩვიე...

დღე-ღამეს ასწორებდა მამაი, მე ჭრავს უზიდავდი საქონიდან, ღამე იმას უნთებდი და ისა სწერდა. რო დასწერდა, მკითხავდა, მოგწონსო?... ალბათ მცდიდა, როგორ ესმისო. კარგია, მამაო, რო ვერტყოდი, სახესა ნათელი გადაუვლიდა...

ძროხებში დავბერდი, საქმეში დავბერდი, ეხლაც ვერ გამა-შვებინებენ საჩერელ-საქსოვ-სასთავსა, მამაიც ეგეთი იყო, სუ შრომა...

– შვილო, არ მომიტანე ჭრავიო?... ნავთი არა გვექონდა...

ალბათა მცდიდა, განა მესმოდა, მაგრამა, მამა რო მიყვარდა, ვერტყოდი: კარგია, მამაო, კარგაო... – ყოჩაღ, ჩემო ქალო, ყოჩაღო!...

მამა ხატობებში დადიოდა იმიტომბა, რო წესრიგი გეგოო ხალხი-სა. დღეობები იყო წინა დღეებში აქ. ჩარგალშია. მამა წასულა რაღაცისთვისა დუქანში (აი, მამის ნათქმები სუ გულზე მანერია!); იქ უქეიფებავ მედუნქესა. დაღამებია. თითქმის შუაღამე ყოფილა, რო წამოსულა. მოდის მამა და, „სალუდეს“ ეძახიან, იქითაც გაიხედა, ხალხი კიდევ ნადღობარზე თუ არაო. საჯარის-აკე გაიხედა და... კაცო, რაღაცა ხან ეწნებოდა, ხან გაქრებოდა, როგორც სანთელი. უყურებს გამტერებული მამა და ვერა და ვერ გამოიგნო, რა არი. ეფიქრა მამასა: ეს ორი დღეა, ხატობა აღარ არი და ნეტა ვინ ანათებს და აქრობს სანთელსაო. მივიდა და რასა ხედავს: ხან ეწნებოდა, ხან ჩაქრებოდა. მივიდა და ნახა, რო ქარი შემოუბერავს და აინთება, გადაივლის წიკი და ჩაქრება, მიინაწვლება ერთი ფუტურო...

მერე უყვებოდა ხალხსა ამ ამბავსა: რო ვისმე დეენახა, იქ მიიშოთ ვერ მივიდოდა და გაავრცელებოდა, თუ ხატ-ღმერთი არ არის, რა ანთებდ-აქრობოდაო... იქ არაფერიც არ იყო, არც ანგლოზი და არც ეშმაკიო. გვიანი იყო და ჩემს მეტი ვერავინ ნახავდა, თორო დღეს იტყოდნენ, ხატი ანთებდ-აქრობდა სანთელსაო... მეც კი შავკრთიო, მაგრამ უნდა გამეგოო და გავიგე კიდევაცო... არ გინდათ, გაიგეთ, თქვენ თავში შავიდეს, ეგეთებს ნუ ავრცელებთო...

go to doctors, because there are a few chickens I'm taking care of... I've spent my entire life in the woods with cattle. I grew up and got old looking after cows... Can you

Father and I had the same life and we grew old in the same way...

My father suffered a lot and now I am suffering the same fate. Neither of us could find joy in our life... He named me after his mother – Guikani. As I was told, Father said on his deathbed that he was sorry to leave me like that, not having secured my future. Out of his five children only I had survived to live a lonely life like an owl. I was only fifteen when my father died... Now I am crooked and can hardly crawl. There's nothing good in my life. Before, I used to be afraid of people, but now I've gotten used to them...

Father worked day and night; I would bring him birch bark from the pasture and make candles for him to write at night. From time to time he would stop and read me what he had written, asking if I liked it... I think he was just testing me, wondering if I could understand his works. When I said they were good, he would smile with delight...

I got old looking after cows, working hard; I still never stop carding wool, spinning, and knitting. Father was like that, too, working all the time...

"Have you brought me some birch bark, my child?" he'd ask. We had no oil...

He was probably testing me, I didn't understand much, but because I loved him so much, I used to say: "It's good, Father, it sounds good..."

– "Good for you, my girl!..." Poor Father!...

Father used to join the celebrations held on saints days. In the olden days feasts were held here in Chargali. Once Father went to the shop to buy something (I remember everything told by him): the shopkeeper invited him to eat with him and Father stayed there till late at night. It was almost midnight when he left. On his way home he looked towards what they called the Beer Spot to see if people were still there. He looked at the place where the villagers used to gather and saw a strange thing: something would light up, go out, and then start to burn again... just like a candle. He stared at it in surprise and could not figure out what it was. He wondered who was lighting and putting out a candle two days after the saint's day. Then he came closer and saw that a fire was burning in a tree hollow. Every blow of the wind kindled the flame, and as the wind calmed down, it would fade out...

Later on he told people: "If someone else had seen it, he would not dare come closer, and would spread that story, assuring everyone that the flame was lit and put out by the saint and God... But neither an angel nor a devil was present there, at that late hour I was the only one who saw that, or else they'd say that the saint had lit up and extinguished the candle... I was scared, too, but I had to see what it was..." He asked everyone to accept the simple truth and stop spreading their concocted stories...

აი, როგორი იყო მამაი: გართული იყო ბუნებაშია, არა გეგებოდა შვილებსა. მე თავზე ხელს დამადგამდა, იმისი კოცნა არ მახსოვს. არ მოსწონდა ხალხის ჩორჩოლ-ხმაური, არ ითანხმებდა რატ-რატსა, მალევე მამორდებოდა აჩორჩოლებულ ხალხსა. მამას ბალღ-ბუღლთა არა მიზდიოდა რა, სუ თავის საფიქრალში იყო გართული. ბევრი საუბრიდანა ზოგი მიჩნდა რამედა. ვერც მე ვეგებე ხალხსა. დაედუმები, მოვიშლები, განდეგილი ვარ ძალიან... თუ წიქირია კაცი – მამწონ, ავფორთელდები... როგორც წყალი დაიცე და დაიწიოს, აი, ესე ვარ, დავრჩები მარტო და დავისვენებ, გავხევევი საფიქრალის ნისლშია.

მოვიდა რამმა, ჯელი კაცი იყო. შემოსასვლელში პირსჯვარ დაიწერა, ღუმელთანაც პირსჯვარ დაიწერა, ჩემ მუხლებთან დაიჩოქა და ხელზე მაკოცა, ამ გაძვალმალებულ ხელზედა... ნეტა როგორ ძალიან უყვარს ქვეყანას მამაი!..

ლოგინში ვინეჩით ბაღლები. დედაკაცი ვინმე შემოვიდა. დედას თავი სიპის ქაზეზე ედო...

ვაი, რა წუთისოფელი გაიარა მამამა, ვერა გაიგო რა თავისი შრომისა და დაღალვისა, თავისი დაქანცვისა და სახელისა, ჩვენი თავიც სიბერავეს დაუგდო, ჩვენიცა. არც სხვის სწორად გვეცნია და არც სხვის ტოლად გვხურვია...

ჰო, ვინმე დედაკაცი შემოვიდა ჩვენთანა.

– კეკე, კეკე, ქალოო! – და თავი გადაუგორდა დედასა... ეგ მახსოვს. მამა ყვარელში იყო წასული, იქ ეთქვათ სანადიროდ ნამყურისთენა, ცოლი მოგიკვდა, წერილშვილი ლოგინში ჩამსხდარი გიჟივოსო... ნეტა აქა ყოფილიყო, იქნება დედას ეცოცხლა!.. ირემი მოუკლავ მამასა, მოამბე იმ დროს მისვლია... შინ რა მოსულა (მაგარი ყოფილა მამაი, ალბათ ფიქრობდა, გავერთო რამითაო, ჯავრმა არ მაჯობოს, ხალხმა არ შემატყოს ნალველიო), აუღია ფანდური. უკრავს ამ ფანდურს და თან დამღერის:

ნუ მოხვალ, თორო ინანებ,
მოსვლაში არა ყრიაო...

თურმე დედას ეუბნებოდა, სანამ მაიყვანდა ჩარგალსა, რო შენ იქაურს ჯაფასა და ცხოვრებას ვერ შეუგუვდებიო. – კიო, კიო, კიო! – დედასა... ნუ მოხვალ, თორო ინანებო, – აი, მაგას აგონებდა კეკეს-დედასა.

ისეთი იყო რო, თუ ადამიანი არ მოსწონდა, არც ავად ასჩქამებოდა, არც კარგადა. სადა ექონდა დრო მეაგების რატ-რატისა და ყატ-ყატისა.

My father was always preoccupied with nature and never had enough time for his own children. He used to put his hand on my head, but never kissed me.

He hated crowds and noise, and got annoyed by empty talk. That is why he never stayed in crowded places for long. Father didn't like playing with children, because he was absorbed in thoughts all the time. Out of many things people said, he only paid attention to a few.

I'm not good with people either: I can suddenly hush up, get upset. A loner, that's what I am... Yet I'm always glad to meet someone who has a talent, it makes me so excited... Just like water going down, I become quiet enjoying solitude, when I can rest and wrap myself up in a mist of thoughts.

The other day a young man came in and crossed himself in the hallway, then near the stove he fell to his knees in front of me and kissed my hand, this emaciated hand... People have so much love for Father!..

We the small children were already in bed. A woman came in. Mother was lying with her head resting on a smooth stone...

What a life my father had! The hard work, the troubles he took, the fame he won led him nowhere. We suffered too, living in poverty. We never had good clothes and things like others.

So, a woman entered our house.

"Keke, Kekeee, woman!" My mother's head fell to the side...this I remember. Father had gone hunting in Kvareli and they told him there that his wife had died and the children were crying in bed... If only he had been here, Mother could have survived!.. Father had just killed a deer when a messenger brought him the news... When he came home (Father was very strong, he was probably trying to find some activity that would distract him from the grief, because he did not want people to see his pain) he took his panduri, played it, and sang:

Don't come, or you'll regret,
What is the good of coming...

Afterwards I learned that before he had brought Mother to Chargali, he had warned her that she would not be able to endure the hard work and difficult living conditions. "Oh, yes, I will!" insisted Mother. So now Father was reminding her of his warning, that she would regret coming with him.

When he didn't like someone, he would say nothing to them: neither bad nor good. He was too busy to waste time in idle chatter.

მამა სიმართლის მოქმედი იყო, სიმართლისა. თავს არ დაბო-
გავდა, არ ვიცი, რადაქონდა ვეთი ხასიათი.

მამამ თქო ერთხელა, მახსონ: გულქანი მე მგავო ხასიათშიო,
ნულარ ელაპარაკებით, ერთს რო იტყვისო... დედასაცა მგავო, –
მამამ თქვის, ბებოსაცა მგავო...

გავეცნენ, ქალო! რო ვიცოდე, ოქროს მაძლევს, თუ უარი ვთქვი,
არ გამოვართმევ. არ ვიცი, რადა მქვ ვეთი ხასიათი...

მძახლებსა – გუგუდანთ თვითოვლასა და მამას – უმგზავრნია
ერთადა. გუგუდანთ მდიდრები იყვნენ. სად გუგუდანთ თვით-
ოვლას ცხენი და სად მამასა – გლეხი კაცისა!.. მამარემს თუქვამს
თვითოვლასთვი: – გამიცვალე ცხენი, შენი ცხენი კარგი იქნებაო,
თან მძახლები არიან, თან დაახლოებულები... არ გაუცვლია
თვითოვლასა ცხენი, დაუცინია მამისთვი,
მაიცა, რას იზმენ!

– მე შენ გეტყვი, შენი ცხენი სჯობია თუ ჩემი, საღალღის მიწდორს
რო გაუდგებითო, – მამას თუქო თვითოვლასთვინა, – ჩემმა
ნიკორმა ფრულენი იყის, რო გახურდებო, არა მგონია, ჩემ ნიკორს
წინ ცხენმა გაუაროსო...

შერე გამაქანეს ცხენები მიწდორზე და დატოვა ნიკორმა თვით-
ოვლა თავის ცხენიანადა. ნახევარ ვერსზე მაინც გამოასწრო
ნიკორმა.

რო მაიყარნეს და დაისვენეს, ამ შენმა თვითოვლამ სთხოვა: –
ვაჟავ, ცხენი გამიცვალეო.

– ჩემი ნიკორისააო, – მამას თუქო, – კუდას არ მოგცემ, კუდასა-
ცაო... კუდი რაღამ მააგონა! ნიკორისაა შენ კუდას არ მოგცემ,
კუდასცაო...

სიბერით მოკვდა ნიკორი, კარებზე გადაიქცა და მოკვდა, ეუბნე-
ბოდნენ: – ლუკავ, თოფი დაჰკარო, რო წვალობსო. – მე მაგას
თოფს ვერ დაეკრავო... იავდა, იავდა და მოკვდა.

შერე გაზარდა მამამა კვიცი, ტანად დაბალი, ცეცხლივით იყო. თვი-
თონ გახედნა. კაკი რო შევდებოდა, დაიკარგებოდა ბზუკითა...
აი, როგორი ხელი მქვ იმისგანა... „ცეცხლა“ დაარქვა ომამა.

მგონია, დამარხეს ნიკორი. მამა გაუთხრიდა სამარესა. „ბედნიერი“
შეხვდა მამასაცა და ცხენსაცა...

მამას ხორცი რაღაც უყიდნია. სცემიყო ციმბირის წყლული. მამას
როგორც მოშორდა ციმბირის წყლული, ნიკორს სცემია, ერთად
ვიხადეთო, – თქვის მამამა...

თვალი დაქონდა გადმოზრუნებული. ეტლი დაქონდა, ილეთი, სხვა
მასკვლავზე იყო დაბადებული, ლაზათი დაქონდა, შრო. ის ცოტათი
ნითლად გადმოზრუნებული უკე არას უშლიდა. სიბნელეში სხივები
უდგა მამასა...

Father always told the truth, no matter what the results. I don't know
why he had such a personal trait.

I remember once he said: "Gulkani takes after me – she has my traits,
so don't talk to her any more, she won't change her mind ... She is also
like her mother and grandmother..."

I can be so stubborn! If I know that they are giving me gold, but I have
already refused, nothing will make me accept it. I can't understand
myself as to why I have such a character..."

Once Father travelled with Tvirtvili Gugudashvili, who was a relative
of Tamar's husband. The Gugudashvili family was rich, while Father
was a poor peasant, and naturally, Tvirtvili's horse was better. Father
suggested swapping horses: "Your horse must be good, let me ride it,"
he said. As relatives, the two of them were quite close... But Tvirtvili
refused and laughed at my father.

Now listen to what happened:

"You'll see whose horse is better when crossing Saghalghi Field," Father
told Tvirtvili, "My Nikora starts snorting when he gets excited, and not a
single horse can outrun him..."

Then the riders rushed off and soon Nikora left Tvirtvili's horse behind.
He ran at least half a kilometer ahead of his rival.

When they stopped to have a rest, Tvirtvili asked Father to exchange
horses.

And suddenly Father answered: "I won't even give you Nikora's tail!"
A tail! My God! What made him say that?!

Nikora died of old age – he fell down at the door and died. People told
Father to shoot the poor animal to relieve its suffering, but he said he
could not kill his horse... So Nikora was sick for a while and then died.
Father raised a foal. It was small, but hot like fire. He broke it for riding
himself. When a man mounted that horse, it would rush at such a speed
that looked like a fly from a distance. Look at my hand, it's thanks to that
horse... Father called it Tsetskhla.

I think they buried Nikora. Father must have dug him a grave. Once my
father and his horse both got infected with carbuncles...

Father had bought some meat which made him ill. When he recovered,
Nikora got some carbuncles. "We got through the same illness, both of
us," he said.

His eye socket was red and somewhat disfigured. But he was born
under a lucky star, and possessed great charm, so the distorted eye did
not make a big difference. Father was like a beam of light in the dark...
Some say Vazha liked women!... Did he have time for women and love
affairs? Did they know my father better than me? Hah! Tell me, is there

ვაგას ქალები უყვარდაო!.. სადა სცალოდა წაწლობისა და ქალებისთვის! მე არ ვიცი, მაშინ რაი იყო, მაშ, ფიი!.. რომელი მწერალია, რო ქალებზე არა სწერდეს!.. ფეხებსა შეიყრიდა, ქალი რასა ძევიანო, განა ქალს არ ახსენებდა, ქვეყანა ლამაზიც არი და უზნოცა, თვალების ქვეაზე უნდა იაროს კაცმაო?.. გულის ხმაზე უნდა იაროს, გულის ქვეაზედაო, – იცოდა... სწერდა, სად ეცალა მამარქმსა...

ბარე იცვითეს მამარქმი, მაგრამ ღმერთმა და ქვეყანამ არ მაიკვეთა. თურმე ბოსტანი აქვ მამასა, „ყოჩოლს“ ვეძახდით, წისქვილის გზა მოკლედ გვაქო და – ჩვენ სიმინდზე დადიან, ქვემოთზე გრძლად გადის გზაო... ჩოკი იყავ იმ საფეხვიან ვირსა, ჩოკი დარბოდა თურმე, გაუნადგურებია ჩვენი მამული. მამამ გამწყარალა და უთქვამ: ჩემ მამულზე ფეხდადგმულები აღარ განახოთ, გზაზე იარეთო...

ერთი კაცი ვეღარ უნდა მოვიკვეთოთო!..

გაღმა, კაკლების ქვეშ იოცდნენ ყრილობა. გაცეცერი იქითა და მამამ ჰკითხა მეზობლის კაცსა: – რასა ყრანტალებენო, რაზე მეყრილანო?..

ამ დროს ეზოში ერთი ფშავლის ქალი შემოვიდა. გულქანს აღარ მოუნდა ამბის გაგრძელება და იმ ქალის გასაგონად დაამთავრა: ჩვენ წინ რო კაკლებია, მანდ იყო მამის მოსაკვეთი კრებაი, მაგრამ, წელანაც გითხარ, ღმერთმა და ქვეყანამ არ მაიკვეთა, მართალი იყო და იმითა...

მე სუც არ გამოვლის გულში სხვის ავ-შავი, ზოგ-ზოგსავით გველეხით წაწლავებს არ ავივსებ... არავის არქმევს გულქანსა წუთისოფელი სხვასა და რა უყო მენა..

პატარა ვიყავ და მკითხავთან გაცეცე თამარსა. მერვე წელში ვიწნებოდი. ძალიან ძნელია, როორი წელი გადამიცდეს ადამიანის წლოვანობის გამოცნობასა... თამარმა უთხრა მკითხავსა: – აბაო, ჩემო დედუნო, ე ქალის ხო არას გაიგებდიო, მე არ მექნა ბედო და ნეტავ ეს რაისლა ბედისა გამოვო... ბოდავში ვიყავით. იმ მკითხავმა უთხრა, რო სახლში ბედი არა აქო. ემასო ქმარ-შვილიც არ უნდა, ეგეთ მასკვლავზე გაჩენილი, რო ერთაი რამ ეწებოა, ან ჰო, ან არაო. გაცხადდა. ერთი შვილი ვნახე და მომიკვდა. გაცხადდა...

აი, კაცის თვალნი მასკვლავით გაჭედოლ ცას რო ნახავსო, იმ შუა ხალხში დგას ესაო და ქვეყანა ემას უყურებსო, როგორი რააო. იმ მასკვლავებში ერთი მასკვლავია გამორჩეული და ყველა იმას

a writer who does not write about women? "What nonsense they are talking!" he would fly into a rage. Of course he could not avoid writing about women. "In this world one will see both beauty and ugliness, but a man should not only follow his eyes, but the call of his heart," he used to say... Father was too busy writing to find time for that kind of thing...

Father was even ostracized, but only by men, not by God or the world. Father had a vegetable garden which we called a korughi¹. But everyone going to the mill used it as a shortcut, trampling on our corn field and arguing that the path that ran below was too long... A donkey carrying corn to the mill had a foal which used to run across our field, so it ruined the whole crop. Father got very angry and told the villagers not to take one step on his land any more. He said they had to walk on the path instead of his corn field.

Then the village decided to ostracize my father.

They used to have a gathering under the nut trees opposite our place. I was looking in that direction when I heard Father asking a neighbor: "What are they cawing about? Why have they gathered?..."

At that moment a Pahavian woman came in. Gulkani did not want to continue her story and cut it short, but her words were also meant for the newcomer: "Over there, under the nut trees opposite our house, they gathered to ostracize my father, but, as I already told you, he wasn't ostracized by God and the world, because he was right..."

I never bear a grudge against anyone; there are people whose hearts are filled with malice, but I'm not like them... No one else has had a life like mine, but what is to be done?

Once my sister Tamar took me to a fortune-teller. I was very young then, no more than seven. I hardly ever make a mistake about a person's age... Tamar said to the fortune-teller: "Now, dear Deduna, please say something about this girl's future, I seem to have no luck, so let us see if she has any..." We were in Bodavi. The fortune-teller said I would have no luck in family life; that I might have a child, only one and even that was uncertain. It came true, I only had one child and it died. Her prediction came true...

"When one looks at the sky full of stars," she said, "And one star is standing out among them, so does she stand out among the people, surrounded by them, and everyone is looking at her, trying to find out about her..." If I had an education, I would be really appreciated!..

¹ A protected plot of ground (TN).

ეხვევაო... სწავლა რო მქონდეს, აი, მაშინ დავღირებოდით!.. ცხენს არ დავიჭერი ისე, თუ ზედ არ შევვლებოდი, გავათამაშებდი, გავაქცევდი... ახ ხელზე „ცეცხლისგანა“ მაქვ ძვალი ზევით წასული, მამის ცხენისგანა. ეს, რომელიც სალი მაქვ, მყუდდება, მხოთავს და ეს „ცეცხლის“ ნატყენი აროდის ამტკიცნია. რო იტყვიან, ზოგი ჭირი მარგებელიაო, ისე დამემართა.

მამამა „ცეცხლის“ ჩამოსავლევად გამგზავნა: – ცხენი ჩამავლოე, არ დაზეზდეს, ვეღარ დავიჭერთო. საღამოხანი იყო. წავე. ეკლესიასთან ება. აუშვი ე ცხენი. გადავეე ზედა. მოხვდა იმ თხილიან-წერილიანსა. ვერ გადმომაგდო. მამამ ამომძახა: – გულქანო, ცხენს წყალი დაალევიანო. გადავეშვით მე და „ცეცხლი“ ხევში. გამოდრანტული ყოფილიყო ხევის პირი. ჩაუცურდა წინა ფეხები და გადმამიშო წყალშია. ერთი გამომშვერილი ქვა ყოფილიყო, იმას დავარტყი ეს ხელი. არ შავსტირნე, დამცინებნო, მანამ შინ არ შემოვე. თუკი მამაჩემი ჯდება, მე ვერ შავვდებიო!.. თურმე მამაი ქვიან ხურჯინს აჰკიდებს და ისე ჯდება, მე კიდე უხურჯინოზე გადავე.

ეე, ჩემო ქალო...

შინ რო შევე, შევღრიალე. მამას ვერ უთხარ, ცხენმა ჩამომაგდოო. ნავიქო, – უთხარ. ის ღამე ტირილით გავათენე. შოერე დღეს მამამა: – ანდრეასთან წადიო, იმან იყის ნაღრძობისაო. წავე. დამიზილა. ადგილას წამიყვანა ძვალი. აბა, დედინაცვალი ისე როგორ დამაყენებდა, რამე არ ამენია! ავნიე, გამოვარდა და იქიდან დამრჩა ასე მრუდადა... ფადიურაანთ ანდრია იყო, ახლო მეზობელი, იმასთან წადიო, მამამა... დამაჭირა ხელი, ვეზლზე მაიჭო და – ისეთი დავიღრნაო... აქეთ ითახნში ჩემადა ვღმეცუნებდი. არ ესმოდა მამასა. – რაიქო? – მითხრა, – სადა გქონდა, გოგო, ეგ თვალეზიო! დედინაცვალი მარეშებდა, დილაზე ანდრეასთან წახვალ და გეშველებოო... – აბა, გოგოო, – დედინაცვალი, – წყალი გადმიატანო, ბევრი წყალი გვინდაო. ავიღებდი დიდ თულუხსა, რა ხელი მამრეობდა...

„ცეცხლის“ ბედი რითი დამთავრდა, აღარ მახსონ, შვილო...

ძნასა ვზიდავდით მენ და მამაი სულა-კურდღელაშითა. წინ უძღვებოდი ხარებსა, უღელს ვეჭარებ თავითა, ცოტადა. მარხილზე დამსვამდა, ისე წამიყვანდა. თუ არ დამსვამდა, გავეცეოდი, შვინდებში დავემალებოდი, შვინდსა ვჭამდი...

ოთხი ხარი გვეყვანდა და ეხნავდით. მამა გუთნისდებოდა. მცოდნე კი ვერ იყო გუთნისა. მე გასწავლიდი გუთნის გამართვასა. ალბათ ეშმაკი თუ ვიყავ... – მამაო, ავე, რა ქნა სახნისმა, სოლი უნდა, სოლი, მალლა რო დადგეს, ისე ვერ მოხნავსო!.. მერე ამბობდა მამაი, რო ე გოგო მასწავლიდა, ვერ ეხნავდით... ხმალია

When I had to take a horse somewhere, I would always mount it, play with it, make it gallop... Look at this disfigured bone on my hand. It's because of Tsetskhla, my father's horse. The other, uninjured hand often hurts, while this one, mutilated by Tsetskhla, never does. So it is a blessing in the disguise of misfortune.

Father asked me to ride Tsetskhla, as he was afraid that the newly trained horse would become wild again if we did not ride it. It was evening. I found the horse tied near the church, untied it, and got up on its back. I rode to the hazelnut trees. The horse tried to throw me off, but couldn't. Then Father called me: "Gulkani, let the horse drink some water, please!" Tsetskhla and I galloped down the ravine, but there was a pit at the edge of the ravine, and the front hooves of the horse slipped. I fell into the water hitting my hand against a protruding stone. I was afraid that if I started crying, people would laugh at me, so I did not cry until I got home. I wondered why I couldn't ride the horse like my father, but I did not know that Father used to hang a saddle-bag with stones on its back, and I had mounted it without the bag.

Oooh, my dear woman...

When I was already at home I began whining, but I concealed from my father that the horse had thrown me off, saying that I had fallen over. I cried all night. Next morning Father advised me to go to Andria, who knew how to fix dislocations. So I went to that man. He massaged my hand and put the dislocated bone back, but my stepmother did not wait till my hand had healed and asked me to lift something heavy. I lifted it and the bone fell out at once! Since then it's been disfigured like this... Father sent me to Andria Padiurashvili, who lived near our house. He put my hand on his knee and pressed it hard. I yelled from pain... I whimpered all night, but Father could not hear me from his room. "How did you fall over, did not you look where you were going?" he asked me. My stepmother comforted me by saying that the next morning I would go to Andria and he would help me... "Bring some water, girl, we need a lot of water!" she said. I had to take a big water barrel, how could my hand heal...

I don't remember what happened to Tsetskhla, how it died...

Father and I were carrying some sheaves from the Sula-Kurdghela Hills. I led the oxen, I was so small that my head was only a little above the yoke. Father would seat me on the cart, and if he did not do that, I would run away and hide in the cornelian cherry grove. I ate cherries...

We had four oxen which we used for ploughing. Father worked as a ploughman, but he was not very good, so I was teaching him how to handle the plough. I must have been quite clever... "Father," I said, "Look, what happened to the ploughshare, it needs a wedge to hold it up there, or it won't plough!... Later Father used to say that I was teaching him and he would not be able to plough without me. Once the frog piece broke, and the heel of the plough came off. Father got very

გატყდა. გუთნის ხმალი, ძეაზე აქვს ქუსლსა. გავარდა ქუსლი და გაბრაზდა მამაი. გამოიჯერდა, შენ ხარები ვერ გაირეკო... ევე, რამოდონა სიმნარე მაქვს ნანახი!.. გამწარდა მაშინა მამაი და გამაწმარა ბენაცა...

ჩემმა ძმამ ლევანმა შვიდი სარი ააგო აი, ექა, ერთ დღესა, შვიდი სარის თივა, მე მაქვს მინვდილი. რა წვა-დაგვა იყო მაშინა!..

angry. He scolded me saying that I was not able to drive the oxen... Who knows how many troubles I have experienced. Father was upset and he hurt me, too.

One day my brother Levan built seven haystacks in this place. Guess who brought all the hay? I carried the hay for seven stacks. God, how hard it was!...

სულა-კურდღელათი მამულები (ვაზას სახნავ-სათიბი) / Sula-Kurdghela lands (Vazha's arable and hay-meadow lands)

ეს არავისთვი მიამბნია, შენ გიამბობ, ჩემო ქალო, არავისთან მამოგონებია წივას ამბავი, ეხლა მამაგონდა ყველაი წვრილადა. რაი აღარ აქვს ადამიანის გულ-გვამსა დამარხული, რაი აღარ გაუცოცხლდება... აოო, წივაი, ის ბეჩალაი, ისაო! – მუხლები ჩაიტკიცა გულქანმა.

მამამ ერთ ბოჩოლასა „წივაი“ დაარქვა.

თამარმა მაგვარა მამასა: – ეს ბოჩოლა მთელ საქონს გვიუშნოვებსო, მააქერ თავიო. მამამ უთხრა: – აბა, თვალებში დავკვლე-ვო. მახედნა ბოჩოლასა, გაატარ-გამოატარა. – ესაო, – თქვა, – წივაიო, წივაიო, მე ვარქმევ წივასაო. ჩვენ „ღვინას“ ვეძახდით მერე, ხარობაში. მამა მაინც „წივას“ ეძახოდა. წივაი ეგეთია, ძნელად გაუქერება ცეცხლიო...

ეგეთი კობა გაიზარდა, ვერცერთი ჩვენი ხარი ვერა ჯობდა. კობა რქები ამოუვიდა, ანგელოზს იგვანდა...

მე სკოლიდან გამოვიქე. ანა-ბანას რო მოვრჩი, ფრიადოსანი გავხდი. ბიძაჩემი ბაჩანა გვასწავლიდა. რაც ვისწავლე, მამის სულს გეფიცები. თუ სათაური მოვიგონე, სუ მასონ. ეხლანდელ

"I haven't told this to anyone before, my dear, I mean Tsivai's story, but now I've recalled everything in detail. All of us have so many memories buried within our hearts, and suddenly they come to life... Ooh, poor Tsivai!" Gulkani slapped her knees to show pity. We had a calf, which Father named Tsivai².

Tamar once asked Father to slaughter the calf, as it was ugly and because of it all the cattle looked bad. Father said that first he had to look into the calf's eyes, so he looked at it, walked it a little, and announced that from that day on the calf's name would be Tsivai, a name he had given it himself. Later, when it became an ox, we changed its name to Ghvina³, but Father kept calling it Tsivai. "Tsivai is strong", he would say, "and his strength won't fail him easily"...

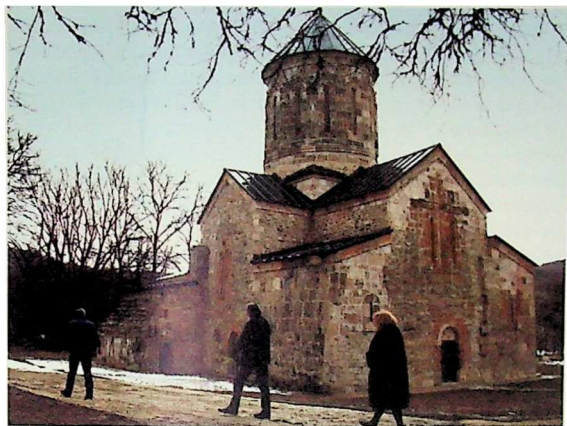
The calf grew up and turned into a very handsome ox. There was no other ox like it among our cattle. He had beautifully shaped horns and was an absolute delight.

I dropped out of school. When we finished studying the alphabet, I became a high achiever. My uncle Bachana was my teacher. I still

² In Georgian "Tsiva" means dry manure (TN).

³ Wine-colored (TN).

ბაღლებს ვერყვი, „ბალი და ჩიტი“ მითხარითო, – ვერ მეტყვიან. ვერყვი, „ვაშლი და შაქარა“ მითხარითო, არ იციან. გაიქცევიან, გამეპარებიან... ბუღბუღი არ ეხატაო? – არაო, მასწავლებლები დევხმარებიან, მაშინ სხვა დრო იყო, სხვა წიგნებით სწავლობდით თქვენაო... რაზე გამოვიქე? სათაური დამავინცდა ლექსისა. დაიწყე მოყოლა. ბაჩანა ფანჯარაში გადახედავდა. მობრუნდა!

ფედნარის ეკლესია / Pudznari church

რაო, რაოო! სამჯერ ჩამართყა თავშია. ბაღლებმა სიცილი დაიწყეს. არ ციცი, როგორ მიიღო ჩემმა გრძნობამა, წამოვე სკოლიდანა... რო ავივლი ზევითა, ესლაც მესმის ის სიცილი... მოვიდა ბიძა, რატო არ დადიხარ სკოლაში? – ბაღლებმა ყველამ ჩემზე გაიცინეს, არ წამოვალ-მეთქი. მამამ ანიშნა, დაანებე თავი, ეს მე მგავ ხასიათშიო... ბაჩანამ მითხრა, შენ რო გიყვარს ფრინველებიო, ისეთ ბაღდადს გიყიდიო, გუგულებიც ზედ ისხდნენ, „გუ-გუს“ იძახდნენო. მამამ კიდე, მე გარმონს მოგიტან ხომისძირითაო, პეტერს დუქანში წავალო... მე უთხარ: – ჩარგულრაზე რო დიდი ქვაა, იმაზე დავდგები, დავინუხავ თვალებსა და გადავხებებიო... მაინც არ წავიდოდი სკოლაში, არა, არ წავიდოდი, ვიუტი ვიყავ... სწავლაზე ჰქონდათ ლაპარაკი ბაჩანასა და მამასა. მეც იქ ვეყუდე... ბაჩანამ უთხრა: – უნდა ისწავლოს ქალმაცაო, კაცმაცაო. სთვა-ჩერვაც უნდა იცოდეს ქალმაო, ეგავ საჭიროაო. მამა თქვა: – აბა, რა ვიციო, არაფერი შეძლება არა მამე, თორე გულქანს ვასწავლიდიო...

არ იყო ნავთი წინა. მამას რო არც ეთქვა, მამქონდა გუდითა ეკლაპარაკით დახვეული ჭრაქები...

remember everything we learned at school, and I can swear on my father's grave that if I recall the titles, I will say all the poems by heart. Now when I ask little children to recite "The Bird and Cherries" or "The Apple and Shakara", they cannot, they just run away or sneak off... "Isn't it the book with a picture of a nightingale?" I ask. "No," the teachers defend them, "In your childhood everything was different, you studied with different books..." Why did I drop out? I forgot the title of a poem and began reciting it without the title. Bachana was looking out of the window. Suddenly he turned around and cried: "What?!" and hit me on the head three times. The children began to laugh. I don't know what exactly I felt, but I left school... To this day, when I walk near the school building, I seem to hear that laughter... My uncle came to our place to find out why I didn't go to school any more. I said that my classmates had laughed at me and I would never go back. Father made a gesture, which meant that there was no point in asking me to change my mind; he could understand me, because I had his character... Bachana knew that I loved birds, so he promised to buy me a kerchief decorated with cuckoos calling like real ones if I went back to school. Father promised to bring me an accordion from Petre's shop. I said that if they did not leave me alone, I would climb the big stone in Charglura River, close my eyes, and jump into the water... I wouldn't go to school, no way, I was stubborn...

Bachana and my father were talking about education. I was there too. Bachana said that women needed education just like men, but they also needed to know how to spin and scutch. "I have no money," Father said, "If I had any, I would give education to Gulkani..."

In those days oil was hard to get. So before Father would ask me to get him some birch bark straps, I had already brought a bagful. I'd roll them and make candles...

"Why are you shy?" they often asked me, "You should be proud of your father, all of us would be happy if we were Vazha's children..."

I wasn't accustomed to mixing with people, so I was shy. Besides that, I did not want them to think I was conceited because of my renowned father. I have always been humble and will remain humble until I die...

My father's job was writing and mine is knitting. He knew how to write and I know how to knit socks. I will soon meet my end, but I cannot give up knitting, I still make patterns. Wait a minute, I'll show you how Khevsurian women do it; look at these neat lines... I lived in Pudznari, on this side of Tianeti, I met some Khevsurians there... It will be a real shame if Gulkani knits white or plain socks... and I can still eat apples with the only tooth I've left. My God, I'm ninety years old, can you imagine!

I was young when a horse kicked me in the mouth and I lost my front teeth. I had replaced them with six gold teeth, but they fell out too. Since then I've gone without teeth, what do I need them for, when I'm expecting death every day...

– რას იკუნჭებიო, – მეტყვიან, – ამაყად თქვი, ნეტა ჩვენ ვიყოთ გაუას შვილებიო...

არ ვიყავ ხალხში გაჩეუული და მერიდებოდა, თან ვფიქრობდი, არა თქვან, თავი მოსწონ დიდი მამის შვილობითაო. მიკუნჭვლი ვიყავ და მიკუნჭვლი მივალ მინასა...

მამარემს – კალამი და მე – ქსოვა. წინდების ქსოვა ვიცი და მამამ წერა იყოფა. საფლავ-სამარეში მივდივარ და ისევ ამას ვქსოვ. ვშობავ წინდებსა ქალი. მაიცა, სად არი, გარვენო... რარიგა ჰკერვენ ხევსურის ქალები! წიკნიკებენ და ლიკლიკებენ მშვენივრად... ფუძნარში ვიყავ, თიანეთის აქეთა, იქა ცხოვრობდნენ ხევსურები... მე რაო თეთრი ან სადა წინდა მოვესოვო, ვაი იმ გულქანსა... ვამლსაც კიდევ ვკმევ ამ ერთი კბილითა, ოთხმოცდაათისა ვარ, ოთხმოცდაათისა!..

ახალგაზრდა ვიყავ, კალში ცხენმა წიხლი დამკრა და ჩამამაყრევინა წინა კბილები. ექვსი ოქროს კბილი გავიკეთე, ჩამამეცივდა ისენიცა და აღარ ვიკეთებ, ან ეხლა მოვეცდები ან ეხლაო...

– უქმდებია. მზე ჩადის. ხო არ დაგღალე, ეთერო?

– არა.

ნეტა როგორ დაუკრავდა სევდიოთა, სუ გვერდზე ედო ფანდური მამასა, ტირილი მამერეოდა...

ბეჩავი მამაი, ტანუელი იყო ცხოვრებაშია და მე დამყვა იმის ბედი, ტანჯულმა გავაკელი ნუთისოფელი. ერთნაირი ტანულები ვართ მე და მამაი.

ფეხები გადაგლეჯილიდა მქონდა წამდაუნუნა სახნავში სიარულითა. დააყენე ქალოო, – მეტყოდა, ჩავდებოდა კვალშია და წერდა, წერდა ოფლგადამდინარი მამაი.

ფიცხი იყო. აბა, ბაღლებო, ადექით, გარეკეთ საქონელიო, ინდაური და სხვა რამ არა გადავიდეს ყანა-მამულშიო...

მემა მამქონდა ხარებითა შვიდის წლის ბაღლსა. ცხრანი ეხვეოდნენ იმ ბეჭე ხარებსა, მე მარტუა გამოვავლევი...

სადა გვექონდა გასართობი, ვის ეცალა ჩვენი გასართობებისთვისა. პატარები როცა ვიყავით, ფიცარზე დავსხდებოდით და გამოვქანდებოდით, ეგ იყო ჩვენი გასართობი...

მამის დროინდელია ეს ვაშლის ხე. გირვანქიანს ისხამდა. ეხლა ჩარგალში ყველას ლუკას ვაშლები უდგა, ჩვენსა კი ეს ერთიდა დარჩა...

– ხან წავიღლინოთ კიდევცა, ჩემო ქალო...

თავის პატრონი ენაცვლოს
თავის თვალებითელ ციცასაო,
დაძვრება მეზობლებშია,
დამბალ ხაჭოსა ზიდავსაო,
ვინც მაგას ვიხი დამიკრას,
ეგ იყოს იმის მკვდრისადაო...

"It's Friday evening and tomorrow is a day of rest. The sun is already setting. Maybe you're tired of listening to me, Eteri."

"No, I'm not."

He used to keep a panduri at hand and played it so sadly that I could hardly keep from crying...

Poor Father, he suffered so much in his life and I share the same fate. My entire life has been full of suffering. We are both sufferers – Father and I. I used to go to help Father plough so often, that my feet hurt and bled.

"Let's stop here, my girl," he would suddenly say, then he would sit down on the freshly ploughed furrow and start to write. He sat there dripping with sweat and writing. He was quick-tempered. "Come on, children, drive the cattle, turkeys, and everything else out and keep them out of the ploughed land!" he would demand.

I was only seven when I had to bring firewood home. I used to drive the oxen hauling the sled alone, without any help, while others worked in groups – sometimes it took nine people to do the same.

We had nothing to play with. The adults were too busy to think about our entertainment. When we were little, we would sit down on the wooden plank and rush forward. That was our only way to play...

This apple tree is from my father's time. The fruit it yielded would weigh a pound. Today Luka's apple trees are growing in every garden in Chargali, but we only have this one left...

Why don't we sing a little song, my dear...

I love my yellow-eyed cat,
It is my sweetest, dearest friend,
My cat will sink in neighbors' homes,
Bringing scones from cottage cheese prepared.
Whoever beats it with a stick,
May God damn them and their dead...

Father didn't have time for singing, he was always absorbed in thought, always busy, but if he still sang, he would sing that song...

"My daughter should wear Pshavian clothes even if the crown prince marries her," Father used to say...

I'm like a broodhen. Wherever I turn, always come back here... Look at me now, I'm going to take some snuff... Oooh, you don't care for me, you're busy writing...

My grandfather Pavle was born in a shirt, and so was my baby boy. I lost him when he was two. Now, what I mean by that... He was born with

არა ექონდა სამღერალი დრო, თავის საფიქრალში იყო გართუ-
ლი, არა ექონდა მღერის დრო და თუ იმღერებდა, ამ ლექსს
იმღერებდა მამაი...

ფშაურად უნდა ეცვას ჩემ შვილსაო, თეგინდა ხეშნიფის შვილმა
ნაიყვანოსო, იტყოდა მამაი...

**საბუდარში რო კრუხი, აისითაი ვარ. მივბრუნდები, მოვბრუნ-
დები, აქვე მოვალ... ეხლა უყურე. ბურნითს რო მოვწევ... ეე,
ჩემი დარდი არა გაქვ, შენა სწერ...**

ნაწილიანი ყოფილა პაპაჩემი, პავლე. ჩემი ბალოც ნაწილიანი
იყო, ორის წლისა მამიკვდა. როგორ ნაწილიანი ეხლა... ნამდვილ
ნაწილიანი. მე უფროსებს ვეკითხებოდი, არ ვიცოდი. გვარში ერთი
ჩამოდის ნაწილიანიო... პერანგისა დაიბადა, ქარჩივით რამ არი,
ეგრეც იტყობოდა, კოხტა მასკვლავი ეცდა სანვერის ზემოთა... ის
პერანგი გადავადგე და იმითმაც მალე დამელუპა. დაბადებისას
ვისაც პერანგი დაჰყვება, ბედნიერიაო. არ უნდა გადამეგდო.
უმეშ-უცეცხლობით მამიკვდა, გაფითრებული დამიხვდა ტყიდან
მოსულსა... ნაწილიანი საუკეთესოა. ეგა ყოფილა ადამიანის
ბედნიერობა ცხოვრებაში. მკითხავთან ვიყავ, მაგათი არა მზამდა
რა, მაინც წავე... შენა შვილი გყოლია ნაწილიანიო, რაღა ის იყო-
ხლებდა, მთელ სოფელს იმის ნაწილი შაინახავდაო...

პაპაჩემზე ამბობდნენ, კარგა მიუდიოდა ცხოვრებაო, არც ერთი
შვილის სიკვდილს არ შეესწვრაო, იმის სახლში სუ ქორწილი და
ლხინი იყოო, იმათ ჭაჭებვით სახიკვლე ქვაბი არ ჩამაიხდებოდაო...
ჩემი ბებო, ვისი სახელიც მე შექიან, გულკეთილი ქალი ყოფილა.
მგზავს რო დაინახავდა, შინ მამაპატიულებდა: ნამოდიო, დაის-
ვენეო...

მამა იტყოდა: ნაწილი დაბადებით დაჰყვება კაცსაო, სინამდვილე
არით. ნაწილიანი ვისაც ჰყოლია, იმათი სახლი აშენებული ყოფი-
ლა ცხვრითა და საქონითა... თავის მამაზე მეტი ნაწილიანია მამაი.
პავლე ღვდელი ვის აგონდება. ვაჟაო! ქვეყანა ჟრიალებს: ვაჟაო!..
მამაი იქნებოდა ღვთის ნაწილიანი, იქნებოდა. იმას სხვანაირი
ეტლი ედო, სხვანაირი...

თედოსა და სანდროსა ვერც კი ვიცნობდი, ბეჩავ ბიძათა.

ბაჩანათას გავიზარდე. ძალუა მყვანდა ძალიან კარგი, განათლდეს
იმის სული, მარიამი ერქვა...

ქუქუნტი მოდიო, დედაო (ქუქუნტს ნინო მეძახდა, გულქანს ვერ
ამბობდა), – დაიძახებდნენ ბაჩანას შვილები და ჟრიალებით
შემიყვანდნენ შინა...

a caul. I didn't know what it meant and asked the elders. They told me
that usually only one person in a clan was born with a caul. My child was
born covered by something like a veil. One could see he was special,
because he had a lovely star-shaped mark above his upper lip.... I threw
away his caul and that's probably why he died so soon. The saying
goes that anyone who is born with a caul is lucky. I shouldn't have
thrown it away. There was no wood to make a fire and he died from
cold. I found him deadly pale when I got home from the forest... They
say that caul-bearers are the luckiest people, that it means happiness
in one's life. I went to a fortune-teller. I didn't believe in such things, but
still went to that woman... "You had a child," she said, "Born with a caul.
If he had lived, his caul would have led the whole village..."

My grandfather was said to be a happy man. He didn't see the death
of any of his children, and at his home a table was always set for feasts
and weddings. They say that a big pot for cooking khinkali was never
taken off the chain over the fire. My grandmother, after whom I was
named, was a very kind woman, and when she saw a traveler passing
by, she would at once ask him in to take a break...

Father would say he believed that people were born lucky. I've heard
that if one member of a family is born with a caul, the whole family will
live in abundance, having many sheep and cows...

My father was more fortunate than his father, though. Priest Pavle is
no longer remembered today, but Vazha's name is heard everywhere.
Father must have been born under a lucky star, that's for sure, born to
have a different fate...

I hardly knew Tedo and Sandro, my poor uncles.

I grew up in Bachana's family. His wife was a very good woman, named
Mariam, may her soul rest in peace...

"Mummy, Kukunti is coming!" (I was given that name by Nino, as she
could not say "Gulkani") Bachana's children would shout joyously and
take me into their home...

Nino was better educated than me, but Razikashvili women, as well as
men, seem to have no luck...

There were five Tamars and I was the only Gulkani, but I'm lucky in a
different way, I was chosen by fate to tell about Father... It's a matter of
luck, some days are lucky and things go smoothly, while on other days
everything goes wrong.

I was born much later than Tamar and Levan. So neighbors used to say
that Luka had only two children – a girl and a boy...

**For many years, I've been asked lots of different questions about
Father, but so far you are the only one who has asked me if I ever**

ჩემზე მეტი ცოდნა ღმერთსა ნინოსა, მაგრამ ბედი არა აქვს რაზიკა-
ნთ ქალებსა, არც ბიჭებსა...

ხუთი თამარი იყო და ერთი მე, მაგრამ ჩემი დავლათი სხვაა, მე
გამოველ მამის მოამბედა... ბედი ყველაი, ზოგი დღეს ყისმათიანი,
ზოგ დღეს ყველაფერი გაიკეთდება, ზოგს – არც არაი.

ქალ-ვაჟზე დარჩა ლუკაიო, – იტყოდნენ თურმე მეზობლები. თამარი
და ლევანი ჰყოლია, მე კარგა ხნის მერედა დავბადებოვარ...

**რაც გონი მაქვ, ქვეყანა შეხვევა და ამბავს მკითხვენ მა-
მისასა, მაგრამ, ჩემო ქალო, შენ რო მკითხე, მამას სიზმარში
არ ხედავო, დავებრდი და, ჩემის ლამაზის მამის სულს გუფი-
ცები, შენს მეტს არავის უკითხავ...**

იმ დღესა მამაი ენახე სიზმარში. კარები შამალო და შამაიხედა.
არ მომაგონდა სკვდილი, ცოცხალივით შეხვედი. მახათრებდა
მამა, ხმას ვერა ვცემდი... შამოვიდა, გაიუკმარა თითო ჩემი ყოფა-
ცხოვრება და მითხრა: – აბა, გოგოო, როგორა ხარ, რანაირათა
ხარო, შენ ესე ვერ იქნებიო... რატო დიდხანს არ ერევენებიან ნეტა
კაცსა, რალაზე დაიკარგებიან, რა იქნებოდა, სიზმარში მაინც
მეამბნა მამისთინა, ეგ რალა შესაშური იყო ჩემთინა...

მე თუ რამე მიმავდება, მამისგანა ვვებულობ. ერთხელ მეუბნება
სიზმარში: – შვილო, ცოტა გაფრთხილდო, ფრთხილად იყავო.
მართლა გადავრჩი დიდ განსაცდელსა...

ამ ზამთარს ენახე მამაი სიზმარში: საქონელში ვარ, ქალაზე
მიმიდის საქონელი და შემოვაბრუნე ვითომბა. რა კაი ბალახიო

**dream about him. Indeed, I swear on the dear soul of my father,
that never in my life, and I'm already old, has anyone asked that
but you, my dear...**

The other day I dreamed about Father. He opened the door and looked
into the room. In my dream I didn't remember he was dead, so I received
him as if he were alive. I was too shy to talk to him, though... He came
in, but didn't seem satisfied: "Girl, is that how you live? You shouldn't
live like that!" At that moment I woke up... I wonder why dreams end so
quickly, and our beloved people disappear so soon! Why couldn't I talk
to my father in a dream? Am I asking too much?...

If something bad should happen to me, Father always warns me about
it. Once he told me in a dream: "Be careful, my child." I had a really
narrow escape then...

I dreamed about Father last winter: I was grazing some cows in the
grove, then I suddenly drove them in a different direction where the grass
seemed very good and I found myself in a beautiful place. I wished I had
a hut in that field and could graze the cattle there... Suddenly I noticed
a small church in the forest. I was surprised to see a church in such
place. I went towards the church, and offered my companion, I don't
remember who it was, to go with me, but she said she was afraid and
refused to go. I'm fearless in real life and wasn't frightened in a dream
either, so I went to the church and looked inside through the window.
And what did I see! Father was sitting alone at adesk... I wanted to run
back and tell my friend that I had seen Father, but he suddenly turned to
me: "Wait, girl, wait!" He stood up and handed his pen over to me. "Take
it," he said. "I am an ignorant shepherd, how will I write?!" I exclaimed.

ჩარგლის ქალა / Floodplain of Chargali

ფოტო: ლელი ბლაგოვანკიკი / Photo: Leli Blagovankiki

და ვაძოვებ ძროხებსა. ამოველ კი მამულშია. ნეტო, – ვამბობ, ამ ველში ქოხი მომცა და ეს საქონი აქ მაძოვებინაო... გავიხედე და ვხედავ, რო ეკლესია რამ დგას ტყეში. იქვე, პატარაი. გამოკვირდა კი, აქ ეკლესიას რა უნდაო. ამოუარე წინა ძროხებსა. მეორე ამხანაგიც მყვანდა ვილაცა, იმას უთხარ: – ავიდეთ, ვნახოთ, რა ეკლესიაო. – არაო, – მითხრა, იქ რა ამომიყვანს, მემინიანო. მე ცხადმაც უხორცო ვარ, შიში არ ვიცი. წავედი და სარკმლიდან გადავხედე. ქალოო, რასა ვხედავ: ზის მამაჩემი მარტუაი სტოლთან... უნდა გამოვიქცე და ჩემ ამხანაგს უთხარ: – მოდი, მამაა, ავიდეთო... შემობრუნდა უცაბედადა: – გოგოო, გოგოო, მაიკაო!.. ამოდგა და ამოიყოლა სანერ-კალამი. – დაიჭი, დაიჭიო ეს სანერ-კალამიო, – მითხრა. მე კიდევ – მამაო, – უთხარ, – მეძროხე ქალი ვარ, წერა-კითხვა არ ვიციო... – დაიჭი, დაიჭიო, – გამიბოროა, – რაც მოგაგონდეს, სუყველაფერი წერეო...

დამეკარგა, ველარაფერი ვკითხე, დამეკარგა ჩემი მამაი.

ემაგებებსა ვინჩავ, ველარ გამამქექ სიზმარი, ველარა, ველარა...

– ეს ბოლო სიზმარი კი შენ აქამოსვლად მექნა, ეთერო. მით თუ მაძლევდა მამაი სანერ-კალამთა, მით თუ მოხვდოდა, რაც მოგაგონდეს, ყველაფერი წერეო. რა აღარ მოვიგონეთ მე და შენ ერთად, რა აღარ გიახმე, ამაღ მექნა ეს სიზმარი, ამაღა, ჩემო ქალო...

– უოხი მამანვადე, წელნი აღარ მიძლებენ, წამოვწვები, ცოტას სულთ მოვიტოქო და მერე კიდევ რას გიახმობ...

ერთხელ სამ ითამამა მამამა, სტუმრები ჰყვანდა, ლად ხასიათზე იდგა, ძალიან ლამაზი გადმავიდა სათამაშოში. თამაშობა არ იყოდა და მაინც უხეობოდა, მაინცა, ელლით იყო საცხე...

უიმე, ტანიდან გაიხდიდა, ქალოო!..

კაცი რამ იყო, ივანე სანიკუანთი. იმის ცოლი მზევინარი მოვიდა, ივანე მოგვიცვდა, თამაროო, ხო არაი გაქვ ლუკაის ნაძველებიო, რო შემოვახვითიო, შიშველს მინაში ვერ ჩავაგდებთო... – აბაო, თამარმა, – რა უნდა მოგყოლო, არც ამასა აქვ გამოსაცვლელები, ათასგან დადის, ტიტველი ხო ვერ ივლისო... შემობრუნდა მამაჩემი და, ემ საათოო, – უთხრა ცოლსა, – ჩემი ტანისამოსი რო ჰკიდავ კედელზეო, ჩოხა-ახალუხიო, პერანგიო, მეხვზე რამეშიო. – რაში შუხვითო! – სუფრის ნაგლევი რო გაქვ, იმაში შუხვითეო. მე ცოცხალი ვარ და ვიმოვიო, იმ კაცს შიშველს ხო არ ჩავაწვენი თინაშიო... შევიდა ჩემი დედინაცვალი, გამოუტანა მამის ტანსაცმელი და მამაის ტალავრით დაიმარხა სანიკუანთი ივანე...

ერთხელა შინ ვიყავით მთელი ჯალაბი. მთხარაები მოადგენ ჩვენ სახლსა. გამახვდა მამამა. ორი ველი კაცი იყო. – რას

"Take it," he continued, "and write down all that you remember, write everything down..."

With these words my father disappeared without answering my question. That was the last dream I remember clearly...

"And it came true when you arrived, Eteri. That's why Father was giving me his pen and asking to write my memories. There are so many things I have told you, so many memories we have revived together, so that's how my dream has come true, my dear... Pass me the walking stick, dear. My back hurts badly. I'll lie down, rest a little, and then tell you another story..."

Once, Father danced while feasting with his guests. He was in high spirits and it was delightful to watch him dance. He couldn't dance well, but he looked good anyway. He was just born lucky...

God! He'd give away the shirt off his back!... Once a poor man, known as Sanuka's son Ivane, died and his wife Mzevinari came to my stepmother asking for my father's old clothes to dress her husband's body. "We can't bury him without clothes, and he has none of his own," she said. "Sorry, but how can I help you?! Luka doesn't have any clothes save the ones he wears every day. And he goes to so many places. If I give you his clothes, he will have to walk naked," my stepmother Tamar answered. But Father told her to bring his chokha, akhalukhi, and vest which were hanging on the wall, wrap them up and give them to the woman. "What shall I wrap them in?" Tamar asked. "We have got a piece of tablecloth, you can use that," Father said. "I'm a living man, and can still get what I need, but a dead man cannot be buried without clothes, can he?" My stepmother went inside the house and brought the clothes. So Ivane was buried in my father's clothes.

Once, when our whole household was at home, some beggars approached the house. Father looked out and saw two young men. "What the hell are you doing going around begging, youasses!" he cried, "Take the spade and dig my vegetable garden. work hard and I'll pay you. You loafers! Never show your face here again!" The beggars ran away as fast as they could, thunderstruck by Father's cries, which followed them as they were running out the yard. "I've finished one sock and started another since you arrived, Eter. I've finished embroidering it too. I made a pattern with leaves"... Out of her little bag, in which she kept her needlework things, she took a finished sock and compared its size to the sock on the knitting needle. She was counting something and mumbling to herself.

I haven't mixed it up, now I'll calm down... Though one of my chickens died, it turned all blue: the children must have beaten it.

დადიხართ, რას თხოულობთო, ამოდენა ვირები ხართ, აიღეთ ეს ბარი, აგე, ემანდ ბოსტანს ხო ხედავთ, დამიბარეთ, ოვლი გამოიყვანეთ და შრომის საფასურსაც გადაგიხდითო, თქვე ესაქმერებო, თქვენაო, თქვენი ფეხი აღარ ენახო ამ არემარეშიო.

გარბოდნენ თავქედმოვლევითი მოთხარაები. – ეს ვინ არი, ეს რა კაცი ყოფილა, მეხივით არ დაგვეცა თავსაო... ჩარბოდნენ დაღმა ჩვენ ეზოზე და მიჰქოდა მამამ.

– რაც ამოხვედი, ეთერო, მეორე წინდაზე გადავე. ამასაც ჩათოვე ნაჭრელაი. ფოთოლანი ჩავაშიბე... ხელსაქმის პატარა ჩანთიდან დასრულებული ცალი წინდა ამოიღო და ჩხირასხმელს დაატოლა. რაღაც თვალა, იჩიფრიფა...

არა მაქვ წინდაი არეული. გუნება მაქვ დამშვიდებული... წინილაი კი რაიმე მაძიკვდა, სულ დაღურჯებული იყო, ბაღლებმა თუ ნეკბულეს.

მამასა ბედ-მწერელმა სანერ-კალამი მისცა და მე საქსოვ-სას-თავი. მამა სანამ თავის საფიქრალს ისე არ გამაიყვანდა, როგორც უნდოდა, არ მეუბნებოდა. მე საქსოვში ვარ ევეთი. სანამ ისეთას ნაჭრელას არ გამაიყვან, როგორსაც თავიდან ვიფიქრებ, არ მოვეშვები... ვაი, აგე ესლაც ჩამივარდა თოლი, ნაშვინვლიც წინდის ჩხირი და ამოვბაძანე. ზოგ დღესა კამკამით მიჩანს საქსოვი, ზოგ დღეს დამიბუნდებდა ეს ოხერი თვალეხი რადამა... რაღა კი რადამა, ასსლა ვარ მიტანებული და მითა...

ხევსურები მოჰქსოვენ სადადა, აიღებენ ნემსსა და ისე ააყვავებენ, რო თვალს ვერ მაშორებ...

ფშაურ წინდებია ესეები, ფშაური...

თუმის ქალებმა ხო ხელდალოცვილი ქსოვა იციან...

– აი, გაღმა ეზო-კარს ხო ხედავ, მანდ იყო ქორწილი. ხეხერათ სამოსახლოა ეგა. როგორც შენ დღეს აქა გხედავ, ეგრე თვალწინ მიდგას ის სურათი, როგორ ქერდებოდა ხალხი მაგ ეზო-ყურეში... ეჰჰო! – თავი გადააგორა გულქანმა და დაიწყო:

მამაჩემის ნათლიმამა იყო ზურაბაშვილი ხეხერა. ქორწილი იყო ხეხერასი, მეორე ცოლზე ჰქონდა ქორწილი. ერთი ბიჭი რამ იყო სოფლივნილი, იმ ხეხერასი ცოლის ძმა, ძაან მოლეცსე, ფრეშკა ექვივნა...

უკვე ხალხი მოქედაო. – დათქვა მამამ შინა. ჩემ ნათლიმამის ქორწილში უნდა გავიდო. ნავიდა მამაი ქორწილში.

იმ დროს მისულა, რო მღერიან.

მამამ პირადად ლექსობა ვერ იცოდა. იმ ბაღლისთვის შეემღერია ერთი-ორ სიტყვა:

ჩემთან მოდი, სოფლივნილო,

ბიძამ გითხრას არაკებო...

იმას უპასუხია:

მე უბრალო მოლეცსე ვარ,

პოეტებთან რას გავხედებო.

My father's mission was writing and mine is knitting. He never used to stop until he was satisfied with his own work. So am I with knitting. Until I embroider the very pattern I have chosen, I will never know anyrest... Oops, I dropped a stitch, but I've already taken it with my needle. There are days when knitting goes really smoothly, but sometimes my eyes are misted over, damn them! I don't know what it is... Hah, don't I know? I'll be 100 years old soon...

Khavsurian women knit plainly, without any patterns, but then take a needle and embroider so beautifully, that you can't take your eyes off their work...

These socks are Pshavian, made in the Pshavian style...

And Tushetian women are such skillful knitters...

"Look, over there, at the house and yard on the other side. It's Khekhera's property. They had a wedding at that place. I remember that day as clearly as I can see you here today. People were gathering in that yard... Oooh!" Gulkani tilted her head to one side and began:

გულქან რაზიკაშვილი და ეთერ თათარაიძე

Gulkan Razikashvili and Eter Tataraidze

Khekhera Zurabashvili was our relative. My father had christened his child from a previous marriage. Now he was getting married for the second time and it was his wedding. Among the guests there was a boy from the village of Soploni, the brother of Khekhera's wife. He was well-known for his improvised verses. Prushka was his name...

"People have already gathered," Father said to us, "I should go to Khekhera's wedding." So he went away.

He arrived when the guests were singing some improvised verses.

Father didn't usually take part in such amusement, but that day he sang a few words to the boy:

Come to me, Soploni boy,

To hear the stories you'll enjoy.

The boy answered:

I'm just a simple rhymester, friends,

With poetshow can I compete?

არცა მაცე სანერ-კალამი,
არც დავიდალაგ მაჯასაო,
მაგრამ არ დაუვარდები
რაზიკაშვილსა ვაჟასაო...

თავისთავს დასცინის, ეშმაკია. განთქმული მოლექსე იყო ეგ
ფრუშკა. მოშაირე, მოშაირე. განა პოეტი.
ამ ფრუშკას ხევსური ძმობილი მოუვიდა.

ხევსური: ფრუშკაც, რადარ ლამფას ანთებ,
რადა ზიხარ ბნელაშია,
თუ სოფლიონ ქალაქია,
ორთაქალა რაღაშია.
ფრუშკა: დარო, მამუც კაკურაი,
ე, მანდა ჰგდაც, კერაშია.
კატა რაიმ შამამძვრალა,
ლაშს ჩაგვიცემს ყველაშია.

მითომ ხევსური შემოვიდაო. ვაი, დანელდენ, ქალო, დანელდენ...
კაცი რაიმ ელექტება ფრუშკასა, პაპიროზს თუ სწევდა ბევრსა
ფრუშკაი:

შენ ცეცხლის ზიდვას მაუნდენო
ორ ქალი და ერთ ბებერიო...

დამავიწყდა, ფრუშკამ რა პასუხი დაუბრუნა, აღარცა, რადა ვაშე-
ლოთ... მისულა მამაჩემი ქორწილშია, ჰოდა, იქაც მღერიან,
გამბულია სმა-ჭამა და მღერიან. შარნდა მამაი და შუმღერა:

ფშავ-ხევსურეთის პოეტიო
ეხლა ქორწილშიც მოედო,
ოცდახუთ მანათს მაძლევენ,
კაცი ცხოვრებას მოვებო...

„ბახტრიონი“ რო დაიბეჭდა, მაშინ თუ მისცეს ოცდახუთი მანეთი.
ფული მატეს და ქორწილშიაც მოვედო. ბერავი მამაი...
მამასა ლექსი გამაეთქვა. ქალი ვიყავ, ე ნისქილიო რო გაამართვია
ქოთილათ მიხასა.

მიხამ გაგმართა, ნისქილო,
გაგმართა, გაგაძვრილაო,
ეს საღერღელი კი მოგცა,
სიზბილობელი კი არაო.

ეგ იმაზე უთქო, რო თურმე ღერღდა, წმიდად ვერა ფქავდა ახალგა-
კეთებული ნისქილო.
მიხას რო გაგეო, მალექსაო, ეპასუნა:

I will not write the verse I said,
That's why a pen I do not need.
Although the challenge Vazha sent,
With great pleasure I will meet...

He was being humble, laughing at himself, how clever! Prushka was a
popular verse-writer, a versifier, not a poet.
Then Prushka's Khvesurian friend came.

Khvesurian: Why don't you light a lamp at night?
Don't sit in darkness, make it bright.
Your Sopioni's a town, I hear.
Where's Ortachala then, my dear?
Prushka: Give me that stick; it's in the hearth,
Here, Daro, bring it quickly, please,
A cat has sneaked in, I don't want
To let it close to our cheese.

Prushka meant the arrival of the Khvesurian. Everybody laughed to
death... Prushka was probably smoking too much since one of the
guests turned to him with these words:

Two women and that old man, too,
Got tired of bringing fire to you.

I forgot what Prushka answered; I can't remember...
When my father joined the guests, they were eating, drinking, and
singing verses. So he felt free to sing such a verse:

A Pshav-Khvesuri poet, I've come,
To a wedding, look, how rich I have become!
Now twenty-five roubles I have got,
With money life will change for me a lot...

They gave him twenty five roubles when his "Bakhtioni" was published.
He was proud to get money and go to the wedding, poor father!
I remember how Father wrote a verse about the mill, which he borrowed
from Mikha Kotilaidze:

Look how it rumbles, how it works,
The mill which Mikha has arranged.
It's grinding coarsely, 'cause it lacks
The part to make fine flour, how strange!

Father said that because the newly arranged mill could not make fine
flour, the flour ground by it was rather coarse.
When Mikha heard Father's verse he sent him such a response:

ვაჟას ნისქელი / Vazha's flour mill

მაგასაც ისევ აგირევს,
თუ კიდევ ჩამაიარაო...

არ მოსწონდა ჭრელი წინდები მამასა, რაც უნდა ყოფილიყო, ჩაიცვამდა. ის ჩაცმას არ უყურებდა, მართო ენერა. ენერა, ეგ იყო იმის საფიქრალიცა და სატკივარიცა.

ჩამადანი რამ ჰქონდა მამასა, შავი ტყავისა რამ იყო, შინ შევე-რილი, საქმეზე რო დადიოდა, იმ ჩამადნით დაჰქონდა თავის ნაწერები...

ხე იმას ვეუბნები, რო არ უთხრათ, აქ არ მამისითი ექსკურსიებიო. მაინც ეტყვიან. ყბები მაქვს დაღლილი. დაქანცულია ვარ, რა და-გვრჩა მამისა სახელის მუტი, რა დაგვრჩა?!... რითი განვსხვავდები ამ სოფლის ქალებისგანა და ხალხ-ქვეყნისგანა?!..

პატარა რო იყავი, – დედინაცვალი მეტყოდა, – წინილებსაო აიყვანდი ხელშიაო, აიყვანდიო და – გენაცვალე. გენაცვალეო და

If Mikha passes by your mill,
He'll make it worse, be sure, he will...

Father didn't like patterned socks, but he would wear anything, because he didn't really care about clothes. His only concern was writing.

He had a homemade black leather case which he used to carry his writings in when he went on business...

I always ask them not to send excursions here to me. They still do. I'm tired of talking, I can't stand it anymore. What have we left from Father save his name?!... How do I differ from other women in the village, from everyone else?!...

"When you were little," my stepmother used to tell me, "You'd take chicks and hold them in your hand. While you were caressing them,

უკან წვენი გაუვიდოდანო, მოკვდებოდა მოფერებაშიო.
მამა მეთყოდა: – მაიტანე სასუტელა, იები და ჩარგო. ნაწვიმარზე
მოვიტანდი ხოლმე საქონიდანა და ეზოში ჩავრგავდი.
ყვავილები მამას ჩვენ თავს ერჩია.

საქონელში დავიდოდი. მეთყოდა მამა: ჩრაქვი მაიტანოდე და
დამინთოდე ამალამო. მე კიდევანო სამკალში ქედნები დახვოცე.
ის მოვხარშოთ და თანა ვწეროთო.
ხან ნამგალს დაადებდა, ხან ცელსა და სწერდა და სწერდა...

ერთხელ გავლენით ორი კალო ერთადა. ავდარი ნამოვიდა.
ისე, რო უნდა დაგვიწვიმოს, სანამდი ხვავს მოვაქუჩებთ, ბზეს
გავაცლით. მამა კალოს პირზე ზის, წერს. ჩემმა დედინაცვალმა
გამაიარა და: – ეე, რასა სჩხაპნიო!.. მამარეგმა გამახედა და: – შენ
რო რამე გესმოდეს, მეთყოდი, დასწერე, დასწერეო...
დამრიგებელიც არა მყვანდა, რო მესწავლა. მამას სად ეცალა ჩემ-
თვინა. დღე ილიმნავდა, რასაც დაინახავდა, ღამე დავდებოდა,
წერდა. მე ქრავს უზიდავდი გუდითა... ნამონებოდა ტახტზედა,
ჩიბუხსა სწევდა. ერთი ყალიონი ვიღაცას მიეცა, დიდი, კორჩ-
ხლიანი თავი ჰქონდა, სახილებელი იყო... ერთს ფურცელს და-
სწერდა, მე უყურებდი, აილებდა, ნაიკითხავდა, მეწონებოდა,
გადადებდა გვერდზედა... ვაი, რა ღამაზად გამაჰყვანდა, პირველ
დანანერს რო გადასწერდა... იმან ხო ვერაფერი გაიგო თავის
დანახარჯი ენერგიისა. სწერდა, სწერდა, გახდა ავადა, დაიღუპა...
დაიფერნდა საბძელში მთელ ჯალაფობასა, დავდებოდა და
სწერდა თვითონა...

ხან ხინკლები ჰქონდის, ორ-სამ დღეს შტამდის გახუხვილ
ხინკალსა. უყვარდა. სამ ხინკალს შემჭამდა. თუ ძალიან შიოდა,
ოთხზე მეთს მაინც არ შემჭამდა, არ იყო მეტის შემჭმელი.

საიდან იგებდენ, რო ჩვენი სახმარი იყო, გზაში რო რამ დაგვარ-
დნიყო, იმას ხელს არავინ ახლებდა მამარს შიშითა და რიდითა.
მეთყოდა, რო ძროხებში ყოველდღე ახალ-ახალი ია მოჭრიფე,
სტაქანში გააკეთე და მაგიდანე დამიდი, გოგოოო!..

გუთანზე ხარებს ულაღავდი მამასა. მეთყოდა, დააყე ხარებიო.
სწრაფად მეთყოდა, ულოდნელადა. დავმინდებოდი... ჩავდებოდა
კვალში, ამოიღებდა ქალადსა და სწერავდა რაღაცასა... შემრე
მეთყოდა, გარეკე ეხლოო.

they died, because you squeezed them too tightly."

Father would ask me to bring foxgloves and violets and plant them in
our yard. I'd pick them after it rained and bring them home.
Father loved flowers more than his own children.

I would drive cattle to pasture. Father often asked me to bring him birch
bark straps, which I would roll up and make him candles to light them
at night. "I've killed some wild pigeons in our cornfield, let's boil them
and write tonight."

Sometimes he would suddenly stop working, throw the sickle or the
scythe down, and begin to write...

Once we had been threshing when the weather got worse. It was going
to rain and we didn't have enough time to gather the crop and separate
the grain from the chaff. My father was sitting at the edge of the threshing
floor and writing. Suddenly my stepmother passed by and told him:
"What are you scribbling!" Father looked at her and said: "If you could
understand anything, you'd beg me to write..." No one ever cared for my
education. Father was too busy. During the day he made notes about the
things around him and at night he would sit down and write. I would take
a sack and bring him birch bark... He'd lie on the sofa and smoke a pipe.
Someone had given him a tobacco pipe as a present. It had a big knotty
bowl... He would fill up one page, then pick the paper up, read it, and
contentedly put it aside... God, how neatly he would copy the first drafts
of his writings! He was never rewarded for his hard work. He spent all his
time writing, then fell ill and died... Father would send all of us to the barn,
stay at home alone, and write... Sometimes he had khinkali. He would
ration them out so that they lasted two or three days. He roasted cold
khinkali and ate about three of them for dinner. If he was very hungry,
he would have four, but not more than that.

It's amazing how people recognized things that belonged to us. We
might drop something and continue on our way not noticing it, but no
one would touch it for fear of my father.

He would ask me to pick fresh violets for him every day, put them into a
glass of water, and place them on his writing desk...

I drove oxen for my father when he ploughed. He would stop me all of a
sudden. I was scared... He'd sit in the furrow, take out a piece of paper

სათიბშიაც ისე იყოფა. ცელს დაადგებდა, ერთ წუთს დაჯდებოდა, სწერდა და მერე ისევ თიბას დაიწყებდა. თოფი ჰქონდის თანა. ერთი კაკალი იდგა სათიბთანა. შამოსხედობდნენ ქედნები იმ კაკლის ქვეშა. ჩვენ ვისვენებდით. მაჰკლავდა ზედ შემომვდარ ქედანსა და საღამოს იმის ჩიხირთმას გავაკეთებდით.

სულა-კურდღელაში მყვანდა ძროხები. იქ მოვიდნენ სამკალში ჩემ ჯალაფნი... მე ხანდახან ძნასაც ვკონავდი, თავთავს ვკრეფდი... იქს ვართ და უცებ დაბნელდა მზე. დაბნელდა, სუ დაბნელდა. საქონელი შაშინდა, დადგა, არ გაიჩხვრებოდა თვალი. მამამა თქვა, რო – ჰო, ჰოო, რა ცუდიაო, სისხლისღვრის ნიშანია, ომი არ ატყდესო... გასტანა ნახევარ საათსა... ვმკეთი ისევ. მამამ დაისვენა. პაპიროსი შახვია. თოფი ესროლა. ქედანი ჩამაგდო... მამის ნამგალი დავინახე სამკალის პირში. ავიღე. ვითომ მესა ემკი. ძალიან მინდა, რო დავისწავლო... თან ნამოწვიმა, რო დაბნელდა. ჩავიტანე ნამგალი. მოვმუჭე თავთავი. დამისხლტა ფეხი. დავეცი და დავიჭერ თითი. აი, ეს მამონდელია (ნეკა თითზე ნაჭრილობებს მაჩვენებს)... გამამართო მამამა ნამგალი. მიყურეო, აი, ესე უნდა მკაო. ნამგალი ცერად მააბრუნე და გამაუსვო. ყანის მკაც მასწავლა და ჩონგურიცა. დღესაც მაქვ ჩონგური და გარმენი. ვერთობი თავისთვისა, გაღმა-გამოღმა რასამ შავდგები სალექსოდა, სამღერლადა. ესაც ვიცი. ჩემი უცოდინარი აღარაფერია.

სათიბებს გვიქმევდნენ მალეითა. ეტყოდა მამაი, ნუ მიგლით და მივერანებთ სათიბებსაო. – არა, ლუკავ, ჩვენ და ჩვენ არ ვაქმევთო, არა, ლუკაო.

ერთხელაც გაჯავრდა მამაი და თქვა, გავიგებ, ვისებიც არიან, ყველა რო უარობსო. წავიდა ღამიანად სათიბში. ქათამყივილში იქ ეპოვნა საქონი. კაკალი რამ იდგა იმ სათიბში, იმის ქვეშ ბელელი გვერინდა, იმ ბელელში დამალულოყო და იქიდან ეთვალთვალნა საქონისთვისა. თავისიანსავე მაყვარნა სათიბში.

მოიყვანა და მაყარა ბაკში, ისევ ღამიანათა. დამოყენა მე ბაკსა, თვითონ დაიძინა. მთელ ღამეს რო უყარაულა, უძილო იყო, მითხრა: – შეილო, ექ ივექ, თუ ვინმე მოვა საქონელთანა, მე დამიძახე, ურემოდ არ გაათანოო...

უბედური ობოლი დავრჩი, ღილებიც არ მეკერა კაბასა გულზედა, დავიმუღავდი და ფეხშიშველი ძალუას მივადგებოდი. მიყვარდა ის დედაკაცი. ერთი გრძელი ვარცლი ექონდა, ზედ ფიცარი

and start to write... After a while he'd tell me to go on. He did the same during haymaking. He used to throw away his scythe, sit down and write for a short time, and then continue mowing. He used to carry a gun with him. There was a nut tree near the hay meadow. It was a favorite place for wild pigeons to sit. If Father saw them while we were resting under the tree, he would kill a pigeon and we'd make pigeon stew for dinner.

I was grazing cattle on the Sula-Kurdghela Hills. All our family came there... I used to bind sheaves, gather gleanings... Suddenly the sun went dark, completely dark. The cattle got scared and stood motionless. Father said it was too bad, because the eclipse of the sun was an ill omen – it could forebode bloodshed, possibly a war... It continued for half an hour... then we went back to reaping. Father had a rest, rolled a cigarette. Then took his gun and killed a wild pigeon... I saw Father's sickle lying on the meadow, took it, and tried to cut the crop. I was eager to learn how to use it... The fall of darkness was accompanied by a drizzle... I was holding the sickle against the ears of corn which I had grasped with the other hand. But my foot slipped on the wet grass, I fell over, and cut my finger. Look, this is the mark left on my finger (She is showing me the scar on her little finger)... Father took the sickle from me and showed me how to reap with it: "One has to hold the sickle at a steep angle while cutting wheat." He taught me how to cut the crop... and how to play the chonguri as well. I still have a chonguri and an accordion, so I can entertain myself whenever I am in the mood for singing verses. Yes, I can sing and play tunes. There's nothing I cannot do.

Someone would stealthily graze cattle in our hay meadow. Father warned the neighbors not to do that anymore. Everybody said it wasn't them. Once Father got really angry and decided to find out whom the cattle belonged to. Thus, he went to the meadow late at night to keep watch over the crop. He hid in the granary under the nut tree. At last one of our relatives brought her cows to graze in our hay meadow.

Father caught the cattle and drove them into the paddock. The dawn was still dark. Father hadn't slept all night, so he went to sleep and asked me to stay by the paddock and watch for who would come to take the cows. I had to call him if someone came to take the cattle...

I was a poor orphan; I lost a mother very early and had no one to sew buttons on my dress. Often, when feeling miserable, I'd run barefoot to my uncle's wife. I loved that woman, because she really cared about

უფარის, სუ ნარჩომი ჰქონდის ხან ქადისა, ხან ხაბიზგინისა, ხანაც ხინკლისა. დამითბის და მაცქმის. მადლიანი იყო ჩემი ობლობის მეპატრონე... ის ქალი მოვიდა და მითხრა: – ჩემი, გულქანო, ეს საქონი, რა თქვა ლუკამა. მლანდლაო? არა გლანდლაო, – უთხარ, – მარტო ის მითხრა, როცა ვინმე მოვა ამ საქონთან, არ გაატანო და მე დამიძახეო... კენჭიანი ქადისკვერი შამაპირა ძალუამა, ოღონდ ლუკას ნუ დაუძახებო. ისე გავატანე საქონი, არ დაუძახე მამასა. სანამდე არ შევეფარები ჭიჭახევანო, მამას მანამდე არ უთხრაო. ამალღება რო მოაო, ქადისკვერს გამოგიცხოზ, კენჭიან ქადისკვერსაო. გარეკა იმან ძროხები და რო შეეფარნენ, ნამოედ ჭირსუფალი მამასთანა და უთხარ, მამაო, ძროხები წაუყვანია ვისამაო... არ გარეკონო... ჩქარა გადამცდა და მირბოდა მამი. იმას ეგონა, გზიურთ გარეკაო და ის ჭიჭახევაზე წავიდა თავის ძროხითა. აღარა უთხრა მამამა. გვიან უთხრა, რო გაიგო, ხო იცოდა, ვისიც იყო: აი, ეგეთები ხართ სუყველანო. მადრკვეთ, გავითბი და ზერე თავს მაშინვე იტეო მთელი მთა-ბარო. მოვიდა ამალღება და მომიტანა ძალუამა კენჭიანი ქადაი ძროხებ-ში... ვერ გაიგო მამამა, რო ძროხები ერთ ქადაზე გავატანე ძალუასა... – ეს ამბავი სუ ტვირთივით მანევს. საიქიოს რო შავხვდები მამასა, სუ პირველად ამბზე ვთხოვ პატივბასა, სხვა არა დამიძალნია მისთვის...

ფიცხი იყო მამი, თუ რამე გაფუჭდებოდა, გაგვიჯავრდებოდა, რატო არ მიაქციოთ ყურადღებო, აღარ გეძნებოთ, აღარ გეყოლე-ბათო... ნელ-ნელა სიარული იცოდა. აი, რო დაციალობენ და დატლეკაობენ, ეგ არ იცოდა. ნელა, მშვიდად დადიოდა. თუ ექსტრემოდა, მაშინ იცოდა გარქარებაი.

ვილაყა კაცი მოვიდა ერთ დღესა. უგონთ რასამ რატრადებდა, მამას უკეზხარ, გულქანო, თურმეო... მაშ! თითოეუ არავის დაუკარებია ჩემთვისა. იგეთი თავისწვერა რამ ვიყავ, თავისნათქვამაი, გადა-ვეკარგებოდი საგულგულოდან... არ ვკვირვებ, არაო, – მაშრი-დენ მამასა, – ალიო, აღქავაიო... აბა, ვაკეთებდი, იმათ ჩემოდენა ვერა იცოდენ და რას მეტყოდენ, ბალო ვიყავ, მაგრამა ვიცოდი.

მშვენიერია ლიპაიანი ტანსაცმელი, თურო. აქ ჩემს მეტმა არავინ იცოდა. ვაკერებდი ზედა. ტანსაცმელსა შვერის ძალიანა. მიხდ-ბოდა მეცა...

me. She had one long wooden trough which she used to cover with a board. In that trough she kept leftover pastries, khabizginas⁴, and khinkali. When I came to her place, she would heat the food up and feed me. It was so kind of her to care for an orphan like me... So, that woman came and told me that the cattle Father had caught were hers. "What did Luka say, was he very angry?" she asked. "No, he wasn't," I answered, "But he told me not to let anyone take the cattle without him. I have to call him..." The woman promised to bake me a sweet pie if I didn't call my father and I let her take her cattle away. We agreed that I wouldn't wake my father up until she had reached Chichakheva River. In return she promised to make a sweet pie for me on Ascension Day. She took the cows away and when they were out of sight, I told Father that someone had let the cattle out. He jumped up at once and ran toward the road. Meanwhile, my aunt drove the cows across Chichakheva Gorge. Father said nothing to the woman. Later, when he found out the truth, he told her: "That's what you are, all of you. Wait a little, let me reap the crop and then take the whole land away, it'll be yours!" On Ascension, my aunt brought the sweet pie to me in the pasture. Father didn't find out that I had let that woman take her cows in return for a pie... "I still feel guilty about that. When I meet my father in another world, I'll ask his forgiveness first thing. It was the only time that I lied to Father..."

Father was rather quick-tempered, if something went wrong, he'd reproach us for being negligent. "Why are you so careless," he'd say, "If you carry on behaving like that, you'll lose everything..." He used to walk slowly, he didn't run to and fro like many others. He walked in a quiet, slow manner. Only when he was in a hurry did he move faster.

One day a man came to me. He was talking nonsense, as if Father had beaten me. Says you! Nobody had ever touched me. I was so stubborn, that if they did, I would never forgive them, I'd run away... "She's so disobedient," they complained to my father, "She's a little devil!" Yes, I didn't listen to them. What could they teach me when they didn't know as much as I did?! I was a child, but I already knew many things.

Clothes with shoulder pads look good, don't they Eteri? Here I was the only person who knew what shoulder pads were, so I used to sew them into my garments. The clothes looked fine and they suited me too.

⁴ Khabizgina is another type of traditional Georgian khachapuri. In the region of Ossetia, its main ingredient, along with cheese, is potato (TN).

ტრედები მიყვარდა, სუ ტრედის ბუდეს ვეძებდი, მიწოდდა, ტრედის შვილები მეპოვნა და მამუყვანა სახლში.

ერთხელ ხეზეტი გამოფრინდა ტრედი. მუხედე: ბუდე ჰქონდა. სამი ხე იყო, როგორც ეს მილი, ცამდე წასულები. უტოტობი. იმის წერზე ჰქონდა ბუდე. ავედი. არყეს ქარი. წერილები იყო ის ტოტები, სახრებელით ლულუტები. სამად იყო მოსული და მუხა ავეკარ. მესხლები მოყვანი და ცურვით, სვენებ-სვენებით აველ ბუდესთანა. ცარიელი დამიხვდა. შინ რო მივედი, მამას უამბე, ასე იყო. მამამ მითხრა: – იქ რამ აგიყვანა, გოგო, რო ჩამაფარდნილიყავ, ტკიპივით გასკდებოდიო... მეტი არა უთქვამ. თვითონ მომიყვანა ტრედის ორი ბარტყი. აპა, გულქანო, ტრედის ბარტყებიო... დედა, როგორ გამიხარდა! გაგზარდე, შვიჩვი. სუ ჩემი ტახტის თავზე ისდნენ. ქედნები გამოვიდნენ. თენებისთვი დაიწყებდნენ ლულუნა: ვუ. ვუ. ვუუო... მაშინ ვერ ვიცოდი, შინაური ტრედებიც თუ იყვნენ... ვერ დავაყენე. ვაჭრიდი მხრებსა, მაგრამ მანც დამიფრინდნენ. მცნობდნენ კი, რას არა მცნობდნენ. როცა უცხო ვინმე შემოვიდოდა, ტახტის ქვეშ დაიმალებოდნენ... კუჭუნჭია, კუჭუნჭია, გენაცვალე თორემელუნშიაო, – მოვეფერებოდი. გამოგოგდებოდნენ. თუ ვინმე შემოვიდოდა, დახრიდნენ თავებსა და შაძვრებოდნენ...

რალა არა მყვანდა, ქალოო!

მწყრის შვილი მყვანდა. დამეკარგა. დამეკარგა და დავლონდი. კინალამ მოვკალ ციცა, შენ შამიჭამდიო. ის კიდე ბუზარში მამძერალიყო. ნაყარში ფეტულაობდა რა ლამაზადა, ერთი მხარი ნაყარში ფქონდა, მეორით ნაყარს ზედ გადმაცივრდა... სახლს ვგვიდი იმ დროსა. გამოვიყვანე, ფეხზე ბანარი მოვაბი, მოვეფერე. შვილი არ მემევიგრება ისე, როგორც ის მწყრის შვილი. ვაი, შენ პატლონსა, თვალბილა უჩნდა ნაყარშია...

მწყრის შვილაი, მწყრის შვილაიო! – დაუძახებდი, დაიწყებდა მძიმე-მძიმედ წინწინსა, ალბათ თავის ენაზე თუ მელაპარაკებოდა. გავიდა კარებთანა, მამასი ოთახშია. „ფრიო“, გამოფრინდა, გაიყოლა ბანარიცა. ციცა შამიჭამდა იმ ბეჩალასა... გველვით მეცემა იმის დარდი გულზედა.

ციყვიც მყვანდა. ისეთი გონიერი ყოფილა, რო გამაკვირვა. ვილაყამ მომიყვანა. ცხენზე იჯდა, სახრებზე ეჯდა ციყვის კნუტაი. – აპა, გულქანო, – მითხრა, – შენ ვიყვარსო. გაგზარდე. იყოდა ადამიანივით, როდის უნდა ექამა. დღეში სამჯერ შჭამდა... ახლა როგორ დაისწავლა თავის სახელი, „ჩემი ციყვიო“, მე რო დაუძახებდი.

ძაღლობერმა გამიქცია ისიცა, ქერხობი შამუყვარდა, ვერ დაიჭირა კია.

დავკარგე. დავკარგე... ვეძახე, ვეძახე, დღე და ღამე ვეძახოდი... აქეთ ოთახში კიღობანი გვედგა. შიგ წმინდა პური გვეყარა. ალბათ დარგვიანე, თავის დროზე ვერ ვაჭამე და იქ არა ცემულა ჩემი ციყვაი!.. თან მატყლები ეწყვა ზევითა, მატყლებში ჩამვდარა, პურიც იქა ფქონდა და ლოგინიცა. ოთხი დღე იყო დაკარგული. მივედი კიღობანთან, მატყლი უნდა ამომეღო გასარეცხად. ჩაყავ

I loved pigeons very much and was always looking for a pigeon's nest. It was my dream to find pigeon fledglings and bring them home.

One day a pigeon flew down from a tree. I saw that it had a nest up there. It was a three-forked tree, all three trunks were very high and branchless like this pipe. The pigeon's nest was at the very top. I started climbing up. The thin branches shook in the wind. I chose the middle one, hugged it with my arms and thighs, and slowly worked my way up to the top. The nest was empty. When I returned home, I told father about it. "How dare you climb that tree, girl! If you had fallen down, you'd have burst like a tick!" Father said to me...and soon he brought me two fledglings: "Here, Gulkani, take the pigeon chicks, they're yours." Oh, my goodness! How happy I was! I raised them and they got so used to me, they never left the head of my couch. They were wild pigeons. At dawn they started cooing. I didn't know then that pigeons can be domestic or wild. Mine were wild, so I could not make them stay with me. I'd cut their shoulder feathers, but they still flew around. Oh, yes, they recognized me. When a stranger came in, they'd hide under the couch... Then I would call them. I was very affectionate and said many tender things to them. Hearing my voice, they'd come out. If someone else entered the room, they'd bend their heads and hide again...

What animals and birds didn't I have!..

I had a quail chick. Once it got lost and I was very unhappy. I gave the cat a really hard time, because I suspected that it had eaten the chick. Meantime, the baby quail had gotten into the fireplace and was raking the ashes. It looked so funny with one wing pouring ashes on itself, while its other wing was covered with ashes... I was sweeping the floor when I found it. I took the chick out of the fireplace, tied a string around its leg, and fondled it.

I loved it like my own child. The poor chick was all covered with ashes, only its eyes could be seen...

"The baby quail, baby quail!" I would call it and it started cheeping, as if it spoke to me in its own language.

One day it went to the door, then into Father's room. It flapped its wings and flew from me taking the string with it. The cat might have eaten the poor thing... Every time I remember my quail chick, my heart sinks.

I had a squirrel, too. It was surprisingly smart. Someone brought it to me, he was riding a horse and a baby squirrel was sitting on the saddle. "Take it, Gulkani, you love such things," he told me. I raised the squirrel. It knew when to eat like a human being. It used to eat three times a day... The clever thing also responded when I called it "my squirrel." It left me when the damned dog ran after it. The dog could not catch it, but the squirrel got frightened and fled away.

Before that, it had disappeared for a few days. I called for it day and night... In this room we had a trunk where we kept some holy bread. I probably didn't feed my squirrel on time and it was hungry. There was some wool in the trunk and the squirrel was sitting in the wool. It had found both a bed and some food. It had been missing for four days. I found it when

ხელი. შამტაცა რამამა. „ჩემი ციყვაიო“ და მამიფონა კბილები. „ჟლი, ჟლიო...“ ამოვიყვანე. დაუდგი წყალი, ვაჭმე, ცოტახანსა მყვანდა, ძალღმა გამიქცია ბეჩაგი, გადამეკარგა... ქალოო! რამდენ ხანს იარა ველურმა კურდღელმა სახლის გარშემო. არ გვერიდებოდა რაღამა. რა მაიყვანდა ველის კურდღელსა. მოვიდოდა, აქ უტკებოდა გული, არ გვერიდებოდა, რავი, რატომ. სუ კბილებში ცოცხნით კურდღელსა, მიყვარდა. მწყერი კი მაინც ქვეყანას მირჩენია. არ ვიცი, თუ მწყერზე მეტად ადამიანი შემიყვარდება... კალოზე ჩამაბრებნდა ეგ კურდღელი, ხმაზე მცნობდა, სახეზედაც იქნება მცნობდა, აბა, რა ვიციო!.. გენაცვალოს შენი კუდაიო, – ის ვიცოდო.

მეცხვარის ძალღმა დამიფრთხო ეგეცა. ჩვენი ეზო-კარი მაინც არ დააგდო დამფრთხალმა, მაინც მოვიდოდის... ბოდავში რო მიმიყვანეს, როგორც აი, აქ, გაღმა, ვერ გამახედეს: ნაბლა ირემი ძოვდა. მეძროხეებს შევხვებოდი, თუ ნუკრი ნახოთ, მომგვარეთო, მაგრამ შეატყა იმ ტყეებსა და მაიკარგა ის ირემი. ირმის ხბო მამიყვანეს მეძროხე გოგონებმა. ძროხაში ყოფილიყვნენ. იმ დროს მივედით, რო არენდაო. გაქცეულიყო გულგახეთქილი დედა ირემი. ის გაეთბო, გაეშრო იმ ქალებსა. მომიყვანეს. ოთხი მატყლი მივეც იმ ქალებსა. მიეჩვია ძროხის რძესა, დღემი სამჯერ ვასმევდი, ბევრს კი სვამდა. ვაიმე, რა ლამაზი იყო, ღმერთო!.. „ფურას“ ვეძახდი, დავუძახებდი და – ააა, ააა... ძერასავით ხმა იქონდა. კალოში ჭინჭროლაში იმალებოდა. ჩავიდოდი კალოში. „ფურაო“ რო დაუძახებდი, ვერ არ გამოიმძრახებოდა. სამჯერ რო დაუძახებდი, მერე გამოყოფდა თავსა. – მოდი, ვითამაშოთო... გაეძევოდო, გამომიდგებოდა, გამეკროდა გვერდზე. ერთხელა, რო დავილაღენით მე და ფურაი, დავაქეი, გვერდზე დამიწვა. შეხვებდა და ამაუვიდა სული. კუდზე თუ მოჰკიდა ვინმემა ხელი. ნაუღელა აქვ კუდშია. ის უსდებდა... ვაჰმე, როგორ გავხე! ესლაც რო მამაგონდება, ჩავინაცრები. შვილივითა ვზრდიდი, ისეთი ჯიგარი მქონდა, მკილზე რო გვეძნება. როგორც მკვდრის პატრონი, ისე გავხე. ვაჰმე!.. როჭო, როჭო... როჭოცა მყვანდა. დედაც, როგორ მიყვარდა!.. მთამი ვიყავ, საქონელი გავრეკე. მეძროხე ბაღლი მოვიდა და მითხრა: – თუ გინდა, გულენაო, როჭოს მოგიყვანო, კრუხადა ზის იელებში თუ დეკაშიო. ვაი, როგორ გამეხარდა!... უთხარ, შენი ჭირიზე, მომიყვანე და წინდებს დაგიქსოვ ქრელებსაო... მომიყვანა... ჩავსვი, მაგრამ არ დადა კვერცხებზე. რამდენჯერაც ხელი ჩავყავ, ფეხზე იდგა. აბა, იალალებზე დედალს საიდან მოგიყვანდი, რო იმისთვი მაინც ჩაწლავა. გადავყარე ის კვერცხები და მყვანდა ფეხზე ბანარშაბულო, ქობის კარებზე გამაბულო... შინიდან უყურებდი, რო არა მჭამდა. ქერქები ეფარა ჩემ ქობსა. ნაფტაცა რასამ პირი. ერთი ბალახი უჭამია როჭოსა, სინიწდის ტაროსავითა აქვ თავი იმ ბალახსა, ის შეჭამა... მერე ვამბობდი, ძროხებში ვავლევ მაგასა და იმ ბალახს დაუგროვებო, წვიმამი შინ დაუყრი და ვაჭმევო...

I opened the trunk to take the wool out and wash it. When I put my hand into the trunk, something grabbed my hand. "My squirrel!" I exclaimed and it showed its teeth. I took it out, gave it food and water, but it didn't stay with me for long. The dog frightened it off...

My God! How long would that wild rabbit circle round our house! It used to come close without fear. A hare would never do that. The rabbit would come to us, it never shied away probably feeling comfortable here. I don't know. I'd kiss it on the teeth, for it was very dear to me.

But most of all I loved my quail. It's hard to imagine loving a human being more than I loved that bird...

The rabbit would run around on the threshing floor. It could recognize my voice, maybe my face too, I don't know!... I used to call it sweet names.

A shepherd's dog had frightened it, but that didn't stop it from coming to our yard. It would still come...

When they took me to Bodavi, they showed me the brown deer grazing on the other side of the valley. I asked the cowherds to bring me a fawn if they could find one, but the deer disappeared into the forest and they didn't see her again.

Some cowgirls brought me a fawn. They saw how the deer gave birth to its baby while they were grazing cattle. The frightened mother ran away leaving her offspring behind. The women dried and warmed the fawn up. When they brought it to me, I gave them the wool shorn off four sheep in return. The baby deer soon got used to cow's milk and drank it three times a day. It drank a lot. My God! How beautiful it was!...

I called it Pura*. When I called its name, it would cry: "Aaaa!" It sounded like a kite. It used to hide in the tall grass by the threshing floor. When I went to the threshing floor and called my fawn, it would not appear at once. I had to call three times, only then would it show up. We used to play together. I'd run and it followed me; it used to cling to me. Once we got tired and I sat down. Pura lay by my side. All of a sudden it died. Someone might have pulled its tail. Deer have their gallbladder close to the tail, so its gallbladder might have burst... What a shock it was to me! When I remember that, I still feel the pain. I raised it like my own child and grieved like a mother who had lost her child. Woe is me!

I had a grouse as well... God, how I loved it!...

I was driving the cattle to the mountains, when a child herding some cows came to me and said he had seen a brooding grouse in some azalea shrubs. The child offered to bring it to me. I was so happy!... I begged him to bring the grouse and promised to knit him patterned socks... The child brought me the grouse, but it didn't want to sit on its own eggs. Every time I checked, it was standing. I couldn't bring a hen to the pasture to brood the eggs, so I threw the eggs away, but kept the grouse. I tied it to the hut door with a string. I could see that it didn't eat anything. My hut was covered with bark. Finally it ate grass, the sort of grass with earslike corn... I wanted to gather that grass and on rainy days feed the grouse at home...

* "Puri" means a doe in Georgian (TN).

გამიფრინდა ისიცა და გაიყოლა ბანარი. ისეთი დიდი ბანარი გაიყოლა, რო იმის დარდი ეხლაც შემომეპარდება. ვინ იცის, სად რა გაიხლართ-მოიხლართა...

დაუესოვე შაპირებული ქრელი წინდებიცა როჭოს მომყვანსა... თოფხალთა მაჩვიცა მყვანდა. ბაღლმა რამამ მაჩვიცანა. „ხალ-თას“ ვეძახდი. ხალთა რწყილით ყოფილიყო გაჭედილი, არ მესია-მოგნა. ისეთი იყო, ისეთი, რწყილის საბუდარი, გადავაგდე... ვშტერდები...

ხილარიზე, შვილწერილობა და ძალიან, ძალიან მაკვირვებს, ის ფიქრი საიდანაა ექონდა მამასა, შვლის ნუკრზე საფიქრლად ნეტა როდის დავადა ჩემი მამაი, სუ ალღელებული, სუ დაღალული...

ჩემ მამასავით მე რას გამოვიყვან, ან რას გიაბობ, ჩემო ქალო, მამამა ღმერთს ჩამაპყარა სახელი!

27.V_6.VIII. 1987 წ.

ღუმელთან ზის. ფეხსამოსს იცვამს ჩაღუნული და თავისთვის ჩიფჩიფებს. ხმაზე მიცნო. – შემოდით, ამ შუა ზამთარში აქ საიდან გარინდით...

მამალი შამომყიოდა და ვამბობდი, ვინ მამივო...

ვიმძლევიშა ხარ, მერცხალო,
მოსხვედი, ჭიკჭიკელაო,
გამარჯვებისამც იქნება
შენი აქ გადმოფრენაო...

თუ ვისზე ექსტრება, სიტყვა პირში მითავდება, არ ვიცი, რაღამა...
ა, დედას ჩანთელისასა,
თოფში ჩასვლია წყალო...

ველარა ვესოვ. ველარა, ველარა...

შვილო, აბა, ეხლა ხო უნდა წავიდეთ, ქათამი რო იყივლებსო, ეკლესიას ხო უნდა შემოუაროთო... ქათამირო მხარს შემოჰკრავდა, ზარსაც შემოჰკრავდნენ, მოდიოთ ეხლაო...

ნითელ პარასკევს დავლებავდით კვერცხებსა, არ შეიძლებოდა, რო არ შევევლება, სათაკლო იყო.

ქათამივილზე წავიდოდით ეკლესიაშია. წაულებდით ღვდელსა ნითელ კვერცხებსა. ღვდელი წავიკითხავდა სახარებასა. ამ სახარებას წაიკითხავდა და მერე წამოვიდოდით სახლში. შინ მოსულებს ხინკალი მზად გვხვდებოდა, თხილ-კაკალი, ხილი, ჩირი.

მერე ამ სუფრას რო მორჩებოდნენ, ოჯახში იყო ტკბილი ტაბლა ცალკე მზადა. ღვდელი აკურთხებდა ყველა ოჯახის ტაბლასა. საკმევლის სუნი ადიოდა. იქნევდა ღვდელი საცეცხლურსა. ნახშირს უმატებდა, რო არ ჩაქრობოდა. ღვდელსა ყველა თავის ტაბლის

It would fly away from me, too, and took the string with it. The string was so long that I couldn't help worrying, fearing that the bird might get entangled in some twigs...

As I had promised, I knitted some patterned socks for the child who brought me the grouse.

I had a badger, too. Some child brought it to me. I called it Khalta*. But it was flea-infested, so full of fleas, that I could not bear it and got rid of it... I cannot understand it...

How my father-living in poverty, surrounded by small children, and always worried and tired-could find time to think about the fate of a fawn...

What can I tell you! How can I narrate stories like my father! Father was graced from God!

27. V. – 6. VIII. 1987

She is sitting at the fireplace putting on shoes and muttering to herself. She recognized my voice. "Come in, what brought you here in this winter!"

A rooster kept crowing and I knew someone would come...

You, chirpy swallow,
Your song is fine,
I know your visit's
A good sign...

If someone's in a hurry, I cannot say a word, I don't know what happens to me...

Woe is he, poor Chantian man,
What will he do? His gun got wet...

What can I do? I can't knit any more...

"My children, we should go now, when roosters start to crow at day-break, we should circle a round the church"... With the first crow of the roosters they would ring the church bell, inviting us to church...

On Good Friday we would paint eggs in red. Ignoring this tradition would be a great shame.

At dawn we would go to the church and bring red eggs to the priest. The priest would read the gospel and we would come back home. Some khinkali was ready upon our arrival. We also had nuts and dried fruit.

The big meal was followed by sweets. Every family had a low table with sweets which was blessed by the priest and then would smell of incense. The priest came to every family to bless the table of sweets. He would swing the censer, adding coal lest the fire should go out. Every family gave a part of their sweets to the priest. Such a tradition was

* In Georgian Topikhalta and Khalta mean a badger (TN)

ჩარგლის ეკლესია / Chargali church
ფოტო: ლევან შერვაშიძე / Photo: Levan Shervashidze

ნაწილს აძლევდა. მკვდრებს უტაბლოდ არავინ გასწირავდა...
მამა-პაპეული სალოცავი ცაბაურთას გვაქვ. მამა თუ მივიდოდა,
იმითმა, რო წეს-რიგი გვეგო ხატ-სალოცავისა. ჩვენ იქ არ
წაუყვანივართ...

ხატს მიაბარებენ შვილებსა ფშავლები. ბიჭსა კურატს მიაყოლებენ,
ქალას – ქედელუასა... ხშირად მიფიქრებავ, იქნებ იმადაც არა
მაქვს ბედით, რო ხატისთვი არ ვყვევარ მიბარებულთ...
ერთხელა ძროხებს ვწველავედი. აი, ეკითა ორი წყება მოსულიყო
ეჭსკურსიაი. ეს ხალხუნახავი ძროხები დამიფრთხნენ. დეკეული
რამ იყო, ფეხზე ფეხი დამკრა, კინაღამ გადამეფერა გული.

meant as a tribute to the souls of the dead and no one would leave their
dead without a table of sweets...

Our ancestral shrine is in Tsabaurta. Father used to go there to learn
about the old customs and never took us with him...

Pshavians have a tradition of entrusting their children to a shrine. They
sacrifice bullocks for the well-being of their sons and wethers for their
daughters... I often think: who knows, perhaps I am unlucky because I
wasn't entrusted to the shrine...

Once I was milking cows and saw two lines of people over there –
another excursion had arrived. The cows unaccustomed to people got

დაუკვილე. მადით აქედანა, მე არა ვარ ვაჟა-ფშაველა, მე გულ-
ქანი ვარ, გულქანო (იყინის). გაიკრიფნენ გაკვირვებულები,
წავიდნენ. ზოგი მაქვს, ზოგიც – მგმობს... მითხარ, ჩემო ქალო, რა
მეექსკურსიებოდა გამწარებულსა...

ჰო, მოუვიდნენ სტუმრები, სომდენ, ქეიფობდენ, მხიარულობდენ.
მამას სუ ღვინდის თეხი ახალ-ახალი. აბა-ბაბა... თავად იჭერდა
თევზსა. არაყი გვერდის. რას არა გვერდის არაყიცა, მამაის
გამოგონილია აქა პანტის არაყი...

მღერა იშვიათად იყოდა. ერთხელა, მახსონ, ჯიბეებში ხელები
ღვინდა. მიდი-მოდიოდა და ამას მღეროდა:

ვაიმე, ჩემო ვენახო...

ზესტაფონო, ზესტაფონო, მშვიდობით,

შორს მივდივარ, მშვიდობით...

ეს რა მიყო ნინამა, დედისერთა ნინამა,

სამშობლოს მომამორა, სამშობლოს მომამორა...

ვაიმე, ჩემო ვენახო, ვაიმე, ჩემო ვენახო,

სამ წელიწადს ვერ გნახო...

განა შამეტყობა მე გალაღობაი, არ შამეტყობა, არა, არა... მო-
რით რო ვინ მოდიოდეს, მიეგებებიან ხელგამოღობი. მე ეგ
არ შამიძლიან. მამაიც ევეთა იყო, მამაი... საიქითაც რო ვინ
მოდიოდეს, მე ხელგამოღობი ვერ მიეგებები... არ შამეტყობა
გალაღობაი, არა...

სიზმარი ვნახე: ჩერქეზულად ჩაცმული თავის ნიკორზე ზის მამაი
და თავქვე მიდის გაჩქარებული... – სად მიდიხარ, მამაო?! –
დაუძახე. – ქვეითა, ქვეითა, შვილოო, საქმე უჭირს საქართველოსა,
საქმეო, სანამ არ მოვანარმოებ საქმესა, ვერ მოგვბრუნდებიო...
ლევანის ცოლი მოგკვედომიყო. რძლის სამძიმარზე მიდენილიყო
ბეჩავი მამაი...

ერთხელა მატყუებენ, შენი ბოროლა მოკვდაო. მამა გამეჩვენა და
მითხრა: – უთხარ, სანამ ყელფში თავებს გაჰყოფენ, გამოვიჩინოო.
გამოვაჩინენ...

გუმინინ ვნახე მამა, სიზმარშია... ქალო, ცული მქონდა ამ ყინვა
ზამთარში დაკარგული, ეხლა ცული დაითმობოდა?!... ხოდა,
მოდიოდა სიზმარშია მამა ზევიდანა ქვევითა. ალუბალი იდგა
ზევითა, იმ ალუბალთან რო ჩამოვიდა – მე ექ. კარებთან ვიდეგ,
– გაჩერდა, წელით საცხე ჭიკა უჭერია ხელშია. რო დამინახა: –
გულქანო, გოგოო, – დამიძახა, – გაიარეო, ის ცული გამაიტანეო...
– სად არი, მამაო, – მე დაუძახე. – შეშის საჭრელთანა იდგა,
ნაფტეებთანაო. გავედი, იქ არაფერი არ არი... დაუძახე: – იქ ცული
არაა, მამაო (როგორ მეტყვის, როგორ გამაგებინებს ი სიზმარში,
საკვირველია პირდაპირა!). – როგორ არ არის, მიიხედე და ცულის

scared and one heifer stepped on my foot so painfully, that I almost
fainted. I shouted at them desperately: "Go away! I'm not Vazha Psha-
vela, I'm Gulkani, what do you want from me!" (she is laughing). They
went away amazed, some of them praising and others reproaching
me... Tell me, my dear, could I receive excursions in such a situation?!

Father used to have guests. They drank and made merry. Father always
had fresh fish, he went fishing himself. We had vodka, too. I'll say! It was
my father who started the tradition of distilling vodka from wild pears
here...

He sang very rarely. Once I remember him walking around with his
hands in his pockets and singing:

My vineyard, good bye, my dear,

The town of Zastaponi too,

I'm going far away, 'cause Nina,

Is urging me to part with you...

She made me leave, and I fear

I will not see you for three years...

Does my delight ever show? Never! No one will guess I'm delighted by
looking at me... Others, seeing someone coming from afar, will welcome
them with open arms, but not me. Father was also like that, my father...
Even if I saw a dead man coming back from the other world, I wouldn't
meet him with open arms... No one will notice that I'm delighted, no way...
I had a dream: Father, dressed in Cherkessian clothes, was riding his
Nikora downhill... "Where are you going, Father?" I called him. "I'm
going down, my child, the country needs help. I've got some unfinished
business and won't come back until I take care of it"... Later I learned
that Levan's wife had died. Poor Father was probably going to his
daughter-in-law's funeral...

Once they wanted to deceive me, saying that my calf had died. Father
appeared to me in a dream and gave me some advice: "Tell them to
bring the calf back or they'll hang a millstone about their necks." I
followed Father's advice and got the calf back...

I saw him in a dream the other day... You know, I had lost my axe in this
cold winter. Can you imagine losing an axe in such a freeze?! So in my
dream Father was coming downhill. There was a cherry tree up there,
he went past it. I was standing at the door. He stopped. He was holding
a glass of water in his hand. "Gulkani, my girl!" he called me. "Go and
bring that axe here..." "Where is it, Father?" I asked. "It's laying in the
wood chips beside the cleaver." I looked in that place, but couldn't find
the axe. "The axe isn't there, Father!" Then he replied (it's amazing how
he can help me through dreams!), "Yes, it is. Look around and you'll see

ტარს დაინახავო... გამომღევიდა... გავედი დილითა და ვიბლიტები იქა, მამამ რო მითხრა. დავინახე იმ ნუთში, ცულის ტარი ჩირგვზია ჩაყუდებული... რა გამაჩვენებს ეგეთ სიზმარსა, არ ვიცი...

უებარი წამალია ნავთი. იამნის წამალია ნავთიო, – მამამ იცოდის. იამნად გადაქცევაა, ჩირქი რო გარნდება...

ეხლა ისე შემიყვარდები, რო დავნუხდები შენკენა, სიტყვის ბატონ-პატრონი ყოფილხარ. ადამიანი ცუდლუტი რო არ არის, იმისთვი შემიყვარდება...

ახალ წელს სუ გვერდის ხინკალი, თევზი. ფრინველის ხორცს ამჭობინებდა მამი საქონლისასა. ბადე და თოფი ეკიდის იმის ცხენსა ჩამოუხდელადა...

ერთი ნალექსები რაიმე მომაგონდა. მერევა გონება, მეხსიერობა როდის რასლა იმეტებს ჩემთვის... ქალ-ვათ სიყვარულზეა ესა. ძმამ იცის, რო გედებაურსა იმის და მოსწონ და ერთ პურმარილზეც შემღერნა:

ქალის ძმა – შენა ხარ გედებაური,
ვირი, მჭამელი ნარისა...
გედებაური – მენა ვარ, ჩემ თავ გენაცვლოს,
შენი დაც მენა მგავისა...
ქალის ძმა – ჩემი და იმას ამბობდა,
ეგ ხო კაცს არა ჰგავისა...

წამოიწია გულქანმა. ძალა არ ეყო ასადგომად. – აი, გასწყდეს ბებრის ხსენება, რაშიდა ჰყრავ ჩემფერათ სიცოცხლე...

კეთილი. კეთილზე კეთილი იყო ბიძაი – ბაჩანა. მალმალ იყოდა ჩონგურზე მღერაი. გადახასანდებობდა ბიძაი. ეხლა უნდა ვიმღერაო ჩემი ბალობის დროინდელი ლექსიო, – იტყოდა. გადმაიტანდა ფანდურსა და დაამღერებდა...

თურმე დიდი ზამთარი ყოფილა. თოვლი დიდი და, რა ვიცი, ალბათ ფეხები დააზრა ამ ბაღლსა. მოსულა შინა ცხრა-ათი წლისა. უქაშნია, გამობარა, უთქვამ, რავი, ფანდურზე თუ ისე:

its handle..." When I woke up, I got outside and started looking for the axe. Suddenly I saw the axe handle hidden in some shrubs... I don't know how I can have such dreams, it's strange indeed...

Oil is the best remedy for anthrax. "Oil can cure anthrax," Father used to say. When pus appears, it's already anthrax...

Now I'll grow so fond of you, that I'll miss you when you're not with me. You've kept your promise and I love honest people...

On the New Year we always had khinkali and fish. Father preferred poultry to red meat. He always had a fishnet and a gun hanging over the saddle of his horse...

I remember one verse. My mind is not clear any more, and my memory can sometimes fail me... It's about the love between a boy and a girl. The girl's brother knows that Gedekhuri loves his sister and challenges him at a feast singing this verse:

The girl's brother: A donkey eating thistles, is that you?
I know, Gedekhuri is your name...
Gedekhuri: Yes, I'm Gedekhuri, dear friend,
You sister is like me, we are the same...
The girl's brother: She says: "he's so ugly,
What a shame!..."

Gulkani made an attempt to get up, but wasn't able to stand up. "Damn old age! Is a life like this worth living?!"

My uncle Bachana was a very kind man. He often played the chonguri and sang songs. "Now I want to sing a song from my childhood," he would say suddenly, taking his panduri and beginning to sing...

This story goes back to Bachana's childhood, to one cold and snowy winter when his feet got frozen. So, a nine or ten-year-old boy came home, dined, got warmed up, and said this verse, or sang it accompanied by the panduri:

ღმერთო, ზამთარი შამავერდა,
ნეტაი გაადარაო,
მზე მაიყვანა, კაი მზე,
ნეტავინ გამახარაო,
კაშკაშა წყალში მაბანა
და შიგაც გამატარაო...

როგორი კარგია, ბავშვური...

ერთიანად მიყვარან მამაი და ბიძაი. ის გვიალერსებდა, მამაი –
არა. როგორ ხარ, გენაცვალოს ბიძაიო, – იცოდა...

გაბუტულ-გაჯიუტებულ ანანოს მინდიაშ „გამოადარებინა“.
გულქანმა შემომხედა, გამოიცინა და მითხრა: – ჩემო ქალო,
ხო გაგიგონია, ძველი სიტყვაა: „ბაღს ბაღი ყორიდან
გამოუყვანიაო“... ერთმანეთს უფრო უჯერებენ, დიდს უფრო
არას გაუგონებნო...

ამ საუბარში წინილები მოგვივიწყვიდნენ. – თქვენმა მიწო-
ბამა, რო მამიხვედით აქა, არ გაქმევთ ჯერა, უნდა გაგ-
წრთვანთ, საღამომდე არ გაქმევთ. მერე ანანო დაასაქმა:
– გააქმიე იქითა, ქალშავა! – შეასრულა ანანომ „გულხან“
ბეზოს დავალება... – აი, გაიზარდე დიდი ქალი, შეგყვაროს
დიდი ქმარიო, – ჯობი წაუცაცუნა წინილების მწყემსს...

მამენატრება ჩემი სიცილის ნახვა. აღარ მათიალია ერთი სურა-
თიცა. გან კი არ ეწება ვისა, მაგრამ არ აჩენენ. დაძევა ეზარება.
დაძევა...

ერთი სურათი იყო, რო თვალს ვერ მაამორებდი. ხევსურის ქალები
ამბობდნენ. კედელზე დაეკიდებო, ღვთისმშობელიაო. მართლა
შეუქანი ვარ იმ სურათშია...

მინამი ჩაძვრეს ის დანელებული, ისა, გუგუტაი...

ერთი ხევსური მამწონდა. გულითა და საქციით იყო კარგი, საქციით.
არ მიყვარდა, მამწონდა... აიყოლ-გაიყოლოეს. სმა დაიწყო და
იმაზე გამიცუდდა გული...

– კი გკითხე სახელი შენა, – შემოუბრუნდა ამირანს... ამირანი
გქვინა, ხო... ბურნიითან ცხვირი ხევსურს არ გაგიკვირდება.
კიდევაც მოვსწევ ემ საათშია, კიდევაც გავილამაზებ ცხვირსა...

რა ექნა, რა გამაძლებინებს უსაქმოსა. ეგრე მაინც ექნება ჩემი
მოქსოვილები ხალხსა, სახილებლად. თას-განძია ჩემი მოქსო-
ვილი (იცინის)...

My God, I've come to hate winter,
I wish bad weather went away,
The sun shone bright,
The sky was clear,
I could enjoy a nice, warm day,
I'd wash myself in clear water
And in that water I could play...

It's beautiful, childish and simple...

I loved Father and my uncle equally. Uncle would show affection to us,
but not Father. "How are you, my sweetie?" Bachana used to ask us...

Little Anano got moody, but Mindia cheered her up. Gulkani
looked at me, smiled, and said: "My dear woman, haven't you
heard the old saying: 'A child is the best helper for another child.'
Children would rather listen to their peers than to adults..."
While we were talking, there were some chickens surrounding us.
"Why have you come here? I'm not going to feed you yet. I must
train you, so you won't get food till evening," Gulkani spoke to the
chickens. Then she gave Anano a task to drive the chickens away.
Anano did what "Gulkhan" had asked her... "God bless you, my
child, may you find a good husband and be happy," Gulkani said
and she lightly touched the chicken herder with her walking stick...

Sometimes I wish to see how I looked in my youth, but I don't have a
single photo remaining. Others must have them at home, but will not
return my photos to me, because everyone is too lazy to look for them...
I had one photo, it was so beautiful that you couldn't take your eyes off
it. Khevsurian women said they would hang it on the wall as an icon, for
I looked like the Holy Virgin in that picture. I looked good indee
Damned Gugula! May he drop dead!...

I used to like one Khevsurian man. He had a good heart and good
manners. I wasn't in love with him, but I liked him a lot... Then they led
him astray, he started drinking and I was disappointed in him...

"I've already asked your name, haven't I?" She turned to Amirani...
"Amirani is your name, now I have remembered... So, being
Khevsurian you won't be surprised to see someone taking a snuff,
will you? I'm going to take a snuff, and beautify my nose..."

I can't sit idly. People will see and be amazed by the things I knit. Yes,
my works are real treasures(laughing)...

გონიერი ადამიანი რა არი, როგორ დაიდაბლებს თავსა... მე
რა ვარ, სწავლა არა მაქვ, ცოდნა არა მაქვ, სოფელ-ქვეყანა არ
მინახავ, მე რა ვარ, მამას სცემენ პატივსა...

ისე ძალიან მიყვარს სასისკი, ცარიელი ვჭამე, არც მოვხარშე. ორი
ცალი დამრჩა, ქაღალდში გავახვიე. გამველო ციკასა და მიერთვა.
შემოდერეს აქა, მოვსთხოვ პასუხსა!..

გაჭროლდა ჩარგალი. აი, ემ დროსა, როგორც კი გაჭროლდებოდა,
მაშინვე მეტყოდა მამაი: ენძელა არ ამოვიდაო, გულქანოო, იაო...

ძოდანა ვნახე, ქალაზე
ენძელა ამოსულიყო,
იმის მახლობლად იაი,
ტურფად ყელმოღერებული...

ვზივარ მარტუაი...

აქით გიგონო, შორია,
მანდ მარგალიტის გორია,
გამამიგზავნე სურვილი,
ზამოვალ, რაღა ღონეა...

How humbly some intelligent people can behave... Who am I? I've got
no education, I haven't seen the world. Who am I? They have respect
for my father...

I love sausages so much, I ate them without anything, didn't even boil
them. Only two were left and I had kept them wrapped in paper. But a
cat found them and feasted on them. One day it'll sneak in here and I'll
make it pay for that!..

Spring has come to Chargali, and flowers are everywhere. In old times,
as soon as flowers started to bloom, Father would call me and ask:
"Have snowdrops and violets appeared, Gulkani?"

While wandering alone in the grove,
I saw white snowdrops looking sweet and fair,
Beside them pretty violets in bloom,
With craned necks were scattered here and there...

I'm sitting all alone...

You're far away from me, how will I come?
There is a hill of pearls between us two,
But if you care for me, just send your love,
And then, be sure, I'll find my way to you...

გაზაფხული ფშავეში / Spring in Pshavi

კი დასწერეა, კია, ნეტა აღარა მამაგონდება?..

ქალო, შენმა სიყვარულმაო
შუა გზაში მაშიარაო,
დამაკარგვინა მათრახი,
მაბრუნა და მატრიალაო...

მითხარ, თუ ჩემი არა ხარო,
სხვაგან გავხდები ღონესაო,
წყალს კიდევ დეეძინება,
მე არა, შენსა მგონესაო...

მარტო რო დავრჩები, მოვსთქომ ემაგებება. ექ რო შემოვა ვინმეი,
მივაგებებ მაშის ნათქმებსა.

ჩემ ამბავს ვინ არ გეტყოდა,
ვინაც კი ჩემი მცნობია,
ობლობის, ბერაობისა
დღესაც ზედ მაძე ობია...

– ეთერო, აბა, ეხლა შენი ნათქმებიდან მითხარ, სუ ფშავრად
გიაშობო, წყაროს ლიკლიკს რო მგავ, იმ თუშურით მითხარ...
იმ ლექსებიდან, რაც ზეპირად ვიცოდი, ერთ-ერთი გავიხსენე:

დიდხნის ნადებ თოვლსავით
ვარ ერთთავად მდუმარ,
იმ თეთრ საფარველსავით
ნუთისოფლის სტუმარ.
სამოკლეო სოფლისა
დღედა მჩივარ, მგმობარ,
ამ დალოცვილ მიწისა
ერთ სამართ მშკობარ.

ორი გრძელი ცრემლი ჩამოედინა გულქანს. სიტყვა არ დაუძ-
რავს, არც საქებარი და არც საგმობი...

ხმელი წიფელი? როგორ არ მახსოვს! აი, ზენ სადამ იყო ხმელი წი-
ფელი, ახუნის გორ საქონი დამიდოდა, რას არ მახსოვს... ჩემ გულს
რა შედრეკდა...

ერთხელა ძროხები დავკარგე. ნავე მოსაძებნადა. დამიღამდა.
ვკოხ ის წიფელი. ციყინათელები დადენილიყვნენ, მე მგლები
მეგონენ. გადადიოდა რაიმა. გადმოდიოდა წითლადა. დავაყარე
ქვები. პატარუნა რაიმ გადაცოცდა... ის მქონდა გაგონილი, მგლის
თვალები ანათებენო. მივედ-ჭია არი. ავიარე ნაკალოვრებზე,
კვკლეო ძროხები. ჩამოვიარე დიყ-ბუერაიანზედა, გავჩერდი. მე

Write it down, dear. Can't I recall another verse? Here it is:

As I was riding my own way,
Your love seized me and won't let go,
I'm all confused; I've lost my whip,
I toss and turn, peace I don't know...

Just tell me you're not mine, I'll go,
Elsewhere, if this love's a mistake,
The water sleeps sometimes, I know,
But thoughts of you keep me awake.

When I'm alone, I sing these verses; I greet my guests with Father's
sayings.

They'll tell you how I as a child
In need and poverty was raised,
My orphanhood, my wretched life
On me have left their painful trace.

"Eteri, now I want to hear your verses, too, I'm citing Pshavian verses
all the time. Will you tell me something in Tushetian, which sounds like
a brook's burbling?..." I chose one of the verses that I knew by heart:

I'm silent like soft snow
That lies for long,
Like snow I'll come and go,
I don't belong
To this small world, unkind
Time flies away,
And when I'm gone they'll find
Just one more grave.

Gulkani didn't say a word – neither good nor bad, only two long
tears rolled down her cheeks...

The withered beech? Of course I remember! It was up there, on Akhuni
Hill, where I used to graze cattle. How could I forget the withered
beech!... Nothing could scare me...

Once I lost some cows and went to look for them. It got dark. It was then
that I started throwing stones at the tree, because some strange light was
coming from it. I thought there were some wolves, but as it turned out
later, the tree was lit by fireflies. I had heard that a wolf's eyes shine in the
dark. So seeing a faint red light shimmering over there, I threw stones in
that direction. A tiny thing crawled along, I came to the beech tree and

არცრა არ მაშინებდა. რავი, რამდენისა ვიქნებოდი. რვა-ცხრის წლისა ვიქნებოდი. ბოლო ქვა რო დავარტყი, გადაიბურჯულა, წიფლის ფურურომ გაანათა. ვაჟაობა რო იყო, თვალს ვავლებდი არე-მარესა. მამერქენა, გალაღებული ჩამახედავდა ახუნის გორი... ლუკა მეჯდა გვერდზედა, ჩვენი. ვკითხე: – ლუკავ, არასა გრძნობო? – აბა, რას უნდა ვგრძნობდე, რას უნდა ვგრძნობდეო (გაშოაჯავრა)... არაშა უსწავლელო კაცი, არაში. მე ჩემი გზა მაქვს, ჩემი სამარე. კარებზე უდგევარ და ჩავსცევარ...

მამას არ გაუხსენებავ ჩვენდ არაფერი. ბაჩანა სუ შვილებს ჩაბ-ძახოდის.

აი, ექ ვილაყებ მოვიდნენ, რძესა ვდღვებდი. ბაჩანათ ნინოც აქ იყო. გამიფუჭდა დღვებაში ბარნელაი, გაჯვრებული ვიყავ. ამ დროს ერთი ახალგაზრდა ბიჭი მომადგა და მკითხა რაღაცა. უთხარ: – ნადი, ჩემზე მეტად იყის ბაჩანაის შვილმაო. არ მაუბ-რუნდა ეს კარგ მამხილებელი. მე შენი ნათქომი მინდაო...

მე ისე ვარ, კედელს რო ვაშენებდე და ქვას სხვა მანვდიდეს. რაღაცა მანვდის სიტყვასა, რაღაცა.

ხეს ის ტოტი გამოუვა, რაც თითონ არი. ზოგი ჩარჩოდ გამოდგება, ზოგი – სატარედა. „ერთი ხისგან ბარიც გამოა, ნიჩაფიცაო...“ სს-ტატი უნდა ყველასა, გამაიყვანს მაინცა. ევეთია გრძნობაცა...

როგორც ფერადი შეახამო ფერადსა, ისე სიტყვას უნდა სცნობდე, სიტყვა სიტყვას უნდა დაატოლო, რო გულს მოგვხდეს, აზრიანი გამოვიციდეს ნათქვამი.

აი, ექ ვინამ წამიკითხა, გაზეთში ეწერა ერთი პოეტის ლექსები: ფოთოლი შრიალდება, ქარი კი ბლაოდაო... ვაიმე, ავიღე და ნაცარში ჩაუძახე... არც არას ვიტყვი უშნოოსა...

თოვლი... თოვლი... რაღას მამაცივებს, ბევრი ევეთი ზამთარი ჩამა-მიდნია... მაინც გამოვალ, მაინცა, დევ დედათ დედაბერივითა... არ მაშინებს სიკვდილაი, აი, ავადობაი მაშინებს...

ის ყვავილი წავიდა, ჩაიყვავილა იმანა, ჩაიფერვლა. აღარ შეუძლავ ბერავ გულქანსა, აღარა. ძლივას გავცოცხლებდი დილასა, რო ავდგები. ვზივარ მშიერ-ტიტველი, ბუვივითა... ადვ, შვილო, ნადი, იცოცხლე, მაგრამ ვაი, დამწყველოს წმიდა გიორგიმა! მამძულდა სიმარტოვეცა, მაგრამა ვერ გავძლებ, არ ვიცი, რა გამიხდა ეს თავისწვერაობა. სუ გაკრული ვიყავ მამასა, სა, რით ვერ დავცხენ ამ ჩარგალსა, არ ვიცი, რაი მაქვ ესეთი... როგორც მოწყობილობა მაქვს ვიშისა, სისხლისა, თუ ისე ვარ, კარგ ვარ, არადა, არაში ვარ. ამ ეზო-ყურეში მამედინება ჩემის მამაის ხმა, თვალწინ ჩამა-

saw a beetle. In search of my cows I combed the threshing floor, then the place where hogweeds and butterburs grew and stopped. I feared nothing. I don't know how old I was, probably eight or nine. When I hit the beech with the last stone, it split open and the hollow shono in the darkness. On Vazhaoba' I was looking around and it seemed to me as if Akhuni Hill was looking down joyfully... Luka was sitting next to me, our Luka. "Haven't you noticed anything unusual?" I asked him. "What on earth should I notice, what is unusual!" (mocking him) he answered... Without education you are nothing in this world, nothing at all. I'm following my own path, the path leading to my own grave. I have already reached it, so now I'm standing at its edge and looking inside...

Father never used to remind us of things. Bachana never ceased in-structing his children.

Once, some people came to our place. I was busy churning milk. Bachana's Nino was here, too. While I was making butter, the churning stick broke and I got really upset. Suddenly a young man came up to me and asked something. I told him that Bachana's daughter knew it better than me, but he wouldn't go to her, he wanted to talk to me...

I am like a builder assisted by someone passing him stones. Something is prompting me with the words, some force unknown to me.

A branch growing from a tree will be the same as the tree itself. It may be used for making a frame, or a handle, or something else. The same wood can be turned into different things...with the help of a master craftsman. A master craftsman can create different things, and creation requires flair...

Like matching colors to each other, one word needs to be matched to another so that it can touch one's heart, and sound reasonable at that. The other day someone read me some poems printed in a newspaper. They went like this: "Leaves were rustling and the wind was roaring..." My goodness! I threw them into the fire... That's all I can say about them...

Snow... snow... What can it do to me! I have survived so many winters... I'll still go outside, like a giant's old mother... I'm not afraid of death, I only have a fear of getting ill... The flower of my youth faded long ago, it has gone. Her strength has left poor Gulkani. It's so hard for me to get up in the morning. I sit numb and hungry in my nightdress like a lonely owl... Life would be easier somewhere else, but St. George curse me! I can't leave this place, though I'm tired of being alone. I'm just stubborn. I was so close to Father, followed him everywhere. I don't know why I can't leave Chargali, what's the matter with me... I can

* A feast celebrated in Chargali to commemorate Vazha Pshavela (TN).

მიდგება ხანა. დავეფიცები ხოლმე, არ წახვიდეთ. დამეკარგება, გამიქრება...

16.11.1988 წ.

მეცვლე რო მოვიდოდა, გამომცხვარი იყო ხართგოგა. მეორე კვერი იყო კიდევ. მეცვლეს კარებში რო მიაგებებდნენ. მეცვლე სამჯერ გამაგორებდა კერათაკე. წაღმე თუ დადგებოდა, ოჯახს ყველაში ხელი ემართებოდა იმ წელსა, წაღმა წაბდიოდის საქმე, სამჯერ თუ დადგებოდა წაღმე, ძაან გაუხარდებოდა ოჯახსა... ბარანას ვაჟი პავლე იყვის ჩვენი მეცვლე. კარგა გვექონდის იმის კვალი დაცდილი...

თავისებურად გვენოსები იყვნენ წინანდელი ხალხი. ნაცარს შინჯავდნენ ახალ წელსა. საქონლის ჩლიქი თუ ეტყობა, საწლეულოდ ჩვენი საქონლის საქმე კარგა წავაო. ახალ წელს ნაცარში ჩაიციქობოდნენ და მოსაუფლავ იქ შინჯავდნენ... ერთხელ ძალუამ მითხრა: „მოდით, დაჰკვლიე ნაცარში“. მივე და ვნახე – მართლა ეტყობოდა ჩლიქის წვერი... შემოვიდოდა მეცვლე: „შემოვდგი ფეხი, გნაყოლობდეთ ღმერთით. ფეხი ჩემი, კვალი ანგელოზისაო. მოგცესთ მადლ-ბარაქა ნახნავ-ნათესაშიო, ნაყოლ-ნაქონშიო, საქონშიო“...

ახალი წლის წინა ღამეს ლიტანიას ეძახდნენ. ეპე-ჰეპე!..

მამა მეტყობდა: – აბა, გულქანო, შვილო. ეხლა საღამოზე ფოცხობააო, თხილ-კაკალი უნდა მომიტანოთ ბლომად, მე გადმოვიშლით და ილუქიკენტავეთო. რომენიც აჯობებთ, ორ ბედისკვერას გამოგიცხობთო. თავლ-ერბოიანი ჯამიც მოვაშნადოთ და მერე ხინკალს უნდა შეუდგეთ, შვილოო, ახალი წელიაო. ჩემ მოტანილი გარმონი დაუკარ და ათამაშე ბალღებოო...

გადმოგვიშალის მამამა თხილ-კაკალი ბალღებსა...

გარმონი... გარმონი... არ დამაკლებდა გარმონსა!..

– ეგაო, იმიტომა, შვილოო, რო სულ ლხინი და მხარულება დაგე ბედებათო.

გაგვრეკდა კალოზება, ხელში გარმონი და გაიმართებოდა თამაშობა. თავად სანერი ექნებოდა და სუ ავიღებდით იქაობასა, შინ რას გაგვარებდა!..

– დღეს ერთმანეთს ხელი არ დაჰკრათ, თორო ჩხუბი დაგებდებათო.

მეზობლის ბავშვები სუ ჩვენთან მაიხვევებოდნენ, გულქანს გარმონი აქვო...

სუ ვერე დავებრდი... ვჩხაოდით წარა-უგონათა:

ჩვენის ბატონის კარზედა
ხე ალგად ამოსულაო,
წვერში დასხმია ყურძენიო,
საჭმელად შამოსულაო.

give up something that is part of my being, or I will be lost. Here, in this house and yard I hear my father's voice. Sometimes I have a vision of him. I beg him to stay with me, but he disappears...

16. 11. 1988.

Before the first footer⁸ would visit our home, the khartgoga⁹ had been already baked. There was another round loaf of bread which was given to the first footer in the doorway before he or she would enter the house. The first footer would roll it three times in the direction of the fireplace. If it fell with its front side up, it predicted a successful year for the whole family. If it fell like that three times, the family was very happy.

Bachana's son Pavle was our first footer. He had performed that mission before and always brought us good luck...

Our ancestors were really wise. They would examine the ashes on New Year's day. If they saw a mark like a hoof print, then they expected their cattle to grow next year. Looking into the ashes they also predicted whether they would reap a rich harvest... Once, my aunt asked me to examine the ashes in her fireplace. When I looked carefully, I really noticed a hoof print... The first footer would come in and say: "I've stepped my foot in here, God bless you the entire year. I'm following the angel's footsteps and bring abundant crops, things, and cattle to this place..."

They called this the New Year's Eve litany.

Father would tell me: "Gulkani, my girl, this evening everyone scatters nuts on the floor. Bring me a lot of nuts and I'll scatter them in front of you. You play even or odd and I'll bake a bediskvera¹⁰ pastry for the winner. Then let's prepare a bowl of honey and boiled butter and start making some khinkali. The New Year is coming. Play the accordion I brought you and let the children dance..."

He would scatter nuts for us...

The accordion...he made sure I had an accordion!...

"If you play the accordion, you will have good luck, feasting, and merriment in the coming year," he said.

He would let us outside, and we ran to the threshing-floor, where we played the accordion and danced. He had to work and that's why he didn't want us to stay at home. How would he work in such noise!...

"Do not fight today, or you'll spend the whole year fighting," he warned us. Children from the whole neighborhood would join us, because I had an accordion...

I spent my entire youth bawling funny verses:

In our master's garden,
Vine's growing on a tree,
On top it's borne some grapes,
They've ripened, I can see.

⁸ First-footing is an old tradition in Georgia. It is believed that the first person to enter the house on New Year's Eve brings either good luck or bad luck (TN).

⁹ A big round bread baked on New Year's Eve (TN)

¹⁰ A pastry baked on New Year. Each family member got the pastry baked especially for them (TN).

ჩამასჩვევნიან ქალები,
ქალები ბაგრატისაო...

So, Bagrat's daughters eat them,
Sweet grapes from that tall tree...

უფრო ხშირად ის ვიცოდი... რა მიყვარდა?

Which verse did I like most of all? This one:

ბიჭო, შენ გახარებასაო,
ძაღლებს არ დამავლევინოო.
– მაინც არ გაგაშვებინებ,
რო გგლეჯდნენ, პირშიც ეჭიროო...

Oh, boy, have mercy, don't be cruel,
Don't let dogs bite me, help, I'm scared.
Let them have you, you nasty girl,
Why should I help! What do I care!

კიდევ ამას ვმღეროდი ახალწლის ღამესა ქალები:

Another song girls loved to sing on New Year's Eve was this:

– რა ხარ, რა დაიარებიო,
ლაღო, მა ლაღის ცხენითაო,
თავს რად არ შამაბრუნებ,
ყანას რად მაძვეც ცრემლითაო.
– აის არ ხარა, ქალაო,
გუშინ რო შედიდებოდიო,
ისე გაგიხდი საქმესაო,
ნემსს ყუნწად ევებობოდიო.

– You, carefree rider, bold and proud,
On your bold horse you pass me by,
And never look at me, not once,
With bitter tears you make me cry.
– So it is you, the maiden who
Looked down on me the other day.
Just like a string you will pull through
A needle, I will make you pay.

ვირევი მენაცა, ვირევი...

I don't remember everything, I get confused...

ყიდულაწი ბზაკის ქალის (ხოშია ექვივნა, ბზაკს ეძახდნენ)
შვილი ნინაი მოვიდოდა: „ვაიმე, გოგოო, შენი კვალი დავცადეთ
კარგაო, გადმავარდეთ დილადაო“.

Once Nina, Bzaka's daughter, having come from Khoshia's home (Bzaka
was a nickname, the man's real name was Khoshia,) asked me to be
their first fooler, since I had brought their family good luck before.

მამარეში არსად არა მგზავნიდა...

My father wouldn't let me go to anyone's place...

„ჩემო ბიძაო, – ეხვეწა – გამოგზავნე, ჩემო ლუკაო, ემაგ ქალის
კვალი დავცადეთ კარგაო...“

"My dear uncle Luka, please let this girl come to our place in the morning.

დაიცადე, როგორ გადავიარე, იმასაც გიამბობ.

The year she was our first fooler was so good for us!" she begged.

მეორე დილისთვის გამამზადა მამამა. ერთი დიდი ჯამი ჰქონდის
კაკლისა, შვიცენურაი, ის გამიცხოვრებოდა. არ ვიცი, თხუთმეტი
ჩადიოდა... ახლა როგორი ხინკალი იყოდის მამამა! ეს პილილიო,
ეს მზვანილიო. პოხილი უნდა გადმოდენილიყო... კამუტებზეც
მამა, ჯიბეებზეც გამიცხოვრებოდა. ღვინოც გამატანა ბოთლითა...

Now I'll tell you what happened.

Father got me ready the next morning. He filled a large wooden bowl
with khinkali he had made. The bowl held about fifteen khinkali... The
khinkali cooked by Father were really delicious! He'd season them with
pepper and greens. Grease would seep out...

ეს მშვირვა მგლისაი, რა დღეში ჩამავდო იმით ძაღლმა!

He also filled my pockets with sweets and gave me a bottle of wine...

სახლთაშორის გადვარდნი, დაუნეც ძახილი: „ნინოო!“ გამამივარდა
ძაღლი. ჯერ ღვინიანი ბოთლა ვესროლე. ვერც მოვარტყი ი ბოთლა
ტილალი! შემდეგ ხინკლიანი ჯამი ვესროლე. ი მგლის გასაგლეჯმა
არც კი მიხედა ხინკლებსა... დაგორდენ გაყინულ მამულზედ მა-
მის ნახვევი ხინკლები...

But their dog frightened me so! Why wasn't he eaten by a hungry wolf!
When I reached the house, I started calling: "Nino!" And suddenly a
dog rushed out. First I threw a bottle of wine at it. I missed that damned
bottle! Then I threw the bowl of khinkali, but that cursed dog didn't look
at them, so my father's khinkali spilled out on the frozen ground...

სუ მგლის შესაქმელი ძაღლები ჰყვანდის იმითა...

All the dogs that family kept were damned angry...

გამოვარდა ნინაი: „ვაიმე, დაო, ვაიმე, დაო, ხო არ მოგვნდაო?“

Nino ran out crying: "Oh, dear! Has it attacked you, sister?"

არა, დაო, არაო, რას მამწვებოდა, ხელ-ფეხს ვიწვნიდო...

No, sister. It couldn't. I had warded it off...

„დიდი გიმეტებია, დიდი გიმეტოს ღმერთმა, ახალმა წელმა, ახლის
წლის გამოცვლამაო...“

"You've gained much, may God give you more. Happy New Year, may
the coming year be good for you!..."

We were kissing each other and joking...

ვკოცნიდით ერთმანეთსა, რა ვიცი, ემასხარაობდით...
გამივსო ბზაკამა ხინკლითა მამაის ხეივნურაი. ნავედი შინა კაი
კვალის მეკვლეო...

შუადღე გადასული იყო, ჩარგალში რომ აუედით. კარი, რო-
გორც ყოველთვის, ღია დაგვიხვდა. სანოლზე იჯდა წელში
მოკეცილი, ფეხები უღონოდ ჰქონდა იატაკისკენ „ჩამოძაგ-
რული“ (როგორც თვითონ თქვა). კარებისკენ მოაბრუნა თავი,
დაგვაკვირდა...

– მოვიდნენ, მოვიდნენ, მოვიდნენ ყვავილები. მოვიდა ჩემი ქალი,
ანანო მოვიდა. ქათმები აღარ გიყვარს. გოგო?... დაუდგარია
ანანო, ანცია, ანცი...

ეთერო, ნება ცეცხლი ენთოს, ბალღებს კვერცხებს დაუხარშავდი.
არც შემა მქონდა გუშინა, ექსკურსიამა საიდანმე მოიტანეს და
დამჭრეს. ზოგი ეზოში ყრია, აი, ექა, ღომლის ძირა.

ანანო, წინდებიც ვერა დაგიქსოვა გულქანმა, დამბრმალია ბებო,
დამბრმალი ბოლისგანა. მთელ ზამთარ თვალები მთხარა ე
ოხერმა ბოლმა...

გამხდარი მეჩვენები, ეთერო, ხო არა იავადე, ქალო. უფრო ადრე
გელოდებოდი. ეხლა კი რა მომაგონებდა შენ აქ მოსვლასა.
ერთნაირ ნაჭრელას ვქსოვ, თვლებიც მეყრება გზადაგზა. არც
საკვლევლა მაქვ, თუ არ დავხედე საკვლევლასა, ძნელია ახლის
მოგონება.

მე პირველად გავიგონე, როგორავდი. ეს უზორი საიდან გადაიღეო,
– შემეკითხა აქ მოსული ერთი სტუმარი ქალი. გამიკვირდა, მამას
შევეკითხე, რა არი „უზორი“.

რასაც სურათს დააცქერდები და გადაიღებ, ეგ არი, შვილო, „უზო-
რიო“. – მამაც. „საკვლევლას“ ქვიან „უზორიო“? – დიახ, შვილო,
დიახო, – მამამა და იმის შემდეგ ვიცი, „საკვლევლა“ როა „უზორი“.

Bzaka filled my father's bowl with khinkali and I went home after per-
forming my mission so well...

It was already afternoon when we arrived in Chargali. The door was open as always. She was sitting on the bed slouched, with her feeble legs hanging down. She turned her head towards the door and looked at us carefully...

They've come, my flowers have come, my girl Anano has come to me. Don't you love chickens anymore? Anano is so restless, she's a playful girl...

Eteri, if I had fire, I'd boil eggs for children. I had run out of firewood and an excursion brought some yesterday. They cut it, too. It's in the yard, near the iron stove.

Anano, Gulkani hasn't knitted any socks for you, the granny is blinded by the smoke. All winter that damned smoke has been dimming my eyes...

You look thin, Eteri. Have you been ill? I was expecting you earlier, not so late. I'm knitting plainly and I've dropped stitches here and there. I don't have a figure to follow, and if I don't look at a figure, it's difficult for me to think of new patterns.

I heard the word "design" for the first time when a guest, seeing my work, asked me where I had got the design. I couldn't understand that woman's question and asked my father what she was talking about.

"The picture you look at and copy when knitting is called a design, my child," Father said. "So, a design is the figure I use, is that so?" I asked.

"Exactly, my girl." Since then I've known that a "design" means a "figure".

You've come at a good time, because a while ago lines upon lines of people were coming and going...

Eteri, the other day I saw Father in a dream. He asked me for some

ჩარგლის სასაფლაო / Chargli Cemetery

ფოტო: ლელა ბლაგოვაროვა / Photo: Lela Blagovarova

კაი დროს მოხვედით, იმდენი ხალხი იყო, რო რიგისა შამოდოდა, რიგისა გადიოდა...

ეთერო, მამა ვნახე. ქალო, გუმწინებში. არაყი მთხოვა, მამის სულს გეფიცები და ლიკიორზე შანდობაც უთხარ. დამალვივინე არაყიო, – დაილაპარაკა. არაყი მთხოვა მამამა, არაყი, რატო არ მასმევ, გულქანოო, რატოო... ბოლოს რაც ტანისამოსი ეცვა, ის ეცვა. არ იცოდა იმან არაფრის თხოვა, მარტო იყო, მარტო. გამკვირდა სიზმარშიაცა და საცხადაცა, არაყი რომ მთხოვა, არაყი არა მქონდა, ლიკიორის ნარჩენია მქონდა და პურ-წყალზე და იმაზე შანდობა უთხარ, მზემოსვლითა...

სად მადაილაურე ძროხებითო, – მეტყოდა მამაი. ჯვარჩიო, – ვეტყოდი მამასა. მევე დაეწველიდი. ხაჭო იქნებოდა, დო იქნებოდა და ცარიელა პური, იმას შეეჭამდი. მზე რომ კარგა ამოვილიდა, ძროხას მოვრეკდი, ნამაიშუადღებდა და მამინ გავრეკდი.

გულქანს ვეკითხები: სად იყავი, მამის სიკვდილის ამბავი რომ მოგიტანეს, თუ გახსოვს ის დღე ან ადგილი?..

მეტრი იყოს, ჩემი მტერი! ძროხებშია ვარ და წინა დღეს ხომელმა ბოჭმა გამაიარა, ძმისთვი მითხოვა. იმის რძალი გავხდი. მერე სვიმან თურმანული იყო, იმან მითხრა, რომ თიანეთში ვიყავ, გაზეთსა კითხულობდენო. მამაშენს გადაუტანავ კუქის აპერაციო. გამიხარდა, ძალიან გამიხარდა.

მეორე დღეა და ისევ ჯვარში მყავ ძროხები. დიდი ძროხები იქ დამიდოდა... ჩვენის გვარისა იყო. – ეო, რალა ექნათ ეხლაო, – მითხრა (ნიკიფორე იყო, ბასილანთ ნიკიფორე, რაზიკაშვილი) – გულქანოო, მამა მოგიკვდა, დაიღუპენითო, შე ბერაო, რალა გეშველებაო... იმის შემდეგ დაეკარგე თვალის სინათლე და დავედგ ერთხედა. რაზე მიცხვდი ეხლა: იმ ჯვარში დაჯდომა ვიცოდი ერთი იფნის ქვეშა და იქიდან ვიყურებოდი. ტყის სიღამაზეს ვთვალავთვალობდი, იმ იფნის ქვეშ ვიცოდი პურის ქაშაცა. იქვე ვიზავ და გამოვსცქერ ტყესა. აღარ არი ისე ლამაზი, იცვალა ტყემა ფერი, იცვალა და ჩამეხოცა მუხლები. დავინყე ტირილი, ჩამოვიყვირინე, გადავიქე იქა და ვტიროდი. ის ნიკიფორეც ჩემთან ერთად ტირიდა. ადგა მერე და წავიდა. გული წაშვლიდა ტირილშია მარტუსა... ძროხებს ვედგე, რომ მეველეს გუდა არ ნეერთვა ჩემდა, მოვიკიდებდი ხბოს გუდასა, მიგ პურაი და... ვაიმე! ბეჩაობით გაზრდილი ვარ, ბეჩაობითა, ძალიან ბეჩაობით გაზრდილი, ძალიანა!..

ყანაში გავიდა ძროხებითო, – მომადგნენ, ველარას უშველ ტირილითაო... დარდიც ეხება თვალებსა, დარდიცა, ეხება, აბა, რას არ ეხება! რატო ველარ ვხედავდი იმ ტყესა ისე ლამაზსა, იმიტო, რომ იქ ჩაკვდა რალაცა, იქ მეცა ელდა და დაეკარგა ტყესაცა ფერი.

vodka, I swear by his name that he did, so I drank some liqueur for the peace of his soul. "I want to drink some vodka," Father told me. "Gulkani, why aren't you giving me any vodka?" He was dressed in the same clothes he wore when I saw him for the last time. He would never ask for anything when he was alive and his request surprised me. I had no vodka, but there was a little liqueur left, so as soon as the sun rose, I had bread and water and drank the liqueur for the repose of his soul...

"Where did you graze the cows this morning?" Father would ask me. "Near the shrine," I often answered. I used to milk them myself. Then I ate what I could find: maybe some cottage cheese, butter, or just some plain bread. When the sun was high in the sky, I would bring the cattle back home, and in the afternoon drove them to the pasture again.

I asked Gulkani: "Where were you when you learned about your father's death? Do you remember that day or place?"

I wouldn't wish that on my worst enemy! I was grazing the cattle. The day before, a boy from Khomi had come to ask me to marry his brother. Later I became his sister-in-law. I met Svimon Turmanuli, and he told me he had heard that some people in Tianeti had read a newspaper. The newspaper said that my father had undergone a stomach operation. I was glad to hear that.

The next day I drove the cattle to the shrine. I used to graze big cows there... Then a man whose family name was also Razikashvili (it was Nikipore coming from Basil's home) told me dolefully: "What is to be done now, Gulkani! Your father has died, you're lost, you poor thing, what will you do!..." My grief was so strong that I lost sight in one eye. I was sitting under an ash tree at the shrine and looking around. That was my favorite place, I loved to sit there and gaze at the beauty of the forest. I would eat there as well. So, looking at the forest, I suddenly noticed that the forest was not as beautiful as it used to be before. It had changed. I was heartbroken and started weeping and wailing, then I dropped down on the ground and cried. Nikipore was crying too. Then he stood up and left. I continued crying alone until I fainted... While watching the cows I carried my bag with me so that the field guard wouldn't take it away. It was a shoulder bag made from a quartered calf, where I had some bread... My goodness! I grew up in such poverty, my childhood was miserable, very miserable indeed!...

Then people came to me saying that my cows had strayed into the field. "There's no good in lamenting over him now, you can't help him," they said... Grief affects one's eyes. Yes, it does! If it's not true, why didn't the forest seem beautiful to me anymore?! Because something died deep inside me, something went wrong and that's why the forest lost

გათხოვებამდე სუ იქ ვიარე და ის ტყე მე ლამაზი ველარ ვნახე, ველარა...

ველარას უშველ ტირილითაო... ძროხები მოვაცეჩე... იფნი ისევა დგა იქა, ხატადაა ახლა ის იფნი. იმის ქვეშ გვექონდის ბაკი, იქ შევყარე და შემოვე შინა... ტირილი და ზარი იდგა. ტანისამოსები საუცხაოდ გეუმალათ მამასა. შამოხვეული ჰყავნდა კაცი, დე-დაკაცი. ყველა მოსულიყო სოფლისა და ტიროდნენ. ერთი დე-დაკაცის ნატირალი ეხლავ მახსონ. ის არ დამავიწყდება. ის დედაკაცი იყო ბეროთ ნათელაი, ვისიც სიტყვები დავიმახსოვრე, ბუთლას სახლობა, იმის ქმარს ბუთლა ერქვა, თვითონ კა-ნალხვეული ქალი იყო.

ეს არაიო ჩვენ ლუკაიო,
ბადალი მთელი ხმელეთისაო...

დაუნერე ასახსნელიც. ეთერო, „ბადალს“ ვერ გაიგებენ. „ბადალს“ ვეძახით დიდებულ სახელსა. თვითონაც მიხვდება ზოგი და ვინც ვერ მიხვდება, ნაკითხავს.

ვერ გაიგეთაა, ჩარგალეობოო,
შაგვეხსნა რკინის კარებიო...

ტიროდეს, წიოკობდეს მამას ტალავრის გარემუბო. მენც მომინდა, ხმამალა მამისთვი მეთუვა რა. მახსონ, დავიწყე:

ჰა, გიდი, ვეფხო, მთის არწივო,
სიკვდილი როგორ მოგერიოო...

მამავ, აკი ის მითხარ, სარუბაშკავეს მოგიტანო და... შამრცხვა მერე და დავდუმდი, კარგა დავიწყე და ის რუბაშკუაი რალას გამოურე ტირილიო, აბა, რა საჭირო იყო იმის გამორევა! სად ვეფხისთვი სიკვდილის არ მორევა და სად რუბაშკუაი და გაჩერმდი, გაგვმინდე ხმა... იტირეს, იწიოკეს და წავიდა ეს ხალხი...

არაა!... ყურიც არავინ მიგდო, მე ვინ რად ჩამაგდებდა, წადი, გოგო, ძროხები დაწველეო, – ვედრა მომარჩეს აი, ექა. მე ვინ მიგდო ყური ან ვინ რად ჩამაგდო... წინავ ეგ არ იცოდნენ...

ი, დედაკაცი, ჩემი დედინაცვალი, არა ტიროდა. ვერა ტიროდა სირცხვილის გამო, ვერა ტიროდა. იცდა დაღუღული, გმინავდა და კვნესდა. რალა ვენა და რალა ვუყო იმის შვილებსაო, პურიც უნდა, წყალიც უნდა, როგორღა შავინახო მე ესენიო... ხელისოდენა პურას ჩამივდებდა და იმაზე უნდა დამელაშობინა, მეტი გზა არა მქონდა. თავისუფლად მე პურს ვერ გამოვიღებდი.

its color. I went there every day before I got married, but the forest didn't seem beautiful to me anymore, it wasn't the same as before...

"Tears won't help," they told me, so I gathered the cows... The ash tree still stands there, now it's venerated as a shrine. We used to have a corral under it, so I drove the cattle into it and went home... People were lamenting over my father's death, they had spread his clothes out. Men and women from the entire village had come to bewail him. I still remember the words of one woman – Natela Beroshvili from Katsalkhevi, whose husband's name was Butla:

This is our Luka,
He's worth the whole world...

Eteri, write the meaning of "worth" for those who don't know it. It means "valuable." Some will understand it, those who won't, will read.

Can't you see, Chargalians,
Our iron gate has been unbarred...

She wept and yelled over my father's clothes. I also wanted to say something aloud to my father. I started:

Alas! You tiger, mountain eagle,
How could death defeat you...

Father, you promised to bring me some fabric for a blouse... I stopped, ashamed of myself. I started so well and I shouldn't have mentioned a blouse! There's no comparison between a tiger that cannot be defeated by death and a blouse. So I fell silent... The people wept, yelled, and left... They took no heed of me, I meant nothing to them. "Go and milk the cows, girl," with these words they gave me a pail. Nobody would listen to me or care for me... In old times it was normal...

That woman, my stepmother, wasn't crying. She couldn't cry because she felt ashamed. She was sitting in a miserable state and moaned. "What shall I do, how can I feed his children," she whined, "They need to eat and drink, how can I support them!..."

She would give me a tiny piece of bread and I had to make do with it for the entire day. I couldn't take bread when I wanted to, as it was locked. I wonder how we still looked well-fed. The children who had both parents were skinny and we orphans were robust and full-bodied. I think it was thanks to our good health that we didn't die of hunger and a meager amount of bread was enough for us.

ნეტა, რალა ქირი გვასუქებდა? დედამაინები ჩიკვებებით იყვნენ და ჩვენ, ობლები, თითო ლუკმანზე თქანტელაოთ დაედოდიო. ალბათ ჯანსაღები თუ ვიყავით. შიმშილს არ დავუხოცეთ და ხელისოდენა პურიც მაღლი იყო ჩვენდა.

დეპეშა მოვიდაო, – ის მითხრეს, – მამა აღარ გყავო, – შინ მოსულს მითხრეს. სიკვდილის დროს კიდეც რა ეთქვა, არავინ არ გეხსენებინა ჩემის მეტი, გულქანი დამრჩა შუა გზასაო, ეგ მიმყვება ბოლმადაო... ეჰჰ!

ნავიდნენ ქალაქში მამის დასამარხავად.

მე ვერ ნავიდოდი, შიშველ-ტიტველი ვიყავ და ვერ ნავიდოდი, არც სახლს დანებდებოდა თავი, არც საქონსა, მე უნდა მიმეხედა.

რო მოიდნენ, მამინ ვიტირე ბევრი, რა უყავით მამაო, აბა, რა უყავითო? არ მოგვცეს, არაო, ვინ მოგვცა იმის უფლება, რომ აქ ნამოგვცევენებინაო. დიდუბის ეკლესიაში დავმარხეთ მამაი, რალას უშველი ტირილითა, რალას უშველიო.

გუმანით ვიცი, რომ გულქანი მამის სამარის კარზე არ ყოფილა, მაინც ვეკითხები: მამის სამარე თუ გინახავს-მეთქი? დიდხანს მიყურებს თვალდაუხრულად...

მე მამის სამარე არ მინახავ, იქავ გაეთავდები. ისე მივდივარ სამარეში, მამის სამარე არ მინახავ, რომ დამიწყებენ, განახებთო, ვატყუებ. ვყოფილვარო, ზოგთა. ეთერო, მენ იყოდე სიმაღლეო, რომ მე მამის სამარე არ მინახავ, არა, ქალო, არ შემიძლავ იმის საფლავის ნახვა. არა, მე ვინც მიყვარდა, იმის საფლავს რა მანახებებს. არა ვნახავ იმის სამარესა, არა. წარმოვიდგენ, რომ ძვლებილა და რანაირათ უნდა ავიტანო, იქავ გაეთავდები, იქავა.

აი, ეკალდამაებს კი ვუყურებ ეხლა, თანთანა. მამასა სუ სურათით ცხვირი გქონდა, იქ რას უგავ ან ცხვირი ან სახე.

ქუდი ხელში უჭერია, ხანჯარი არტყია და ცერად უდგა ფეხები... ის სურათი მაშინ მამისა, ის სურათია ნადვლილი მამაი.

ეგ მინდა რომ, როგორც მწვანე ხავერდი, ესეთი იყოს დასამარებული. მწვანე უყვარდა, მწვანე. აბოტენ, რომ კლდოვანიაო, კლდოვანიაო, – აჰაბენ, მამის საფლავ-სამარე საცა არისო.

They said that a telegram had arrived for me, but I was not told about Father's death until I got home. Then I learned that the only person Father had mentioned before death was me. He was worried because he had not been able to ensure my future. That was his concern when he was dying... Oooh!

They went to town to bury Father.

I couldn't go, because I didn't have any suitable clothes to wear. Neither could I leave the house and the cattle unattended. I had to stay and look after them. When they came back, I had a good cry. "Where have you left Father, where is he?" I demanded.

"We couldn't bring him home, because they didn't give us his body. Your father was buried in Didube Church. There's no point crying now, it won't help," they told me.

I suspected that Gulkani hadn't been to her father's grave, but I still asked her if she had seen the place where he was buried. She looked at me intently for a while...

I haven't seen my father's grave, because I can't look at it, I'll die that very moment. I'll be buried in my own grave without having seen my father's grave. When they offer to take me there and show it to me, I lie, saying that I have already been there. Eteri, you should know the truth: I haven't seen my father's grave. How can I look at it! How can I look at the graves of those I loved! I'll never look at it, never. Seeing it, I'll imagine that only bones are left and my heart will break.

Little by little I'm getting used to seeing crypts, though. Father had a straight small nose, and there he looks very different.

I like Father's picture where he is standing with his feet apart, his hat in his hand, and wearing a dagger at his waist... I like that picture of Father; it looks so much like him.

I wish Father was buried in a place covered with soft green grass like velvet. He loved green. But they say that his grave is in a rocky place.

I love seeing him in a dream. I should pour libations for him¹¹ more frequently, because he was going downhill holding a glass of water.

¹¹ One of the rituals performed for the repose of the soul of the deceased (TN).

ვაჟას საფლავი მთანმინდაზე / Vazha's tomb on Mtsminda

ფოტო: ლელი ბლაგოჩინიკოვა / Photo: Le. Blagochinikova

სინმარში მიყვარს იმის ნახვა. მალ-მალ წყალი უნდა დაუღვარო იმითმა, რო სტაქნით წყალი ეჭირა და თავვეე მოდიოდა. ის მით მეჩვენა, რო ჩემი ხელით უნდა ყველაის თქმა, წყალიცა და მანდობაიცა...

წინათგრძნობაი მაქე, წინაცნობაი. კარგია ეგ ცნობა გულისა, კარგი... ძალიანა მაქე გულში გებაი. აბა, დავისწავლოო, – ვიტყვი, – ეს წინაცნობა ჩემი ახდებოო, გამოაო?... არ უნდა კოდელ წინო, გამოვა...

გულთმისანი იყო მკითხავი კოდელ წინო, იმას ვერავინ გაამტყუნებდა. არ კი ვიცი, სადაური იყო, არა ვიცი რა.

რაღა კოდელ წინო უნდაო, – სიტყვაში გამოიგონია. ჰო, ძველებური მკითხავია კოდელ წინოო...

Father comes to me in a dream because he chose me – he wants to speak through me, he wants me to pour the water and pray for the repose of his soul...

I can predict the future. I have a gut feeling telling me what is going to happen. It's good to know what to expect. I often ask myself: "Will that come true?" It surely will, I know it without asking Nino the fortuneteller from Koda...

That woman was a clairvoyant whose predictions always came true. She was known as Nino from Koda, but I don't know where she was from. I can't say it.

When someone was sure of something, they'd say that it didn't need Nino from Koda...

მამა გააცია. ძროხებიდან მოვედი, დილაა. აკანკალებს. თან თავის კრაოტზე რაღაცებს აკეთებს... ეჰ, ეხლა რა ხალხს ცოდნა აქვს, ის რა მამინა სცოდნოდა, იმას ვინ მოკლავდა. ეხლა ძალიან ბევრი სიფხიზლე მიიღეს მაგებებმაყა. უპატრონობით მოკვდა, უპატრონობითა. იმ კრაოტზე ფიცრებს აწყობდა, გვერდსა მეფეავს, გვერდი მტკივით. სანდრო ბიძას ნარეუარი რკინის კრაოტი იყო. როგორც უჭრა-უჭრა, ეშუტის გადაბმული სეტყა ჰქონდა. ცხავს რა ვქსოვთ, ისე იყო ის დახლართ-მოხლართული. გან ეგრე წმინდა სეტყა ჰქონდა, ეხლა რაა...

ვაიმე, იმ ღამესლა იწვა იმაზედა და მეორე დღეს წავიდა და ველარც მოვიდა ჩარგალსა, თავის შინა. უნდა ექიმთან წავიდეთ, – თქვა, – ექიმს უნდა გავეშინჯოთ, დედის მოყოლილი ლეიბ-საბნები გვექონდა, ჩემ დედისი, კეკესი, იმას იგებდა ბერავი მამაი. ვერ ვცნობდი დედასა, ვაე, ვაე!... დასწერე: იმ ღამესა (მამინ რა გული მქონდა, მამინაცა, რასაც გული მეტყოდა და გრძნობაშიც ჩამეჭრებოდა, ის მაუცად იყო, უნდა ამხდარიყო), კაცო, შევალე კარები, კარებში დავდე. მამაი ზის კუთხეში. დამსქდა ცრემლები. ვტირი, ვტირი, ვტირი... ჩვენიანი რო ვინ კვდებოდეს და არ ვიცოდე, ტირილად ვიტყვი, ტირილად და თან გამიკვირდება, ზოგჯერ ისეთა სიტყვას ვიტყვი, თვითონვე გამიკვირდება, მე ხო უსწავლედი ვარ და საიდან ვიტყვი. წამოვიტყვი უცბადა. როგორც პეპელა მიაფრინდეს და გაუფრინდეს, აი, ისე მომივა სიტყვა და წამივა სიტყვა, გამიფრინდება.

ხო წასწავლები არიანო, ვიტყვი და ნეტა იტყვიანო? არა, არა, კაცო, არა და არა, ვერ იტყვიან!

აი, ეხლა, პეპელა რო გახსენე, ჩემ სკოლა მამაგონდა, ჩემ „დედა ენაში“ იყვის, არ გამიმეორებდა, ჩემის ღამისის მამის სულს გეფიცები, ეხლა გამასხენდა. აბა, თუ მოვიგონებ:

ჭრელი პეპელა დაათვრა
და გააბრუა იამა,
მას მიეპარა ყმანვილი,
დაიჭირა და ეამა...

ექიმს უნდა გავეშინჯო, ეს ციება რაზე მაქვს, ან ეს გვერდი რად მტკივით.

ეე, რა ვიცი, აბა, აპერაციაც გადაიტანაო და ეეჰ!...

ხოდა, ეთერო, იცი, რაზე ვტიროდი? გრძნობაში მიზნად ის გამაიტანა, რო მამას ნიკაპთან თეთრი წვერი დაუნახე და ვაიმე, მამაი დაბერებულაო და ეეე, თავის თავი მოვიტირე... მეორე დღეს წავიდა მამაი და აღარც მამსვლია...

მამის ამბავი რო მოვიდა ჩარგალსა, ყანები სამკალად მოსული იყო. ჩვენ არავის არა მივეციო. ვისაც ვინ უყვარდა, იმის ტალავარს თუ ვერცხლელსა იმას მისცემდნენ. ერთი ხელისა ყველაი უნდა

When I returned from the pasture in the morning, I found my father shivering. He was doing something to his bed... Oooh, if people had known as much as they do now, he wouldn't have died. Now doctors are more careful. My father died due to lack of care. That morning he was busy putting boards on his bed, complaining that the bed was too rough and his side hurt. That bed was Uncle Sandro's present. It was made of iron and for a frame it had a tangled cellular tin net, which looked like a coarse sieve, not the fine netting used now...

Oh dear! That was the last night Father spent at home, the next day he went away and never came back to Chargali. He said he was going to see a doctor. We had some mattresses and blankets brought by my mother Keke as a dowry, and Father used to make abed with them. Alas, I don't remember my mother!... Write: That night (I wonder how my intuition has always warned me about everything, how my gut feeling has never been wrong!) I opened the door and stood dumbfounded in the doorway. Father was sitting in the corner. I burst into tears and couldn't stop for a long time... If someone who's dear to me is going to die, I'll cry my heart out not knowing what makes me cry. Sometimes I say something and then cannot understand how I could say that having no education. I can utter something unexpectedly, words come to my mind and at once fly out of my mouth like butterflies.

"Do those who are educated say such things?" I ask myself. No, they never do, because they can't!

Now, as I've mentioned a butterfly, it reminds me of my school and one poem from my primary school book. I swear on my handsome father's grave, that I haven't revised it, but I seem to know it by heart. Let's see if I can say the poem:

A butterfly got dizzy from the scent
Of violets while it was flying around,
A little boy sneaked up and caught it then,
Delighted by the beauty he had found.

He was going to see a doctor to find out what was wrong with him, because he felt feverish and his side hurt.

They said he underwent an operation, so why did he die then?!

So, Eleri, that night I cried because I saw that Father's beard was touched with gray. I was sorry to see him getting old and my tears were caused by self-pity. The next day he went away never to come back...

When the news about my father reached Chargali, the harvest fields were ready for reaping.

We didn't give anything away. There was a tradition to give the clothes and silver things of the deceased to the person he had loved. Every family had to give away at least one set of clothes. But my stepmother

გელო. მთიულაი იყო ის დედაკაცი, ვის რას მისცემდა. არავის მივეციო მამის ტალავარი, არა...

ეს მთიულაი ეხლა ძანა ლამაზია სურათშია. განა ესეთა იყო, ეს შიბი თამარისა, ბარანას ცოლისა, უკეთია. თვითონ სადა იქონდა.

აი, ამღამეთა ისე ავადა ვარ, რო მაცხელებს, იმის თავი არა მაქვ, რო ნამალი დავლიო...

მე რო გავბრაზდები, სუ ყველაზე რალაცას ვიტყვი, ბრმა-ყრუვად არა ვარ... ჩემ თავზეც ვიცი ჩხუბი. ისეთ-ისეთებს ვიტყვი ჩემ თავზედაცა, როო...

მეცნიერული გრძნობა მაქვს. ცუდი კია, წინთაობით რო გებულობს კაცი. ზოგი კაცე მამიხილებია.

თავის ენაზე დანერვილ-ნათქოში ყველა კაია...

არავინ ჰგავ დამრჩელებიდან მამასა. მამაჩემი გუნებაშიმე იყო, ისე დაგვკვლევდა, რო გაგვაცივ-გაგვაცხელებდა.

ეხლა კი იცითა, თქვენა:

რა ამბავ მოხდა ელოსა,
როგორ დაეცნენ ლეკები
ბაკურის ციხე-ეზოსა?

...ორი ბიჭი მოკლეს ექა, ჩარგალსა...

მიხა ხელაშვილსა მუხა ჰყავდა ეგეთი, რო გააცეტა ქვეყანა იმის ნათქმებმა. ტვინი ჰქონდა, მუხა ჰყვანდა დალოცვილი.

ალალი რო ხარ, აი, ეგ ამოვიკითხე შენში და შენსკე ვიცი დანატვრა და დანუხებაი, ეთერო, დავნუხდები, აი, ეხლა, ქალოო, შენსკე, არ მალოდინო, მალე ამოდი, მალე...

15.V.19885.

was from Mtiuleli and she was rather tightfisted. So we didn't give Father's clothes to anyone...

She looks very good in this picture, but she wasn't so beautiful in real life. This necklace wasn't hers, she had borrowed it from Tamar, Bachana's wife. She didn't have a necklace of her own.

I'm feeling awful tonight, I have a fever, and I'm too weak to drink some medicine... When I get angry, I'm harsh to everyone including myself. What can I do, I can't pretend to be blind or deaf. Sometimes I say terrible things about myself...

I can foresee the future. It's not pleasant to know that something bad is going to happen, but I have foretold good things as well.

Everything written and said in one's own dialect is good....

None of Father's descendants are like him. My father had a difficult nature; his stern look would strike terror into our hearts.

Do you know this?

How did you fighters act,
When Bakur's fort in Egho
By Lezgins was attacked?

...Two boys were murdered here in Chargali...

Mikha Khelashvili had such a muse! He wrote verses which drove people mad. He had brains and a blessed muse.

I can see that you're truthful and that's why I'm happy when you are by my side. I often miss you, Eteri, I'll miss you when you go away, so please don't make me wait too long and come back soon...

15. V. 1988.

შევედით. ახლა უკვე ჩანოლილი დაგვიხვდა. თვალდია ქერ-
საა მიმტერებელი. უღონკროდ გადმოგვხვდა...

– როგორ ხარ?

– ე გულტალიაი მქონია აჟადა, ე გულტალიაი, რავი, აბა, გუმი-
გუშისნი კით მოვკვდი.

შენ გულს არა შამაიყარო, არა, მაინც გიამბობ, მაინცა, ეთერო.
რო ვკვდებოდე, ამირანო, ეთეროს გულისთვი სამართი
წამოვდგები.

მენ და მამარეში წავედით ტყეში. მამას უნდოდა ცულის ტარი
მეეჭრა და გეეთალა. ჰოდა, მამამ ცულის ტარი მასჭრა და მე კიდე
იქა კურკოებსა ვკრეფდი. ბაჩანას ცოლმა ყავა გააკეთაო, მამაო
და ჩვენც გავაკეთოთო, მამაო...

მამჭრა მამამა ცულის ტარი. მე კურკოს ვკრეფ. მამას უთხარ:
მამავ, შენი წირიმე. მამიჭერ ესაო (წითელი რაღაც ესხა ხესა).
გოგოო, შვინდანწლას ეძახიან მაგასაო, მითხრა. ეგაო რო
საქონელს დაჰკრა, მგელი შამჭამსო. რო დაჰკრა და შაგიჭამოს,
მერე გააცოცხლებო?... იქნებ მართლა შაგიჭამოსო... აღარ მინდა,
მამავ, აღარაო, – უთხარ დაშინებულმა.

წავედით ტყეში მენ და მამაი. სახლში არავინ არ დარჩა. დაჰრეცია
ქორი და...

ჭრელი ვარია იყო. „გუგულას“ ვეძახოდი, ერთს „ნაწიას“ ვეძახო-
დი. ის მიყვარდა, ვიჭერდი და ვკოცნიდი.

მოვედით მინა. მათვალეირა მამამა ეზო-მიდამო და მითხრა:

– შენი გუგულა გაუბღღედაე ქორსა, გულქანოო. მოვრთე ერთი
ტირილ-ქვითინი. მამამ მითხრა: – საკაბეს მოგიტან, გულქანო,
შვილო, ნუღარა სტირი, რაღას უშველო...

მევენციტე ტირილი უცბათა. – მამავ, როდის წახვალ დუქანშიაო?

– შაბათს წავალ, შვილო, შაბათსაო და მოგიტან საკაბესო, კარგ
საკაბეს მოგიტანო, ზედ შენი გუგულა-ნაწიები ისხდნენ, აი, ისეთ-
საო.

წავიდა მამა და მამიტანა საკაბე კარგი. იანვართ პეტრეს დუქნით
მამიტანა. ჩემი ნათლიმამა იყო, კარგი კაცი იყო, კარგი შედეუნე
იყო.

ახლა უოლობა... წავედით მენ და მამა. ახუნის ხევზე იყო ცოტა
უოლოს ფეხები რაღაცა. იმდენს ხო ვიპოვით, შვილო, რო პირი
გავიტკბოთო. ხმელი წიფელიც იქ არი. იმ წიფლის ქვევით იყო ის
უოლი. იქ გადავიარეთ მე და მამამა. როგორც გადავჩნდით, შავი
რაღაცა გაიქცა, გულთეთრი რაიმა. მამაო, უთხარ, – შავი კატა

When we entered the room Gulkani was lying in bed staring at
the ceiling. She looked at us feebly...

“How are you?”

“It’s my wretched heart, a heart disease. I felt so bad the day
before yesterday that I thought I was going to die.

But don’t you worry, Eteri. I’ll tell you some stories anyway. Even
if I were dead, I’d still get up from the grave for Eteri’s sake,
Amirani.”

My father and I went to the forest. Father wanted to cut and hew some
wood to make a hatchet helve. So he cut the wood while I collected acorns:
“Bachana’s wife makes coffee from acorns, Father, let us make coffee too.”
Father had cut the wood for the helve, but I was still busy picking acorns.
Then I asked him to cut a branch of some tree covered with red berries.
“It’s called dogwood, girl,” Father said to me, “They say that if you strike
cattle with its branch, a wolf will eat them. Who knows, maybe it’s true.
So what will you do if you accidentally hit the cows with it and a wolf
eats them indeed? Will you put new life into them?” I was so scared that
I no longer wanted the branch.

Once my father and I went to the forest. The rest of our family had gone,
too, and nobody was at home. So a hawk attacked our chickens and
killed them. I had a favorite pullet, which I called Gugula. Another one
I loved was Napsia. I was so fond of them that I’d pick them up and
kiss them. When we returned home, Father looked around the yard and
said: “A hawk has torn your Gugula to pieces, Gulkani.” I started crying and
lamenting over my chickens, but Father promised to buy me some good
fabric for a dress. “Don’t cry, my child, crying won’t help them anyway,” he
said. Hearing his promise I stopped crying at once. “Father, when will
you go to the shop to buy me the cloth for a dress?” I asked.

“On Saturday, my child. I’ll go on Saturday and bring you the fabric with
pictures of your Gugula and Napsia,” Father consoled me.
He kept his promise and brought me some good material for a dress.
He bought it at Petre’s shop. Petre was my godchild’s father, he was a
good man and a good shop-keeper.

Now I’ll tell you how Father and I went to eat raspberries. Raspberry
bushes grew in Akhuni Ravine. Father hoped there would be at least
a few berries, if not much, and it would be still nice to eat something
sweet. The dried beech was there too. Raspberries grew right below
the beech tree. Father and I came to that place. Suddenly something

ახენი/Akhuni

გაიქცაო. შვილოო, – მითხრა მამამა, – ეგა კატა კი არაა, კვერნაა, კვერნაო, უოლი უჭამნია, უყვარს უოლიო.

აღარა მაქვ თავი, აღარა. ლამაზ ჩაიცვი, გინდა თუ არა, ლამაზო.

ყმასა სიმოკლე არ უშლის,
ვაეკაცსა დაბალაობაო...

აღარა ვარ იმ კილოსა,
ლურჯამ ჩაიკინკილოსა...

ჩემ სიტკბო ბურნითია, მე ხო არა გამიხარნია და სიმწარე უნდა ვსწიო.

მამას ვგვეარ, კაცო. ფრინველის ხორცი და ნადირის ხორცი ჩემ თავს მირჩენია, არკი სადაა.

black with a white chest crossed our path. I thought it was a black cat, but Father told me that it was a marten. It had eaten some raspberries, because martens like raspberries.

I am in no mood for dressing up, but they can't understand it. They keep asking me to put on my best clothes.

Being good not always means being very tall,
A strong and daring man can be quite small...

I'm not the same man; I've changed of course,
Now I'm too old to gallop my grey horse...

My only pleasure is snuff, I've had a bitter life, and now I find joy in smoking bitter snuff.

უყავოდ ბარანანი სადილს არ მაშვამდენ. რად მინდაო, – ბიძამ იცოდა, – მაგათი ყავაო, აიო, საუკეთესო ყავაა კურკოსიო, ალო-მლებდენ ცეცხლზედა კურკოსა, ფუჟედენ და სომდენ.

„აღარ სვენობს ე უპატრონო ამინდი, მომწყინდა წვიმა-ჩქეფის ყურისგდებაო“, დაიჯავრა და:

წვიმა ჩქეფითა. მაშინ ცხრა-ათის წლისა ვიქნებოდი. ძროხაში ვიყავ. ყველას მოუვიდა პატრონი და სახვევები მოუტანეს, მე არა, არავინა. მამა ჩარგალს არ იყო. ჩამდიოდა წკრიალასა წყალი კაბის ბოლოზედა და ვიდეგ აი, იქა... გამყინა, ძალიან გამყინა. მოვიდა უცბა ცხელი მზე. გავთბი, მომშივდა კიდევცა, ზაფხული იყო. მომშივდა და ერთი პატარა პურაი მქონდა, ისიც გამხმარი. დაფიქრდი: მე რო თბოლი არ ვყოფილიყავ. განა ეგრე ვიქნებოდიო. დაფიქრდი და ვთქვი:

რად გამაჩინე, უფალო,
რატომ არ მოედ წვიმადა,
ამითვისებდენ ღრუბელნი,
თან მატარებდენ შეილადა...

ჩემი თბლობა და მწყემსობა ემაგ ორ-სამ სიტყვაში ჩახვატე. შენა მყავდითო, – მითხრა, – შენაო, პირველად მაშინ მაკოცა. შევანადი მამასა და იმითა.

მამამ მითხრა, რო ეგაო ძალიან გენიოსური სიტყვაა. შენაო, გოგოო, ჩემზე მეტი ნიჭი გქონიაო. დანერე, როცა რა მოგაგონდეს ესეთი ქვებზე და მომიტანე, ჩავიწერო. დაბეჭდილი ყოფილა ეგა...

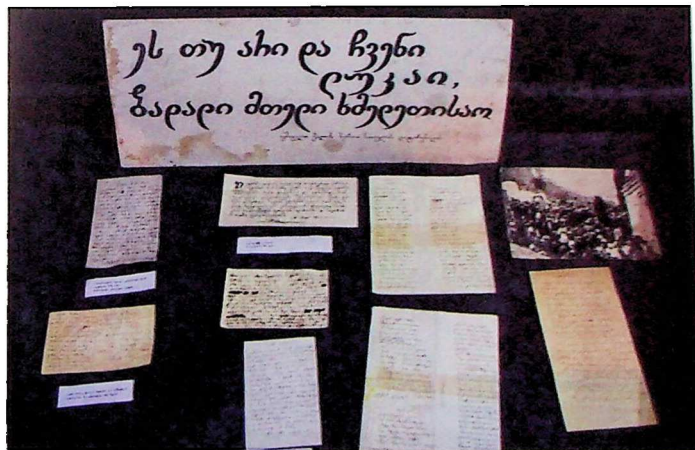
Like my father, I adore meat, both while and red, but where shall I get meat!...

Bachana's family would always drink coffee after dinner, but their coffee was different. "What is real coffee compared to this!" Bachana would say, "The best coffee is made from acorns." They would roast acorns, grind them up, and make coffee.

"This weather won't settle down, I'm fed up with hearing how it's pouring down with rain," she complained.

It was raining cats and dogs. I think I was about nine or ten years old at that time. I was grazing cattle like other children. Soon everyone except me covered themselves with the things their parents had brought them. Only I had nothing to cover myself but a thin dress. Father was away. My dress was soaked through. I was standing there and freezing. I was frozen to death. Then the summer sun shone brightly again and I warmed up and got hungry, too. I had a tiny piece of stale bread. Suddenly I thought that if I had not been an orphan, my life would have been different and this verse came to my mind:

Why have you made me human, Lord?
I wish I had been born as rain,
A child of clouds, by them absorbed.
With them in skies I would remain.

მუზეუმის ინტერიერი / Museum interior
ფოტო: ლელი ბლაგონრაჟოვა / Photo: Leli Blagorazova

დავწერდი, გაიავდრებდა, გადამირეცხდა. დავწერდი ქვაზედა, ძროხები დამიბზიკავდებოდნენ, დავდევენებოდი, მივბრუნდებოდი, ადგილი გადამიბრუნდებოდა, დავკარგავდი, ეეე!.. მამა მთხოვდა, ქვებზე წერე და მომიტანეო...

მე სუ სხვანაირად ვუყვარდი. რასაც კი შაძლებდა მამა, სუ მამიტანდა. თამარს ეთუო, ჩემ დასა, გულნატყვნა, მე ქმართას არ გამაყოლა საკერავი მაშინაო და ემ ბაღლსა (ჩემზე) – ნიკიტა ჰკბენს მაშინასა და მამამ მათუნაო. მამის მოტანილ გარმუნებს ხო...

მამამ მიყიდა საკერავი მანქანა, რვა თუმანი მიეცა მამასა, ნიკალას მანქანა, ჟეშტი რო დაგედო, არც ნემში გატყდებოდა და არც მაშინა. მრგვალ მაქოიანი, ძველი „ზენგერი“. თუმანი იყო დარჩენილიო და ბაჩანათ წაიღეს ის მანქანა, იმათ დაიხსნეს.

მახსონ იმ მაშინის ყიდვა, რას არ მახსონ. ძროხებში ვიყავ, რას არ მახსონ! აი, ეხლა რო მივლის, ემაგის დედამთილი იყო, ბესონათ კუკა ერქვა იმ დედაკაცსა. გამოიარა კუკამა და მითხრა: მამამა, გულქანო, საკერავი მანქანა მოგიტანაო. წამოვე ნიავეითა...

ქალი ეხატა სანეშის საყიდთანა. „ზენგერი“ ექვივნა. ის ალბათ იმ მანქანის გამკეთებელი თუ იყო, ალბათა, ზედ რა სურათიც ეხატა.

წელან ქათმები უნდა გამელალა და წამოვდეგ, უკვე ვეღარა ვარ, ვერა, ვრაცრაცები წარა-უგონთა...

ვეღარ ვუვლი თავსა, ვეღარა, ეთერო, ან კი მამარემს რა დაუშავა ჭეჭყმა და ძველ ტანისამოსმა, ვერაფერი, ვერც მე დამიშავებს ვერაფერსა, ვერც მე დამიშავებს.

ჩემი მომვლელი ახლოს ცხოვრობს, ხიდს გახდება. ერთ-ორ საბელს აივლის და თავის შინ შევა...

ბევრი ცუდიც მეხვია გარშემო, შინა და გარეთა... მაგრამ მე აროდის ვაშობო ცუდსა. თავის თავს პატივი არ უნდა აჰადოს კაცმა, არა. მაგით არავინ შემაქებდა, მე რო სხვა დამეგმო. სუყველა იმას იტყოდა, ქრისტიანი არა ხარ, კარგი არავის დაჰკმობსო, ყოლოი ხარ და...

წყალკურთხევას იცოდა მამამა დედ-მამათ სამარეზე წასვლა. ჩვენ ი დედაკაცი არ გაგვიშვებდა, არა. არ ვიცი ბებო-პაპათ სამარეცა. არც შემოღობილია.

I had put all my pain caused by orphanhood and hard life with in those few words. Hearing that verse, Father was deeply touched and he kissed me for the first time. He felt pity for me.

Father told me that those words were really great, and I had shown even more talent than he. "When such verses come to your mind, write them down on stones and bring them to me. I'll copy them on paper," he told me. Later I learned that my rhyme had been published. When I wrote something on a stone, it would start to rain and wash my writings off, or having been bitten by wasps in the heat, the cows would run to cooler places and I had to run after them. When I came back, I could not find the stones anymore. Oooh!... My father asked me to write verses on stones and give them to him...

I was his favorite. He always brought me things. When Father bought me a sewing machine, my sister Tamar seemed to resent it, as they hadn't given her a sewing machine as a dowry, and Father bought it for me, though I was too small to use it. He used to bring me accordions as well, I had so many of them...

So, Father bought me a sewing machine. He paid eighty roubles for it. It was Nikala's machine, very strong and durable. It wouldn't break even if you tried to sew through a metal sheet. It was an old Singer with a round shuttle. Ten roubles were still left to be paid for it and Bachana's family paid them, taking the machine with them.

How can I forget the day when Father bought it for me! I was grazing the cattle, when I came across a woman called Kuka. She came from Beso's family and was a mother-in-law of the woman who looks after me now. Kuka told me that Father had brought me a sewing machine and I ran home as quickly as I could...

The machine was called a Singer. It had a picture of a woman near the needle bar. She must have been its creator, since she was painted on the machine.

A little while ago I stood up to drive the chickens out, and I felt so weak, tottering about...

I can't look after myself any more, my dear Eten, but I'm not afraid. My father wasn't harmed by dirt and old clothes, so I won't be harmed either. The woman who looks after me lives quite near. She has to go across the bridge and walk a couple of sabelis¹² from here to her home...

There have always been ill-wishers around me, even among friends... But I've never said bad things about anyone. One shouldn't do anything

¹² A sabeli was a unit of measurement in old Georgia (TN)

ვაჟას მშობლების (საგარეულო) საფლავი
The (supposed) grave of Vazha's parents

ძალიან ლამაზები ყოფილან ისეები, ჩემ ბებო-პაპანი, დიდებული სახელობები, სანთლით საძებრები.

ილიასთვი უთქვამს მამასა: გულქანს უყვარს, ჩემს შვილსაო, ძროხა-საქონიო, დედინაცვალი მაინც დედინაცვალია, აიშურებს, რო გაიგოსო და „ეთერიანი“ ჩემ შვილზე მაქვ დანერვილიო. განმარტოებით არი ჩემზე დანერვილი, განმარტოებით. სილამაზეც თუ შეონდა, ალბათ, რაღაცა და... იმან სუ ისე გამოიყვანა, რო... მაგრამ იმასაც მიხვდა, რო ბედი არ შექნებოდა. კაცები რო დამენახა, ისე მეჭავრებოდენ და მაშინებდენ, კლდე

that's beneath one's dignity. Nobody would like me if I condemned others. They'd say that if I lived a good Christian life, I wouldn't condemn other people...

At the Feast of Epiphany Father used to visit the graves of his parents. Our stepmother wouldn't let us go with him, so I don't know my grandparents' graves. They aren't fenced around at that. My grandparents are said to have been very good-looking and of well repute, exceptional indeed.

I know my father had told Iia Chavchavadze about me: "My daughter Gulkani is really fond of cattle," he said, "And my 'Eten' is about hor, but I keep it secret because her stepmother will be jealous." Yes, this poem was written exclusively about me. I must have been pretty, and Father exaggerated my beauty in his work... He predicted, though, that I would have no luck. I used to hate men and be afraid of them. If I saw a man coming toward me on a narrow path, I would avoid him even if I had to climb up a steep rock. Have you read "The Owls", Eten? My poor father wrote it about his orphaned children. I remember how often we would wander about in the dead of night in search of the lost cattle, calling to one another. Oh, dear!..

"Won't you stay with me tonight? As if you're keeping vigil in church on asaint's day. Don't leave me, stay here just for one night, and let's tell stories, Eteri... Is that kada?"¹² I'll eat that, too... I have some snuff in my hand and it's going down my throat while I'm laying down."

"Try to be like Tushetians, boys," Father used to say. "Fine fellows like them..." He liked Lezgians too, admiring their courage.

Don't you know Zezva? He is said

To be Tusheti's pride, my friend...

There is no doubt that my father loved Khevsurians, because the bravest heroes of his works are Khevsurians:

They knock him down, don't let him rise,

To cut his throat upon the grave.

"No, I won't be a sacrifice

To this dead man," his words are brave,

"May dogs be with your dead," he cries,

"Not me, a dog will be his slave."

¹² A Georgian pastry (TN).

რო ყოფილიყო, მაინც გავივლიდი, გზას აუქცევდი...
„ბუები“ არ წაგიკითხავ, ეთერო? გგეც თავის ობლებზე აქვ დაწე-
რილი ბენავ მაშასა. „ვერ მოჰხელო“?! – რამდენჯერ ეძახ-
დით ობოლ-ობრები ერთმანეთსა დაკარგულ საქონზედა შავ-
შუალამესა. ეეე!..

ვიყვნეთ ერთადა ამაღამა, ვითომ ხატში გაგიტენებავთ, ერთი
ღამე ნუ დამანებებთ თავსა, უფრო გავერთობი, ვიამბობ რა,
ეთერო... ქადუაია? შევშვამ ამასაცა...
ბურნით მიჭერია ხელში და ჩადის ხახმაში, დანოლილი რო ვარ.

თუმები რო არიან, ისეთები იყვნით, ბიჭებო, – მამამ იცოდა, –
ყორალებო, კარგებო, ჰო...
ლეკებიც მოსწონდა, ვაჟაკებო, იცოდის თქმა.
ზეზვია, ძმაო, ზეზვია,
მთელი თუმეთის თვალიაო...

ხევსურები როგორც უყვარდა მამას, იქიდანაც ჩანს, რო ყველაზე
ვაჟაკურს ხევსურს ავალებს, ხევსურზე ამბობს, ხევსურს
ათქმევინებს:

აქცევენ ზვიადაურსა,
ყელში აბჯენენ ხმალსაო,
– არა, არ შევეწირები,
ძალდ იყოს თქვენი
მკვდრისადა,
ვაჟაკი იღებს ხმასაო...

„ფიცო“ წაგიკითხია? რა კარგია ქიჩირის საქციელი, აი, ის არი ვაჟ-
კაცობა:

...თოფში ჩაჰსვლია წყალიო,
ტყვიას არ გააქვ ჩქამიო...

„ქიჩირიანი“ კიდევაც... რო უნდა დანვან ის ქიჩირი, უნდა დანვან,
ცეცხლს გაახურებენ. ეს ხეშნიფე, თავის შვილებიც მოიყვანა, უნდა
აყურებინოს ქიჩირის დანვასა, მიიყვანეს ის ქიჩირი დასანვავადა,
ქიჩირსა... სწერე?..

(დედა, რა გული მქონდა ბაღლსა, შიში არ ვიყოდი!).

რალაცა ველარ ვიცი ეგ სიტყვა, რალაცნაირადა შეკითხვა.

კიდევ იმღერებ, არაო?
ძალიან კარგად, ქიჩირი
ვითომ თავის შინ მჯდარაო,
დაგზავნენ თავის მონანი,
ჩონგურ მაიბათ ჩქარაო.

Have you read “The Oath”? Kichiri acts like a real hero, his deeds are
so daring:

... His gun is drenched, now it is mute,
Now no more bullets it can shoot...

The poem about Kichiri is good indeed... They are going to burn him
alive and build a fire. The ruler of the Cherkezians has brought his two
sons to watch Kichir be burnt to death. So they bring him to the fire...
Are you writing?

(My God! I wasn't scared of anything as a girl. I didn't know what fear was!)

I don't remember well, I think it sounded like this:

Still want to sing for us, don't you?
Why not? Kichiri won't mind singing,
He's calm and ready to get through
The trial, slaves will quickly bring,
A panduri, and he'll play the tunes.

Suddenly he catches the ruler's sons and jumps with them into the fire.
Kichiri's enemies were mocking him asking if he would still sing: “Still
want to sing for us, don't you?” This section was written so well, wasn't
it? And Kichiri was a real hero.

**“I'm not sleepy, I take sleeping pills to fall asleep. You make
yourself at home. Eteri, if Lukai's wife comes to spend the night
here, move closer to me.”**

30. V. 1988.

**The power went out and it took us a lot of trouble to find an oil
lamp... “Put it near me, please. You sit down and write, let us not
waste time,” Gulkani asked me.**

In the morning she seemed to be in better spirits.

I asked Father to buy me silk cloth, because I had seen other girls
wearing shirtfronts and I wanted to have one, too. About twenty eight
inches of that fabric cost sixty kopecks, and it was very thin. So I asked
my father for the silk cloth, from which my stepmother would sew me
a shirtfront. Father promised to buy it at the shop, and he kept his
promise. He bought me some fine silk. It was crimson and if you puffed
it out, it would stick to your hands. My stepmother sewed a shirtfront
for me.

When I grew up I also learned how to sew a shirtfront. It was a sleeveless
garment having a lining. It had to be stitched by a sewing machine or
embroidered by hand. Embroidered ones were more beautiful. I was

დასცემს ხელს ხემწიფის შვილებს ორივესა და გადაფრინდება ცეცხლშია ხემწიფის შვილებიანად. გულს აცინებდენ... რა კარგა გამოყვანილი, კიდევ იმღერებ, არაო? აი, ვაჟაკი.

რას ვიძინებ მენა, ძილის წამალი მაქვ, იყვნით, როგორც თავის სახლში, ისე, შენ ჩემთან ჩამოიძვრიდ, ეთერო, თუ მოვიდა ლუკას ცოლი აქ დასაძინებადა.

30.V.1988 წ.

სინათლე გამოირთო და ძლივს მივაგენით კენაპებში წავითს ლამაზს... აქ, ჩემს ახლოს დადგი, დაჯე და წერე, ნუ მოსცდებიო... დილით ცოტათი გამოცოცხლებული შეჩვენა.

მე ვუთხარ მამასა, როსუ დარაიას საგულები აქვს ემაჯ ქალებსა და მენც მინდაო. სამ აბაზ ღირდა არმინი, წერილი იყო, წერილიო. მეც მომიტანე, მამო, საგულეს შემოკერავსო დედაიო (დედინაცვალი). მოგიტან, შვილო, მოგიტან, ღუქანში როცა წავალო. მაგიტანა შვინდისფერი წმიდა აბრეშუმი, ისე ბუვდებოდა, რო ხელზე მენებებოდა, თხელაი, შემოიკერა დედინაცვალმა.

მენც ვკერავდი დიდობაში. სარჩულიანი უნდა შეკერილიყო, უსახლო. დაფრელებულიყო ან კანვითა ან მაშინითა. ვინც კანვა ვიკოდით, კანვით ვობდა. მე ვიკოდი კანვითა, ავაყოლებდი ყვავილებსა, რო!..

ვინც გათხოვდებოდა, ან უნდა დარაიას კაბა სცმოდა და ან ტერნოსი. ტერნო ექვიენა ფარჩასა.

ახლა ტერნოს კაბა მაშინდა. აბა, უთხარ მამასა, იქნებ მაშინდარსო. ვაიმე, რა ჩემ ქვავზე იყვის მამაი!.. ის რო მაშინკერა ი დედაკაცმა, მივე და მამას უთხარ: – მამო, ტერნოს კაბა მინდა, მაგ დარაიას ტერნოს კაბა შეუხდება, ხო მაშინდარო?

კიო, – მოთხარ მამაში, – შენ ძროხებს კარგა მაუარე, ყანა-მამული არას შაჰმევირო, არ გავიგონო, მეველემ ძროხები დაგიტესტოსო და მოგიტანო.

წინაც იცოდა მეველემ: მაიყრიდა ყანა-სათიბში შესულ საქონელსა და სანამ გირაოს არ მიუტანდა, რასაც მოსთხოვდა პატრონსა, საქონელს არ გაატანდა...

ვაიმევე, თირკმელი მტკიოდა! აი, ექვ იყის ემაგის წამალი, ჩემ სკამთანა, ეზოში ამოძვრება. ხვალ გაჩვენებ, ეთერო, დედალი უნდა იყოს მელაკუდაი, თეთრყვავილიანი მამალია და თირკმელს არ უშველის, არა. მარტო გადაბურჯული ფოთლები უნდა იყოს. ევაა თირკმლის წამალი, მაგის გამოწყევი. მდუღარე წყალი უნდა დაასხა, თბილად შეფუთო და მერე სვა...

good at embroidery and used to make beautiful flowers.

Brides had to wear either silk or satin dresses.

Now, having a silk shirtfront, I wanted a satin dress. I decided to ask Father to buy it for me. My goodness, how Father used to submit to my will!... When my shirtfront was ready, I asked for a satin dress. "Father, won't you buy me a satin dress?" I asked him, "It will go perfectly with the silk shirtfront."

"Yes, why not," Father said, "If you take good care of the cows and ward off cattle from our crops, if you don't let the fieldwatchman take our cows away, I'll bring you a satin dress."

In the past if a field guard found the cattle grazing in cornfields he would take them away and the owners could only get their livestock back after paying the fine...

"Oh, my kidney hurts! You will find the cure for it in the garden, near my chair. I'll show you tomorrow, Eteri, it's called foxtail, but we only need female plants, not males with white flowers. Males cannot cure kidney pain. Female foxtails have no flowers, just bushy leaves. That plant, its tincture is used as medicine. You should pour boiled water over the leaves and cover them to keep them warm, then drink the extract..."

Father brought me a satin dress. I was only eight at that time, still a child...

Then I asked for some ankle boots. Father promised to buy them, too, and he really did. He brought me boots with golden braids. Their backs were braided up to the ankles. Those braids were called gold threads.

When Father came home I rushed out to meet him. He was riding a horse with a bag on its saddle. I ran to my father, but couldn't dare to ask him what he had brought. Father took the saddlebag off the horse and entered the house. Then he took out the boots braided up to the ankles, the boots with gold threads...

He wouldn't let anyone into his room, as he loved being alone. Only I was allowed to enter there. He would read his writing to me, then turn to me to see if I had understood it. I remember being by his side while he was writing "The Cliff and the River". When he read it to me, I jumped to my feet and exclaimed: "Oh, my dear father!" "Why, my girl?" he was smiling. "You've written it so well!..." I still love that poem.

Alas! Many hopes are disappointed, good times pass away, and many who used to be happy are ruined.

If someone made me angry, I'd make them regret it! I'd turn into a shrew, a real witch!

Having such fine clothes I felt really pleased with myself... I remember I got it into my head that the next day I would go to the pasture dressed like a bride. I was so excited that I couldn't sleep at night. How could I sleep knowing that I owned such things! Only once in my life did I have those kind of clothes, just once and no more.

So, the next morning I set out early and emboldened by my new attire, let the cows walk where no one was allowed to step – in the vegetable

მამიტანა ტერნოს კაბაი მამამა. რვა წლისა ვეცდებოდი, ბაღლად ვიყავ. ბაღლადა...

ახლა პოლსაპოშკები მომინდა. მითხრა, მოგიტანო. მომიტანა მამამა. სირმა ეკერა წვერებში, ჭიბა იყო. ერთმანეთში იყო გადახვეული და უკან კოჭებამდე სირმა ეკერა, ოქროწყალაი. ძველად ოქროწყალას ეძახდნენ.

მამა მოვიდა. გავარდი მენა. ცხენით მოვიდა, ხურჯინი ეკიდა... ვაიმე, ჩემო მამაო! – გავვარდი მენა, ნეტავ არ მომიტანაო, მაგრამ ვერ უბედავ. ჩამაჰხსნა ხურჯინი ცხენსა, შემოიტანა და ამომიწყო პოლსაპოშკები, სირმიანები, კოჭებამდე ოქროწყალაიანები...

არავის არ უშვებდა თავის ოთახშია ადვილად. მარტუას უნდოდა ყოფნა. მე მიშვებდა. ნაიკითხავდა, მემრე მობრუნდებოდა და მე მცდიდა, ესმის ნეტავ ავისა და კარგისაო? მემრე, „კლდე და მდინარეს“ რო სწერდა, მე იქ ვეჯექ. ის წამიკითხა. გამოვფრინდი და – ვაიმე, გენაცვალე, მამაო! – უთხარ. – რა, გოგოო, რა იყოო, – ილიმოდა. რა კარგა დასწერეო... ეხლაც მიყვარს „კლდე და მდინარე“.

ეი! ბევრს ნაუვა იმედი და კაი დრო. კარგა ნამყოფი გაუბედურდება. იმნც გამაჯავრებდა, ქალოოო!... როგორი ვიყავ, რა ვიყავ... აღქავი ვიყავ.

თავი თუ მომეწონა... მახსონ, რო ვერე ვიფიქრე: ხო პატარძლებს აცვია ვერე, მე ძროხაში პატარძალსავით გამოჰრანჭული წავალო. იმ ღამეს არ მძინებია, არა, მახსონ, სიხარულისგანა, ტერნო-დარაიების პატრონსა. ისეთი ჩასაცმელი აროდის აღარ მღირსებია, აღარა.

ჰოდა, მეორე დღეს ადრინად გაუშვი ძროხები და თავის თავი ძალიან გამიგულადა. რაზედაც ფეხითაც არ გავლევდნენ, იმაზე ავაჩინე ის ძროხები. გამამივარდა ჟამურანთ შაკერე, ოცდარობის წლისა იყო, უკვე გათხოვილი, ქმართან წასასვლელი. ავაჩინე იმათ ბოსტანზე.

– შე მინა-წყალოო, სად მოგიდის ე ძროხები, განა ჩემ ბაკში უნდა მაჰყარო, თავის ბაკი გიტალიდებათო.

– დაიკარგეო! – დაუძახე. – თორო დაგაყრი ქვებსა და ამ სახლში მოსვლას დაგანატრებო... ვა, დედოფალი მგონავ თავი!

... აი, შე მინის გამდნაროო, მამა რო ტერნოს კაბებით გავლევსო!.. მე მივფრიალებ. დედოფალი ვიყავ ჩემ ჭკვამი. საღამოს ჩვენს მოვიდა ე შაკერო და ეუბნება მამამესა:

– ე, მინა-წყლად გავლილი, ესაო, რა გყავთ ეს მინის გამტვერ-წყლებულიო. მოგიკოხტავენათ და აღარ დაგვერიაო!

მერე მამამ უთხრა, რო ეგ ბაღლია, შენ დედაკაცი, რათა სწყველიო.

– აი, მინამ ჩამოგაბნისოო, მამამ ტერნოს კაბა ჩაგაცო, დარაიამი მოგროთ, ე ძროხები მე რას მომიყარეო.

დაჭრილი ვარ, ორი ნაბეჭუთარი მჭირს თავშია. მთავრობამ ათას ხუთასი მანეთი მაჩუქა მამის იუბილეზედა. მომადგნენ ორნი:

garden of the Zhamurashvili family. The twenty-two-year-old Shakere, who had already gotten married and was soon going to her husband's place, rushed out of the house and pounced on me:

"God damn you! Where are you driving these cows! Are you going to let them into my pen when your pen stands empty?"

"Get lost," I answered, "Or I'll throw stones at you and you won't dare show your face here again..." I thought I was a queen.

"You little devil! Why, Father has brought you a satin dress to wear!..." I walked off, my dress swirling around carelessly. In the evening Shakere came to our place and complained to my father. She said that I had behaved so badly because of my new clothes.

"She's still a child, while you're a grown-up woman, don't be angry with her, don't curse her," Father told her.

"Damn you!" She continued, "Did you drive your cows into my garden because your father adorned you with satin and silk?"

I was once wounded. I still have two dagger scars on my head. At Father's anniversary the government presented me with one thousand five hundred roubles. Two people came to my door: a boy and a girl. The boy told me they were hiding from his family, because they didn't want him to marry that girl. "We love each other, please have pity on us and let us stay here overnight," he begged me.

Lord! How ugly that woman was! She had green eyes, thin hair like grass, and extremely high cheekbones which made her resemble a horse...

That day I had brought some hay and was very tired. I was sitting in front of the stove wearing a tattered coat. I had the money in a pocket of that coat...

Later I saw that they were behaving somewhat strange, throwing daggers. I was busy scutching and went to bed late. They got up and started whispering. I gave a cough and they went back to bed... Who knows, maybe my eyes hurt because I was wounded in the head then... It's them who took my money. But I have a very strong watcher – my guardian angel – and I'm sure they wouldn't benefit from my money, and what is more, I don't think they are still alive!

Smoke also damages my eyes. I used to knit socks with seams, now my eyes are not good enough for that. When it's windy the room is filled with terrible, choking smoke. Twice I had a narrow escape, I just ran outside...

A fellowvillager came to me asking for money. She said her husband had sent her to borrow one hundred roubles from me. I was surprised:

ქალ-ბიჭი, ამ ბიჭმა მოთხრა: ეს ქალი ჩვენებს არ უნდათ, ცოლად ნამოვიყვანე, გვიყვარს ერთურთი და შეგვიბრაღე, შეგვიფარეო. აოო, რა ყროლი იყო ის ქალი! მწვანე თვალები, როგორც ბალახი, თხელი თმა, ყბები გაჰყიდავდა ყურების გასწვრივ ცხენივითა... თივობ ვიყავ იმ დღესა... დაღალული მოვე შინა. ფერთან ვიყავ ჩამომდარი, ჯიბეშია მქონდა ის ფული, ერთ შემობღვნილ პალტოში მცვა, იმის ჯიბეშია...

ბოლოს ვატყობდი, რო სხვანაირები იყვნენ, ბებულებს ისროდინ. გვიან დავწვე, ვერდი. ადგნენ, ჩურჩულებენ, ჩავახველე, ისევ დანვინ... ეს თვალები, ვინ იცის, იმითა მტკივა, თავი რო მაქვ დაჭრილი... ის ფული იმთა გაიტაცეს, ევე! მე ისეთი ანგელოზი მყავ რო ისენი ვერ გაიხარებენ, არც იქნებიან ცოცხლები ეხლა, არა!

შამიშინა ბოლმაც თვალები. წინდასა ექსოვდი შიბაინსა, ეე, ეხლა ბოლმა გამიფუჭა.

რო დაუბერავს, ისეთი ბოლი დადგება, რო იტყვიან, მელას ახრ-ჩობენო. ორჯელ ძლივ გავასწარი კარებში, კინალ მოვიგდე...

ერთი აქაური მომადგა: ჩემმა კაცმა, ასი მანეთი გამომიგზავნოს გულქანმაო. როგორ გაქვთ გაგებელი, მე ბულაღური ვარ თუ ფულებს ვჭრიო, – უთხარ. დამტყუნა ის ასი მანეთი. გაბითურდება, გაუგონ ეგ ძაღლობა, მე გაუგებინებ, რასაც ჰქვინ სასაცილოობა!

ის კი შამრცხვება, „ქალბატონო“ რო მეტყვიან. ეშმაკით რო ეზივარ, არა მაქვს პირი დაბანილი, გრძელი ფჩხილები, საბრალოობაში ვარ და „ქალბატონო“!..

ლევანის ხსენებას თანთან უფრო ვეღარ ვიტანო, – ამოიგმინა. ანგელოზი იყო, ანგელოზი, ჩვენი ლევანი. პირ-კბილი ჰქონდა ისეთი, რო თვალს ვერ მოწყვედდი. არა ჰყვანდა კაცი ქრისტიანი გვერდს მყოფელი და გადამრჩენელი, ნუ გაიხარონ, დაღუპეს ლევანი. დარჩა წერილმწილი.

ლევანის მზესაცა და მამის სულსაც გეფიცები, ოცდაათის თივისას სთიბდა დღემი. სთიბდა, ხვეტდა... ეხლაც რო გაიხსენებენ ზოგ-ზოგი, ტირილს დაიწყებენ...

ერთხელ ნამაულავ ექვსი თივა ლევანსა კავ-საბლიანები. დასძლო-ლია გაყინულზე, საგულბელიდან მშვიდობით ჩამოუტანია ქალაში. ვიღაცას ეყურნა, გაჰკვირვებოდა.

შევაბამდით მე და ლევანი ხარებსა მარტულითა, ორ-ორ თივას გამოვაბამდით, ერთ კავზე გამოვაბამდით და მოუძლოდით. აშრო-ბამდე ჩამოვიტანეთ ის თივები.

"Do you think I am an accountant or that I mint money?" I asked her, but she still managed to wheedle the money out of me. If people learn about her swindle, they'll rub her nose in the dirt, then she'll see what it is like to be fooled!

It is so embarrassing when people call me "kalbatoni." "I'm sitting with an unwashed face, unkempt fingernails, looking miserable, and they address me as "kalbatoni!..."

"With time it becomes more and more painful to me when somebody mentions Levan," she groaned.

He was a real angel, our Levan. I remember his perfectly shaped mouth and teeth. There was no one to help him and save his life. May those who destroyed him be cursed by God. His small children were left without a father.

I swear by Levan's name, I swear on my father's grave, that he could mow enough hay for thirty haycocks. He would mow and sweep... To this day people cannot talk about him without crying...

Once he took six haycocks tied up by a rope and hooked and dragged them safely down the icy slope to the grove.

Whoever saw him was amazed at his skill.

Levan and I harnessed an ox to a cart, tied two haycocks to the cart, attached one more with a hook, and then drove the ox home. We did that twice and managed to bring all the haycocks home before they got dry.

თივები / Haycocks

⁴⁴ "Kalbatoni" is a polite form of address for women in Georgia, like madame (TN).

ეს ქაქუცა მოსულა ჯარითა. მთას იქით უნდა გადავიდეს. ლევანი მალაროსკარში იყო კომისრად. ლევანის კაბინეტის წინ ჭალა იყო, დიდი ჭალა. კირჩხები მდგარა თივისებზე (მე არც ჩემს გავმართლებ, არაა! მამაჩემი იყო ემ ხასიათისა, შეიძლება იმით უყვარდო), მწვანე თივის კირჩხებით სავსე ყოფილა ის ჭალა, მოსულან ღამე და გაუშვე იმ თივებზე ქაქუცას რაზმსა ცხენები. გამოუქმავ ცხენებსა კირჩხები, რომ გამოუქმავ, გამოჩენილა პატრონაიანი ყუთები. იმით ჩაუჭირეს ლევანსა, რომ შენ წინ იდგა ის კირჩხები და ის პატრონაები ხო ქაქუცას რაზმისააო და შენ ეგ როგორ არ გეცოდინებოდაო...

ფშაველი დედაკაცი შემოვიდა გულქანის თვალის დასავლეთად. – რას შემეშინდეს, უნდა მოვკვდე, ერთხელაც იქნება. მაშინ კი შავშინდები, რომ წამდვით ვიტყვი, ეხლა კი ვკვდებიო. გინდა რკინის გული ჰქონდეს ადამიანსა. მე ვიცი, ვგრძნობ, შავკრთები, შავშინდება...

თიანეთში ჰყვანდა ლევანი. მეც იქ ვიყავი. დამიძახეს, ეს ლევან რაზიკაშვილი ვინ არიო, დახვერტილების საიში სწერავო. სიზმარი ვნახე. მე არ ვიცოდი, ლევან დახვერტილ იყო თუ არა. სიზმარში ვნახე: კაცი რაიმე მეუბნება, რომ აი, თქვენ სახლს ზემოთ რომ ესკალაიო, გუდა ჰქონდა და რადარ ეპატრონები, შენი გუდაა და რადარ ჩამოჰხსნით. მეორედ რომ ვნახე, მომაგონდა, სიზმარში ეს კაცი მეორედ ვნახე და ერთი ავიარო და ვნახო, რა გუდას მეუბნებო, ავიარე სიზმარში და გუდაში გულ-ღვიძლი იყო. ის ესკალაი პატრონაები იყო, ის გულ-ღვიძლი ჩემი ძმა იყო. აი, ესეთი კუდიანი სიზმარი ვიცი. აბა, რომ იციან არა არიო, როგორი ლიშმანი სძე ემ ჩემ სიზმარს!

კომპოტი სვიო, – მტყუიან. სად მოვიყოლო კომპოტი მენა, რამდენიც ხახა გამომიშრება.

თუ ენერგია არ გამომეღვება, არაფერი მომკლავს, მართო ის მაშინებს, რომ დავიტანებო.

ჩემი კარგი გვარ-ჯიში საიქიოსაა და რაზე ვიდარდო, აქ ვისდა ვხედავ ისეთსა, რომ ჩემი გული დაასვენოს...

ბაღლობასა? მტყუიან ერთი კარგად ლევანი მე.

უშანკო და უჭუჭყო, ბეჩაი ისა! თურმე მაინერა ლევანმა, რომ ეკირია მოვალე და დაღუპვის ამბავი მოხვლოდა. რომ დახვერტიეს, განა დაასამარეს. ვის გააგებინეს, სად დახვერტიეს, რა ჩაადინეს, რა მაადინეს... ვაიმე, ცხენით წამოიყვანეს თიანეთიდანა. რაჩიგ

Kakutsa Cholokashvili wanted to go over the mountain with his squad. Levan served as a commissar in Magharoskari Village. The windows of his office looked out onto a big grove. The grove was full of haystacks (I'm not going to justify Levan because he was my brother, I'll never do that! My father had the same character, and perhaps that's why he loved me), so at night Kakutsa's people let their horses graze in the grove. When the horses devoured the haystacks, the boxes full of ammunition became visible. Levan was arrested: "Did you not know that the ammunition belonging to Kakutsa's followers was hidden in front of your office?" they asked him...

A Pshavian woman came to see Gulkani.

"Why should I fear? I know that I will die one day, sooner or later. Only at the moment when I feel that I'm dying, I'll be frightened. Even very brave people are scared of death, and I know that when my time comes I'll be scared..."

They held Levan in Tianeti. I was there too. They called me and asked me if I knew Levan Razikashvili, who had been sentenced to death. I had a dream. I didn't know if my brother had already been shot or not, but in my dream I saw a man who told me: "There's a bag hanging on the sweetbrier bush up there, above your house. It's yours and why don't you take it off?" I saw the same dream twice. Then, in my dream I went up to see what it was. It was a bag with a heart and a liver. So the sweetbrier berries were cartridges and the heart and liver were my brother's body. That was my fateful dream. And they say dreams mean nothing. See how my dream came true!

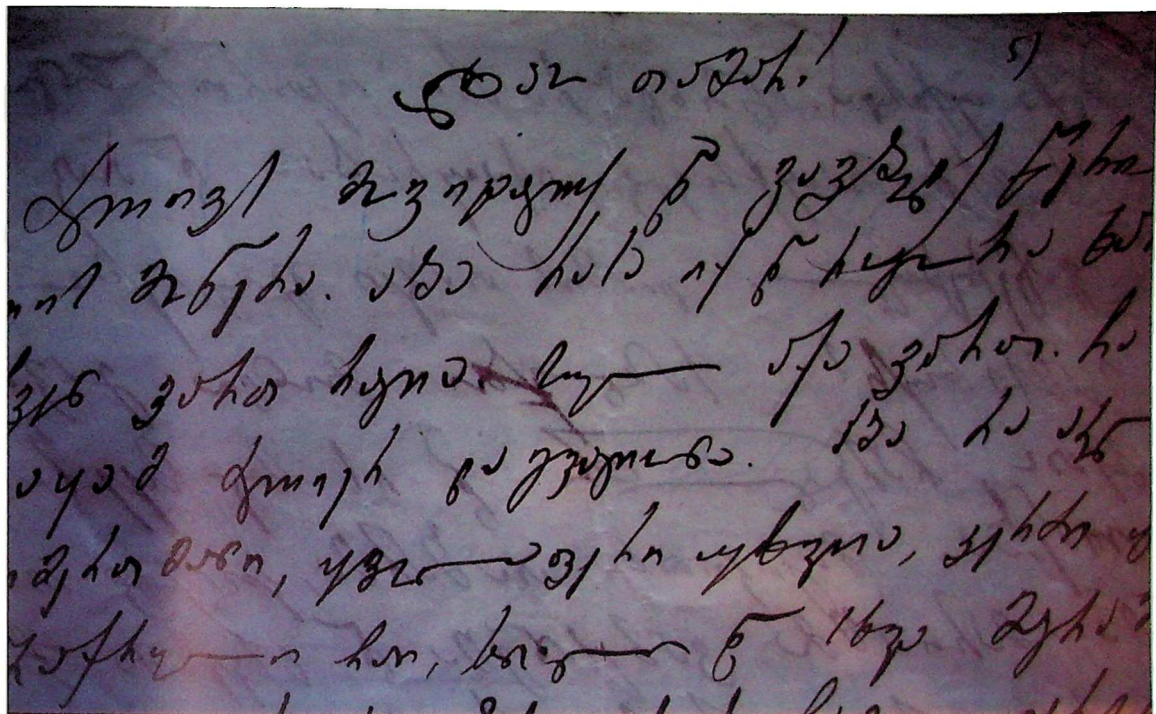
They tell me to drink stewed fruit compote. How can I get compote every time my throat gets dry!

If I'm not drained of all energy, I won't die. I'm only afraid of suffering.

My nearest and dearest people are in the other world, who is left here to delight my heart!...

In childhood? Yes, Levan used to beat me.

How innocent and pure he was! My poor brother! He wrote to his family that he would visit them soon and they learned about his death. After he was shot they didn't tell us what they had done with his body, if they had buried him properly, and where his grave was... They brought him from Tianeti by horse. My goodness, how his shoulders were shaking! Woe is me, his sister!

ფრაგმენტი ლევან რაზიკაშვილის ბარათიდან
Excerpt from Levan Razikashvili's postcard

ესწებოდა იმის ბეჭები ცხენზედა, ვაი შენ დასა და მინაი!
მე თიანეთში ვნახე, ცხენზე შეესვა, გამოვაცოლეთ თვალები და
ჩვენ იმას რა მოგვაკონებდა, რო უკანასკნელად ვხედავდით. ვაი,
რამდენი ძნელი მერეგება ადამიანსა! გამოგვხედა, არა გვითხრა,
არა, არაფერი...
არა ჰქონდა დაკითხვა, არა, ეგრე გამოიყვანეს და მოკლეს ნადი-
რივითა, არ იფიქრეს, რო ემ კაცის შვილია და გვითხოთ, მტყუარია
თუ მართალიო და... ეეე, დაიგმინებდა, გადებრუნდებოდა მამაცი
საფლავშია, ერთხელ მკვდარი კვლავ მოკვდებოდა.
ვაი შენ დასაცა და მინაი, ლევანო, მინაი!...

რა ვნახე, ქალო, ეხლა რამა ვნახე, ერთი თვე იქნება, სიზმარი:
ჩვენი მეზობელია, აქაურია ის დედაკაცი, შამოვიდა ექა... ფრუშკის

I saw him in Tianeti on a horse. We followed him with our eyes. Could
we imagine then that we would never see him again? Oh dear, how
many severe trials one has to undergo in one's lifetime! He looked at us
and said nothing, not a word...

They didn't question him, just took him outside and killed him like a
beast, paying no heed to whose son he was, making no attempt to find
out if he was guilty or not... Dear me! Poor Father must have moaned
and turned in his grave, he must have died once more.

Woe be to your sister, Levan, damn me!

Dear, dear! What a dream I had! What I saw in my dream last month!
A woman who lives nearby came into this room... It was Salome,
Prushka's daughter-in-law. I was holding a heart in my hand, but I didn't

შვილის ცოლი ვნახე, სალომე. გული მიჭერავ ხელშია, რავი, რის გულია. მიჭერავ ხელშია და ოთხადაა ის გული დაჭრილი. ეს დე-დაკაცი ღვიძლსა ჭამს. მომანოდა მენცა ი გული. უნდა შემეჭამა და აღარ შევჭამე. ი. დიდი ღვიძლი დევ კედელზედა, ის ავიღე, პატარა ნაგლევიც ავიღე.

ამ სიზმრის შემდეგ აქური ბიჭი მოკლეს თავის ამხანაგთან ერთად. ფრუშკათ სალომეს მულმაც თავი მოიკლა და... ერთი ნაჭერი აკიდე დარჩენილი. ერთი ნაჭერი გულისა...

ველარ ავდეგ, ველარა, ველარა. მტკიოდეს ხორცნი, მტკიოდეს. ტყავი გადმოვიღე და იმაზე დავეუ მუხლითა. აბა, ესლა დაფიქრი, რის ექთანია, რო სატკივრის ამოცნობა არ იცის, რატო არ მითხრა. თვალების წვა ამან იცის, იმან იცისო. მე ვგულისხმობ, რო ეგ არის უფრო თირკმელებისა ან გულისა, რო დამირუმბდება ეს ფეხები, წვივები...

ქალო, გულთმისანი ყოფილა ი დედაკაცი, გულთმისანი. ჩემი მოსახელე, ჩემი ბებო გულქანი. გასათხოვარ ქალს სიზმარი უნახავ: ქალი ვიყავი და ვიციდი, რო ჩარგალს იყო ჩემი ბედიო. ოქროს ვაჭვზედაო ხუთი ბიჭი გადი-გამოდიოდაო. შერე ოთხნი ჩამოვიდნენ. ერთი დარჩაო. ვიციდი, რო ჩარგალს გავთხოვდებოდიო. ბებიაჩემი მეცნიერზე მეცნიერი ყოფილა. გონიერზე გონიერი.

ზოგს არა სკოდნია, სიზმარი რა არი. რალაც ჩვენი პატრონი, ბატონი არი, ჩვენი თვალები იმას ვერა ხედავს.

როგორი შესანიშნავი საყურებელია ეგ ჩემის ბებოს სიზმარი! სანამ ის ცოცხალი იყო, სუ სასმლიანობა, სახინკლე ქვაბი ვაჭვით ჩამუხდელიო. სიკვდილი არ უნახავ იმათაო. სუ სიმღერა, სუ გახარებულნიო, ეეე!..

ქუთაისის რომელიღაც საშუალო სკოლა მოვიდა ჩარგალში. შემოვიდნენ. ვაჟას შვილს ისე გაუარეს, როგორც ექსპონატს, არავინ დამშვიდობებია, მოვალეობა მოიხადეს. ხელი ჩაიქნია გულქანმა: სიყმით-სიბერემდე სწავლაზე დადიან, ცოდნაზე დადიან და ის არ იცოდა, რო კარგა იყავო! – თქვან... შემოვიდა იმავე სკოლიდან სამი ბიჭი: როგორ ბრძანდებიო? – აი, ეგრეა წესიო!..

know whose heart it was. It was cut into four pieces. The woman was eating a liver herself and she passed the heart to me. I was going to eat it, but then I changed my mind. A big liver was hanging on the wall, I took that, I took a little piece, too.

After that a murder was committed in our neighborhood: they killed a boy along with his friend. Soon Salome's husband's sister killed herself and now... one more piece is left, one piece of that heart...

"I couldn't get up. My entire body aches. I took a pelt, spread it, and sat on my knees. Tell me, what's the use of a nurse if she cannot tell what you are suffering from! Why didn't she say what causes burning eyes? I think that my feet and shins feel swollen and heavy because there's something wrong with my kidneys or heart..."

Listen, that woman must have been a real clairvoyant. I'm speaking about my namesake, my grandmother Gulkani. When she was a maiden, she already knew that she would marry a man from Chargali, because she had a dream. In her dream she saw five young men walking on a golden chain. Then four of them got off and only one was left. "I knew I would get married in Chargali," she had told us. My grandmother was known as a wise woman, she had a really bright mind.

Some people don't understand what dreams are. They come from something that's above us, like our master, but we don't see it.

What a wonderful dream my granny had! Indeed, her life was full of joy, and her house was full of guests drinking and merrymaking. The big pot for cooking khinkali was always hanging on the chain. The happy family was even spared by death, only songs and laughter were heard in their house...

Pupils from some secondary school in Kutaisi arrived in Chargali. They passed by Vazha's daughter as if she were a museum exhibit, none of them said goodbye to her. One would think they were just doing their duty visiting that place. Gulkani waved her hand dismissively: "They study from childhood to old age, but still don't know that they should say goodbye when leaving..." Then three boys from the same school came in: "Hello, how are you?" they asked Gulkani. "That's how everyone should behave!" she said approvingly...

უყვარდა გაზაფხული ძალიანა მამასა. ერთი ხე ჰქონდა არყისა, ის არავინ მომიჭრათო, – ეტყუოდა ხალხსა. რადა, ლუკაო, – ეტყოდნენ. ეგაო, იმითაო, რო ჩვენი მახარობელია, ცოდვაა, არ მოჰყრათ, გაზაფხულის მოსვლას ეგ მაგებინებსო, დიდხანს არ დაჰლევს, ნახევარ კვირაში სე გამწვანდება არე-მარეო. არც არავინ მოჰყრა. სე იმის გამწვანებას იყვის ჩაყურადებული. ემა რუსაანთ ბესოს სახლის იქით იყო, გორის ძირში. ეძლა აღარ ვიცი, თუა.

მახველებს, სუყველა ბებრისთვი გამოტყვრება და გამოძვრება, – ჩივის გულქანი.

უნყვეტლად შემოდინა ექსკურსანტთა ჯგუფები. მე მეკითხებიან ჩემად, რამდენი ხანია, რაც ჩანვა, რამდენი წლისაა. გულქანს არ ესმის ჩურჩული და...

– რას ამბობენ, ძალიან ავად არიო? (თავისთავზე).

მაიცა, მაიცა, ფშაური ლექსი მამაგონდა:

მოდო, თუ მამავალი ხარ,
მამწყინდა შენი ლოდინიო,
თუ ამაღამაც არ მოხვალ,
მინამ დაგიგოს ლოგინიო....

– ბეჩავი, ბიძაი, თედო ბიძაი. რა ვიცი, აბა, მოკლეს კი და... აბა, რა ვიცი, ხან რას ამბობენ, ხან რასა, რა გაიგება. ფუტკარი მოჰპარესო, მასწავრაო, რომელმაც მოჰპარაო, ჯიბრით მოჰპარაო, ჯიბრითაო, თედოს ქალი მოსწონდა, უარი უთხრა თედომ, არ გაატანაო, რომენიც ქალი მოსწონდა, ისეთი ლამაზი იყოო, რო დადევ და უყერეო... გუგულია... იქ ქურდის ძმა მოკლა თედომა. ვითომ გზაშივე დასწევციყვნენ იმ კაცის მოკვლის მერე და მაშინვე მოკლესო...

მახსონ თედოს სიკვდილი, განა ძალიან ადრე იყო. ბიჭი არა ჰყავ თედოსა. ერთი ქლეტმა მოკლა, გულქანი ექვივნა, ქლეტით მოკვდა. ოქროს მენდალზე დაამთავრა სკოლა, მაშინ თედო ცხოვრობდა ხელთუბანში. ორი ქალი კიდევ ჰყავ: გუგული და ნინაი თედო ბიძასა.

სკივრში ჰქონდის ი დედაკაცსა ჩაკეტილი ხორაგი. კლიტე ედვის იმ სკივრსა, კლიტე... ეგეთი დღე აროდის მახსონ. ლუკმა-პური რო გაგწყნდომოდეს. ხო იცი, ბაღლებსა თავის ნებაზე არავინ გვაყმევდა, უფრთხილდებოდენ.

თუ წისქვილებს დაჰყინავდა, მაშინ კიდევ კარტოფილს მოვხარ-შავდით...

Father loved spring very much. He had his favorite birch tree and asked everyone not to cut it down. "Why, Luka?" they asked. "Because it's a herald of spring, seeing it I feel the arrival of spring," he'd tell them. "Soon after it turns green, new grass and buds appear everywhere." Anyway, people honored my father's request and the tree was spared. He used to watch the tree carefully waiting for it to turn green. The birch grew beyond Beso Rusulashvili's house, at the foot of the hill. I don't know if it is still there.

"I've got a cough. Once you're old, all kinds of illnesses begin to trouble you," Gulkani complains.

The flow of excursionists never ceases. Seeing Gulkani, they're asking me in a whisper how long she has been in a bed, how old she is... Gulkani cannot hear them well and is asking me:

"Are they saying I am seriously ill?"

Wait, I've remembered a Pshavian verse:

I'm tired of waiting, come tonight,
Come to my place, for you I crave,
If you don't come this time, may you
Instead of bed lie in a grave...

Poor Uncle Tede. I don't know exactly what happened; I only know that he was killed. People used to say different things about him: some said that he caught the thief of his bee hives red-handed; that the man was stealing the bees out of spite, because he liked Tede's daughter and my uncle had refused to give her in marriage. Tede's Gugula was said to be breathtaking in her beauty... So, as they said, my uncle killed the thief's brother and after that they ran after him and killed him at once...

I remember Tede's death, as it wasn't too long ago. He didn't have a son, only daughters. One of them, whose name was Gulkani, died of tuberculosis. She had finished school with a golden medal. At that time Tede was living in Kheltubani. Two daughters – Gugula and Nina – were left.

That woman used to keep the food in a coffer, under lock and key... I don't remember a day without food, she spent our supplies thriftily and they lasted a long time. You know, when I was young, no one let children have as much food as they wanted, because they were economizing. If the mills were frozen and we were left without bread, we'd boil potatoes...

არც ძალიან კარგა იყოდა თივის აგება, რაც ცხოვრებაში ხალხმა იცის, ის შესამედიც არ იყოდა მამამა. იმას რის ნიჭიც დაჰყვა, დაჰყვა. მე იმდენი ხალხი მხედულობს, რო ყველას როგორ დავისხომებ. იმას ჰქონდა სხვა ნიჭი. არა, არ იყოდა, როგორ ვინა ცხოვრობდა. თუნდა სცოდნიყო, არცა დრო ჰქონდა. იმას თავის ნიჭისკენ, თავის წერა-მწერლის ნაბოძებისკენ მიეჩქაროდა და სწყუროდა იმის გაკეთება.

თივებს ვატრევენებით ხარებსა მე და მამაი ჭიჭახევაზე. გაგვი-გლიჯეს ე წნელი. ქვამ გაჭრა წნელი, ქვამა... ხარები წამოვიდა, ყალი იქ დარჩა. მამამ მითხრა: – ნადი, გოგოო, წნელი რამ გამაჰქვრ, რო ჩაუბთა და შინ წავიღოთო. მე როგორ გამოვჰქვრ, მამო? უნდა დაისწავლოო, მითხრა, უნდა დაისწავლოო, – მითხრა, უნდა გასთხოვედ. ქმარ-შვილობა მოგერგება და იქნება ქმარი გიკვდება. გოგოო, მენ მოგინებს გამოჭრა. არ ისწავლი და შენვე დაგაკლდებაო.

ნავე ჭიჭახევაზე და გამოვქერ წნელი...

შემოდიან კარალეთელი ბავშვები. აგრძელებს გულქანი თხრობას... გადიან საუბრით: რა სომხურად ლაპარაკობს ევ ქალიო... ნაწყენია გულქანი...

შეუძლებელია, გული არ ჩაგწყვიტოს ამ სიტყვების გაგონებამ. ქართლის ერთ-ერთი სკოლის მონიფულმა ყმანვილებმა არ იციან, რომ ქართული ენა დიალექტებით მდიდარი წყალუხვი მდინარეა და რომ არსებობს უტკბესი ფშავური დიალექტი...

ღორები თურმე უქამენ ნაკეთსა ქალთამხესა, დადიან ყანაში და უტილებენ...

მისულა მამარემი, რომაო, ღორები რისთვი დაამწყვდიეთო. გამა-ჰვარდნია ეს შენი არჯალანთ ქალთამზე მამასჩემსა, თურმე მოდის ცულიანი, უნდა დაჰკრას მამასა, გამობრუნდა მამაი, ეს აღ-არ არის თავის გონზედაო!

ქალებისა ჩიქილა დამხურეთო, – უთქვამ მამასა, – ქალთამზემ გამამაქცია ცულითაო, ქალთამზემო, თან თურმე ხახანებს.

ე, კაფიაობა მამამ ვერ იყოდა, ვერა. მამარემი საკაფიაოდ ორ სიტყვას ვერ აჯამებდა. საიდან ეცოდინებოდა მამასა ეგა, შვილო, მამა ბუნების მგოსანი იყო, ბუნებისა...

Father wasn't very good at building haystacks. He didn't know as many things about farm work as others did. He was good at different kind of work, for which he had a great talent. So many people come to see me, how can I remember all of them?! But he could, he had a special talent. He would never inquire about other people's lives, he had no time for that. He gave all his time to writing, which he enjoyed most of all.

Father and I were driving some oxen loaded with hay across Chichakheva. Suddenly the wicker by which the oxen had been tied to the hay sledge was torn by a stone... The oxen followed us while the sledge remained behind. Father told me to go and make a new wicker from a bough, or we wouldn't be able to take the hay home. I said I didn't know how to do it, but Father sent me anyway. "You must learn how to do it," he said, "The time will come when you'll get married, and have a family of your own. What will you do, if your husband dies one day? You will have to do everything yourself. So if you don't learn how to do it now, you'll regret about it later."

So I went to Chichakheva and made a new wicker...

Some children from Karaleti enter the room while Gulkani is still telling her story... We hear their words as they leave: "This woman speaks such bad Georgian!" Gulkani is hurt by those words...

It is really deplorable that the already grown-up pupils from a school in the Kartli region do not know that the Georgian language is enriched by dialects just like a big river is fed by small tributaries, and Pshavian is one of the sweetest dialects of Georgian...

Our pigs got into Kaltamze's cornfield and ravaged it...

Father went to see why his pigs had been locked up, then that woman, Kaltamze, rushed out with an axe and wanted to hit him. Father realized that she was out of her mind and left at once.

Later he laughed a lot, telling people to call him a coward as Kaltamze had turned him out of her house threatening him with an axe.

My father wasn't good at improvising light verses; his vocation was to write a different kind of poetry, he was not a rhymer, but a bard of nature.

თამარი, ჩემი დედინაცვალი, თბილისში იყო. შემოდგომა. თვე აღარ მასხონ. მე არ წავსულვარ. ორი წლის უნახავი მომიკვდა. არ იცოდა არაფრის თქმა ვახტანგმა. ხო უნდა ეთქვა, მეენატრეო და... არც მოინატრებდა, არა, ისეთი იყო. დიდუბის ეკლესიაში დაიმარხაო, – თქვეს.

ეეე, მე ხო ავირიე, იქ ვიყავ! მივედ და ეს დედინაცვალი კუბოში წევს, ჩავხედე და გადავმინე, გულზე გადავსწიე. მარცხენა მხარეზე რაღაც ჰქონდა ამოსული კაკლისოდენა. არ ვიცი, რა უთხარ, კაცო. ერთი-ორი სიტყვა რამა ვთქვი და ეხლა ველარ ვგონობ.

მწერლები გამეცვენენ თამარის სიკვდილზე ჩასულსა, გოგლა ლეონიძე იყო ერთი, სულში მიძვრებდა. იყვნენ მწერლები სხვებიცა. ი გოგლამ სახლშიაც დაგვპატივა. ისეთი კაცი იყო, რო მაშინვე მაითვისებდა ადამიანსა. ძალიან მიყვარდა ის კაცი მენა – ტკბილი. ტკბილი ენა ჰქონდა ბადაგივითა.

ილიას ვერ ვიცნობდი, ავკარგიანიაო, – თქვიან. კაი კაცი იყოო, ვერ ვიცნობდი, აბა, საიდან მეცნობოდა!

ბაბაბა! არაფერი არ უთქვამდ დედაზე, აი, დედაკაცს სუ სწყინდა. ვერ „ეთერიანი“ რო დაუწერავ, ის არ გაეცქვენა, რო ჩემზე ჰქონდა. იმასთან არას იტყოდა, ჩვენ მარტუაებს ხო არ დაგვინწყებდა ბალებსა საუბარსა.

რალა უნდაო, – ი, დედაკაციც იტყოდა, – დაუზარდე და კიდე რალა უნდაო. ძნელი იყო მამისთვი, ძნელი, ძნელი და ძნელზე ძნელი.

ჩვენ ხო პატარები ვიყავით, დედა რო მოგვიკვდა. მე დავდიოდი და მარიამი იმართებოდა ფეხში – დატუკუნებდა. დედის სიკვდილითა ბიძათას მიურეკივართ მამასა, ბაჩანათას, ბიძაის ცოლთან. ბიძა მალაროსკარში მასწავლებელი იყო, იქ მაიყვანა მამამა ჩვენი დედინაცვალი. დაგანერინე, ეთერო, შარშანა, ფართუებე რო გავები?..

ძალუამ მითხრა, რო შეილოო, დედა მოგივდათო. ის რო მითხრა, დედა მოგივდათო, გამოვეპარე. გამომყვა ის ძალუაიცა. მივედი იმ დედინაცვალთან აიო, – მითხრა ძალუამა, – ეს არი თქვენი დედაო. ფეხზე იდგა, მივე და შავ ფართუეის კალთას აუწიე და შიგ შაუძვერ. ხელი გამჭრა, გამაგდო გვერდებდა. ხელი რო მჭრა, ნუ თამაროო, ნუო, – ძალუამა, – ცოდვა არიო, უთხრა... არა, არა მამეფერა. ნამოგვიყვანეს სახლში. ნეტა, როგორ ნამოგვიყვანეს. ნამძვილად ხუჯინითა, პატარებ ვიყავით, გავაზე ვერც ერთი ვერ შეუსხდებოდიო, ვერა...

შენ აკი თბილისში დღეს აღარ მიდიოდი, დავისვენებ და ამოვიღებ ხმასა. რამოდენას იტანავები, შე ჩემთავ მამკვდარო...

My stepmother Tamar was in Tbilisi. It was autumn, I don't remember the month. I hadn't visited her for two years. Vakhtang wouldn't say anything. He could have said that she missed me... But I'm sure she didn't miss anyone, because it wasn't in her nature. They said she was buried in Didube Church.

When I arrived I found her lying in a coffin, I looked inside and touched her. I removed the shroud from her chest and saw a bulge the size of a walnut on the left side. I don't remember what I said to her. I uttered a few words, which I can't recall now.

While I was in Tbilisi attending the funeral of my stepmother, some writers came up to me. One of them, Gogla Leonidze, was very kind to me. There were others, too. Gogla invited us to his home. He talked so sweetly, his words could charm anyone. I became very fond of that man.

I didn't know Ili Chavchavadze. I had heard much of him, that he was just and kind. But I had never met him in person, where could I have met him!

Father would never mention our mother's name in the presence of that woman, because she was jealous. He didn't even publish his "Eteri", fearing that she would guess that it was about me. There were many subjects my father avoided when she was there, and kept silent. When she was away, he still remained silent as he would not talk to young children either.

"What else does he want," that woman used to say, "I've raised his children, what else could I do for him?" Father had a really difficult life after the death of my mother.

We were very young when our mother died. I could walk and Mariam was taking her first steps. After Mother's death Father took us to Uncle Bachana's wife. Our uncle was a teacher at Magharoskari, and it was there that Father brought our stepmother. Did I tell you last year, Eteri, how I clung to her apron? Our aunt told us that we had a new mother. When I heard this, I stole away to see that woman. Bachana's wife followed me and when we came to her, she said: "This is your mother, my child." Our stepmother was standing there, so I came up to her, lifted her apron and hid under it. She pushed me aside at once. Seeing that, my aunt stopped her: "Don't do it, Tamar, have pity on her!" But the stepmother wasn't touched by her words and she didn't caress me. They took us home, but how? They must have taken us in a saddle-bag, for we were too little to heave ourselves up and lay over their backs...

"Didn't you say you would stay today and go to Tbilisi tomorrow, Eteri? I'll rest a little and carry on. What pains you're taking, poor you!.."

In a newspaper my father read the poem in which Akaki Tsereteli said he didn't like Vazha's style. I don't remember the poem. Father just joked

წაკითხა მამამ, არ ვიცი, ლექსი აღარ მახსონ, გაზეთში იყო, აკაკიმ რო დაუწუნა. ენას მიწნეებს აკაკუნაო, – ისა თქვა. არ იყო ხასიათზე ცუდზედ, არა.

დიდხანს ვიფიქრე მაგაზე, თუ რა პასუხი გამეცაო...

მე არც ერთ კილოს არ ვწუნობ, თუა ქართული გვარისაო...

მე რატომ არა ვწუნობ მაგათ ენასაო, რაებსა სჩხაპნიანო, – ისა თქვა...

სტოლი ედგა, არაფერიც არა, ტახტი ედგა. აი, მთელი ნაწერი, მანდ რო ეხლა მაგიდა დგა, ემაგაზეა. ტახტზე ხალჩია ეჯარა. ფეჩები არ იყო, ბუხარს ვანთებდით.

about it, didn't seem to resent being criticized.

He said he had thought much, but still couldn't think of an answer...

He just said this:

"All Georgian accents seem to me

Quite good, to use them, all are free."

Why don't I criticize them?

Why don't I find faults with their scribbles?...

He had a table, no, not a table, just a sofa. Now all his writings are on the table over there. The sofa was covered by a carpet. There were no stoves then, we used to light a fire in a fireplace.

ვაჟას სამუშაო მაგიდა / Vazha's writing desk

ფერი მითანა მამამა პირველმა. ი, დედაკაცი, ჩემი დედინაცვალი, კარზე სამ გამოსულა. ბიძა მოსულა ჩვენი, დიდოელი. გახურებულ ფერზე დამედარა, რა არი, ე კიდობან საითღა მითანეთ, ძალო, რუსებისა იქნება, მაგ გამჩენძალუბისაო. ზედ ფერზე დამედარა დიდოელი – გიორგი ექვივანა, რაზიკაშვილი, ბიჭი კი არა ჰყვანდა არც იმასა, ისეთი ქალები ჰყვანდა, რო დაგვეკვლია, ცით ჩამონყვებითი ვარსკვლავები გეგონებოდენ. გამოსწეიყო ტყავი, სქელი ტყავი დანავდომებდა.

ქეიფობენ, იქ ვყუდივარ, იქა, შუმულრა მამამა:

შავს ლუდსა, წითელ ღვინოსა
განა სუყველას სმა უნდა,
პირში მოსულსა სიტყვასა
განა სუყველას თქმა უნდა.

შავ ლუდსაო, წითელ ღვინოსაო... დასნერე? რაღა შუმულრენეს იმას, ის აღარ მახსონ.

იცოდნენ ჩხუბი ცოლ-ქმარმა. იიი, რამთვეწერ... ერთხელ გადმუყარა ბარგი მამამა, ის კარგა მახსონ. დაიკარგე, დამშორდიო!.. ის კარგა მახსონ, ბალკომში გადმუყარა, გარეთ. ერთ ხოკერშია ი დედაკაცს ხუთყურაი (ზღმარტლი) ჰქონიყო (ხო იცი, ძღლენთია და ხუთი ყური აქვ, იმით იყიან, ხუთყურაიო). ის მამამ თამარის ბარგში დაინახა და დაუძახა: – შამაიტანე, დედაკაცო, ვარგისიანი დედაკაცი ყოფილხარ, ხოკერი დამნიფებული ხუთყურაით გქონია სავსე და შამაიტანე ისევ შენი ბინა-ბარგი ექვეო. ცოტათი მოტყუდა მამაი, – გამაიდარა.

ჰქონდა დათვის ტყავი მამასა, ზურგზე წითელი, გვერდებზე მოშავო ფერისა, რა ვყვეს, ნეტავა. თბილისში ჰქონდა ვახტანგსა. შერე აქ მოიტანეს და, მგონი, მოგვპარეს. ის იყო, ვახტანგს თავად არა მოუკლავ, არა. ვეფხვიანი ფარდაგი ჰქონდაო, სადღაც ეწერაო, მითხრეს, ვაჟას ჰქონდაო. ვეფხვიან ფარდაგს ვინღა მოგვემდა, ვუი, რა ეშმაკებია, რას გამაიგონებენ. აი, ი დედაკაცის მოქსოვილი ფარდაგი იყო და ისრავაც არი მუზეუმში. იმისი არ იყოს, ვახტანგმა თქვაო, მამამ ნიკორი ფარდაგში შეხვეული დამარხაო, ჩვენ ჩასაცმელი არ გვერიალა და ნიკორის შესახვევი ფარდაგი ნეტა რომენ სკივრში გვედებოდა, არ ვიცი, რა ფარდაგში გახვეულიო და აღარცრიაო... ისე სცოდნია ცხენსა, რო დაბერდება, გადაიქცევა და ფეხებს

My father was the first to bring an iron stove home. My stepmother went outside to greet a guest. Our uncle nicknamed Didoela had come. He thought the stove was a coffer made by the "damned" Russians and sat on it. His real name was Giorgi Razikashvili. He didn't have a son, only daughters, who were real beauties.

When he sat on the hot stove, the back part of his sheepskin burnt out.

We had guests. They were eating and drinking. Father sang:

Black beer, red wine will drive you mad,
Don't drink too much of them, believe,
Don't speak too much, it's always bad
To wear your heart, friend, on your sleeve.

Black beer, red wine... Have you written it down, Eteri? I don't remember how they replied to Father.

The husband and wife used to argue quite often... Once Father took her things out of the house, I remember that very well.

He told her to go away from his house. I remember him throwing her things on the balcony. Suddenly he came across a casket full of medlars (You know this fruit, don't you? Its berries are soft and sweet and have five leaves, so they call it the five-leaf fruit). Seeing the fruit among Tamar's belongings, Father said to her: "Bring your things in, woman, you seem to be practical, since you've filled your casket with ripe medlars, take your bags and come here." My father was mollified by such a small thing and they made up.

Father had a bear skin, which was red on the back and had blackish sides. I wonder where it is now. Vakhtang took it to Tbilisi. Then they brought it here and I think someone stole it. It wasn't Vakhtang who killed the bear. I hear it is written somewhere that Vazha had a tiger skin rug. What nonsense! Where could my father get a tiger skin! They are telling cock and bull stories. We only had a rug knitted by that woman and it is kept in the museum with other things.

They'll tell you that Vakhtang said Father had buried his horse Nikora wrapped in a rug. What rug are they speaking about! How could we afford a rug for wrapping a dead horse when we didn't have proper clothes to wear!

When a horse gets too old, it falls down and starts kicking its legs. Our Nikora also fell down at the front door. I think he lived for twenty four

იქნეს. ნიკორიც გადაიქცა კარებზე, რას არ მახსოვს, ერთ დღე-ღამეს კი თუ იყო ცოცხალი ბეჩავი, მამისთვით ყველაზე ერთგული, ყველაზე უღალატო საბრალეო ნიკორი და მოკვდა...

ბეჭებში რო დამცხება, სუ ამეშლებს სატკივარი. თირკმელები არ იხდენს სიცხესა. წუხელი კი გამომივიდა ოფლი, აი, ემანდ რო ვიფართხალავ, ფერისკარა. თავის თავს რო ველარ ერეოდეს კაცი, რაა ეგეთი სიცოცხლე, რაღაშია...

ჩაქრება სინათლე და ნამდვილი აბუეტი ვარ, ჩაქრება და... ერთ-ორ ღამეს რო შუქი იყოს, ერთ თვეს შუქი არა მაქვს. ნავთი მიჭირს, ნავთი, სხვა არაი მინდა, დაგენაცვლეთ...

არ უნდა დალიოს კაცმა სასმელი, ღუპავს ახალგაზრდობასა. განახევრდა ხალხი, განახევრდა, მთვრალმა არ უნდა ატაროს მამინაი, არა!

კარგა მახსოვს ის დღე: გულუხვად, გამეტებულად მეგზავდა მამა. გულმტკიცვანი იყო...

ნათლული დედულა მამასა. საკლავით მივიდა ხეხერაანთას, ქადა-პურითა, სასმლითა. ხეხერაის შვილის ლუკას სიკვდილზე თავის ნათლულს თავის სახელი მაქცივნა. მეორე შვილი ლუკაი, იმასაც ლუკა მაქცივნეს ჯალაბთა, გენაცვალე, დაიკარგა ჯარშია, ე მეორე წყება რო იყო ვარი, იმ ჯარშია...

მამას უთქვამ იქა, ქორწილშია, ჩემ ნეფიონთ გეპატივებით ერთ ბოთლზედაო. დაჯარებულა ე ხალხი და გადმაულა მამასა ოც-დაექვსბოთლიანი, ცამეტხელადიანი შუშის ბოთლი. ე ბოთლები საქონის ექიმებს აქვ და მამას ორი ჰქონდა. ისე დაუთვრია, რო სუ ყირამალა გადადიან. თურმე დასცინიან, იმდენი არა აქვს ლუკასა, მარტო ნეფიონთ ჰპატივებსო. მოთქრიალებულა ნახევარი ქორწილის ხალხი, აბა, რაი აქვ, ვნახოთ, რას შეასმევსო. ამოდგა ლუკამა ოცდაექვსბოთლიანი ერთი შუშა: – აჰი სთქვი, ერთი ბოთლი მაქვო! – გაცერდა ეს ხალხი. – მაშ ცხრა მაქვო! – მამამა. დაუდგა და მიაყოლა და მიაყოლა, სანამ არ დასცლით, ვერ გახვალთო. ჩვენ ვერ გაუგეთო, – ერთი-მეორეს ეუბნებიან, – ერთი ბოთლი გვეცოდა და ერთი შტოფი ყოფილა. ლუკამ ჭკვით გვაჯობა, ჭკვითაო. აჯობა კიდევსა...

სხვანაირი იყო ი დედაკაცი, როგორ თუ შამეტყობაო ქმარზე დარდიო, არა ეტყობოდა, არა! ხმელის ხასიათის დედაკაცი იყო.

hours after that, and then the poor horse, who had been my father's most faithful friend, died...

When my shoulders get hot I feel very bad. My kidneys cannot stand the heat. Last night I sweated while I was floundering near the stove. Is one's life worth living when one cannot look after oneself?

When the power goes off I just get stupefied and cannot do anything. It'll go off and that's it... If there is power for two nights in a row, then I won't have electricity for a whole month. I need oil most of all, so if you want to help me, bring oil in the first place, my dears.

One shouldn't drink and drive, no! Drinking is destroying the youth. So many people have died because of that. When one is drunk, he shouldn't drive a car, no way!

I remember that day very clearly. Father prepared really well for his godchild's funeral, because he was so upset by his death...

He took cattle for slaughter, bread and pastry, and vodka to Khekhhera's family, whose son had died. That boy was my father's godchild and he had named him Luka. Khekhhera's family called their second son the same name, but they lost him too – he didn't return from the First World War... Earlier Father had been at the wedding at Khekhhera's place. Then he announced that he was inviting the groom's entourage to drink a bottle of vodka at his home. A lot of people followed Father to our house and he took a huge glass bottle that held twenty-six bottles (twenty-six litres) of liquid. Such bottles were used by vets looking after cattle, and my father had two. Soon the guests went off their heads. Some people at the wedding party thought my father had too little vodka, that's why he had invited only the groom's entourage. So, to find out what he had to offer, half of the guests came to our place. My father took out the twenty-six-liter bottle and brought it to the table. "But you said you had one bottle," the guests exclaimed. "It's one bottle, not nine," Father answered. So he poured them the drink and didn't let them go until they had emptied the bottle. "We thought Luka had just one bottle and he brought us a demijohn, Luka has outwitted us!" Indeed, he outwitted them!...

That woman had a peculiar character. She wouldn't show her grief over her husband at any price. It was impossible to tell what she felt,

სანყალი ლუკაო, – იცოდა, – ჩვენ არ გვიგდებდა ყურსა, სუ სწერდა და რა მისცა ქვეყანამ. მშვირ-ტიტვლები დაგვყარა ჩვენცა და მშვირ-მწყურვალნი დანჯა თავადაც მინაშოი ლუკაიო, – იცოდა. სხვას არას იტყოდა, არა, მამასწერებდა.

არც ერთი ქვეყანას არა ჰყავო, იციან, ეგეთი ბუნების მგოსანიო. ჰოდა, ერთი გაუიშვილი ჰყვანდა და ისიც თავის ქვეყანამ მოუღლა ვაფასა, ისიც ქართველებმა...
ე კარში ძლივას გავცოცდები, თორე ლევანის ამბავს ეგრე არ გავ-
წირავდი, არა...

ღარიბები ვიყავით, მაგრამ სიცოცხლით სავსე სახლი გვდგა...
ალმასა ექვივნა. ალმასაი თურმე კარზე აბია. მოუცივდნენ ალ-
მასას მგლები. მამა არ არი შინა. ჩემი დედინაცვალი ყოფილა ში-
ნა, ისეთი მშობარა იყო ი დედაკაცი, რო დაბერებულოც კი, ღამე
კარზე გამოსვლა რო მოუნდებოდა, მარტუა ვერ გამოვიდოდა,
ან ერთს გამოგვიყოლებდა ან მეორეს აი, იქ ვეყუდეთ. ჰოდა, ი
დედაკაცს გაუგავ, რო მგლები მასცივდნენ ალმასას დამბულსა.
ბალკონშითი უსვრია ხეები, შეშები. ცოცხალი კი გადაურჩენავ
ალმასა, მაგრამ მაინც მეორე დღეს მომკვდარა თუ მესამესა,
ჩაუბლღეძავ ი ძაღლი, ცხრანი იყვნენ, ცხრანიო. თუ მძევნობდენ
ის გასატიალეებდნო!..

კატაცა გვყვანდა, ჩოჩხონიაი. დაუძახებდა მამაი: ჩოჩხონიაე,
ჩოჩხონიაე, მოდი, პური გაჭამოო.. ჭროდა იყო, ჭროლაი ჩოჩხოი.
მოდიო, ჩოჩხონიაე, შენაო ხინკალს გაჭმევო, – ეტყოდა მამაი.
შენ კიდევა, ვისაც დამბალ ხაჭო აქვ ქვევრში, მოძებნე და აქ
მომიტანო. იცინოდა, იცინოდა მამაი, შმაკა-შმიკით სჭამდის
ჩოჩხონიაი ნაოჭა ხინკლებსა. იმას უჭმელს გაუშვებდა?!
უყვარდა მამას ის კატაი, მაგრამ ლოგინში არ მიუშვებდა. აი,
ზოგმა იცის, ლოგინში დაბერდა ჩემი ციყაიო. არაა, მამა იმას არ
მიუშვებდა ლოგინის სიახლოვესა.
ძაღლების დასისინება ვიციოდი ჩოჩხონიასთვი. მამა გამიჯავრდა
ერთხელაცა. ძაღლებს რო დააგლეჯინო და აღარ გყავდეს, იქნება
შესაჭმელად შაგადგენთ თაგუნიებიო...
იმის მეძრე აღარ დამისისინება.

მგელი ძაღლია, თავისთვი გარბისო, – თქვის მამამ, – მგელმა
როგორ უნდა შემამინოსო. მეც მამას ვგვარ ემაშია. არ მაშინებს,

impossible! She was rather standoffish. "Poor Luka," she would say, "He wouldn't listen to us, he spent all his life writing and what did he get for his pains! Did the world appreciate his work? No. He left us hungry and without clothes and died himself hungry and without clothes." That was the only thing she used to say about my father.

They say no other country has a nature's bard like my father, and his own country killed his only son, Georgians killed him...
Alas, I can hardly crawl, if I were stronger, I wouldn't let Levan's death go unpunished, no, I wouldn't!...

We were poor, but once our home was full of life...
Our dog's name was Almaza. One night it was tied to the front door of our house when a pack of wolves attacked it. Father was away. My stepmother was at home, but she was so faint-hearted, that even in her old age she was afraid to go outside alone and always asked one of us to accompany her. So she heard the wolves fighting with Almaza and threw pieces of wood at the wolves from the balcony. The dog was saved, but the wolf bites were so deep it only lived for a couple of days. The woman said there were nine wolves, they probably were in heat, God damn them!...

We had a cat too, named Chochkhonia. Father would call it: "Chochkhonia, Chochkhonia, come here, I'm going to feed you..." It was motley, a motley cat.
"Come, Chochkhonia, I'll give you khinkali," Father used to tell the cat. "In return you steal cottage cheese scones from earthenware jars, where our neighbors keep them," he would laugh heartily. Meanwhile, Chochkhonia gobbled down the wrinkled khinkali. How could my father leave that funny creature without food?!
He was very fond of that cat, but never let it onto the bed. Some cats never get off of their masters' beds, but my father wouldn't allow that. I used to set dogs on Chochkhonia for fun. Once, Father got really angry at me: "You'll let the dogs rip it apart and leave us without a cat. Then mice will eat us up," he warned.
After that I never pitted dogs against that cat.

"A wolf is a dog running along. Why should I be scared of wolves?" Father used to say. I am like my father; I don't know what fear is. Only death scares me now, when I hear that someone has died, I am afraid of my own death.

ქალო, არაფერი, არა! ეხლა კი მეშინია სიკვდილისა. რო ვინ მოკვდება, მერე მაშინებს სიკვდილი.

ცოდვა უნდა აშინებდეს კაცსაო, – იცოდა, – ბოროტი არ უნდა იყოს კაციო. ცოდვას ეკრძალებოდა, კეთილით უნდა ხსენებოდესო, – თქვის, – ადამიანო.

დაიწყიან სიცილი, ბოროტს რაღას ეძახის ლუკაო. ეგეტ არ იყიანო, – მამამა, – რო არავინ გიმტრობს და შენ გადაემტერებო. აშკარად მახსონ ეგა, აი, წინანდელ ხალხსა, ეე, რაც მამისთვი ტკივილი მიურგავ...

ლევანსა სწურთნიდა, სუ მუდამ ლევანსა. რისთვინ ვიდგამ ნელზე ფეხსაო, – უთხრის, – რად ჩამოვე მალაროსკარშიო, – უთხრის, – განა მაგისთვი დაგამთავრებინეო...

შენ წამიხვალ და მოგვცედი კიდეცა, ეთერო. საქმეს ველარას ვაკეთებ. ავდგებოდი, ნავესოვდი წინდასა და წაწვებოდი, ეგრე ვერთობოდი. ეხლა რო წამიხვალ, ვისთანღა გავერთო, ჩემო ქალო.

რას გეტყვი, ვერაფერსა ხელაშვილზედა, მე ვერ ვიცნობდი, არა გაუფუჭებავ თურმე იმ უბედურსა, არა, არა.

წელან წამომავონდა მიხაის ლექსი, ვმღეროდი წინაგა... წამომაგონდა და წამგლიჯა რამამა, წამომავონდა, აი:

აჰყვებ-ჩაჰყვება მიხაიო
ცივის გომბორის ცერებსაო...

კიდეც იყო, ქალს ვინმეს აქებს და აღარ მახსონ. შუაზე თუ მეორეზე, გაუგოთ იმასა, სადა აქვ კალაპოტი:

ნეტავი, წყალო, ტიალო,
იცოდე საუბარია,
გკითხავდი, შენაც მეთყოდი,
ფშავში როგორ ვინ არია...

ვიდაცა ქალი ცხვარში დადენილა, მოსწონებია, მე ეგ ეგრე ვიცი:
გულსა ჰკლავს, თვალსაც ატყუებს
ზოგ-ზოგა თათრის ქალია...

ეე, სხვანაირი მუზა ჰპატრონობდა ხელაშვილსა, სხვანაირი.

"One should be afraid of sin, a man should not be unkind to others,"
Father used to say and he always dreaded evil himself. "A man should
be known for being good."

"And what does Luka call unkind?" they would laugh. "They don't even
know that," my father said, "It's unkind to do harm to those who have
done nothing bad to you." I remember that very well. I remember how
people used to hurt him...

He did his best to educate Levan. "Were all my efforts in vain?" he
asked his son, "Have I been working so hard to see you get stuck in
Magharoskari? Why did you finish the gymnasium then?"

When you leave, I'll die, Eteri. I'm no longer able to do anything. I used
to get up, knit socks, and lay down again. Now, who will I talk to when
you're gone, my dear?"

I can't tell you anything about Khelashvili, as I didn't use to know him.
They say that the poor man had done nothing wrong.
A little while ago I remembered Mikha's poem, I was singing it... But then
something else caught my attention and I forgot it. Now I've recalled it
again:

Mikha's climbing up and down
The slopes of cold Gombori Mount...

In one of his poems he praises a woman; I don't remember that poem,
just a little piece of it:

Oh river, how I wish you could
Talk like a human, then you'd tell
What's new in Pshavi, bad or good.
If people there are doing well.

I've heard he met a woman in the mountains while herding a flock of
sheep and wrote this:

A Tatar woman crossed my way:
She charmed me, stole my heart away.

Haaa... Khelashvili had a great muse.

Eteri, tell the Tushians that Gulkani is sending her love to her god-
daughter. I christened the Lekaidze family's little girl and named her
Tamar. Her father Vano Lekaidze worked as a police officer. Sixty years

უთხარ, ეთერო, თუშებსა, გულქანი ნათლულსა კითხულობსო. ღე-
კაიძეების ქალასა თამარო მოუქვივნე. ჩემი ნათლიმამა ლეკაიძე
ვანო მილიციაში იყო, სამოცი წელია უკვე. ათი ნათლული მყავ და
ოთხს ვიცნობ. ზოგი შირაქში წავიდა, ზოგი სად და ზოგი სადა.
ერთი ქალიც მეტანა ლეკაეთ ნათლობასა. ორმა მოვნათლეთ თა-
მარი. დიდი ღვინი გაიმართა, მღერა-თამაშობა ნათლობის მემრე...

ცეცხლზე დახუხილ ხინკლებო,
ბოთლებო არაყიანოო...

გვეც დასწერე, რას დაუშლის, არაფერსა!

მკვდრის ტანისამოსნი გვექნ დასაკეთონო, – თქვეს ჩვენსა.
პერანგი ჯერა, მემრე, ერთი დაბლღეძილი ჩოხა იყო ჩერქეზული
მამისა, ის შემოაცვებს იმ პერანგს და ის დადევს. თავის ალაგას
კალმუხის ქუდი დადევს. ყაბალახი იყო აქლემის ყელია, თეთრი,
უხდებოდა ის ყაბალახი, კარგა ხმარობდა ბერავი მამაი. ხან ორ
ტოტს წინ გადმოიდებოდა, ნათელი შეეშალის სახეზე. ხმალი და
მათრახიც იდო, ქამარ-ხანჯარიცა. დავანყვეთ ყველა ფარდაგ-
გადაფარებულ მამის კრაოტზედა. ხანჯარიც მახსონ კარგადა,
ქამარიცა, სამ-სამი ბალთა ება გვერდებზედა. ეს სუყველაი მა-
მის რკინის კრაოტზე ეწყო. ორმოცამეტი ჰქონდა ის დედაკაცსა.
ულვარეთ ყოველ დღე წაალი და უნთეთ სანთელი ბეძენელ მამასა.
წლამდე არა, აღარა, ორმოცამდინ მართო. მე რო გავთხოვდი,
გამეეღო ის მამის კრაოტი მაგებებსა და გადევედო, ადგილს იჭერ-
სო. გული მომიკვდა, მამის კრაოტის ფეხი რო ვწახე. ერთი ჩვენი
ბაღლობის კრაოტიც იმასთან ერთადა...

ეჰ, რა უფხიანები და იმედიანები იყვნენ, ღმერთო, ჩემ მამა-მამის
ძმანი. როგორც კი მართულების ღობე აქვს ეზო-მამულსა, ვერ
მერტყნენ იმედადა, მაგრამ წავიდნენ ყველანი...

ლოგინზე წამოვდომამი მივეხმარე. გასწორდა, ბურნიითან
კოლოფს მისწვდა:

– ეთერო, რო წვიმს, უშეშობა შემანუხებს, ვიტყვი, რაღა ვქნა
უხლაო, სიცოცხე მაშკლავსო. გავშემდებო, – ვიტყვი, სიცოცხე
მაშინებს, სიცოცხე.

მოდო, ხაჭოს ხინკლები გვაკეთოთ, კარგია ხაჭოს ხინკალი,
მიყვარს ძალიანა... აჲ, მე რაისილა გამკეთები ვარ, ნეტა,
რაისა...

აი, ჩემ ყურებთანა ქუხს. გამაიცვალა ცა-ღრუბელი. წინაჲ აი,
აიქ, ქუხდის. ეხლა გულს მიხეტქავს. აბა, აჲ რო არ დაიქუხო,
სხვაგან აღარ არი ცა და ქვეყანა? გაგაოხროს ღმერთმა! აი,
ემას ეტანებაო, – ამბობენ, – სინათლესაო.

have passed. I have ten godchildren and only know four of them. Some
went away to Shiraki and others are scattered all over the place.

The Lekaidze family had found one more godmother for their daughter.
We christened her Tamar. The christening was followed by a big feast
with songs and dances.

Khinkali roasted on the fire,
And vodka – all one can desire...

Write this verse as well, it won't be too much!

As a family of a deceased person we carried out a tradition – we laid
Father's clothes on his bed. They first laid the shirt, then the torn Cher-
keziyan chokha over it and a papakha¹⁵ on the choka. They also laid a
white camel wool bashlyk¹⁶. My poor father loved it, it suited him well.
Sometimes he'd let both its bands hang down in front, and his face
looked brighter. There were his sword and whip, as well as his belt and
dagger. Everything was laid down on Father's bed, which was covered
with a rug. I remember the dagger and the belt very clearly. The belt had
three pendants on each side. We placed all those things on Father's
bed and kept them there for forty days. During this period we lit funeral
candles and poured water for him every day. The mourning continued
for forty days. Soon I got married and when I visited my father's house,
I couldn't see my father's bed and one of the beds we slept in as
children. My stepmother said those things took up too much room. My
heart sank when I found a leg of Father's bed and a child's little bed
thrown away...

Alas, how good and reliable my father and his brothers were! With them
I felt safe, to me they were like a strong fence for a house, but now all
are gone, dead...

I helped her to sit up in bed. She straightened up and reached
for the snuff-box:

"Eteri, when it's raining I always worry about not having firewood.
I'm afraid of freezing to death, of dying from cold.

Let's make some khinkali with cottage cheese. They are good,
I love them... But I'm no longer able to do anything, what can I
make? Nothing!

I hear the sound of thunder very close. The sky and clouds have
changed, it was thundering further away, over there, but now the
sound is getting closer and it's so frightening. Damned thunder,
can't you find any other place? Do you need to roar here to scare
me?! They say it is attracted by light."

¹⁵ A tall Caucasian hat usually of sheepskin (TN).

¹⁶ A hood with long ends (TN).

მე მაშინა მქონდა ბედნიერი დღე, რო გავთხოვდი. მიყვარდა თურმანაული უგემური, ხთისო ერქვა თუ რავი, მენა, ნამდვილი სახელი. მიყვარდა და კარგი მეგონა. ლამაზი იყო. არ იყო უთვალადო. ერთხელ მივდივართ გზაზე, ვილაყა შემოგვხვდა. და-ძმები ხართო? – გკითხა, როგორ გეხარათო... რამდენიც სამგზავროზე წავდიოთ მე და ჩემი კაცი, იმდენი მაყარ-მარჯაალი გამომიყვრა: ვისი ქალი ხარო? მე არავისზე ლამაზი არ ვიყავ, მაგრამ, რავი, აბა...

წვიმამ მოიმატა. ვილაყამ კარებში ფეხები დაიბერტყა. ტან-ხმელი, ფეროვანი, თბილი სახის კაცი შემოვიდა: – გამარჯობათ, შეიძლებაო? – მოხრძანდითო!.. მიუახლოვდა გულქანს.

– გამარჯობა, მამიდაე!
– გაგიმარჯოს, ლაზარე ხარა?
– როგო რას ხარ?
– აი, ეგრე ვარ, ბებრულადა, ავადა. სალომე შინ არია?
– შინ არი.
– შენ საით წამავალ-მამავალი ხარ?
– რავი, ძროხები არ მოსულან, მორეკო და წვიმამ მომასწრო.
– კიოთ მოვლენ, წვიმაში რა დააყენებს იქ ძროხებსა.
– აბა, ეხლა ვერ წავალ, გინდა არ მოვიდენ (იციინის).
– დაჯე, დაჯე, სად წახვალ ამ წვიმაში. სხვად ხო არა გიჭირსთ, ხატობები არა გქონდათა, დღეს აღარ მისულხართა, აღარა?
– დილას ვილაყებ მდიოოდნენ აფხუშოშია.
– წინავე დიდი ამბავი იყოდიან, ლაზარე, ბაბაბა, ჩვენ რო გვიხაროდის, ბაღლებსა! ახუნის გორს გავხედავდიოთ, ბარისებე მოდიანო – ბარისებებიო, კახებსა. ეხლა გავხედავ და აღარავინ მოდის... კიდევ რასამ უყრიოთა ძროხებსა?
– იშვიათად.
– სამკვდროდა ვარ გამზადებული და, აბა, რა ვიცი, ლაზარე. რაღა კარგი მაყრია, აბა, ექიმებთან წადიო და, არა მწადიან.
– ცოტას დელოდო და თუ ვერ გამაჰკეთებ, უნდა წახვიდე.
– ექთნებმა გამშინვეს და ნეტა ექიმი მამიყვანონ. კი მოგიყვანოთ და, რა ვიცი...

– რას უყურებ, რას ღონდები, ეთერო?
– წვიმს.

– წვიმს და ვიყვნეთ ერთადა, მაღლია ჩემთვი, ეთერო, მაღლი, ჰო, ჰო... (ვეფერები) – რა კაი მოგლოთნა იცი, ეთერო. გული რო წამივიდეს, წყლის მომწვედელი არავინ მყავ, არა. ძნელი ყოფილა სიმარტოვე, ძნელი, ნებაი ისეთა ვინ მომგვარონ, დღეც აქ იყოს, დამეცა. რა ქნას მარუსიამა, თავის ოჯახიც აქვ. სუ ხო აქ ვერ შევდებო... მარტუას რა უნდა გულით ავადმყოფსა, არა, კაცო, ვერ მესმის, ვერა.

I was happy when I got married. I was in love with that man. His family name was Turmanauli and his first name, as I remember, was Khvtiso, but I'm not sure, as I knew him by his nickname – Ugemuri.¹⁷ I loved him and thought he was good. He was quite good-looking. Once, when we were going somewhere together, someone asked if we were brother and sister, saying that we looked like each other...

Every time I traveled with my husband, we would come across someone who took a fancy to me and inquired about me, asking who I was, where I was from, etc. I don't know why that happened, for I wasn't any more beautiful than other women...

The rain became stronger. Someone stomped his feet down at the front door. Then a thin man appeared on the doorstep. His cheeks were rosy and his face had a warm, friendly expression. "Hello, may I come in?" he asked. "You are welcome!" said Gulkani. The man came in and approached Gulkani.

"Good afternoon, Aunt Gulkani!"

"Good afternoon, are you Lazare?"

"How are you?"

"I'm feeling ill as an old woman should. Is Salome at home?"

"Yes, she is."

"And where are you going?"

"I was going to drive the cows from the pasture, but the rain started."

"They'll come home themselves, they won't stay out in the rain."

"Even if they don't come back. I can't go there now (helaughs)."

"Sit down, where can you go in such rain? Tell me how things are; have you celebrated the saints' days? Didn't you go to the festival today?"

"I saw some people going to Apkhusho."¹⁸

"In the past there were big celebrations, Lazare, I remember how we rejoiced during saints' days when we were children! We used to look at Akhuni Hill and cry "The plainsmen are coming!" upon seeing Kaknetians. Now nobody comes here... Do you give straw to the cows?"

"We do, but rarely."

"I think I'm going to die soon, Lazare, there is nothing to be done! They say I should see a doctor, but I don't want to."

"Wait a little, and if you don't feel better, then go to a doctor."

"Some nurses examined me, but I wish they brought a doctor. They promised to, so let's see..."

"What are you looking at, Eter, why are you sad?"

"It's raining."

"Let it rain, we'll stay together, staying here you do good for me, you make me feel good, dear (I am caressing her) – How sweet is your caress, Eteri. If I suddenly faint, there's no one to give me

¹⁷ In Georgian the word "ugemuri" means insipid, dull (TN).

¹⁸ A village in Pshavi (TN).

ძალიან ცუდად ვარ ემ გაზაფხულზედა, გამოსუტვილი. არ მებადა მუხლი. არა მაკლავ, არა. რაც მინდა, სუყველაი მაქვ, მაგრამ ძალი აღარ მომდევს, არა. ეთერომ მომიტანა, ლაზარე, ნეკვა, ნამდვილი, უმაგისოდ ვერა ვარ, ვერა, მაყოცხლებს ბურნითი.

– ზენ ხო არაად აიარე ლაზარე, ჩემ ძროხებ რარიგად არიან?
– სულა-კურდღელაში ვნახე ერთი.
– ლეთისმშობელას თუ სცნობ, იმ ბეჩალასა, სულა-კურდღელაია მაგათ თბილის-ქალაქი, მაგ ბეჩალათი, კარჩი ან არ დაპრჩებთან, კითხვით მორეკვენ.
– რას სწერ გაჯავრებული და აღარას მკითხავ, ეთერო? ნუ მკითხავ, მე გეტყვი თავისითა:

– რა კარგი ქალა მოგეცითო,
ვაიმე, მოგვიკვლევთ მიმშლასო!
– ქერის პურას ჩვენაც ვაჭმევითო,
არც თქვენ გაპზარდეთ ბრინჯითაო!

ვაიმე, ეხლა სხვა რამე მეთქმევა. სული რო ამამდიოდეს, ლაზარე, ისრივ ლექსებს ვამბობ, რამ გამაუგონთა, ნეტა.
არაფერ აროდის დამეცნყნა და ეხლა მაეცნედა თითო-ოროლა.
ეგეც მანახულ-მასანახავი, თორო სიტყვა და ამბავი არა, არაა...

ფშაველსავით ნელ-გულის მამწყვეტი სიტყვა არავინ იცის და არც გამხარებული:

– დაგროვდნენ კუდიანნიო,
ერთიდა აკლავ – ადუაო...
– ქალაქს დაჭერილს ამბობენ,
გამაუმეებენ, აქ მუაო...

მარტუა რო ვარ, ხმაყ წამივა. თვალებიყ ამებლანდება, მოვა ვინა და ხმა მომეცემა მენცა, მოვეგულადებო.

ყრუე გიორგის ქორნილი აქვო,
პრისტავ მოდის მორთულაძეო,
მაგას უცემს არ გაუშვებო,
გინდა ოთხით მოვბლუნავდეო.
ერთი-ორ არაყ შამასმეითო,
უფრო ყინჩად მოვეგულადეო.

ზოგია, ჩამაჯდება ჟამივითა. მე როცა გავირთავ, კარგა ვხდები, როცა ვიხუეზობ, ხმა დამენმინდება, გამიხარდება, რო ვინ მოვა. ე ჩვენი რძალი რუსია, გართობილი არ არი, ჩვენი წეს-კანონი არ

a glass of water. It's so hard to be alone. I wish I had someone who would stay with me day and night. Marusia, the woman who takes care of me, has her own family to look after, she can't sit by my side all the time... But can someone with a heart disease live alone? It's impossible to believe it."

"I'm feeling awful this spring, I'm too feeble and weak in the knees. There's nothing I lack, I've got all the things I need, but I have no strength, no more strength left. Lazare, Eteri has brought me some leaf tobacco, the real stuff, for I can't do without tobacco, snuff is what keeps me alive."

"Did you happen to go uphill, Lazare? Maybe you've seen my cows."
"I've seen one of them in Sula-Kurdghela."

"Do you know Ghvtsismshobela? Poor soul! Sula-Kurdghela is like Tbilisi for such people, it's their capital city. They won't leave the cattle outside, they will drive them home."

What are you writing so intently without asking me anything, Eteri? You needn't ask, I'll tell you anyway:

My girl, so pretty and so nice
Is starved, with you she's not well fed.
You didn't feed her with white rice,
Like you we give her barley bread.

Now another one comes to my mind. Even if I were dying, Lazare, I would never stop reciting rhymes. Such poems come to my mind! I wonder who made them up. I've never forgotten anything so far. Now I may forget unimportant things at times, for example, where I put something, but not stones, I remember all the stories...

No one else can hurt or please with their words like the Pshavians:

All demons gathered, all are here,
I cannot see Adua, though...
They caught him in the town, I hear,
When freed, he'll come, where will he go?

When I'm alone, my voice starts to sound weaker, and my eyes get blurry.
When someone comes to see me, I sound stronger and cheer up at once.

To deaf Giorgi's wedding feast
Comes the police officer I hate.
Now, even wasted, I'll be pleased
To beat him up, I will not wait.

იცის, არ ერთობა. დაღონდება, ნამოფრინდება, ნავა. ეგეტა ღონდება და მენცა.

ბაღლიც ობოლი ვიყავ და სიბერეც ობოლი მაქვ მენა. ახლა რო მოვა რაიკომის მდივანი, უნდა უთხრა:

ჩემ ამბავს ვინ არ გეტყოდა,
ვინაც კი ჩემი მცნობია,
ობლობის, ბერაობისა
დღესაც ზედ მაქვ ობიაო...

ვეტყვი, უსწავლელი ადამიანი გულდიდა. ყველას ადვილად დასწონს. მე არაა, არ გამაცოფონ, თორექ!... ნასწავლი ადამიანი თავს შეიკავებს, არ აკადრებს თავსა.

მამას გაუვლავ, ძველი ტანსაცმელი სცმია, რაცა ჰქონდა, ისა სცმია. შაყრილები არიან ეს მწერლები და არ უფებს ყური მამას, არად ჩააგდეს. იცნეს, მაგრამ იმ ჩამობღღელილ ქალმწებთან კაცს რას მიიწვევდენ. არ მიიწვევს თავად სტილწებმა.

მოუვიდა მამას ჯავრი. არ ექნებოდა ბერავს თავისი. თუ ჩაიცმევდა, სანდროსასა, ძმისასა. გამოიარა. – მოდი, ვაჟე, მოდიო, – მიანვადეს ღვინის ჭიქა. დაიბრუნა მასრებზე და: – რასა შვრები, ვაჟო! მე რასა ვშვრები?! ტანისამოსს ეცით პატივი, თორემ ძველმანით წელანაც აქეთ არ გავიარეო? დამშრალან ყველანი... მემრე შარიგ-მორიგებულან.

ჰყვარებია ბიძაჩემ ბაჩანასა, ვინც შეირთო. გაუჯავრებავ რაღამ ერთმანეთი. ბიძაჩემს დაუნერვია:

ქალს უთხარ, გულის პასუხი
შენიმეც რა მაცოდინაო.
მიოხრა, მთას იყო ირემთ ხრო
სიღალღით, თავისთვინაო...

ის ქალი იმას ეუბნება, რო ძროხებშია ვნახოთ ერთმანეთით, ძროხებშიო. ჰო, ლალია მთა და კაია სოფელი, სოფელში მოვიდენ, სოფელშია. ერთი ღორაი რო გაზარდონ, ერთი ზამთრის კურია, ერთი ზამთრისა. სოფელი კაია, კაია. გაიკრთა კი ქვეყანა აურზაურ ქალაქშია და რა ვიცი მენა...

გულქანი ისევ ლოგინს მიჯაჭვული, კიდეც უფრო გამოსუტვილი დამიხვდა...

More vodka wouldn't do me harm,
It'll hearten me, at any rate.

Some people have a habit to sit morosely. I like having fun, when I'm joking, my voice sounds better and I feel better, I'm always glad to have guests. That woman is my brother Levan's daughter-in-law. She is Russian and not familiar with our customs. So she is never amused when she's with me, she'll get bored, then jump to her feet, and go away. She is sad herself and makes me sad too. I was an orphan as a child and now I'm unattended at an old age. When the secretary of our district committee visits me, I'll tell him:

My story must be known to you,
All know how sad my life has been,
An orphan's fate, pains I've gone through
Have left the mark that's clearly seen.

I'll tell him that one must beware of how he treats an illiterate person, for people without education are more daring and have the courage to confront anyone. Heaven forbid they make me really angry!... Someone who's educated will try to contain themselves, thinking it's beneath their dignity.

Once Father passed by some writers who had gathered together. He was dressed in shabby clothes, as he didn't have anything else to wear. The writers paid no heed to what my father said, just ignored him. They surely recognized him, but did not invite him to their table because of his rags and worn out bast shoes. Why would smartly dressed people want to sit with a ragged man! Offended by such treatment, Father changed clothes. He didn't have anything better himself, so I think he borrowed his brother Sandro's clothes. Then he passed near the same place again and this time the writers called him: "Vazha, why don't you join us!" and handed him a glass of wine. My father took the wine and began pouring it over his bandoliers. "What are you doing, Vazha?" asked his astonished companions. "You've showed respect to good clothes, not me, for you didn't notice me when I passed in rags a little while ago," my father answered. They were really embarrassed by those words... But soon they made up and came to an understanding.

My Uncle Bachana loved the woman he married very much. Once they had a quarrel and my uncle wrote this rhyme:

How you feel about me, say,
Woman, this I wish to hear.
To the mountains ran away
A herd of wild, carefree deer.

– გატყობ, საუბარი გიჭირს, არ შეგიძლია, როცა მომვობინდები, მერე გკითხავ-მეთქი. – არაო, – არ დამეთანხმა...

მა რა, შამიძლავ, რას გამომრჩები შეტსა, ეთერო, მიწაში გავიყოლო? მკითხე, მკითხე, ქალო, თუგინდა მიჭირდეს, მე მინდა, რო დაგაწერიო. არა გაქვს ყისმათი ამინდშია, რაც ნახვედი, არ გადაუღია, ღვრიდა, ღვრიდა, ღვრიდა. აბა, იქით აქ ამპასულხარ, შე ბეჩაო, შენა, ემ ჩქეფაში..

კაცო, ნელან კაი ლექსი რამ წამამაწყდა. ჩვენ ის არ დაგვიწერია, ეხლა ველარ ვგონობ. აბა, დანერე:

შენი ჭირიზე, რო განახეო,
რო არ მენახეო, მამკლევდაო
უნახველობა თვალთაო...

შენ კი ლექსებზე მეთად ამბები უფრო გაინტერესებს, მაგრამ, აბა, დანერე:

ჩვენი მარო და ნუნუო
აღარ მასმევენ არაყსაო...

ვაი, დანელდენ, ქალო, დანელდენ!

– დამისხით, დამალევიწეთო,
ჩვენიც ეგეთი გამოაო.
– აბა, რა დაგალევიწითო,
შენ წახვალ, ახლა სხვა მოაო.

რა არი, ქსთამი ამოფრინდა? გაულე კარები, გავა და შამოვა ისევა.

– ნეტაი გამაგებინაო,
საით გიყვარვარ, ქალო!
– მე სუ მიამბო მერცხალმა,
რაიც შენ დაგებარაო.

ის კი დაწერეთა:

აქედანა და შენამდე
ვარდი მასხია ყელამდე,
რო ვინმე გამამიშვებდეს,
სირბილით მოვალ შენამდე.

ესა?

კარგი ვარო, იმას ნუ იტყვიო,
თავს ნუ დაუნყებ ქებასო,
კარგი ჩვენც მოგვეწონება,
ცუდი არც თავის დედასო.

მამაის ნანერება!

The woman is suggesting meeting in the mountains in a pasture. Mountains make one feel free; living in the country is so good. People should come to the country. Let them raise pigs, one pig will feed a family for the entire winter. It's good to live in a village, so why has everyone gone to atown that's full of noise and bustle? I don't know...

When I arrived in Chargali, I found Gulkani even weaker, bedridden...

"I can see it's difficult for you to talk now, so I'll come later, when you feel better," I said. She didn't let me go.

"What else can I do for you, Eteri? Shall I take all my memories to the grave? Ask me and I'll tell you everything, however hard it is for me. You've got no luck in weather. Since you left it's been raining all the time. How did you come up here in such a downpour, poor you..."

A while ago a good verse came to my mind, we haven't written it down. I'll try to recall it again. Listen:

The sight of you is like a cure
To me, not seeing your lovely face
Would mean a death for me, be sure...

I know you're more interested in stories than poems, but write this one down, too:

Maria and Nunua will not pour
A drink for me, they give me no more.

Ha-ha! They got tired of pouring him vodka.

Oh, women, you can make me really glad,
I ask for vodka, won't you pour me some?
What can we give you, you've already had
Your portion, now another man will come.

What happened? Is that a chicken? Open the door, it'll go out and come back.

My darling, how I wish to know
If you love me, how much you care.
The swallow passed your words to me,
The message you asked her to share.

I think we've written this:

I'm lost in roses, filled with love,
From here to you the whole way

უი, უი, უი, ვინ ახლებდა ხელსა! არ მაგვეძლო სტოლთან მივსულიყავით, არა, იმ წუთში გაიგებდა.
არაა, ხელს ვერავინ ვერ დააწებდა იმის ნაწერებსა, ვერავინ ვერ მიეკარებოდა, სუ დაანგრევდა იქაობასა, ვინ რას ეძებთ, რა გინდათ ჩემ სანერ-კალამთანაო!

არ დავდგებოდი, ღამე საქონი თუ გარეთ დარჩებოდა, ვეძებდი, მივარდებოდა მამა. ერთხელ კიდევ გამომიდგა საცემნელადა. გაანებო, გოგო, თავიო, რას დაბატბატებ ამ ღამე, არ გემინიანო, მგელი შეგჭამსო... მეცოდებოდიან და ღამე ვეძებდი.

ერთხელ დეერია მამაჩემი, არვი, რაზე გააჯერეს მამაი, ხოდა, აღარ შემოუშვა შინა, ვეღარ შემოვიდენ შიშითა. საბძელში დანოლილიყვნენ, ჩალაში. მენ და მამაი ვიყავით. მითხრა მამამა: – ნადი ეხლა, რომელიც დიდი ქათამია, ის გამაიყვანე, დავკლათ მამა-ქალთაო. დავკალათ მამა-ქალთა. გააკეთა ჩიხირთმა მამამა. მერე მითხრა, რო აბა, ნადი, სად არიან, ხო არ გაიგებო. ავირბინე საბძელში, შვიხიხედე და ჩალაშით იყავყებოდენ. – დაიკარგე შე არ გასაზდელიო, რას იბლოტებო აქაო!.. დედინაცვალი, მარიამი და ვახტანგი იყვნენ. მემრე მოე და უთხარ მამასა, საბძელში არიან, ჩალაშით იყავყებიანო. გვერდზე შებრუნდა, ცეცხლის ალი სცემდა სახეზე. შევატყვე, ციციებოდა. შემობრუნდა ჩემკე გაჯავრებული ვითამა: მაგის ღირსები არიან და იქ უნდა გაათენონო!.. ვაიმე... მე დავწვე, ისა სწერდა რასამა. დამძინებოცო. რო გავიღვიძე, კიდევ სწერდა, რავი, რასა სწერდა.

მეორე დღეს ამოჩნდენ. ზოგმა ეზო დაგავა, ზოგმა წყალი შეიტანა სახელში და აღარაფერი არ უთხრა მამამა. მე კიდევ დიდი ძროხები გაუდილაურე. გუდამი პურის ნატება ჩამიგდეს, მოვიკიდე და გავყვე ჩემ სამწყემსოსა.

მარიამსა, ჩემ დასა? იმას არა გაუხარნია, არა, აბაბაბა! აი, ეხლა თამარი დაფასებულა, ჩემი უფროსი და. მარიამს არც მამისა გაუგავ, არც არა დედისა. დასთან იყო, თამართანა, იქით ვიდაცა ობოლმა ბიჭმა გაიტაცა. არა გაუხარნია, არა! არ ვიცი, ორ წელს იყო იმის ცოლი, ისე უყვარდა ერთმანეთი, როო... გიორგი ექვი-ნა, ბეჟუშვილი იყო, ფშაველი, ერწოელი.

არც შვილი დარჩა მარიამსა, ორსული დაიღუპა. თივა რაღაცა მოკჭონებია კამეჩებითა კოლექტივისთვინა. საკედური ეჭირა, რო თივა არ გადმოვარდესო, წინ თუ ედგა ხარებსა და დამთხვალან ე ხარები და ღობისთვი მიუწყვეტებავ. ეჰ, ბეჩაჟი!..

არც მარიამის დამარხვაზე ვყოფილვარ. საფლავი არ ვიცი არც

I'd run, my sweet, with all my might,
If I were free to go away.

And what about this?

Don't say "I'm good" about yourself,
One should be worthy in the eyes
Of others, but a man who's bad
By his own mother is despised.

Father's writings? Who would dare touch them! If any of us came close to his desk, he'd find out at once.

No, it was impossible, for if he saw that someone had touched his papers, he'd make such a row, shouting at us: "What have you lost? What are looking for on my desk?"

I would never leave the cattle outdoors. I'd have no rest until I found them. Father was angry at me, once he even chased after me to beat me. "Stop looking for them and come home! Aren't you afraid to wander about at this hour like a stray goose? Aren't you afraid of wolves? What if a wolf devours you?..." I just felt pity for the cows and used to look for them at night.

Once, Father got very angry at the whole family except me. He would not even let them enter the house. I don't remember what happened, though. Anyway, they had to spend night in the hayloft having straw for a bed. My father and I were alone at home. Father told me to bring him the biggest chicken called Mamakalta. He slit its throat and cooked up some chikhirtma.¹² Then he asked me to see where they were. I ran up the hayloft and saw them lying on the straw: my stepmother, Vakhtang, and Mariam. "Don't show your face here, you little devil! What are you peeping at?" my stepmother shouted at me. I came back and told Father where they were. He turned aside, averting his face from me, but in the light of the fire I could see he was trying to suppress a laugh. Then he turned towards me and, pretending to be angry, announced: "That'll teach them. That's what they deserve – to sleep there." My goodness! I went to bed, but Father sat at his desk and continued writing. When I woke up, he was still writing. I don't know what it was. Next day they came home. Some of them swept the yard, others brought water, and Father said nothing. As for me, I took the cows to the pasture. They put a little piece of bread into my bag and I set out.

¹² Chicken stew with beaten eggs, flour, onions, and vinegar (TN).

თამარისი და არც მარიამისი. კაცო, ვერ ვიტან მაგ ამბავს, უცებ რაღაც მამდის. ექიმმა მითხრა, რო ვინმე ჩეხობოდას. ყურებში თითო გაიკეთე და ისე გაიარეო. ვახტანგის საფლავი ექ არი, ვერ დავეკვირებოვარ. წარმოვიდგენ ცოცხლდა და სუ თავთავად ჩამოვიშლები. წარმოვიდგენ, რო ძელები დაშლილიაო და გამიწყრება ღმერთი.

ძროხები სუ იქ დამდიოდა, სასაფლაოსა. ერთხელა, უცება თვალი ვკიდე საფლავის ქვასა – „აკეკო“ და ჩამეხოცა მუხლები. ჩავიკეცე იმ ქვაზე და ჩავევითონე დიდახან ჩემ დედასა. მიტირნია სხვა დროსაც ბევრჯელა იმ ქვის სიახლოვესა. ახლოს კი აღარ გავკარებოვარ, შორიდან ვეუბნებოდი დედასა ჩემ სევდა-წუხილსა და ბეჩაობასა. მიტირნია. ჩემი ბაღლიც მანდ არი დამარხული, იმედაი, მერე გიორგისაც ვეძახდო.

გიორგი იმაზე დავარქვი, რო წმიდა გიორგი მესიზმრა, სანამ მეყლებოდა. ხო იცი წმიდა გიორგის სურათი, ვეშაპს პირში შუბს რო უშვობს. ის მესიზმრა და აი, როგორა. მე და უგემური, ჩემ ქმარი, ხომს მივდივართ ვითომა და შემობრუნდა ე უგემური და: – ე ალვირი როგორ გიქერავო! შემოვაბრუნე ცხენი, ცისაც ავიხედე და ვხედავ, მოფრინავს ამხედრებული წმიდა გიორგი და მოჰყვას იმის ცხენი ოთხსავე ფეხსა. ჩამოდა ჩვენ წინა ცხენითა, რასა დგებართო? – შემოგვევითა, მიდი, ბიჭო, დადეგ გზაზედაო, – უგემურსა. მიჰყვე, ქალო, შენცაო. გავემართენით კია და მოსახვევის ბოლოზე მამნია ცხენი ი წმიდა გიორგიმა, ოქროს ბეჭედი ეკეთა ცერა თითზედა, ის გამოძირო და მე გამიკეთა ი ბეჭედი. მეყოლა ბიჭი და დავარქვი იმის სახელი.

მე კიდე მენყინა, ოქროს ბეჭედი რო ხელზე გამიკეთა, ეხლა ეგ გადამეკიდაო, დავლონდი, მიმსახურებსო, აღარ ვიციოდი, რა მექნა. როცა ბედი არა აქვ კაცსა, ჭკვაც ისა აქვ სიზმარშიცა და საცხა-დაცა...

მკითხავმა მითხრა, ი ბაღლი ისეთი გაგებდებოდა, რო იმ სოფელს, საცა იქნებოდა. ცის ნამიკ არ დაეცემოდა, ბენვიც არ გამო-სძვრებოდაო.

პავლე ღვდელი ყოფილა ნაწილიანი. პავლეს ნაწილი პარკში მაკერული გულქანს ჰქონია, ის შუენახა სიცოცხლის ბოლომდე პავლესა.

ეგ ჩამამავლობაში ჩამოდის, არ იკარგება. რაღა მე მეყოლა ნაწილიანი შვილი. ჩემ დას მაინცა ჰყოლოდა, თამარსა, გაზდიდა და ეყოლებოდა. აბა, მე რა უნდა მცოდნოდა მთიულას ხელშია...

გამომეცალა ბაღლი ხელიდანა. შემაზე ნაველ და ბავშვი დავეოვე, აქ ვიყავი ქმრიდან გამამწყრალი, ერთი თველა მეკლდა. კალო გვეყარა. ი დედაკაცი, ჩემი დედინაცვალი, კალოში იყო, ხოვს ანიავებდა. შემა არა გვექონდა. ესენი ხო სუ უშვ-უყეცხლოები იყვნინან. მე კიდევ დავაძინე ბაღლი, ავიღე საბელი და ნავე შემაზე. ჭალაზე. ვეპეკე... მერე დამეგვიანა იქა. მოვე და ბაღლსა ხმა აღარა

My sister Mariam never knew happiness. Never! Now people speak about Tamar, my elder sister, with respect. Poor Mariam was too little to remember Mother or Father. She was brought up by our sister Tamar. When she grew up, some orphan boy abducted her and they got married. No, she didn't live long enough to know happiness! They spent two years together and were very much in love with each other. The boy's name was Giorgi Bekoshvili, he was also a Pshavian, from Ertso. Mariam didn't have any children; she died when she was pregnant. She was carrying straw for the collective farm in a cart pulled by oxen. She was holding a tail strap to make sure that the straw lay well on the cart and didn't fall off, or maybe she was going in front of the oxen and they got scared and crushed her against the fence. Poor child!

I didn't go to Mariam's funeral either. I don't know where Tamar's or Mariam's graves are. By God! I can't stand funerals. Something happens to me. A doctor told me to stop my ears and leave a place where people are quarreling.

Vakhtang's grave is here and I avoid looking at it. I imagine him alive and it kills me. Seeing a grave I always imagine how bones are decaying inside it and my heart breaks.

I used to drive the cattle to the pasture through the cemetery. Once I saw a gravestone with the name Keke and suddenly my legs gave way and I fell down on that stone sobbing bitterly for my mother. I had cried near that stone many times before, but I was afraid to come too close, I just shared my misery with Mom from a distance. I have often cried in that place. My child's grave is there too, Imeda was his name, but I also called him Giorgi.

I called him Giorgi because I saw St. Giorgi in my dream when I was still pregnant. You surely know St. Giorgi's picture in which he is piercing the dragon's jaw with his lance. So I dreamed about him. In my dream my husband Ugemuri and I were going to Khomi and my husband told me I was holding the bridle the wrong way. I turned the horse around and I saw St. Giorgi flying on his horse towards us. He descended in front of us and asked us why we had stopped. Then he told Ugemuri to make his way and ordered me to follow him. We proceeded, at the end of the turn he caught up with me, took off a golden ring from his thumb, and put it on my finger. So, when a boy was born to me, I named him after St. Giorgi. I worried a lot in dreams, thinking that after giving me a ring St. Giorgi would follow me everywhere and make me serve him. When one has no luck, she will have the same foolish thoughts both in a dream and in real life...

Later a fortune-teller told me that if that child had survived, the whole village would have been safe and happy.

They say that Priest Pavle had been born with a caul and his wife Gulkani kept that caul sewn in a bag for him till the end of his life.

აქვს, კნავის, რა ვიცი, თურმე ნაწილიანს ეტანება სატანა. ამ ბაღლს მასკიდებოდაო, გადაღვიღლულ-გადმოღვიღლული იყო გულზედა. გავათბე წყალი, გავაბანავე, აღარ ქამს ე ბაღლი, აღარა სწოვს ძუძუსა. ჩავინვინე გვერდითა და ჩავენე. გაქუნქყურდა ბავშვი, გაიძმრა. მოვანოვე, კარგა მონოვა, კაკო, სწოვს ე ბაღლი. გათენებულა. გეყოფა, წინილოო, გეყოფაო, – მე. მამიჭირა ღრძილზე, მატკირა – თურმე უკვე კვდება. ცუხლი დავანთე და ჩავსვი კალთაში. ი დედაკაცი კალოზევე წავიდა და ასლოკინებს, ასლოკინებს, უტბად დოჯურაანთ თამარი შემოვიდა, იმ დედაკაცსა ბაღლები ეხოცებოდა. ვაიმე, – მითხრა, – მოგვცდეს ჩემი თავიო, ე ბაღლი შენ სარგო აღარ არიო...

გადავხადე. გადაფარებული მეწვა. დამკაცრებულა ბაღლი. დამგულვილი ხელები გულზე უწყვია. დაეკკივლე და აღარ არი ცოცხალი. ისეთი ყისმათიანი და დავლათიანი შვილი დავკარგე... რო მოვკვდები, ეგა მწყურჩან, რო ჩემ გვერდით იყოს ი ბაღლი დახატული. არავინ მომიყვანა მხატვარი, რო მოვრიგებულყავ და გამეკეთებინა ევითი სურათი: მე და ჩემი შვილი გვერდისგვედდა. მეორე შვილის ბედიც არ მექნა, მუცელი გამიკუდდა ბიჭზედა. გამწარებული ვიყავ. ავშურდი ემარსა: რატო იმდენი არ ესმის, ვისზე მცვლის, რაზე მცვლისო, რით მეთია ჩემზეო? მე თუ მაგის მეთი წდობა არავისა არა მკვ, ნავალ, მოვმორდებოო. მოვმორდი კიდევ სამუდამოდა...

მოფერება ვერ ვიცი, დედაკაცი დავებრდი და სუ რო იმის იმელს ვიყო, ვერ მოვეფერები. ყველაფერს პირში ვეტყვი. აი, ესლა ორჯელ დადმოვარდი საწოლიდანა, სიმარტოვები ძლივ ავდეგ. მეორე დღეს შემოქეჩდენ აქა. რას-რა ჰფიქრობდით, რო მოემკვდარიყავ, გამოგესვლებოდათ კარზედა და ხალხშიო, რას პასუხს აძლევდით სოფელ-ქვეყანასაო!

– არა სტყუი, არა სტყუიო...

არ იციან, რო ექიმია საჭირო და წამალი?

ეჭრილობა არ მიწახვინდება ქირურგისთვისა. ეს ისე მიქრის, რო ნამდვილად ეს მაქცევს მე. სიტყვაშიაც ვირეოდი... ტვიზ ხო არა მაქვს დაჭრილიო, – ვიტყვი. აი, ჩემ თვალწინ იყვნენ დასახვერ-ტელები ის მკვდარადალბებულები, ისები, აი, ჩემ თვალწინა, ის რასები, მე რო გამძარცვს...

მე, მამია და მთიულაი ნავედით ქორწილშია. ჩემ მამნათლავიანთ ქორწილი იყო, იქ ნავედით და ძმისთვი მოვწონებოვარ იმასა. ვინც წამიყვანა მერე. სვიმანს მოვწონებოვარ უგემურისთვი. წინა წელი იყო.

– ექ ქალი ვისიო? უთქვიათ, რო ვაფას ქალიაო, გულქანიო. ჰოდა, ესლა იმ ბიჭმა გამიყნო ძმისთვი. იმათ ბიძაშვილები ჰყავდა აქა, ჩარგალში, იმათთვი უთქვია, რო ექ ქალი უნდა უთხოვო უგემურსა და მანდ კი ვერ მივალ მაგის მამასთანო, და უნდა მოვიტაცოო, ისე არ გავწირავო, ეს მამარემივ ჩავარდა, ჰახდა ავდა.

სასაფლაოსთან ძროხები მყავ და გიორგის ქალი იყო ვიჯეთში, წინო. ამოწინდა უგემურის მამიდაშვილი თევლე, ი სვიმანს წერილი გამოუტანებია და ვერ მიბედავს, რო მომცეს. ვერ მაძლევს

Such things are hereditary. I wish my sister Tamar had given birth to such a child instead of me. She would have raised him and everything would have been fine. I didn't know what to do, what would I know living with that Mtuli²⁰ woman...

I lost my child. I went to bring some firewood and left him at home. There had been a falling out with my husband and I had returned to my father's house. We had a threshing floor and that woman was there, winnowing the wheat from the chaff. We had no firewood. They never had firewood. I put the baby to sleep, then took a rope and went to the grove to get some firewood. It took me quite a while to collect firewood and when I got back, my baby was crying, but very faintly. He had lost his voice. I didn't know that children born with a caul are more likely to be attacked by evil spirits than others. I could see that the baby was cold, for he had bared his chest, so I heated some water and bathed him to warm him up. He didn't want to eat, he refused the breast. I went to bed and laid him beside me. Soon the baby began to move. I breastfed him and he fed quite well. In the morning I told him: "That's enough for you, little chicken." He squeezed my breast with his gums so tightly, that it hurt, he was already dying, but I didn't know that. I made a fire and put him on my knees. My stepmother went back to the threshing floor. My little boy began hiccupping and could not stop. Suddenly, a woman coming from the Dojurišvili family entered the room. Her name was Tamar and her babies had died soon after birth. "Dear me," she exclaimed. "Dear me, that baby's no good for you anymore..."

I looked at my baby boy. He was lying motionlessly, his tiny hands balled up and arms folded. I screamed at him, but he was already dead. So I lost my son, born to be fortunate and wealthy.

I have one wish: when I die, I want my boy to be painted by my side. No one brought me a painter to make such a portrait for me: my son and me together, side by side.

I was unable to have another baby. I suffered a miscarriage and prematurely gave birth to a dead boy. I was very unhappy. Then I began to be jealous of my husband. I was angry at him because he had found someone else. I couldn't forgive him and decided to leave him. So I did – I left Ugemuri forever...

I've grown old, but never in my life have I flattered anyone. I wouldn't flatter people even if I depended on them. I always say everything to one's face. A while ago I fell off my bed twice and could hardly get up without any help. Next day a whole crowd gathered here and I told them: "What would you have done if I had died? Wouldn't you be ashamed to show your face to people?"

"You are right," everyone said.

Don't they know that I need a doctor and medicine?

I haven't shown this wound to a surgeon. It's too bad; probably it's the cause of my ailment. Even my speech became slurred and I started to wonder if my brain was damaged. They should have been shot on the spot, those scoundrels, the Russians who robbed me...

²⁰ Mtuleti is a historical province in eastern Georgia, on the southern slopes of the Greater Caucasus Mountains (TN).

წერილსა და თავმადვას ჰკრეფს ის სასაფლაოზედა. აიო, – მითხრა, – ეს წერილი ჯიუტით გამოდისა შენ ბიძაშვილმა წინაშე, გამოვართვი, გავშალე. ენერა რო აქედან ბევრი ეშხადებიან შენ სათხოვნელადო და აგრემც თავის მამლი შემოგენაცვლებო, ნე გამცვლი სხვადასხვებზედაო. არა ვარ აჩქაბებული, მაგრამ უკვე გავივ. ვინცა მწერს. შემოგენაცვლება ჩემი თავიო, განა სხვა ვინმეიო.

გაიქცა თუკლე. გაბრუნდა. დაგრით მენ და წერილი...

მემრე კიდევ თავის ბიძაშვილისთვი წამოვლებინებინა წერილი, ელიზბარისთვი. ის ჩამოდიოდა ჩარგალსა პარასკეობითა. ემან-და გვერნდა ბაკი. იფნია ექსა, იმის ქვეშ ძროხებს ვწვლიდი, იქ მომიტანა ე წერილი, სუ ვერე აკანკალებდა... სვიმანი წავიდა სადღაცაო და დაგვიბარაო, რო თუ იმას არ მოიცვანთ, შინ აღარ მოვალეო. ეს გაბმული საქმე მამის სიკვდილის მემრე დასრულდა. მოვიდენ სათხოვნელადა და გამათხოვს.

სატაცებლად სხვებს ევლო და იმათ გვეგო და ერთი კვირა თურმე უგემური აქ იყო, ჩარგალსა და მყარულობდა. რო მომიცვანა უგემურმა, ვინც აქ დადიოდნენ სატაცებლად, ესენი მოვიდენ უგემურის მგლურად. მიმდგრალიებდენ თვალბესა პატარადასა. თუკლეს ვკითხე, ესხედვართ აქეთ-იქითა, რო ვინეები არიანო? – აი, დანელდენო, – მითხრა, – ევენი დადიოდენ შენ სატაცებლად და აქაც მოგყვენო.

რა იყო, ჩემს მეთი ქალი არ იყოო, გადამილახეს ბედ-ყისმათი და დამიკარგეს.

ბავშვები ვიყავით, კაცო, თხუთმეტის წლისა შენ ვიყავი და თექვსმეტისა ისა. ერთ წლამდინა, რო გავყვევ, ისეთი ქსინი ვიყავი, რო იმის ცნობა არა შეიძლება, არც იმის პირით უხირო სიტყვა გამეგონა, ერთადა გვერნდა ქორწილი, ხევსურანთ ალექსი ექვიენა, ვინც იქორწილა ჩვენი ქორწილის დღესა, ხინანი იყო და მზექალა ცოლს ექვიენა. იმათ იმ ერთ წელში ბიჭი გააჩინეს და ჩვენ ჯერ ერთმანეთის ცნობა არა გვერნდა.

თავის მამას ეთქვა უგემურისთვინა, რო, ბიჭოო, ხო ერთადა გქონდათ ქორწილი, მაგათ უკვე მეხბოე გააჩინეს და თქვენ რაღას ფიქრობთო...

არა გვერნდა დიდი ამბავი, ლარიბები იყვნენ, პურისჭამა გადაიხადეს.

...შამიყვარდა, რადამა, არ ვიცი. მზესავით სუფთა ჩაუბარდი იმ ოჯახსა, არ მომეწონებოდა პირი. ხო წამოსული ვარ თურმანაულე-ბიძან, იმათები ყველანი დღესაც პატივს მცემენ. გოგიაო რო იყო თურმანაული, მაშინვე გადმომეხვეოდა და მაკოცებდა. ჩემზე თუ ვინ ცუდს იტყოდა, მაშინვე პირში ეცემოდა. სიტყვაშიც მეხმარებოდა.

ჩემი გოგიაო, მეორე თურმანაული, სვიმანისა, ძალიან მიყვარს. ავად იყო ბერავი. მორჩა კია? მეუბნებიან, მორჩაო და რა ვიცი, აბა, წერილიც მამწერა.

არვი, ხუთს წელს ვიყავა უგემურთანა. მიყვარდა, მაგრამ არ ვაპატიე...

My father, his Mtiuli wife, and I went to a wedding. It was my godparent's wedding. As I learned afterwards, Svimon, my future brother-in-law saw me there and decided I'd be a good wife for his brother Ugemuri. Next year we got married.

"Who is that girl?" he had inquired about me. "It's Vazha's daughter Gulkani," they told him. Then he came up to me and we got acquainted. They had cousins here in Chargali and he told them that he wanted me to become his brother's wife, but didn't wish to go to my father to ask my hand in marriage. He preferred to kidnap me. At that time Father had taken ill and become bedridden.

I was grazing cows near the cemetery. My uncle Giorgi had a daughter Nino who lived in Jijeti. Suddenly Ugemuri's cousin Tekle appeared. Svimon had asked her to pass me a letter, but she was too shy to do that and was pretending to pick flowers. At last she came up and gave me the letter saying that it had been sent by my cousin Nino from Jijeti. I took the letter and unfolded it. "There are many who want to marry you, but please choose my brother, do not turn him down. Please let me care for you as your brother-in-law." I wasn't really eager to get married, but I quickly guessed whose letter it was. He was asking me to let him care for me. Tekle ran away and I remained alone with the letter in my hand.

The next letter was delivered by the cousin Elizbar, who used to come to Chargali on Fridays. We had a stockyard, so I was there milking cows under an ash-tree. He brought the letter to me there; the boy was all shivering... "Svimon went away and before leaving he gave us one task – to bring you to our home. He told us he would never come back, if we didn't do that," he told me. After my father's death all their pains ended in the marriage between Ugemuri and me. They came and took me with them.

I learned later that other boys had been trying to kidnap me in the meantime. Ugemuri's family had found out about it and Ugemuri guarded me here in Chargali for a week before I became his wife. Later, those boys who wanted to kidnap me came to my new husband's place looking at us angrily. They kept staring at me, the bride. I asked Tekle, who was sitting close to me, who they were and she told me about them. Why? Was I the only woman in that area? They decided my fate for me and made me miserable for the rest of my life.

We were just kids, I was fifteen and my husband was sixteen. I was so stubborn, that for a year after we got married I didn't sleep with him. He never said anything that would offend or hurt me. Another couple had a wedding on the same day. The groom's name was Aleksi Khevsurishvili. He was of a mature age and his bride was called Mzekala. In a year they had a boy, while we hadn't slept together.

Ugemuri's father once asked his son what we were waiting for, as the couple who got married on our wedding day already had a baby...

We didn't have a big wedding. They were rather poor, so it was a small gathering where people had food and drank to us.

...I fell in love with him. When I became a part of that family, I was pure

გიყვარდა, გიყვარდა, ახლა ცოლ-შვილს უგდე ყური! იმ დედაკაცსა ცხვირში სუ ქაღალდი ეკურის. ქმარი სცემსო, – ნამბიან. ისე თვალად-თვალადი დედაკაცი იყო ძალიანა, მაგრამ მე რა დავაშავე?

აქ მოედ, მამის სახლში მომიყვანა თითონ იმან – უგემურმა. მე უთხარ, რო როგორც მომიყვანე, ისე ნამიყვანეო. მომიყვანა... ერთი წელი კი ვიყავ, დამეხურა რამ გულზედა. ორ ძროხა მამცა უგემურმა. რეზიცი მიყვარდა, ისეებიც მომცა. კურდღელი დამრჩა იქა, იმათსა და ისიც მოეყვანა ფადიურაანთით: ესაო გულქანს უყვარდა, გადაუყვანეთო. მეორე ქმრის სახლშიც მომივიდა სანახავადა.

აქ საქმელი გაგვითავდა. დავიყარე უ ძროხები. გადავცე ცხენზე და სიფთხე გადავცე. იქ ნათიბი გვექონდა, მარტ-თებერვალში ჩამოვრეკავდით საქონსა, შემდეგ ქალაიც გაბზვინდებოდა. გომურიც გვექონდა, უგემურისა იყო. იქიდან მე ვინ დამითხოვდა, არავინა. დეებარებინა ჩემ ყოფილ მახლსა, სვიმანსა, რო ჩვენ მოგიგდებო ყურსა, იყავ მანდაო. ეხლა მე ვეფიქრობ: გაყრილი კი ვარ ქმარსა, მაგრამ ქმრის სახლშია ვარ და მშვიდად ვიცხოვრებ, არავინ შემაწუხებსო და აქ მთხოვრები ამიტყდენ. ჩემთან ერთად სიფთხეც ი უგემურის მამიდაშვილი მართა ცხოვრობს...

ერთი დღეცა და თვალეველი ბიჭი მოვიდა, ვითომ ცხენი უნდა ვიყიდოო, ფრუშკის ცხენიო. ნეტარ გაყიდაო, – გვეკითხა, – ფრუშკიმ ცხენიო. წყალი დამალევინეთ, წყალი არ გიდგათო?

პატარა დუღურაზე ჩამოგვიდიოდა წყალი. გაირბინე, მართაო, – უთხარ, – წყალი გადმაიტანეთ. ი ბიჭი კარგზე დაედა. შეაგვიანა მართამა. მითხრა: მეო შენი გულისთვი მოვეო. ცხენის ყიდვა მოვიმიზნებო... გავეავრდი, ვერ ერთი წყლული არა მაქვს მომრჩალი. – აიო, – უთხარ, – ემ ქალას ქმარი უნდაო. როგორც ცივი წყალი გადაასხა, ეგრე გაშრა. დადუმდა, წავიდა. უთხარ უარი და წაბნელდა... შავას დასწერ, ეთერო? დაწერე, ჰო, დაწერე. გატანული ცხოვრება, უთერო... ეე, ბევრი ელდა გადავყარე.

დაგვეცნენ ღამე ბიჭებითა. შევეუღამე. კაცმა რამამ დაიძახა, როგორ შევმინდი მამინა, თმა მაღლა წამივიდა! ყაჩაღები გვეკონენ მე და მართასა.

– ოჯახიანო!

იმ ღამეს დიდხანს ვისხედით მე და მართა, გვიანობამდე. ისეთი ხევეები და გზებია, რო უვალისგან არ გაივალება.

– ჰეო! – მე დაუძახე.

– ოჯახიანო!

– ჰე!

– ძროხებს ვეძებ, ძროხებსა, ძროხები ხო არა ჩამოვიდა რაო არა-ხოვინაო ე ქალაშიო? ხოდა, არა, არაო! – მე დაუძახე. შემდეგ

like water. Even now, when I'm no longer with the Turmanauli family, they all have great respect for me. Gogia Turmanauli would embrace and kiss me on the cheek every time we met. He wouldn't let anyone say anything bad about me. He always defended me.

I'm also very fond of another Gogia Turmanauli, Svimon's son. He was a sick, poor soul. I wonder if he has recovered. They tell me he is better now, I don't know. He once wrote me a letter.

I was Ugemun's wife for five years. I loved him, but I still couldn't forgive him...

I loved him! So what! One should have asked his wife and children what kind of man he was! They say his wife often covered her bleeding nose with paper, because her husband used to beat her. By the way, she was very good-looking, but did I deserve to be treated like that?

I returned here, to my father's house. Ugemuri brought me himself after I told him to bring me back, to the place he had once taken me from...

I spent a year here and my heart was somewhat heavy. Ugemuri gave me two cows and everything else I had loved while living with him. He even brought my favorite rabbit, which I had left there. He took the rabbit to the Padiurashvili family and asked them to give it to me. He also came to see me at my second husband's home.

Once we ran out of food. So I mounted a horse and quietly led the cows to Turmanauli land. We had mown grasslands there, which we used as a pasture for the cattle in February and March; soon the grove would turn green. There was a cattle-shed, it belonged to Ugemun. Nobody would mind my staying there. Svimon, my former brother-in-law, had said I could live there and they would take care of me. Although I was separated from my husband, I liked the idea of staying in his house, which was empty then. I thought I would be safe there, living in peace and quiet, but suitors found me there and disturbed my peace. Ugemuri's cousin Martha was staying with me...

One day a boy from Tvaliv Village came to our place. He told us he wanted to buy a horse from Prushki. "I wonder if he still has that horse, or if he has already sold it. May I have some water? Could you bring me some water please?" he asked us.

The water ran in a tube of dried hollow hogweed stems. I asked Martha to bring water for the boy, who was sitting down at the door. Martha took some time getting water and while she was away, our visitor told me he had come to see me and buying a horse was only an excuse... I got very angry. I hadn't gotten over the loss of my love yet.

I pointed at Martha and told him: "This woman needs a husband." He was dumbfounded. Then he left without saying a word. He went away because I had turned him down, to hell with him... **Will you write that down, Eteri? Write it, please, about my troubled life, about the horrors I've gone through.**

მამაკონდა, რო არახივიდან ჩემ ნათლიმამა ხო არ იყო, გიორგიო, რად არ გავაღე კარებიო?

კარგა ხანი გამოვიდა და: – პაპიროზისადაო ცეცხლ მაინც გამო-გვიტანეთ, ქალოო. კარებს ურდული ჰქონდა, ვერ გააღებენ, ისეთი ხე ჰქონდა გაყრილი.

– რა ცეცხლი, რის ცეცხლიო, ამ დროსაო აქ კაცი არ მოსულაო.

– გამაბია ცეცხლიო! – გვეძალებინა.

– ქალო, მაიტა ე თოფიო, მე ძმამ ე თოფი მით დამიტოვა, რო ვინც გამ-უფაშოთაქმდებდა, დაკათოფიდა გადმაადგეო! ავხმამალდი და თანაც ზატორივით ავაჩქამე სახეცელაი. ჰოდა, ე თოფი რო დავილაპარაკე და ვითამ ავაჩქამე, გაიკრიფნენ. გადიან, გადიან, გადიან. ფეხის ხმა მოდის, რამდენიმე ფეხის ხმა. გომურის თავზე მოუქურება ევა-ლორი, ხე. აქ მოუშვეს გომურსა, რო დგრიალი დააყენა საქონმაცა და ჩვენც გულები ჩავვისქდა. წავიდნენ, წა-ბნელდნენ ბინაში.

მეორე-მესამე დღეა, ფრუშკი მოვიდა: ხო არამ შეგანუხათო? აი, ესეთ-ესეთი ამბავი შეგვხვდაო. ეგ არაფერიო, შუშანის ვაკეს ცხვარი ჰყავ გომბორელთაო, იმ გომბორელმა თქვა შენზე, მე უნდა მოვიტაცოო. მგელბიჭა გემუქრება, გულქანოო. ვერ სახელი იმისა, მგელბიჭაო!

არ მედგომლება იქა უკვე. ნათლიმამა მეტბნებოდა, რო ძალიანა კითხულობს, როგორი ქალიაო. ემანდაო თამარი მოსწონდა მაგა-საო დ იმ დროს მისულა, რო თამარი ლეკს ჰყავდა ჩამოხვეულიო, – ბასილი მეტბნებოდა. ჯარში დაიკარგნენ ორნიც ძმანი, ბერაგები. გათხოვიდი, გულქანოო, – მითხრა, გათხოვიდიო. არ დაგასვენებენ, ლამაზი ქალი ხარ და არ დაგასვენებენო.

აიო, – მითხრა, – ეგ კაცი კარგა შაგინახავსო, წლოვანია და არაად დაგაღონებსო. იმ კაცზე მითხრა, ჩემ მეორე ქმარზე. ძალად გაეთხოვიდი, ძალადა, ძალადა მეორე ქმარზედა. აი, ეგ დაღონება გამოვიარე. ეგ იყო ჩემი ახალგაზრდობა, ეგრე ჩამელია.

ის მგელბიჭაი შარშან აქ მაჰყოლიყო ექსკურსიასა. ხანდახან თვა-ლებში გაიყინებს ერთი ბებერი კაცი. მიყურებს. აქათ ნაპირზე მე ვზივარ, იქით ნაპირზე საამისა – ისა. აბაო, ბოჭო, სურათზე გადავიღოთო. გადაიღეს. ადგნენ, მიდიან. ეს სურათი ხო გადავიღე ამასთანაო... ის იყო, ისა, ის იყო, ის იყო, ისა! შემდეგ გავიგე, რო მგელბიჭა იყო, ის კარგუნახავი, იმის შიშით შევირთე პაპი ხისფეხივილი. ბოდავში ცხოვრობდა პაპი – ჩემი მეორე ქმარი. ოცდაათი წელი ვიყხოვრე იმ კაცთან და... მოკლედ, არა მქონდა მე შვილის ბედი და რაღა ვქნა, აბა, ეგეც ჩემ საუბედუროდა, წყლის მამწვდელი მაინც არ უნდა მოეცა ღმერთსა ჩემთვის! რა დაუშავე ამ წუთისოფლის მწერელსა, ნეტარა...

At night a group of young men approached our home. It was a pitch-black night. When I heard a man calling, I was so frightened that my hair stood on end! Martha and I thought we were being attacked by robbers. "Hey, who's here? Hey, the host!"

That night Martha and I had stayed up till late. The ravines and paths leading to our place were almost impossible to pass in the dark. So who could that be?

"Hey, where's the host!" they called again.

"Hey!" I called back.

"Host!"

"Hey!"

"I'm looking for some cows, have you seen them? They must have come down from Arakhija. Have you seen them in this grove?"

I told them I hadn't seen the cows, but suddenly I remembered that my godchild's father was from Arakhija and regretted not having opened the door.

After a while they told us they needed fire to smoke some cigarettes. The door had a bolt, so they couldn't open it.

"What fire do you want at this hour! Do you know what time it is?"

"Fire, give us a light!" they insisted.

"Woman, bring my gun here! My brother left it for me to shoot everyone who'd come at the wrong time!" I shouted, then took a grater and made a noise that sounded like a gun being cocked. Hearing my words and the grater's noise they drew back. I heard the footsteps of several men. After a little while we heard some stones pounding upon the housetop. They had gathered stones and rubble on the roof of the cattle-shed and threw them down frightening the cattle and us too. After that they left. God damn them!

In a few days Prushki visited us. He asked if we were okay and if anyone had bothered us. We told him what had happened. "That's nothing," he said, "A real danger is coming from elsewhere. The Gomborians graze sheep on Shushani Plain. I heard one Gomborian saying he was going to kidnap you, Guikani. His name is Mgelbicha²¹. Can you imagine who is threatening you? Even his name is frightening!"

I realized that I couldn't stay there anymore. My godchild's father Basil mentioned one man who had enquired about me. As he said, he first wanted to marry Tamar, but when he went to ask for her hand in marriage, Tamar was already married to that Lezgin man. Both brothers of that man had disappeared during the war, poor them! "You're a pretty woman, Guikani, they won't leave you alone until you get married," Basil advised me.

"Being a mature man he will make a good husband, he will take good care of you, and will never hurt you." He was speaking about my second husband.

So he persuaded me and I did marry that man, although I didn't want to. I got married for a second time, without love. That's how I suffered, how my youth flew away.

²¹ "Mgei" means a wolf in Georgian. Mgelbicha is a wolfsman (TN).

ერთი თავადის შვილი ჰყვანდა, კობიანთკარელი, გადაკიდული მამასა: გულქანი მე გამიზარდო. მაჰყვა ერთხელაცა მამასა. მამამ მაიხილა მუხე დოვი: ჩემ ხის ჯამზე დამისხითო, რო დალია, იმას მიანოდა ის ხის ჯამი. – რა არი, ვაჟე, ესაო? დაიცა, როგორ უთხრა... ჰო: – ეგ მახვრიც და ის არიო! შენაო რო გულქანს მეუბნებო, გულქანი დოვს და შრატს სვამს, შენ ეგ სად გეცნებაო! კაი საცმელი რო ჭამოს, იმ წუთში ნავა და დოვს დააყოლებს ან შრატსაო, – მამამა.

– მეც ვიყოლიებ ძროხასაო, – იმ კობიანთკარელმა.

– ძროხას კი იყოლიებო, – მამამა, – მაგრამ შრატს და დოვს ვერ დააყენებ ჩვენაირ გემრიელსაო.

– ვაჟაოო, მე მიწდაო, რო შენი ყავარჯენი მეგულებოდეს ჩემ კუთხეშიო...

მე ძროხები არ მოვრეკე დღისებში.

სანამ ცხენით ქალაზე არ გაიარა იმანა, ყვარაულობდი, მამასთან აღარ გამოვდი, არა, იქით ოთახში ვიმალებოდი, მამასთან არ გამოვდი, არა...

ძროხებიანად ტყეში შევიმალე. მოშუადღებით მოსაყვანი ძროხები ლამის საღამოს მოვრეკე შინა იმ კობიანთკარელს დამალულმა. გაიარა ემ გზაზედა. ვთვალთვალებოდი. ისეთი ცხენი ჰყვანდა იმ დაბნელებულსა, წითელი ცხენი, არა სძრავდა კაცსა, უხდებოდა იმ ცხენს ფეხების თამაშობა.

არ გაატანა მამამა ჩემი თავი, არა, სიმდიდრეს არ ეხარებოდა მამაი, არ მოტყუებოდა, არა.

არ მიწდოდა კახი, არა, არა, კახები არ მიწდოდა, რავი, რა ხასიათი მქონდა. დაიჭირეს ის, დაკარგეს. იმის ცოლმა თავი ჩამოიხრჩო. კობიანთკარელი ვანო დაიჭირესო, ვანო მითომ ექვივნა. კარგა აღარც მახსონ...

აი, შენ რო დაიწუნეო, – მითხრეს, – იმის სასახლეებიაო. ზოგმი მაღაზია იყო, ზოგმი სკოლა, რავი ერთი... შანეროლობაც არი. არ მენერა სიმდიდრით და სიღალთი ყოფა და...

მართლა! ძალით გაათხოვეს თამარი, ბერავი ჩემი და... სად თამარი და სად ის, არც არაში არა ჰქონდა შნო, უფონთ ჩაიჭუმეუმებდა მწერელთშვილი, ხარბი, მდიდარი... აი, ჩვენ ბალები ვიყვენით, ერისხელ არ მახსონ, კამფეტი მოეტანოს ჩვენ სიძეს ჩვენდა, არა, არ მოუტანა.

კაცო, რას იზამდა ი დედაკაცი, რაც შეძლება ჰქონდა, ალბათ, ისე იტყუადა. ეჰ, შიშშილმა არა გვიყო ჩვენ, ტყავ-ხორცში არ ვვითო-დით. ცოდვაა, ცოდვა თუ ბევრად დაგვხარდა, არა დაგვამხინჯა, არ დაგვაავადა. ი ბევრის ჭამა რაღა ჭირს მოგვამატებდა, ჩემ დედინაცვალს ვერ გადავაგებდ, ვერა...

That Mgelbicha came here last year. He had joined an excursion. I saw some old man was looking at me with a cunning smile. We were sitting on two opposite edges of the bench. The visitors took photos with me and then stood up from the bench getting ready to go. And that man said: "At least I took a photo with her..." It was him, Mgelbicha. I was told later that it really was that ill-fated man who scared me so much that I married Papi Khispekishvili, my second husband. I lived with Papi for thirty years in Bodavi. I wasn't lucky enough to have a child; it was my misfortune to remain childless and to have nobody who'd care for me now. What did I do wrong to be neglected in old age like this! Why has God punished me so?...

One man from a noble family who lived in Kobiantkari Village used to pester my father, saying that Father had brought me up to be his wife. Once he came along with Father to our place. Father asked for some sour buttermilk and drank it from his wooden bowl. Then he filled the bowl again and passed it to his guest. "What's that, Vazha?" he asked "Drink it and you'll see," answered my father, "You say you want to marry Gulkani, but she is used to drinking buttermilk and whey, and where will you get them? Even if she eats something really delicious, she'll drink buttermilk or whey after every meal."

"I'll buy a cow too," said the visitor.

"You may have a cow," Father replied, "But the buttermilk and whey you'll make won't be as good as ours."

"Vazha, I want us to become relatives," the man said.

I didn't bring the cows back from the pasture where I had taken them in the morning.

I didn't go to my father, but hid in another room waiting for the man to go away. I didn't leave my hiding place until the man had gone past the grove.

Then I went to the pasture, but to avoid that man I hid in the wood with my cows. Because of him I brought the cows back too late – toward the evening instead of the afternoon. From behind the trees I watched him as he rode by. He had an amazing ginger horse. It moved so smoothly that the rider would not be shaken on its back. It had a beautiful gait. So Father didn't marry me off to that man because of his riches. No, he wouldn't be tempted by wealth.

I didn't want to marry a Kakhetian, I don't know why, I just had a difficult character. Later I learned that he had been arrested and exiled. His wife hanged herself. They said that Vano Kobiashevili had been arrested; I think his name was Vano, though I'm not quite sure...

"These mansions used to belong to the man you once rejected," someone told me. Some of them were turned into shops, others were schools or something else, I don't know... Probably such was my fate – I wasn't destined to be rich and happy...

²² Talatnuri bast shoes, which were tied by strings, were more elegant, but less durable than ordinary bast shoes. They were not usually worn by peasants. They were for wealthier people (TN).

დიდებული ქალი ყოფილა დიდებათ თამარი, ვერც იყოფა ბეჭდურის ნაკითხვა, როგორც ჩვენ ე, ქართულისა. მონასტერშია მზადებულა...

გაცოფებულმა ფინთი განაჩენის ნაკითხვა ვიცი. არ მეველება ჩემ განაჩენსა. ცოცხალი იქნებოდა, თორთო... ბაღოლიდან მაქვს ეს სასათი. ერთხელაც ძროხები მოვკარგე და საძებნელად წავე, კარგა დაბნელებულია. მოვე და წარსუსი შეუქ გამოდის ჩენითა. შინ არ შევე, შევიხედე ფანჯრიდანა და ხინკლაობენ. მამაი უკვე ლოგინში წევს. შევძახე ფანჯრიდანა ჯალაბთა: – რასა ხინკლაობთ, ძროხები მოიკარგნენ, გამოდით დასაძებნად! გამოიხედა მამამ ფანჯრისკე: – გოგო, ამ ბნელ ღამეს რას დაბლატუნობ, არ მაინც გეშინია, ნადირი დაგბოლუბს, შემო ჩქარა შინა! სითამამემ მაგობა და მამას დაუძახე, მამასა, რომ: შენ დაგეთხაროს თვალები, რომ მანდა სწევხარ და ძროხები არ გებრალეხიან, შენ დაგეთხაროს თვალებიო! – მეო?! – მამამა. შე სახეცაღლოო და რომ გადაიგდო საბანი და წამოენთო, წამოფრინდა.

აი, ისამანი რომ დგა ძველი სახლის წინა, ვარდი იყო, ველური ვარდი, ისამანთან ახვეული, იმის ძირი გამოფუტკული იყო ქათმებისა, გადმოვიარე და იმ გამოფუტკულს ვეცი. გადაიარა გაფოთებულმა მამამა. ფეხებში ვეგდე და ვერა მზახა, რას მოიფიქრებდა, ჭიჭახევისკენ გადაეფარა თეთრი საცვლების ფრიალითა. შამოიარა, შევიდა. ბაბა-ბები გაუდის ჩემ გულსა. ცემა მულის და ცემის კი არა, მოკვლის ღირსი ვარ. რომ ვიფიქრე, ეხლა კი დაეძინებოდაო, შევიპარე. ჩვენ მეორე ოთახში ვიძინებდით, შევედი და შევძერ თახტის ქვეშა.

ბეჩაი მამა! მამალო აი კარები და მარიამს უთხრა, რომ ის აღტავი არ მოვიდაო?! მიძვრილებს გული. დაიწყო მარიამმა ჯუჯუმი, სიტყვებს ვერ აგებს, აქეთ ჩემი შიში ჰკლავს და იქით მამისა. თახტის ქვეშით ვიხვერები: ღომილი ეწლება მამას სახეზედა მარიამის ჯუჯუშზედა, ვერ გააგებინა მარიამმა, მოვე თუ არ მოვსულვარ. გაიხურა მამამა კარები. გამოვძერ. ხინკლიანი ქვაბი შეუდგამთ მაღლა. ვერა ვწვდები. შშა. კვდები. კუნძი დავდგი, შავებლატე, ჩამოვიღე მაინცდამაინცა. ერთი კარგა გამოვიტიკნე და შავდგი იქნა დაბნელებული. აღარაფერი არ მითხრა მეორე დღესა მამამა. მე კი წაესავით დავდიოდი იმის სიახლოვესა. აიო, ჩვენ რომ გვეთქვა, თოვით დავგზოყდით. ამას არა უთხრაო, ნეტავ რას თვალზე გხედავს მამაშენი, შე შავბნელოო, – ი დედა-კაცმა.

კაი კაცი იყო იანვარი პეტრე. იანვარი ძალიან კარგები, პეტრე სუ უდრიდა მთელ სოფელს, ჩემი ნათლიმამა, ბერაჟი ბევრი სიხარული მოუტანია იმის დუქნით ჩემდ მამასა. ხომისიძი პეტრეს

They married Tamar off against her will, my poor sister! He was no match for her. That man was good for nothing, could not even speak properly but would mumble nonsense. He was rich, but very mean. We were children when he married our sister, but he would never bring us sweets, not once.

What could that woman do! She gave us what she had to give. One wouldn't say we went hungry, though. It's strange, but we looked quite well-fed. It would be unfair to blame her: she brought us up as she could; thanks to her we weren't maimed and didn't get ill. Did we really need to eat much? No, I cannot say that she was bad to us. That woman, Tamar Didebashvili was remarkable as she could read Khutsuri scripts as freely as we could read in modern Georgian. She had been educated at a convent...

When I fly into a rage I can say terrible things, I become impossible, that's why they're afraid to make me angry... I've been like this since childhood. Once the cows got lost and I went to look for them. It was already dark. When I passed our house I noticed the light coming from the windows. The room was lit by a birch bark candle. I looked inside and saw them eating khinkali. Father was already in bed. I called at my family from outside: "How can you eat khinkali when the cows have gone astray, come on, let's go look for them!" Father looked from the window and shouted at me: "Girl, why are you meandering along at this hour! Aren't you afraid that a beast may attack you? Come in at once!" Suddenly I was overcome by anger and shouted back at my father: "May you go blind! May you go blind, for you are lying at ease and feel no pity for the lost cows!" "Are you saying that to me? You bitch!" Father jumped out of his bed and rushed towards me.

In the place where a lilac tree is growing near the old house, there used to be a bush of wild roses that had climbed up the lilac. Chickens had undermined the rose bush and there was a big hole, so I ran to that hole and hid in it. Father could not see me, and unaware of my hiding place at his feet, ran towards Chichakheva in his white pajamas. He walked around the ravine and went back home. My heart was pounding like a hammer. I expected Father to beat me and I knew that I deserved much more than a beating. After a while, when I thought Father would have fallen asleep, I sneaked into the house and hid under the sofa in our room – we, the children used to sleep in a separate room from the parents.

Poor Father! He opened the door and asked Mariam: "Has that witch come back?" My heart was beating very hard. Mariam started to mumble something. She didn't know what to say, because she was between

დექანში მიყიდა ერთი ხუთნაოჭიანი გარმონი. მეორე მამიტანა, აზიანცკი არისო, თეთრი დილეები ჰქონდა, სცვიოდა ი ღილები. ერთხელ მომიტანა პეტრეს დეუნით მამამა, თალათინის ქალამ-ნებიო. მემრე ბიჭები აკეთებდნენ თალათინურადა და, აბა, მე ვინ ამამისხამდა თალათინურადა! მამის მოტანილი თალათინურები შავები იყო და ისე უხდებოდა ცრელ წინდებსა და ბაჭიჭებსა, რო!.. სხვა დროს სუ თავად ამოგვისის ქალამნები მამამა ძროხისა და ხბოს ტყავისა.

სანდრომ კიდევ ერთი გარმონი მომიტანა პეტრეს დეუნითა. იმის ცოლმა ბროშა და მწვანეთვლიანი ბეჭედი, საჩურადა. მდადად მიმიყვანეს და ი ბროშა პატარძალს გაუკეთე. ი ბეჭედი ჩემ დას – თამარს მივეც, არ მუამებოდა მწვანეთვლიანი. ოქრო არ მიყვარს საერთოდა.

ცხენმა კბილი რო დამკრა, ხო გითხარ, ეთერო, შვიდი კბილი ჩა-მამაყრინა, შვიდივე ოქრო გამიკეთეს, ჯერ არ მიწოდდა და ერთხელაც დედინაცვალმა მითხრა: – გოგოო, ძვლის კბილებს გააკეთებინებდი, რასა ჰგავო, სიმინდის მარცვლებსაო და იმ დღიდან სუ შემძულდა. ჩემ დედინაცვალმა არ იცოდა მოფერება. ვახტანგისთვი შვილობა არ უთქვამს, ესეთი იყო, თავთეკლიანი, ძნელი, მოთეკილე იყო, თავს რო არას არა ჰკადრებს. სიბერეშილა უთხრის: – გაიგონე, ჩემო შილოო... უთხრის ვახტანგსა, თუ არადა: – ბიჭოო!..

რავი მე, სუყველას შვილობას ვეუბნები. კაცს რისიც დრო აქვს, ის უნდა თქვას. აბა, რა მეთქმის ან დიდთან ან პატარასთან დედა-შვილობის მეტი. სუყველას შვილს ვეძახი.

– ფერი გამისხვარიგადა! პურუჭმელიც ვიყავ, კაცო და სიცხე თუ კი მაქვ. აი, გასწყდეს ჩემფერათ სიცოცხლე, რაღამე ჰყრიო.

არ უყვარდა შვილებში გამორჩეულად მამასა არავინა. ვერა ნახავ-დი შვილების მოფერებაში. – გოგოო, შენ ყოჩადი ქალი მეყვებარო და თავზე ხელი დამადვის.

– მაგასავით დევიანი ხარო, – მაყვედრიან ჯალაბთა, – შე არგა-საზრდელიო და იმით უყვარხარო.

ჰმ! დევიანი – მძლავრიო...

ძმებში სანდრო ახსენის ხშირად. კეთილიოო, – იცოდის. სიყვარუ-ლით ყველა ძმა ერთანაირად უყვარდა, სუყველა. ეჰ, იმედანები ჰყავდნენ და ამაყიც იყო იმათითა. ჭკვა-გონების მეტი რომელს რა ებადა, ჩვენ, მითუფრო, არაფერი არა გვექონდა. ვაჟას ცოლი ექვივნა ჩენ დედინაცვალსა და ერთი ვერცხლის საყურეები ჰქონდა ყურზე და ერთი ბეჭედი რქისა. მენვრილმანეს მეუტანა ჩარგალსა, მოსწონებოდა და ის ეყიდნა, ვარდისფერი. ეგ იყო იმ-ის სამკაული.

two fires: to betray me and to lie to Father. Hearing her mumble, from which it was impossible to understand whether I had returned home or not, Father smiled and went away closing the door behind him. I crawled out, very hungry. They had put the pot with khinkali on the upper shelf, which I couldn't reach. But I wanted to eat so much, that I found a way out: I climbed some block of wood to reach the pot, took it down, and ate to satiety. Then I put back the pot, which didn't feel as heavy as before. Father didn't say anything to me the next day and I tried to be as meek as a lamb.

"Look at her! If we had said that, he would have shot us, but he didn't say a word to her. Why are you so dear to your father, you little devil!" my stepmother protested.

My godchild's father Petre Ianvarashvili was a very good man. The entire Ianvarashvili family was good, but my Petre was worth a whole village. Poor soul! How many presents Father had brought me from his shop at the edge of Khomi Village! Once he bought me an accordion with five creases. Another accordion Father gave me was an Asian one, as he said.

It had white buttons which easily came off. One day Father brought me some Talatnur²² bast shoes from Petre's shop. Later some boys learned how to make them, but such shoes were quite rare. My new shoes were black and looked good with motley socks and leggings.

Sometimes father would make bast shoes for us from the skins of cattle and calves.

Uncle Sandro bought me another accordion at Petre's shop, and from his wife I received a brooch and a green gemstone ring as a present. Later I gave the brooch to the bride whose maid I was at the wedding, and as for the ring, I gave it to Tamar, as I didn't like the green gemstone. I didn't want to wear gold either.

I have already told you, Eteri, how I lost seven teeth when a horse accidentally hit me in the mouth. So they were all replaced with golden teeth. Once my stepmother told me I had better get new teeth made from bone, because the gold ones looked ridiculous, just like maize kernels. Since then I have disliked gold. My stepmother couldn't show affection to anyone. She would never address her own son Vakhtang as "my child." That woman had a really tough character. Only once, when she was already old, did she call him "my dear child." At any other time Vakhtang was just a "boy."

As for me, I call everybody "my child." You should act your age. I'm old enough to be a mother of most people, so I call them my children.

Somehow, my face has changed color! I haven't eaten anything. Well, maybe I have a fever. God damn a life like this! What's the good of living such life!

...რავი, აბა, მამარო ბოლოს გავისტუმრეთ შინითა, არ გაგვიკეთებავ ხინკალი, არც არვისთი მე დამიძახნია. ვერე სწერიო, – ამბობენ, – გულქანს მეზობლებისთი აძახებინა ვაჟამო. მე არ მასსოვს, სანდრომ თქვის: სუ აქობას ნატრობდის სიკვდილის წინაო, რას ნატრობდა მაინც, ჩემო ბიძო, – შევეკითხე. – რასა, შენი ძირიმი: ხინკალსა, თევზსა, შთის წყაროსა, ბალახსა, მცენარესა, დოვს, მჟავე დოვსაო. ეჰ, აბა, ის სიციხიანი... ნიადაგ რო მჟავე დოვი მაუნდებოდა!

უყვარდა მამასა დამბალ ხაჭო, თვითონ არ იცოდა გაკეთება. ჩაალა-გებდენ ქილაში ერთ-ორ კვირასა. ამიღებდენ და დამბალ ხაჭო იყო. მასსონ, ჩონგურზეც სუ იმას მღეროდა ციყანე, მეზობლებში რო დამჭრებოდა და დამბალ ხაჭოს უზიდავდა. ჩონგურის ნდობაშიც მამას დავუფერე. სუ ჩონგური მაქვს. ამ ზამთარ კი აღარა მქონდა. მალლა თუ არი. სუ ის ვანკარუნე, კარგა კი ვერ ვიცი.

არ მამწონ, რო ვახტანგის სამარე ამ ეზოშია. რა ვიცი, რატო იბრძოდა, მე და შენ მანდ უნდა დავიმარხოთო, – მითხრის. ე ტყე მაინც გადმეფრა და მანდ მაინც სადმე დეემარხა. მე არ მიწდა ამ ეზოში დასამარება... ეთერო, კიდე წამიკითხე შენი ლექსი, სამარეზე რო გაქე, ჩემზე ხო არ დასწერე ეგა?... მამწონ, ვეშდებო, კარგადაა, ძვირფასია, მშენიერიო. ლამაზად არი გამოყვანილი. მაგას ვინ დაიჯერებს, რო შენი ნათქვამია. შენ მაგის საფიტრალად პატარა ხარ, ეთერო, არაა!.. არავინ დაიჯერებს, რო შენ დაჰწერე. საქცზე კი გეტყობა, რო დანერდი. ჰო, ჩემის ლამაზის მამის სულს გეფიცები, გეტყობა!..

– სადაური კაცია თქვენი თანამგზავრი?

– იშერელი ვარ.

– ძალიან კაი ხალხია იშერლები. ყველა შიგაით გაირჩევა. ქალები გავიცან მე საავადმყოფოში, სამტრედიადანა. მეორე კიდევ... უი, ის ცუდი სათქმელი სახელი იყო. ჰო, მახინჯაური. ისე კაი ქალები იყვნენ, ერთს ცუცა ერქვა, ერთს კლარა. ისე ვყვანდი, როგორც ბატონი. კონვერტები და რვეულები გამო-მატანეს, ბევრი წერილები გამოგვიგზავნეო და დღესაც აი, ჩამაღანში მაქვ, არ გამიგზავნავ.

მე მიწდა, რო დავიმარხო მამის გვერდით. მამასავით ამ საშუოში არავინ მიყვარს, იქ დავისვენებ და თუ მამას გვერდით არ

My father didn't use to play favorites among us. You would never see him caressing his own children. He would just put his hand on my head and say: "You're a good girl"

"He loves you because you're hardy like him," my family members used to say enviously.

Hmm, hardy means strong...

Out of his brothers he would mention Sandro most frequently, saying that he was kind. But he loved all his brothers equally. Indeed, they were all very good and he was proud of them. The only thing they could be proud of was their wits, and it's especially true for my father, for we were very poor. Apart from her status as Vazha's wife, my stepmother had only a pair of silver earrings and one pink horn ring. She had bought that ring from a pedlar who used to bring goods to Chargali. Those things were her only adornment.

When Father left home for the last time, we didn't make khinkali and didn't invite our neighbors. They say it's an old custom to do so, but I don't remember asking anyone to come by. Uncle Sandro said that on his deathbed Father yearned to be at home. Then I begged my uncle to tell me what he had longed for. "He missed khinkali, fish, a mountain stream, grass, plants, and buttermilk, sour buttermilk." Of course! Feeling ill and feverish he would want buttermilk all the time!

Father loved collage cheese scones. He didn't know how to make them himself. They would be kept in a jar for a couple of weeks, then taken out and they were ready. I remember Father playing chonguri and singing a funny song about a cat which stole collage cheese scones from neighbors and brought them to his master. I love playing the chonguri like my father. I used to keep it at hand until this winter. It must be up on a shelf. I often played it, though I'm not really good at it.

I'm not happy about Vakhtang's grave being in the yard. I don't know why he wanted himself and me to be buried here. He could have been buried in the wood nearby. I don't want my grave to be here. Eteri, please read me your poem on a grave. Were you thinking about me while writing it?... I love that poem, it touches my heart, because it is really great, written so beautifully. But you're too young to have such thoughts, Eteri. Nobody would believe you could write such a poem. But your behavior shows that you could, I swear on my dear father's grave that seeing your behavior no one would doubt that.

აქ განისვენებს გულკანი / Gulkan's final resting place

მოხდება – ხომში. ჩარგალში არ მინდა, არა, ღორები სთხრიან საფლავებსა, ძვლებს ამაყრინებენ. ჩემი ბალის და დედის ძვლებიც აღარ იქნება. სალომეს მამამ გაუკეთა კეობი და მან დამიმარხა შვილი. ვერ წავედ, არ მინდოდა, რო დაგენახა, აქ ვიღირილ.

...როგორ შევალ საიქიოსა?

მძიმე-მძიმედა, მძიმედა. ვკითხავ ამავეს მამასა. მოუსაზრებ მძიმედა, მძიმედა, რო რა თვალთმაქცი და მოკლე ყოფილა, მამაო, ჩვენი წუთისოფელიო. რა დაუნდო ყოფილა სამზეო, რა მოკლე ხნისაო. რა მალე კეტილა სამზეოს კარიო, – ვეტყვი...

"Where is your companion from?"

"I'm from Imereti."

"Imeretians are very good people. They are special. I got acquainted with two women at the hospital. One was from Samtredia, and the other...it's a difficult name, yes, from Makhinjauri. They were really nice women; one was called Tsutsa and the other Klara. They showed great respect towards me. They gave me envelopes and notebooks to write them letters, but I haven't used them yet: they're still in my suitcase. I didn't send them any letters."

I wish to be buried beside my father. There is no one else in this world that I have loved like him and I would rest in peace by his side. If it's not possible, then I'd choose Khomi. I don't want my grave to be in Chargali, they say pigs dig up graves here and scatter the bones. My mother and my baby died so long ago that I'm sure their bones cannot be found any more. Salome's father made a coffin and buried my child; I couldn't attend the funeral, but wailed over him here.

...How will I enter the other world?

I'll go in with heavy steps, slowly. I'll ask my father how things are there. Then I'll tell him sadly that life is deceitful and too short, that it spares no one and comes to an end so quickly. I'll tell him just this... Father used to hate chatters... I'll kiss my mother, but I won't rush at her like a mad man, but act with restraint. No matter how much I love a person, I won't go out of my mind. I'll tell my father that this world is rather strange, and nature is where we find relief. I'll tell him: "Father, you cannot imagine how many people were coming in homage to your love and your pains. You are adored by Georgians, you are admired by all who have a sound mind and a heart that can feel." As for you, I'll tell him that I used to know one person, who did her best to make his name known to everyone; who appreciated him and asked me to tell her about every detail of his character, his life, she wanted to know everything. I will meet my sisters and brothers reservedly; I will not greet them cordially, because I hate hypocrisy...

"When will you come again, Eteri?"

"When do you want me to come?"

"When I'm better, better than now. I hope to recover, I probably will. My knees and heels hurt and I keep rubbing my feet against the bed. I've already torn some new socks. I curl up and then stretch out, just like a geometer moth."

No one should say "Nothing can overcome me." It's really terrible when one is drained of energy.

მამას ეჯერებოდა შატბუტობა... დედას ჩამოვცოცნიდი. არ გადავიხელოები მე, რაც უნდა ვინ მიყვარდეს, არ მივარდები მე-ლოვით, არა... ჭკვიანადა. დიდი მოვლენისა ყოფილა, – იმას ვეტყვი, – უცნაური წუთისოფელი. ბუნება ყოფილა ჩვენი გართობა. მამაც, რამდენი ქვეყანა მოდიოდა შენი სიყვარულის და შენი შრომის გულისთვინაო. ხატად ჰყვებარ ქართველებსა, ვისაც ჭკვა აქვ და გული უცემსო. შენზე იმას ვეტყვი, რო ერთი ადამიანი მყვანდა და სუ ის უნდოდა, რო შენი სახელი სამ-ხეოსთვი მოეფინაო. გაფასებდაო, სუ წვრილად მეკითხებოდა შენ ხასიათსა, შენ ყოფასა, წვრილ-წვრილადო. და-ძმებსაც შევხვდები მძიმედა, ვერ შევხვდები ხელგამოლილი. თვალთმაქცი საქციელი ჩემთან არ იპუება...

– ეთერო, როდისლა ამოხვალ?

– როდის გინდა რო ამოვიდე?

– როცა კარგავიქნები, უფრო კარგა. ეხლა მოვსულიერდები, ალბათა, რა ვიცი, აბა. მუხლები, მუხლები მტკივა და ქუსლები, ქუსლები რო, ვაქლამუნებ ე ფეხებსა. დავგლიჯე ახალი წინ-დები ლოგინში ქლაშუნსა. მშომელასავით ხან მოვიკუნჭები, ხან გავიშლები.

ტყუილად კი იტყვის კაცი, მე ვერა მამერევო. ძალიან ძალღურია, ენერგია რო დასუსტდება.

დრო-ხანას თავისი მიჰქონება. გაგუგონთებს, გამოგუსტავს...

ფეხებ რო არ დამისხლტებოდაო, – ვიტყვი წინავე, – სუ გადა-ვანგრევი ბეჭებითა აქობასაო.

ხო გითხარ, მშომელას დამაფერა სამშეომა, ხან მოვიკუნჭები, ხან გავიშლები. ტყუილად იტყვის, ტყუილად კაცი, მე ვერა მომე-რევო...

28.V.1988 წ.

– მოვივიდა ქალი!..

– ვაი, მოხვევ, ეთერო, ვაი შენ დროსა!

– საით მასდინხართ?

– ბარისახოდან.

– ბარისახოთ მოდიხართა?.. კარგია ბარისახო!

– რა იქნენ ბალები, წინილები არ დაიჭირონ, გუმინ დაჩეკილებია, არ არიან ასაყვანლები. კაცო, პურს ვერა ვჭამ, ხილი მომიტანეს, იმით მოვიკალ თავი... მარწყვი, ბალი. ნუხელ რაიმ შავაყოლე ერთი-ორ ლუკმა პური...

ვარ ეგრე ლოგინს დაამხანაგებული. აღარც ქსოვა შამიძლავ. გავერთობოდი ცოტასაო, – ვიტყვი, – საქმეს რასმე რო ვაკეთებდო, მაგრამ... რამდენ წყვილ წინდა მექნება მოქსოვილი, მენაა? უიმე, რა დათვლება, ავადობამდე პატარები დავქსოვე, უყლოები, უსახსოვრე მონაფეხბა წიგნში ჩასადებები. – მამისთვინა? მო-მიქსოვია, მაშ, ჭრელი წინდები ჩაიცვა და სუ იმეებს მიქებადა, წიფი უნდა, წიფიო, ყველაფერსაო!..

Age does its work, it weakens your mind and body...

When I was younger I believed I could move mountains.

So now I'm like a geometer moth, curling up and stretching out again. Those who're saying that nothing will overcome them, are mistaken, that's for sure...

28.V.1988

"You've got a visitor!..."

"Have you arrived, Eteri? How did you come here at this time!..."

"Where are you coming from?"

"From Barisakho."

"From Barisakho?... It's a good village!"

Where have the children gone? Don't let them catch the chicks. They only hatched out yesterday and are too little to play with. You know, I can't eat bread. They brought me some fruit and I ate a lot of it... strawberries, sweet cherries. Last night I ate very little bread.

So I live, confined to a bed. I'm not able to knit any more. If I could do something with my hands, it would give me some relief, but... I wonder how many pairs of socks I have knitted. My goodness! Who can count them! Before I got ill I knitted small ankle length ones for schoolchildren to use as bookmarks. Did I knit socks for my father? Yes, I did. When he put on the motley socks I had knitted for him, he praised me saying that I had talent.

"Where did you copy that pattern from?" he asked. "Nowhere, I just knitted a pattern that would be to my liking." I answered. "You have surely got a talent," Father said.

I remember those socks had two rows of flowers: one green and red and the other blue and black.

Once, Father asked me if I knew "The Cliff and the River". "Yes, I do," I said. I knew half of that poem by heart, because I liked it very much.

"Can you recite it now?"

"Of course I can."

The cliff has cut into the gorge,
On stones the narrowed river flows,
So big and steep, the mighty cliff
No mercy on the river shows.

Then the heavy rain fell and the river, which had been low, swelled up and destroyed the cliff....

"How did you learn that? Who read it to you?" Father asked in surprise. I told him I had read the poem and learned it myself...

რაზე მაჰქსოვე, რას უყუერო? რაც მამეწონა, იმას უყუერო, ნიჭი უნდა, ნიჭიო!..
მასხოსს, ერთ მხრივ ყვავილები ჰქონდა გაყოლებული, მეორე რიადზე კიდევ ისეთივე ყვავილები ჰქონდა გაყოლებული... მწვანე-წითლიანები, ლურჯიან-შავიანები იყო ჩემი დაუსვლილი მამის წინდები.

მამამ მითხრა ერთხელა: „კლდე და მდინარე“ მითხარ, თუ იციო.
– ვიციო, – მე უთხარ და ნახევარ ვიცოდი. „კლდე და მდინარე“ მიყვარდა ძალიანა.
– ეხლა გახსოვსა?
– მამ, როგორ არ მახსოვს, – „კლდე და მდინარე“ წერია სათაური:

კლდეს შეეზღუდა ხეობა,
რაზეც მდინარე დიოდა,
სალსა, ასპიტსა, დიდრონსა
ფერფლიც კი არა რჩებოდა...

ის სანყალი პატარა იყო, დიდი წვიმა მოვიდა და ეს კლდე მიანგრია იმანა...
– საიდან დაისწავლე, ვინ გითხრაო? – მამამა... – მე წავიკითხე და დავისწავლეო...
– გოგო, როგორა სწავლობო, გაიგონებ რასმე და გახსონდებო? – მამამა...

მდინარე უყევს: გზა მამეც,
კლდეო, გამიშვი წინაო,
ამ ქვა-ლოდებზე ხტომამა
ძალიან შამაშინაო.
მინდა, რო ბარად ჩავიდე
იქ მოვიპოვო ბინაო,
გამიშვი, შენი ჭირიმე (ეხვეწება)...

კლდე იტყვის:

სიტყვას რად ამბობ მცდარესა,
მე მოვჰკვდე, შენ კი იცაღეო,
სად თქმულა, რომელ მხარესა.
კლდეზე ტალღები ტყლაშუნობს,
(მოიმატა ი წყალმაჰ!)
თითქოსა სცემდენ შოლტითა
და თითო დაკრულ ტალღისა
ჩანს კლდისა დამაზიანად.
კლდეს აღარ ეალერსება,
კარზე მიუხტა შფოთითა:

Father was really amazed how I could memorize things so easily, having heard them just once...

The river's asking: please, be kind
Let me run downwards to the plain.
I'm tired of jumping on rugged rocks,
To flow like this is such a pain.
I'll stream across the plain in peace,
Won't clash against the rocks again.
Please let me go, it begs the cliff...

The cliff answers back:

Why, are you joking asking that?
For you are saying I should die
To make you happy, is that fair?
Meanwhile the river rises high.
Its waves are hitting like whips,
The cliff, though firm, already shakes.
The angry river gathers strength,
Against the rocks the current breaks.
Who needs a favor from the cliff?
The river now is crying aloud:
Out of my way! Make room for me!
Or you'll be smashed, there's no doubt.
The fearless cliff stands firmly still,
To take the blows and meet its fate,
And though it seems to lose the fight
It shouts: come on, I'm not afraid!
But flood's prevailing, it's too strong
The cliff can stand its rush no more,
Look, it gave way, the stream broke through,
The river gained what it fought for.
Across the plain now it has stretched
Just like a plough tug on the ground,
It's raised its head and shakes its mane,
It is the winner, so it's proud.
It's flowing freely, long and wide
With all the bars it's done away,
We've seen how dancers move their hands,
The river does the same with waves.
It's shouting at the beaten cliff:
Where is the courage you once had?
Oh, what a sight it is to see –
The world and river both are glad.

I used to love that poem and still do.

გამიშვი, თორე დაგანგრეც,
თავს დაჰკიეინებს ხშიანად,
ლამის რე გმირი დამარცხდეს
და გახდეს ოხერ-ტიალად.
კლდე წარბს არ იხრის, იძახის:
აბა, რას მიზამთ, მოდიოთა!..
თუმც ცდა მიუდის ცუდადა...
წყალმა მეორე მხარესა
კლდისა გაიღო ჩქაფანი
და გაიჭიმა ქალაზე,
როგორც გუთანში ქაპანი...
ქედსა ასნია ამაყად,
შეათამაშა ფაფარი,
მიდის, რა უშლის მგზავრობას,
დალუნა ყველა საფარი...
მიათამაშებს ტალღებსა,
ვით მოთამაშე ხელებსა.
შიშს უგდებს კლდეს და ეძახის:
შენი ბიჭობა სად არი!
საამო სანახავია
გამარჯვებულის ფერიოთა,
სარობენ ის და ქვეყანა
ერთმანეთისა ცქერიოთა.

მიყვარდა ეს ლექსი და ეხლაც მიყვარს ისევე.

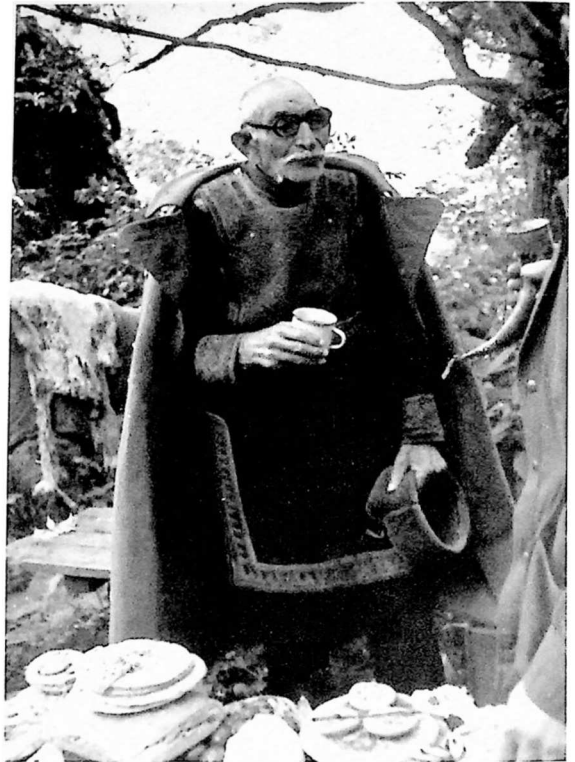
ამ სურათში, „ვაჟა ჯალაბთან“ რე ჰქვიანა? ქალო, თავშლიანი
ვარ, ნაპირშია ვყუდივარ. რის ლამაზიო! ძირით ტურები დავიტაცე
და ისრე გადავალბებინე ეს სურათი...

დილაზე რე გავაწყყიდე თვალები, აგერ, აი, თოვლიანი მომეჩვენა
მთელი ტყე, ფანჯარაშითი გახედული. ამ ზამთარ სე არ დადებულა
ამდენი თოვლიო, – ეთხარ მარუასასა, – ეხლა რე მოხდაო, რას რე
ამბობო, – მითხრა, მწვანედ ბიბინებს მანდაობა, თოვლი სადღაო,
გამეჩვენა, გამეჩვენა... პაპიზე მკითხავა?

სიბერით მოკვდა პაპი, სიბერითა. თურმე ოცის წლით დიდი იყო
ჩემზე და მალავდა, გულს გაიტეხსო და მერე თქვს.

პაპის, ჩემი მეორე ქმრის, სახლში სტუმრად მომივიდა ჩემი პირ-
ველი ქმარი უგემური:

– მე აპერაციებზე მოვდივარო და ვერ წავე უნახავადაო, რაღაცა
გულმა გამამიჩნა და წამოვედიო, ნახვა მომინდა შენი და მო-
ვედიო. ხინკალი მოუხარმეთ. პური ვჭამეთ და წამოვიდა. იქნება
ვკვდებო და მართლა მოკვდა. აპერაციებზე მიდიოდა.

გუდანის კვარის ხეცის გაღმა ქინჭარაული
Gudam Cross priest Gakua Chincharauli

In this picture titled “Vazha with His Family”, I am standing on the edge
wearing a kerchief. Cute? Come on! I took that photo with my lips
pressed into a grimace...

When I opened my eyes in the morning and looked from the window it
seemed to me that the whole forest was covered with snow. “We didn’t
have so much snow during the winter, what’s happening now?” I asked
Marusa. She told me that there was no snow, everything was green.
So it was just a vision... Are you asking me about Papi?

He died of old age. I learned later that he was twenty years my senior
and had hidden his age from me to not upset me.

ბევრი მაქვს ნაქსოვი ძაღლები სარჩხედა, შარვლადა, ბაჭიჭადა...

შენ მაგისად თუ ამოხოლო,
ბევრ სირმეზე გიკერავო,
ვაუო, გადმოგიფრინდებიო,
ზეით მენა, ძირს შენაო,
ვაითუ შენ სირმეებმა
ველარაფერ გიშველასო.

რა საფიქრალს რა ამაჰყვება, რა სიტყვას რა საფიქრალი, ეცა!.. შე-
ყვარებული ეუბნება შეყვარებულსა:

გამიშვი, გამთენებიაო,
დღე ღამედ მამჩვენებიაო...

ბაჩანასა აქვს დანერილი, ალბათ იჩხუბეს. ვინც უყვარდა:

ქალო, რას მედიდგულებიო,
რა თმები გაგიშლიაო,
ნავალ და ჩავეკონებოო,
სხვაც ბევრი ყვავის იაო. .

დაღონდა ეს ქალი, ღარო იცის, რაღა ქნას. უყვართ ერთმანეთი,
პირობა აქვს, ადგა და ამ ქალმა მაჰწერა:

ავდარიმც გაგიდარდებო,
რო შამახდები მთაზედაო,
დაგიქსოვ ჭრელებს წინდებსაო,
ნავალ, დაგირეცხ ნყალზედაო,
ამ წინდებს მაშინ მოგართმევ.
ნეფედ რო დაგსმენ ჯარზედაო ..

ჰოდა, ძალიან მომწონ ეცა!

ვახტანგის ლექსი გითხრია? შეაუფხოსა ყოფილა ვახტანგი, იქ დაუ-
წერნია:

რადას რა მემდურებიო,
ჩვეწო მთაო, მწვანოიანო,
შაგაქე და გადიადე.
ნისლიანო, ნამიანო.
ნულარა დამემდურებიო,
შენთუი არა მცალიანო,
ეხლა ჩარგლის ამბავ მინდა,
შევიდე და შავიარო,
ჩვეწებურებ ქალ-ვაფები
ნეტა, როგორ არიანო...

Once my first husband Ugemun visited me at the house where I lived
with Papi, my second husband. He said he was going to have an
operation and couldn't go to town without seeing me.
We cooked some khinkali and the three of us had dinner. Then he left.
Before leaving he said: "Who knows, maybe I'll die," and he really died.
He was going to have an operation.

I have knitted so much woolen cloth for chokhas, trousers, and leggings...

I've made galloons for you, my boy,
If you want them, then come up here.
I'm coming down myself, just wait,
On wings of love I'm flying, my dear.
Lest my galloons should not help you.
For your well-being, oh, boy, I fear.

Thoughts bring words and words bring thoughts, Oooh!... Here's a
dialogue between some lovers:

Oh, let me go, the sun shines bright,
It's day, I thought it was still night...

Here's Bachana's verse for the woman he loved. They must have
quarreled and he wrote this:

Such pride's too much for me to bear.
Your speech is haughty, hair is loose,
So many other girls are fair,
I'll go and kiss the one I choose...

That woman started to worry, not knowing what to do. They were in
love and had sworn their love to each other. So she wrote to him:

When you're in the mountains may the rain,
For you turn to a warm sunshine.
Boy, let me knit you motley socks,
Wash them and give you as a sign
Of my true love when we both wed,
And I can see that you're still mine.

I like that poem so much!

Do you want to hear Vakhtang's poem? He was in Shuapkho when he
wrote it:

Oh, splendid mountain, high and green,
Don't look so sad, have I hurt you?
I've praised your beauty, your thick coat

და-ძმებში ყველას გვექონდა რაღაც ნიჭი ლექსის თქმისა მაგრამ არავინ ვერადით წეროთა კი.

მამამა? მამამ ისა თქვის, რო სუვეელის სისხლი გვირევიო: ხევსურებისაყო, ლეკებისაყო, ქისტებისაყო. რავი, ეგრე რამ იყოდა და საიდან რა იყოდა. სუ ძველის-ძველიდან თუ იყოდა, სამი მამა-პაპიდან თუ იყოდა.

არა, არა, არ დავიღალე, მინდა, რო დაგაწერინო. ეთერო. ხმას ვერ ვიღებდი, აი, ექ ვერ გაგონებდი ლაპარაკსა ორ დღესა, ეხლა ხმა მომეცა...

დავწუხდი, სევედა დამეცაო,
როგორც ნისლედი მთაზედაო,
არ დაგავინყდე, ლამაზოო,
არ გადამცვალო სხვაზედაო...
მიყვარდი, ჩემი მეგონო,
შენ კი ყოფილხარ სხვისიაო...

კიოთ გამოვრჩები, კაცო და რო ამოხვალ, იკითხოდე, გინდა ვინვე, მაინც დაგაწერინებ...

ეპ. ავადობათ კი ისე ავადა ვარ, რო!.. მაგრამ არ ვიცი ხენემა-კენესა. არც თამარმა იყოდა, ჩემმა დამ, კენესა-ჩივილი. ზოგია, გააჭირებს საქმესა. შეანუხებს ჯალაფობასა. ჩვენ ნატვრენა ვიციოთ, კენესა არ ვიციოთ, ისე ამოგვივა სულები, რო ვერავინ გაიგებს...

კიოთ გამოვრჩები, ეთერო, იკითხოდე, ხო გითხარ, გინდა ვინვე, მაინც დაგაწერინებ, მაინცა...

12.VI.1988 წ.

- ეთერო, რატო დამიძვირე შენი ნახვა, ქალო?..

- დაიცა, ამირანო, ზიზილ-კინკილოები მაქვ ე კისერშია, გა-მოვაჩინო (სურათს რომ უღებდა, მაშინ უთხრა ამირანს).

- როგორ ფარდაგებს ქსოვდენ? „პატრონტაშინას“, „ვენოკანას“, საკვლეველაიყ კაი იყო.

„ლომინას“ ქსოვდენ, „ეთერიანს“ ხო ქსოვდენ და ქსოვდენ. თეკ-ლემ მოქსოვა, თეკლემ, მოლოდინაშვილმა, „ეთერიანი“ ფარდა-გიაო. გაითქვა ეს ქალი სახელ-სიკეთებუდა. ხელსაქმე იყოდა ოქროსავითა...

Of mist adorned by morning dew.
Please don't feel hurt, I have to go,
I'm leaving 'cause with you I'm through,
Chargali's waiting, I must know
How things are going, what is new,
How boys and girls are doing there,
To them I'm going, so adieu!...

All of us, my siblings and I had some talent for composing poems, but neither of us wrote them down.

What did my father say about our origin? He said that we had mixed blood, as our ancestors were Khevsurians, Lezgins, and Kists. I have no idea where he knew it from, probably the story about our origin had been handed down to him by his forebearers.

No, I'm not tired, I want you to write down everything I'll tell you, Eteri. Now I'm better. For the last two days I had been speaking under my breath and you couldn't hear me. I had lost my voice, but now it has come back...

Like mountain peaks are lost in mist,
I'm lost in thoughts, my love's so strong,
Please love me back, my pretty girl,
It's by my side where you belong.
But I can see you're mine no more,
And trusting you I was so wrong...

I want to tell you more, so whenever you come to visit me, just ask me questions and I'll tell you everything...

I'm still ill, but I'm not in the habit of complaining. My sister Tamar wouldn't complain either. Some people are very annoying, they keep whining all the time, giving their families a hell of a time. People like us never say a word no matter how bad they feel. We may die without anyone knowing about it...

I'm ready to tell you more, Eteri, you just have to ask me. I'll tell you things even if I'm in bed, nothing will stop me...

12.VI.1988

ყვარელში სახლი ვიყიდეთ საცხადა და გადავდით საცხოვრებლად. კარგა ხანი გავიდა, თითქმის ზაფხული განახევრდა, მაშინ დავცადე მამის ნახვა სიზმარშია, გავხე ძალიან ავადა. სიზმარში მოვიდა მამა და გითხრა საერთოდა: თქვენაო, – დაილაპარაკა მამამა, – საიდანაც მოხვედით, იქვე წადითო, თორე კარგად არ წავივით საქმეო. – როგორ წავიდეთო, – მე უთხარ, მამავ, ავადა ვარო. – შენ მამშეებით, – მითხრა და საიდანაც მოხვედ, იქვე წახვალო, თუ არ წახვალ, ისე მოგივაო, თქვენი სახლის წინ (დიდი გუბე რამ დგებოდა ჩვენი სახლის წინა, შიგ ბაყაყები ყოყინებდნ მორევშია, ურმისაგან ამოთხრილი რამ იყო და ტბასავით იდგა ი წყალი, ძალიან გულ-ნაწლავს მირევდა იმათი ყოყინი) რო გუბეა და გონს გილევნო (ბრაზობდა, გონს გილევნო!), ინდე ეგვნი ხო ეხლა ყოყინებნო, მღერინ თავის ჭკავშია და ის არ იციან, რა შველისო (ყვარელში ვახტანგი და ჩვენ წავედით, აი, ემ სახლიდან წავედით ყველანი, ავიყარენით), არ იციან მაგათ, რომ დაცხება, ფეხებდაფშეკილები დარჩებიან დედამიწაზედაო. ისე თქვენ მოგივათო, საიდანაც მოხვედით, ისე იმას დაეპატრონეთო. ის სახლი სხვას მიეცეით, ნათლიებია – წუთლიებიაო, რა ვიცი და წლისთავზე აქვე მოვედით იქ დასაბერებლად, იქ სამყოფელად გადასულები. ჩავიბარეთ ე მამის ფუბე და მამა რო რამეს მეტყვის სიზმარშია, მხარი მაქე ართმული. მამასაც სყოდნია ევით სიზმარი და სიზმრით მახილებდა გულქანიო, – ჩემის მამის დედა, – რაც მოელოდაო.

ეხლა რო ავად ვიყავ, ვნახე მამა საცხადა, მამაი და რა ჭირმა დამეიწყა, ბრმა-ყრუ გაიგებდა, ისე საცხად ვნახე, ჰო... მე ვეზნადებოდი ქალაქისკ წასასვლელადა, მამას არ უვდებოდა ჭკავშია, არ უნდოდა ჩემი ადგილიდან დაძვრა და არ წავყევი მეცა არავის ექიმთანა. აი, ეხლა კარგადა ვარ. იყოდა მამამა, რო მე ქალაქს ვერ ვიტანდი და მოვკვდებოდი... თავადაც ეგრე არ დეემართა! სუ აქ მოყვანას ითხოვდა თურმე ბოლოსა...

შვიდის წლისა ხარო, – მამამ მითხრა და შვიდი ძროხა გყავო, ბეჟანაის ქალთან წაასხი ეს ძროხები, გულქანოო, ეგ ბებერიაო, მაგასთან ატარეო, შენ ძროხებს მამაბრუნებ, ეგ დაგივლის, ჭკვაზე დაგარიგებს, კარგი მოლაპარაკეა, კიდევ რამეებს გეტყვის, უთხროდო, ზღაპარი მითხარ ბებოო და გეტყვისო. ბეჟანაის ქალი ვილაყა ჯილ ქალთან ეყუდა. მივე და მეც იქ მივეყუდე, იმეებთანა. ეს ბებერი ეუბნება, ვფიცება ქალსა, ის ფიცი გამიჭირდა და დამასხომდა. ის ბებერი ეუბნება, რო შვილოო, ჩემმა სულმაო, ჩემმა თვალეებმაო, აი წუხელა ემა ვაჟმა თქვაო: ძაბრისქუდიანებ უნდა გაჩნდესო, შვილოო. – ძაბრის ქუდს ვინდა დაიხურავს, ბებო, თავზედაო?

“Where have you been for so long, Eteri?...”

“Wait, Amiran, I'll show the baubles I'm wearing round my neck (Amiran was taking her photo).”

So you're asking what kind of rugs they used to knit. They knit rugs with bandoleers, garlands, and others. They had good patterns to follow. People used to knit rugs depicting a lion or the beautiful Eteri. One woman, named Tekle Molodinashvili, had knitted a rug with a picture of Eteri which made her famous, because her works were quite perfect...

We bought a house in Kvareli and moved there. Time passed, the summer was already half over when I saw my father in a dream. I was very ill. In my dream Father came to us and told all of us: “Go back to the place you've come from, or you'll get into trouble.” “But how can we go, when I'm ill?” I asked him. “You'll soon recover, and then go back, or you'll share the fate of the frogs croaking in the big puddle in front of our house” (This puddle used to appear in front of our house. A hole dug by a bullock cart wheel would fill with water, and frogs would croak in it, which nauseated me). “Now those frogs are croaking carelessly, boring you to death,” Father continued angrily, “But they don't know what awaits them in summer, when it'll get hot and the puddle dries up. Then they'll die without water. They don't know what awaits them, and neither do you,” (We all left this house for Kvareli, Vakhtang came with us too), “You'll perish too if you don't go back.”

We gave the house in Kvareli to some others, our relatives or godparents, just a year after we moved there and came back to live here, forever taking care of Father's house. When Father tells me something in my dream, I know that it's not without purpose and always do what he asks me to do. My father also had such dreams and his mother Gulkani used to learn what awaited her from her dreams.

When I was ill a while ago, I dreamed about Father. I saw him very clearly. I was getting ready to go to town to see a doctor, but Father didn't like that idea. He didn't want me to leave this place. So I obeyed his will and changed my mind. Now I'm better. Father knew that if I had gone to town, I could have died... That's what happened to him! I was told that he yearned to be at home when he was dying...

At the age of seven I had to take care of seven cows. Father told me to drive them to Bezhana's house, where I would find an old woman to help me. “She will count them for you, give you some advice and tell you interesting stories. Just ask her to tell you a tale and she will,” Father said to me.

– არ ვიცი, შვილოო, ემა ვაჟმა თქვაო, ჩემმა სულმა, ჩემმა თვალებმაო. ტყუილს არ იტყვის ეს ვაჟიო.

უკუღმართები იყვნენ წინაა, თავის შვილზე შვილს არ იტყოდნენ, ვაჟმა თქვაო.

– ეგ არცრა, შვილოო, ჩემმა თვალებმაო... სიტყვისთაულ იყოდა გვეთი ფიცი ი ბებერმა, ხალხმ ცაზე უნდა იაროსო.

– აბა, ჩემო ბებოო, ემაგას კი ვინ დაიჯერებსო!..

მეც თვალეხსა ვწყდოდი და ყურს ვუგდებდი იმათა. ესენი რაღას ამბობენო.

მეც მამას ვუბებნობოდი, რო გრძელი კიბე გააკეთეო, მამაე, ვაიმეო, როგორ დაბლა არიო, კიბე დაუდგათო. კიბე, ხელი უნდა მოუსვა ცასაო.

იმათ საუბარში პირი გავრიც მენცა.

ჯანლი დაბლა იყო და ცა მეგონა. მამამ მითხრა. – არ შეიძლება, შვილო, ცას ხელს ვერ მივანდგენთ ჩვენაო, ეს ნისლია, შვილოო, ჯანლიო. არ შეიძლება, გოგოო, არაო, დამანებე თავიო, – მამამა. ისე მახსოვრე, როგორც აი, დღეს მომხდარი. რა გასაკვირველ რაიმ არიო, ჩემო ბებოო, – უთხრა იმ ქალმა, – ვინა თქვა, რაც შენ მითხარიო. ემა ვაჟმა თქვაო, – თავის შვილისა უთხრა.

ომი რო იყო, ძაბრისქუდიანები არ გაჩნდა მაშინა!..

ცაზე, რა, ვერ დადის ხალხი, ეთერო?

ეხლა რო გაჩნდა პირველად ეს თვითმფრინავი...

მე ძროხებში ვარ, ჭიჭახევაზე...

– თვითმფრინავში თუ შედარხარ?

– არა, კაცო, რა ჩამსვამდა თვითმფრინავშია, ბავშვობიდან ვარ გულმანკიანი...

დედაც, როგორ შავშინდი, სუ დამიბნელდა, თვალწინა მაქვს გრიალი. მოდის დაბლა, გავიქე, გავიქე და ერთი კაკლის ხის ძირ შევძერ. რო მოახლოვდა, მოვექე კაკლის მეორე გვერდზედა. დედაც, რა არი, შემჭამს, ჩამთქამს, ეს რა გამეჩვენა, ეს რა გამეულანდაო. მოველ და მამას ვკითხე:

– რა იყო ისაო, რა იყო ამ სიდიდოო, არც ფრინველი იყო, აბა, ფრინველს ვინ მისცა ამსიდიო ხმაო?

– ეჰო, – მამამა თქვა, ცუდი ამბავიაო, არ არი კაი ამბავი, არაო, ცუდი ამბავიაო, ი ცოლს უთხრა, ეგ ბალღების ამბავ არ არი, ომი იწყება, ის არი, სხვა არა არიო.

ნისქეილშიით თუ მოდის ერთი მოხუცი ჩარგლელი კაცი, თვითმფრინავმა გამაირა პირველად მაშინა. არ ვიცი, რა არი, არავინ არ ვიცი, უმრავლეს ხალხსა ღმერთი ეგონა, ზოგმა მუხლებზეით სისხლი დაიღინა, იმდენი ხეხენა.

იმ ნისქეილშიით რო მოდის ეს კაცი, წამეწნა ესა ხვილითა.

When I arrived at that place, the hostess was talking to a young woman, so I came up to them and listened to them. The old woman was swearing that what she was saying was true: "I swear by my eyes and by my soul, the boy said yesterday that people wearing funnel-shaped hats will come."

"Come on, granny, who will wear such a hat?"

"I have no idea, my girl, but that boy said so. Take my word for it, I know he won't tell a lie."

People used to be so strange in the old days, she was speaking about her own son, but she said "that boy" instead of "my son."

"But that's nothing, my dear; he said that people will walk in the sky."

"Now this is too much, dear granny. No one will believe it!..."

I stared at them in amazement, for it was hard to believe what I had heard.

Then I told them how I had asked Father to make me a big ladder to reach the sky. I had mistaken fog for the sky and thought the sky was low enough to touch it. "It's impossible, my child," Father said. "We can't reach the sky, that's just fog, thick fog. Don't ask me for something that's not possible." I remember it very clearly. The young woman said all that was really strange and asked Granny how she knew about such things. Granny answered that she had heard that from that boy – her son.

So, didn't the people with funnel-shaped hats appear during the war?

And don't people walk in the sky, Eteri?

I remember how the first airplane appeared here...

I was grazing the cattle in Chchakheva...

"Have you ever traveled by plane?"

"Me? Never. I couldn't have stood it! I have suffered from a heartdisease since childhood..."

My God, how frightened I was! Everything went dark before my eyes. It was making a terrible noise flying lower, getting closer to the land. I hid under a nut tree and when it got closer, I moved to the other side of the tree. I was terrified, thinking that it could eat me up. When I got home, I told my father about it. I couldn't understand what it was: it couldn't be a bird, for it was too big and noisy.

Father seemed worried. He said that things were bad. He told his wife that it was no joke; that a war was going to start.

One old man living in Chargali was going to the mill to grind his grain and suddenly an airplane appeared. Nobody knew what it was. Most villagers thought it was God; some of them fell to their knees and prayed to God until their knees started to bleed.

So, the old man was on his way to the mill when the plane appeared above him roaring frightfully. He was carrying some sacks of grain on a

ნისქელიშით ფეკელი მაჲე ვირითა. აბა, ყანა რას დაფარავდა, გაქცეულიყო, წაწოლილიყო ყანაში. გარისხებული მოდის წმინდა გიორგიო და ლახტს მესვრისო. ალბათ, შეთქმული თუ ჰქონდა ჩემ მამა-პაპათა და არ თუ მიჰგვარესო, ვირისთვი თავი დეენება. რამ გაგარისხა ეგრე, შე დალოცვილოო, – თურმე ახედავს მალულადა... მე კიდე კაკალს ურბინე მურგვალთა... ხურჯინი მოუქსოვა მამაჩემს მარო რაზიკაშვილმა.

– მარო, ერთი მასახელო და ხურჯინი მამიქსოვეო, – მამამა.
– კიო, ლუკაო, თუკი იკადრებ ჩემ მოქსოვილსაო.
– მამ, ჩემო დაო, კიო, ოქროსწყალას იმდენს მოგიტან, როო იმით დაშიბე სუო. მართლაც მოუქსოვა. აჲ იყო, მუზეუმში, ი ხურჯინი, გაცვლფილილა იყო...

ი მარო გათქმული იყო ხელითა, ბასილანთ მარო, ოცდაათის წლისა გათხოვდა, ქალ-ვაენილა ჰყვანან...

4.IX.1988 წ.

donkey's back. He wanted to hide somewhere, but where could he hide in a field! The poor man lay on the ground thinking that St. Giorgi was coming to whip him. "Probably my ancestors had promised to make an offering to him and then didn't keep their promise," he thought, "That's why he is punishing me." He forgot about the donkey and was wondering why the saint was so angry, at times casting a furtive glance at the plane. Meanwhile, I was running around the nut tree... Maro Razikashvili knit a saddlebag for my father per his request.

"Maro, could you knit me a saddlebag? I'd be proud to carry a saddlebag made by you."

"Why not, Luka, if my handwork is good enough for you."

"It is, my dear, it surely is. I'll bring you some gold thread to embroider it." So she knit a saddlebag. It was kept here at the museum looking rather shabby, as Father had worn it out...

That woman was well-known for her handicraft. She married at the age of thirty and had only two children: a boy and a girl...

4.IX.1988

ხურჯინი და ცხავი / A saddle-bag and a riddle sieve

მამხუთა ე ფეხტიალაი...

– ეთერო, რას ანერ ეხლა სათურსა?..

ეხლა გამამძეროხვევს შვიდის წლისა, გამგზავნეს ძროხებში. გვიყვარდა ერთმანეთი მე და ჩემ ბიძაშვილ ქალსა, სალომე ექვივნა, ღიჯურთ სალომე იყოდენ, იმის მამას გიორგი ექვივნა და ღიჯური იყოდენ იმისადა, თიკუნი სახელი...

მოგვყიდეს გუდები, ხბოს გუდები, შეკერილები ორივესა.

ჩავვიდევს პური შიგა (არ მინდა სინათლე, – დანელდეს, თვალებისთვი ცუდია, თან არ გადაიწვას, ეთერო, ჩააქვრე), ჰო, შიგ ჩავვიდევს პური, ხაფო, ძროხებს რო დააძლები, მერე ამაიღეთ პური, დასხედით და წამეთო. აი, ევეთი დაგვიბარეს, თან გამოგვყენენ, ჯოხები მოგვცეს, ფეხებში მოჰყვით ე საქონსაო, გუთანურთ ახოში არეკეთო და იქ არას დაგილევინთ ძროხებითო. ხოდა, როგორც მობრუნდენ ისე, იმაში დაგვიღამდა. დავსხედით იქა, ნაკიდენ ძროხები. მივიხლიო-მოვიხლიოთანი და გრილობი მოდის, კაცო და, მზე ბძანდება (– ფეხზე წინდებს ამოგაცვამ. – ეპე, ეთერო, მეზარება, ახლა გახდა მუენდება, მაგის თავბოლო აღარა მაქვ, ქალოო!) – ვაიმე, დაო, მზე ბძანდება, ძროხები მოვაქუროთ და გავრეკოთ. – ეე, რა უნდა გაიგონ ჯალაფთაო. დავრბივარ ეხლა, იქით ვეცენით, აქეთ ვეცენით, არ იბადება ძროხები, ჰოდა, ზოგები მოვრეკეთ ბოლოს, ზოგები დავკარგეთ. – აი, თქვე მინა-წყლად ნასულეობ, ერთურთს შახე დეთო? აღარ გაგვარეკინეს, აღარ გაგვიშეს ერთადა, ცალ-ცალკე ნაგვასხმინეს ძროხები მეორე დღესა.

სალომესა არ მუძოვებავ ძროხები, სე მე უძებნივარ, მეძებს ეს სალომე. საღამოს ძროხები მამიდის, მზე დაბძანდა, დიყლახე ჩამოვავლიო და ჩემ ზემოდან მამედინა – გუგულს ვაჯავრებდი მენა და სალომეს უთხარ, გუგულივით დაუკივლებდეთ ერთურთსაო და მომედინა თავისებური კივილი. გამიკვირდა, გამიხარდა ძალიან, მოვიდა და მაკოცა. ვაკოცით ერთმანეთსა და ვიკინით. – დღეს სე შენ ნაფუხურებ ვეძებე, ჩემ ძროხებს არ ჩამუხრავ ფეხიო. გვინდა დაღამდეს და ისე მოვრეკოთ შინა, რო არა გვნახონ ჯალაფთა ერთადა და არა გვეტყობნ. მოვედით ღამენელშია. – სალომე არ გინახავო? (არ მაგვეძლო ერთ წუთს გაგვეძლო უერთმანეთოდა) – არა, სადა ვნახავდიო. შაურეკავ სალომეს ბაკში ძროხები, მასულა, დამჯდარა... მეორე დღეს გამოსულა ეთერი, სალომეს დედა. ამ მძიერ ძროხებსა გაუტესავ ბაკი, გასაშერო ბოსტანი ჰქონდა იმ წელსა. მასულან მთელა დღის მძიერა ძროხები და ეს ბოსტანი სე მასულესავ და შიგა დაწილოლან. ევა ელდა ამ დედაკაცსა, შამობრუნდა შინისკე. შენ დროსა, სალომე, რარიგა გაიბდღვინს... დაავდა ამ მძინარა ბაღლსა, თანა სცემს, თან ატიფლებს. გაუშვა ტიტველი, დედიშობილაი. იტაროცა ამ სალომემ და წიფხავს გააძრო სანელე ქამარი. დიდები თუ ვიყვენით, უეშმაკია, ის უფიქრია, დედას შეემინდება, სანელით თავს თუ იკლავს და გაქცეულა ტიტველი ტყისკე. სახლის უკან გორზედა, ჯამურაანთ გორაზე, ტყისპირში. იქ ჯამურაანთ ვამლზე შამხდარა ტიტველი. იმათ სახლის უფროსმა მწესხევამოშვებითა ხბოები გამოლალა,

My feet are killing me...

"What title are you writing now, Eteri?"

When I turned seven, my family entrusted me with the cows and sent me to pasture lands to graze them. My cousin Salome and I were very fond of each other. She was known as Ghijuri's Salome, for her father was nicknamed Ghijuri. His real name was Giorgi.

Each of us was given a calfskin saddlebag with some bread and cottage cheese (I don't need any light, Eteri, it's bad for the eyes, and the light bulb may burn out, turn it off, please). We had to graze the cows first and then we could sit down and eat. They gave us walking sticks and told us to follow the cattle closely and stop at Gutanauri Glade, as it was a good place to graze livestock. Soon after we reached that place it started to get dark. We were sitting together and the cows were scattered around, when we saw that the sun was setting and it was getting cool. (I'll put some socks on you. "No, you don't have to Eteri, then I'll have to take them off and it's already difficult for me.") Seeing the twilight sky we quickly stood up and started looking for our cows to drive them home, but we couldn't find all of them – some had gotten lost. When we returned home they thought that we had been amusing each other instead of watching the cattle. On the next day they didn't let us go together, and we went our separate ways. Salome didn't graze her cows, but spent the whole day looking for me. In the evening when I was driving the cows down Dikela Mountain to bring them home, I heard a cuckoo cry. I could imitate a cuckoo cry and we had agreed to cry like cuckoos to let each other know that we were near. I was surprised and very glad. She came up to me and kissed me. We hugged each other and had a good laugh. Salome told me that she had not stopped to let the cows graze, but had been looking for my traces all day long. We waited until it got dark, for if our families saw us together again, they might beat us. So we came home at night. "Have you seen Salome?" they asked me (we couldn't live without each other). "No, why?" I answered. Salome drove the cattle into the stockyard and went home... The next morning her mother Eteri went outside and was horror-stricken by what she had seen. The hungry cows had broken out of the stockyard, gotten into her vegetable garden, eaten everything, and were now lying there. Nothing was left of the vegetable garden, which had yielded an abundant crop that year. The infuriated woman went back home and pounced upon Salome, who was still sleeping. She began beating her very hard and stripping off her clothes. When Mother had stripped her child naked, she kicked her out of the house. The naked girl ran to the forest, but before that she managed to get out the elastic waist band from her pants to make her mother think that she was going to hang herself – we must have been big enough to come up with such things. She ran up the hill behind her house, which was near the forest. That was the place where the Zhamurashvili family lived, so Salome climbed an apple tree in their garden. At dawn the head of the family drove the calves out. The old woman was accompanied by

თან ბაღლი მოედევს ამ ბებერსა. ბაღლმა დაინახა: ამ ვაშლზე ბაღლი ზის. ბებოს უთხრა, რო ტიტველა ბაღლი ვაშლსა გვსარავს, ბებო! გაიხედნა ე ბებერმა და დაატყვა, რო მართლა ტიტველი რამა ზის. ეშმაკი ეგონა ი ბებერსა, დაიწყო პირჯვრისწერა და გამო-ტრიალდა. შავიდა სახლშია და უთხრა, ეშმაკი ენახეთ ვაშლზე ტიტველიო. –ეშმაკიოო!.. გამაიქენენ ოჯახიდანა. – აბა, როგორია ეშმაკი. ე სალომე ხიდან ვაშლსა ყრის, უნდა დაკრიფოს. ტყეში გაიტანოს და უნდა ჭამოს. გამოვიდენ – აღარსადაა სალომე. ე ძროხა რო დაიხიწო, ეს ადგილი მოსადევრიანი ყოფილა და გადასახლდა ი ოჯახი თხილიანთ ვაკეში, აი, ექვეა – ზეითა. აქ ჭალის სოფლებს ეძახიან, იქ – თხილიანთ ვაკესა. აი, ექ ვაჟი შა-მოვიდა გუშინა და მითხრა, შენ კი იცი, ეხლა გვიანია, იმ ადგილს მოსადევრიანს ეძახიან და მეშინიან იქ ავლაო. აი, მაშინ უამბე, ეგრე იყო, ეგრეო, დღემდე ეგ ამბავი არ იცოდნენ... ჰი, ჰი, ჰი... სალომია...

ამ სალომემ დაკრიფა ე ვაშლები და შავიდა ტყეშია. ახლა სალომეს დედა რო ტირის ხმით, ის დაგანერჩიო! ადგა ის ეთერი და ეძებს ი შვილს, ეძებს. ტანისამოსი გადაიკიდა მკლავზე და ეძებს. ჰოდა, თურმე ხის გვრდზე მააქუნა ხმელი ფოთოლი, შაძვრა ი ფოთლებში და შჭამს იქ ვაშლსა, ხან ზედ გავულის სალომეს ფოთლის ქოხსა, ხან ეჭვანა. სალომე კი ვაშლებსა ხრავს. მზემ პირდაპირ მიაშუქა სალომესა – პირმზითია...

ვა, შენ დედასა, სალომეო.
მოგაკვლევინე, შვილო, თავიო...

სალომე კიდე დედ-მამას ულანძღავს ჩემად თავის დედასა, მიაშუქა მზემა, შახედა დედამა, მივიდა და ჰკოცნის. კინაღამ თავი მოგაკვლევინე, თავი, რა თავი, მა...

მართლაც ფეხობერაი ისე გამხმა, რო ექიმებმა, კიდევ გამოგივ-ლითო, რას გამომივლიან... ვაიმე, როგორ მტკივა გულიცა!..

– ველარაფერს ველარ ვგონობ, ეთერო. ეხლა ემაგას დაგანერჩინებ, ემ ჩემ სიზმარსა და გაცხადებასა...

ერთი ბერწულაღა მყავ და ერთი ძროხა, ევენიც რო მგელმა შემეჭამოს, რალა ექნა?... ვაი, დანელდეს სხვათა გაცუთებული. ვაი, რა ძვირფასია თავის ხელით გაცუთებული საქმე. რაია, აღარ ვიცი, გირკალივით გამხადა. კუჭი წელზე მზია კაცსა. როგორ მიწდა ე ხალხში ყოფნა, მეფიხენა. ტურები დამისივდება და ხმაზედაც მეტყობა, დავსუსტდი, მადა გამიქრა, არაყისად ტყვილად ამბო-ბენ, მადას ამატებსო. ლუდი კარგია. ქათმის ხორცი ეგრე მეჭა-რება, როგორც სატკივარი... არაფერს არ მაგებიანებენ, არა, ეგ დალუპილის დაბდილები, ეგები...

– აბა, ბურუნითი მამანვადე, ეთერო, გული რადად გამიხდა ყრო-ლადა...

მწერალიაო, ვიდაც იყო, სუ გავაყებე, გონიერი კი იყო, წეტარ ვინ რა არიო, ვკვლევდი...

a little child, who saw Salome in the tree and cried: "Granny, a naked child is stealing our apples!" The woman looked at the tree and saw the naked girl, but she couldn't see clearly and thought it was a demon. She began crossing herself and went back into the house really frightened. She told her family she had seen a demon. Hearing this, they all ran out to see what a demon looked like. Meanwhile, Salome had picked some apples and thrown them to the ground, then she climbed down the tree, took the apples, and ran into the forest.

One of the cows belonging to the Zhamurashvili family had died a while ago and now the appearance of the "demon" led them to think that the place they were living at was haunted. So they abandoned their house and moved upwards to Tkhillian Plain, which is quite near here. We call that place Grove Villages and their residents call it Tkhillian Plain. A fellow came here yesterday and said he was afraid to go across that place in the dark, as it was haunted. Then I told him Salome's story. They didn't know it yet... Hee, heee... Salome...

Let's go back to Salome. She picked up the apples and went to the forest. Meanwhile her mother began to wail over her lost child. That woman, Eteri, took Salome's clothes and went to look for her. While her mother was looking for her, my friend piled some dry leaves by a tree, covered herself with those leaves, and began eating the apples. Mother passed by Salome's leaf hut several times, but failed to notice the girl eating apples. The sun was getting brighter and it shone straight into her face...

Woe is me, your mother,
Because of me you killed yourself, my child...

Salome was still angry at her mother and didn't answer her. Suddenly the sun brightened her face and at that moment Mother saw her. She embraced her child and began kissing her, feeling sorry for distressing her child so much, that she decided to kill herself...

This damned foot is so bad! Doctors told me they'd come to see me again, but I don't believe them... Oh, now I feel pain in my heart too!

I can't hear anything, Eteri. Now I'll tell you my dream and vision...

I only have two cows left, one of them is barren. What will I do if a wolf eats them up?... May the work entrusted to others be damned! You are happy when you can do your own work yourself. I don't know what the matter is with me, but I have grown too thin, as thin as a rail. I want to be around people, to talk to them, but my lips are swollen and my voice shows how weak I am. I have lost appetite. Those who say that vodka increases the appetite are wrong. Beer is good, but I loathe chicken. They don't let me know anything, damn them...

Pass me the snuff, Eteri, I wonder what's wrong with my heart...

They told me he was a writer, the man who visited me. He got really surprised at me, though he seemed quite clever. I examined him closely wondering who he was...

მამხუთა ე ფეხტილაი...

– ეთერო, რას ანერ ეხლა სათაურსა?..

ეხლა გამამეძრებდეს შვიდის წლისა, გამგზავნეს ძროხებში. გვიყვარდა ერთმანეთი მე და ჩემ ბიძაშვილ ქალსა, სალომე ექვივნა, ლიჯურთ სალომე იყოდენ, იმის მამას გიორგი ექვივნა და ლიჯურიო იყოდენ იმისადა, თიკუნი სახელი...

მოგვიდეს ზუდები. ხბოს გუდები, შუკერილები ორივესა.

ჩაგვიდეს პური შიგა (არ მინდა სინათლე, – დანელდეს, თვალებისთვი ცდიოა, თან არ გადაიწვას, ეთერო, ჩააქვრე), პო, შიგ ჩაგვიდეს პური, ხაჭო. ძროხებს რა დააძლებთ, მერე ამაილეთ პური, დასხედით და წამეთო. აი, ევეთი დაგვიბარეს, თან გამოგვყვნენ, ჯოხები მოგვცეს, ფეხებში მიჰყევით ე საქონსაო, გუთანურთ ახოში არეკეთო და იქ არას დაგილევენთ ძროხებითო. ხოდა, როგორც მობრუნდენ ისენი, იმაში დაგვიღამდა. დავსხედით იქა, ნაკიდენ ძროხები. მივიბლოე-მოვიბლოდენით და გრილობით მოდის, კაცო და, მზე ბდანდება (– ფეხზე წინდებს ამოგაცვამ.

– ევე, ეთერო, შეზარება, ახლა გახდა მუენდება, მაგის თავბოლო აღარა მაქვ, ქალოო!) – ვაიმე, დაო, მზე ბდანდება, ძროხები მოვაქურთო და გავრეკოთო. – ევე, რა უნდა გაიგონ ჯალფათაო. დავრბივარ ეხლა, იქით ევეენით, აქეთ ევეენით, არ იბადება ძროხები, ჰოდა, ზოგები მოვრეკეთ ბოლოს, ზოგები დაკვარეთ. – აი, თქვე მინა-წყლად წასულებო, ერთურთს შახე დეთო? აღარ გაგვარეკენს. აღარ გაგვამვენს ერთადა, ცალ-ცალკე ნავაგახმენს ძროხები მეორე დღესა.

სალომესა არ მაუძოვებავ ძროხები, სე მე უძებნივარ, მეძებს ეს სალომე. საღამოს ძროხები მამიდის, მზე დაბანდა, დიყლაზე ჩამოვავლიე და ჩემ ზემოდან მამედინა – გუგულს ვაჯავრებდი მენა და სალომეს უთხარ, გუგულივით დაუკივლებდეთ ერთურთსაო და მომედინა თავისებური კილი. გამიკვირდა, გამიხარდა ძალიანა, მოვიდა და მაკოცა. ვკოცნით ერთმანეთსა და ვიკინით. – დღეს სე მენ ნაფეხურებ ვეძებე, ჩემ ძროხებს არ ჩამაუხრავ ფეხიო. გვინდა დაღამდეს და ისე მოვრეკოთ შინა, რო არა გენახონ ჯალფათა ერთადა და არა გეცყოინ. მოვედით ლამებნელშია. – სალომე არ გინახავო? (არ მაგვეძლო ერთ წეთს გაგვეძლო ერთმანეთოდა) – არა, სადა გნახადიო. მაურეკავ სალომეს ბაკი ძროხები, შასულა, დამედარა... მეორე დღეს გამოსულა ეთერი, სალომეს დედა. ამ მშიერ ძროხებსა გაუფხავ ბაკი, გასამტერო ბოსტანი ჰქონდა იმ წელსა. შასულან მთელა დღის მშიერა ძროხები და ეს ბოსტანი სე მასუვლეპავ და შიგა დანოლილან. ეცა უღდა ამ დედაკაცსა, მამობრუნდა მინისე. მენ დროსა, სალომე, რაოვდა გაიბდღენის... დაავდა ამ მძინარა ბალსა, თანა სცემს, თან ატიტვლებს. გაუშვა ტიტველი, დედიშობილაი. იტაროცა ამ სალომესა და ნიფხავს გააძრო სანელე ქამარი. დიდები თუ ვიყვენით, უეშმაკია, ის უეჭირია, დედას შეეშინდება, სანელით თავს თუ იკლავსო და გაქცეულა ტიტველი ტყისკე. სახლის უკან გორზედა, გამურაანთ გორაზე, ტყისპირში. იქ გამურაანთ ვაშლზე შამხდარა ტიტველი. იმათ სახლის უფროსმა მზესხივამოშვებითა ხბოები გამოლალა,

My feet are killing me...

"What title are you writing now, Eteri?"

When I turned seven, my family entrusted me with the cows and sent me to pasture lands to graze them. My cousin Salome and I were very fond of each other. She was known as Ghijuri's Salome, for her father was nicknamed Ghijuri. His real name was Giorgi.

Each of us was given a calfskin saddlebag with some bread and cottage cheese (**I don't need any light, Eteri, it's bad for the eyes, and the light bulb may burn out, turn it off, please**). We had to graze the cows first and then we could sit down and eat. They gave us walking sticks and told us to follow the cattle closely and stop at Gutanauri Glade, as it was a good place to graze livestock. Soon after we reached that place it started to get dark. We were sitting together and the cows were scattered around, when we saw that the sun was setting and it was getting cool. (**I'll put some socks on you. "No, you don't have to Eteri, then I'll have to take them off and it's already difficult for me."**) Seeing the twilight sky we quickly stood up and started looking for our cows to drive them home, but we couldn't find all of them – some had gotten lost. When we returned home they thought that we had been amusing each other instead of watching the cattle. On the next day they didn't let us go together, and we went our separate ways. Salome didn't graze her cows, but spent the whole day looking for me. In the evening when I was driving the cows down Dikela Mountain to bring them home, I heard a cuckoo cry. I could imitate a cuckoo cry and we had agreed to cry like cuckoos to let each other know that we were near. I was surprised and very glad. She came up to me and kissed me. We hugged each other and had a good laugh. Salome told me that she had not stopped to let the cows graze, but had been looking for my traces all day long. We waited until it got dark, for if our families saw us together again, they might beat us. So we came home at night. "Have you seen Salome?" they asked me (we couldn't live without each other). "No, why?" I answered. Salome drove the cattle into the stockyard and went home... The next morning her mother Eteri went outside and was horror-stricken by what she had seen. The hungry cows had broken out of the stockyard, gotten into her vegetable garden, eaten everything, and were now lying there. Nothing was left of the vegetable garden, which had yielded an abundant crop that year. The infuriated woman went back home and pounced upon Salome, who was still sleeping. She began beating her very hard and stripping off her clothes. When Mother had stripped her child naked, she kicked her out of the house. The naked girl ran to the forest, but before that she managed to get out the elastic waist band from her pants to make her mother think that she was going to hang herself – we must have been big enough to come up with such things. She ran up the hill behind her house, which was near the forest. That was the place where the Zhamurashvili family lived, so Salome climbed an apple tree in their garden. At dawn the head of the family drove the calves out. The old woman was accompanied by

თან ბაღლი მოედევს ამ ბებერსა. ბაღლმა დაინახა: ამ ვაშლზე ბაღლ ზის. ბებოს უთხრა, რო ტიტველა ბაღლი ვაშლსა გვაპარავს, ბებოო! გაიხედნა ე ბებერმა და დაატყვა, რო მართლა ტიტველი რამა ზის. ეშმაკი ვგონი ი ბებერსა. დაიწყო პირვერისნერა და გამოტრიალდა. შავიდა სახლშია და უთხრა, ეშმაკი ენახეთ ვაშლზე ტიტველიო. – ეშმაკიოო!.. გამაქცენდო ოჯახიდანა. – აბა, როგორია ეშმაკი. ე სალომე ხიდან ვაშლსა ყრის, უნდა დაკრიფოს, ტყეში გაიტანოს და უნდა ჭამოს. გამოვიდენ – აღარსადაა სალომე.

ე ძროხა რო დაიხრჩო, ეს ადგილი მოსადევრიანი ყოფილა და გადასახლდა ი ოჯახი თხილიანთ ვაკეში, აი, ექვეა – ზეთა. აქ ჭაღოს სოფლებს ეძახიან, იქ – თხილიანთ ვაკესა. აი, ექ ვაჟი მამოვიდა გუშინა და მითხრა, შენ კი იცი, ეხლა გვიანია, იმ ადგილს მოსადევრიანს ეძახიან და მეშინიან იქ ავლაო. აი, მაშინ უამბე, ეგრე იყო, ეგრეო, დღემდე ეგ ამბავი არ იცოდნენ... ჰი, ჰი, ჰი... სალომია...

ამ სალომემ დაკრიფა ე ვაშლები და შავიდა ტყეშია. ახლა სალომეს დედა რო ტირის ხმით, ის დაგანერიო! ადგა ის ეთერი და ეძებს ი შვილს, ეძებს. ტანისამოსი გადაიკიდა მკლავზე და ეძებს. ჰოდა, თურმე ხის გვრდზე მააქურა ხელი ფოთოლი, მაძვრა ი ფოთლებში და შჭამს იქ ვაშლსა, ხან ზედ გუეღოს სალომეს ფოთლის ქოსსა, ხან ქვენა. სალომე კი ვაშლებსა ხრავს. შებე პირდაპირ მიაშუქა სალომესა – პირმშობია...

ვა, შენ დედასა, სალომეო.

მოგაკვლევინე, შვილო, თავიო...

სალომე კიდე დედ-მამას ულანძღავს ჩემად თავის დედას, მიაშუქა მზემა, შახედა დედამა, მივიდა და ჰკოცნის. კინალამ თავი მოგაკვლევინე, თავი, რა თავი, მა...

მართლაც ფეხსხეული ისე გამშმა, რო ექიმებმა, კიდევ გამოვივლითო, რას გამომივილიან... ვაიმე, როგორ მტკივა გულიცა!..

– ველარაფერს ველარ ვგონობ, ეთერო. ეხლა ემაგას დაგანერინებ, ემ ჩემ სიზმარსა და გაცხადებასა...

ერთი ბერნულადა მავ ედ ერთი ძროხა, ეგენიც რო მგელმა შემიჭამოს, რაღა გქნა?... ვაი, დანელდეს სხვათა გაკეთებული. ვაი, რა ძვირფასია თავის ხელით გაკეთებული საქმე. რაია, აღარ ვიცი, გირკალივით გამხადა. კუჭი წელზე მზია კაცსა. როგორ მინდა ე ხალხში ყოფნა, მეფიხენა. ტურები დამისივდება და ხმაზედაც მტყობა, დავსუსტდი, მადა გამიქრა, არაყისად ტყუილად ამბობენ, მადას ამატებსო. ლუდი კარგია. ქათმის ხორცი ეგრე მტავრება, როგორც სატკივარი... არაფერს არ მაგებინებენ, არა, ეგ დაღუპილის დაზოილები, ეგებიო...

– აბა, ბურვინითი მამანვადე, ეთერო, გული რადამ გამიხდა ყროლადა...

მწერალიო, ვილაც იყო, სუ გავაცედე, გონიერი კი იყო, ნეტარ ვინ რა არიო, ვკვლევდენ...

a little child, who saw Salome in the tree and cried: "Granny, a naked child is stealing our apples!" The woman looked at the tree and saw the naked girl, but she couldn't see clearly and thought it was a demon. She began crossing herself and went back into the house really frightened. She told her family she had seen a demon. Hearing this, they all ran out to see what a demon looked like. Meanwhile, Salome had picked some apples and thrown them to the ground, then she climbed down the tree, took the apples, and ran into the forest.

One of the cows belonging to the Zhamurashvili family had died a while ago and now the appearance of the "demon" led them to think that the place they were living at was haunted. So they abandoned their house and moved upwards to Tkhlant Plain, which is quite near here. We call that place Grove Villages and their residents call it Tkhlant Plain. A fellow came here yesterday and said he was afraid to go across that place in the dark, as it was haunted. Then I told him Salome's story. They didn't know it yet... Hee, heee... Salome...

Let's go back to Salome. She picked up the apples and went to the forest. Meanwhile her mother began to wail over her lost child. That woman, Eleri, took Salome's clothes and went to look for her. While her mother was looking for her, my friend piled some dry leaves by a tree, covered herself with those leaves, and began eating the apples. Mother passed by Salome's leaf hut several times, but failed to notice the girl eating apples. The sun was getting brighter and it shone straight into her face...

Woe is me, your mother,

Because of me you killed yourself, my child...

Salome was still angry at her mother and didn't answer her. Suddenly the sun brightened her face and at that moment Mother saw her. She embraced her child and began kissing her, feeling sorry for distressing her child so much, that she decided to kill herself...

This damned foot is so bad! Doctors told me they'd come to see me again, but I don't believe them... Oh, now I feel pain in my heart too! I can't hear anything, Eleri. Now I'll tell you my dream and vision...

I only have two cows left, one of them is barren. What will I do if a wolf eats them up?!... May the work entrusted to others be damned! You are happy when you can do your own work yourself. I don't know what the matter is with me, but I have grown too thin, as thin as a rail. I want to be around people, to talk to them, but my lips are swollen and my voice shows how weak I am. I have lost appetite. Those who say that vodka increases the appetite are wrong. Beer is good, but I loathe chicken. They don't let me know anything, damn them...

Pass me the snuff, Eleri, I wonder what's wrong with my heart...

They told me he was a writer, the man who visited me. He got really surprised at me, though he seemed quite clever. I examined him closely wondering who he was...

ძროხის წყენა ენახე სიზმარში, აქ ვინაა მკითხავდა, აღარ გყავ შენი მზიაო? იმან მაგრა გასუქება იცოდა, შენ არ აპატიო, დალოცვილო, აჯურუმე, თუ ის ძროხა ღალატით მამიკლეს, რა მიზანი მაქვს სიტყვისა! როგორც დამიზნებული თოფი ეცეს გულშია. სუქდებოდა ზაფხულში ძალიანა, თურმე ზამთარში ერთ ჯერს უყრიან ჩემ ძროხებსა, აბა, რა ღმერთმა უნდა უშველოს.

სიზმარში ჩემი თავგადასავალი ენახე: ვიღაც ქალი შამოვიდა, მომიტანა წითელი ლობიო ჯამითა, ამოურჩე. ჭრელი ლობიოც ამოყვავ. ჩემი ძროხა იყო ჭრელი, წითელი ლობიოც სისხლად მექცა, ძროხა დათევმა დაგიბღლიძაო... ჩოლაანთიკაო, კოლექტივისაცაო. ისე მამა უცხოვდეს!.. უნდა შავარისხო. გული მიგებდა, მალ-მალ ვკითხულობდი ჩემი ძროხის ამბავსა.. ღმერთო, შენ გაუწიე მაგიერო, თუ ვინ მიღალატაო. კაი დათევები და მგლებია! შემოდგომაა, სახინკლე არ ჩანანგრევენება, შაიქმის, მოზვერც მაჭამეს, მოზვერცე ეგრე მითხრეს.

ძმა იყო თუ ძმარი, რად წამომიყვანა აქა, დაღონების მეთრ ჩა ენახე!..

– მამასა?..

– სწორი ცხვირი ჰქონდა, კოხტა ცხვირი...

ბაღლი, რომელმაც ხათრი არ იცის, ეშმაკის ჯიშისაა, მამ!..

მე ტირილი არაფერზე არ ვიცი, არც მკვდარზე მამდის ცრემლი. ბედნიერავ, ბედნიერავ, მამისძმათაში მიდიხარო და ხელა-ლებულებმა გამამაცილეს ფუძნარითა. იქ სავსე სახლი დამრჩა და, ვინ იცის, ვინ რა გამიზიდა! ექვს ეგრე მიმდის წუთისოფელი... ბედნიერაო, მამ!..

ვაიმე, რარიგა უყვარდი მზიასა (ძროხის სახელი, რომელზედაც ამბავი მოუტანეს, მოგიკვდა – დათევმა დაგიბღლიძაო), როგორც ადამიანს უყვარდეს ადამიანი. რალა შინა ვარ!..

რარიგი გული მაქვს, ქრისტიანებო, მისანაი, არ მამრჩება არაფერი გაუგო!

რა მავნე ვარ, ეს ბერავი, რა მავნე!..

აი, ასე გაფარსაოტდა ის სახლი... იმის ჯავრი მამამორონ ფუძნარით, სახლისა...

აღარ მამრჩეს ოთხით მავალნი, გამითავდა ძროხები... რას და-მიკლავდენ...

I had a bad dream about my cow. Someone was asking me: Have you lost your Mzia? That cow could get very fat, if they told me a lie and slaughtered her themselves, make them pay for that, Eteri, let them be fined. What I say always hits the mark like a gun. So, that cow always got very fat during the summer. Later I found out that they had fed my cows only once during the winter, what would make them fat!

In a dream I saw what had really happened: some woman came in and brought me a bowl of red beans. I stirred them a little and saw that there were some spotted beans as well. My cow was spotted and red beans meant blood. They told me that a bear had eaten my cow. They said that two more cows had been killed by wild animals, and one of them belonged to the collective farm. Not likely!... I'm so angry with them. I had a foreboding and often inquired about my cow... May God punish those who betrayed me! Bears and wolves, they say, nothing of the kind! Khinkali won't spoil in autumn, there are enough mouths to eat them. They ate up my bull-calf and told me the same thing – they blamed a bear. A brother! How could he do that to me? Why did he bring me here, where I have been miserable all the time!...

My father?

He had a small straight nose...

A child that has no respect for adults is a little devil!...

It's not my habit to cry, even over the dead. "Happy you, you're going to live in your father's house!" With these words they saw me off to my house in Pudznari Village. I left a full house behind. Now I don't know where all my belongings have gone; now my suffering continues in this place...and they say I'm happy!

Dear me, how Mzia used to love me! (Mzia was the name of the cow which was said to be eaten by a bear). She loved me like human beings do, how will I live without her!...

Oh, why do I have this gut feeling?! Why should I always feel what's going to happen to me!

It's my curse to know everything beforehand!...

That's how I abandoned that house, and I cannot stop worrying about it!... I have no cattle left, no more cows, they won't find a cow if I ask them to slaughter one for me...

აქ ზოგ-ზოგებს დაუდევრე მუცელი და დაგორვენ... ფუი, გათავდეს გაუმადლრის კაცის სხენება!...

რა მზიას ბრალი იყო, მე რო რძე მაკლდა. უყვარდი იმასა, სხვას თუ არ მოჰქონდა იმის მონაწველ-მონადღებები, რა იმის ბრალი იყო!

– დედასა სიზმარში არა ხეხედავ?...

ვერ ვიცნობდი. რო ვნახო, რა ვიცი, დედა არა თუ ვინ არაია...

თოხი, ფინალი, ვარა-მაკილო... ურბო მივეც, რვამანეთიანი ხელა-და... სუ გამიკარგეს აქითა...

თაგვების ფარა არი ექა, რო ფეხს ძლივს ვაცილებ...

მოვკვდე თუ მოვკვდები ერთხანა, ახალი დარდი და ძველი ბარათი... იცოცხლე, იცოცხლე, – დაუსწავლნია მარტო. უმომავე-ლოდ როგორ ვიცოცხლო დახუთებულმა დედაკაცმა, ნააჰერაციევმა, ათასი წამლის მსმელმა. როცა ვინმე მატყუებს, იმ წუთში ცხვირებზე ვიცი: სამი ცხვირი თუ მომივცა, მომატყუებს ვინმე. არა ვარ მატყუარა და ჭორიკანა, არ მიყვარს ტყუილი.

დახამლულ მწერელთაშვილისთვი, ჩემი მახლიშვილისთვი, ერთ ავადმყოფ ბოროლა მიუცავ და ჩასახლებულან. თორმეტი წელია, შიგა სხედან იმ ჩემ ნასახლარში... რაღას წამოვიღებდი ერთი მანქანით ფუძნარითა, მეტი აღარაფერი ეტეოდა. ჩვენ ვიყავით, ძროხები და ცხვრები.

შვიდი ძირი კაკალი, შვიდი ძირი ვაშლი, რვა ძირი მხსალტკბილები... მაშ, იმოდენ ჭკვა აღარა აქვს გულქანსა!

ნუ გაიგებ, გულქანო, ნუ, ბებერი ხარ და რასაც მოგატყუებთ, უნდა დაიჯერო... მაშ, ფიი...

ჩემი სიზმარი კი დაჰსწერეა ეთერო, რა საბრალოებია ჩემი ნაქონ-ნაყოლები...

ამ დროს დუშეთიდან ესტუმრა უკრაინელი ქალი, რომელმაც დამტვრეული ქართულით მოიკითხა გულქანი, მოეფურა, გადაკოცნა. გულქანმა: „ვერ გიცან, ვინ ხარ ნეტარაო?“

– ფენოს რძალი ვარ, უკრაინელი, ირაქლის ცოლი ვარ, სონია... მე რო ვიქავი ტკვენტან, მაშინ ოცი ცლის ვიქავი...

– ვაი, როგორ გამოცვლილხარ, ქალო, ეტლი კი კარგი გაქვ, მაგრამა როგო გამოცვლილხარ!.. ეეე, ჩემსასაც ეგრე ამბობენ, აჩრდილიც აღარა ხარ იმისი, რაც იყავიო... არ მოგხდომია გასუქება, არაა, ვაიმე, რა ლამაზი იყავ, შენ შავის მინისაო. აი, როგორი ცვლილება ხდება ადამიანზედა. აი, ეხლა ეს ქალი, დედავ, დედაავ, როგორ გამოცვლილა, ეთერო!

თამარის, – ჩემი დედინაცვლის, – დის, ფენოს რძალია, სონია.

– რას ჩამ? – ეკითხება სონია გულქანს.

– აბა, რას ვჩამ, ხან მშვირი ვარ, ხან მადარი, ჩემო სონია.

– შენ საცქალო, შენ, – თვალები მოეცრემა სონიას, – ჩანთიდან რაღაც ხორაგი ამოალაგა გულქანის მაგიდაზე, ისევ გადაკოცნა და წავიდა...

Meantime, some have become so fat that they can hardly walk... My God, how I hate gluttons!...

What could poor Mzia do? It wasn't her fault that I lacked milk. She loved me and gave enough milk, but neither her milk, nor the products made from it reached me.

"Are you asking if I see Mother in my dreams?"

I don't remember my mother and even if I dreamed about her, I wouldn't know who it was...

They borrowed my mattock, pitchfork, spinning wheel, as well as some melted butter and a jug that cost eight rubles... and never gave them back...

There are so many mice here, that I'm making an effort not to step on them...

If I have to die, let it happen at once, I don't care... "Long life to you," that's what I'm told, but how can a sick old woman who has undergone an operation and takes a lot of medication live long without any support! I sense it when someone tells me a lie: if I sneeze three times, I know someone will tell me a lie. I have never been a gossip or a liar myself, I hate lies.

They gave one sick calf to my brother-in-law's (husband's brother) crazy, good-for-nothing son and my relatives settled there. They have lived in my former house for twelve years now... What could I take with me from Pudznari on one lorry?! There was enough room for us, the cows, sheep, and nothing else.

I left seven nut trees, seven apple trees, and eight pear trees there... Am I that stupid to believe what they say?

They think I'm old and silly and it's easy to cheat me, that I'll believe their lies... you see?

Please write down my dream, Eteri, write about my ill-fated possessions...

At that moment a visitor from Dusheti came in. It was a Ukrainian woman who inquired after Gulkani in her broken Georgian, then hugged and kissed her.

Gulkani couldn't recognize her.

"I'm Peno's daughter-in-law, from Ukraine; I'm Irakli's wife Sonia... I was last here when I was twenty..."

"Dear me! How different you look now! You look quite happy, but how much you have changed!.. Alas! They say the same about me, that I'm just a shadow of the woman I used to be. Now, when you have gained flesh, you don't look as good any more. My God, how beautiful you used to be! Look, Eteri, how people can change, look at this woman, how different she is now!"

"This is Sonia, the daughter-in-law of Peno, my step mother's sister."

"What do you eat?" Sonia asked Gulkani.

– ეჰ, ეთერო, ერთ საათს ვზივარ, სანამ გამსალავს, გამყინავს, მუხლებს გავძრავ, ერთი საათი მაინც გავა, სანამ ნაცარს მოვა- გროვებ. თუ არავინ მოვიდა, ცეცხლს ვინ დამინთებს... აბა, მითხარ, ჩემ დროულას უცეცხლობა შაიძლება? აი, ეგრე ამომხდე- ბა სული...

მომვლელი მინდა. ისეთი არ მინდა, იმის გზას გავყურებდე და მა- ტყუებდეს...

არ მამედინება სხვის ნაუბარი, რასაც გრძნობა მეტყვის, ის არი...

– ველარ ამოხვალა, ეთერო? უნდა ამოხვიდე, მთელი რვეული უნ- და დავენროთ მაშინა, გავაგდოთ აქითა სუველა...

ისევ ამოიკვნესა: – გული არ იბლის, ეთერო, გული, მზიაი მაში- კვდა... სამადლოდ არც დამარხვა მინდა და არც არა, ჩემ თავს ველარ ვუვლი, საბანს ვერ ვისწორებ, მუდამ წელს ფილტვების ანთება მაქვ...

მომეც მამვლელი, იმდენი მიეც, რო...

შუათანა დედაკაცი რო იყოს. ყველაფერი იქნება... ვერ ვშო- ლობთო, მთელი ტიალ-ოხერი აქ ჩამოსახლეს... საისტორიო ამბავი მოხდება ექა, მე რო მოვკვდები... ჩაიფარცებო!.. არ ჩაიფარცება, ეს ისტორიაში გავა და მერცხვებიან...

ვაი, ამითაო, დავრჩი ლამითაო...

ვაი, რომ მამამ ვერ დამაბინავა, უსწავლელი დამაგდო...

ბოლო დამიფუჭა თვალები, ამოყელვალა უნდა აემ წინდებსა, ხან ვის ვეხვეწები, ხან ვისა. ერთადერთმა კაცმა მითხრა ჩემი სიცოცხლისმანძილზედარო – „აბა, კარგად იყავო, ბედნიერადო“... ტკბილ სიტყვაზე უფრო დიდ განძს ვერავინ დაგიტოვებს თურმე, ჩემო ეთერო...

ამ დროს ოთახში შემოვიდა ახალგაზრდა კაცი, ჩაერთო საუ- ბარში და უცაბედად ჰკითხა: გულქან ბებია, რას ამბობდა ვა- ჯა სპორტის შესახებ?

გაკვირვებული დააყქერდა გულქანი იმ კაცს:

– არ მახსონ, არ ვიცი, ტყუილს ვერ ვიტყვი, სპორტი რა იყო, არც ვიცოდი...

ისევ თავის საყვარელ ძროხას დაებრუნდა:

– ვაიმე, ჩემო მზიაო, რარიგა უვლიდა აქობასა...

ოცი მანეთი მექონდა. აქტივი ვიყავ. რვა წელია, მომემატა, ვპარსავ- დი ცხვარსა, ვწველიდი, ქათმებს ვუვლიდი. ოთხმოცი გახდა ეხ- ლა... იმით გავფუელიანდი...

სამარხულად მაქვ. აბა, ვინ დამმარხავს, ჩემი რო არ მექნება. იქ- ნება სოფელს გაუხდე ჭირადა. რათა, კაცო, რათა, კაცო! მე მაგათ

"I don't know, Sonia, sometimes I do have something to eat, and sometimes I don't."

"Poor you," tears gathered in Sonia's eyes. She took out some food from her bag and put it on Gulkani's table, then kissed her again and left...

Oooh, Eleri, every morning I sit for one hour until I begin to freeze, trying to move my stiff knees and gather hot coals to make a fire. If nobody comes, who will make a fire for me? Tell me, can someone as old as I am go without a fire? I will live in such misery until I die...

I need someone to look after me, but not the kind of person who will make me wait for ages and lie to me...

Won't you come again soon Eler?

You should come and let's send everyone else out and fill the whole notebook, you and me...

Then she sighed again: "My heart won't stop hurting, my Mzia died... I don't need a favor from anyone, don't need to be buried for a favor. I'm no longer able to look after myself, cannot keep my own blanket from sliding off to stay warm. So I come down with pneumonia every year... Get me someone who'll take care of me, give her enough to...

I want a middle-aged woman, it would be the best... But they say they cannot find one, I don't know why they have settled all the wretched tramps here... My death will go down in history; they won't manage to hush it up and will disgrace themselves...

Woe is me, I cannot find

A soul, I'm here alone all night...

Alas, Father wasn't able to secure my future, but left me without an education...

Smoke has damaged my eyes, these socks need legs, and I'm asking everyone to finish them, because I cannot do it myself. Only once in my life someone said to me: "Goodbye, and good luck to you!..." It seems that kind words are the most precious gift one can leave you, my dear Eleri...

At that moment a young man entered the room. He joined in our conversation and then suddenly asked Gulkani: "Dear granny, do you remember what Vazha said about sports?"

Gulkani stared at him in surprise:

"I don't remember, to be honest, I didn't even know what sports were..."

Then she continued groaning over her favorite cow:

"Oh dear, my Mzia, how helpful she was..."

იმედზე რო ვიყო, ხო ხედავ, რა იმედებიც მყვანან. არც ბოსტანი მაქვ, ეჰ, მე ვერავის გავსწერთნი, ვერაა...

როგორც მამამ ვერა გაიგო თავისი დაღუპვისა... წვალეებითა ცკედები, უპატრონოდა... ოფლი გადადიოდაო, საბნის დამხურველი არ ჰყავდაო ბერავ მამასა... ღმერთო, რა საათზე გავჩნდი, ნეტავ! ზოგჯერ ისეთი ვიღაცა მამასაღლობს, პურს რო ვჭამდე, ჩაქერება სინათლე, გადაჰყავ ვიღაცას შუქი, მპარავს. ჩვენები წვალეებითა და მოვა შუქი...

მეჯავრება გმოხა ხალხისი და აქ რო ხალხია, ეჰ! სე მუდამ პირს ვიბანდილითა და დღეს არ დამიბანია. ეთერო, ამის შემერო ამოხვალ, ბაღლებიც ამოიყვანე, მომაგონდებიან ზოგჯერა ორნიცა, კარგუნელი გახდა ანანო, ძალიან გონიერია გამოცა... ჰო, ეთერო, ღმერთმა დიდი დღე მიგიცეს ყველა საყოლ-საიმედოსა...

ამით დამთავრდა ჩემი და გულქან რაზიკაშვილის საუბარი. შემდეგ ამოსვლაზე ყველა გავყარეთ აქითა და ერთ რვეულს ჩაგანერინებო, – მეუბნებოდა და თურმე... რა ვიცოდით მე და იმ სულ და სამარე განათლებულმა, ეს რომ ჩვენი ბოლო შეხვედრა იქნებოდა.

ეთერ თათარაიძე

I had twenty roubles. As a trade union activist, I used to shear and milk sheep, look after chickens and do other work for eight years. Doing all this, I got more money and now I have eighty roubles in total...

This money will cover my funeral costs. Who will bury me if I don't have my own money! I don't want to become a burden to the village. How can I count on them seeing that they don't really care about me! I don't even have a vegetable garden. You can't change people...

Just like my father, who got no reward for his pains... I'm dying in misery, all alone... They say Father sweated profusely and when his blanket slipped off, there was no one to cover him again... Lord, I was born under an unlucky star!

Sometimes the light goes off when I'm having a meal, because someone connects electricity to his house, stealing it from me. I go to bed with difficulty and when I'm already lying down, the electricity comes back.

I hate saying bad things about people, but the people here are impossible! I always wash my face in the morning, but today I forgot to do that. Eteri, when you come here again, bring the children, too. I sometimes think about them, Anano is so cute, and she is also very smart... May all your near and dear ones live long...

With these words my conversation with Gulkani Razikashvili ended. "When you come next time, let us send everyone else off and I'll tell you stories, so that you can fill the whole notebook," she had told me, but neither I nor that blessed woman knew that we would never meet again.

Eter Tataraidze

მრავლისმომსწრე ბუხარი / An age-old fireplace

ფოტოსურათიდან გულქანი შემომყურებს დაღლილი, ნაღვლიანი თვალებით...

ხსოვნაში ცოცხლდება მის სიახლოვეს ყოფნის სითბოთი სავსე წამები, წუთები, წლები...

აგერ, ჩვენს გვერდით, ხელის განვდენაზე ცხოვრობდა ვაჟა-ფშაველას სისხლი და ხორცი, მისი საყვარელი შვილი, სხვა შვილებში გამორჩეული და ჩვენ კი ბევრი არაფერი ვიცოდით გულქან რაზიკაშვილის შესახებ!..

კი, როგორ არა, თვალის სასიეროდ და გულის გადასაყოლებლად ვეწვეოდით ხოლმე ჩარგალს; დამშეულ მზერას დავაპურებდით ახუნის ხევის, დიყელის, სასოვეთთავისა თუ ივლიანთ გორის ხილვით; გულქანსაც შევეულოდით, მოვინახულებდით, მოვიკითხავდით და, ასე, მშვენიერი ბუნების წიაღში ყოფნით გულწავერებნი, ვბრუნდებოდით უკან.

არ აკლდა არც თითო-ორიოლა მიმსვლელ-მომკითხავი და არც აფრიალებული ექსკურსიები. მისი სახლის კარი მუდამ ღია იყო სტუმრისთვის...

გაუყურებოდა ახალწვეული გაზაფხულის ბანგნარეც სითბოს ხანგამოვლილი, ლამის საუკუნის ხნის ქალი და ხელსაქმეს ჩაყურადებულ-ჩაბეჭიებული ფიქრს მიეცემოდა...

მიმოდიოდა მილეთის ხალხი; მანქანების ტევა არ იყო ჩარგლურას ნაპირზე; იდგა ერთი ვიჯავი და ალიაკეთი... ის კი თითქმის ვერც ამჩნევდა გატკეპნილი ბილიკით ვაჟას სახლ-მუზეუმისკენ მიმავალი...

კაცმა რომ თქვას, ალბათ მობეზრებულებიც ჰქონდა ერთფეროვანი შეკითხვები; დაღლილი იყო ცნობისმოყვარეებთან უეჭო დიალოგებით, მაგრამ ნაწყენი და განბილებული მაინც არავინ გამოსულა მისი ეზო-კარიდან.

ეს ზაფხულობით, ანდა უფრო ადრეც, მაშინ, როცა ბევ-ბევში თოვლი დადნებოდა და პირველი იები გაახლდნენ თვალს ფშავის არაგვის ქალებში; და, რა თქმა უნდა, შემოდგომაზეც, სანამ ცაზე ღრუბელი აიძლებოდა, თოვლს ჩამოყრიდა და დროებით დადუმდებოდა ყინულის საკინძმეკრული ჩარგლურა...

დაზამთრდებოდა.

თავისი კრუხ-წინილებით უნადინოდ შეიბუდებდა ფარღალალა, მოუნჯობელ, კედლებჩამოგვალულ ოთახში.

წელში მოხრილი, გატეხილი და ჯან-ღონე დაღუეული ლანდივით ჩუმად და შეუმჩნეულად დაჰფოფინებდა თავის მწირსა და უბრალო დგამ-ჭურჭელს...

ბატკნის ტყავდაფენილ ხის კენძზე უყვარდა ჯდომა. იქვე, იატაკზე, სამრჯვეოს ელაგა ხოლმე საქსოვ-სასათვი. როცა არ უნდა მისულიყავით, იშვიათად რომ უქმად მყოფი გენახათ, გაუთავებლად ჩერუნებდა, საქმობდა; ქსოვდა ფშაურ წინდებს, ლამაზი ნაჭრულათი დამშვენებულს...

თვალის ჩინს უჩიოდა. რა ყოფილა ეს ოხერი სიბერე, ვეღარას

Gulkani is looking at me from the photograph with her tired, sad eyes... The memories of the seconds, minutes, and hours filled with her warm presence come alive...

She lived among us, Vazha-Pshavela's favorite child, his flesh and blood, and we didn't know much about Gulkani Razikashvili...

We liked to visit her because during our visits to Chargali we were amused and distracted from our own problems; by gazing at Akhuni Ravine, Dikeli, Sasovettavi, and Iviant Hills we would satiate our hunger for beautiful scenery, and drop in at Gulkani's place to see how she was doing. Later, delighted by breathtaking landscapes, we went back home.

She always had visitors and they were always welcome at her place, no matter if it was one person or a noisy tour...

In early spring that elderly woman, who was almost a centenarian, would sit silently enjoying the intoxicating warmth, carefully doing her handwork and thinking to herself...

Lots of people came; the bank of the Charglura River was full of cars; there was quite a hubbub and turmoil... But she remained calm as if she didn't see the crows going to Vazha's house-museum...

Although she might be bored with repetitive questions and tired of pointless dialogues with curious visitors, nobody had ever left her place feeling ignored or disappointed.

გულქან რაზიკაშვილი / Gulkani Razikashvili

ვნებადვო, – ვაერობდა თავისთვის, მაგრამ უსაქმოდ გარჩედა მაინც არ შეეძლო: ეს მართობს და მადლებინებსო, – იტყოდა ხოლმე...

მთელ ზამთარს ბოლი სთხრიდა თვალებს: ფეჩტალა ისე ვერ დადგეს, რო ოთახი ბოლით არ ივსებოდესო...

ვის ეყურებოდა მისი საჩივრისა და საყვედურის სიტყვები; სად იყო გამგონი და გამკითხავი...

ხშირად არ ჰქონდა ნავთი და შუბა. შემოეღოდა სანავთი და გამოციებულ ოთახში ათენ-ალამებდა. მაინც იმედოვნებდა, ეგებ ვინმე ღვთისნიერი გამოჩნდეს და სადაც საჭიროა, იქ მიიტანოს ჩემი გასაქმრის ამბავიო...

ჰყავდა მომეღელი, სათნოდა კეთილი ქალი. თავს არ ზოგავდა, რაც შეეძლო. ყველაფერს აკეთებდა, მაგრამ... გულქან რაზიკაშვილს რომ ეკუთვნოდა, იმის სანახევრო გულისმიერება მაინც რომ გამოვეჩინა, ალბათ ცოტა ხნით კიდევ გაიხანგრძლივებდა ისედაც მუხთალ და უხანო სანათროს...

ვაფა-ფშაველა ზედროული მითების ფერველელი სამყაროს მარადიულ ბინადრად წარმოგვიდგენია და ისეთი განცდა გვაქვს, თითქოს ჩვენი საუკუნის დამდგეს კი არა, უხსოვარი დროის წინათ ცხოვრობდა და ქმნიდა თავის შედეგებს.

და როგორ უნდა დაიკვრო, რომ მის შვილთან საუბრობ, შეილთან, ვისაც გუშინდელით ახსოვს თავისი გაუხარული ყმაწვილქლობა, მაშინდელი ფშავის ყოფა-ცხოვრება, ზატობები, ქორწილები, მკვდრის რიგები; ახსოვს მამა, ჩაცმა-დახურვით თანასოფელელთაგან თითქმის არაფრით გამოირჩეული, სხვებივით უპოვარ-უქონელი, მაგრამ ამაყი, ძლიერი, თავმოყვარე, გაუტეხელი, ქვრივ-მძლები ქომაგი და მოსარჩლე, სხვარივ ეტლზე დაბადებული, მოწყალე და გულკეთილი, თავისი სულიერი სიდიადის მწვერვალადან ღმერთთან მოლაპარაკე...

ბერაკო, მამაო! – ჩაურთავს შიგა და შიგ საუბარში. ერთ კალაპოტში გვიდგას ფეხებიო, – ამასაც იტყვის... რაც იმას ბედ-ყისმათი ჰქონდა, ღმერთმა მეც ის ბედ-ყისმათი დამანათლაო... და იგონებს მამასთან ერთად სამკალ-სათიბში ყოფნას, ქირანახულის აღება-დაბინავებას, კალთობას, ტყეში სიარულს, მწყემსობას... სწავლა რომ მქონდეს, ბუსაკით აქ კი არ ვივდებოდი, მეც გამოჩნდებოდი ქვეყანაზე: არ ჰქონდა მამას იმოდენი შაძლება, რომ ყველა შვილისათვის შეეწყოს სწავლაში ხელიო...

მაგრამ უსწავლელობას სულაც არ შეუშლია ხელი გულქანისთვის, ყოფილიყო გამგები და მიმტევებელი, ავ-კარგის გამრჩევი, კინდაკაობის მგმობი და უშურველი სიკეთის დამფასებელი.

მამის დარად, არც მას ეჭმანკებოდა „სიტყვა კოჭლი და ლეგუმი“ თანდაყოლილი ალლო-გუმანით გრძნობდა და ხვდებოდა პოეტური ნათქვამის სიღრმეს, ლექსის ნაკლსა და ღირსებას.

ნამღერებით წარმოთქვამდა სახელოვანი მამის რომელიმე ლექსის ან პოემის სტრიქონებს და გამომცდელად შემოგხედავდა, თითქოს შენგან მოელოდა დასტურსა და თანხმობას მესხიერებაში ნამოტივიციებული ფრაგმენტის გენიალურობაზე.

Such were the summers at Gulkani's place, and not only summers – visits started from early spring, when snow was melting in the hills and the first violets appeared in the meadows by the Aragvi River in Pshavi, and continued through the autumn. Then white clouds would appear in the sky and snow would come, it was the time when the frozen Chaghiura was temporarily plunged into silence... and winter came.

In winter Gulkani would take her chickens and reluctantly move into the uncomfortable room with scorched and cracked walls.

The old woman, weakened and hunched over, silently pattered about taking care of her meager belongings...

She loved to sit on a hide-covered block of wood, with the tools and materials she needed for knitting and weaving on the floor near her. Whenever you visited her you wouldn't see her sitting idly. She was busy all the time knitting Pshavian socks adorned with beautiful patterns. She complained about blurry vision. "Damn old age," she used to say, "I can't see well anymore." She was upset by her disability, but couldn't sit around doing nothing. "It helps me to amuse myself and to endure life's hardships," she used to say...

During the winter her eyes used to suffer due to smoke, because the iron stove was placed so awkwardly that the room was always full of smoke. She needed help, but nobody wanted to hear about her misery, nobody would pay heed to her complaints'...

She often had to go without oil and firewood. When she ran out of fuel, the old woman remained alone in her cold room hoping that one day authorities would learn about her problems and would help her... She had a sick-nurse, a very kind and considerate woman who did everything she could for her, but...if we had done even half of what Gulkani Razikashvili deserved, she would have lived longer and life, too short and merciless as it is, would not have been so hard for her...

VazhaPshavela seems to belong to the unfading world of eternal myths; he seems to have lived and created his masterpieces not at the beginning of the twentieth century, but in ancient times. So, it is difficult to believe that you are talking with his daughter, who remembers her cheerless youth very clearly, remembers what life was like in Pshavi, how they celebrated saints' days, weddings, funeral rituals; she remembers her father, poorly dressed and needy like most of his villagers, but proud and uncompromising, a defender of the bereaved, a man destined for greatness, kind and merciful, who had ascended a spiritual peak to talk to God...

"Poor Father," Gulkani would say time after time. She thought that her father and herself had the same fate, the same miserable life... She recalled how she used to help Father when he was mowing, reaping, and storing the harvest; how hard they worked during the threshing season, how she used to herd cows as a child... "If I were educated, I would not be sitting here alone like an owl, but would prove my worth," Gulkani said. "But Father didn't have enough money to give education to all his children..."

ახსოვდა, რას მღეროდა ხოლმე შექვიფიანებული, კარგ გუნება-განწყობაზე დამდგარი ლუკა; ხალხური პოეზიის რომელი ნიმუშები უყვარდა ყველაზე მეტად... მორეული წარსულის ბინდადკრული მღვიმეებისკენ მიაშტერებდა მზერას; მცირე ხანს იყურებდა; ჩუმად ჩაირიფიფებდა რაღაცას და ბოლოს სიბერის სუსხის მძლეველი ადამიანის იერით ჩამომარცვლავდა ბაჩანას ლექსის, ვინ იცის, რამდენი ათეული წლის წინათ ნასწავლ ნაწყვეტს:

ქალს ვუთხარ, გულის პასუხი
მე შენიმე მაცოდინაო.
მითხრა, მთას იყო ირემთ ხრო
სილალით, თავისთვინაო...

გულქანის ნაამბობში სიყალბის ფიორიც არ ურია. ის, რაშიც არა-იშვიათად სცოდავენ მსგავს მოგონებათა ავტორები ანდა ამ მოგონებათა გზის გამკვლელები და გამომცემლები, მისთვის საე-სებით უცხო გახლდათ. ყვებოდა იმას, რაც თავისი თვალით ენა-ხა, გაეგონა, განეცადა და გადაეტანა. არც არაფერს აკლებდა და არც რამეს ამატებდა. მის მონათხრობში ცხადად ისახებოდა ლუკა რაზიკაშვილის ხელმოკლე ოჯახის დუხჭირი ყოფა, დღიური ლუკმა-პურისთვის გაფა და გაჯანი, უკიდურესი მატერიალური სიღინწოვე და, ამასთან, პავლე მღვდლის ნაშიერთა მთელ თემში გამორეულობა, ქუდებდინაობა...

ალალი, ბავშვივით უზაკველი და უწყინრად ეშმაკური გამოხედვა ჰქონდა. არც გამჭირდავ სიტყვას და ღიმილს მალავდა უგემურთა და უგლომ-უგერგილოთა მიმართ. „იი, იიი!“ – ჩაიჯავრებდა და ხის ხელჯობს მოაცაკუნებდა იატაკზე. დასანახად არ უნდოდა ორპირი, ცრუ და სმა-ჭამის მონად ქცეული ადამიანი... ჰირდაპირი და ჰირში მთქმელი იყო. არ უყვარდა უმიზნოდ ვინმეს კილვა. არც სხვათა მოუზნოვე, აყვია საუბარს თვლიდა მოსმენის ღირსად...

ერთთავად თავის ობლობას ახსენებდა. დანანებით გადააქვნივდა თავს და ტკბილი ფშაურით ყვებოდა სულმნათი მამის, და-ძმებისა და საკვებური ბიძების ამბებს... ყვებოდა ნელა, თითოეულ სიტყვას წინდაწინ წონიდა, ფერსა და ფხას უსინავდა, ჭრას უმონებდა... ასე ფიქრობდი შენ, მისი ბაგიდან გადმოსულ ყოველ ბეგრას ხარბად მიყურადებულო, სმენადქცეული და გაფაყიცებული, თორემ გულქანისთვის ეს იყო მეტყველების საყოველღეო ფორმა, ისეთივე ძალდაუტანებელი, ბუნებრივი და ჩვეულებრივი, როგორიც ფოთლის შრიალი ანდა ბალახის ბიბინია. თვითონვე უკვირდა და აოცებდა თავისი „სიჯიუტე“: მეუბნებიან, წამოდი, ჩვენთან უკეთესად იქნები, არაფერი გაგიჭირდებაო და მე აქედან წამსვლელი მაინც არა ვარ, ვერ გამოგია, რაა ევეთი ჩარგალსა, რო სადმე წასვლა წამითაც არ მიფიქრია, ვერ გადა-მინცუვტიაო...

However, Gulkani didn't need education to be an understanding and merciful woman, someone who couldn't stand meanness and who highly appreciated unselfish kindness.

Like her father, she didn't like "poorly said" words. She had a natural, unmistakable flair which enabled her to gain deep insight into poetry, to judge the merits and faults of poetic works.

She used to recite some lines from her famous father's poems and then look at us tryingly, as if she expected recognition of her father's genius. She remembered what Luka used to sing when he was tipsy and felt good; which were his favorite folk poems...

She would be silent for a little while, as if peering into the dark caves of the distant past, then she would mumble something and finally, with the air of someone who has overcome the weakness of old age, would cite a fragment from Bachana's decades-old poem:

How you feel about me, say,
Woman, this I wish to hear.
To the mountains ran away
A herd of wild, carefree deer...

Every single word Gulkani uttered was truthful. Falsehood, which is so characteristic of the authors of similar memoirs and their publishers, was absolutely alien to her. She was telling what she had seen with her own eyes, what she had heard and experienced herself, not adding or omitting anything. Her stories described the miserable existence of Luka Razikashvili's family, the pains they had to take to earn their daily bread, their poverty on the one hand, and the peculiarities of Priest Pavle's descendants, e.g. being born with a caul, on the other hand...

Her expression was truthful and playful, like that of a child. She would openly criticize or laugh at those whom she considered to be good-for-nothing. "Oooh!" she uttered angrily and slightly touched the floor with her walking stick. She hated two-faced, deceitful, and gluttonous people... She was very straight forward and always called a spade a spade. She would never criticize anyone unjustly, though. She disliked tactless, slanderous remarks and never listened to them...

Gulkani often mentioned her orphanhood. She would sadly shake her head and tell about her blessed father, siblings, and praiseworthy uncles in her sweet Pshavian dialect... She talked slowly, carefully choosing each word, finding the right ones... That's what one would think listening carefully to every word she uttered. For Gulkani it was only normal and natural to talk like that, as natural as rustling leaves and swaying grass in the wind.

She was surprised at her own "stubbornness" and could not understand why she preferred to stay in Chargali when she could move to her relatives, who promised to take good care of her. She even refused to consider such a possibility...

1989 წლის გაზაფხულზე, ქირველი მარტის დაბლევს, გარდაიცვალა გულქან რაზიკაშვილი. სოფლისთავ მდებარე სასაფლაოზე, ეკლესიის შემოგარენში, დაკრძალეს. გასვენებაზე ყოტა ხალხი მოვიდა. გამოსათხოვარ სიტყვაში მწერალმა კარლო კობერძემ გულისტკივლით აღნიშნა: კახეთის ნებისმიერ სოფელში ყველაზე ბერავსა და უჩინარ ადამიანსაც კი ამაზე მეტი დამძირებული და ქირისუფალი ჰყავსო... ახლობელმა ქალმა დაითირა:

გულქანო, დაასვენე ნუთისოფელი,
გულქანო, დაგასვენა ნუთისოფელმაო...

მდუმარედ იდგნენ ქედმოხდილი ხნიერი ფშაველები სამარის კართან. უკანასკნელად დაჰყურებდა გულქანის ფერმკრთალ, ნათელგადამდინარ სახეს ცის ლურჯ კალთის შუაწელზე წამომაღლებული მზე.

ამირან არაბული

Gulkani Razikashvili died in the spring of 1989, at the end of a capricious March.

She was buried in the village cemetery near the church.

Her funeral was attended by few people.

"The most miserable man or woman in Kakheti, known to no one outside their village, would have more mourners," the writer Karlo Kobendze mentioned in his funeral speech...

One woman cried:

Gulkani, you let this world rest from you
And this world let you pass to your rest...

The bareheaded elderly Pshavians stood silently at the grave.

The sun, having reached its zenith in the clear blue sky, shone over Gulkani's pale, radiant face.

Amiran Arabuli

ლექსიკონი

აბუეტი	გონებანაკლული, ჩერჩეტი, მიუხევედრელი.
ამოყელვა	წინდების ყელის მოქსოვა.
აფორთქლება	აღელვება, აქოშინება, სულთქმის აჩქარება.
ბარნელა	ერთ ბოლოში ჯვარედინიანი რძის სადღვები ჯოხი.
ბედისკვერა	ოჯახის ყველა წევრის სახელზე ახალწელს გამომცხვარი ქადა ან ხშიადი.
ბედნიერი	აქ: ციმბირის წყლული.
ბზუკი	ბზიკი, საქონლის მკებნარი ბუზი.
გაბზვინება	ახლად აშვანება, კვირტის გამოღება.
გადაღვიდღული	გულ-მკერდ მოშიშვლებული.
გადახელთვა	გაგიჟება, გადარევა.
გამოდრანტული	მდინარისგან გამოქმედი, გამოფულუროებული.
გასალვა	გაყინვა, გათოშვა.
გაუკმარება	უკადრისობა.
გაქვანება	გაჯიუტება, გაკერპება.
გაცვლეფილი	ხმარებისგან გაცვეთილი, გადახუნებული.
გირკალი	დაბნის დროს საქონლისთვის ყელში ამოსადები ხის რკალი.
დაბზიკავება	სიციხეში ბზიკისგან დაკბენილი საქონლის საგრძოლისაკენ სირბილი.
დაკვლევა	დაკვირვებით დახედვა.

დამბალ ხაჭო	ბოლოში გამოყვანილი და ხის ან თიხის ჭურჭელში შენახული ხაჭოს კვრები.
დამკაცრევებული	გულხელდაკრეფილი და თვალბდახეული მიცვალბებული.
დაყუვება	ყინვისგან თითებში გრძნობის დაკარგვა.
დაძევა	დაძებნა.
დანუხება	მონატრება, ნდომის აღძვრა.
დანუხვა	დახუჭვა.
დახამლული	გიჟი, მომცდარი.
დევე დედათ	დევების დედა; ყველაზე დიდი, ხნიერი დევი.
დედაბერი	
დედურა	მსხვილღეროიანი მცენარის (დიყი, შუჰა...) ღრე.
ეკალდამა	აქ: ქანდაკება.
ეტლი	ილბალი.
ესკალა	ასკილი.
ესნებოდა	ერწეოდა.
ვიმძლევი	ამბის მომტანი ფრინველი; ზამთრობით თბილი ქვეყნების ბინადარი.
თავთეკლიანი	უკადრი, თავმოშონი.
თავისწვერაობა	თავნებობა; თავის ჭკვა-გონზე სიარული.
თავშავა	ღვიძლისფერყვავილიანი ბალახოვანი მცენარე; იყენებენ საღებავად, გაყიებული საშენიანო და ჩაის დასაყენებლად.

თალათინი	თასმის გასაყრელ ჭრილებიანი ტყავის ქალამანი.
თიკუნი	მეტსახელი; შერქმეული სახელი.
თულუხი	სასმელი წყლის საზიდი და შესანახი სპილენძის ჭურჭელი.
ილეთი	მწო, მარმი, ლაზათი.
კაკუჩა	ასტამი; მუგუზლების საჩხრეკი ხის ან რკინის მოკაული იარაღი.
კანვა	პერანგის საყელოს ან გულისპირის დაჭრელება.
კარგუნახავი	გამოუცდელი, ცხოვრებაუცოდინარი ახალგაზრდა.
კიოთ	ალბათ.
კირჩხა	ტოტებშეჭრილ სარზე აგებული თივა.
კორჩლიანი	ჩახლართულტოტებიანი.
კოხვა	ქვის, გოხის სროლა.
კურატი	სამსხვერპლოდ შესანიირ უღელდაუდებელი ხარი.
კურკო	რკო.
ლულუტი	გლუვი, უტოტო ხე.
ლუჭი	ლუნი, წყვილი.
მარტუღელი	უღელი, რომელშიც ერთი ხარია შებმული.
მარჯაღალი	მაჭანკალი.
მაუცადი	რაც არ გაყუდდება; რაც აუცილებლად ახდება (აქ: სიზმარი).
მდადე	ხელისმომკიდე; პატარძლის თანმხლები პირი ქორნილში.
მელაკუდა	ჭრილობის სამკურნალო ყვავილოვანი მცენარე.
მზომელა	„პატარა, მწვანე ყიაა. ისე მოძრაობს, თითქოს რალაცას ზომავსო“ (ალ. ქ.)
მთხოარა	მათხოვარი.
მოგლოთნა	მოფერება, მოალერსება.
მოდლაურება	დილის წველის წინ ფურებისთვის ბალახის მოძოვება.
მოსადევრიანი	ადგილი, სადაც ავსულები ბუდობენ.
მურგვალთ	ირგვლივ.
მწერელთშვილი	სულელი, ბეჩავი, უთავბოლო.
მხვიგურა	ერთიანი ხისგან გამოთლილი სახინკლე ლანგარი.
ნამწრევი	„ხრსილი, ბუბების კვერცხები“ (ა. შან.).
ნაულელა	ნაღველა.
ნაფტევი	ნაფოტები.
ნაძეღალები	ძველმანები.
ნანაღიანი	მზის მონილე, ღვთიურ ძალებთან წილნაყარი, იღბლიან-დავლათიანი.
ნაჭრელა	ნაჭარვი.
პოხილი	ცხიმი.

ჟამ-უჟამო	უდროო დრო.
როჭო	ალპიური ზონის ქათმისნაირი ფრინველი.
საკვლეველა	ნიმუში, ნაყმი, „უზორო“.
სასუტელა	გრძელღეროიანი თაფლოვანი ყვავილი.
საქცი	საქციელი.
სახვევები	აქ: სანვიმრები.
სახილებელი	საკვირველი, საოცარი სანახაობა.
საზარე	„ხატში ხალხის დასასხდომი ადგილი“ (ა. შან.).
სიტყვისთაულ	სიტყვის დამთავრებისთანავე.
სულა-კურდღელა	სალოცავის, ასევე, მიწა-მამულის სახელწოდება ჩარგალში.
ტალავარი	ტანსაცმელი.
ტაროცობა	ჩასაფრება, დროის მოხელთება.
ფარსაოტი	გაძარცული, გამოყარიელებული (სახლი).
ფიხვნობა	თავმცურა სასაუბროდ, საბაასოდ.
ფოთოლანი	ნაჭრელას ნაირსახეობა.
ფოცხაობა	თხილ-კაკლის გადმოშლა სახალწლოდ.
ქათამყივილი	მამლის ყივილის დრო; თენების ხანი.
ქსკინი	ცუდი ზნე-ხასიათის ენამწარე ადამიანი.
ყალი	ფიცრებისგან შეკრული თივის მოსაზიდი დიდი ციგა.
ყინჩი	მოხდენილი, კოხტა, ლამაზი.
ყისმათი	ბედი, იღბალი.
ყორული	სხვათა ცხვარ-ძროხისაგან დაცული და შემომიგნული სათიბი, საძოვარი.
ყროლი	ცუდი, უვარგისი.
შანერილობა	იმიჯითვე (დაბადებიდან) განსაზღვრული ბედისწერა.
შემობღლეძილი	შემოფლეთილი, შემოფხრეწილი.
ჩარგლურა	მდინარე ჩარგალში.
ჩიქილა	ლენაქი, აბრეშუმის თავშალი.
ჩოკი	ჩოჩორო.
ჩრაქვი	სანთლად სახმარი არყის ხის ქერქი.
ციცა	კატა.
ძნა	მომკილი პურის (ქერი, ჭვავი...) კონა.
ძოღან	ამასწინათ; რამდენიმე დღის წინ.
წარა-უგონთ	უაზროდ, წარა-მარად.
წატერენა	ჩაჩუმება, ჩაყურება.
წვა-დაგვა	უქონლობა, გაჭირვება, სიდუხჭირე.
ჭედილა	„ერთი წლის მამალი ცხვარი“ (ა. შან.).
ჭიჭახევა	ჩარგლურას შენაკადი.
ჭროლი	ალაგ-ალაგ თოვლამშრალი მიდამო.
ხაბიზგინა	ხაჭაპური.
ხართოგა	ახალწელს გამომცხვარი პურის დიდი კვერი.
ხოკი	ხვავი.
ჟუშეში	ცხვინში დუღუნით ლაპარაკი
ჟურუმი	ჟარიმა.

შეადგინა **ამირან არაბულმა**

მოგონებები (თიანეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი შემკრები: ილო ბეჟანიშვილი)

ერთ წვიმიან დღეს, რომელი წელი იყო, აღარ მახსოვს, ვაჟა-ფშაველა მოულოდნელად გვეწვია. ფეხის ხმა გავიგე თუ არა, აივანზე გავედი. ვაჟა დავინახე, რომელიც ნაბადს საკიდელზე ჰკიდებდა. შემდეგ შემობრუნდა, მოგვესალმა და ოთახში შემოსვლისთანავე განაცხადა: ერთ-ერთ კაცთან მქონდა საქმე და ვერ ვნახეო. ვისზე ლაპარაკობდა, არ ვიცი. დედა მაშინათვე დაფაცურდა. სადილის მომზადებას შეუდგა. გარეთ გადაუღებლად წვიმდა. ვაჟა გადაუღება უცდიდა. ამასობაში ხან დედას ელაპარაკებოდა, ხან – მე. განსაკუთრებულ მზრუნველობას ჩემზე იჩენდა, როგორც მოსწავლეს, მარიგებდა, კარგად ისწავლეო. მაშინ მე ქისას ვეძღვდი. ვაჟას იგი ძალიან მოეწონა. რადგან სხვა ქისაც მქონდა მოქსოვილი, ის გამოვუტანე. მას თვალი მაინც ვერ დაუშთავრებელ ქისაზე რჩებოდა, ეს უფრო მომწონსო. მე შევიპირდი, დავამთავრებ და შეგიწავ-მეთქი. მართლაც, მალე მოქსოვე. პოეტისთვის დიდხანს შენახული მქონდა, მაგრამ ჩვენსა აღარ მოსულა, ვერც სხვას გავატანე.

სანამ ქისას ვქსოვდი, ვაჟამ მითხრა, ალბომი მომიტანე, ლექსს ჩაგინერო. სანამ მე ალბომს მივუტანდი, მას პატარა ლექსი დავუწერა უბის წიგნაკიდან ამოხეულ ფურცელზე... ამ ლექსს სათუთად ვინახავდი, მაგრამ, სამწუხაროდ, დაგვარგე, არც ზეპირად მახსოვს, დამამახსოვრდა მხოლოდ ლექსის შინაარსი. ლექსში ვაჟა მომიწოდებდა, ყოფილიყავი ნამდვილი ქალი, საზოგადოებისთვის გამოსადეგი, უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფო ქართველი დედა. ლექსი სკოლაში მოსწავლეებმა წაიკითხეს და მე ქართველ დედას მეძახდნენ. მეორე, უფრო დიდი ლექსი, რომელსაც ვაჟა შემპირდა, მას ჩემთვის არ მოუტანია.

წვიმის გადაღების შემდეგ ვაჟა წავიდა. ცოტა ხანში კი მისი ძმა ნიკო-ბარანა მოვიდა და იკითხა, ვაჟა აქ ხომ არ იყოო. ასეთია ჩემი მცირედი მოგონება დიდი პოეტის შესახებ.

ევა ნიკოლოზის ასული დოლიაშვილი-დედაბრინშვილისა
64 წლის, დაბა თიანეთში მცხოვრები, პენსიონერი.
1961 წლის 9 ივნისი.

Memories of Vazha-Pshavela (Collector of Tianeti Museum of Local Lore – Ilo Bezhanishvili)

One rainy day, I don't remember the year, Vazha-Pshavela unexpectedly visited us. Hearing the footsteps I went out on the balcony to see Vazha hanging his felt cloak on a hook. Then he turned round, said hello and came in. As he entered he told us that he had some business to discuss with some man. I don't know who he was talking about. My mother started to cook dinner. It was pouring with rain outside and Vazha was waiting for the rain to stop. Meanwhile he was talking to Mother or to me. He was especially considerate of me. I was at school at that time and he was telling me that I had to study well. I was knitting a pouch and Vazha liked it a lot. I had already finished another pouch and showed it to him, but he liked the uncompleted one more. I promised to give the pouch to him when it was ready. I soon completed it and kept it for Vazha for a long time, but he never came to our place again. Anyway, I didn't give the pouch to anyone else.

While I was busy knitting, Vazha told me to bring him a notebook and he would write me a verse in it. Before I brought him the notebook, he wrote a small poem on the paper he had ripped from his writing pad. I remember how I treasured that poem, but, unfortunately, I still lost it. I don't know it by heart, can only recall the contents: in his poem Vazha was calling on me to be a real Georgian woman, a useful person in society, and first of all a worthy Georgian mother. At school other pupils read the poem and afterwards used to call me a Georgian mother. Vazha had promised me another, bigger poem, but he never brought it to me.

After the rain stopped, Vazha left. Soon his brother Niko – Bachana came to enquire about him. This is my small memory of the great poet.

Eva Dollashvili-Dedabrishvili¹
64 years old Pensioner, Tianeti²
June 9, 1961.

¹ In Georgia a married woman can retain her maiden name and assume her husband's name as well, hence the double name mentioned here (translator's note (TN)).

² A small town in east-central Georgia, in the Caucasus Mountains (TN).

ვიქნებოდი 7-8 წლისა, როცა ვაჟა-ფშაველა ჩვენს სახლში მოდიოდა მამაჩემ ლუკასთან, რომელთანაც მეგობრობა ჰქონდა, ნათესაურადაც იყო დაკავშირებული, ნათლია იყო ჩემი ძმის ზურაბისა.

ერთხელ ვაჟა-ფშაველა 1900 წლის შემოდგომაზე მოვიდა ჩვენს ოჯახში, თიანეთიდან გამოვლილი, სახლში მიმავალი, სოფელ ზარიძეებში. მამაჩემი სახლში არ დახვდა. მაინც შემოვიდა, პური ჭამა, მერე დედაჩემს უთხრა. ეს ნათლული უნდა წავიყვანო ჩემს სახლში, ჩარგალში და ვაჩვენო ფშავის მხარეო. დედა უარზე იყო, მაგრამ არაფერი გაუვიდა ვაჟამ შემომისვა ცხენზე და წამოიყვანა ჩარგალში, თვალზე გავლით. თვალივში ბესო შანიძის დუქანში შევიდა, რომელიც მდიდრად ითვლებოდა, ვაჭარი იყო. ბესომ მიიპატიჟა, ღვინო დააღვინა, მე კანფეტები მომიტანა და იმით შევეცეცე.

კარგად მახსოვს, მათ შორის ასეთი საუბარი გაიმართა, რასაკვირველია, მეგობრული: ბესო მანიძემ უთხრა, შენ რა კაცი ხარ, არაფერი შეგიძლია, მე იმდენი სიმდიდრე მაქვს, რომ დაგაწვენ, ზვიდან ოქროს გადაგაყრი. არც გამოჩნდებო...

ვაჟამ გაიციანა და უთხრა: როგორ გგონია, ჩვენ რომ დავიხოცებით, ვის უფრო დიდი სახელი ექნება, შენ თუ მეო...

კიდევ ერთი მომენტი დამამახსოვრდა. მეორეჯერ წამოყვანა ვაჟამ თავის სახლში. მაშინ ვიქნებოდი 12-13 წლისა. სახლში რომ მივედი, ვაჟამ მითხრა: წამოდი, ნათლული, თივების ჩამოთრევებაში მომეხმარეო. მეც წავყევი. ერთ თივას თოკი გამომიბა, მე დავძარი და რასან გვერდელი იყო, გამოცურდა და თივის ქვეშ მოვყევი. თივაც გაჩერდა. ვაჟამ სიცილი დაიწყო, მოირბინა და თივიდან გამომიყვანა. თითონ ორ თივას ათრევდა.

იოსებ ცალუღელაშვილი
სოფ. ზარიძეებში მცხოვრები,
კოლმეურნე
1960 წელი

I was seven or eight years old when Vazha used to come to our place to visit my father Luka. The two of them were friends and relatives too, as Vazha was the godfather of my brother Zurab.

Once, Vazha visited us in autumn of 1900. He was coming from Tianeti and on his way home passed through our village of Zaridzebi. Father was away, but he still came in and had dinner with us. Then he told my mother he was going to take me to his home in Chargali Village to show me Pshavi. My mother did not want to let me go with him, but could not make Vazha change his mind. He seated me upon his horse and took me to Chargali. We passed Tvalivi Village and stopped at Beso Shanidze's shop. That man was said to be very rich, he was a merchant. Beso invited Vazha to the table and offered him some wine. He gave me some candies and I ate them.

I clearly remember a conversation between them. It was a friendly talk, and Beso Shanidze told Vazha: "Who are you! What can you do! I have so much money that if you lie down, I'll cover you with gold and hide you completely"...

Vazha smiled and said: "What do you think, which of us will be better known when we die?"

I remember one more episode. Vazha took me to his home for the second time. I was about 12 or 13. When we arrived, Vazha told me: "Come on, my boy, help me drag some hay bundles. So I went with him. He tied a rope to one bundle and I pulled it, but the hay tipped over and fell on me. I had to stop. Vazha laughed and helped me out of the hay. He dragged two bundles himself.

Ioseb Tsalughelashvili,
Collective Farmer
Zaridzebi village
1960

ბესოს დუქანი / Beso's shop
ფოტო. ლელი ბლაღინაიკოვა / Photo. Leli Blagoinaiova

გუდანი / Gudani

დუშეთის მაზრის სოფელ გუდანში მცხოვრები თინიბეჭ ჭინჭარაული ტრაგიკულად დაიღუპა და ობოლად დარჩა პატარა ივანე. დაღუპულის მეუღლე და ობოლი ბიჭი უშუალო მდგომარეობაში ჩავარდნენ. სოფელიც მათ მიმართ უმადური აღმოჩნდა, ქვრივ ქალს სოფლიდან გაძევებას უკადრდნენ. როცა ივანე 17 წლისა გახდა, ლეკმა-პურის საძიებლად ბარისაკენ დაეშვა. როცა ჩარგალის კარს მიაღწია, მარცხნივ მოუხვია და მდინარე ჩარგალურას გაჰყვა.

სოფელ ჩარგალში მისულმა ხევსურის ბიჭმა სამუშაოს ძებნა დაიწყო. სამუშაოს ძებნაში შემოხვდა ფშაველი კაცი, რომელსაც თვალი ციმბირის წყლულით ჰქონდა გაფუჭებული. მე არ ვიციდი, ვინ იყო ეს ფშაველი. უბრალოდ, ფშაურად ეცა და ნახლის ქუდი ეხურაო.

– რას ეძებ, ხევსურო, რას დადიხარო, – მკითხა დამხვედრმა ფშაველმა კაცმა.

სამუშაოს, – მიუვებ მე. ცოტა ლაპარაკის შემდეგ მითხრა, გავყოლოდი და მასთან მემუშავა.

გავეცი კიდევ და მასთან მუშაობა დავიწყე. ვთიბავდი ბალახს, ვაკეთებდი ყორეს (უკიროდ ამუშავებული კედელი), ვეხმარებოდი ყოველივე საოჯახო საქმის კეთებაში. მასთან მუშაობისა და ყორეს დროს გავიგე, რომ ეს ფშაველი კაცი, რომელიც უბრალოდ, გლეხურად იყო ჩაცმული, პოეტი, რომელსაც სახელად ლუკა ერქვა. ვაჟას ოჯახში 5-6 თვე დავეყავი. იგი ძალიან ფიცი კაცი იყო. ერთხელ თიანეთში ვიმყოფებოდი, ახლანდელი აღმასკომის გალავნის შიგნით. ხალხი იყო მეტყუებული და ამ ხალხთან იყო თიანეთის მაზრის უფროსი („ნაჩალნიკს“ ეძახოდნენ), რომელთანაც ვაჟა-ფშაველა მივიდა, მიესალმა და რაღაც ლაპარაკი დაუწყო, რაც მე არ მესმოდა, რადგან მომორებით ვიდექი. ვერც ის გავიგე, მაზრის უფროსმა რა უპასუხა ვაჟას და ის კი დავინახე, რომ ვაჟა გაჯავრდა, მაზრის უფროსს სილა ხელუკუღმა გაართყა. სილის გარტყმის დროს ყაბალახის ტოტი გადმოვყარდა კისრიდან, რაც ისევ გაისწორა და გალავანიდან გამოვიდა. ხალხმა ჩოჩქოლი აიტება, რომ ვაჟას დაიჭერნო, მაგრამ ასეთი არ მომხდარა.

მახსოვს ასეთი ამბავიც: ვაჟა ცელს კვრავდა. გამოკვერა, გალესა სალესავით, მაგრამ ვერ გააწვევინა ბალახი. კვლავ გამოკვერა, გალესა და მაინც ვერ გასწრა ცელმა. ვაჟა გაჯავრდა, ცელი მსხდამს მიართყა და გატეხა. ცელი გავარდა, ტარი კი ხელში შერჩა. ისაღაც ცელი გადავარდა, ტარიც იქ გადავადგო და ჩაილაპარაკა: „ოხრად დარჩი, არც ახლა გასწრი ბალახსო!“

ვაჟას სახლის ახლოს ძველი ნასახლარი იყო, წინწრით დაფარული. ერთხელ ფეხშიშველს მომიხდა გადავლა. ფეხი გავიჭერი ბოთლის ნატეხით. ვაჟამ რომ ეს ამბავი გაიგო, ცოლს დაუძახა:

„თამარო, კურდღლის ღვინო გამომიტანეო. მეუღლემ გამოიტანა. ვაჟამ დატეხა და წვრილ-წვრილი ნაჭრები ჩამინყო ქრილო-ბებში, შემიხვია და ასე მითხრა:

„ნუ გეშინია, ხევსურო, მალე მორჩებიო.“

Tinibek Chincharauli, living in Gudani Village in the Dusheti district died tragically, leaving his little son Ivane without a father. The widowed mother and her child found themselves without any means of subsistence. The village treated them heartlessly, trying to banish them from their house. When Ivane turned 17, he set off towards the lowlands hoping to earn a living there. When he reached the village of Chargali, he turned left and followed the Charglura River.

At Chargali he started looking for work and came across a Pshavian man. One of his eyes had been impaired by anthrax. Ivane did not know who it was, all he knew was that the man was dressed in Pshavian clothes and was wearing a sheep skin hat.

“What are you looking for, young Khevsurian, why are you wandering about?” the Pshavian man asked the boy.

“I’m looking for a job,” he answered.

They talked for a little while and then the man told the boy to follow him. Thus, Ivane started working for Vazha. He had to mow down the grass, build a dry stone wall, and help his servant in housework. He soon learned that his host, who was dressed like a Pshavian peasant, was a poet and his name was Luka. Ivane spent about five or six months at Vazha’s place and recalled a few incidents he had witnessed. He characterized Vazha as a very quick-tempered man. “Once I was in Tianeti,” he said, “and a crowd had gathered inside the fence around the building of the present Soviet Executive Committee. The governor of Tianeti district³ was among the people, so Vazha-Pshavela came up to him, greeted him, and they started talking. I was standing at some distance, so I couldn’t hear what Vazha said to the governor, or what that man answered, I just saw that Vazha got angry and slapped the governor in the face. At that moment one end of Vazha’s bashlyk fell forward, Vazha straightened it and left. People began to buzz presuming that Vazha would be arrested, but that never happened.

Once, Vazha was forging a scythe. When he had forged it, he sharpened it and tried to use it, but the scythe wouldn’t cut the grass. He forged and sharpened it again, but the scythe was still useless. Enraged by this, Vazha hit the scythe against a pear tree and broke it. The scythe dropped down and only the handle was left. Vazha threw the handle away with the words: “Damn you, if you don’t cut the grass!”

There was a ruined house near Vazha’s place. It was all grown over with nettles. Once I walked there barefoot and cut my foot as I stepped on a piece of broken glass. Seeing that, Vazha called his wife Tamar and asked her to bring a rabbit’s liver. The woman brought us the rabbit liver. Vazha broke it into small pieces and put those pieces on my wounds, then bandaged my foot saying: “Don’t worry, Khevsurian, it will heal soon.”

³ An administrative unit in Russia/ USSR (TN).

ვაჟას სახლის წინ წნელის ღობე იყო გავლებული, რომელსაც მუხის წვეტიანი მარგილები ჰქონდა ჩარჭობილი. ამ ღობეზე გადახტა ვაჟას საკუთარი ხარი და მუცელი ჩამოიხია მარგილზე. ვაჟა ამ დროს თიანეთში იყო. ხარს თავი ცუდით მოაჭყერით მე და ვაჟას მეუღლემ. ვაჟამ რომ გაიგო თიანეთიდან დაბრუნების შემდეგ ხარის სიკვდილი, ძალიან ენყინა, იჯავრა და გვიოხრა, ხარი მეზობლებმა ხომ არავინ მოკლავ. ჩვენ სინამდვილე ვუთხარი, მაგრამ მაინც არ დარწმუნდა.

მაგონდება ასეთი სურათიც: როცა ვაჟას ოჯახის წევრები დაიძინებდნენ, ვაჟა სახლში შეზიდავდა ხმელ შემას, შეუკეთებდა ბუხარში და მის სინათლეზე რაღაცას წერდა.

ვაჟა-ფშაველა მისდევდა სოფლის მეურნეობასაც. ხნავდა კავით, თიბავდა, მკიდა ყანას ზოგჯერ სანადიროდაც დადიოდა. ძალიან უყვარდა სანადირო იარაღი. ღამე გატენიდა ბერდენკას და ლოგინთან დააყუდებდა.

მაგონდება ვაჟა ხვნის დროს. როგორც ვთქვი, იგი კავით ხნავდა. უღელი ხარი ება. ხვნის დროს ხშირად ნახავდით გაჩერებულ ხარებს. ჩამოვდებოდა კვალში პოეტი, ვიბიდან ამოიღებდა ქალაღს და ფანქარს, მოავლებდა თვალს თავისი სოფლის მთებს, ღრმად ჩაფიქრდებოდა და დიდი სიჩქარით რაღაცას წერდა. შემდეგ გაჩერებულ ხარებს აამოძრავებდა, კვლავ გააჩერებდა და წერდა.

ბევრი რამ დამაინყდა ვაჟას ცხოვრებიდან. მაგრამ მისი ნაწერების, პოემების და ლექსების კითხვა ისევ ცოცხალ ვაჟას მაგონებს.

**მამითანა ჭინჭარაული,
80 წლის, სოფელ ხაიშოში მცხოვრები.
2.7.1961.**

ჩვენს ოჯახთან ვაჟა-ფშაველას ნათელმწირობა აკავშირებდა. გარდა ამისა, ვაჟამ და დედარეზმა ფიცერცხლი ჭამეს. ვერცხლის ფული ჩაფხიკეს დანით წითელ ღვინოში და დალიეს. მამაჩემისა ხომ უახლოესი მეგობარი იყო. მამა (ნიკოლოზ კახიშვილი) ჩარგალში მღვდლობდა. მათი მეგობრობა არ შეწყვეტილა მაშინაც კი, როდესაც მამაჩემი სოფელ ქისტაურში (ახმეტის რაიონი) გადმოიყვანეს მღვდლად.

ერთხელ ვაჟა გვესტუმრა. მე მაშინ 17 წლის ვიყავი. სხვა სტუმრებიც გვყავდნენ. მიუხედავად მამაჩემის დიდი ხვეწნისა, ვაჟა დიდხანს არ გაჩერებულა. მადლობა გადაიხადა, სუფრა დატოვა და გარეთ გამოვიდა. ცხენი მამაჩემმა მოჰგვარა. მთელი ჩვენი სტუმრები გამოიშალნენ ვაჟას გასაცილებლად. მე მათრახი მივაწოდე. უცბად მომაგონდა ჩემი ალბომი, რომელშიც ამხანაგები ლექსებს მინერდნენ ხოლმე. ვთხოვე, ალბომში ლექსი ჩაენერა. მის პასუხს აღარ დაველოდე და გავიქეცი ალბომის მოსაძიებად. მოვიტანე ალბომი, მაგრამ სანამ მივიდოდი, ფურცელი ამოეღო

There was a stick fence in front of Vazha's house. The fence was supported by sharpened stakes. Once, Vazha's own ox jumped over the fence and its stomach ripped open. At that time Vazha was away in Taineti. Vazha's wife and I cut off the animal's head with a scythe. When Vazha came back and learned about the death of the ox, he got very upset. He asked us if any of the neighbors had killed it. We told him the truth, but he still seemed suspicious of his neighbors.

I also remember how he would bring firewood into the house, make a fire, and write in its light while his family was sleeping.

Vazha used to do all types of farm work: he ploughed the land with a wooden plough, mowed the grass, and reaped the harvest. Sometimes he went hunting. He loved his shot-gun. He would load his gun and put it near his bed.

I remember him ploughing the field with oxen and a wooden plough. You would often see Vazha's oxen standing still while the poet was sitting in a furrow with a pencil and a paper. He would look at the mountains around him and, lost in thought, would begin to write something very quickly. Then he stood up and carried on ploughing, then stopped again to continue writing.

I have forgotten many things I witnessed during my stay with Vazha-Pshavela, but when I read his stories, his poems, and verses, the memories of him come to life."

**Mamitana Chinchauruli, 80
Khalsho village
July 2, 1961**

Vazha-Pshavela was connected to our family by bonds of baptism. Moreover, Vazha and my mother were sworn brother and sister – they had drunk red wine with silver filings.⁴ He was my father's close friend, too. My father (Nikoloz Kakhashvili) was a priest in Chargali. Their friendship continued even after Father was transferred to the village of Kistauri (Akhmeta district).

Once, Vazha visited us. Then I was 17. We had other guests, too. Vazha left early despite Father's request to stay longer. He thanked us, stood up from the table, and went outside. Father brought his horse. All the guests came out to see him off. I handed him the whip. Suddenly I remembered my notebook, where friends used to write poems for me. So I asked Vazha to write something in my notebook. I did not wait for his answer and went to bring it. When I brought it, Vazha was already writing on the piece of paper. He finished writing and gave the paper to me. I began reading with interest and did not even notice how he left.

⁴ A rite of brotherhood in Georgia called eating Pitsvertskhli ('pitsi' means "oath" and "vertskhli" means "silver"), where two people became sworn brothers by drinking alcohol with silver/lead weapon filings together (TN).

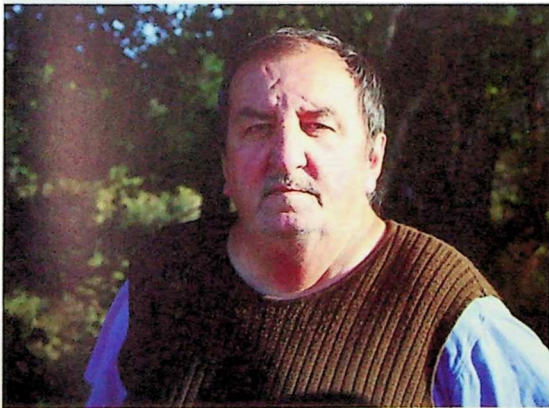
და ლექსს წერდა. მალე დაამთავრა და გადმოშვა. მე მას ხარბად
დავეუწყე კითხვა, ისე, რომ ვერცკი გავიგე, როგორ წასულიყო ვა-
ვა. აი, ეს ლექსიც:

ნიკოლოზის ასულს

რუსთაველის თინათინი
ავთანდილსა ღმერთად სცნობდა,
მას შთაბერა ბრძენი სული
და იგიცა მუდამ ბრძნობდა.
ტარიელის და ნესტანის
მტანჯველებსა მუდამ მტრობდა.
საქართველოს ტკივილებსა
გულს იმჩნევდა, ღრმადა გრძნობდა.
ღმერთსა ვთხოვ, რომ ამ თინათინს
დაემზგავსო შენაც, ქალო,
თიკო! შენსა ავთანდილსა
მომშის ტრფობა დაავალო.
ამამაცო, არაინდო
და სხვაზედა არ გასცვალო.

ეს ფურცელი მე მაინც ალბომში ჩავაკარი და სათუთად ვუფრთ-
ხილდები დღესაც.

თიკო ნიკოლოზის ასული კახიშვილი.
ქ. თელავი. 1961წ.

გიორგი ბენუკლიშვილი / Giorgi Betsuklishvili

Here is the poem:

For Nikoloz's daughter Tinatin

By Tinatin of Rustaveli³
Brave Avtandil was once adored,
Inspired by his lover's wisdom,
From her to get a high reward,
For Tariel's and Nestan's sake
To start a fight he drew his sword.
He fought for love, fought for his friend,
Against the evil he abhorred,
For Georgia, suffering from pain
Avtandil's dauntless heart was sore.
May you, like Tinatin inspire
Your Avtandil, to make him strong,
To do great deeds, and may your heart
Forever to that man belong.

I inserted the paper into my album and since then I have kept it like a
treasure.

Tiko Kakhishvili
Telavi
1961

ვაჟას ქალიშვილის – თამარის საფლავი მაგრანეთში
The grave of Vazha's daughter Tamar in Magraneti

³ The Knight in the Panther's Skin is an epic poem written in the 12th century by the Georgian poet Shota Rustaveli. Its story embodies the medieval knightly ideals of chivalry, friendship, courtly love, and courage. The poem describes how Avtandil, a young nobleman, upon the request of his queen and sweetheart Tinatin, helps his friend Tariel (the knight in the panther's skin) rescue his beloved Nestan from sorcerers (TN).

ვაჟა-ფშაველა სოფელ მაგრანეთში მისი ქალიშვილის თამარის გამოთხოვებამდე მოდიოდა ჩვენთან-მამაჩემთან, გეჯა (გიორგი) ბესარიონის ძე ბენუკლიშვილთან.

ნიკოლოზის მეფობის დროს ავადმყოფობის გამო ცხვრიდან სახლში დაებრუნდი. ზაფხული იყო. ერთ-ერთ დღეს ვაჟა ღამე მოსულიყო. ცხენი მინდვრად, ტყის მახლობლად, სადაც სოფლის სასაფლაო იყო, იქ დაება. მეორე დილას რომ ავდექით და პური ვჭამეთ, დამიძახა: ბიძის კაცო, ჩემი ცხენი ჰპავს აი ზემოთა და ჩამომიყვანეო! მე მაშინათვე წავედი დავალების შესასრულებლად და შეცდომით სხვისა ცხენი ჩამოვეყვანე. ვაჟამ რომ დაინახა ცხენი, ღიმილით მითხრა, ეგ ჩემ ცხენ არ არიო. ჩემი ცხენი შვინდაა. შუბლზე ნიკორი აქვსო.

როცა ვაჟას ქალიშვილი ჩემ ძმა შალვა ბენუკლიშვილზე დაქორწინდა, ვაჟა ხშირად მოდიოდა ქალ-სიძესთან ჩვენს ოჯახში. ერთხელ, თამარის რძლად გახდომამდე, მამაჩემ გეჯას ვაჟა შირაკიდან მოჰყვა. კალონები ყვიდა სიღნაღში მდებარე სომეხთან და მას შესჩიოდა, სომეხები გვატყუებენ, კალოში ძვირად მომყიდეს, ამდენი არ ღირდაო.

ჯარში წასვლამ რომ მომიწია, ავად გავხდი. მეტი გზა არ იყო, კენჭი უნდა ამოშეღო თიანეთში. სამხედრო უწყებამ თბილისში გამგზავნა. აქ კი საავადმყოფოში დამანვივნეს. როცა მოემკობინდი და გამოვედი, საექიმო შემოწმებაზე გამატარეს. ვაჟა ამ დროს ქალაქში ჩამოსულიყო, იქ მოვიდა. მე არ ვიცო, რა უთხრა ექიმებს, გამომიყვანეს, განთავსულდებული ხარო.

**პაპა გეჯას ძე ბენუკლიშვილი,
66 წლის, სოფელ მაგრანეთის მცხოვრები
1961წ. 15 მარტი**

მაშინ მე 20 წლისა ვიყავი, როცა ვაჟას ვხედებოდი თიანეთში. მოჰამაგირედ ვედექი ცნობილ სომეხ ვაჭრებს მოსე და ბეგლარ ხითაროვებს, რომელთაც სავაჭრო მალაზია ჰქონდათ თიანეთში იმ ადგილას, სადაც ახლა წიგნის მაღაზიაა. მაღაზია ორად იყო გაყოფილი. ერთ მხარეს ფართალი იყო დანყობილი, მეორე მხარეს სასოფლო-სამეურნეო იარაღები და საოჯახო საქონელი. მაღაზიის უკან საწყობები იყო მოთავსებული, სადაც ჰქონდათ ნავთი, გუთნები, მარილი და რკინეულობა. ხითაროვები, ამასთან ერთად, იყვნენ მემამულეებიც. მათ ეკუთვნოდა დიდი მამულები და ტყე. რევაზ ყარალაშვილისაგან მათ შეისყიდეს ტყისა და მიწის უზარმაზარი ფართობი, დანყებულ სოფელ თეგერანებიდან სოფელ ჯიხომდე. მათ ჰქონდათ მიწები აგრეთვე კოჭ-ბანშიც, რომელიც რუსიპირელი კაცისგან იყიდეს, რომლის გვარი არ მახსოვს. კარის ნაწილებს, რომლებიც თიანეთში იყვნენ

Vazha-Pshavela used to come to our place in Magraneti Village before his daughter Tamar got married. He would visit my father – Geja (Giorgi) Betsuklishvili.

During the reign of Nicholas II, I got sick in the mountains, where I had been herding sheep, and had to return home. It was summer. Once, Vazha came at night. He had tied his horse at the cemetery near the forest. Next morning, when we finished breakfast, Vazha called me and asked me to bring his horse. I went right away to fulfill his request, but brought him someone else's horse by mistake. When Vazha saw the horse, he smiled and said: "It's not my horse. Mine is brown and has a white spot on the forehead."

After Vazha's daughter married my brother Shalva Betsuklishvili, he often visited his daughter and son-in-law. I remember how my father and Vazha once came from Shiraki together. It was before Tamar became my sister-in-law. Vazha had bought galoshes from an Armenian shopkeeper in Sighnaghi and was complaining to my father that Armenians sold things at a higher price than they really cost.

When it was time for me to join the army, I got ill. I went to Tianeti to find out where I would serve. The military department sent me to Tbilisi, but there I had to go to the hospital. After I recovered I underwent a medical examination. At that time Vazha was in Tbilisi. He came to the hospital and spoke to the doctors. I don't know what he said to them, but they told me I was released from the army.

**Papa Betsuklishvili, 66
Magraneti village
March 15, 1961**

I was 20 at the time when I used to see Vazha in Tianeti. I was working as a hired hand at the well-known Armenian merchants, brothers Moses and Beglar Khitarov, who had a shop in Tianeti in the place where there is now a bookshop. The shop was divided in two parts: in one part they had displayed textiles, while the other part was occupied by agricultural tools and household goods. Behind the shop they had storehouses with oil, ploughs, salt, and ironware. The Khitarovs were landowners as well; they owned extensive lands and a forest. From Revaz Karalashvili they purchased a vast territory of land and forest stretching from Tgeraanebi Village to the village of Jikho. They also had lands in Kochbani, which they had bought from a man from the village of Ruispiri, whose name I don't remember. The Khitarovs provided hay for the military units encamped in Tianeti. They traded in firewood and lumber in Tbilisi, charging 25 roubles for one fathom.

დაბანაკებულნი, ხითაროვები ამარაგებდნენ თივით. ისინი ვაჭრობდნენ შემთავ და ხის მასალითაც. საუენს 25 მანეთად ყიდდნენ თბილისში.

იმ ადგილას, სადაც თიანეთის რაიკოოპერატივის გამგეობა და რაიმაღაზია მოთავსებული, ხითაროვებს ჰქონდათ სამიკიტნო, რომელიც დაიქირავეს ბესო ბადერაშვილისაგან. ამ სამიკიტნოში პურის საჭმელად ხშირად შემოდის ვაჟა-ფშაველა, რომელსაც თიანეთში ჰყავდა ძმა გიორგი, ეს უკანასკნელი მსახურობდა სასამართლოში ექვლად. ჩამოდიოდა აგრეთვე ვაჟას პატარა ძმა-ნიკო რაზიკაშვილი-ბარანა. სამიკიტნოში ვაჟა-ფშაველა გაღიმებული შემოდის და მოგვმართავდა: აჟა მშვიდობაო! ჩვენც ალტაცებით მივესალმებოდით ხოლმე და წამოვიძახებდით: ვაჟას გაუმარჯოსო!

შემდეგ დაჯდებოდა სკამზე მაგიდასთან და მეტყვოდა: ძმისწულო, ოთხი-ხუთი ხელადა მომიტანო. დაასხამდა ჭიქებში, იტყოდა ორ-სამ სადღეგრძელოს, გაასწორებდა ანაგრიშ და ახლა სხვა სამიკიტნოში გადადიოდა. ვაჟა მე არასოდეს მთვრალი არ მინახია.

**სანდრო ბესოს ძე ცომაია,
სოფელ თიანეთში მცხოვრები,
78 წლისა, პენსიონერი.
30 აპრილი, 1959 წელი.**

ვაჟას სახელი მე სკოლაში გავიგე. მაშინ სოფელ ლიშოს დაწყებითი სკოლის პირველი კლასის მონაწილე ვიყავი. ვაჟა ამ სკოლაში მოდიოდა და ჩვენი მასწავლებელი ვანო ნიკოლაური დიდი აღფრთოვანებით ლებულობდა. როდესაც წამოვიზარდე და დავქორწინდი, მაშინ ხშირად ვხვდებოდი. ვაჟას იმან დამაახლოვა, რომ მე ჩარგლელი ქალი მარიამ პეტრიაშვილი შევირთე ცოლად. რომელიც ვაჟას ნათლული იყო ამ დღიდან ვაჟას ჩარგალშიც ვხვდებოდი და ლიშოშიც ჩამოდიოდა.

როდესაც ჩარგალში სიმაღრმე ჩავიდოდი ხოლმე, ვაჟაც გადმოდიოდა ქუჩისკასთან, როგორც ახლო მეზობელი და ნათლიმამა. ვაჟასაც ხშირად ვნევივარ სახლში.

ვაჟა-ფშაველა შემოსვლისთანავე მოგვესალმებოდა ხოლმე ყველას ქუდის მოხდით, დანვრლებით გამოგვკითხავდა, ვინ როგორ ვცხოვრობდით. და თან დაუმტებდა: ისწავლეთ და ასწავლეთ შვილებს, გამოიყვანეთ ბნელეთიდანო.

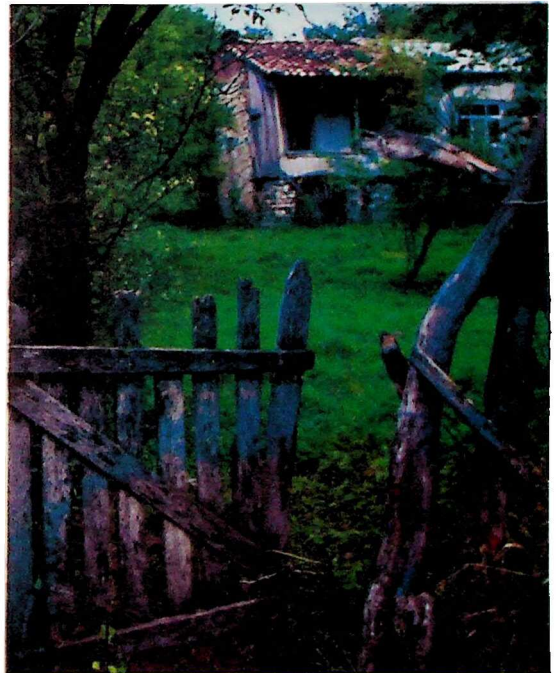
იგი იყო მთავრობის მონინაღმდეგე, ძველი რევოლუციონერი. ოცნებობდა საქართველოს განათლებაზე. იტყოდა ხოლმე, იქნება დრო, როცა ნიკოლოზს ფეხებს ავაშვერიწებთო. ჯერჯერობით ამის ძალა არ გვაქვს, მაგრამ დრო იქნება, გავიმარჯვებთო. იტყოდა ხოლმე, გაუმარჯოს ჩვენს პატარა საქართველოსაო.

ვაჟა აქებდა ილია ჭავჭავაძეს და მიგვითითებდა მის ლექსზე: „ოხ, ღმერთო ჩემო, სულ ძილი, ძილი, როსდა გვეღირსოს ჩვენ გაღვიძებაო.“ ისინი თავადები იყვნენ წარმოშობით და არ უნდათ

The Khitarovs' pub used to be at the place where the District Cooperative Administration and the district shop now are, which they had rented from Beso Badurashvili. Vazha-Pshavela often used to dine there. His brother Giorgi lived in Tianeti – he worked as an advocate at the Tianeti court. Vazha's younger brother Niko Razikashvili, whom they called Bachana, also used to come to Tianeti. When he entered the pub he would smile and greet us with the words: "Peace be with you!" and we too would greet him back eagerly: "Good day, Vazha!"

He would sit down at the table and tell me: "Boy, bring me four or five jugs of wine." He would pour the wine in glasses, make two or three toasts, then pay, and leave for another pub. I have never seen him drunk.

**Sandro Tsomaia, 78
Pensioner
Tianeti
April 30, 1959**

ჯიმშილაშვილების სახლი (თიანეთი)
The Jimshilashvili's house (Tianeti)

მეფის მთავრობა და ჩვენ რაღად გვინდაო. ქება-დიდებათ იხსენიებდა ქართველი ხალხის წინაპრებს, იტყოდა ხოლმე, გაუმარჯოს ჩვენს გმირებსაო. ამბობდა, საქართველო ბევრი უმსხვერველია, მაგრამ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ქართველ ხალხს არ შეუწყვეტიაო. რუსეთის მეფის მონობიდან თავს დაიხსნის საქართველოო.

**ზაქარია შალვას ძე განჩრული, სოფელ ლიშოს მცხოვრები,
არტანის კოლმეურნეობის წევრი,
73 წლისა.
19.7.1959წ.**

1904 წლიდან 1905 წლამდე ვმუშაობდი ტყის მცველად არაგვის პირველ სატყეო აგარაკში-მალაროსკარიდან უკანა ფშავამდე. მაშინ მე 22-23 წლისა ვიყავი.

ვაჟა-ფშაველას ადრევე ვიცნობდი. იგი ხშირი სტუმარი იყო თიანეთისა, მაგრამ ყველაზე კარგად დავუახლოვდი ჩარგალში ყოფნის დროს. ერთხელ, წელი არ მახსოვს, ვაჟა ეწახე ჩემ სოფელში. იგი სტუმრად იყო თავის ბიძაშვილთან თინასთან, რომელიც გათხოვილი იყო ირანელებში ზაქარია ანდრეას ძე იარაულზე. ვაჟა თავისი ბიძაშვილის სახლის ეზოში გადი-გამოდიოდა. დამინახა თუ არა, დამიძახა:

განგირაშვილო! აქ წამოდი, პური უნდა ვჭამო და ვისთან ვჭამო, არ ვიციო.

მეც მაშინვე მივედი. ჩემი მისვლისთანავე მან თავის ბიძაშვილს უთხრა, არაყი მოგვითანერ.

თინამ არაყი მოგვითანა, წინწანაქარი. ერთი ბოთლი დავლიეთ. შემდეგ ვაჟა ადგა და მითხრა:

I heard Vazha's name when I was at school. At that time I was in the first grade of primary school in the village of Lisho. Vazha used to come to our school and our teacher Vano Tsiklauri welcomed him cordially. When I grew up and got married, I began seeing him more often, because my wife Mariam Petriashvili came from Chargali – she was Vazha's goddaughter. After my marriage I frequently met Vazha in Chargali and in Lisho, too.

When I visited my father-in-law Kursika in Chargali, Vazha would join us as Kursika's neighbor and his daughter's godfather. I used to go to Vazha's place as well.

As soon as he entered the room, Vazha would remove his hat in greeting, and then asked us questions – he wanted to know everything about our life. At last he would say: "Study yourselves and educate your children, to help them out of the darkness."

He was opposed to the government as an old revolutionary. He dreamed about the enlightenment of Georgia. He used to say: "Time will come when we will do away with King Nicholas, we aren't so strong yet, but one day we will win. Long live our little Georgia!"

Vazha praised Ilia Chavchavadze and often cited this phrase from his poem: "We've slept too long,

much time has passed, why don't we all wake up at last!" "They were noblemen and did not want the monarchy, so why should we want it?" he would say. He praised our ancestors and was very proud of them. "Georgia was often raided by enemies, but the Georgian people never ceased fighting against its ill-wishers. One day Georgia will overthrow the Russian yoke", he used to tell us.

**Zakaria Gatsiruli, 73
Collective farmer in Artani
Lisho village, July 19, 1959**

თავისუფლება / Freedom

ცხენს ძუას ვერ გამოუნასკავო? ამასთან, დასძინა: მართალია, ბერიკაცი ვარ, მაგრამ მიყვარს სოფელზე ცხენის კობტად გატარებაო.

მე ცხენს ძუა გამოუნასკვე. ვაჟა სწრაფად მოახტა ცხენს და ცხენივც უმაღლესად ადგილიდან და ვაჟა თიანეთისაკენ წამოვიდა.

მეორედ ვაჟას სოფელ თვალში შევხვდი. დუქანში იყო. დამინახა თუ არა, მაშინვე დამიძახა: აქ მოდიო. მეც მივედი. ვაჟამ მედუქნეს შეუკვეთა თითო ხელადა ღვინო. შვილებო,- თქვა მაშინ ვაჟამ, – ის არავინ არ თქვას, რომ ვაჟა მარტო ჯამდა პურსაო. მე ხალხი მიყვარს და ხალხის გარეშე ჩემი თავი ვერ წარმომიდგენიაო. ჭკამეთ პური. პურის ჯამის შემდეგ ვაჟა ცხენზე შეჯდა და გზი ღინჯალისაკენ აიღო. იგი ქალქში მიდიოდა.

ერთხელ, სამსახურის მოვალეობის შესრულების დროს, ტყის შემოვლის შემდეგ პური მომეცა. ამ სოფელში კარგად ციცორობდა თევზაანთ დიდოვლებს. გვარი და სახელი, სამწუხაროდ, დამავიწყდა. მეც იქ მივედი პურის საქმელად. ეზოში მისვლისთანავე სახლიდან ფშაური სიმღერის ხმა გამოდიოდა. პირველი დაძახებისას არავინ გამოვიდა ოთახიდან, მეორედ რომ დავიძახე, ქალები გამოვიდნენ და შემეპატივეს, თან მითხრეს, ვაჟაც აქ არისო. მივედი თუ არა, ვაჟას ძალზე გაუხარდა, თან მითხრა, ჩვენ ხომ არ გვეძებდით. მეც მივედი გაშლილ სუფრასთან. სუფრაზე ბლომად იყო ხინკალი, რომელიც ვაჟას ძალიან უყვარდა, მწვადები, თაფლი და ერბო. ცოტა ხნის შემდეგ ვაჟა წამოდგა და თქვა, ახლა ჩვენსა წავიდეთ, ჩვენი სახლიც დავლოცოთო. ვაჟას ვინ არ დაუვყვებოდა. წავიდეთ.

როცა ვაჟას სახლს მივუახლოვდით, სახლის ზემოთ ცხვრები ბალახს ძოვდნენ. მან მაშინვე უბრძანა ერთ-ერთ თავის სოფელს ლევანს:

შვილო, მიდი, ერთი ცხვარი დაიჭირეო და იმანაც ცხვრიდან ერთი კარგად მოზრდილი ქვილია დაიჭირა. დაკლეს სასწრაფოდ. ყურმა გააკეთეს. ვაჟა ძალიან მხიარულობდა.

ვაჟა სოფლის თვალი იყო. იგი ყველას უყვარდა. რომ იტყვიან ხოლმე, გაჭირვების ტალღეები იყო. თუ ვისმე რამე გაუჭირდებოდა, მას აუცილებლად ვაჟასთვის უნდა მიემართა. ისიც არაფერს არ იმუერებდა გაჭირვებულთა დასახმარებლად.

ვაჟასთან არაერთხელ მისულან გლეხები განცხადების დასაწერად. ვაჟა გულდასმით უსმენდა მათ საჩივარს, უნერდა განცხადებებს და თვითონვე მიჰქონდა ადგილზე, რადგან დარწმუნებული იყო, მომჩივანი ვერ გააკეთებდა. მას არაერთხელ უთქვია გლეხებისთვის, რომ თქვენ ამ საქმეს ვერ გააკეთებთ და ისევ მე მომანდეთ ამ საქმის გაკეთებაო.

ჩარგალში, არაგვის პირას, დღესაც არის მუავე წყალი, რომელიც საუკეთესოდ მოქმედებს კუჭზე. ტყის მცველმა გიორგი ხორნალაძემ განიზრახა, ეს წყარო თავისი შემოსავლის წყაროდ გაეხადნა, გაეცა იჯარით და ფული აეღო. ამისათვის მან ცემენტით ამოიყვანა. ვაჟამ ეს გაიგო, ძალიან გაბრაზდა და რკინის კეტით

Between 1904 and 1905 I worked as a forest ranger in the first forestland that spread from Magharsokari to Ukana Pshavi. I was 22 or 23 then. I already knew Vazha, as he frequently visited Tianeti, but we became friends during my stay in Chargali. Once, I don't remember the year, I saw Vazha in my village. He had visited his cousin Tina, who was married to Zakana Iarajuli in the village of Iarajulebi. He was walking around his cousin's yard. When he saw me, he called me out: "Jangirashvili, come here. I was going to have a meal and was looking for a companion."

I went to him at once, and he asked his cousin to bring us some vodka. Tina brought us tsintsanakan – the first distillate of vodka. We drank one bottle. Then Vazha stood up and asked me if I could tie up his horse's tail. "I'm not young any more, but I still like to show my horse off," he told me.

I tied the horse's tail up. Vazha quickly mounted his horse and galloped to Tianeti.

After that I met Vazha in the village of Tvalivi. He was sitting in a pub. Seeing me, he invited me to his table. He ordered a jug of wine for each of us. Then he turned to the people in the pub and said: "Boys, don't say that Vazha was eating alone. I love people and cannot imagine living without them." We ate and drank together, then Vazha mounted his horse and rode toward Zhinvali. He was going to town.

Once, I got hungry at work after I went round the forest. At that village I knew Tepshaant Didoela. Unfortunately, I don't remember his real name. So I went to his place to have something to eat. When I came to the yard I heard a Pshavian song coming from the house. I called the hosts, nobody came out. I called again and then a woman came out and invited me in. They told me that Vazha was there too. Vazha was very glad to see me. "Were you looking for us?" he asked me. I sat at the table with lots of khinkali*, which used to be Vazha's favorite dish, and shish kebab, some honey, and boiled butter. After a while Vazha rose and said: "Now let's go to my place and drink some toasts to my family too." Nobody could refuse him anything, so we followed him.

When we arrived at Vazha's place, some sheep were grazing on the hill behind the house. He at once asked Levan, one of his villagers, to catch one sheep. The boy caught a big wether. They quickly slaughtered it and cooked mutton stew. Vazha was in high spirits.

Vazha was everybody's favorite in the village. People knew that they could count on him when they needed help, so if any of them was in trouble, they would turn to Vazha, who was always ready to help them.

The peasants often asked Vazha to write a letter of complaint for them. Vazha would listen to them carefully and then wrote a complaint, which he used to take to their addressees himself, as he thought that the

* Khinkali is a very popular Georgian dumpling made of twisted knobs of dough stuffed with meat and spices (TN).

არტანი (ივრის ხეობა) / Artani (Iori ravine)

დაანგრია. თან უთხრა: სანაყლი ხალხი მოდის სამკურნალოდ და შენ გინდა ისინი გაყვლიყო. ამრიგად, გიორგი ხორნაულს ხელი ააღებინა თავის განზრახვაზე.

კარგად არ მახსოვს, მგონი 1890-91 წლებში, თიანეთში გენერლებსა და ოფიცრებს ქეიფი ჰქონდათ. ვაჟაც შევიდა სასადილოში, იგი მიიწვიეს ოფიცრებმა. ვაჟაც მივიდა. სმის დროს რუსმა ოფიცრებმა ლაპარაკი ჩამოაგდეს რუსეთზე და საქართველო უდიერად მოიხსენიეს. ვაჟას ეწყინა ეს და გენერალს სახეში გაარტყა. ვაჟა დააპატიმრეს. ეს რომ მაზრის უფროსმა გაიგო, სწრაფად მოვარდა ადგილზე და გენერალს უთხრა, რას სჩადით, მაგ კაცს მთელი ევროპა იცნობს და რად აპატიმრებთო, ეგ პოეტი ვაჟა-ფშაველასო. გენერალმა ბოდიში მოიხადა და სასწრაფოდ გაათავისუფლა ვაჟა საპატიმროდან.

**დავით იაკობის ძე ჯანგირაშვილი,
სოფელ იარაჯულეში მცხოვრები.**

ვაჟა-ფშაველა პირველად 1908 წელს ვნახე, როცა მე 10 წლისა ვიყავი. ეს ასე მოხდა: სოფელ თეთრახევამი, ჩვენს სახლში, მოვიდა მამაჩემის ქვისლი ტულენა, სამუხაროდ, მისი გვარი არ მახსოვს. ტულენას თან მოჰყვა ვაჟა-ფშაველა. მოსვლისთანავე მოიკითხეს მამაჩემი კაცრიელი. მამაჩემს ძალიან გაუხარდა თავის ქვისლის და განსაკუთრებით სახელოვანი პოეტის მოსვლა. სასწრაფოდ გაანაყო პურმარილი, ღვინო თიანეთიდან გადმოატანინა. ღამე კარგად იქეიფეს, ბევრი იმღერეს ფშაური წესით. მეორედ ვაჟა ჩარგალში ვნახე რელიგიური დღესასწაულის ციხეგორობის დროს, რომელიც ხევსურეთში, აკუმოს მახლობლად

complainant could not do that. He often offered the peasants to solve their problems, which they wouldn't settle without his help.

In Chargali, there still is a sour water spring on the bank of the Aragvi River, which is very good for those who have stomach problems. The forest ranger Giorgi Khornauli decided to turn the spring into a source of income by leasing it. Thus, he built a concrete construction around the spring. When Vazha learned about this, he got very angry and smashed the construction with an iron bar. "Poor people come to find a cure and you want to rob them," he said to Khornauli, who had to abandon his design.

I don't remember when it happened exactly. I think it was between 1890 and 1891. Some generals and officers were having a feast in Tianeti. Vazha happened to be in the same pub. The officers invited him to their table and he accepted their invitation. While drinking the officers mentioned Russia and said something bad about Georgia. Those words offended Vazha and he slapped the general across the face. He was arrested, but when the governor of the district learned about it, he arrived on the scene at once and explained to the general that they had arrested Vazha-Pshavela, the poet who was well-known throughout Europe. The general apologized and immediately released Vazha from prison.

**Davit Jangirashvili
Iarajulebi Village**

I first saw Vazha-Pshavela in 1908, when I was 10 years old. It happened at our home in the village of Tetrakheva. My father had a visitor – his brother-in-law Tughuna, whose family name I don't remember. Tughuna was accompanied by Vazha-Pshavela. The two men entered our house and inquired about my father Katsrieli. Father was really glad to see them, especially the famous poet. He quickly set the table for dinner and had the wine brought from Tianeti. They had a great time that night and sang Pshavian songs.

For the second time I saw Vazha during the religious festival of Tsikhegoroba[†] in Khevsureti, near Akusho Village. I was among the icon carriers who processed across the Iori River Ravine to Artani Village with the wine offered by peasants as a tithe and with the church flags, then turned left to the village mountain and descended down Akhuni Mountain to Chargali.

In Chargali we were met by Vazha-Pshavela and his family. He brought some wine, khinkali, and Khevsurian khachapuri[‡], then gave us his blessing, wished us good luck and a happy journey to Tsikhegori.

I met the poet for a third time in Shiraki. As it is known, Vazha was a representative of Pshav-Khevsurians in Shiraki regarding land matters.

[†] "Tsikhegori" means a stronghold (TN).

[‡] Bread stuffed with cheese, baked in Khevsureti in a ketsi, an earthenware frying-pan (TN).

მდებარეობს. მეზობეები კულუხით, საეკლესიო დროშებით გავემგზავრეთ ივრის ხეობაზე, ავედით სოფელ არტანში, შემდეგ მარცხნივ მოვეხვეით სოფლის გორისაკენ და ახუნი გორით ჩავედით ჩარგალში.

ჩარგალში კულუხს გამოეგება ვაჟა-ფშაველა თავის ცოლშვილით. გამოიტანა სასმელი, ხინკალი, კეცულები, დაგვლოცა, გამარჯვება გვისურვა და გავისტუმრა ციხეგორებისაკენ.

მესამედ პოეტი ვნახე შირაქში. როგორც ცნობილია, ვაჟა იყო ფშავ-ხევსურების წარმომადგენელი შირაქში დასახლების საქმეზე. მაგრამ ადგილ-მამულს თუშები არ ანებებდნენ. მამარჯმე შირაქში სახლიცა ჰქონდა. როცა ფშავ-ხევსურებს საქმე უჭირდათ, ვაჟას გამოიძახებდნენ ხოლმე. ამჯერადაც ვაჟა გამოვიძახებთ. იგი დაუყოვნებლივ ჩამოვიდა. გაერკვა საქმის ვითარებაში, ჩოხის სახელოები უკან წაიწია და დავა დაუნყო თუმცხს. ჩვენ ამ დავას ფანჯრიდან ვუყურებდით.

დამამახსოვრდა კიდევ ერთი შემთხვევა, რომელიც მამარჯმე გადმოგვამცა. ერთხელ ვაჟა კახეთიდან მოდენილა. ქვაბებთან რომოსულა, ტყეში მელორეს შეხვედრია. ეს აღდგომა დღეს ყოფილა. ვაჟას სალაში მიუცია- გამარჯვებაო, დაუტანებია: ქრისტე აღსდგაო! მელორეს სიტყვა შეუძევია და უთქვია-თქვენშიაც აღსდგაო?

ვაჟას ეს სწყენია. გადმოუღია მხრიდან „ბერდენკა“ და შესამინებლად გაუსვრია. იმავე დღეს, რამდენიმე საათის დაგვიანებით, მამარჯმესაც გამოუვლია. ისიც იმავე მელორეს შეჰყრია. მელორეს შეუჩივლია: აქ ერთმა კაცმა გაიარა, თვალი ცოტა ჩამოწეული ჰქონდა, არ ვიცი. ვინ იყო, „ბერდენკა“ ისროლაო.

მამარჯმეს იმ წამსვე გაუგია, რომ ის კაცი ვაჟა იყო და უთქვია: შე კაი კაცი, ის ხომ ვაჟა-ფშაველაა. მთელი ფშავ-ხევსურეთის ბატონი და შენ ეგ სიტყვა როგორ შეჰკადრეო.

როცა ვაჟა და მამარჯმე ერთმანეთს შეხვედნენ, მამარჯმე გაიხსენა მელორესთან შეხვედრის ამბავი. ვაჟამ გადაიხარხარა და უთხრა, ის მამაძალი მე კაცად ჩავაგდე და იმან კი ასეთი პასუხი მომცაო.

**ლაზარე კაცრიელის ძე არჩემაშვილი,
სოფ. თეთრახევში მცხოვრები, 63 წლისა,
კოლმეურნეობის წევრი, უპარტიო.
19615 12 მარტი.**

ვაჟა-ფშაველას თავისი მეზობლის გრიგოლის სახლის მახლობლად ჰქონია სახნავი მიწა. დათესილ ნაკვეთს ხშირად აფუჭებდა გრიგოლის საქონელი, რომელიც ცნობილი იყო თავისი უშველებელი სიმაღლით. ამის გამო არაერთხელ გაუფრთხილებია ვაჟას მეზობელი, თქვენი საქონელი მიფუჭებს დარგულს და ნუ

There was a dispute between Pshav-Khevsuriens and Tushetians: Pshav-Khevsuriens were using the disputed territory as plough lands, while Tushetians claimed that land as their pastures. My father also had a house in Shiraki. When Pshav-Khevsuriens were having difficulties, they would send for Vazha. This time we asked him to come to Shiraki again and he arrived without delay. Vazha familiarized himself with the case, then rolled up the sleeves of his chokha⁵ and started arguing with the Tushetians. We were watching them from the window.

I remember one more incident which I have heard from my father. Once, Vazha was coming from Kakheti. When he reached the Vani Caves, he came across a swineherd in the forest. It was Easter and in greeting the man Vazha said, "Chrst has rsen!" The swineherd answered him with a question, "Has he rsen for you too?" Hearing this, Vazha got very angry, so he took his Berdan rifle and fired into the air to frighten the man. The same day my father also passed through the same forest and met the same man. The swineherd complained to him that he had run into a stranger with a slightly disfigured eye, who had fired a rifle.

My father immediately guessed that it was Vazha and said to the swineherd: "That man is Vazha-Pshavela, the master of all Pshav-Khevsureti. How did you dare to say such a thing to him?!"

Later, when Vazha and my father met each other, Father recalled his conversation with the swineherd and told it to Vazha. Vazha laughed loudly, "The bastard," he said, "I treated him like a man and he answered me with an insult."

**Lazare Archemashvili, 63
Collective farmer, nonpartisan
Tetrakhevi village
March 12, 1961**

Vazha-Pshavela had plough land near Grigol's house, whose cattle often destroyed Vazha's crops. Grigol was a very tall man. Vazha had repeatedly asked his neighbor not to let his cattle graze on his land. Once, Grigol and Vazha found themselves sitting at the table together having supper with other villagers. Then one of the neighbors sang this verse:

**Vazha, Grigol's cows are grazing
On your field, they have no fear.**

⁵ A chokha is a calf-length, wool coat for men native to the Caucasus, distinguishable by the bandoliers sewn across the breast and its tapered waist cut. Accessories typically include a hood, tall leather boots, and a belt holding a long, embossed dagger (TN).

საშუბი / Sashubi

საპასუხო წერილი გადმომცა და ორი მანეთიც მარეუა. ვეამ დარჩენა მირჩია. თან დააყოლა. დაგიგვიანდება. შვილოო, მაგრამ მე არ დაერჩი. ხითაროვთან, შეპირებისამებრ, პასუხი უნდა დამებრუნებინა. ნამოვედი. გამოვიარე პატარა მდინარე ჩარგლურა, შევედექი ახუნის გორს და საღამოთი უკვე თიანეთში ვიყავი. ვაჭარ ხითაროვს ძალინ გაუკვირდა ჩემი მალე მისვლა და მითხრა, ცხენი ხომ არ გყავდაო. როგორც ზევით აღვნიშნე, ეს პირველი ნახვა არ ყოფილა დიდი პოეტისა. მას ვხვდებოდი თიანეთში თავის ძმა გიორგისთან. ვაჭასთვის შემაც ბევრჯერ დამიჭრია და წყალიც მიმიტანია. მამაჩემი მეტყოდა ხოლმე, ნადი, შვილო. წყალი მიუტანე, შემა დაუჭერი, გამოსადეგი კაციო.

დimitრი ივანეს ძე ხარანაული,
76 წლის, დაბა თიანეთში მცხოვრები. პენსიონერი.
1961 წლის 14 ივნისი

but I did not stay as I had promised Khitarov to bring him a reply from Vazha on time.

I set off home, passing across the small Charglura River and climbing up Mount Akhuni. By the evening I was already in Tianeti.

The merchant Khitarov was very surprised to see me come back so soon, and wondered if I had a horse.

As I said before, it was not the first time I had met the great poet. I used to meet him in Tianeti with his brother Giorgi. I have often cut firewood and brought water for him. "Go, my son, and bring him water, cut wood for him, as he is a useful man to know," my father would tell me.

Dimitri Kharanauli, 76
Pensioner
Tianeti
June 14, 1961

ჩვენი სახლის წინ არეთინა სტეფანოვის დუქანი იყო. აქვე იყიდებოდა პური, სადაც მუშაობდა ჩემი მეუღლე სიმონ ბრავაძე. აქ მოდიოდა ხშირად ვაჟა-ფშაველა, შედიოდა დუქანში, სადაც კერძი ერთი შაური ღირდა. აქედან დაიწყო ჩვენ ოჯახთან მეგობრობა, განსაკუთრებით მეუყვარდა ჩემი მეუღლე სვიმონი. ძმობილი სვიმონ, ისე მიყვარხარ, როგორც ჩემი ძმა, რადგან კეთილი ხარო. ძმობის დასამტკიცებლად ერთხელ ვერცხლი ჩათალეს ჭიქაში და ერთად დალიეს.

ჩარგლიდან რამდენჯერმე ჩამომიტანა მათალო და პანტის ჩირი და მითხრა: ჩემო რძალო, ამ ხმელი ხილის ჩაი კარგიაო, ჩვენც ვადულებდით და ვსვამდით.

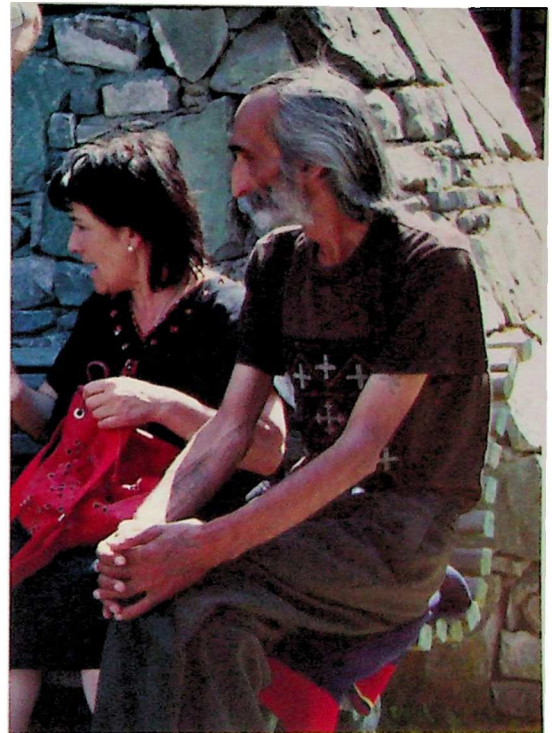
ვაჟა ღარიბად იყო ჩაცმული. ხშირად ძველი ჩოხა ეცვა. თავზე ფაფახი ქუდი ეხურა. ზამთარში ქალამნებში ჩალა ჰქონდა ჩაგბელი.

კარგად მახსოვს ვაჟას ერთი ნაამბობი, რომელიც ჩემ ქმართან თქვა: ერთხელ ჩარგალში ქორწილი იყო გამართული. ვაჟაც დაპატიჟეს თურმე. იმ დროს სიმინდს ვჭრიდი და დამპატიეცო. ჩაცმა დაეზარა და ძველი ტანისამოსით მისულიყო. მაყრებს ყურადღება არ მიექციათ. მაშინ ვაჟა უკან გამობრუნებულიყო. ჩაეცვა ახალი ჩოხა-ახალუხი მასრებით და ისე მისულიყო. მე-ქორწილებს ახლა მიექციათ ყურადღება და დაეძახათ, ვაჟას გაუმარჯოსო! ვაჟას ყურადღება არ მიექცია და მხოლოდ ჩოხის სახელო სამჯერ დაეცნია.

რად იქნევ ხელს. ვაჟაო? – შეკითხულიყვნენ. ვაჟას მაინც განეგრძო და ეთქვა: ნელანაც ვაჟა ვიყავი და თქვენ ყურადღებაც არ მომაქციეთო. ისევ ის ვაჟა ვარ, ნელან რომ მოვედიო. თქვენ ახალი ჩოხისთვის გიცხიათ პატივი და არა ვაჟასთვისო. ჩემი ქმრის გარდაცვალების დროს ვაჟა დაკრძალვაზეც მოვიდა ოჯახის საპატივსაცემოდ.

ექვსი წლის შემდეგ ვაჟა შემხვდა კიდეც და პატარა ბავშვები რომ დაინახა, მითხრა: ძალო, როგორა ხარ, საამაყო რძალი ხარ და, აბა, შენ იციო. მერე ბავშვებს მიუბრუნდა და უთხრა: კარგი მამის შვილები ხართ. დედა არ შეარცხვინოთ, კარგად ისწავლეთო.

**პელო დავითის ასული ბრავაძე, 85 წლისა,
თიანეთში მცხოვრები.
13.5.1961 წ.**

ფშაველები / Pshavians

In front of our house there was a pub belonging to Arutin Stepanov. One could buy bread there as well, and one portion of food cost only five kopecks. My husband, Simon Bragvadze, used to work at that shop and it is how Vazha's friendship with our family began. He was especially fond of my husband Simon "Simon, my friend," he used to tell him, "I love you like my own brother, because you are so kind. Once they performed a brotherhood rite of drinking alcohol with silver fillings together.

He would often bring me dried crab apples and wild pears from Chargali, saying that they made good tea. So we boiled them and drank their tea.

Vazha was dressed very poorly; he used to wear an old chokha. His head was covered with a papakha¹ and in winter he used to put straw in his bast shoes.

¹ A papakha is also known as an astrakhan hat in English, it is a wool hat worn by men throughout the Caucasus (TN).

ვაჟა იყო ტანადი, მაღალი, მხარბეჭიანი. უყვარდა ლაზთიანად ჩაცმა. იცვამდა ჩოხა-ახალუხს, უბის მასრებით. ჰქონდა ჩერქეზული (საკიდებიანი) ქაშარი. ატარებდა ხმალ-ხანგალს. სახლი ჰქონდა ძალიან უბრალო, დაბალი, კრამიტით გადახურული. ორთახიანი. ერთში იყვნენ ვაჟას ცოლი და ბავშვები, მეორე მხოლოდ ვაჟას ეკუთვნოდა.

ოთახი თახჩებანი იყო, შებოლილი. თახჩაში ცოტა რამ ქალაღები და წიგნები ულავა. ვაჟა ამ ოთახში არავის უშვებდა.

ვაჟა ცხოვრობდა ისე, როგორც ცხოვრობდნენ საერთოდ ჩარგალში ყველა ფშაველი გლეხები. მუშაობდა ნამგალზე, ცელზე, გუთანზე, ყავდა საკუთარი საქონელი, ცხვარი. ხასიათით ძალიან ფიცხი იყო, არავის არაფერს დაუთმობდა.

სოფელში თუ სადმე გამოჩნდებოდნენ „ნაჩალიკი“, „სუდია“, „პრისტავი“ და დაინახავდნენ ვაჟას მათთან მიმავალს, მაშინვე ჩურჩული აუცხდებოდათ: „ვაჟა, მოდის, ვაჟაო“. ვაჟასი ყველას ეშინოდა.

ვაჟას მამას ჰყავდა ხუთი ვაჟი და ერთი ქალი. ვაჟას მამას მე არ მოვხსრებივარ, მაგრამ ხალხი ასე იტყოდა, რომ პავლეს (ვაჟას მამას) სიზმარი ენახა: ჩემი შვილები ჩემს ვარსკვლავს გამოუდგნენ და ყველას ვაჟამ გაასწრო და დაიჭირაო.

იმ ცხოვრებულ პავლეს მართლაც აუხდა ის სიზმარიო. მირაქში უჩხუბიათ თუშებს და ფშაველებს საძოვრების გულისთვის. თუშებს თავის მხრივ მოსალაპარაკებლად ორი კაცი გამოუგზავნიათ, ფშაველებს კი თავის მხრივ წამოუყვანიათ ვაჟა. თუშებს სიცილი დაუყრიათ ფშაველებისათვის, ერთი კაცი მოიყვანეს და ისიც ცალთვალაო. მაგრამ ვაჟას ისეთი დღეში ჩაუყრია თუშები, რომ იძულებული გამხდარან, ვაჟასთვის მეტი დაეთმოთ.

ჩემი ძმა იმათი მელორე იყო (ვაჟაანთი). ერთ საღამოს ვაჟაანთა დარჩენილა. ვაჟა და მისი ძმა ბაჩანა შევიბრებულან ხინკლის ქაშაში. ბაჩანამ ხუთი ხინკალი შეჭამა და ვაჟამ მეოთხე დაკბიჩა თუ არა, დაადგო: შენი იყოს, ბაჩანავ, ეს ხინკალიო. გაუკვირდა ძალიან, ამხელა კაცია და ასე ცოტას როგორა სჭამსო. საერთოდ, ვაჟას ჩამომავლობა ყველა ტანიანი იყო. ვაჟას ბიძისათვის რომ შეგეხედა, ქუდი გადაგვარდებოდაო.

ვაჟა სამსახურში ვერსადა დგებოდა. ხალხი იტყოდა ხოლმე, მაგას ვინ შეეწყობა, ყველგან აყალმაყალს ატეხავსო.

ბავშვებს ძალიან გვეშინოდა ვაჟასი. ძალიან გვანიტერესებდა მის ოთახში შესვლა, მაშინ თუ გადავიხედავდით ფანჯრიდან, როცა ვაჟა სულაც არ გვეგულებოდა სახლში. ან ქალაქში იყო ნასული, ან სხვა სოფელში.

ქეთევან შავერდაშვილი-ცალუღელაშვილისა,
65 წლის, სოფელ ზარბეჭებში მცხოვრები,
ვაჟას ყოფილი მეზობელი.
29.4.1961.

I clearly remember one of Vazha's stories which he told my husband: Once there was a wedding party in Chargali and Vazha was invited, too. When they invited him, Vazha was cutting maize and he was too lazy to change his clothes, so he went to the wedding in the same old clothes. The guests did not even look at him. Vazha returned home, changed into a new chokha and akhalukhi¹² and went back to the wedding. When the guests greeted him loudly, Vazha did not answer, he just waved the sleeve of his chokha three times.

"Why are you waving your hand?" asked the wedding guests. "I was the same man when I came here before, but you didn't pay any attention to me," Vazha told them, "I haven't changed, so it is the new chokha you are greeting, not me."

When my husband died, Vazha came to the funeral to show his respect for our family.

After six years I met Vazha again and seeing my young children he said to me: "How are you, my sister-in-law? I'm so proud of you, I know you'll do well." Then he turned to the children with these words: "Your father was a good man and you should be good. Study well, so that your mother does not feel ashamed for you."

Pelo Bragvadze, 65
Tianeti
May 13, 1961

Vazha was tall, well-built, and broad-shouldered. He liked to dress well, he used to wear a chokha and akhalukhi with bandoliers. Vazha had a Cherkezian belt with hooks and always carried a sword and a dagger. His house was very simple, low, covered with tiles. There were two rooms: one for his wife and children and the other for Vazha.

Vazha's room had built-in open cupboards and it was smoke-blackened. He kept papers and books in the cupboards. Nobody was allowed to enter that room.

Vazha had the same life as other Pshavian peasants in Chargali. He worked with a sickle, a scythe, a plough, had cattle and sheep. He was very quick-tempered and would yield to none.

When the governor, the judge, or the police officer of the village saw Vazha coming towards them, they would start whispering: "Vazha's coming!" Everyone was afraid of Vazha.

Vazha's father had five sons and one daughter. I am not old enough to remember that man, but from people I have heard that Vazha's father Pavle had a dream: all his children were chasing his star and then Vazha outran everyone and caught it.

So what the late Pavle saw in his dream came true. Once, the Tushetians and Pshavians had a dispute over some grasslands. The Tushetians

¹² An akhalukhi is a shirt worn underneath the chokha (TN).

ეს იყო 1914 წლის აგვისტოს მიწურულს. თიანეთის რაიონის სოფელ ვეზოტაში ბიძაჩემ სიმონ ბესარიონის ძე ბადურაშვილთან (პოეტი კიკნა-ფშაველა) მოვიდა ცხენით ფშაურ ტანსაცმელში გამოწყობილი ერთი კაცი, რომელსაც წელზე ხანჯალი ერტყა. ბიძაჩემი სტუდენტის ფორმაში იყო გამოწყობილი. იგი დიდის ამბით მიესალმა ახალმოსულ სტუმარს. სწრაფად ჩამოირჩინა ორსართულიანი სახლის კიბე და მიცემარა ცხენიდან ჩამოხდომაში, თან მიაძახა: „ლუკას გაუმარჯოსო!“

ცხენი თავის ხელით დააბა ბალახზე და შემდეგ შეუძღვა სახლში. ბიძაჩემმა სწრაფად გააგზავნა კაცი თიანეთში ღვინის გადმოხატანად. მისი დედა და რძალი შეუდგნენ სადილის თადარიგს. სადილის დამთავრების შემდეგ სტუმარი წავიდა თავის გზაზე. ნასვლის შემდეგ ბიძაჩემს შევეკითხე ცნობისმოყვარეობით: ვინ იყო ის გლეხი, რომელსაც ასე მოკრძალებით შეხვდი-მეთქი, რომელსაც ჩიტს უგავდა წვერი, ხოლო თვალი პარკუაშვილს (ვანო პარკუაშვილი იყო თიანეთი მოვაჭრე მიკიტანი). ბიძაჩემმა ჩემს ასეთ შეკითხვაზე გულიანად გადაიხარხარა და მითხრა: როგორ სწორედ მოიყვანე შედარება ამ კაცებთანო. ეგ გახლავთ პოეტი ვაჟა-ფშაველა, რომელმაც „ბახტრიონი“, „ალუდა ქეთელაური“, „ეთერი“ დაწერაო.

ჩვენ რას წარმოვიდგენდით, სოფლის პატარა ბავშვები, რომ ასეთი დიდი პოეტი, რომლის ლექსებსაც სკოლაში ვსწავლობდით, ასე უბრალოდ, გლეხურად იქნებოდა გამოწყობილი.

**ზაქარია ნიკოლოზის ძე ბადურაშვილი,
1903 წელი. სოფ. თიანეთში მცხოვრები, პენსიონერი.
21.3.1961.**

ვაჟა-ფშაველასთან ნაცნობობა ექვსი წლის განმავლობაში (1908-1914) მქონდა. ამის შემდეგ მე იგი არ მინახია, რადგან რუსის არმიში გამიწვიეს და მონაწილეობა მივიღე პირველ მსოფლიო იმპერიალისტურ ომში. ვაჟაც 1915 წელს გარდაიცვალა.

მაშინ ვაჭარ ხითაროვთან ვიყავი მოვამაგირედ მალაზიაში. იგი მოთავსებული იყო იმ ადგილას, სადაც ახლა რაიმედაზიის ახალი შენობა შენდება, მოედანთან.

ვაჟა წელიწადში 3-4 ჯერ მაინც გადმოდიოდა ჩარგლიდან თიანეთში არტის გზით, აუცილებლად ცხენით. ცხენზე ხურჯინი ჰქონდა და გადაკიდებული, ნაბადი დახვეული და ცხენის უკან სანყვეტებით უნაგირზე დაკრული, თუ დარი იყო, ხოლო თუ ავდარი, – ზედ ჰქონდა მოხურული. თავზე ტყავის ქუდს ატარებდა.

თიანეთში ჩამოსვლისთანავე ცხენს რევაზ გოჯიაშვილის სახლის ეზოში დააბამდა, მერე გამოვიდოდა ბაზარში, როგორც მაშინ ეძახდნენ, ახლანდელ აბანოდან დაწყებული, ჩიბალაშვილის აფთიაქით დამთავრებული, სადაც ჩამწკრივებული იყო სამიკიტნოები და დუქნები.

sent two men as their representatives and the Pshavians sent only Vazha. The Tushetians started laughing at the Pshavians, saying that they had sent one man, who was one-eyed at that, but Vazha gave them such a hard time, that they were forced to give in.

My brother used to work as a swineherd at Vazha's place. One evening he stayed there. Vazha and his brother Bachana decided to compete against each other to find out who would eat more khinkali. Bachana ate five khinkali and Vazha, taking a bite at the fourth one, surrendered leaving the last khinkali to Bachana. My brother was surprised how a big man like him could be satisfied by so little food. Vazha's ancestors were all tall and strong. They say that to look at his uncle one had to raise his head so high that his hat might fall off.

It was too difficult for Vazha to have a job. People used to say that nobody would get on with him, as he would make a row everywhere.

We children were very afraid of Vazha. We were really curious to see his room, but only peeped inside through the window when we were sure he was away: he had gone to town or to another village.

**Ketevan Shaverdashvili-Tsalughelashvili, 65
Vazha's former neighbor
Zaridzeebi village
April 29, 1961**

Once, at the end of August in 1914, a rider came to my uncle Simon Badurashvili's (nicknamed Poet Kikna-Pshavela) place in Zhebota Village. He was wearing Pshavian clothes and had a dagger. My uncle, wearing a student's uniform, received the guest very warmly. He ran down the stairs of the two-story house and helped him to get off his horse, greeting him with the words: "Welcome to my home, Luka!"

My uncle tied his horse himself and led him into the house, then quickly sent a man to Tsineti to bring some wine. His mother and sister-in-law began cooking dinner.

They had dinner together and then the guest left.

After his departure I asked my uncle with interest: "Who was that man with a beard like a bird and an eye like Parkuashvili's? (Vano Parkuashvili was a merchant in Tsineti).

Such questions made my uncle laugh a lot. He liked the comparison I had made, then told me that it was the poet Vazha-Pshavela, the author of *Bakhtioni*, *Aluda Ketelaure*, and *Eteri*.

გოჯიაშვილების სახლი (თიანეთი) / The Gojashvili's house (Tianeti)

სწორედ ამ პერიოდში ხითაროვის დეჟანში ხშირი სტუმარი იყო. ყიდულობდა საჩოხებს, საქულაჯებს, სახალუხებს. ცოლშვილისთვის სხვადასხვა ფართალს. ჩოხას, ქულაჯას და ახალუხს თიანეთშივე აკერინებდა დერეკი გრიგოლ კაკაურიძეს, რომელიც ჩოხა-ახალუხის განთქმული მკერავი იყო. საჩოხედ ვაჟა შავი მავდის მსგავს „პანამას“ ყიდულობდა. საშარვლედ „ყარამანდელას“, ხოლო სახალუხედ მატყლის ნაქსოვ სატინის მსგავს ეგრეთწოდებულ „ლასტიკს“.

ვაჟას ხშირად ფული არ ჰქონდა, მაგრამ დიდი ნდობით სარგებლობდა, ამიტომ ვაჭარი ხითაროვი ნისიად აძლევდა. ჩარგლიდან მეორედ გადმოსვლის დროს აუცილებლად ანგარიში უნდა გაესწორებინა. შემოვიღოდა დეჟანში, ჩვეულებრივ სალამს მოგვცემდა, ხოლო შემდეგ გვეტყოდა: ნახეთ დავთარი, ჩემი ნისია უნდა გავასწოროო. ასრულებდა კიდევ. თუ კვლავ დასჭირდებოდა, აუცილებლად წაიღებდა ორ იმდენს, რაც პირველად ჰქონდა ნაღებული იყო შემთხვევა, ნისიაზე უარს ამბობდა.

**შიო ივანეს ძე მოლარიშვილი,
68 წლის, დაბა თიანეთში მცხოვრები,
უპარტიო, პენსიონერი
1961 წლის 7 მარტი**

ვაჟა-ფშაველა ნათესაურად იყო დაკავშირებული ჩვენს ოჯახთან. მამაჩემი რევაზ გოჯიაშვილი ნათლიმამად ეკუთვნოდა. დიდმა მგოსანმა ჩემი და ეკატერინე მონათლა 1913 წელს. მანამდეც მეგობრობდა მამაჩემს, ხოლო ნათლობის შემდეგ მეგობრობა და ნათესაური კავშირი უფრო განმტკიცდა.

We, being little children living in a village, could not imagine that such a great poet, whose poems we studied at school, would be dressed as simply as an ordinary peasant.

**Zakaria Badurashvili, 58, Pensioner
Tianeti March 21, 1961**

I used to meet Vazha-Pshavela for six years (1908-1914). After that I never saw him as I went to the Russian Army and fought in the First World War, while Vazha died in 1915.

During those six years I worked as a hired man at the merchant Khitarov's shop, located near the square in the place where the new district shop is being built now.

At least three or four times a year Vazha would come to Tianeti from Chargali passing through Artani. He always rode a horse with a saddle-bag hanging over it. When it was warm, he carried his felt cloak rolled and tied to the saddle; in bad weather he wore it. He used to cover his head with a sheepskin hat.

When he arrived in Tianeti, he would tie his horse in Revaz Gojashvili's yard, then walk along the bazaar, the area from the bathhouse to Chibalashvili's pharmacy lined up with shops and drinking houses.

At that time Vazha frequently visited Khitarov's shop to buy fabric for his chokha, fur-trimmed coat, and akhalukhi; and textiles for his family. He had his clothes made in Tianeti by Grigol Kakauridze, who was a well-known tailor of chokhas and akhalukhis.

Vazha used to buy the following materials: black broadcloth for chokhas; a cloth called Karamandela for trousers; and cotton satin called Lasting. Quite often, Vazha had no money to pay for things, but he enjoyed everyone's confidence and Khitarov would sell him things on credit, knowing that during his next visit Vazha would not fail to settle the debt. He would enter the shop, greet everyone and ask us to see the book of accounts, as he was going to pay the debt. And he did. However, if he needed more goods on credit, he would take much more than his previous debt. Sometimes he was offered to take things on credit, but would not accept the offer.

**Shio Molarishvili, 68, Pensioner, nonpartisan
Tianeti, March 7, 1961**

Vazha Pshavela was related to our family, as the great poet had christened my sister Ekaterine in 1913. He had been a good friend of my father Revaz Gojashvili before that, but after my sister's christening the ties between them became stronger.

ჩვენს ეზოში შემოსვლისთანავე ვაჟას ალტაცებით მივეგებებოდით ხოლმე. იგი მოდიოდა ცხენით, ნაბადმოხვეული. კიბეზე ამოსვლის დროს ერთ ხელში მათრახი ეჭირა, მეორეში ფშავური ხურჯინი. ხურჯინის თვლებში ჩანყობილი ჰქონდა ხშიადი, ქაღები, ტიკჭორა თავისი ყანნით.

შემოსვლისთანავე მოგვაცხებდა ხოლმე: ოო, მოვსულვართ, მოვსულვართ!

იშვითი იყო ისეთი შემთხვევა, რომ მას საჩუქრები არ მოეტანოს ჩვენთვის, ბავშვებისათვის.

დაისვენებდა თუ არა, გავიძოდა თიანეთის დუქნებში და შესაფერისი საჩუქრები მოჰქონდა ჩვენთვის. ზოგისთვის საკაბე მოჰქონდა, ზოგისთვის ფეხსაცმელი, კანფეტები და სხვა.

მასხოვს კარგად, რომ ვაჟამ დედაჩემს მოუტანა ქიშირის საკაბე, რომელიც სიკვდილამდე ჰქონდა მის საპატივსაცემოდ შენახული.

ვაჟა ინტერესით გვეკიდებოდა ჩვენ. ეინტერესებოდა, როგორ ვსწავლობდით. ჩადიოდა სკოლაში და ჩვენი წარმატების წინებს გეხულობდა.

ასევე დიდი სიხარული იყო ვაჟას გაცილება ჩვენი ოჯახიდან. დედაჩემი ქათამს დაუკლავდა, მამა ტიკჭორას გაუვსებდა ღვინით, ხოლო ბავშვები პურ-ნაბუქს ვულაგებდით ხურჯინში. ერთხელ ვაჟამ ორი გირვანქა ფერადი მძივი მომიტანა და მიიტხრა, ამით ქისა მომიქსოვეო. ქისა მოვექსოვე. მაგრამ ვეღარ შევებდეთ მიგვერთოთა მოკრძალების გამო.

ზაფხულში, იხიწობის დროს, ყოველთვის ჩვენთან იყო. ჩვენ მამა ორი ჩარდახიანი ურმით გაგვისტუმრებდა ხოლმე, ერთით სანოვავე იგზავნებოდა, მეორეთი – ბავშვები მივდიოდით. დაახლოებით 1-2 საათზე მამაჩემი, ვაჟა-ფშაველა, ილიკო ფიცხელაური და ბოქაული ვამაძე ცხენებით მოდიოდნენ. სადილი ამ დროს მომზადებული ჰქონდა დედას. ჩვენს საპატიო სტუმართან – ვაჟა-ფშაველასთან შემოვესხდებოდით ხოლმე სუფრას. ვაჟა ძალიან მხიარულობდა, ლექსებს ამბობდა.

ვაჟას ავადმყოფობამ დიდი მწუხარება გამოიწვია ჩვენს ოჯახში. მამა რამდენჯერმე ჩავიდა თბილისში ავადმყოფის სანახავად და ნაულო კალმასი, რომელიც ვაჟას ძალიან უყვარდა.

ავადმყოფი პოეტი, რომელიც ივლისის სიცხეში ლაზარეთში იწვა, ნატრობდა სუფთა ჰაერს და ყვავილებს. ერთიერ წერილში, რომელიც ვაჟამ მამაჩემს მოსწერა, ნათქვამი იყო: კალმასის წარეცხი და ბორბალოს წაგური წყალი დაბალევიწით და კარგად გავხდებიო, სულსაც მომიბრუნებს და გულსაცო. თხოულობდა მთაში წამოყვანას.

**ეფემია რევაზის ასული გოჯიაშვილი,
63 წლის, თიანეთში მცხოვრები,
პენსიონერი, უპარტიო
1959 წლის 2 ივნისი**

When Vazha came to our place, we would warmly welcome him. He used to enter our yard sitting on a horse and wearing a felt cloak. As he came up the stairs he was holding a whip in one hand and a Pshavian saddlebag in the other one. In his saddlebag he had unleavened bread, kadas¹³, and a small wineskin with a horn for drinking wine.

He would call us as soon as he arrived: "Hey, a guest has come!" Vazha never visited our family without bringing presents to us the children. He would have a little rest and then take out the things bought at Tianeti shops: fabric for a dress, shoes, sweets etc.

Once, Vazha brought a cashmere material for my mother, which she kept all her life to show honor to him.

Vazha took keen interest in us and always asked if we studied well. He would go to the school to inquire about our grades.

We also loved our family's tradition of seeing Vazha off.

Mother would slaughter a chicken, Father would fill his wineskin with wine, and we children would put kadas and nazukis¹⁴ into his saddle-bag.

Once, Vazha brought me two pounds of colored glass beads and asked me to knit him a pouch from them. I knitted the pouch, but then we were too shy to give it to him.

In summer, Vazha was always with us at the festival of St. George of Ikhnicha in the Iori Valley. Father would send us to the festival in two covered ox-carts: one was for food and the other for children.

In the afternoon, somewhere between 1 and 2 o'clock, my father, Vazha-Pshavela, Iliko Pitskhelauri, and Vashadze the Police Officer would come riding their horses. By that time Mother had already cooked the dinner, so we were happy to sit at the table with our guest of honor – Vazha-Pshavela. Vazha was happy too and recited poems for us.

All my family were really upset by Vazha's illness. My father went to Tbilisi to visit him in the hospital several times and brought him trout, which he was very fond of.

The sick poet, who had to stay at the infirmary in the July heat, longed for fresh air and flowers. In one of the letters addressed to my father he was saying: "Give me the water in which the trout was washed, and the spring water from Borbalo Mountains and I will recover, it will cure my soul and body." He wanted to be taken back home.

**Euphemia Gojiashvili, 63
Pensioner, nonpartisan
Tianeti
June 2, 1959**

¹³ Kada is a popular pastry in Georgia (TN).

¹⁴ Nazuki is a Georgian spicy sweet bread (TN).

პირველად ვაჟა-ფშაველა 1905 წელს ვნახე თიანეთში, როდესაც იგი გამოდიოდა სამიკიტნოდან.

მეორედ მას შევხვდი 1912 წელს, 10 ივლისს (ძველი სტილით), იხიწაში მიმავალს. მე და ჩემი მეგობარი სიმონ ბადურაშვილი (შემდეგ ცნობილი პოეტი კიკნა-ფშაველა) როდესაც იხიწის დღეობაში ცხენებით წამოვედნით სოფელ გოჯიანებში, მივე-სალმეთ. მისალმების შემდეგ დავწინაურდით, ვაჟამ მაშინ მოგვაცხადა: ა, ბენაჟ ფშაველბო, რა ცხენები გაყავთო! იხიწაში ის მოხვდა ფიცხელაურებისა და ვასო მათურელის სუფრაზე, სადაც სურათიც გადაიღეს.

ვაჟა ხალხს აკვირდებოდა, მის ყოველ გამოთქმას, ყველაფერს ყურს უგდებდა, ის უნდოდა, სხვებს ელაპარაკა, თვითონ მოესმინა.

ვაჟას სიკვდილის ამბავს თიანეთის მოწინავე საზოგადოება მწუხარებით შეხვდა. გადახდილი იქნა თიანეთის ეკლესიაში პარაკლისი (პანაშვიდი), შემდეგ ორი კაცის შემადგენლობით ამ საზოგადოებამ თბილისში ვაჟას დაკრძალვაზე გაგზავნა თავისი წარმომადგენლები, რომელშიც მოვხვდით მე და სიმონ ბადურაშვილი.

**ლევან მიხეილის ძე დოლიაშვილი,
დაბადებული 1892 წელს, სოფელ
ჯებოტაში მცხოვრები
11.6.1959**

ტოლანთსოფლის სკოლა ვაჟა-ფშაველას ჩამოსვლის დროს ამუშავდა. იგი გულდასმით ასწავლიდა ბავშვებს.

გადმოცემით, ერთხელ ვაჟას სკოლაში რევიზია მოსვლია. ჩემი მამამთილის ვანო ნიკლაურის ნაამბობით, ბავშვებისთვის ინსპექტორს ჰაერში დაუწერია ასოები, რომელიც ბავშვებმა ვერ გაიგეს. ამის გამო მან ვაჟას უსაყვედურა. გაბრაზებულ და ნაწყენ პოეტს ინსპექტორისათვის ასევე ჰაერში შემოეხაზა ასოები და თქვა, აბა, შენ გაიგე, რა დაწერეო.

**ნატო ბესარიონის ასული ნიკლაური,
70 წლის, სოფელ ტოლანთსოფელში მცხოვრები
29 მაისი. 1961 წელი**

1906 წელს ვაჟამ ბოდავში გამოიარა, მივიდა ზურაბ ნამღვრაძესთან. მეორე დღეს გამოუძახეს ხალხს, ვაჟა აქ არის და მოდიოთ. ხალხი მივიდა ზურაბის ოჯახში. ყველა ამბობდა: „ჩვენი ვაჟაი მოსულა, ვაჟაი მოსულაო“. ვაჟამ გამოუცხადა ხალხს: ვინაა გინდათ შირაკში გადახვიდეთ, გადადით, თქვენზედ არის

I first saw Vazha-Pshavela in Tianeti in 1905, when he was coming out of the pub.

I met him for the second time on July 10, 1912 (by the Julian calendar), when he was going to the festival of St. George of Ikhnicha. My friend Simon Badurashvili (who later became the well-known poet nicknamed Kikna-Pshavela) caught up with him in Gojianebi Village and greeted him. After that we outrode him and Vazha cried after us: "Look at you, Pshavians, look at your fast horses!"

In Ikhnicha Vazha was invited to the table at which the Pitshkelauris and Vaso Matureli were sitting. They took a photo together.

Vazha was observing the people around him, listening to what they said very carefully. He preferred listening to others than talking himself.

The learned society of Tianeti was deeply grieved by Vazha's death. They held a service for the repose of his soul in Tianeti Church and then sent two representatives – Simon Badurashvili and me – to Vazha's funeral in Tbilisi.

**Levan Doliasvili, 67
Zheboto village
May 11, 1959**

The school in Tolaantsopeli Village was built during Vazha-Pshavela's stay here. He was really eager to teach children.

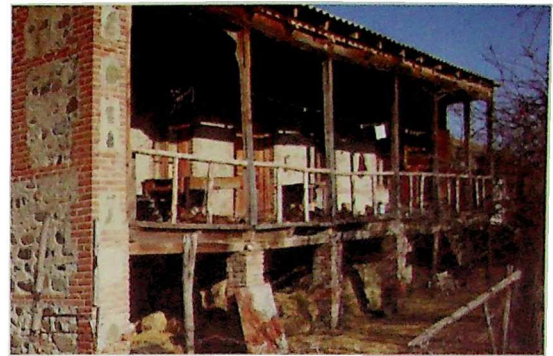
Once, an inspector came to Vazha's school to test the children's knowledge. According to my father-in-law Vano Tsiklauri, the inspector outlined some letters in the air with his index finger. The children certainly failed to "read" those letters. Then Vazha, angry at the inspector, did the same and demanded from him to say what he had written.

**Nato Tsiklauri, 70
Tolaantsopeli
May 29, 1961**

Once, in 1906, Vazha came to Bodavi. He stopped at Zurab Namghvradze's place and let the villagers know that he was expecting them there. Next day, upon learning about Vazha's visit, the people went to Zurab's house. "Vazha has arrived, Vazha is here!" they repeated excitedly. Vazha announced that everyone who wanted to cultivate Shiraki lands

ვაჟას სკოლა ტოლათსოფელში (ერწო-თიანეთი)
Vazha's school in Tolatsopeli

ვაჟას ბუქურაულის სახლი ბეძენოვსკოში
Vazha Bukurauli's House in Zangabulo

შირაქი დამტკიცებულოო. მოანერჩინა ხალხს ხელი და წავიდა შირაქში. სწორედ იმ დროს მდიდარმა მთიულეებმა და თუშებმა, რომლებიც ეპატრონებოდნენ შირაქის საძოვრებს, ღარიბ გლეხობას გამოაშვებინეს გუთნები და გამორეკეს, ეს ჩვენი საძოვრებია, ვინ მოგვით უფლება, რომ ხნავთო. ღარიბი ფშავლები მოვიდნენ კანცელარიაში და იჩივლეს მამასახლისთან, ილალო მარცვალაშვილთან, რომელიც ჩარგლიდან იყო. იქ იყვნენ მთიულეები და მთიულეები. ზემო ქედში ცხოვრობდნენ მთიულეები. ქვემო ქედში სულ ფშავლები. ილალო მამასახლისი გამოდიოდა ხოლმე გარეთ და იყურებოდა გზისაკენ. ის ვაჟას მოელოდა. მამასახლისს მოლოდინი შეუსრულდა. მოვიდა ლინეიკა, რომელშიაც ვაჟა იჯდა. ვაჟამ ჰკითხა გლეხებს, თუ რატომ არ მუშაობდნენ. უთხრა, რომ მოეცადათ ცოტა ხანს. თვითონ კანცელარიაში შევიდა. მდიდარი თუშები და მთიულეები ცალ მხარეზე ისხდნენ და თავისთვის ლაპარაკობდნენ. მათთან ერთად იყო პრისტავი ვანო ყარალაშვილი, რომელიც მდიდარ ხალხს ემხრობოდა. ვაჟას დანახვისთანავე პრისტავი გარეთ გამოვიდა. ვაჟაც გამოვიდა და გასძახა ხალხს: „გლეხებო, ესელები ნადით და შეებით გუთნებო“. ის მაჟას ინევდა ჩოხისას. მას უნდოდა ხელი გაერტყა პრისტავისათვის, პრისტავი კი ერიდებოდა. თუშები წამოუდგნენ ვაჟას და უთხრეს: იარაღი ჩვენცა გვაქვს, ნუ გვაშინებო. ერთი თუში ადგა, მივიდა, ვაჟას წინ დადგა და უთხრა: ფეხებიდან დაკინცებ და თავს აგაცილებ, იმდენ ფულს დაგიყრი წინ. ვაჟამ თუშს სილა გაარტყა, რომელიც მაშინვე დაეცა. თუშებმა რომ დაინახეს ეს სურათი, ადგნენ და ყველანი სახლში წავიდნენ.

პაპი ხისფეხიშვილი,
ვაჟას სიძე, სოფ. ბოდავი.
ჩაინერა მარგო კახიშვილმა.

was free to do so, as they now were the legal owners of those lands. He produced the document, and after the peasants had signed it, took it to Shiraki. Meanwhile, some rich Mtiulets and Tushetians, who used Shiraki lands as pasture for their cattle, told the poor Pshavian peasants to stop ploughing the land and drove them out of Shiraki, saying that the grasslands were their property and no one else had the right to use them. The poor Pshavians went to the administrative center and complained to the village headman Ilalo Martsvilashvili, who was from Chargali. Both Pshavians and Mtiulets had gathered at the administrative center. The upper part of the mountain ridge was settled by Mtiulets, while Pshavians lived in its lower part. From time to time the headman would go outside looking in the direction of the road, as he was expecting Vazha. At last his expectations came true and he saw a small wagon carrying Vazha. Vazha asked the peasants why they were not working and hearing the answer, told them to wait a little. Then he entered the village administrative center, where the rich Tushetians and Mtiulets were sitting on one side together with their supporter, police officer Vano Karalashvili. Seeing Vazha enter the room, the police officer went outside. Vazha came out too and called out to the peasants: "Peasants, go at once and carry on with your work." He was rolling his sleeve up getting ready to hit the police officer, while the police officer was trying to keep away from him. The Tushetians stood up to face Vazha, saying that they were not afraid of him as they were also armed. One Tushetian man rose, stood in front of Vazha and told him: "I have so much money that if I heap it up before you, you will be hidden behind the pile. Vazha slapped him across the face so hard that the man fell down. Seeing this, the Tushetians left without saying a word.

Papi Khispekhishvili, Vazha's son-in-law
Bodavi village
Written down by Margo Kakhishvili

ვაჟა-ფშაველას შესახებ, მის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე, ბევრი არაფერი ვიცი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი თიანეთის ხშირი სტუმარი იყო. პოეტის ცხოვრებიდან დამამახსოვრდა ორი შემთხვევა. ვაჟამ რომ ქალიშვილი თამარი გაათხოვა სოფელ მაგრანეთში, მაშინ ქორწინება იყო. ვაჟა იქ ეწახა. მეორედ ვაჟა ჩვენს სახლში მოვიდა. ჩვენ მაშინ ნიკო ცისკარავის სახლში ვცხოვრობდით დროებით, რადგან საკუთარ სახლს ვაშენებდით. ჩემმა დედიძამ სანდრო შუშანაშვილმა დედას წინასწარ დაავალა, ვაჟა უნდა მოვიყვანო სტუმრად და ხინკალი გააკეთეო. სანამ დედიძმა და ვაჟა მოვიდოდნენ, ხინკალი მზად იყო. სულ მალე სასურველი სტუმარი და დედიძაც მოვიდნენ. მან გააცნო ჩვენი თავი. შემდეგ ჩვენი ოჯახი ვაჟასთან ერთად გაშლილ სუფრას შემოვსხედით. ვაჟა კარგ ხასიათზე იყო, ბევრი იმღერა და იმხიარულა, ლექსები თქვა, თუმცა არ მახსოვს, რა ლექსები იქნა წარმოთქმული მის მიერ. ამრიგად, უაღრესად კმაყოფილი და მხიარული წავიდა ჩვენი სახლიდან ვაჟა.

**ანიკო მიხეილის ასული
გონჯილაშვილი, 70 წლის,
დაბა თიანეთში მცხოვრები, პენსიონერი,
1961 წ. 25 ივნისი.**

დაახლოებით 14-15 წლისა ვიქნებოდი, როცა ვაჟა-ფშაველა გავიცანი. ეს მოხდა შემდეგნაირად: მე მაშინ ვცხოვრობდი თიანეთის მაზრის მალაროსკარის საზოგადოების სოფელ კუდოში. იმ ხანებში სახლს ვაშენებდით. სახლის კოჭებისათვის მუხა მოჭერით, ბილეთი დროზე ვერ ავიღეთ, რის გამოც სოფელ კანალხევის მცხოვრებმა ტყის მცველმა გიორგი ხორნაულმა ჩვენ ოქმი შეგვიდგინა, რომლის თანახმად ჩვენ ცხრა მანეთი უნდა გადაგვეხადა.

მეტი გამოსავალი არ გვქონდა, 9 მანეთი მოვაგროვეთ და ტყის-მცველ ხორნაულს მივუტანე და თან ვუთხარი: 4 მანეთი მაქვს დარჩენილი, გთხოვთ მაპატიოთ-მეთქი. ხორნაულმა განმიცხადა, როცა სრულად გექნება, მაშინ მომიტანეო.

ხორნაული ამ დროს მალაროსკარში წავიდა ცხენით. ცოტა ხნის შემდეგ მეც თან გამოვეყვი. მალაროსკარში ამ დროს დუქანი იყო. ამ დუქანთან მივედი. დუქნის მახლობლად სამი დაბმული ცხენი შევინიშნე, რომელთაგან ერთი ვაჟას ცხენი იყო, მეორე გიორგი ხორნაულისა, მესამე ანთაურისა. მეც დავაბი ცხენი და დუქანში შევედი. შესვლისთანავე შევინიშნე გაშლილი სუფრა, რომლის გარშემო ისხდნენ ვაჟა-ფშაველა, გიორგი ხორნაული და ანთაური. შემამჩნია თუა არა ვაჟამ, დამიძახა: ძმისწულო, მოდი აქ, ღვინო მიირთვიო და ჭიქა გამომიწოდა. მეც მივედი, ღვინო დავლიე და მათთან დავჯექი. ვაჟა მიხვდა, რომ მე უსაქმოდ არ ვიყავი იქ მისული და მკითხა, ხომ არაფერმა შეგანუხაო.

I don't know much about Vazha-Pshavela's life or his works, but he often visited Tianeti and I remember two encounters with him.

Vazha gave his daughter Tamar in marriage to a man living in Magraneti village, and I was at the wedding party. That was the first time I saw Vazha. I met him for the second time at my home, when he visited our family. We were staying at Niko Tsiskarov's place for a certain period while we were building our own house.

My uncle Sandro Shushanashvili warned my mother that Vazha was coming and asked her to cook khinkali. So, before my uncle and Vazha reached our house, khinkali was ready. When our guest of honor arrived, my uncle introduced me to him; then the whole family sat at the table together with Vazha. Our guest was in high spirits, he sang a lot and had a good time; he recited some poems too, but I don't remember which ones. Finally, Vazha left our house quite happy.

**Aniko Gonjulashvili, 70
Pensioner
Tianeti
June 25, 1961**

I would be about 14 or 15 years old, when I met Vazha-Pshavela for the first time. It happened like this: At that time I was living in the village of Kudo of the Magharoskari settlement in the town of Tianeti. My family was building a house, so we cut an oak tree for the roof truss. We were not able to get a permit for cutting a tree on time, so the forest ranger Giorgi Khornauli from Katsalkhevi village drew up a statement of our case and imposed a nine-rouble fine on us.

Nothing could be done about that, we had to pay the money, but we could only get four roubles. So I offered what I had to Khornauli, asking him to forgive us the remaining five roubles. He told me to come back when I would get the whole amount.

Then Khornauli rode to Magharoskari, and I followed him after a little while.

There was a pub in Magharoskari, and when I came close to it, I saw three horses tied nearby. I recognized Vazha's horse, and the other two horses too: one of them belonged to Khornauli and the other to Antauri. I also tied my horse near the pub and went inside. Vazha-Pshavela, Giorgi Khornauli, and Antauri were sitting at the table and drinking. Vazha at once invited me to their table and handed me a glass of wine. I went to their table, drank the wine, and joined them. Vazha realized

ვაჟას დედის ნასახლარი სხლოვანში
The ruined house of Vazha's mother in the village Skhlovani

მე დანერვილებით ყველაფერი აეუხსენი და ვუამბე, რომ მუხა მოვჭერი და ტყის მცველი 9 მანეთს მითხოვს, მე კი 4 მანეთზე მეტი არა მაქვს-მეთქი.

მაშინ ვაჟა შემეკითხა: აქა გაქვს თუ არა ეგ ოთხი მანეთით.

მე დავუდასტურე, რომ აქ მაქვს-მეთქი. მაშინვე ამოვიღე 4 მანეთი და დავდე მაგიდაზე. ვაჟა შეეკითხა ტყისმცველს გიორგი ხორნაულს მკაცრი გამომეტყველებით: ერთი მითხარი, შენ რამდენჯერ დაუხსი იმ მუხებს წყალი, რომ 9 მანეთს სთხოვ ამ ყმანვილსაო. ეს ოთხი მანეთი იქ დავტოვე და წამოვედი გახარებული. წამოსვლისას ვაჟამ მითხრა: „ნადი, ძმისწულო, თავისუფალი ხარ, თუ ამის შემდეგ შენს კარზე ვინმემ გაიარა მაგ საქმეზე, მოდი და მითხარიო.“

**ივანე ბერის ძე ნავროზაშვილი,
სოფ. ჩაბანოს კოლმეურნეობის წევრი, 67 წლისა.
1.2.1959 წ.**

მამას უყვარდა სტუმარი და თვითონაც ხშირად დადიოდა სტუმრად. მას განსაკუთრებით უყვარდა ყვარელში დასთან სიარული. სახლში ზოგჯერ გვიან ბრუნდებოდა. მოსვლისთანავე მისი პირველი შეკითხვა იყო:

– როგორა ხართ, ყანა საქონს ხომ არ დააღუეინეთ, მეველეს არაფერი ნაუღიაო?

მამა სათიბ-სამკალზე დადიოდა, სანერიც თან დაჰქონდა ხოლმე. ხშირი იყო ასეთი შემთხვევაც, რომ ჩვენ გამოგვიყვანდა ოთახიდან, თვითონ კი წერდა.

მას როგორც შრომა უყვარდა, ისე ქეიფიც. ჩვენი სახლიდან ორი

კოპალას სალოცავი კართანაში
Kopala's shrine in Kartana

that I would not have come without a reason and asked me what the matter was.

I told him what had happened in detail – how I cut an oak tree and the forest ranger was asking for nine roubles, while I had only four.

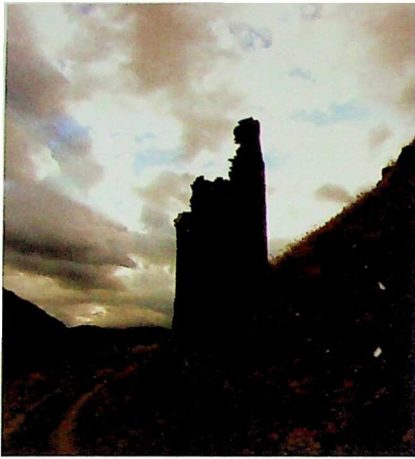
Vazha asked me if I had those four roubles with me. I told him I had, took the money out and put it on the table. Vazha turned to Khornauli and spoke to him strictly: “I hear you are asking this young man to pay nine roubles for cutting a tree. Now tell me, was it you who cared for those oak trees? How many times have you watered them?” I left the four roubles there and went home delighted. Vazha had told me I could always turn to him if anyone said anything about the tree.

**Ivane Navrozashvili, 67
Collective farmer in Chabano
February 1, 1959**

My father liked receiving guests and being a guest himself. He especially enjoyed visiting his sister in Kvareli. Sometimes he returned home late. As soon as he arrived, Father would ask:

“How are things? Have you kept the cattle away from the cornfield? Has the field watchman taken anything away?”

Father used to take a pencil and paper with him when he went to mow down or reap the crop. At home he would often ask us to go out of the room and remained alone to write. He was a hard worker, but enjoyed having fun as well. There is a village called Chargliskari about

ფერაულთ ციხე / Perauli fortress

„დაილოცენით, ფშაველებო.“ / God bless you, Pshavians

ვერსის დაშორებით არის ჩარგლისკარი: არაგვის ხეობაში ისე არ იმგზავრებდა, რომ ჩარგლისკარში არ ექეიფა. მართალია, ქეიფი უყვარდა, მაგრამ ბევრს არ სვამდა.

ერთხელ მამა მეზობელთან ქორწილში იყო. მან მექორწილე ხალხს გამოუცხადა: – აბა, ვნახოთ, ერთი ბოთლი არაყი მიდგა და ვისაც გსურთ, მობრძანდით ჩვენთან.– გვაპატივებითო. დაიწყეს ჩურჩული: ეს კაცი ერთ ბოთლზე როგორ გვეპატივებო.

მამას ნათლიმამამ, ბაჩიანთ ფოცხვერამ, ხალხს ურჩია, რომ წამოსულიყვნენ. წამოვიდნენ. გავანყვეთ სუფრა. კედელში ჰქონდა ბუხარი დატანებული. ამ ბუხრის კუთხეში მუდამ გვედგა ერთი თხუთმეტლიტრიანი ბოთლი, რომელიც ყოველთვის სავსე იყო. აი, სწორედ ამ ერთი ბოთლის შესახებ უთხრა მექორწილეებს მამამ. მექორწილენი კმაყოფილი დარჩნენ. აქ მამამ ხელები გაშალა, თუმცა გულიანად კი არ უთამაშია. მამა ღარიბი იყო, მაგრამ გულხელ გამდიდრი. პირველი ქიქის აღებისას მისი პირველი სიტყვა იყო:

**დამისხით, დამალევინეთ
ჩემი ორბაის რქითაო,
თუ დავლევ, მაგითი დავლევ,
არ მემამება სხვითაო.**

მამას ძალიან უყვარდა სიმღერა ფანდურზე. განსაკუთრებით უყვარდა „მრავალუმიერი“. უყვარდა გარმონიც და ხშირად მპირდებოდა გარმონის ყიდვას.

two kilometers from our house, and Father would never travel across the Aragvi Ravine without stopping at a pub in Chargliskari. He liked drinking with his friends, but he did not drink much

Once, Father was at a wedding party at his neighbor's place. Suddenly he announced to the guests that they were invited to his home to drink a bottle of vodka. People began to whisper: "How can this man invite us if he only has one bottle of vodka..."

Potskhvera Bachashvili, whose child Father had christened, suggested the guests go and see what Vazha had to offer. We set the table. We had a fireplace built in one of the walls and in its corner Father kept a fifteen-liter bottle that was always full of vodka. So, my father meant that bottle when he invited the guests for a drink. Everyone had a good time. My father spread his hands to dance, but did not dance much. He was poor, but very generous. He used to begin his first toast with the following verse:

**Please bring my horn, because I want
No other, I will drink from mine.
If I'm to drink at all, I choose
This one, let's fill it now with wine.**

Father loved to play the panduri¹⁵ and sing. His favorite song was Mra-valzhameri¹⁶. He loved playing the accordion as well and often promised to bring me an accordion.

¹⁵ A traditional Georgian three-string plucked instrument (TN)

¹⁶ A Georgian folk song, the title and the one-word text of which can be translated as "[may you live] a long life" (TN).

მე მამას ძალიან ვუყვარდი. დედა რომ მომიკვდა, მე პატარა ვიყავი, მამას ვებრალუბოდი და მანებოვებდა. მე კი ძალიან ცელქი ვიყავი. მამაჩემი რომ მოვიდოდა საიდანმე და ვერ დამინახავდა, ასე მომიკითხავდა ხოლმე: ი, ალი რა იქნაო? მამაჩემი ყვარელში ყოფილა, როცა სახლში დედაჩემი კეკე გარდაცვლილა. ვაჟა რომ დაბრუნებულია სახლში და შეუტყვია თავს-დატეხილი უბედურება, უთქვამს, მტერმა არ თქვას, ვაჟა ცოლსა გლოვობსო, აუღია ფანდური და შემდეგი ლექსი დაუმღერებია:

იას უთხარით ტურფასა,
მოჲა და შეგჭამს ჭიკაო,
ვერე მოლხენით, ლამაზო,
თავი რად აგიღიაო.
შენა გგონია სიცოცხლე
სამოთხის კარი ღიაო?
ნუ მიხვალ, თორემ ინანებ,
განა სულ მუდამ მზეაო,
მინავ, შენ გებარებოდეს
ეს ჩემი ტურფა იაო.
შენ უპატრონე, უშშობლე,
როგორც რომ შენი ზნეაო.

გულქან რაზიკაშვილი,
ვაჟას ქალიშვილი.
სოფ. ფუძნარი. 1961 წ.

ვაჟა მე ბარისახოში გავიცანი, სადაც იმ დროს მისი ძმა ბაჩანა მასწავლებლობდა. ბარისახოში ამ პერიოდში მასწავლებელთან ამოსულიყო სწორედ მაშინ გავიცანი ეს სახელოვანი პოეტი. ვაჟას ძალიან გაუხარდა, რომ ძმა მასწავლებელში ჩამოვიყვანე და თქვა, კარგია თუ ნიჭი აქვს, ისწავლოს, ქვეყანას გამოადგებაო. გამიცნო თუ არა ვაჟამ, ამასთან დასძინა: თუ სადმე გადმოხვედი ჩვენ მხარეს და სადმე დაგიღამდა, ჩემი სახლი იკითხე და ყველა გასწავლისო. პირველი გაცნობისთანავე მან ჩემგან ჩაინერა ხევსურული ლექსები.

მეორედ ვაჟა შემხვდა საკუთარ სახლში, როცა მე დუშეთიდან ვბრუნდებოდი. ვინაიდან დამიღამდა, ვაჟასთან სოფელ ჩარგლისკენ შევუხვიე და ის ღამე ვაჟასთან სახლში გავათენე. ვაჟა დაფაცურდა, არაყი მოიტანა, ცოლს ერბო-კვერცხი გააკეთებინა და ჩვენც არაყის სმას შეუდექით.

ვაჟა-ფშაველას ნაცნობობის მანძილზე დამამახსოვრდა ერთი საინტერესო მომენტი. მსოფლიო ომის დანებების დროს, შემოდგომაზე, მაზრის უფროსის, ყარალაშვილის ბრძანებით ხევსურები ცხენებს ართმევდნენ ჯარისათვის. ასე ხდებოდა ცხენების ჩა-

Father was very fond of me. When Mother died I was very young, so Father felt pity for me and pampered me. I was a mischievous child and when Father returned home, he would inquire about me asking: "Where is that little devil?"

When my mother Keke died, Father was in Kvareli. Having returned home and learned about his misfortune, Vazha decided not to show his feelings to people, so he took the pandun and sang this verse:

To the pretty violet I say:
You seem so carefree now, although
You will be food for worms one day,
Sweet little lady, don't you know?
Now, coming to the world you think
Like heaven, life is sweet, it's fun,
Don't come, life's full of dangerous things,
You may not always feel the sun.
I ask the soil: Please take good care
Of the pretty violet, your child,
Hug her with love and keep her there,
As it's your nature to be kind.

Gulkan Razikashvili
Vazha's daughter
Pudznari village, 1961

I met Vazha in Barisakho, where his brother Bachana was working as a school teacher at that time. He had come to the school, and it was there that I met the famous poet. He was very glad to hear that I had brought my brother to school. "He must study, if he has a talent, he will be useful for his country," Vazha said. He also told me I was welcome to spend a night at his place if I happened to travel across his village at a late hour, assuring me it would be very easy to find his house, as everyone knew where he lived. During our first meeting he asked me to recite some Khevsurian poems for him and wrote them down.

For the second time I met him at his own house. Night fell while I was coming back from Dusheti, so I turned to Chargali and spent that night at Vazha's home. He quickly brought vodka and asked his wife to prepare scrambled eggs for us. We started drinking vodka.

Another occasion when I met Vazha again is very interesting. In autumn, when the First World War started, the district governor Karalashvili issued an order to take horses away from Khevsurians to give them to the army.

მორთმევა თუშებსა და ფშავლებშიც. მე იმ დროს მაზრის ცენტრში, თიანეთში ვიყავი. აქ შემხვდა თუშების მამასახლისი, რომლის გვარი არ მახსოვს და მითხრა, კარგ არზას ვინ დაგვინერს, რომ გუბერნატორთან გაგვაზავნოთ, რათა ცხენები შეგვინარჩუნოსო. მე ვუთხარი, კარგი წერა დავით მგელიაშვილმა და მიხა ძეგნიაურმა იციან-მეთქი. ამასთან დავძინე, რომ ვაჟა ამ დილით ვნახე და თუ აქვეა, იმაზე უკეთესად არავინ დაგვინერს-მეთქი არზას.

მე წავედი ვაჟას სანახავად. რომელიც ვნახე რევაზ გოჯიაშვილის დუქანში. შესვლისთანავე მივესალმე. ვაჟამ ღიმილით მითხრა, ხომ არაფერმა შეგაწუხაო. არაფერმა-მეთქი, ჩვენ გვინდოდა არზა დაგვეწერა და ამიტომ მე შენთან წამოვედი-მეთქი. ვაჟამ რევაზს მიმართა, სანერ კალამი და ქაღალდი თუ გაქვთო. რევაზმა უპასუხა, როგორ არა, გვაქვსო. მე თუშების მამასახლისის მოსაყვანად წავედი, მოვიყვანე, რევაზმა მაგიდა გადასუფთავა, ვაჟამ განიერი ჩოხის კალთები უკან წაიწია და წერას შეუდგა... ფოსტაში თვითონ ჩავიდა და გუბერნატორთან გაგზავნა. თან დაანერა: ხვალ თუ არა, ზეგვე მაინც მოვა პასუხიო. მეორე დღეს, საღამოთი, ხევსურებმა და თუშებმა ცხენები უკან დაიბრუნეს, გუბერნატორის პასუხი მოსულიყო. ცხენები მთის თუშებს და ხევსურებს ეპატიოა. ალვანელები არ გაუთავისუფლებია.

**ხვთისო გიორგის ძე გიგაური,
სოფ. თიანეთში მცხოვრები, 82 წლისა.
23.2. 1961 წ.**

ხევსურები ფშავლებს ჩარგალს ედავებოდნენ და ამაზე ლექსიც კი ჰქონდათ ნათქვამი:

**გზის ძირიდან ჩვენია,
გზისთაობაზე ფშავლისაო.**

ამ ამბავზე ჩხუბმა დიდი ხანი გასტანა. ბოლოს ამ საქმეში ჩაერია ვაჟა. მან საქმეზე თიანეთში გაასაჩივრა. თიანეთში ვაჟას საქმე ძალიან გაუხლავრთეს. ერთხელ ქვევიდან მოვდიოდით. ვაჟა შეხვედროდა პრისტავ ოზიაშვილს და ხმამაღლა უყვიროდა. იგი გაცხარებული ერხებებოდა პრისტავს. ჩვენ გამოვცდით. ცოტა ხნის შემდეგ ვაჟა დაგვეწია თავისი წითელი ცხენით – რა იყო, ვაჟა, რაზე ჩხუბობდით?- ვკითხეთ ჩვენ.

ის იყო, ძმაო, რომ ჩვენი ყაჭ-აბრეშუმით მოზომილი ჩარგალი გადამთიელებმა მოინდომესო, -თქვა ვაჟამ.

**გიორგი ბაიაშვილი,
ზემო შარახევი**

That also applied to Tushetians and Pshavians – their horses were taken too. At that time I was in Tianeti, in the district center, where I came across a Tushetian village headman, whose name I don't remember. He was trying to find someone who could write a good petition to the governor asking him to give the horses back to us. I told him that I knew two people – Davit Mgelashvili and Mikha Dzebniauri – who could write well. I also mentioned that I had seen Vazha in the morning and if we could find him, he would do that job best of all.

I went to look for him and found him at Revaz Gojiashvili's pub. I greeted him as I entered the pub. Vazha smiled and asked me if he could do anything for me. I told him we were going to write a petition and needed his help. Vazha asked Revaz to give him a pen and paper, while I went to bring the Tushetian headman. Vazha cleared the table, folded back the wide flaps of his chokha and began to write... He went to the post office himself and sent the letter to the governor. He wrote on the envelope that the answer was expected not later than two days. Next day the Khevsurians and Tushetians got their horses back by the evening as the governor had exempted them from the duty to give their horses to the army. However, they did not return horses to Alvanians.

There was a dispute between Khevsurians and Pshavians over Chargali Village. Khevsurians even had a poem reflecting their claim:

**The bottom of the road is ours,
Let Pshavians live at the top.**

The dispute over the territory lasted for a long time and in the end Vazha interfered. He went to court in Tianeti, but the lawsuit dragged on for too long. Once, we were going uphill and came across Vazha arguing loudly with the police officer Oziashvili. We passed them. Soon Vazha caught up with us riding his red horse. "What is the matter, Vazha, what were you arguing about?" we asked him.

"What's the matter? Strangers claim our beautiful Chargali, our land spreading out like a silk rug," Vazha answered.

**Giorgi Balashvili
Upper Sharakhevi**

მდინარე დათვისურა / The River Datvisura

გიორგი ბაიაშვილი მიენდო მამასახლისი ჩრაქვას და ასესხა ფული ისე, რომ არაფერი საბუთი არ გამოართვა. გავიდა დრო და ჩრაქვამ ფულზე სულ უარი გამოუცხადა გიორგის. გიორგი ვაჟს შეხვდა და უამბო ეს ყველაფერი.

ნადი, შვილო, – უთხრა ვაჟამ, – ფულს ის თავის ფეხით მოგიტანს სახლშიო.

გავიდა ერთი კვირა და ჩრაქვამ თავის ხელით ჩააბარა გიორგის თავისი ვალი და თან ასეთი საყვედური უთხრა:

რა იყო, ის დევი რომ არ მოგესია ჩემთვის, განა ისე არ ჩაგაბარებდიო.

ვაჟა ერთხელ თიანეთში ერხუებოდა მირიო სუდს. ისინი მალე სართულზე იდგნენ, მირიო სუდის კაბინეტის წინ. ვაჟამ თანდათან ხმას აუნია, მირიო სუდმა ზიზღით შეხვდა და უთხრა: დაიკარგე აქედანო. თან უცბად მიბრუნდა, შევარდა კაბინეტში

Giorgi Baiashvili had trusted Chrakva, headman of the village, and lent him some money without having him sign an IOU form. Time passed and when Giorgi asked for his money back, Chrakva altogether denied having borrowed money from him. Giorgi turned to Vazha and asked him for help.

“Go, my son,” Vazha told him, “and don’t worry, he will bring you the money himself.”

After a week Chrakva went to Giorgi’s place and brought him the money with these words: “I would pay you back without that monster you set on me.”

Once, Vazha had an argument with the magistrate in Tianeti. They were standing on the upper floor in front of the magistrate’s office. Little

და მოაჯახუნა კარები. ვაჟამ გაბრახებულმა იწყო აქეთ-იქით სიარული. მაგრამ კარებს მაინც არ მოშორდა. ცოტახნის შემდეგ მირიო სუდი გამოვიდა და უნდოდა, ვაჟას გვერდზე ჩაეკლათ, მაგრამ ვაჟა უცბად შემოტრიალდა და მოადო მუშტი მირიო სუდს კისერში. მირიო სუდი მაშინვე კიბეზე დაეცა და ვიდრე სულ დაბლა არ ჩამოგორდა, ველარც დადგა ფეხზე. იგი შემინებული წამოხტა და რომ დაინახა, ვაჟა კვლავ იმისკენ მიიწევდა, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა მოკერცხლა სახლისკენ.

ვაჟა ერთხელ მაღაროსკარში მამასახლისის წაერხება.

ნადი, შე დოყლაპიო, – მიაძახა მამასახლისმა და გასწია.

ვაჟა მაშინვე მოტრიალდა, წამოეწია მამასახლისის და ერთი-ორი მუშტი რომ მოადო, მამასახლისი თავბრუდახვეული დაეცა დაბლა. ეგრე იცის დოყლაპიო შენისთანა კომბოსტოჭამიებისთვისო, – მიუყოლა ვაჟამ.

ერთხელ ვაჟა-ფშაველა, შუშანა და სხვები ისხდნენ მაღაროსკარში ხინჯაის დუქანში და ქეიფობდნენ, ვაჟას ხელში ჭიქა ეჭირა და

by little Vazha raised his voice to the magistrate, who looked at him scornfully and said: "Get lost!" and went back into his office slamming the door. Vazha, who seemed very angry, started to go to and fro in the corridor and did not leave. Soon the magistrate came out and tried to pass by Vazha, but Vazha suddenly turned around and hit him with his fist on the neck. The magistrate fell down at once, lost his footing and tumbled the rest of the way down the stairs. When he landed on the first floor, the man quickly rose to his feet and seeing that Vazha was going to hit him again, ran home as fast as his legs could carry him.

Once, Vazha quarreled with the headman of Magharoskari Village.

"Off you go, you gawk," the headman shouted at Vazha and wanted to leave, when Vazha turned around and hit him with his fists knocking him down. "That's what gawks do to the cabbage eaters like you," Vazha replied.

One day Vazha-Pshavela, Shushana, and others were sitting at Khitsva's pub in Magharoskari and drinking. Vazha was saying something with a

ვაჟას ქვევრი (საბურო, ახმეტის გარეუბანი) / Vazha's wine jar (monastic dwellings, the outskirts of Akhmeta)

რალაცას ლაპარაკობდა. უცბად გარეთ კარებზე თოფი გავარდა. ვაჟა მთელი ტანით მალლა შეხტა და ჭიქაც ხელიდან გაუვარდა. აი, ხომ იცით, რომ მე მშინარი არ ვარ, მაგრამ თოფს რომ გაისვრიან, ასე მემართებაო, – თქვა ვაჟამ. ახმეტის გზაზე მიმავალი ჯაბანაშვილები (რომლებსაც ევნახები ჰქონდათ ახმეტაში) დახოცეს ლეკებმა, მოკლეს 6 კაცი, 12 ტყვედ წაიყვანეს. ადგილს ჯაბანაშვილები ნახოციები ეწოდა. ვაჟას გამოუკითხავს ამ ამბის შესახებ, როგორ ყოფილაო, რამდენი დახოცეს და ტყვეები როგორ გამოიხსნესო. გაიგო, რომ 12 ტყვიდან თითო-ში ორმოცი თუმანი ვერცხლით გადაუხდევინებიათ. ეს გამოიყენა ვაჟამ თავის პოემისათვის „ივანე კოტორაშვილი“.

**იოსებ ჯაბანაშვილი,
დულუზაურებში მცხოვრები.
29.4.1961.**

მწყემსობა პატარამ დაეიწყე და საკმაოდ მოხუცებულმა დავანებე თავი. მყავდა 100 ცხვარი, ხან სამასი სულიც. ზამთარში შირაქში ვიყავით, ზაფხულში თრიალეთში, ზოგჯერ – მათურაში. შირაქი დიდხანს სადაო იყო. მას გვედაევბოდნენ მდიდარი თუშები, რომელთაც ყიზლარი ჰქონდათ დაკავებული და შირაქსაც უნდა დაჰატრონებოდნენ. მდგომარეობა ისე გამწვავდა, რომ ჩვენ იძულებული შევიქცენით ვაჟა-ფშაველასათვის მიგვემართა წერილი გავუგზავნეთ. ვაჟაც ჩამოვიდა ზამთარში. ჩვენ მას 40 თუმანი მივეციით და მოსკოვში გავგზავნეთ შირაქის საქმის მოსაგვარებლად. ერთი თვე დაჰყო ვაჟამ მოსკოვში და შირაქის საკითხი ჩვენს სასარგებლოდ გადაწყვიტა.

**დავით ქრელას ძე დოლიაშვილი,
86 წლის, სოფ. ვებოტას მცხოვრები, კოლმეურნე.
29.6.1961.**

ვაჟა-ფშაველა პირველად თიანეთში, ვანო ასლამოვის სამი-კიბნოში ენახე, სადაც მე მოჯამაგირედ ვმუშაობდი. ამ სამი-კიბნოში ვაჟა ხშირად მოდიოდა და კარგი ნაცნობობა ჰქონდა მედექესთან. მას ყველა აღტაცებით და პატივისცემით ეგვებოდა. მაშინაც, სამწუხაროდ, რომელი წელი იყო, აღარ მახსოვს, ვაჟა შემოვიდა, სალაში მისცა ყველას, დაწვრილებით გამოიკითხა თითოეულის ვინაობა, ცხოვრების პირობები და სადილი და ღვინო მოითხოვა. მაშინ მითხრეს, ეგ პოეტია, ლუკა რაზიკაშვილი – ვაჟა-ფშაველაო. შევხედე თუ არა, მომეწონა. ამის შემდეგ ბევრჯერ მინახია ამ დუქანში. იგი ძალიან ჭკვიანი

glass in his hand. Suddenly someone shot a gun outside. Vazha jumped up and dropped down the glass.

“You know I am not a coward, but every time I hear a gunshot the same thing happens to me,” he said.

The Jabanashvili family was killed by some Lezgins when going to their vineyards in Akhmeta. Six people were killed and twelve were taken hostage. People called the place where that tragic incident occurred “Jabanaant Nakhoisebi”.¹⁷ Vazha made inquiries about how many people were killed and how the hostages were freed, and learned that four hundred silver roubles had been paid for each of the 12 hostages. He used that story in his poem *Ivane Kotorashvili*.

**Ioseb Jabanashvili
Duluzarebi village
April 29, 1961**

I started pasturing sheep at a very early age and gave it up when I was quite old. I usually had 100 sheep, and sometimes even 300. In winter we took sheep to Shiraki, in summer to Trialeti or Matura.

For a long time Shiraki was a disputed territory. It was claimed by both Tushetians who had occupied Kizlar and wanted to take possession of Shiraki as well. The situation was so acute that we were forced to turn to Vazha-Pshavela, and he arrived in winter. We gave him 400 roubles and sent him to Moscow to solve the problem with Shiraki. He spent one month in Moscow and the dispute over Shiraki was settled in our favor.

**Davit Doliashvili, 86
Collective farmer
Zhebota village
June 29, 1961**

I first met Vazha-Pshavela at Vano Aslamov's pub in Tianeti, where I was working as a hired laborer. Vazha used to come to that pub quite frequently and was a good friend of its owner. He was welcomed by everyone. That day, unfortunately I don't remember which year it was, he came in and greeted everyone. He inquired about everyone, taking interest in the personality and living conditions of each of us. Then he ordered dinner and wine. I was told that it was the poet Luka Razikashvili – Vazha-Pshavela. I immediately liked him. After that I often saw him in the pub. He was a very clever man, used to drink moderately, and was never seen drunk. He was always interested to know what conditions

¹⁷ The place where the Jabanashvilis were killed (TN).

კაცი იყო, ზომიერად სვამდა, არასოდეს მინახია მთვრალი. ყოველთვის აინტერესებდა ხალხის ცხოვრების პირობები და არაერთხელ უთქვამს, მხოლოდ განათლება მოუღებს ბოლოს ჩვენს სიღარიბეს და კულტურულ ჩამორჩენილობასო. ვაჟას უფროსი ძმა გიორგი თიანეთში მსახურობდა ვეჟილად, ცხოვრებით კი მღვდელ ნიკო კახიშვილის სახლში ცხოვრობდა.

**კოტე ალექსის ძე ცინცაძე,
74 წლის, თიანეთი.
22.2.1961წ.**

...

ვაჟა პირველად თიანეთში გავიცანი, რევბ გოჯიაშვილის დუქანში, სადაც ხშირად სადილობდა ხოლმე. ამის შემდეგ მას ბევრჯერ შევხვედრდივარ. მინახია ცხენზე მჯდომარე, კახეთში მიმავალი.

ერთხელ ანეულს ვხნავდით თხილაში, მამული ახმეტისაკენ მიმავალ გზის პირას მდებარეობდა. ვაჟა მოგვიახლოვდა, ცხენიდან ჩამოსხტა, გუთნისდევას მოსდევდა კვალში და ტყბილად ელაპარაკებოდა, თანაც ნახნავს აკვირდებოდა. ნახნავის სიღრმე არ მოეწონა, გვითხრა, ამაზე ღრმად რატომ არ ხნავთო? ჩვენ ვუპასუხეთ, ღრმად რომ მოვხნათ, მსხვილი კამერები საჭიროო. გარდა ამისა, ბევრს გველაპარაკა ხალხის განათლების საჭიროებაზე, მოგვცა რჩევა-დარიგება.

როდესაც გუთანი მოვაბრუნეთ, ვაჟა გამოგვემხივებოდა, შევდა ცხენზე და წავიდა.

**ნიკო ივანეს ძე მოხევიშვილი,
100 წლის, სოფ. ჯებოტაში
მცხოვრები, კოლმეურნე,
1961წ. 29 ივნისი.**

ილიკო ფიცხელაურის სახლი (თიანეთი)
Ilko Pitshelauri's house (Tianeti)

ordinary people lived in and used to say that education was the only way out of the poverty and cultural backwardness our country was facing.

Vazha's elder brother Giorgi served as an attorney in Tianeti, and lived in priest Niko Kakhishvili's house.

**Kote Tsintsadze, 74
Tianeti
February 22, 1961**

...

I first saw Vazha at Ravaz Gojiashvili's pub in Tianeti, which he frequently visited to have dinner. After that I often met him. I used to see him riding a horse to Kakheti.

Once, we were ploughing a field in the village of Tkhiia. Our field was situated near the road which led to Akhmeta. Vazha approached us, got off his horse and started a conversation with the ploughman, accompanying him across the field. At the same time he was watching the furrows and found that they were not deep enough. He asked us why we were not ploughing more deeply and we told him that it would require bigger bulls than ours. He also talked much about the importance of education and gave us some advice.

When we turned the plough around, Vazha said goodbye to us, mounted his horse and rode away.

**Niko Mokhevishvili, 100
Collective farmer
Zhebota village
June 29, 1961**

ფიცხელაურების ამ ფარდას ხელით მეხებია ვაჟა-ფშაველა
Vazha had touched this wall rug belonging to Pitshelauri family

1915 წლის აგვისტოს წავედი ჩვენი მსოფიანი პოეტის ვაჟა-ფშაველას ავადმყოფობის გამო სანახადად, რომელიც იყო ჩემი მეუღლის ილიკო ფიცხელაურის დიდი მეგობარი, ჩვენი ოჯახის მახლობელი (დის შვილების ნათლია). იმ დროს იწვა დღევანდელი უნივერსიტეტის შენობაში. მისვლა ჩემი გაუხარდა. გამომკითხა ქვეყნის ამბები. იმ დროს ომი მიმდინარეობდა, აინტერესებდა, რა ისმოდა ომისა. შემდეგ მკითხა ჩვენი ოჯახისა და თავის ნათლიმამა ვასო მათურელის ოჯახის ამბავი, რომლებსაც ძალიან უყვარდათ ერთმანეთი.

იმ დღეს უკეთეს გუნებაზე იყო, ვიდრე სხვა დროს მინახავს. უფრო მხიარულად, დადინჯებული ლაპარაკით. ოჰო, სიტუაცია, ძალიან პატივი მცესო, რომ ამ შენობაში მომათვსესო, ის კი არ იცინო, არნივი გალიაში ჩაშვსესო.

ძალიან დიდი დარბაზი იყო. მხოლოდ ორნი იწვნენ ავადმყოფები. ერთი სულ თავი იწვა და მეორე – ბოლოში. ამ ლაპარაკის შემდეგ შემეკითხა: აბა, კარგად დამაკვირდითო, ცხვირის წვერი შუაზე ხომ არ მაქვს გაყოფილიო?

არაო, უთხარი. მართლაც, ცხვირის წვერი კი არ ჰქონდა გაყოფილი, მაგრამ საფეთქლები ოთხკუთხედად ჰქონდა ჩაცვნილი. ცხადია, რომც ჰქონდა, რას ვეტყვი, მე გაუქარწყლე, დავაშვიდე. მერე მითხრა, ეჰ, ჩემო ნათლინებო, რას ნიშნავს, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ხარო და ვერც იციო, კაცს სიკვდილი რომ მოუახლოვდებო, მაშინვე ცხვირის წვერზე შეეტყობო.

მე, რა თქმა უნდა, ვამშვიდებდი, რომ ასეთს მსგავს რამეს ადგილი არ ჰქონდა. ნეტავი ჩემი თავი სოფელში მაგლაო, ჩემს ბაღახებში დამაწვინაო. მერე მთხოვა, ცოტა ტოტები რამე მომიკრიფეო და დაბლა დამაწვინეო, ის ტოტები გარშემო შემომიწყეო, ცოტა ხანს ჩემი თავი მთაში ვიკლდო.

მაშინვე წამოვდექი, ამ ტოტების მოსატანად მივდიოდი. გადავდგი რამოდენიმე ნაბიჯი და უკანვე მომაბრუნა. თუ არ შეგანუხებო, ჯერ სანდროსთან გამეგზავნეო, ძალიან მიზრება პირიო და ცივი საზამთრო მომიტანოსო.

სანდრო იყო ვაჟას ძმა, რომელიც ცხოვრობდა იქვე ახლოს, მღეთის ქუჩის ცხრა ნომერში. იმ წუთშივე წავედი სანდროსთან, ისიც ემზადებოდა წამოსასვლელად. სწომდა სანდროს მეუღლე ბაბო ნანადირევ ფრინველს, რომელიც ჩამოეთანა მისა რაზიკაშვილს. მაშინვე ანება თავი ყველაფერს. წამოვდიო, უკიდეთ საზამთრო და წავედით გოსპიტალში. გზაში სანდროს ვინმე მეგობარიც მოსდევდა, რომელსაც ვაჟას ნახვა უნდოდა, რატომღაც ის დაბლა დარჩა და მე და სანდრო ავედით.

ამ ხანში გამოუძახნია მოწყალების დები, მოუტანინებია ის ტო-

In August 1915, I visited the elderly poet Vazha-Pshavela, who was ill in the hospital. Vazha was a good friend of my husband Iliko Pitskhelauri and a relative of our family – he had christened my sister's children. The hospital was in the building of the present Tbilisi State University. He was very glad to see me and asked many questions: he wanted to know how things were going in the country and what was new about the First World War, which was in progress then. After hearing the political news he inquired about my family and his godchildren's father Vaso Matureli's family. These two families, which were very close to each other, were both dear to Vazha.

On that day he seemed to be in a better mood than during my other visits. He sounded more cheerful and calm. "It's a great honor to be placed in this building," he said, "but they don't know that I feel like an eagle locked in a cage."

It was a very big hall with just two patients whose beds stood against the opposite walls of the hall.

At the end of our conversation Vazha suddenly asked me to look at his nose carefully. He wanted to know if the tip of his nose was divided into two.

I answered it wasn't. Indeed, his nose did not look changed, but because of his sunken cheeks his face seemed square. Of course, if I had noticed such a thing, I would not have told him. I tried to comfort him. "My dear, you are too young to know what it means," he said to me, "one can tell by the tip of a man's nose if he is going to die."

I assured him that looking at his nose I had noticed nothing of that kind. He wished he were in his village lying on the grass. Then he asked for tree branches. He wanted me to help him to lie down on the floor and then to put some branches around him. That would make him feel at home, in the mountains.

I stood up at once to get branches, but he stopped me and asked me to go to his brother Sandro first and tell him to bring watermelon, as his mouth was too dry.

Sandro was Vazha's brother who lived nearby at 9 Mleta Street. I went to him at once and found him getting ready to visit Vazha. His wife Babo was roasting the game birds brought by Mikha Razikashvili. He did not wait for the birds to roast and followed me immediately. We bought a watermelon and brought it to the hospital. On our way to the hospital we met Sandro's friend who joined us, but when we arrived, he did not come up to Vazha's ward with us, but stayed downstairs. I don't remember why.

Meantime, Vazha had called the nurses and asked them to bring him tree branches. They helped the poet to get out of the bed and lie down,

ტები. დაუწვნიათ დაბლა, შემოეწყით მწვანე ტოტები და სამუ-
დამოდ ჩაეკეცა მძლავრი არწივის ფრთები.
რაც შეიძლებოდა ჩქარა ვიარეთ, მაგრამ აღარ დაგვხვდა სულ-
მნათი ვაჟა. როგორც მაშინ გამოვარკვიე, ჩემი ნასვლიდან და-
ბრუნებაში იყო გასული სულ 45 წუთი. ამ წუთების წინ ვერავინ
შეატყობდა თუ ჩვენი ძვირფასი პოეტი ვაჟა-ფშაველა განიცდიდა
უკანასკნელ წუთებს. პირიქით, წინანდელზე უკეთ ლაპარაკობდა.
ასეთ ლაპარაკში და ასეთ კარგ გუნებაზე დაასრულა ძვირფასმა
მგოსანმა თავისი ბობოქარი სიცოცხლე.

**მამო ფიცხელაური,
11.07.1958 წ. თიანეთი.**

ლიშოში ჩამოსვლამდე უკანა ფშავში ვცხოვრობდი. ვაჟა ხშირად
მინახია. შინაურულად ვიცნობდი. მას ვხვდებოდი ჩარგალში,
ხატობებში და კრებებზე. ეს კრებები პოეტის ხელმძღვანელობით
იმართებოდა მაღაროსკარში, შუაფხოში და სხვაგან. ძალიან
კარგად მახსოვს ვაჟას გამოსვლები ამ კრებებზე. იგი ამბობდა,
ეს დრო მალე გადატრიალდება, სხვა დრო მოგელთ, იცოდეთ
ყველამაო.
სადღეგრძელოს დაღვეის დროს უპირველესად ყოვლისა მამა-
პაპათ მოიხსენიებდა. ხატობის დროს კარგ მომღერალ ახალ-
გაზრდებს შუკრებდა, დაისვამდა თავისთან და ამღერებდა. თვი-
თონ კი წერდა.

**პაპა ფუწიას ძე ცოკილაური,
81 წლის, სოფ. ლიშოში მცხოვრები.
30.6.1961.**

კარგად არ მახსოვს, რომელი წელი იყო, მამარეშმა თიანეთში
გამგზავნა საქმეზე. მე მართო არ ვიყავი, ჩემთან ერთად
გუგუდაშვილიც იყო. პურის საჭმელად რევაზ გოჯიაშვილის
დუქანში შევედით, სახელდახლოდ შევეჭამეთ, გამოვედით,
ცხენებზე შევსხედით და ერწოსკენ გამოვემართეთ. ქუსნოს რომ
გამოვცდით, გზაში ერთი მგზავრი ნამოგვეწია, მოგვესალმა.
გუგუდაშვილმა მითხრა. ეგ ვაჟა-ფშაველაო.
ვაჟა-ფშაველა და გუგუდაშვილი ერთმანეთს ელაპარაკებოდნენ.
ბოლოს ვაჟამ უთხრა, ცხენი გამოიცვალო. ჩემი თანამგზავრი
უარზე დადგა. ვაჟა მაინც არ ეშვებოდა. ბოლოს გუგუდაშვილმა
ცხენს დეზი ჰკრა და თვალს მიუფარა. ვაჟამ გაიცინა და თქვა,
შევაწინე ეგ მამაძაღლო, თან დაატანა, თბილისში მივდივარ და
ნანარმოებები მიმაქვსო.
მეორედ ვაჟა-ფშაველა 1907 წელს ვნახე სოფელ მაგრანეთში,

then put the branches around him. When we arrived, the mountain
eagle's wings had folded forever.

We hurried to get to the hospital, but when we arrived, Vazha had died,
may his soul rest in peace. Later I found out that only 45 minutes had
passed from my departure to the moment when Sandro and I came
back to the hospital. Forty five minutes ago no one would say our great
poet Vazha-Pshavela was dying, as his speech was livelier than before.
In such a cheerful mood did our dear poet end his stormy life.

**Masho Pitskhelauri
Tianeti, July 11, 1958**

Before I moved to Lisho I lived in Pshavi, where I used to see Vazha.
I knew him well as I met him on many occasions: in Chargali, on
Saints' days, and at meetings. Meetings were organized by the poet in
Magharoskari, Shuapkho, and other places.

I clearly remember Vazha's speeches at the meetings. He said that the
time would soon change and we had to be ready for that.

When he was drinking a toast he would first mention the ancestors.
On Saints' days he used to ask the young people who were good
singers to sit near him and sing while he was writing.

**Papa Tsokilauri, 81
Lisho village
May 30, 1961**

I don't remember which year it was when my father sent me to Tianeti
on business. I was not alone, but was accompanied by Gugudashvili.
We entered Revaz Gojashvili's pub to have something to eat. We
quickly finished our meal, then went outside, mounted our horses, and
rode towards Ertsi. When we passed Kusno, a rider caught up with us.
He greeted us. Gugudashvili said it was Vazha Pshavela.

Vazha Pshavela spoke with Gugudashvili for a while, and then suggested
he swap horses. My companion did not agree, but Vazha was still
trying to persuade him. At last Gugudashvili spurred his horse and rode
off. Vazha laughed and said, "I seem to have scared the fellow." Then
he added that he was taking his writings to Tbilisi.
My second meeting with Vazha occurred in 1907 in the village of Magra-
neti, where he had come to visit his daughter and son-in-law. When my

თავის ქალ-სიძის ოჯახში. მამაჩემმა ვაჟს ჩამოსვლა რომ გაიგო, მითხრა, წადი, შვილო, ლუკამ კარგი განცხადების დაწერა იცის და დააწერინეო. მეც წავდი. მისვლისთანავე მივესალმე, ძია ვაჟას გაუმარჯოს-მეთქი. ვაჟამ მიპასუხა, მადლობთ, ძმის-წლოო. მაშინვე მკითხა მაშის ამბავი. მან მითხრა, მე გავიგე, შენ ლექსობა გყოფნიდა, თუ ლექსებს დამიწერ, მეც დაგიწერ განცხადებას, თუ არადა, არაო. მე ვერ უარი ვუთხარი, არ ვიცი-მეთქი. ვაჟა არ მეშვებოდა, ჩარგალში გავიგე, შენ ლექსობა გყოფნიდაო. ბოლოს რამდენიმე ლექსი დავეწერე, რომელიც აღარ მახსოვს, რა შინაარსისანი იყვნენ. ვაჟამ გულდასმით მოისმინა, შემდეგ განცხადება დამიწერა და მომცა.

**ნიკო გურუძის ძე გრიჭეროვი,
77 წლის, უპარტიო,
სოფ. მაგრანეთის კოლმეურნეობის წევრი,
1960 წ. 15 მარტი.**

ჩვენი სახელობანი პოეტი ვაჟა-ფშაველა სოფელ ზარძეებში მცხოვრებ ლუკა ზურაბის ძე ცალულელაშვილთან მოდიოდა. ლუკას მან შვილი მოუნათლა. მას გრიგოლი ერქვა სახელად. თიანეთში ჩამოსვლის დროს იშვიათი იყო ისეთი შემთხვევა, რომ ვაჟა ლუკასთან არ ამოსულიყო ცხენით, რომელსაც მუდამ ზურჯინი ჰქონდა გადაკიდებული. ზურჯინის თვლებში მას ყოველ-თვის საგზალი ედო. ტიკი აწყით სავეს და ყანში. ვაჟას მისვლა დიდი სიხარული იყო ლუკა ცალულელაშვილის ოჯახისათვის. გადმოხტებოდა თუ არა ცხენიდან, საპატიო სტუმარს მაშინათვე ჩამოართმევდნენ ცხენს, თუ ზამთარი იყო, გომურში შეიყვანდნენ, დაყრიდნენ ქერს ან თივას, ზაფხულში კი ეზოში დააბამდნენ ხოლმე მწვანეზე. მე ხშირად მიმყავდა ვაჟას ცხენი წყლის დასალევინებლად პატარა მდინარე ვერხვულზე.

ვაჟა საშუალო სიმაღლის კაცი იყო. თავზე მაღალი ქედი ეხურა, ეცვა ჩოხა-ახალუხი, ჩოხა – მასრებით გამართული. ვაჟას სიკედილსაც მოვესწარი. მაშინ მე ჯარში ვიყავ ოსმალეთის ფრონტზე. გაციების გამო ავად გავხდი, წამომიყვანეს და თბილისში დამაწვინეს სამხედრო ლაზარეთში, „გარადსკოი ლაზარეთს“ რომ ეძახოდნენ. ჩვენ პირველ სართულზე ვინჯეთ, ვაჟა ზევით წოლილიყო და არც ვიცოდი, სანამ არ მოკვდა. როცა მოკვდა, აუარებელი ხალხი მოაწყდა ლაზარეთს, იმერლები ჰკვირობდნენ, ეს რა კაცი ყოფილა, ამდენი ამბავია, მთელი მოძრაობა შეჩერდაო.

**დავით იაკობის ძე ცალულელაშვილი,
სოფ. ზარძეებში მცხოვრები,
კოლმეურნე, 80 წლისა. 11.6.1964.**

father learned about Vazha's arrival, he sent me to ask Vazha to write an application for us, which we needed. Entering the room I greeted Vazha. He thanked me and inquired after my father. When I asked him to write an application, he said he had heard that I wrote poems and he would not fulfil my request until I wrote poems for him. I was reluctant to do what he was asking, but Vazha was so persistent that in the end I wrote a few poems for him, although I don't remember what they were about. He listened attentively as I was reading my poems, and when I finished, he wrote an application and gave it to me.

**Niko Grikurov, 77
Collective farmer in Magraneti, nonpartisan
March 15, 1960**

Our famous poet Vazha-Pshavela used to visit Luka Tsalughelashvili in the village of Zardzebi. He christened Luka's son Gngol. When Vazha happened to be in Tianeti, he would never leave without seeing Luka. Vazha rode his horse with a saddlebag on it, where he had some food, a wineskin filled with vodka, and a drinking horn. Vazha was always welcome at Tsalughelashvili's home. Seeing their guest of honor they would take his horse, in winter tied it in the stall, and gave it barley or straw. In summer they would tie Vazha's horse in the yard, where it could eat grass. Sometimes I would also take the horse to the small stream Verkhveta to let it drink water.

Vazha was a man of middle height. He used to wear a high hat and an akhalukhi and chokha with cartridge cases on the chest. I even witnessed the poet's death. At that time I was in the army fighting on the Persian front, but caught cold and fell ill. They took me to the military hospital in Tbilisi called the City Hospital. We were placed on the first floor and I did not know that Vazha was in the same hospital, on the second floor, until he died. When he died crowds of people came to the hospital building. The Imeretians¹⁶ were amazed at seeing so many people. "He must have been a really great man," they were saying, "his death has drawn so many people that the traffic has stopped."

**Davit Tsalughelashvili, 80
Collective farmer
Zaridzebi village
June 11, 1964**

In 1904 I was invited to a christening by my relatives. When I arrived, Gogoturi had slaughtered four chickens and two turkeys. We cleaned

¹⁶ The Imereti region is located in West Georgia (TN).

1904 წელში ნათესავებმა ნათლობაში დამპატივეს. რო მიველი ნათლობისათვის, გოგოტურს ოთხი ქათამი დაეკლა და ორი ინდურნი... ეს ქათმები-ინდურები კარკა დავაკეთეთ, დავასუფთავეთ, დავჭერით. ერთ ქვაბში ინდურის ხორცი ჩავეყრეთ და მეორეში ქათმებისა. დავდგით და ქვაბებს ცეცხლი შეუკეთეთ. გოგოტურმა თქვა, ახლა ვაჟა-ფშაველა თუ არ დავპატივე და მისი ძმა ნიკო, არ შეიძლება, ლუკამ კაი მზარეულობა და საჭმელების გაკეთება იცისო. ნავიდა სოფელში. მე ქვაბები ვადუღე. ნახევარი საათი არ იქნებოდა, ვაჟა და ნიკო მოიყვანა. ვაჟა პირველად მაშინ გავიცანი. ლუკური ჭავჭავიანი ნაბადი ეხვია, ვერცხლის ქმარი-ხანგალი და უბის მასრები ჩოხაში გაკეთებული. „დავაპაკსკდით“, არაყი დავლიეთ, პური და ყველი მოგვართვეს. მერე გოგოტურმა უთხრა ვაჟას: ეხლა ეს ქვაბები შენთვის ჩამბარებია, შენ იცი, როგორ კარგა გააკეთებ, სახლში მოიკითხე – ნიორი, ხახვი, წინაპა, კვერცხი, ერბო, ყველაფერი გვაქ და არაყი შტოფში იყოს, ბოთლით არ გამოიღოო.

ვაჟამ უთხრა, თავისუფალი ხარ, შენ სხვადასხვა საქმე მაგვარე, ნათლიებს დაუძახე, ღვდელი მოიყვანე. ბავშვი განათლეთ და მეც ყველაფერს მოუმზადებო. გოგოტური ნავიდა და ღვდელ-დაიკვანი მოიყვანა, ნათლიები და ბავშვი განათლეს და მიუღო-ცეს ნათლიედებას: შვილი შენი, ნათლული ჩვენი, ღმერთმა გაგიზარდოსო. შემდეგ ბიჭის ნათლობა მოგვცესო, მერე კალთაში ჩაუსვეს, თეთრი ტილოში გახვეული, სახელი დაარქვეს გოგოს – ნათლა. ღვდელმა სახლი განათლა, აიამმა გვასხურა და ვაჟის ვაკოცეთ.

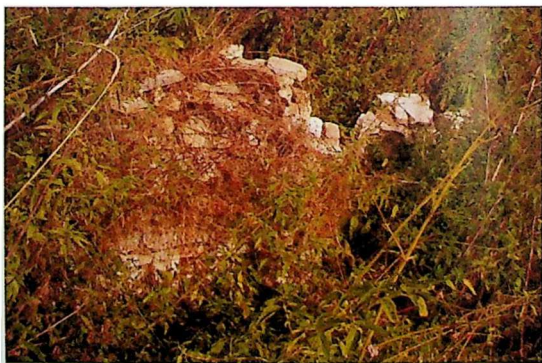
ნათლობა რომ დამთავრდა, სუფრა გაშალეს. ვაჟამ კერძებს დაუნყო კეთება თუფშებზე. ხორცი ამოაწყო ლამბაქებზე. ისე მშვენივრად იყო შანელბეული, რო სუნით ვძლებოდიო. ვაჟა თუფშებზე როდესაც ქიტით ასხავდა კერძებს, იპ, იპ, იპო, -იძა-ხოდა. დავგიდგეს დიასახლისებმა თუფშები წინ: აბა, დროება გაატარეთ, წვენი მოიკითხეთო. მშრალი ხორცი და სოუსი ლამბაქებით გადმოვიდგეს. ხინკალიც მალე მოჰყვება, – გვეტყოდა ვაჟა. ვაჟას ახლა თამადაობა გადაულოცა გოგოტურმა. ჯერ უარი გვითხრა, მერე დაგვთანხმდა ისევ იმ პირობით, რო მე ერთი ჭიქით ვითამადავ და მერე თვითონ რაც გინდათ, ისა თქვითო. სტაქანი აიღო და თქვა:

ბიჭებო, სენმა იყოს! ჯერ გაუმარჯოს მზის ბრწინვალე სხივების შუქსა და სითბოს, მერე ცა-ღრუბელთ და ბუნების მოვლენის ცრემლსა და წვიმას, რომელიც ჩვენი შრომის ნაყოფს ანოყიერებს და დედამიწის ზურგს გადაამწვანებსო. მერე გაუმარჯოს დედამიწის მოსავლის მადლსა და ბარაქასო, მერე ალაღ შეშავთა მარჯვენას და სწავლა-განათლებით ცხოვრებასო, შემდეგ გვიცოცხლოს ახალგაზთული ნათლა თავის დედამამით, ამ-სათანავე, ნათლიებით-გრიგოლი და თამარი, ნათლიებს კიდევ უცოცხლოს ნათლიმამა გოგოტური და ნათლიედა მზექალა, თქვენთან ერთად ჩვენც გაგვიმარჯოს ყოველთ, ვინც დღეს ამ ოჯახის მაგიდაზე ვქვიფობთ, ყოველთ იცოცხლეთ. და მერე

the birds and cut them into pieces putting the chicken meat in one pot and the turkey into the other. We put the pots on the fire and then Gogoturi said that he had to invite Vazha-Pshavela and his brother Niko, as Luka was a very good cook and would make delicious things from the meat. He went to the village. I remained to watch the pots. In about half an hour my host came back accompanied by Vazha and Niko. It was then that I first met Vazha. He was wearing a long-haired Lezgian felt cloak, a silver belt and dagger, and bandoliers on his chokha. We had a snack – some bread and cheese with vodka. Then Gogoturi asked Vazha to cook dishes for the feast. He said that in the house he would find everything he might need for seasoning the food: garlic, onions, pepper, eggs, and boiled butter. He also asked Vazha to leave vodka in the quarter gallon and not pour it into bottles.

Vazha told him not to worry about the food, but to go and bring the godparents and the priest, and while they were christening the child, he would cook everything. Gogoturi went away and brought the priest, the deacon, and also the godparents for his child. They christened the child and then congratulated her mother and wished a long life to the new Christian. As they gave the baby girl wrapped in white cloth to her parents, the godparents wished them to celebrate a boy's christening soon. The baby was called Natela. The priest blessed the house, then sprinkled holy water upon us and we kissed the cross.

After the christening ritual was over, they set the table. Vazha seasoned the dishes on the plates. He put the meat aside on saucers. When he finished, the food smelled so good that it made our mouths water. Pouring the dishes with a draining spoon, Vazha kept saying, "Mmm, mmm, mmm!" The women brought us the plates and wished us to have a good time. We were given the meat and sauce and were told that we could have the broth too. "Khinkali will come soon," Vazha said. Then Gogoturi made Vazha tamada¹⁹ of the feast. Vazha did not want to be the tamada, but at last agreed on the condition that he would only drink

ბაჩანას ნასახლარი აფხუშოში / The ruins of Bachana's house in Apkhusho

¹⁹ A tamada is a person who entertains guests at weddings and other kinds of celebrations (TN).

გვითხრა: ლიბო მე ჩავყარე და ეხლა თქვენ ააგეთო, მე ახლა პური უნდა ვჭამო, კერძი გამიციოდება, ეხლა თქვენ ითამადაეთო: ქეიფობა გაგრძელდა სამი-ოთხი საათი. ვაჟამ თქვა, ეხლა საკმარისა ქეიფი. ჩემი ძმა ნიკო გვეპატიუება და ახლა იქ უნდა წავიდეთო. ვაჟა ადგა, ოჯახს ბოდიში მოუხადა, ჩვენც ავგზალა და გამოგვიძღვა წინ და ამოგვრეკა აფხუშოში. აფხუშო ძველი ნასოფლარია, მიუდგომელ ხევში და კლიდან ალაგში რომელსაც „ბახტრიონში“ აგვიწერს ვაჟა: „სანათი ვარ, მე, შვილო, აფხუშოური ქალია, ხოშარას გამოთხოვილი, ბერიძე მყავდა ქმარია“. ნასოფლარი იმ დროინდელი არის და ნიკო აქ ცხოვრობდა დროებით და არა სამუდამოდ. ახლა ნიკოსთან ვიქეიფეთ ორისამი საათი. მერე ვაჟა ადგა ფეხზედ და სთქვა: შევწუხდი, ავდგეთ, კარზე გავიდეთ, ცივი ჰაერი ჩავისუნთქოთ, გვეყო ამდენი სმა და ჭამა, მღერა და ჰაი ჰეი, მე ქეიფობის დროს მიყვარს და მესიამოვნება ყველაზე მეტად თოფის სროლის ხმა. მიანდა ხელი და ძმის თოფი ჩამოიღო, ირმის რქის ტოტებზე დაკიდებული. ამასთანვე, ვახანებით სავსე, სასწრაფოდ გამოვიდა კარზე და გამოწყვიტო ჩვენ. ვაჟამ გვითხრა: ნადით, ნიშანი დამიდგით. წაველით და ერთი ბროლის ქვის კენჭი მივაყუდეთ ხის ძირზედ. მერე გვითხრა, რომელი გამევიბრებთ თოფის სროლაშიო. წავდექი წინ და მე გაგავიბრებთ დუდიშავ-მეთქი. ვაჟამ ხელზეთ გაუნდა თოფი და რო დაიჭექა, ქვა აქა-იქ ნაჭქვივით დაიფანტა. მობრუნდა და გვითხრა, როგორი ვაჟა გახლავართო. შემდეგ რიგი ჩემზეა თოფის სროლისა. მერე ფიცარს ქაღალდით დააქრა ვაჟამ და აბაზის ტლა ქაღალდში ხაზი გაუკეთა მრგვალათ და თქვა, ვინც ამ ხაზში მოარტყამს, ის იქნება უებარი თოფის მსროლელიო, თოფი ხელში მომეცა, ვახნა ჩადო. ზოგიერთები ქაღალდში ხაზს ვერ ხედავდნენ, მაგრამ მე ძალიან კარგად ვხედავდი. იმ დროს ვიყავი ოცის წლისა. თოფის ნიშანი ხაზს რო გაუსწორე, მოვსხლიეთ და ფიცარი მალეა გაფრინდა, თვითონ ვაჟა წავიდა და მოიტანა ნიშანი. შიგ ხაზში იყო მორტყმული. მაშინ ვაჟამ მაკოცა და მითხრა, არც დედიძაზე ნაკლები შენ ყოფილხარო, ამოიღო და ვერცხლის მანეთი მარჯუ. თითო ყველამ ესროლეს, მაგრამ ჩვენსავით კარგათ ვერავინ მოარტყა.

მერე ნიკომ აიღო თავისი თოფი. ნიკოს სახლის დამორბებით ერთი წარაფი დიდი კლდე იყო, თურმე იმ კლდეში მრავალი სვაკები ბუდობდნენ, ზამთარშიც თავს ინახავდნენ. ამ კლდეს სახელს უწოდებდნენ სასოვეთს, რადგან სვაკები იქ არ გამოიღოდა. იმ კლდის თავზე იყო მშვენიერი მალაღი მთა საილაღე და საძოვარი. ნიკომ თოფი იმ კლდისაკენ მიიბრუნა და ესროლა. თოფის ტყვიამ სვაკების მარჯვენს ტლაში გაუხმო. სვაკები მაშინდნენ და კლდიდან გამოიძალნენ. ნიკო მოგვიბრუნდა და გვითხრა: თქვენ რა გააკეთეთ, მე რამდენი სვაკები გამოვყარე კლდიდანო. მერე ვაჟამ უპასუხა შესაფერი სიტყვა: მაგათი მეტი მეზობელი აქ არავინ გყავს და მაგათაც თოფს ესერი და აწუხებო. ჩვენ იმდენი ვიცინეთ, მეცლები ხელით გვეჭირა. ვაჟამ

one toast and then we would continue. He raised the glass and said this: "Attention here! Let us drink to the bright light and warmth given by the sun, then to the sky and clouds, the rain – tears coming from the heaven, which waters what we sow and awards us with the fruit of our labor, turning the whole world green. Next, long live to the earth as it is the source of abundance and prosperity for us; God bless the honest labor and the life of an educated man. After that I drink to the newly christened Natela and her parents, also her godparents – Grigol and Tamar, may their new relatives – Gogoturi and Mzekala – live a long and happy life and together with them, may all of us who are sitting here today and sharing in the joy of this family be happy." Having finished his toast Vazha told us: "I have started and you continue, because I don't want my dinner to get cold, now it's your turn to propose toasts." The feast continued for three or four hours. Then Vazha stood up and suggested going to his brother Niko's place. He apologized to the host family and led us to the village of Apkhusho, where Niko lived. Apkhusho is a deserted village located in an unassailable craggy ravine, which Vazha described in one of his poems *Bakhtioni*:

**"I'm called Sanata, from Apkhusho,
Here, to Khoshara I came
When I got married, dear son,
Beridze was my husband's name.**

The village of Apkhusho was deserted long ago, and Niko was staying there temporarily, it was not his permanent home. We spent two or three hours at his place and then Vazha stood up and said: "Let us go outside and breathe some fresh air. I'm tired of eating and drinking, singing and all this noise. During a feast I love hearing the sound of a gun in the mountains." With these words he took his brother's gun off the antler wall hook and went out. We followed him. The gun was loaded, so he asked us to find him a target for shooting. We put a small white stone at the bottom of the tree. Then he suggested holding a shooting competition and asked us who would compete against him. I came forward. Vazha aimed and shot. The stone broke into tiny pieces, which scattered around. After that he turned to us saying: "Aren't I a sharpshooter?" Then it was my turn to shoot. Vazha attached a little round piece of paper on the wooden plank, the paper was the size of a twenty-kopeck coin, then drew a line inside the paper and told us that whoever managed to hit the line, would be announced the best shooter. Vazha handed me the gun and loaded it. Not all could see the line drawn by Vazha, but I could see it very well. I was twenty at that time. I took aim at the line and shot. The plank flew up in the air. Vazha brought it himself, and seeing that I had hit the bull's eye kissed me, saying that I was his equal at shooting and gave me a silver rouble. Everyone shot at the target made by Vazha, but no one was able to shoot as accurately as I did. After that Niko took his gun and went to the cliff near his house, which was

კი ადვილად სიცილი არ იცოდა. ნადირობაც უყვარდა, ტყეში წასვლა, შინაური საქმე. ხვანა-თესვა, აგრეთვე პირუტყვების ყოლა მისი ხელობა იყო. სანყალი ხალხის დახმარებაც იცოდა. თუ დაგზაგზავდა ვინმე, მოგებულებოდა. ვაჟა იყო ძალიან ძლიერის ჯანის პატრონი. ეხლა ეს თოფის სროლა გავათავეთ, ნიკომ ისევ შინ შეგვიპატიუა. ვაჟა აღარ დათანხმდა. ეხლა წასვლის დროა, მთის ქვეყნებში ზოგს ყანა გვაქვს სამკალი, ზოგს შეშა ზამთრისათვის გასამზადები, ზოგს ძნა მოსატანი, სალენი და სხვა. უკვე გოვრგობის თვე განახევრდა. მაღლი მაშინ აქვს ქეიფობას, როცა ზამთარია, ზამთრის ზაპასი გამზადებული გავქვს. ეხლა უნდა ვიშრომოთ და ზამთარში ვიქეიფოთო. თან ახელდა სახვით თავის მაღალ მთას, რომელიც თეთრად იყო შემოსილი. აბა, უყურეთ, ნახელ თოვლი მოსულა. ეს პატარა წვიმა აქაც თოვლად იქცევა, თან მაკვიმდერა ფშურად:

**ოხერო, სახუეთთო, რა მალე დაგვეთოვლები,
გვიან მოგვიხვალ ზაფხულო, მალევე დაგვეთხოვები.**

ნამოგვიძღვა წინ და წავედით ყველა თავთავის ოჯახებში.

**პეტრე (მეცხვარე) გორელაშვილი,
76 წლისა, სოფ. ჩაბანოში მცხოვრები.
15 ივლისი, 1959 წ.**

ვაჟა ლაზარეთში / Vazha at infirmary

a shelter for many vultures throughout the year, even in winter. People called that cliff Sasoveti,²⁰ as it was always full of vultures. The cliff was overlooked by a beautiful mountain, which was a perfect place to graze the cattle. Niko pointed his gun at the cliff and fired. He hit the cliff frightening the vultures, which flew out of their shelter. Niko turned to us and said: "I drove vultures out of the cliff, and what did you do?" "Why do you disturb them shooting a gun? They are your only neighbors here." Vazha answered him, It was so funny that we almost laughed our heads off, while Vazha would not laugh himself. He liked hunting, going to the forest, as well as doing housework, ploughing and sowing, and looking after cattle. He was always ready to defend poor people if someone oppressed them. Vazha was very strong physically. So, when we had finished shooting, Niko asked us to go back to his place, but Vazha refused to return to the table. "It is time to go now," he said, "we mountain people have a lot of work to do to get ready for the winter. Some of us have to reap the harvest; others have to cut the firewood, bring the hay sheaves, to thresh grain and so on. Half of November has already passed. Feasting is good in winter, when one has stored everything and does not need to worry. So, we should work now to have a good time in winter. Then suddenly he looked up at the mountain over the Sasoveti cliff and noticed that its top was already covered with snow as a small rain would turn into snow in that place. Seeing this, Vazha sang in the Pshavian dialect:

**How soon Sasveti's covered with white snow,
Here summer comes too late, leaves early, though.**

Vazha went first and we followed him; soon each of us returned to his own family.

**Petre (Shepherd) Gorelashvili, 76
Chabano village
July 15, 1959**

In 1915 I came home on leave from the army and went to Tbilisi, where my brothers and sisters were studying. I think it was August. Once, while walking in the street I came across my friends – Gigo Koletishvili and Akaki Siradze, students of the Kiev Commercial Institute. They told me that Vazha was very ill and suggested visiting him. We immediately went to the military hospital, which had been arranged on the first floor of the Georgian Gymnasium. As soon as we arrived, we talked to the staff and they took us to the room where Vazha was lying. Entering the room we saw the following scene: a young medical nurse was standing at Vazha's bed and time after time changed the wet cloth on his forehead. We were standing nearby and watching the sick poet. A woman and a man were sitting at the bed, one on the right side and the

²⁰ In Georgian "sasoveti" or "sasvaveti" means a place where vultures live, as the Georgian word for a vulture is "svavi." (TN).

1915 წელს ჯარიდან შვებულებით დაბრუნდი თბილისში, სადაც სწავლობდნენ და ცხოვრობდნენ ჩემი და-ძმანი, ეს, მგონი, აგვისტოს თვე იყო. ერთხელ ქუჩაში გამოსვლის დროს შემხედნენ კიევის კომერციული ინსტიტუტის სტუდენტები, ჩემი ამხანაგები – გიგო კოტეტიშვილი და აკაკი სირაძე. მათ მიითხრეს, ვაჟა ძალიან ავად ყოფილა. წავიდეთ და ვნახოთო. ჩვენ დაუყოვნებლივ გავემგზავრეთ ქართული გიმნაზიისაკენ, რომლის დაბლა სართულში სამხედრო ლაზარეთი იყო მოწყობილი. მისვლისთანავე ავადმყოფთა მომსახურე პერსონალს განვეცხადეთ მისვლის მიზანი. მათ მაშინვე წავიყვანეს იმ ოთახისაკენ, სადაც ვაჟა იწვა. მესვლისთანავე ასეთი სურათის მოწმე გავხდით: ახლოგაზრდა მოწყალეების და თავზე ადგა და დროდადრო შეტლზე სველ ტილოს ადებდა. ჩვენ ავადმყოფის მახლობლად ვიდექით და ვუყურებდით. ავადმყოფ ვაჟას მარცხნივ და მარჯვნივ ეცდა ერთი ქალი და ერთი კაცი, როგორც შემდეგ თიანეთში ჩამოსვლის დროს გავიგე, ესენი იყვნენ მისა ძებნიაური და მამო ფიცხელაური. ვაჟა გულალმა იწვა. ფერმკრთალი სახე ჰქონდა. ეტყობოდა, მიძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. სუნთქვა უჭირდა. პოეტი მხოლოდ შემოგვეყურებდა, არ დაველაპარაკებია. ჩვენ რამდენიმე საათი ვიდექით მის წინაშე. ბოლოს თავი დავეკარიით და წამოვედით ორისამი დღის შემდეგ. როცა მე თბილისიდან გასული ვიყავი, გზად მიმაჯალმა გაზეთში ამოვიკითხე ვაჟას გარდაცვალების ამბავი.

**ზაქარია გიორგის ძე დედაბრძოვილი,
67 წლისა. დაბა თიანეთში მცხოვრები.
1961 წლის 9 ივნისი.**

ჩვენს ოჯახთან ვაჟა-ფშაველას მეგობრობა დაიწყო ჩემი მეუღლის ილიკო ფიცხელაურის ახალგაზრდობიდანვე, ხოლო მე პოეტი 1910 წელს გავიცანი.

ილიკო ფიცხელაური ბარისახოში მსახურობდა მეტეოროლოგიური სადგურის ფეროსად 1914 წლამდე. ხოლო რევოლუციის შემდეგ – ხევსურეთის კომისრად ამ ხანებში ილიკო და ვაჟა ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს როგორც ბარისახოში, ისე ჩარგალში. ილიკოს ბარისახოდან განთავისუფლების შემდეგ ჩვენი ოჯახი და ვაჟა ერთმანეთს ხვდებოდნენ თიანეთში და თბილისში, სადაც ჩვენი შვილები სწავლობდნენ.

1914 წელი იყო თბილისში ვიყავით. ცხოვრობდით გუდაურის შესახვევ 11-ში. ვაჟაც თბილისში იყო და ჩვენსა უნდა მოსულიყო სადილად ღვინო ყოველთვის ბევრი გვქონდა. მე სანოვაციის საყიდლად წავედი ბაზარში (ამჟამად ვერის ბაზარი). ვიყიდე სახინკლე ხორცი, რადგან ვიციდი, რომ ვაჟას ხინკალი უყვარდა, ის იყო ქუჩის მეორე მხარეზე უნდა გადავსულიყავი, რომ ბელინსკის ქუჩიდან „დროივ“ გამოჩნდა, რკინის რელსებით დატვირთულ.

other on the left. As I learned later in Tbilisi, they were Mikha Dzebniauri and Masho Pitskhelauri.

Vazha was lying on his back. He looked very pale. It was obvious that his condition was serious; he had difficulty breathing and was only looking at us, without saying a word. We spent a few hours standing in front of him, at last we bowed before him and went away. After two or three days, when I had already left Tbilisi and was traveling home, I read about Vazha's death in a newspaper.

**Zakaria Dedabrishvili, 67
Tianeti
June 9, 1961**

Vazha's friendship with my family started when my husband Iliko Pitskhelauri was young, as for me, I first met the poet in 1910.

Iliko Pitskhelauri served in Barisakho as a head of the weather station until 1914, and after the revolution he became a commissar in Khvetsureti. During that period Iliko and Vazha often met both in Barisakho and in Chargali.

After my husband left the job in Barisakho, our family used to meet Vazha in Tianeti and Tbilisi, where our children were studying.

It was 1914. We were in Tbilisi living at 1 Gudauni Lane. Vazha was also in Tbilisi and was going to join us for dinner. We always had a lot of wine.

I went to the market (the present Vera Market) to buy food. I bought meat for khinkali, as I knew that Vazha loved khinkali. I was going to cross the street when a dray appeared from Belinski Street. It was loaded with iron rails.

Suddenly it turned sharply and hit me on the nose with a rail. I fainted and was taken to the nearest pharmacy. They brought me to my senses. I did not worry about my broken nose as much as being hurt and bruised at the time of Vazha's arrival. Fortunately, at the pharmacy they gave me some medicine, which cured my bruises and my face did not change.

Finally I reached home and started to cook dinner. Soon Vazha came as well. He announced right away that he would not eat the khinkali cooked on the kerosene stove. He decided to make fire in the yard and cook khinkali himself. Being a city dweller I did not know how to prepare khinkali, so Vazha sat by my side and taught me how to assemble the edges of the dough into a knot. While teaching me, he assembled a khinkali which had 27 folds. The one made by me had only 19. Seeing

იგი უცხად შემოტრიალდა, რკინის წვერი მოშვედა ცხვირში და გული წამოვიდა. წამოყვანეს მახლობელ აფთიაქში და იქ მო-
მბრუნეს. მე ვჩიოდი არა ცხვირის გატეხას, არამედ იმას,
თუ როგორ უნდა შევხვედროდი ვაჟას ცხვირგატეხილი და
დალურჯებული. ჩემდა საბედნიეროდ, აფთიაქში მომცეს ისეთი
წამალი, რომელმაც დაზიანებული ადგილი არ დამიღურჯა.

როგორც იქნა, სახლში მივედი. შევედექი სადილის მომზადებას.
მალე ვაჟაც მომჩაბდა. სახლში შემოსვლისთანავე მითხრა,
თქვენ ნათეთარზე მოხარშულ ხინკალს არ შევქამო. შუა ეზოში
უნდა დავანთო ცეცხლი და მე უნდა მოვხარშოო. ხინკლის გა-
კეთება, როგორც თბილისელმა, არ ვიცოდი. ვაჟა მომიცა
გვერდზე და მასწავლა, როგორ უნდა მომეხევირა. თვითონ რომ
მოახვია ხინკალი, 27 ნაოჭი ჰქონდა, ჩემს მოხვეულს 19 ნაოჭი.
ვაჟამ მითხრა, რასხარ არ შეგიძლია 27 ნაოჭის მოხვევა, მაშინ 21
ნაოჭიანი მოახვიეო. დღემდე ეს ჩვევა შემრჩა.

როდესაც ხინკალი მოვახვიეთ, ვაჟამ თეთრი სალფეტკი შემოიჭრა
წინსაფრად, ეზოში ცეცხლი გააჩალა, თვითონვე ჩაიტანა, ჩაყარა
და მოხარშა. თვითონვე ამოიტანა.

ვაჟას მოხვეული ხინკალი პირდაპირ არაჩვეულებრივი იყო, ლა-
მანი, მიმზიდველი, თითქოს მოუხარშავიც შეიძლებოდა კაცს
ეჭმა. სადილზე ვაჟას გარდა იყვნენ მისი ძმა სანდრო, ნათლი-
მამა ვასო მათურელი და სხვა სტუმრები. ღვინო კარგი გვექონდა
და სტუმრებზე დრო მზიარულად გაატარეს, თითქმის ღამის 10
საათამდე ქვიფობდნენ.

სანდრო რაზიკაშვილი და ვასო მათურელი თბილისში ერთად
ცხოვრობდნენ, ერთ ოთახში. ერთ ზაფხულს ვაჟა თბილისში
ჩასულა, სანდრო უნახავს და უთქვია: აი, მანონში ჩაყრილი
არეანოსი პურიო. ვასო ძალიან შეგვერემანი და მწითური იყო.
ერთხელ ჩემ სიძე ვასო მათურელს, რომელიც მსახურობდა თბი-
ლისში, სახელმწიფო პალატაში, სტუმრებია ერთი რუსი მოხე-
ლე. ცოტა ხნის შემდეგ ვაჟაც მისულა. ვასოს რუსი მოხელისათვის
გაუცვინა ვაჟა-ფშაველა. რუსს უთხოვია, მოდი, ერთი ლექსი
დაუნერე ჩემ ცოლს ვარვარას, რომელსაც ახლა ეყოლა ვაჟი-
შვილიო. ვაჟას კარგი ლექსი დაუნერია, მაგრამ რუს მოხელეს
არ მოსწონებია და უთქვამს, მე მიინდა ისეთი დაუნერო, რომ
ცოტა მარილიანი იყოსო. ვაჟას ეს თხოვნაც შეუსრულებია და
დაუნერია:

**Порт – Артуре взывалась Мина,
Варвара родила сукиного сына.**

აი, მარილიანიც ეგ არისო, უთქვია პოეტს.

დაახლოებით 12-13 წლისა ვიყავი, როცა ვაჟა ჩვენთან, ო-
ლანთსოფელში მოვიდა. იგი ჩემი ახლობელი იყო, ჩემი დის

that it was difficult for me to make a khinkali with 27 folds, Vazha advised
me to tie up the knots of khinkali so that it form 21 folds. Since then I
have always prepared khinkali like that.

When we finished assembling the khinkali, Vazha made an apron for
himself from a white napkin, then made a fire in the yard, brought the
khinkali out, put them into the pot, and boiled them. When they were
ready, he took them out of the boiling water. The khinkali assembled by
Vazha looked so good that one could eat them raw. Vazha was not our
only guest, there were others too, including Vazha's brother Sandro, his
godchild's father and a few more people. Everybody enjoyed our good
wine and had much fun. The feast lasted to almost 10 p.m.

Sandro Razikashvili and Vaso Matureli used to live together in Tbilisi.
They shared a room. One summer Vazha arrived in Tbilisi to visit Sandro
and seeing his roommate, compared him to yogurt with crumbled rye
bread – Vaso had a white face and black hair.

Once, my brother-in-law Vaso Matureli, who worked for the State
Chamber in Tbilisi, had a guest – a Russian official. Soon Vazha came
to Vaso's place, too, and the host introduced him to the Russian guest.
Hearing that Vazha was a poet, the Russian man asked him to write a
verse for his wife Barbara, who had recently given birth to a son. Vazha
wrote a good verse, but the official did not like it, he wanted something
wittier. Vazha honored that request as well and wrote this verse:

**In Port Arthur mines blew up in a ditch,
Barbara gave birth to a son of a bitch.**

"This is witty," the poet said.

I was about 12 or 13 years old when Vazha visited us in Tolaantsopeli.
He was related to our family as my sister Sido's godfather. My father
and Vazha were also good friends.

I think it was the winter of 1912 when Vazha came to our place at
midnight. He was coming from Magraneti Village, because Geja
Betsuklishvili, the father of Vazha's son-in-law, had treated him badly.

It was a dark night. My father heard someone calling from the other side
of the ravine. The stranger was asking my father Vano to go outside and
meet him. We could not guess who it was. My parents lit a lamp and
went to fetch the unknown guest in. Soon they found out that it was
Vazha. He had lost one of his galoshes, which we found later when the
snow melted and brought it home.

- სიძო ივანეს ასული ნიკლაურის ნათლია. მამაჩემთან დიდი მეგობრობა აკავშირებდა.

ერთხელ, მგონი 1912 წელს, ზამთარში, შუალამისას სოფელ მაგრანეთიდან წამოსული ვაჟა ჩვენსა მოვიდა. თავის მძახალს - გეჯა ბენეკლიშვილს ეწყენინებინა.

ბნელი ღამე იყო. მამაჩემს ხევის გაღმიდან ძახილი შემოესმა. იძახდა, ვანო, გამოიხედე გარეთო. თუ ვინ იყო, არავინ იცოდა ჩვენს ოჯახში. ღამეა აანთეს და წავიდნენ უცხო სტუმრის მოსაყვანად. მალე გამოიჩვენა, რომ ვაჟა იძახდა. გზაში ერთი კალოშიც დაჰკარგოდა. იგი გაზაფხულზე ვიპოვეთ, როცა თოვლი დადნა. სახლში მოვიტანეთ.

შემოსვლისთანავე მამას შესჩივლა, გეჯამ გამაჯერაო. მამას ძალიან გაუხარდა. ხელდახელ ვახშამი გუწყეს.

მისი ქალიშვილი თამარი მამის ავადმყოფობისას ამბავს ჩენიდან გეტულობდა, რადგან ჩვენ ჟურნალ-გაზეთები მოგვდიოდა და გაზეთებში ქვეყნდებოდა ცნობები ვაჟას ავადმყოფობის მიმდინარეობის შესახებ.

ვაჟა ძალიან ამაყი იყო, ღონიერიც. გადმოცემით, ჩვენს სოფელში ერთი დიდი ქვა ეგდო, მას მხოლოდ ვაჟა იღებდა, სხვა ვერავინ სძრავდა.

**იულია ივანეს ასული ნიკლაური,
60 წლისა, ქალაქი თბილისი.**

არ მახსოვს, რომელი წელი იყო, თუშები ტარიმანას ჩემულობდნენ, ფშავ-ხევსურებს საძოვრებს არ აძლევდნენ. ფშავლებმა მაშინ ვაჟა-ფშაველა დაიბარეს სადავო საკითხების გადასაწყვეტად. ვაჟა მართლაც მალე ჩამოვიდა. გამოიკითხა საქმის ვითარება და თუშების მიერ არჩეულ პირთან, მგონი, ეს იყო დავით ქადაგიძე, მივიდა და უთხრა, თქვენ ალვანი გიჭერათ და შირაქსაც ისაკუთრებთო და შემოჰყრა, თან დაემუქრა, თქვენ საქმეს თბილისში გავასაჩივრებო.

**თათარ ივანეს ძე ფოლადიშვილი,
80 წლისა, სოფ. კვერნაულის მცხოვრები,
არტინის კოლმეურნეობის წევრი,
19.8.1960.**

ჩვენი მამულიშვილი ხშირად მოდიოდა ლიშოში. მაშინ აქ ოთხ-კლასიანი სკოლა იყო, კვერნაულის ვანოს სახლში, 1904-1905 წლებში. მასწავლებელი იყო ვანო ნიკლაური. მასწავლებელი ნიკლაური და ვაჟა-ფშაველა ერთმანეთს რომ ხვდებოდნენ, ვაჟა ეუბნებოდა, ბავშვებს ნუ განირაგ უცოდინრებსო, ეცადე, ჩამორჩენილი კუთხეა და მეტი გმართებს შრომა, რათა გამოასწორო

As soon as he entered our house Vazha complained to my father that Geja had made him angry. Father welcomed him cordially and my parents invited him to the table to have supper.

When Vazha was ill, his daughter Tamar often inquired after his health of us, because we used to receive different newspapers and magazines we had subscribed to, and the information about Vazha's condition was regularly published in the press.

Vazha was very proud, and physically strong at that. They said that there was one big stone in his village, and it was so heavy that only Vazha could move it.

**Yulia Tsiklauri, 60
Tbilisi**

I am not sure which year it was. The Tushetians were claiming the Tarmana summer pasture and would not let Pshavians and Khevsurians use that land. The Pshavians turned to Vazha asking him to help them solve that dispute. Vazha arrived at once and inquired into the situation. After that he met Davit Kadagidze, the spokesman of the Tushetians, and told him that Tushetians already had Alvani and now they claimed Shiraki too, which was really unfair. With these words Vazha hit the Tushetians' representative and threatened to sue them in a Tbilisi court.

**Tatar Poladashvili, 80
Collective farmer in Artani
Kvernauli village
August 19, 1960**

Our great compatriot often came to Lisho. Between 1904 and 1905 there was a four-year school here, which was set up in Vano Kezheshvili's house. Vano Tsiklauri was the teacher. When Vazha-Pshavela and Tsiklauri met, Vazha would urge Vano to do his best to give a good education to the children; he said that in a backward region like that, more efforts were needed to secure the children's future by not letting them remain ignorant, and to provide them with more information than Vazha had in his childhood.

**Ivane Abalishvili, 79
Lisho village
June 13, 1959**

და კარგ გზაზე დააყენო, არ იყვნენ ჩამორჩენილები ამ ხანაში, როგორც მე ვიყავიო.

**ივანე გიორგი ძე აბალიშვილი,
სოფ. ლიშოში მცხოვრები, 79 წლის.
13 ივნისი. 1959 წ.**

დედას ისე ახარებდნენ, დაიძახებდნენ თუ არა, იცნობდა იმათ ხმასა. მაშიავ დატრიალდებოდა.

დედიდანაც ნათესავები ვართ და მამიდანაც. მამიდან სისხლით ნათესავები ვართ. ბებოჩემისა (მამის-გიორგი თეთრაულის დედის) ალალი მამიდაშვილი იყო ვაჟის მამა. დედისა კი ნაძმობი იყო. დედაჩემი (ქალიკელ გორზამაული) იმათ გაუთხოვებავ თავის ნათესავზე.

ერთხელ ჩვენსა არტანში მოიდა ვაჟი სტუმრად. მე ხუთის წლისა თუ ვიწნებოდი, ჩავუვექ კალთაში და ვეკითხებოდი, რა უყავ თვალიო. ვიბეში მიზისო, – მითხრა, ვიბეში ხელ ჩაუყავ და კამფეტებ კი დავხლე. მერე დედას შავეკითხე და ბედნიერმა (ვიმბირის წყლულმა) გამასთხარაო, მითხრა.

**ევდო თეთრაული, 59 წლის,
ჯიჯეთი.**

სულ მუდამ დადიოდნენ ჩვენსა ვაჟიცა და ბაჩანაცა. ჯერ შორით დაიწყებდნენ ძახილსა: დაო, ქალიკელო, სადა ხარ, მოი-დნენ უძმოს ძმები, დაო!

აბა, დაო, ტრუბკაის წნილ (ტრუბკა – ბალახია, წინათ თესვდნენ და ამწნილებდნენ) არ გაქო და კიდობანის არაყიო, მაშიავ იმას მაიკითხავდნენ.

ერთხელაც მოიდნენ ვაჟი და ბაჩანაი. დაუკალით ქათამი, მე 13 წლის ვიწნებოდი, მავხარშე, თურმე კუჭი გასაქრელი ჩამივდია. ამ ვაჟას კი ამაუჩნდა ე კუჭი. მოდი აქა, ბიძაის ქალოო, – დამიძახა, – ბიძამ რა გითხრასო. ამამილო ი კუჭი და მითხრა, ჩემთან კი არა გიშავ შვილო და სხვებთან კი არ მოგიხდეს, გაფრთხილდი ქალობაშიო.

**ჩანერილია ქალიკელ გორზამაულის ქალიშვილების
დარო და ევდო თეთრაულებისაგან
ლატავრა თეთრაულის მიერ.
სოფ. ჯიჯეთი.**

Vazha's visits used to make my mother really happy. She would start setting the table at once.

We were relatives on both Mother's and Father's side. On my father's side we were blood relations – Vazha's father was my grandmother's (my father Giorgi Tetrauli's mother) cousin. As for my mother, Vazha was her sworn brother. Vazha's family had arranged my mother's (Kalikel Gorzamauli) marriage to their relative.

Once, Vazha visited us in Artani. As a child of about five, I sat in his lap and asked him where he had lost his eye. "I carry it in my pocket," Vazha answered, so I put my hand into his pocket and found some sweets there. Later I asked my mother what had happened to Vazha's eye and she told me it was the effect of anthrax.

**Evdo Tetrauli, 59
Jijeti**

Vazha and Bachana both used to visit us quite often. They would start calling from afar: "Sister Kalikel, where are you? Your brothers have come to their sister!" As soon as they came inside, they would ask for the herb marinade and old vodka.

Once, when I was about 13, Vazha and Bachana came to our place and we slaughtered a chicken. I boiled it, but forgot to clean the chicken's stomach and Vazha found it on his plate. He called me and showed me the boiled chicken stomach, which had not been cleaned. "It's ok with me, my girl," he said, "but be careful not to make such a mistake when you are a grown up woman."

**The story retold by Kalikel Gorzamauli's daughters
Daro and Evdo Tetraulis,
and written down by Latavra Tetrauli
Jijeti village**

Once, the Pshavians were having a feast in Jijeti. However, a feast is good when people know where to stop, but some people drink to excess and make fools of themselves. This is what happened to two of the merry-makers, who decided to waylay the travelers and rob them. So they did. They went to a small mountain and ambushed nearby, waiting for a traveler to appear. Soon they saw a rider wearing a felt cloak. The robbers were waiting with a smile as the man was approaching. When the traveler came near, they pointed some sticks at him which looked

ერთხელ ჯიჯეთში ფშავლები ქეიფობდნენ. ქეიფობდნენო, ვამბობთ, მაგრამ ის ხომ ქეიფი აღარ არის, როცა ადამიანი დალევს ნონანსწორობის დაკარგვამდე. სწორედ ასე მოუვიდა ორ მოქეიფეს. რომელთაც განიზრახეს, დახვედროდნენ ვილაც მგზავრს და გაეძარცვათ. ასეც მოიქცნენ, წამოვიდნენ პატარა მთისკენ და გზაში ჩასაფრდნენ. მალე გამოიარა ნაბადმოსხმულმა ცხენიანმა კაცმა. მძარცველებს ღიმილმა გადაუარათ სახეზე. მგზავრი თანდათან ახლოვდებოდა, მათაც თოფების მსგავსად ჯოხები მოიმარჯვეს, დაუმიზნეს მგზავრს და ფული მოსთხოვეს. მგზავრი უხმოდ ჩამოვიდა ცხენიდან. მიუახლოვდა ცრუთოფიანებს და ნამდვილი თოფი დაუმიზნა. გულგახეთქილებს ჯოხები ხელიდან გაუვარდათ და კიდევაც გამოფხიზლდნენ. მძარცველებმა იცნეს ვაჟა და შიშნარევი სირცხვილისაგან ადგილზე გაქეპდნენ, იგრძნეს დანაშაული, ვაჟას წინ დაიჩოქეს და პატიება სთხოვეს.

გ. სულხანიშვილი.
სოფ. ჯიჯეთი.

ვაჟას არტანზე ჩამოუვლია ცხენით. ხალხი „საფიხვნოდ“ ყოფილა შეყრილი. უკითხავ ყველასათვის ამბავი. სადაურობა. ერთ კაცზე – ხვთისო გაბიდაურზე უკითხავ, სადაურიანო? – სხლოვნელიო, – უპასუხეს.

– ეს წინოლას ბიძაშვილი იქნებაო, – უთქვამს ვაჟას.

ხვთისო ბურდული, 80 წლისა,
სოფ. არტანის მცხოვრები.
29.4.1961.

ქართველი ხალხის საამაყო შვილი, ჩვენი დიდი მგოსანი ვაჟა-ფშაველა, მამარეშის – გიორგის მეგობარი იყო. მამარეში გიორგი და ვაჟა მონაფეობიდანვე იცნობდნენ ერთმანეთს, რადგან მამა გორში სწავლობდა სწორედ იმ დროს, როცა ვაჟა გორის საოსტატო სემინარიის მოსწავლე იყო. ვაჟა თიანეთში ისე როგორ ჩამოვიდოდა, რომ მამარეშს არ სტუმრებოდა. მამა დიდად აფასებდა ვაჟას და მისი პოეზიის უკვდავ ნიმუშებს.

ჩვენ ოჯახში მოსულ პოეტსა და მამარეშს თურმე ხშირად გაცხოველებული სჯა-ბაასი ჰქონდათ სხვადასხვა საკითხებზე. მე კი ჩვენ ოჯახში მოსული ვაჟა უფრო კარგად დამამახსოვრდა 1915 წელს. მახსოვს, 1915 წლის გაზაფხული იყო. ავადმყოფი პოეტი ჩარგლიდან თიანეთში ჩამოვიდა. მამარეშმა თქვა, იგი აქედან (თიანეთიდან) თბილისში მიდის სამკურნალოდო. ვაჟამ კიდევ მოინახულა თავისი თიანელი მეგობრები, მამარეშთანაც მოვიდა. მამამ იგი სასტუმრო ოთახში შეიყვანა. ცოტახნის შემდეგ მეც

like guns and demanded money. The man got off his horse without saying a word, came up to the robbers armed with sticks and armed a real gun at them. The robbers were so scared that they dropped their sticks down and sobered up. They recognized Vazha and were dumbfounded by fear and shame, as they realized what they had done, so they fell on their knees before Vazha and asked his forgiveness.

G. Sulxanishvili
Jijeti village

Vazha was riding across the village Artani when he saw the people gathered at the sapikhvno.²¹ He came up to them and talked to everybody asking where they came from. When he was told that one of the men – Khvtiso Gabidauri – was from Sikhovani, Vazha said he would be Tsitsola's cousin.

Khvtiso Burduli, 80
Artani village
April 29, 1961

Our great poet, the famous son of the Georgian people Vazha-Pshavela was a good friend of my father Giorgi. The two of them had known each other since they were at school. My father studied in Gori while Vazha was a student of the Gori teachers' training college. Vazha would never come to Tianeti without visiting my father, who was a great admirer of his talent.

During Vazha-Pshavela's visits to our family, he and my father used to have heated discussions about different issues. I remember one visit best of all, when the poet came to our place in the spring of 1915. He was sick and, as my father said, was going to Tbilisi for medical treatment. So, as he passed through Tianeti on his way to Tbilisi, he called on his old friends including my father. Father led him into the sitting room. After a while I entered that room too. They were sitting and having a quiet conversation. When Vazha saw me, he smiled and asked me to recite a poem. I loved his The Roe-Deer Fawn's Tale and told its contents instead of a poem. The poet was very pleased and thanked me for learning his story so well. That was the last time I saw Vazha-Pshavela.

Natalia Namoradze,
Teacher
August 20, 1961

²¹ Sapikhvno was a place in mountainous regions of Georgia where men gathered to discuss the issues of the day (TN).

შევვდი. ისინი ისხდნენ და დარბაისლურად საუბრობდნენ. ვაჟამ რო დამინახა, გამიღიმა და მითხრა – აბა, ერთი კარგი ლექსი მითხარო. მე მისი „შვლის ნუკრის ნაამბობი“ ძალიან მომწონდა და სხვა რომელიმე ლექსის მაგივრად მისი მოკლე შინაარსი ვაჟამ. გაიხარა პოემა და მადლობა გადამიხადა კარგად დასწავლისათვის. ეს იყო უკანასკნელი ნახვა

**ნატალია ნამორაძე, პედაგოგი.
20.8.1961 წ.**

ვაჟა-ფშაველა ჩემი სიმაჟრის ფერმალ გიორგი სარქისოვის კარგი მეგობარი იყო და ხშირად მოდიოდა მასთან. ძალიან უყვარდათ ერთმანეთი. მე ვაჟა-ფშაველას უფრო ადრე ვიცნობდი, იგი ბევრ-ჯერ მინახია, მაგრამ პოეტის ცხოვრებიდან ერთი ამბავი დამა-მასსოვრდა ყველაზე კარგად

წელი არ მახსოვს. ვაჟა ჩარგლიდან თიანეთში ჩამოვიდა. ჩვენ დილით სომეხ მიკიტან ვანო პარკუაშვილის დუქანში ვიყავით. დილა იყო, როცა ვაჟა-ფშაველა დუქანში შემოვიდა. ცოტა ხნის შემდეგ მზრის ფერმალეც მოვიდა. ვაჟა რომ დაინახა, გაუხარ-და, თავისთან მიიწვია, ღვინო და სადილი მოითხოვა. ვაჟაც და-თანხმდა.

როცა კარგად შეზარხოშდნენ, ფერმალმა სთხოვა ერთი კარგი დეპუტის ტექსტი მომიგონე, ჩემს ცოლს ვაჟიშვილი ეყოლა და მინ-და ძმა გაეზარა თბილისში. ვაჟამ აიღო ჭიქა ხელში და თქვა:

**Да здравствует свобода!
родился брат народа.**

ფერმალმა მოისმინა თუ არა ეს სიტყვები, ვაჟას უთხრა: არა, შენი ჭირიმე. ეს სიტყვა ცხინიდა ჩემს ძმას არ მოეწონება, იმიტომ, რომ პოლიციელიაო. მაშინ ვაჟამ, შენს ცოლს რა ჰქვიაო? ნინაო, – უპა-სუნა ფერმალმა.

ვაჟამ გასაგზავნი დეპუტის ტექსტი ასე შეცვალა:

**Жена моя Нина, лопнула как в Порт-Артуре
мина и родила сукиного сына.**

ვაჟა ჩემს სიმაჟრის თავისი მონადირეობის ასეთი ამბავი მოუყვა: ერთხელ სანადიროდ წავედით დათვის მოსაკლავად. ტყეში შე-სულს წინ მშვენიერმა შევლმა გამიარა. ჩემთვის ჩავილაპარაკე: წადი, მომშორდი, შენი ცოდო არ მინდა და გზა განვაგრძე. ცოტა მანძილი რომ გავიარე, კიდევ წინ გამიარა. შესამედაც ასე მოხდა. მაშინ ავიღე და თოფი ვესროლე. იგი წაიქცა. მივედი სანახავად და დავინახე საშინელი სურათი: შველი ცრემლიანი თვალებით შემომცქეროდა, თავს აქეთ-იქით აქნევდა, თითქოს მეუბნებოდა,

Vazha-Pshavela was a good friend of my father-in-law Giorgi Sarkisov, who was a doctor's assistant, so he often came to see him. They were very fond of each other. I had known Vazha before I became Giorgi's son-in-law; I had seen him many times, but I remember one incident from his life best of all. I am not sure which year it was. Vazha arrived in Tbilisi from Chargali and came to the Armenian innkeeper Vano Parkuashvili's pub, where we had been sitting. It was morning. Soon the assistant of the district doctor appeared too. He was delighted to see Vazha and invited him to his table. He ordered dinner and wine. When they both got a bit tipsy, the doctor's assistant asked Vazha to write a good text for him – he wanted to send a wire to his brother in Tbilisi to let him know that his wife had given birth to a son. Vazha took a glass and said:

**Let's drink to freedom from this horn,
The poor people's friend was born!**

Hearing the verse Vazha's companion said his brother was a police officer and would not like the word "freedom," so Vazha asked him what his wife's name was and composed another verse:

**Just like in Port Arthur a Russian mine
My Nina burst, but now she's feeling fine,
Son of a bitch was born, pour me some wine!**

Vazha told my father-in-law what had happened once when he was hunting: "One day I went to the forest to kill a bear. Meanwhile, a beautiful roe-deer crossed my path. I did not want to kill the fine creature and said to myself, 'Get out of my way; it's a pity to kill you!' I went on and the deer crossed my path for the second time; I still did not shoot, but when the animal appeared before me for the third time, I took my gun and fired at it. Then I came up to my prey and saw a terrible scene: the deer was looking at me with tearful eyes and shaking its head, as if it was saying, 'Why did you kill me, you heartless man! Why did you leave my little fawns without a mother?' I wanted to cry, so I took my gun and threw it away into the forest. From that day on, I gave up hunting and did not touch a gun anymore."

**Iagora Esaev, 84
Pensioner
Tianeti
July 3, 1961**

In 1900 Vazha visited us in Tianeti. He was my mother's sworn brother and my sister's godfather at that, so he often came to see us. Besides

შე უდმერთო, რათ მომკალი, რათ მომისპე სიცოცხლე. შვილები რათ დამირჩინე ობლადო. ტირილი მომერია, ავიღე თოფი და გადავიხროლე ტყეში. იმ დღიდანვე ხელი ავიღე მონადირეობაზე და არც თოფი ამიღია ხელში.

**იაგორა სიმონის ძე ესავევი,
84 წლისა, დაბა თიანეთში მცხოვრები, პენსიონერი.
3.7.1961.**

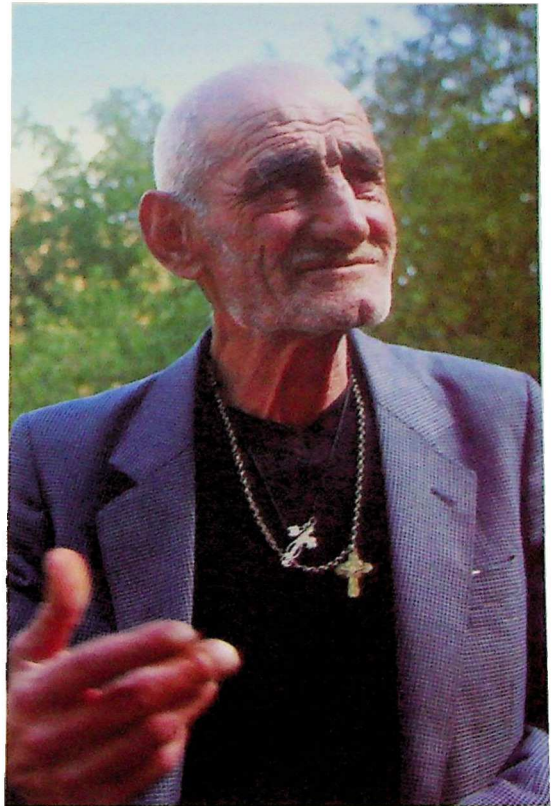
1900 წელს ვაჟა თიანეთში გვსტუმრებია. ის იყო დედაჩემის ძმა-დაფიცო, ამავე დროს, ჩემი დის მომნათვლელი. იგი ხშირად დაიარებოდა ჩვენთან. იმის ძმა გიორგიც ჩვენს სახლში ცხოვრობდა.

ერთ ზაფხულს თურმე დედას აცივებდა. ვაჟამ რომ გაიგო, ჩამოვიდა თიანეთში და ნაიყვანა ჩარგალში – ჰაერს რომ გამოიცვლი, აღარ გაგაცივებსო. ნასულან ცხენებით. დედას თან წაუყვანია ჩემი უფროსი და, რომელიც 5 წლისა ყოფილა და ჩემი ორი ძმა – არჩილი და თადო. არჩილი ერთი წლისა ყოფილა. თადო – ორი წლისა. ვაჟამ თურმე ხურჯინში ჩასვა და თავის ცხენს გადაჰკიდა. ჩემი და უკან დაისვა უნაგირზე. დედა მეორე ცხენით მიდიოდა. როდესაც არაგვში გადაიდნენ, ვაჟამ დაინახა თურმე დიდი ორაგული. ცხენი გაჩერა, დედაჩემი გააფრთხილა, რომ ცხენი გაეჩერებინა. მოიმარჯვა თოფი, რომელსაც ხშირად ატარებდა თან, ესროლა ორაგულს და მოჰკლა წყალში. ჩემი უფროსი და დედაჩემს მიუყვანა, თვითონ ამოიღო ცოცხალ-მკვდარი ორაგული და წაიღო ჩარგალში. სახლში რომ მივიდნენ, ვაჟამ გამოიტანა მაგიდა, დააგდო ორაგული. მეზობლები გაკვირვებულები იყვნენ, რომ ასე მოხერხებულად მოჰკლა ვაჟამ წყალში ორაგული.

**მარგო კახიშვილი,
თიანეთი, 45 წლისა. მასწავლებელი.
22.4.1961**

ვაჟას შინაურულად ვიცნობდი. მას ვხვდებოდი შირაქში, ჩარგალში, თიანეთში. შევხვედრივარ პანკისშიც. შესახედაობით უბრალო გლეხს ჰგავდა, მაგრამ მძლავრი იყო, მცოდნე, მუდამ ხალხში ტრიალებდა, მათი ინტერესების დამცველი იყო. განსაკუთრებული ამაგი ვაჟას ფშავ-ხევსურებისა და მთიულების შირაქში დასახლების საქმეში მიუძღვის. ყოველგვარ სადავო საკითხს ფშავ-ხევსურების სასარგებლოდ წყვეტდა. მასხოვს, ერთხელ შირაქში ცხვარში ვიყავი. ფშავ-ხევსურებს თუშები ნებას არ აძლევდნენ დასასახლებლად. ფშავლებმა და ხევსურ-

this, Vazha's brother Giorgi lived with us for some period. One summer my mother had a fever. When Vazha heard about that, he came to Tianeti and took her to Chargali hoping that a different climate would make her feel better. They rode horses. Mother took my elder sister, who was five at that time, with her, as well as my two brothers - Archil and Tado. Archil was twelve months old, and Tado was two. Vazha put the boys in his saddle bag, which he hung on the horse's back; as for my sister, he sat her on the saddle behind him. My mother was riding another horse. When they were crossing the Aragvi River, Vazha saw a big salmon in the water. He stopped his horse, told my mother to stop too, took his gun and shot it. Then he took my sister to Mother and went himself to get the dead fish out of the water. When they arrived in Chargali and Vazha threw the

კოტის ხატის ხევისბერი / An elder at Kotla's shrine

რებმა ვაჟას გააგებიეს. ვაჟამ აცნობა, ყრილობა მოინვეით და მეც ჩამოვალო. დღეც დაუნიშნა. დანიშნულ დროზე ყრილობა გაიმართა. არ გასულა დიდი ხანი, ვაჟაც გამოჩნდა. ხალხი აღტაცებით მიესალმა. პოეტმა სალაშზე სალამით უპასუხა, ცხენიდან ჩამოხტა და სარჩევები მოისმინა ფშავ-ხევსურებისა. მერე ადგა და თავმეყრილ ხალხს მიმართა:

მეფე ერეკლემ როცა საქართველო რუსეთს მფლობელობაში გადასცა, ეს ადგილები მთის ხალხს დაუტოვა საცხოვრებლად, ამიტომ უფლება არავისა აქვს, მასზე დასახლება ვინმეს დაუშალოსო. თან ერეკლე მეფის სიგელს კითხულობდა, რომლის შინაარსი არ მახსოვს.

შირაქი მაშინ მინური ქოხებით იყო მოფენილი. კარგ სახლს ვერსად ნახავდით. მთავარი მიზეზი მთის ხალხის შირაქში გადასახლებისა ის იყო, რომ შინა არ ყოფნიდათ, საქირო იყო საძოვრები.

salmon on the table, the neighbors were surprised at his deftness, as he had managed to kill a fish in the water with a gun.

Margo Kakhishvili, 45

Teacher, Tianeti

April 22, 1961

I knew Vazha quite well. I used to meet him in Shiraki, Chargali, Tianeti, and Pankisi, too. He looked like an ordinary peasant, but was very strong and had a great knowledge. He was always among the people and defended their interests if needed. Among his deeds I would single out the significant role he played in the settlement of the Pshav-Khevsurians and Mtiuletsians in Shiraki. When the Pshav-Khevsurians had a dispute

„სახეთმეტო“ – ძელის ანგელოზის ხატი ხოშარაში
“Saknultmeto” – the True Cross shrine in Knoshara

ვაჟა ძალინ ნიჭიერი კაცი იყო, უყვარდა მთა და ბუნება. შირაკში, ვაჟას იქ ყოფნის დროს, ფშავ-ხევსურებს, რომელნიც ახლად იყვნენ გადასახლებულნი, ვახშამი გაემართათ, ღვინო დაეღევინებინათ, როგორც ამბობდნენ, ვაჟა გაციებულყო და ავად გამხდარიყო. იგი მარტინათ ივანეს სახლში იყო. შემცივებული პოეტისათვის, როგორც წამალი, დადალული ღვინო დაეღევინებინათ. დადალვა ღვინისა ასე წარმოებდა: ნაღერდალს ღვინოში ჩაჰყრიდნენ ხოლმე და თბილ-თბილს ასმევდნენ ავადმყოფს. ამის თაბაზე ვაჟას თვითონ გამოუთქვამს ლექსი, სადაც ღვინის მაგიერ არაყია ნახსენები:

**გუშინდელ ნაქვითარი
ვაჟა გამხდარა ავად,
გაჯვრებული კლდის ვეფხვი
არაყს ნაკვერხლით დაღვდა.
შამაჰხვევიყვენ მგლის ლეკვი,
ვაჟა, როს გნახოთ საღადა,
უაღერსება შალვაი,
ბიძაშვილ გიშველს თავადა.**

ჩარგალში ჩემი იქ ყოფნის დროს მისი თანასოფლელები თინათინი და მარო არაყს ხდიდნენ იქვე მახლობლად. ვაჟამ ასე შემღერა მათ:

**ქობ უდგა, არაყსა ხდიან
თინათინი და მარუა,
ე, არაყ დაგვაღევიენი,
გამოვხდით, ჩვენიც გამუა.**

თინათინმა საპასუხო მიემღერა:

**რომელ ერთს დაგაღევიენოთ,
თქვენ გახვალთ, ახლა სხვა მუა.**

**თევდორე (ბეჩოკი) კოჭლაშვილი,
85 წლისა, სოფ. არტანი.
11.8.1960.**

მამარეშის – რევაზ გოჯიაშვილის ოჯახში თავს იყრიდნენ თინათინის ყოფილი მზრის მონინავე ადამიანები: მასწავლებლები, მოსამართლეები, ექიმები და სხვა პროფესიის ხალხი. რაც შეეხება ვაჟა-ფშაველას ურთიერთობას მამარეშთან, დამყარდა გაყილებით ადრე, ჩემს მონათვლამდე. მონათვლის შემდეგ ეს მეგობრობა და ნათესაური ურთიერთობა კიდევ უფრო განმტკიცდა. ჩემი ნათლობის დოკუმენტი ცენტრალურ არქივშია. აქ სწერია 1912 წ. 5 იანვარი. წმიდა გიორგის ეკლესია. მიმრქმელი: ლუკა რაზიკაშვილი.

with their neighbors, Vazha would always make sure that the dispute was solved in their favor. Once, I was in Shiraki herding sheep. The Tushetians would not let Pshav-Khevsunans settle in that area, so they turned to Vazha for help. Vazha asked them to call a meeting and promised to go to their aid. He notified them of the date when he would be in Shiraki and the meeting was held on that day. The people greeted him cheerfully; he greeted them in return and got off his horse to listen to the Pshav-Khevsunans' complaints. When they finished, he stood up and addressed the assembly with the following words:

"When King Erekle II signed the treaty that made Georgia a part of the Russian Empire he left this territory to the mountain people to live in. So, no one has a right to bar the Georgian people from settling here." He mentioned the Royal Charter of King Erekle II, whose contents I don't remember. At that time small huts were scattered about Shiraki, one would not find a good house among them. The mountain people had moved to Shiraki because there was not enough land, while they needed pastures. Vazha was a very talented man; he loved the mountains and nature. During Vazha's visit to Shiraki the newly-settled Pshav-Khevsunians invited him to supper. He ate and drank wine with them, but caught cold and got ill. Vazha was staying at Ivane Martiasvili's place. Learning that the poet had caught a chill, the hosts decided to treat him with burnt wine. The burnt wine was made in the following way: they would put some burning embers into wine and gave the warm drink to a sick person. Vazha wrote a verse about that episode of his life, but replaced wine with vodka:

**It was last night that Vazha drank with friends,
Today he's cold and feeling very ill.
The mountain tiger has to help himself –
He's having vodka with hot embers filled.
Wolf cubs are here to comfort their sick friend.
They're wondering when he will cure of chill.
His cousin Shalva treats him, shows his skill.**

Once, when I was in Chargali, Vazha's fellow villagers Tinatin and Maro were distilling vodka nearby. Vazha sang this verse to them:

**Please, Tinatin and Maro, won't you pour
Us vodka you're distilling? You know soon
We will distill it too, won't ask for more,
So now please let us have a glass or two.**

In reply Tinatin sang back to him:

**If we pour you, then others will come too,
So many want to drink, what can we do?!**

**Tevdore (Bechoki) Kochlashvili, 85
Artani village, August 11, 1960**

მამას ძალიან უყვარდა სახელოვანი პოეტი. ეს სიყვარული და მეგობრობა ვაჟას სიკვდილამდე არ შეწყვეტილა. სიკვდილის შემდეგაც ხშირად ლაპარაკობდნენ დედა და მამა ვაჟა-ფშაველას უდიდეს გულისხმიერებასა და დიდსულოვნებაზე. მამამ თითქმის ზეპირად იცოდა ბევრი მისი ლექსი და პოემა. ზამთრის გრძელ ღამეებში მამაჩემი შემოგვისხამდა თავის გარშემო შვილებს და ალტაცებით გვიკითხავდა ხმამაღლა ვაჟას ნაწერებს, როცა დაიღლებოდა კითხვით, ბავშვებს გადმოგვცემდა წიგნს და გვეტყოდა: თქვენ განაგრძეთო. კითხვის დროს ბუჩის გაფრენას გაიგებდა კაცი ჩვენს ოჯახში. განსაკუთრებით უყვარდა პოემები „ბახტრიონი“ და „სტუმარ-მასპინძელი“. ხიბლავდა „ბახტრიონის“ შესავალი:

**დღემ დაიხურა პირბადე,
მთებმა დახუჭე თვალები,
ალარ შფოთავენ საფლავში
გმირთ ოფლის მღვრელი ძვლები,
ქარი ქვითინებს...ღრუბელთა
ზარი თქვეს შესაზარები.
გული ვერ მოუფხანიათ,
ცრემლი სდით ალაზნისა,
ჩარეცხეს, ჩაალამაზეს
მთების გულმკერდი კლდიანი.
გაცოცხლდა, ცას ემუქრება
ღრმა ღელე წყარო-ფშიანი,
გადაიკრიფნენ ღრუბელნი,
ქუჩი განირეს ცვრიანი,
გაივსო რძითა მთათ ძუძუ,
დაუშრომელად რძიანი.
მოგესალმებით, ქედბო,
მომაქვს სალამი გვიანი,
ჩემსამც სამარეს ამკობენ
თქვენი დეკა და ღვიანი.**

აგრეთვე ადგილი ამ პოემიდან, რომელიც სანათას ეხება:

**მარტოს აუნთავ სანთლები
და ხატიც უდიდებია;
მარტოს დაუკლავ საკლავი,
თვითონვე უტყავებია.**

გარდა ვაჟასი, ჩვენთან ხშირად მოდიოდნენ მისი შვილები, ძმები, განსაკუთრებით ბაჩანა, ვაჟას მეუღლე და ვაჟას სხვა თანამგზავრები.

ჩემს საყვარელ ნათლიას ვაჟა-ფშაველას ძალიან უყვარდა. ქალაშვს მეძახოდა. მამაჩემისთვის არაერთხელ უთქვია, მომეცით ნათლული, ჩემს სახელზე პანსიონში გაგზავნო, მაგრამ მამაჩემი ვერ დაითანხმა. მამაჩემისა და ვაჟას ურყევი ნათესაური კავშირსა და მეგობრობაზე ერთი ფაქტი მეტყველებს:

My father Revaz Gojashvili's home was the place where the progressive-minded people of the Tianeli district – teachers, judges, doctors, and others – would often gather.

As for my father's relations with Vazha-Pshavela, their friendship started long before I was christened. When Vazha became our relative as my godfather, the ties between him and my father got even stronger.

My christening certificate is kept at the Central Archive. The document says that I was christened on January 5, 1912 at St. Giorgi Church; and my godfather's name was Luka Razikashvili.

My father was very fond of the poet. Love and friendship between them lasted till Vazha's death. When he was already dead, my parents would often speak about Vazha-Pshavela's sensitiveness and generosity. Father could recite most of his verses and poems.

During the long winter nights Father would seat us around him and read Vazha's writings aloud with admiration. When he got tired, he would hand the book to one of us to continue reading. During such readings there was a complete silence in our house. My father's favorite poems were *Bakhtrioni*²² and *Stumar-Maspidzel*²³. He especially loved the introduction of *Bakhtrioni*:

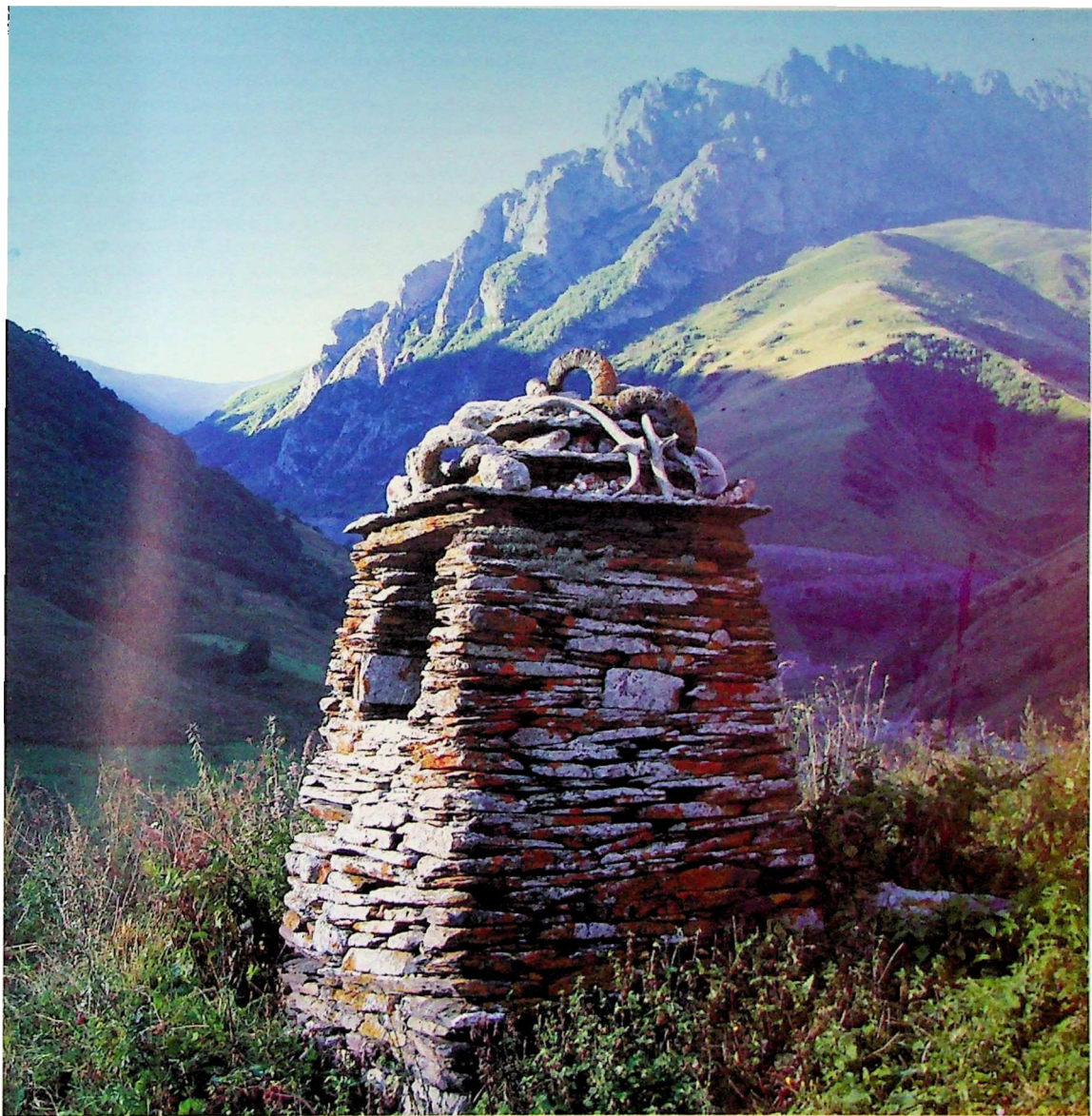
**The day has veiled her pretty face,
Mounts closed their eyes to go to sleep,
The heroes' bones that knew no rest
In silent graves are lying deep,
The wind is howling, and dark clouds
Fill all with sorrow as they weep.
It's hard to heal their broken hearts,
There is no cure for such a pain,
In Alazani fall their tears,
And mountain chests are washed with rain.
The little torrent's rising high,
By tears from clouds the stream is fed,
The clouds have scattered in the sky,
And left the mountain grass, their friend.
With sweet, life-giving milk now filled
The mountains breasts are looking swelled.
I greet you, mountains, please accept
Belated greeting that I send,
May pretty flowers from your slopes
Adorn my grave when I am dead.**

And the place about Sanata:

**Before the icon on her own
She lit the candles and then prayed,
She killed the offerings alone,
Which at the shrine she gently laid.**

²² The *Bakhtrioni* uprising was a general revolt in the eastern Georgian Kingdom of Kakheti against the political domination of Safavid Persia, in 1659. It is named after the main battle, which took place at the fortress of *Bakhtrioni* (TN).

²³ In Georgian "stumar" means a "guest", and "maspidzel" is a "host" (TN).

არხოტის ჯვარი / Arkhoti shrine

ერთხელ ვაჟა ღამე მოვიდა. მაშინდელი თიანეთის ქუჩებში დიდი ტალახი იყო. პოეტს კალოში დაჰკარგვოდა. მამარეშმა ბევრი იდარდა, მაგრამ რა იქნებოდა. მეორე კალოშს დიდ ხნის განმავლობაში სათუთად ვინახავდით.

ვაჟა-ფშაველა იშვიათად დააკლდებოდა დღეობებს. ყოველწლიურად ესწრებოდა იხიწობას თიანეთში, რომელიც 23 ივლისში მოდის ახალი სტილით. უფროსების გადმოცემით, არ ვიცი, 1913 თუ 1914 წელს, ვაჟა ლურჯი ცხენით მისულა დღეობაში. ყველა ალტაცებით მიჰგებებია, ეთხოვიათ დარჩენა, მაგრამ ვაჟა არ დარჩენილა. ბოლოს ეთქვათ, ერთი მაინც დაგვლოცეო და ყანნი შეუთვაზებიათ, ვაჟას ხათრი აღარ გაუტეხია და დაულოცია, თან ლექსი დაუყოლებია:

**დამისხით, დამალევინეთ
ე ღვინო ოხერტიალი,
ეგება წაღმა ვიფიქრო
ქვეყნის უკულმა ტრიალი.
ეს ჩემი გულის ვარაში
ჩავკლა ამ ჭიხვის რქაშია,
დეზი ვკრა ჩემსა ლურჯასა,
გადავერიო ზღვაშია,
ესე ძაღლურად ყოფნასა
სიკვდილი მივობს ცდაშია.**

ვაჟას ავადმყოფობას 1915 წელს მთელი ჩვენი ოჯახი მძიმედ განიცდიდა. პოეტი სწერდა მამარეშს, წამოყვანეთო სამწუხაროდ, ამ წერილებიდან არაფერი არ დარჩენილა. კარგად დამამახსოვრდა ერთი რამ: მამარეში რამდენჯერმე ჩავიდა მის სანახავად თბილსში. კალმახი ჩაუტანა, რაც ვაჟას ძალიან უყვარდა. დიდი ზეიმით და სიხარულით ვაცილებდით ხოლმე ვაჟას ჩვენი ოჯახიდან. მამა პატარა ტიკს უვსებდა ღვინით და უდგამდა ხურჭინის ერთ თვალში. ჩვენ, ბავშვები და დედა, მეორე თვალში შოთის პურებს ვუღაგებდით.

**ეკატერინე ღამბაშიძე, დაბადებული 1912 წელს,
მოსამსახურე,
1960 წლის 15 აგვისტო.**

ვაჟა-ფშაველა პირველად ჩემ ძმა დავითთან გავიცანი ახმეტაში, რომელიც მაშინ სოფლის მწერლად მუშაობდა.

ღამე იყო. ლამპას ჩავეწიეთ და დავენეთ. ჩაძინებული არც კი ვიყავით, რომ კარების კაკუნი შემოგვესმა. დავითმა მაშინათვე თქვა, ვაჟა იქნებაო. ადგა, კარების გაღებას აპირებდა, რომ ხმა მოგვესმა: დათიკო, კარები გააღო! ჩემმა ძმამ კარები გაუღო. ოთახში შემოვიდა მაღალ-მაღალი კაცი. მარჯვენა თვალი გა-

Not only Vazha visited our family, but his children, wife and brothers, especially Bachana, often came with him, as well his friends.

My beloved godfather was very fond of me; he used to call me Kalamze.²⁴ He kept offering my father to take me to the boarding school to give me education, but my father did not like that idea.

The following episode shows how close Vazha-Pshavela was to my father: Once, Vazha came to our place late at night. At that time the streets of Tianeti used to be very muddy, so the poet had lost one of his galoshes. My father was very sorry for him, but could do nothing about it. We kept the galosh he left at our home for a long time.

At the festival of St. Giorgi of Ikhincha in the Iori Valley, which is celebrated in Tianeti on July 23 on the Gregorian calendar, Vazha came riding a dark grey horse. As I have heard from my parents, it was 1913 or 1914. Everyone was glad to see him and wanted him to stay, but Vazha did not stay. Then they handed him a wild goat's horn filled with wine and asked him to drink a toast. Vazha could not refuse that request, so he drank the wine and said this verse:

**Friends, pour me now that goddamn wine
For drinking it I'll feel delight,
While in this world all's going wrong
If you are drunk, all seems so right.
Fill this big horn, in it I'll drown
My pain, forget about my plight,
I'll ride my horse right to the sea,
And with the waves I'll start to fight,
Such life's impossible for me,
Death in high waves is quite alright.**

My whole family was really upset by Vazha's illness. In his letters the poet was asking my father to take him home. Unfortunately, those letters have not been preserved. I clearly remember my father visiting him several times in Tbilisi. Father brought him trout, as Vazha was very fond of trout.

Before that, when Vazha used to come to our place, we would rejoice in seeing him off as a guest of honor: Father would fill Vazha's wineskin with wine and put it into one pocket of his double saddlebag, while we, children, and our mother put long pointed loaves of bread into the other one.

**Ekaterine Ghambashidze, 48
Worker
August 15, 1960**

I first met Vazha-Pshavela at my brother Davit's place in Akhmeta, where my brother worked as a village clerk.

²⁴ A sun girl, a girl as beautiful as the sun (TN).

ფეხებული ჰქონდა. სტუმარმა და მასპინძელმა ლაპარაკი გააბეს. მერე ვაჟამ უთხრა, ეგ ვილა არისო. დავითმა უპასუხა, ძმა არისო, თან მომაცხა: ადექი, გაიყანი ვაჟა-ფშაველა –ლეკა რაზიკაშვილი. მეც სასწრაფოდ ავდექი, ჩავიცვი ტანისამოსი და ვაჟასთან მივედი, გავიცანი. ვაჟამ დანვრილებით გამომკითხა ყველაფერი მწყემსობის ამბავი, განსაკუთრებით დაინტერესდა შირაქის საკითხით.

მერე ქაღალდები ამოიღო და ჩემს ძმას უთხრა, ესენი გადამითეთრო. დავითმა დაღლილობა მოიმიზეზა. შემდეგ დათანხმდა. ვაჟა მეორედ არტანში წვახე.

**მიხა გიორგის ძე მგელიაშვილი,
69 წლისა, სოფ. ლიშოში მცხოვრები, კოლმეურნე.
30.6.1961.**

მე მაშინ ბაღლი ვიყავი, დაახლოებით 11-12 წლისა, როცა ვაჟა-ფშაველა ხევსურეთში, სოფელ გუდანში მოვიდა. რა საქმეზე იყო, დანვრილებით არ ვიცი. უფროსების გადმოცემით, იგი ლაპარაკობდა ხევსურებისა და ქისტების დამოკიდებულებაზე, მათ ჩხუბზე. იმავე დღეს ბიძაჩემმა აპარეკამ ვაჟას უთხრა, მე რომ თქვენსა დავდიოდი, მაშინ თქვენ ბაღლები იყავით, მშვილდისრით და კოჭებით თამაშობდით, ესლა კი დაბერებულხარ, ჭალარა გამოგრეციაო. დავბერდი, ბიძაჩემო, – მიუგო ვაჟამ, – მაგრამ თქვენი ვაზიო კი ისევ გავლახეო. აუტყდათ სიცილი იქ მყოფ ხევსურებს და თვითონ ვაჟასაც. როდესაც სიცილი დაეცხრა ხალხში, ერთხმად უთხრეს, იმისთანა ტანიან კაცთან როგორ გაბედე შეჭიდება, ზედ რა დაგცემოდა, გაგწყლტავდაო. გაღიმებულმა ვაჟამ მიუგო: ყისმათმა მიშველა და სანაძღუო მოვიგეო.

„საბეკური“ – ზოგაის მინდის ნასახლარი არხოტში
Sabekuri – Old settled of Khogais Minda in Arkhoti

It was night. We turned the oil lamp down and went to bed. We were not yet asleep when we heard someone knocking at the door. David said it would be Vazha. He stood up and was going to open the door, when the visitor called from outside: "Datiko, open the door, please!" My brother opened the door and let him in. A tall man whose right eye was disfigured entered the room. The two of them started talking; after a while Vazha asked who I was. Davit told him that I was his brother and called me: "Get up and come here to meet Vazha-Pshavela -- Luka Razikashvili." I got up immediately, quickly got dressed, and came up to Vazha. He asked me many questions about the herds and was especially interested in the Shiraki issue.

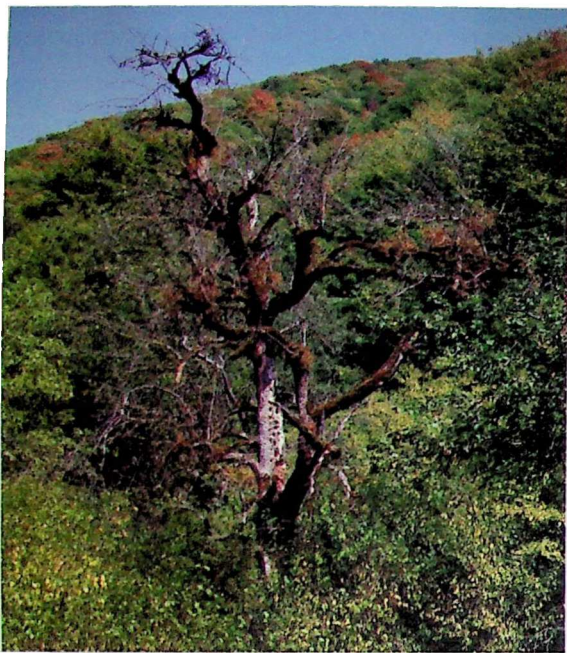
Then he took out some papers and asked my brother to make fair copies of them. At first Davit said he was too tired, but then agreed to help Vazha. My second meeting with Vazha-Pshavela occurred in Artani.

**Mikha Mgelashvili, 69
Collective farmer, Lisho village
June 30, 1961**

I was a child of about 11 or 12, when Vazha-Pshavela came to the village of Gudani in Khevsureti. I don't remember exactly what the reason of his visit was, but according to my parents he had come to discuss a conflict between Khevsurians and Kists. Seeing Vazha, my uncle Apreka told him: "When I used to come to your family, you were still children playing with a bow and arrows and rolling sheep ankle bones, now you seem to have grown old, your hair is touched with grey." "You are right, dear uncle," Vazha answered, "I'm growing old, but I have beaten your Vazio again." Hearing this everybody burst into laughter including Vazha. When the laughter subsided several people asked him unanimously

ვაჟას ცოლეურთა სოფლის გზა / A road to Vazha's in-laws' village

ვაჟასდროინდელი ხეხმული ხორხში
A dried tree in Khorbi, contemporary of Vazha

ვაზიოს ეძახდნენ ხევსურები თიანეთის მაზრის ფშავ-ხევსურეთის პრისტავს ოზიაშვილს, რომელიც გამოირჩეოდა მეტი-მეტი სიმსხვილით, ძვლიანობით. თუ შემძლე ცხენი არ იყო, ვერ უძლებდა, ვისაც ერთ სილას გაარტყამდა. უსათუოდ უნდა წაეცია.

**ნიქა გაგას ძე ჭინჭარაული,
68 წლისა, დაბა თიანეთში
მცხოვრები, პენსიონერი,
1961 წლის 12 ივნისი.**

ვაჟა-ფშაველა ხშირად მოდიოდა ჩვენთან სოფელ წიფრანში. იშვიათად თუ მოხდებოდა, რომ ცოლეურებში მიმავალ პოეტს ჩვენთან არ შემოეცლო. მამაჩემი ჯარია ბენინას ძე უძილაური ენა-მეტყველი კაცი იყო. გარდა ამისა, ქეიფიც უყვარდა. ფშაური ლექსების კარგი მცოდნეც იყო. შრომა მაინცდამაინც არ ეხალისებოდა.

how he had dared to wrestle with such a big man. "If he had fallen upon you, he would have crushed you down," they said. "I was just lucky to beat him and win a wager," Vazha answered smiling.

Vazha was a nickname given by Khevsurians to a certain Oziashvili, who was the police officer of the Tlaneti district of Pshav-Khevsureti. That man was remarkable for his exceptional physical strength. He was really sturdy and big-boned and a horse had to be very strong to carry him. He only had to give his opponent a slap in the face to knock him down.

**Tsika Chincharauli, 68
Pensioner
Tlaneti
June 12, 1961**

Vazha-Pshavela often used to come to our place in Tsiprani village almost every time he visited his wife's family.

My father Jaria Udzilaure was an eloquent speaker, who enjoyed feasts and knew many Pshavian poems by heart. He was not very keen on toiling though.

Once, Vazha came to my father and called him:

"Come out, Jaria, I've got a verse for you!"

I passed ahead of my father and welcomed the guest. My father came out too and greeted Vazha. Still sitting on the horse Vazha greeted him in return with this verse:

**Old man, to me you are so dear,
I've brought sweet violets for you,
You have awoken me from sleep
By your chonguri's lovely tunes;
You've dug a ditch for neighbors, great!
But don't you think you need one too?**

**Ioseb Badurashvili, 74
Collective farmer
Chabano village, 1964**

A shooting contest was held in Chargali and all the good shooters had gathered at one villager's place; unfortunately I don't remember who it was. Vazha-Pshavela was also taking part in the contest. When others had displayed their prowess and it was Vazha's turn to shoot, he told me: "Now I will shoot and you watch where the bullet hits," and he pointed his finger to show me two possible places. In a few minutes he fired his gun and hit the bull's eye, thus winning the contest.

მახსოვს, ერთხელ ვაჟა მოვიდა ჩვენსა და მამაჩემს დაუბახა:
– გამოდი, ჯარია, ლექსი უნდა გითხრაო.
მე მამას გამოვასწარი და მივეგებე სტუმარს. მამაჩემიც გამოვიდა. მიესალმა. ვაჟა სანამ ცხენიდან გადმოხდებოდა, ასეთი ლექსი მიაგება:

**შენი ჭირიმე, მოხუცო,
ია გესროლე, მამაო,
მძინარე გამომალეოდა
შენი ჩონგურის ხმამაო;
სხვისა რუისა თხრაშია
თავისა გაგეთხარაო.**

**იოსებ ბადურაშვილი,
სოფ ჩაბანოში მცხოვრები,
კოლმეურნე, 74 წლისა,
1964 წ.**

ჩარგალში, არ მახსოვს ვისი ოჯახი იყო, ღაბახი იყო დანიშნული. ყველა საუკეთესო მსროლელები შეიკრიბნენ. აქ იყო ვაჟა-ფშაველაც. ყველამ გამოსცადა თავისი ოსტატობა სროლაში. როცა ვაჟას რიგი დადგა, მითხრა: აბა, ახლა მე ვისვრი და შენ უყურე, სად მოხვდებაო და თან თითს იძვერდა – აქ თუ აქაო. არ გასულა დიდი ხანი ამის შემდეგ, რომ ვაჟას თოფმა იგრილა. მან აუცდენლად მოარტყა ნიშანში. ღაბახიც მას დარჩა.
ერთხელ კვერნაულიდან თიანეთში მივდიოდი ცხენით. მამადაანების (სოფელია) სარუესთან რომ მივედი. ერთი კაცი წამოშენია. მე ცხენი იქვე მივაყენე. გამარჯვება, ძმისწულოო! – მომადახა. მეც სალამით ვუპასუხე. შემდეგ შემეკითხა, სადური ხარო. მე ვუპასუხე, ჩარგლიდან ვარ-მეთქი. გაუხარდა, მაგრამ მაინც არ სჯეროდა. როცა მოვეყევი, მარცვალაანთი ვარ-მეთქი და მამაჩემს ბახა ერქვა, დაიჯერა, თან დაუმატა: მართალია, მარცვალაანები ცხოვრობენ ჩარგალშიო. ცოტა ხნის შემდეგ მითხრა: „მოდ, ძმისწულო, არაყი დაგაღუვიწხო.“ ამოიღო ხურჯინიდან ნივრის ერთი კბილი და მომანოდა, აი, არაყი, ესეც მწარეა და არაყიცაო.

**ილია ბახას ძე შავერდაშვილი,
1882 წელს დაბადებული,
სოფ. კვერნაულა.**

თიანეთში ვაჟა-ფშაველა ხშირად ჩამოდიოდა. მას ნახავდით ან მამრის „უპრავლენიამი“, კიკოლა ჩილოყაშვილთან, რომელიც

Once, I was riding from Kvernaula to Tianeti. When I reached the water ditch in Mamadaanebi Village, another rider caught up with me. I stopped my horse. He said hello and I greeted him in return. Then he asked where I was from. I answered that I was from Chargali, which pleased him, but he still seemed suspicious of what I was saying. To prove that I was really from Chargali I told him that my surname was Martvalashvili and my father's name was Bakha. I think that convinced him, as he agreed that Martvalashvilis lived in Chargali. After a little while he called me with these words: "Come here, my boy, I'll give you some vodka." Then he took a clove of garlic out of his bag and gave it to me. "It's bitter just like vodka," he said.

**Ilia Shaverdashvili,
Born in 1882
Kvernaula village**

Vazha often came to Tianeti. Mostly he could be seen in two places: at the district administration with Kikola Cholokashvili, who was the district governor; or at Vakhtang Baratashvili's place, where feasts used to be held. Vazha loved to propose toasts, which were so wonderful that a shudder of excitement would run through the bodies of the listeners. His toasts always won the applause of his companions. Once, Vazha saw the police officer scolding some peasants for not performing labor service and came up with the following verse:

**A stupid foal jumps up and down –
By a mother donkey it was raised,
Who hurts the poor to show his strength,
For being a "hero" won't be praised.**

Hearing this, the police officer went away crestfallen without saying a word to the peasants.

**Shakro Gonjilashvili, 94
Akhmeta settlement
May 8, 1962**

When I married Gulkani. Vazha's daughter, my father-in-law was no longer alive. It happened in 1919, when I returned from war. I knew Vazha, though – I had seen him at least three times. I first saw him in Artani. He often visited that village. At that time I used to have a pub of my own and sell wine. He would come and drink wine with his friend Levan Khizanishvili.

მაზრის უფროსად მუშაობდა, ან ვახტანგ ბარათაშვილთან, სადაც ქეიფი იმართებოდა.

ვაჟას შესანიშნავი სადღეგრძელოს წარმოთქმა უყვარდა. ის რომ დაილოცებოდა ხოლმე, კანკალი და ჟრუანტელი გვივლიდა ტანში. მას ყოველთვის ტაშით ავიღოვებდნენ. ერთხელ „პრის-ტავი“ გლუხს ლანძღავდა, რატომ ბეგარაზე არ ნახევდიო. ვაჟამ ამ დროს გამოიარა და პრისტავს ლეჯსად უთხრა:

**ჩოჩორი მისთვის ცუნდრუკობს,
იქნება ვირიშვილია,
სანყალი კაცის მჩაგვრელი
ვის გაუგონავ გმირია.**

„პრისტავი“ ხმამოუღებლად გაიპარა და გლუხს მიანება თავი.

**შაქრო იოსების ძე გონჯილაშვილი,
94 წლისა. დაბა ახმეტაში მცხოვრები.
8 მაისი. 1962**

ვაჟას ქალი გულქანი რომ შევირთე. მაშინ ვაჟა, ჩემი სიმაჟრი, ცოცხალი აღარ იყო. ეს იყო 1919 წელს, როცა ომიდან დაებრუნდი. მაგრამ ვაჟას ცნობა მაინც მქონდა. იგი, სულ ცოტა, სამჯერ მყავს ნანახი. პირველად ვაჟა არტანში ვნახე. ამ სოფელში არა-ერთხელ ყოფილა. მე მაშინ დუქანი მქონდა და ღვინოს ვყიდდი. ვაჟა მოდიოდა აქ და ღვინოს სვამდა თავის მეგობარ ლევან ხიზანაშვილთან ერთად.

ვაჟა ფიცხი კაცი იყო. გულის მოსვლა მალე იცოდა. ღვინოს ზომიერად სვამდა. არასოდეს მთვრალი არ ყოფილა. პირველ სა-დღეგრძელოში მშობლების შასანდობარს დალევდა. ღმერთმა გაუმარჯოს ჩვენს მშობლებს, რომლებმაც ჩვენ გაგვზარდეს, ძეძუ გვაწოვეს. ჩვენ ვიმრავლოთ იმათ მოსაგონებლადო.

ვაჟას საყვარელი საჭმელი ხინკალი იყო. რომ შემოვიდოდა, მაშინვე იტყოდა, ხინკალს ვერ გავაკეთებთო? რასაკვირველია, ფშავლებს ამის საშუალება მუდამ ჰქონდათ და ხინკლით ასია-მოვლებდნენ ხოლმე ძვირფას თანამემამულეს.

მეორედ ვაჟა სოფელ ლიშოში ვნახე. მაშინ მე იქ ესწავლობდი სკოლაში და მესამე კლასში ვიყავი. მასწავლებლად იყო ვანო ნიკლაური, გუდამაყრიდან. ვაჟა ცხენით მოვიდა, მხრებზე ნაბადი ჰქონდა მოსხმული. ჩამოხტა ცხენიდან და კლასში შემოვიდა. მესამედ ვაჟა თიანეთში ვნახე, რევაზ გოჯიაშვილის დუქანში. რევაზი ნათლიმამა იყო დიდი პოეტისა.

**სიმონ პაპას ძე პაპიაშვილი,
სოფ. არტანში მცხოვრები,
70 წლის.
13 ივნისი. 1959**

„ბექ-ბექში თოვლი დამდნარა...“ / “Snow has melted in the hilled country...”

He was very quick-tempered; he could get angry very easily. Vazha was a moderate drinker and never got drunk. First he would propose a toast to the deceased parents, “May God bless our parents, who raised us, fed us, and took care of us; and may we multiply to keep alive their memory.”

Vazha was very fond of khinkali. Entering the house of his hosts he would ask them at once to cook khinkali. For Pshavians that was not a problem, they were always glad to treat their dear guest to his favorite dish.

I saw him for the second time in the village of Lisho, where I studied at school in the third grade. Our teacher was Vano Tskiauri. Vazha-Pshavela came riding his horse, wearing a felt cloak. He got off his horse and entered the classroom.

Our third meeting occurred in Tianeti, at Revaz Gojashvili's pub. Vazha and Revaz were relatives as the famous poet had christened Revaz's child.

**Simon Papiashvili, 70
Artani village
June 13, 1959**

Some Kists took possession of the entire territory of Pankisi Gorge and would not let Pshavians use that land. A dispute arose between them and Vazha went there as a defender of the Pshavians' interests. When he arrived, everybody rose to their feet. The Kists said in their language, “Even the governor has risen in respect at his arrival, so do we have any chance of winning?” Not only Pankisi, but the Shiraki pastures claimed by the Tushetians were also given to the Pshavians thanks to Vazha.

**Philippe Ghviniasvili, 80
Sakobiano village
April 29, 1961**

პანკისის ხეობა ქისტებმა დაიკავეს, ფშავლებს აღარ აერებდნენ. გამხდარა დავა ადგილზე. ფშავლების დამცველად ვაჟა ჩამოსულა, რომ ჩაუვლია, ყველა ფეხზე ასდგომოდა. ქისტებს თავის ენაზე უთქვამთ: „ნაჩალნიკი ფეხზე აუდგა, ჩვენ რა ხეირს დაგვყრისო“. ვაჟას, პანკისის გარდა, თუშებისაგან ფშავლებისათვის შირაქის საძოვრების გადაცემაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის.

**ფილიპე ღვინიაშვილი,
80 წლისა. სოფ საკობიანოს მცხოვრები. 29.4.61.**

ხევსურებს ჩხუბი ჰქონიათ. ამ დროს გამოუვლიათ ვაჟას და ბაჩანას. დაუშველებიათ ეს ხევსურები, შეურიგებიათ და კიდევაც უპურმარილნიათ. ერთი ხევსური, გვარად ბალიაური, კარგი მოლექსე ყოფილა და ასეთი ლექსი უთქვამს:

One day there were some Khevsurians fighting with each other, when Vazha and Bachana appeared. The brothers separated the fighters and then everyone sat around the table to eat and drink together. Vazha, Khevsurian, whose surname was Baliauri, was very good at composing impromptu verses, so he recited such a verse:

**The Razikashvili bros are coming,
How can we know what's on their mind!
Look, Vazha's got a gun, his stare
Seems so unfriendly and unkind.
But friends, let's fight them back, be men,
If we step back, we'll lose our pride,
For when we die, new ones are born
In place of those who bravely died.**

I was a child then, about 10 years old, and I clearly remember that Vazha-Pshavela came to the village Sakdioni to see my father Vano Tughushi.

მუცო / Mutso

**რაზიკაშვილებ მოვიდნენ,
არ ვიცი, რა იქნებისა,
მხარზე თოფ უძე ვაჟასა,
მგელივით იბღვირებისა.
მტერს მტრულად უნდა დაეუხედეო,
შიში არ შაიძლებისა,
ვინაც მოკვდება, დამარხვენ,
სხვა ისევ გაიზრდებისა.**

მაშინ ძალიან პატარა ვიყავი, დაახლოებით 10 წლისა ვიქნებოდი და კარგად მახსოვს, რომ ვაჟა-ფშაველა ხშირად მოდიოდა მაჩემთან, ვანო თომას ძე ტუმურთან, სოფელ საყდრიონში.

მამირჩისგან გაგონილი მაქვს, ვაჟა რომ პეტერბურგში წავიდა, ფული ადგილობრივ თიანეთის მაზრის ინტელიგენციამ და ახლობლებმა. აგრეთვე ვაჭრებმა შეუგროვეს და გაგზავნეს სასწავლებლად. ხუთი მანეთი თვითონ მამარჩემს მიეცა. დანარჩენებს კი 3-5 მანათამდე. ასეთ საქველმოქმედო საქმეს ეწოდებოდა თიანეთში ვახტანგ და ბაბაღე ბარათაშვილები. ხუთი თვე სისტემატურად უგზავნიდნენ. მერე კი უსახსრობის გამო, ვინაიდან ფულს არავინ უგზავნიდა, იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო. როდესაც ჩამოვიდა, მამარჩემმა უსაყვედურა, ხომ გითხარი, ამათ იმედზე ნუ წახვალ-მეთქი. მაინც საკმარისი სწავლა გქონდაო.

**ვეა ივანეს ასული ლომაშვილი,
სოფ. თიანეთში მცხოვრები, 65 წლისა
26.12. 1958 წელი**

ვაჟა-ფშაველასთან ახლო ნაცნობობა არ მქონია, მაგრამ ხშირად ვხვდავდი თიანეთში ჩამოსულს. აღარ მახსოვს, რომელი წელი იყო. ნაქალაქარში მივდიოდი, სადაც სამკერვალო სახელოსნო მქონდა. სპეციალობით დერციკი ვიყავ და ჩოხა-ახალუხებს ვკერავდი. ზოგჯერ მიხდებოდა თიანეთში ამოსვლა ჩემ ოჯახში. ერთხელ თიანეთიდან ნაქალაქარში რომ მივდიოდი, სოფელ საყარაულოსთან ცხენებით მომეწივნენ ვაჟა და მისი ძმა ბაჩანა, რომელნიც ვაჟას ქალიშვილ თამართან მიდიოდნენ სოფელ მაგრანეთში. როცა მომიახლოვდნენ, სალამი მომცეს და მერე ერთად მოგვიხიდა მგზავრობა. ძმები გზაზე ერთმანეთს შორის კაფიაობდნენ. რა უთხრა ბაჩანამ ვაჟას, აღარ მახსოვს, ის კი დღემდე არ დამეჩენებია, ვაჟამ უპასუხა. ეგ ჩემი გატყავებულია, ესე იგი, ჩემი ნათქვამიაო.

**გიგო ტატოს ძე მაჩურიშვილი,
80 წლისა. დაბა თიანეთში მცხოვრები,
1961 წლის 13 ივნისი**

I have heard from my father that Vazha's studies in St. Petersburg were financed by the intellectuals living in the Tianeti district and by his friends, as well as traders. My father gave him five roubles like most people, who contributed from 3 to 5 roubles to the cause of Vazha's education. The money for that charitable cause was raised by Vakhtang and Babale Baralashvili living in Tianeti. For five months they sent money regularly, but people were not able to pay any more, so Vazha was forced to come back.

When Vazha-Pshavela arrived, my father reminded the young poet of his warning not to count on those people. Father thought that Vazha should not have gone so far to get an education, as he already had enough education.

**Eva Lomashvili, 65
Tianeti
December 26, 1958**

I was not close to Vazha-Pshavela, but often saw him in Tianeti. I cannot say it for sure which year it was. I was going to Nakalakani, where I had a sewing workshop. I was a tailor of Caucasian costumes and used to sew chokas and akhalukhis. Sometimes I visited my family in Tianeti.

Once, as I was riding from Tianeti to Nakalakani, Vazha and his brother Bachana caught up with me near the village of Sakaraulo. They were going to Vazha's daughter Tamar in the village of Magraneti. When they came closer, they greeted me and went my way. During the journey the brothers recited impromptu verses in competition with each other. I don't remember what Bachana said to Vazha, but Vazha answered that what Bachana was reciting had been composed by him.

**Gigo Machurishvili, 80
Tianeti
June 13, 1961**

I used to know Vazha. He often came to my place in Tianeti. Once, I bought a new chokha during Cheesefare Week and paid 30 roubles for it. On that day a wrestling contest was held and I attended it. Vazha was there, as well as the police officer Oziashvili. Suddenly the police officer started to find fault with me and tried to take my chokha off of me. Seeing this Vazha called me: "What does he want?"

"I don't know, he wants to take my new chokha, which I have just bought!" I called him back. Vazha withdrew his dagger from its sheath and rushed to the police officer, but people caught him and the police officer managed to escape. Vazha had saved me, so the two of us went to the pub. When we entered the room, we saw that Oziashvili

ვაჟა ჩემი ნაცნობი იყო. იგი ხშირად დადიოდა აქ, ჩემთან, თიანეთში. ერთხელ ყველიერობას მე ერთი ახალი ჩოხა ვიყიდე და მივეცი 30 მანეთი. იმ დღეს, ე.ი. ყველიერში, გაიმართა ჭიდაობა. ჭიდაობას მე და ვაჟაც ვესწრებოდით. ჭიდაობას ესწრებოდა ფშავ-ხევსურეთის პრისტავი ოზიაშვილიც. პრისტავი რაღაცაზე მომეშარა და დამინჟო ჩოხის გაძრობა. ვაჟამ რომ ეს დაინახა, დამოძახა: რა უნდა მაგასაო!

– აი, ჩოხას მაძრობს, ჯერ ფული არც კი გადამიხდია! – დავუძახე მე. ვაჟამ გაიძრო ხანჯალი და გამოქანდა პრისტავისაკენ. ხალხი ვაჟას დაეხვია, დაიჭირეს. პრისტავი გაიქცა. მე გადავჩრი, წავედი მე და ვაჟა დუქანში. შევედი და ოზიაშვილიც იქ დავგვიხვდა. ვაჟამ კვლავ ხანჯალი იმიშვლა, მაგრამ პრისტავი უკანა კარებიდან გაუვარდა და გაიქცა.

გიორგი ხინჩაღაშვილი, თიანეთი

ვაჟა ხშირად ჩამოდიოდა თიანეთში თავის ძმა გიორგისთან, რომელიც ჯარიანთ სახლში (მღვდელ ნიკო კახიშვილის სახლი) ცხოვრობდა. პოეტი მინახავს წელზე ხმალშემორტყმული, დურბინდით და მხარზე თოფადაკიდებული.

მე ცხენი მყავდა და ვაჭირავებდი ხოლმე გიორგის. ვაჟა დადიოდა სოფლებში და იწერდა ხალხურ ლესებს. იგი მფარველობდა სახალხო ფალავნებს. დამცველი იყო ცოტნე ბაგაშვილისა, რომელიც შესანიშნავად ჭიდაობდა და მისი წამუცევი მაზრაში არავინ ყოფილა.

მასხოვს, ერთხელ ვაჟამ თქვა, ლაფანყურში (თელავის რაიონი) ვიყავი, ერთმა ფშაველმა მთელი ღამე მამლალა, იმდენი ლექსი ჩამანერინა, ახლა იქიდან მოვედიო.

ქიტესა იაკობის ძე ყურშავიშვილი,
95 წლისა. დაბა თიანეთში მცხოვრები,
25 დეკემბერი. 1962 წელი

ოთხრქა – ოთხყურა ცხვარი / A sheep with four horns and four ears

was there too. Vazha pulled his dagger out again, but the police officer escaped through the back door.

**Giorgi Khinchashvili
Tianeti**

Vazha often came to Tianeti to see his brother Giorgi living at Jarishvili's place (Priest Niko Kakhashvili's house). I have seen him girt with a sword, holding a binocular, and with a gun slung over his shoulder.

I had a horse which I used to rent to Giorgi. Vazha would travel to different villages and write down the folk poems he heard from peasants. He favored folk wrestlers, especially Tsotne Bagashvili, who was so good that no one could beat him throughout the district.

Once, Vazha said that he had been to Lapankuri (Telavi region), where one Pshavian had kept him awake all night as he was reciting verses for him.

**Kitesa Kurshavishvili, 95
Tianeti
December 25, 1962**

They say that many years ago Vazha came to the village of Sopkoni on New Year's Eve. He was accompanied by his good friends Davit Iosebashvili, Prushka Tseroshvili, Aleksi Lornashvili, and Makhare Turashvili...

Suddenly Vazha came up with the following verse:

The Turashvilis' vodka made me drunk,
It made me lose my mind, but now I know
That after that big feast they made today,
To Turashvilis' place I'll never go.
As I was riding home I felt so bad,
All food and drink I'd had a while ago,
Seemed to be choking me, to drive me mad,
The feast I had enjoyed then brought me low.
Because Makhare brings things in big bowls,
That's how his generosity he shows.

Written down by Sh. Turashvili
Artani village
April 29, 1961

ძველ დროს ვაჟა სოფლიონში ჩამოსულა საახალწლოდ. მასთან ყოფილან მისი კარგი მეგობრები: დავით იოსებაშვილი, ფრუშკა ნვეროშვილი, ალექსი ლომაშვილი და მახარე ტურაშვილი....
ვაჟას ამ დროს ასეთი ლექსი უთქვია:

დამათრო ტურათ არაყმა,
სულ დამიკარგა გონება,
ტურათას აღარ გავივლი
თუკი ეს დამეხსოვება.
წამოველ საშინაოდა,
გზაზე დავიწყე ღონება,
ამოდის ნასომ-ნაჭამი,
ყელისკე მაიბრძოლება,
იმიტომ იცის მახარემ
დიდ თასით ჩამოყოლება.

ჩაწერა შ. ტურაშვილმა. სოფ. არტანი,
29.4.1961 წ.

ვაჟა-ფშაველა ხშირად დადიოდა თიანეთში. მე ისევ პატარა ვიყავი, ის რომ მოხუცი იყო. მახსოვს მისი გარდაცვალება. იგი გარდაიცვალა მკათათვეში (ივლისი). დამარხეს ქალაქში (თბილისი). მისი ტანისამოსი ჩარგალში წამოიღეს. ძალიან დიდი ტირილობა ჰქონდათ. მისი ცოლი მხოლოდ ამას გაიძახოდა: „გენაცვალე, ლუკავ, გენაცვალე!“
ვაჟას ჰყავდა სალარი ცხენი, უღელი ხარი და ჰქონდა საკუთარი წისქვილი. ვაჟას ძმისშვილები რომ მოიტანდნენ საფქვავს, გულქანი ეტყოდა ხოლმე: – მაშავ, დავაფქვეინო თუ არა?
ვაჟა ეტყოდა: – დააფქვეინე, ხოლო წისქვილი არ მომიშალოთ, ნედლი საფქვავეი არ დააყაროთ და რომ დაფქვავთ, წისქვილი დაკეტეთ, გასაღები მე მომეცითო. ერთხელ ვაჟა ავად გახდა. აიღო კალამი და დაწერა:

მშვიდობით, ჩემო სამშობლოვ,
სამუდამოდა გშორდები,
რაც აქით გამყვას ვალები,
იქიდან გაგისწორდები.

მარიამ ჟამიაშვილი-გონჯილაშვილი,
სოფ. ჯიჯეთი. 1961 წ.

Vazha-Pshavela often used to come to Tianeti. I was still a child when he was already old. I remember his death. He died in July and was buried in Tbilisi. They took his clothes to Chorgali. Everybody was mourning and lamenting for him, while his wife kept repeating these words: "Dear Luka, my dear Luka!"

Vazha had a horse with a white brow, a yoke of oxen, and a mill of his own. When his nephews brought the grain to be milled, his daughter Gulkani would ask him: "Shall I let them grind their grain, father?"

Vazha would answer: "Let them use the mill, but do not break it down, do not pour raw grain into it. When you are done with grinding, lock the mill and give the key to me. Once Vazha fell ill, so he took a pen and wrote this verse:

I'm leaving you forever now,
My precious motherland, adieu!
If yet I haven't paid my debts,
I'll do it in that world, be sure.

Mariam Djamlashvili-Gondjilashvili,
Jijeti, 1961

კრიტიკულ-ესეისტური ნიაღვრეები

ქალი და კაი ყმა

ვაჟა-ფშაველას მხატვრული შემოქმედების დომინანტ მოტივთა და ნიშანდობლივ მხარეთა შორის თვალსაჩინო ადგილი უკავია ქალთა და მამაკაცთა სუბორდინაციისა და უფლებ-მოვალეობრივი ურთიერთდამოკიდებულების ოდითგანვე მწვავე, აქტუალურ და, შეიძლება ითქვას, დიდად დელიკატურ საკითხს.

მთიელთა ეთნოგრაფიული ყოფის აღქმისა და წარმოსახვის თვალსაზრისით ვაჟას ლიტერატურული მემკვიდრეობა შეიძლება შეფასდეს და დახასიათდეს, როგორც დოკუმენტური სიზუსტის უნიკალური წერილობითი წყარო, მრავალმხრივ რომ იყვრობს ძველთუძველესი ფხოვის სულიერ სამყაროში შელგვის მონადინე მკითხველთა ყურადღებას...

ვაჟა ზედმინდებით იცნობს თანადროული ფაჯ-ხევსურეთის ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებას, არქაული ფენებით მდიდარი ამ ორი კუთხის წესჩვეულებათა სისტემას, თვითმოყოფად კულტურას; იცნობს და მიუწვდომელი სახიმეცხველებითი მგზნებარებით აცოცხლებს პერიოკული წარსულის წარველ სურათებს...

მწერლის შემოქმედებითი ინტერესების შუაგულში მუდამ იდგა სისხლის წვიმებში მრავალღვნის ნაცადი მთიელების სათაყვანებელი გმირი – კაი ყმა, „პიროფლიანის“ განზოგადებული სახელწოდებითაც რომ იხსენიება ავთენტურ ზეპირსიტყვიერ ტექსტებში.

კაი ყმის შესახებ დროთა განმავლობაში შემუშავებულ ხალხურ შეხედულებათა ერთგვარ შემკრებად, გვირგვინად და კომპენდიუმად გვესახება ვაჟას შედევრი „კაი ყმა“, რომელშიც ავტორი აღმავალი ემოციით და მატებადი მხატვრული მუსიკით სრულყოფს მამულისათვის მამრალი სამაგალითო ვაჟკაცის დაუვინყარ ხატებას.

კაი ყმა, ვაჟას სხვა ლექსის – „ქეიფი“ – მიხედვით, ისაა, ვისაც „არსაით“, უიროსებო ადამიანების გვერდით ძალღერ სიციხესებს „ცდაში“ სიკვდილი უბოძა და ვისაც ვერასგზი მონაწილეთ, რაც „ჭკაში არ უდებდა“.

კაი ყმის კიმი და „დღიანობა“ იცდება და დგინდება როგორც ველზე, სახლის და სოფლის სამანებს იქით, ისე თემთან და, მთუფრო, ქალ-დაიცებთან ურთიერთობაში.

„ძველი დროის ფშაველს უყვარდა ქალი, – წერს ვაჟა. – როგორც მშვენიერების, სიმშვიდის და სიმინდის წარმომადგენელი. ქალს უყვარდა ვაჟი გულადობისთვის, ვაჟკაცობისთვის და დიდი შემოქმედებაჲ ჰქონდათ ქალებს კაცებზე“.

ვაჟას ლირიკის არაერთ შესანიშნავ ნიმუშში ქალი ვაჟკაცის ღონის დამღვეი მშვენიერების ციკლითა გარემოსილი და გასხივოსნებული. ვაჟა-ფშაველა მტერზე და მეზობელა ხიბლანთ

Critical and Literary Digressions

A WOMAN AND A MAN OF COURAGE

The relation between a man and a woman, particularly the question of subordination and their mutual duties and rights, having been an urgent and sensitive subject since ancient times, stands out among the dominant motifs and themes of Vazha Pshavela's creative works. Regarding the perception and portrayal of the mountain peoples' ethnography, Vazha's literary heritage can be regarded as a unique written source that provides information with documentary exactness and attracts the reader willing to get insight into the spiritual world of those ancient peoples.

Vazha was very well familiar with the everyday life of his contemporary Pshavians and Khevsunians: the customs system of those two districts, consisting of different archaic strata; and their original culture. He was also familiar with the unfading pictures of the heroic past, which he revives in his works with the help of an unfathomable metaphorical system...

The central figure of his creative works was always a hero – a man of courage who had gone through many bloody wars and was adored by mountain people for his great deeds. In some authentic folkloric texts such a man is referred to as “Sweaty-Faced.”

Some popular views about a man of courage formed through the ages were combined to make a comprehensive compendium in *The Man of Courage*, a crowning masterpiece by Vazha Pshavela, where the author created an unforgettable image of a patriotic hero through expressive means characterized by growing emotion and artistry.

According to another poem by Vazha, titled *The Feast*, being a man of courage means to prefer dying in a fight than living a miserable life among worthless men. It is impossible to make a man of courage do anything that is against his principles.

A man of courage can display his dignity and fortitude not only on the battlefield, far from his home and village, but also in his relations with other members of the community, particularly women.

“In old times Pshavian men loved women for their beauty, calmness and purity,” Vazha wrote, “and women loved men for their courage and heroism and had a great influence on them as well”. In many lyric poems by Vazha Pshavela, a woman radiates a dazzling beauty that can disarm a warrior. Vazha Pshavela praised the fair, gracious maids who had enough charm to wound a man's heart “without a sword,” and drive him mad... However, such women were seen

პირისახის თვალ-ტანადი ასულები, რომელთაც ვაჟების გულ-თა „უხანგროდ“ დაჭრა და „ჭკვიდან გადავდება“ შეუძლიათ... მხურვალე სახმილისა და ტკბილი ტანვაცის ალში გახვეულ კაცს ყმათათვის ქალი, ამასთან, „საბრზე“, მახე და საცდურია, მათ გმირულ შემართებას ჩაქრობით რომ ემუქრება.

მთის ტრადიციულ საზოგადოებაში ერთურობისგან მკვეთრად იყო გამოიჯნული ქალთა და მამაკაცთა საქმიანობა და სამოქმედო არეალი.

„ვაჟკაცს არ ჰშვენი ცრემლის ღვრა, ქვითინი დიაცურადა...“ მოთქმა და გლოვის მგოსნობა ქალისთვის დაუნესებია განგებას, ხოლო მტრის კვალზე „მგულურად მიყოლა“ – სვილისფერი მოყმისთვის, მომხვედრის მუდმივ მოლოდინში მყოფი ფეხთაც არ იხდის, მზად აქვს საგზალი, ვაგრით ხმლის ან ხანჯლის ვადას ბლუჯავს და დღედაღამ მზირსა თუ მეკოპარში ნასვლაზე უჭირავს თვალნი...

ვაჟა-ფშაველა თავის სევდიან „სიმღერებში“ უაღრესად რაინდულ, ამაღლებულ, ხანგასმულად თავმეკავებულსა და დისტანციურ დამოკიდებულებას ავლენს სუსტი სქესის წარმომადგენელთა მიმართ... მაგრამ არც ის ავიწყდება, რომ ზოგ შემთხვევაში მათი გარეგანი სილამაზის მიღმა კაცის ყმათა სახელის საზიანო რეალური საფრთხე იმალება. ამიტომაც ამბობს: **„ღმერთმა დასწყევლოს დიაცი, მემრე-ლამაზი ქალიო.“** ხოლო სხვაგან: **„ღმერთმა დასწყევლოს დიაცი, გელუკლუკება პირადა, თუნდ არ უღირდე, იყოდე, უბრალო პანტის ჩირადა...“** და უკიდურესად მაკაცი, დაუნდობლად ბასრი, პირდაპირი და მაქსიმალურად კრიტიკული სტრიქონები კიდევ ერთი ლექსიდან, როგორც თავმოყრა და „დავამება“ ნეგატიურ ასპექტში დანახული ქალის ირგვლივ შექმნილი წარმოდგენებისა: **„არ დაინდობა დიაცი, მინყვი ორპირი, ფლიდია, როგორც სავალად ბენჯისა ზღვას გადებული ხიდაი!“**

თუმცა ეს ყოველივე, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, წამიერი განწყობილებების მონაგური, ნახმევი და უკუფენაა. ლირიკული გმირის სიტუაციური სულიერი მდგომარეობის ანარეკლია, რაც არ უნდა შეესაბამებოდეს ავტორის მსოფლმხედველობრივ პოზიციას...

მთაში საჯავ საქმედ ითვლებოდა ხელჩართული მექსლთანება.

„...ჩაღად არა ღირს ვაჟკაცი დიაცთ მიშყოლი, მკვეხარი, რო გაჭირდების, ჩადგების, როგორც უღელში მჭლე ხარი“, – მოძღვრავს მსმენელს ხალხური ლექსი.

ვაჟაც ხომ საგანგებოდ ეხება და იმონებს ქვეყის ხალხური ნორმის ამ სიღრმისეულ მომენტს: **„...ქალის სიყვარული გმირს გმირობას არ უშლის, უმატებს კიდევ მხნეობასა და სიმამაცეს, ხალხი დიაცის მიყოლას უშლის გმირს, როგორც მის ღირსების დამამცირებელს საქმეს...“**

ერთი მხრივ, გაიდევლება, გაღმერთება, ცად აყვანა და აღმატებით ხარისხში წარმოჩენა, ხოლო, მეორე მხრივ, ცალსახად უარყოფითი კონტექსტსა თუ კონოტაციამ მისი მოხსენიება ვაჟა-ფშაველას

by the poet as a danger, a lure for the men of courage, as a beautiful woman could cool down their patriotic ardor...

The realms of activities of a man and a woman were radically distinguished from each other in a mountain community.

“It never suits a man to wail, cry like a woman, shedding tears...”

It is a woman who is destined to wail and mourn, but a sun burnt man of courage has to “chase the enemy like a wolf”; he never relaxes, never takes off his shoes, keeps some food ready to take on a journey and grips his sword preparing to go to spy out the enemy’s position or fight the enemy to gain trophies...

In his sad Songs Vazha-Pshavela displayed a chivalrous, respectful, and restrained attitude towards the fair sex... But he did not forget that women’s outward beauty could sometimes be very dangerous for a man of courage. This made him say: **“May women be accursed, and pretty ones more so.”** In another place he wrote: **“Of women’s sweetest talk you should beware, their words and smiles don’t mean they really care.”** We can recall an even more straightforward, sharper, and stricter criticism of women given in another poem, which can be regarded as a climax of the poet’s negative feelings about women: **“Don’t spare a guileful woman, can’t you see, she’s like a bridge of thread across the sea!”**

However, it should be remarked that such words seem to be said on impulse, and they reflect the lyrical hero’s state of mind rather than the author’s worldview...

For mountain people it was shameful of a man to be a womanizer. This can be illustrated by a folk poem given below:

**...Who boasts with women of being brave aloud,
Fights like a sickly ox that drags a plough.**

Vazha often touched upon and quoted the deep aspect of traditional norms of behavior: **“...Love for a woman does not prevent a man from performing heroic deeds. On the contrary, it emboldens him to demonstrate more courage and vigor to his beloved. What is considered shameful is being carried away by women, which is unbecoming to a man of courage...”**

On the one hand, idealizing a woman, praising her to the skies and, on the other hand, mentioning her in a definitely negative context, is characteristic of Vazha-Pshavela’s poetic perception.

The limited rights of mountain women and their lower position in a hierarchical system provided the pre-condition for the extremely demanding and uncompromising attitude towards them that was reflected in folk art, an impartial evaluator of the good and the bad, and the customary law.

პოეტური პერსონაჟის ნიშანდობლივი ნახნავი და არსობრივი მახასიათებელია.

მთელ ქალთა უფლებრივი შეზღუდულობა და ქვე-მდებარეობა ქმნიდა საიმისო წინაპირობას, მათ მიმართ დაუსაზღვრავად მომთხოვნი და უკომპრომისო ყოფილიყო ავკარგის უცდომლად შემფასებელი მაღალმხატვრული სიტყვიერი ხელოვნება და ხალხური ჩვეულებითი სამართალი.

დიაცის პრაგმატული, მინერებასთან ასოცირებული „მდაბირი“ ბუნებისა და საადრეო ღრუბლის სადარი მოყმის შემოშრული ხელისკვეთების უთანადობა-შეთავსებლობაც ავიღოთ ამოხა-ცნობია ვაჟას საუკეთესო პოეტურ ქმნილებებში.

ერთი მაგალითი: ლექსში „გიგი“ გმირის სიკვდილის გაგონებაზე ციხე-გორს სალაშქროდ შეყრილ ფშავლებს გულზე ეკალი „დაე-სმისით“. ქისტებმა გიგის თოფი დაახალეს და ფრანგულის გაე-ლხება აღარ აცალეს... მაგვერემანი ბიჭის სამარე ახადს გათხა-რეს... გიგის თვალცრემლიანი ღურჯა ბაგაზე აბია. ხმალი ქარქა-შიდან დღეში სამვერ „იღვრება“ და უპატრონობას ტირის... და ამ დროს მოკლულის ცოლი, ლუხმათ ბერის ქალი, მომინაურე, მტრის „არმიმდევერ“ ქმარს ეძებს (მძრ: „ცოლიც ძალიან მიტი-რებს, ქვეყანას გააკვირვებსა, მეორე დღესა ისიცა სხვისა ჭირს გააღუხინებსა“ – მ. ხელაშვილი)...

ქალი, ერთდროულად, ნაღმა მაგალი თავმოყვარე ვაჟაკის სწორ-ფერი, შთამაგონებელი, მხნეობისა და სირაქის შემმატებელიც არის და ის უნდო არსებაც, ვინც, ნებით თუ უნებლიეთ, მის დამ-ფოვლებად, დაღმასვლის, ცოდვით დაუქმისა და დამარცხების გამოძწევე მიზეზად შეიძლება მოგვევლინოს.

და, ალბათ, ყველაზე დროული და უპირანი იქნება, ამ შემთხვე-ვაში პოემა „გველისმჭამელიდან“ მიზნისა „ყბუდი და ზეზერე მგერძნობარე“ ცოლი მზია გავისენით: მზია, ვინც სულიერ-უსუ-ლოთა გულთამხილავ ქმარს ცხოვრების მაგალითებად ბრძოლებს უსახავდა, ხის მოჭრას და ნადირის ხოცვას ავალებდა, აძალებდა და იძულების გზით გრძნელთა ქვეყანაში შეძენილ რწმენასთან შეორგულებისკენ, ზეგარდმო სიბრძნისაგან თანდათანობით დაცლისკენ და, საბოლოოდ, თვითმკვლელობისკენ უბიძგებდა.

ქავთა თორმეტწლიანი ტყვეობიდან დაბრუნებული, „ღმერთთან მოლაპარაკე“ გმირი ცხოვრების უტილიტარულ მოთხოვნებთან შეხლამ და დაპირისპირებამ, ცოლის გაუთავებელმა უკმაყოფი-ლებამ და საყვედურის სიტყვებმა პიროვნული ძალმოსილების მწვერვალადან „მონაშლელს ხევაში“ ჩამოაქვეითა, რასაც მისი სრული განიარაღება, „განეიტრლება“ და გულსუნადინო, ბედის-წერის ძალით დარქარებული აღსასრული მოჰყვა.

ქალი, პატრიარქალური მთის კონსერვატიულ მკვიდრთა წარმო-დგენით, დაბადებითვე მაცხოვრის ეშმაურ სანყისთან არის წილ-დებული, ამიტომაც, დედათ ვარზეთ ამდგარ“ ვაჟს, მშობლიური მამულ-წყლის სარანგს, განსაკუთრებით მტრინობის გაშს, მის-გან თავის მოხლუდვა, განდგომა და განაპირება მოეთხოვება.

მიზეზდავად იმისა, რომ „...მაშაყაცს გვერდს უდგა დედაყაცი

The contrast between a woman's "lowly" nature, which is associated with pragmatism and adown-to-earth approach to life, and a man's warrior spirit, which makes him look sullen like a rain cloud, can be easily read in Vazha's poems.

That can be illustrated by the following example: in his poem *Gigi* Vazha-Pshavela described the death of a courageous warrior retold by Pshavians gathered at Tskhe-Gori to prepare for a fight. The Pshavians were really upset by Gigi's death, who had been shot by Kists before he could draw out his sword to fight them back... They dug the dark-haired hero's grave in the village of Akhadi... Gigi's tearful horse was tied in the shed. The sword of the killed man also mourned over its dead master by rising from its sheath every day "to shed atear"... At that time Gigi's wife, old Lukhum's daughter, was looking for a husband who would stay at home instead of fighting the enemy. (Compare: "My wife will grieve for me, bemoaning in distress. But the next day she will marry someone else"... M. Khelashvili)...

A woman is a love object, a source of inspiration, and courage for a warrior, but she cannot be fully trusted, as intentionally or not, she may lead a man into sin and cause his destruction.

In this context it would be appropriate to recall Minda's "garrulous and superficial" wife Mzia from *The Snake Eater* by Vazha-Pshavela. That woman encouraged her husband, who could understand every creature on Earth, to become like ordinary men, who were too stupid compared to him; she demanded of him to cut trees and kill the beasts; urged him to betray the faith gained in the land of sorcerers, and to forget the wisdom he had received from above, thus leading him to suicide.

After returning home from the kingdom of demons, where he had been held hostage for twelve years, the hero "who could speak to God" was crushed by the triviality of everyday life and endless complaints of his wife. Thus, from the peak of success he fell into a noxious ravine, which "neutralized" his supernatural ability and caused his forced, untimely death.

According to the patriarchal, conservative views of mountain dwellers, a woman is born with a nature that is somewhat devilish, so a man of courage surrounded by women should avoid them and resist the temptation, especially when he has to defend his motherland from enemies.

Although women "work side by side with men, reaping, threshing, ploughing, and carrying firewood like men" (Vazha), the ethnological culture of mountain people makes a clear distinction between the spheres of activity for men and women. It is interesting how Vazha

თითქმის ყველა საქმეში და ვაჟაკურად, კაცთან ერთად, ენევა ცხოვრების უფლს მკაში, ლენვაში, ხვნაში, შემის მოტანაში" (ვაჟა), მთის ეთნოკულტურაში ერთმანეთისგან მკაფიოდაა გამოიკვეთილი და დასაბამებული მათი სამყოფ-სამოქმედო ადგილები. საველისხმოა ამ რეალიის ვაჟასული კონსტატაცია: ფშაველის სახლში „ჰერა“¹ ორპირად არის გაყოფილი: ერთი საკაცო, მეორე სადედაკაცო. დედაკაცები სხედან ერთს მხარეს, კაცები მეორეზე: საკაცოში დედაკაცს არ შეუძლიან დაჯდომა...

შინა, სოცუმის საცხოვრებელი სივრცის სიღრმისეული, შუაგულური მხარე, ქალის საუფლო და „საბატონო“, ვაჟას თქმით, „ოჯახში უფლობს დედაკაცი“, ხოლო სახლის გარე „პერიმეტრს“, სასაზღვრო ზოლს, რომელიც მტრული ძალების სამიზნედ არის გააზრებული, მამაკაცი დარაჯობს, იცავს და განაგებს...

ამ ვითარების ამსახველია აფორისტული ხალხური ლექსი: „ყმა გასულ-გამოსული ვობ, ქვეყნიერებანახული, ქალი კერაზე ნაჯდომი, საქმარედ თავშენახული...“

ჯვარ-სალოცავების მსახურს, მონსე, მონშიდარ ხევისბერს, ხეცესა თუ დეკანოზს, ვისაც საერო თუ რელიგიურ დღესასწაულებზე ღვთისმშვილთა მიწიერ საბრძანისში შესვლა შეუძლო და ვისგანაც მებლვენ-მეხვეწური ციურ წყალობას, მადლის მოფენასა და სამომავლო იმედის ხმამალა გაცხადებას გამოულოდა, რიტუალური დღის დადგომამდე მკაცრად ეკრძალებოდა არათუ ქალ-დედროვანთან ფიზიკური სიახლოვე, მათ სავალ გზა-ბილიკებზე, ე.წ. „ნალახ“, მიჩვეულ ადგილებში ფეხის დადგაც კი.

მათი მონოდება და ცხოვრების კანონიკური წესი ყოფით გარემოში გარკვეულ მებლუდებს, რეგლამენტაციის დადგენასა და დაცვას გულისხმობდა; ღვთის რჩეულობა წარმავალ სიამეებზე უარის თქმას ითხოვდა; რაც სხვას, საზოგადოების რიგით წევრს, ეპატიებოდა. მათთვის მიუტევებლად მიიჩნეოდა...

წერილში „გმირის იდეალი ფშაური პოეზიის გამოსატულებით“ ვაჟა-ფშაველა შეგვახსენებს, რომ გმირი, „როგორც ვაჟაკი, წმინდანი, თავის სინმინდისა და ვაჟაკობის დასაგვირგვინებლად ქალებსაც უნდა ერიდოს“. ამ მხრივ კიდევ უფრო მეტი სიმკაცრე და მკაცრობაში არსებობდა ხევსურეთში.

ნათულა ბალაურის სიტყვით, ახალგაზრდა ვაჟს თავზანიანობა, მებლმკერულობა, სიმამაცე, კარგი მხედრობა და მოფარიკავეობა მეჭეფრის. „ვაჟის მოვალეობაა თავდაჭერილობა. ქალებს არ უნდა ეთულებოდეს (არ უნდა იხედებოდეს ქალებისკენ და მათ ოჯახში არ დადიოდეს)“...

და ვინაიდან მთის კუთხეებში ღირსების „გამსუბუქებად“ ითვლებოდა მეომრული სულის გამწვანებული სწორფრული ურთიერთობებით ზედმეტი გატაცება, როგორც დამცავი, შემაფრეხებელი მექანიზმი, ბუნებრივად გაჩნდა მოვლენა, გამოხატული მეტყველ ეპიკეთში „ქალუნდაური“, რაც, იმავდროულად, რჩეული გმირის სპეციფიკური სტატუსისა თუ ტიტულის შინაარსობრივ გაგებასაც იძენს და ითავსებს.

stated that fact: “A Pshavian home is divided into two parts – one for men and the other for women. Women sit on one side and men on the other side: women cannot sit with men...”

A woman is responsible for taking care of the dwelling place of her family; she is the main figure in the domestic life of the community, while a man stands guard on the borders of his land to defend it from enemies.

Such viewpoint is expressed in an aphoristic folk poem:

**For men it's good to see the world,
Around the country let them roam,
But women have to stay inside,
And for their husbands wait at home.**

On secular and religious festivals, village community members brought their sacrifice for the chief priests serving at shrines and asked God for favor. These priests were considered as mediators between the world and heaven, through whom ordinary people received divine grace and hope. It was forbidden not only to come close to women before the rituals, but to step on the paths where a female had walked.

Their vocation and canonical way of life imposed certain restriction on them in everyday life, which they had to observe very strictly; being chosen by God implied rejecting transient pleasures; a behavior that would be forgivable for any other member of a community, was unpardonable for priests...

In his article titled “The Ideal of a Hero in Pshavian Poetry”, Vazha-Pshavela reminded the readers that “a hero, being pure, should avoid women to make his courage and honesty perfect”...

In this regard, Khevsurians had even stricter and more radical principles. According to Natela Baliauri, a young man had to be polite, restrained, brave, a good rider, good fighter, and fencer. “A young man has to be reserved. He should not run after women (which means showing interest in them and visiting their families)”...

Mountain communities considered it beneath the dignity of a man to be too carried away with a woman he was allowed to love, but could not marry according to mountain traditions, because such infatuation could weaken his fighting spirit. Naturally, such a viewpoint brought about a defense mechanism manifested through a special phenomenon, which was expressed by a meaningful epithet “Kalundaun”.¹ This phenomenon also implied having the specific status and title of a courageous warrior. As an example of such a warrior, we could name Mamuka Kalundaun, a man coming from the Gogochuri family who used to live in the village of Guro.

¹ In Georgian “kai” means a “woman” and “undaun” (in Pshav-Khevsureti) means “unwilling.” (translator’s note)

ასტი გმირია მამუკა ქალუნდაური, გოგოჭურების გვარის წარმომადგენელი გეროდან.

მარტია მისურაულთან, ბერდია მამუკაურთან, ხირჩლა ბაბურაულთან და ხომურაულთან ერთად ზურაბ არაგვის ერისთავის რისხვად და მუქარად მოვლენილი მამუკა, გადმოცემის თანახმად, ნაწილიანი ყოფილა: როცა საღამურად გაემართებოდა, წინ მანათობელი ვარსკვლავი გაუძღვებოდა. ხმალიც ნაწილიანი ჰქონია: პატრონს გამარჯვების დღის დადგომას ქარქაშიდან სანახევროდ ამოწევით ატყობინებდა.

მზიერნიშნის ქალუნდაური „მანშიდარ ღვთის კაცად“ იხსენიება და რაკი ქალებს მაცდურ არსებებად თვლიდა, თავისი კაიყმური სიმაღლე და ღვთისმოსაობა რომ გადაერჩინა, სახლში და ხალხის თავმჯერის ადგილებში მათკენ ზურვით ჯდებოდა.

წანდაურობისა და ცოლ-ქმრული კავშირის უარყოფით შეძლო მამუკა ქალუნდაურმა ასაკეტური მორალით ნიშნადებული სამაგალითო გმირის შთამბეჭდავი სახის შეუბღალავად შენახვა და შენარჩუნება...

ქალუნდაურობით, როგორც უმთავრესი ადამიანური თვისებით და მახასიათებლით, გეროდელ მამუკას ვაჟა-ფშაველას შავგერმანი, ხანაც ფერით ანგულობის სადარი გმირი ივანე კოტორაშვილი ჩამოჰგავს და ენათესავება.

უეჭველია მათი გენეტიკური ურთიერთმსგავსება.

„გარეკცვე თხისტყავიანმა“, ერთთავად ხვეში ჩაწოლილი ნიწლივით მოღუმულმა, გაუცინარმა, ჭკვიანმა და ღონიერმა ივანემ, როგორც პოეტი გვეუბნება, „მეტად ლამაზად იცოდა წესი და რიგი ომისა...“

თავისი გმირობა არასდროს დაუკვებია, მეტწილად მუდამ ქვეითი ეტევიბოდა მტერს. „ვაჟკაცის რჯულით“ ცოცხლობდა, ტანთჩაცმას „არას დასდევდა“ და გველის თვალვით სათუთად ინახავდა ერეკლე მეფის ნაჩუქარ სამ ხალათს...

რაც მთავარია, მოკლეული მოწინააღმდეგისთვის მარჯვენის მოჭრა დიდ ცოდვად და უსამართლობად მიაჩნდა...

მორიგი თარეშიდან თუ თავდაცვითი ბრძოლიდან სოფელში დაბრუნებულ ივანეს შორით შეგოფიფიებენ „პირმოლაშაზებული ქალები“. მაგრამ გმირს მათი დაკრული სტერიო „თავის ჭკაზე“ ვერ ათამაშებს. ივანე ამ შემთხვევაშიც „უცოდე მწირად“ რჩება: „არ დაგიდევდა ქალთ ტრფობას, ჩალად არ ჩავიხედავდა; დიაცთ მიმყოფსა ვაჟებსა ძლიერ ყუდს თვალზე ხედავდა...“

ბოლოს, როგორც იქნა, სოფლის დაქინებული მოთხოვნით, ძალდატანებით და შეგონებით ცოლიც შეირთო და „ერთის ვაჟის მშობელი“ გახდა, რასაც, რომ არა მენეცილის მონდომება და აქტიურობა, ვერ ეთირებოდა. ივანეს ცოლი „ჰფიცავდა“, რომ ძალით დანჯა ქმართან, ხოლო მანამდე ბევრჯერ ლანძღა და არეხვინა, რათა უთქოდ არ გადაგებულყო და ღვთის მგობი არ გამხდარიყო მთის მიმინოდ სახელდებულ სწორუპოვარი გმირი... ივანე კოტორაშვილიც, ბევრი თავისი ტოლ-სწორის დარად, ცოლის უბე-კალთას რომ გამოჰკერებოდა და სალეკო ბილიცზე

Mamuka Kalundauri, who, together with Marta Misurauli, Berdia Mamukauri, Khirchla Baburauli, and Khoshurauli, inspired Zurab, Duke of Aragvi, with fear, is said to have been favored by fate: when he went to a fight a shining star used to appear to guide him. His sword was special too: it could predict a victory by rising from its sheath.

The fortunate Kalundaun, who was regarded as a **“pure man of God”**, considered women as temptresses and in order to preserve his dignity and piety, sat with his back to them at public gatherings.

By not having a female friend or a wife, Mamuka Kalundauri managed to keep the reputation of a great warrior committed to ascetic ideals intact...

Among the heroes described in Vazha-Pshavela's works, Ivane Kotorashvili bears the strongest resemblance to Mamuka Kalundauri from Guro. The rejection of women is the most important quality which this swarthy warrior, who sometimes “looked like an angel,” has in common with Mamuka Kalundauri.

This makes their genetic similarity quite obvious.

According to Vazha-Pshavela, the strong and clever Ivane, who used to “wear his sheepskin garment inside out”, and always looked sullen like a misty ravine, **“was a real master of the art of fighting...”**

He never boasted about his heroic deeds, attacked the enemy aloof like a wolf and lived according to the **“rules of warriors.”** He did not care about clothes, but treasured the three shirts given by King Erekle II as a gift...

And above all, he thought that cutting off the right arm of a killed enemy was sinful and unfair...

When Ivane came back from a raid into enemy territory or a fight with enemies attacking his people, the “primped up” women smiled at him from a distance trying to attract his attention, but the hero would not “dance to their tune,” he remained **“pure like a monk.”** **“He never paid attention to women, their love meant nothing for him; and he disliked the men who fell for beauties...”**

Finally, at the urgent request of the whole village, Ivane was forced to get married and a son was born to him. However, he would never have become a father if not for his partner's persistence. Ivane's wife “swore” that it had cost her great efforts to make her husband sleep with her, that before she could persuade him she had scolded him many times, telling him that it would be a big shame for a man to die without leaving an heir after him; that a lifestyle like that could lead Ivane, a peerless hero nicknamed “the mountain sparrow-hawk,” to impiety.

ხეტილისთვის ნანდაურებთან ნებიერი „ლოგინობა“ ემოზიონებინა, ვინ იცის, როდემდე გასტანდა ურჯულოთა თავაშვებული თარეში ქართულ მიწაზე...

სწორედ ამიტომ ქვეყანა, დრო და დრო თუ ხანგაშთებით, ისეთ გმირებსაც დაისაქმრებდა და, ღვთის ნებით, შობდა კიდევ, პირადულ ენება-სურვილებს გვერდზე რომ გადადებდნენ, ოჯახური ინტიმისა და სიმყუდროვეს მოიკლებდნენ, უშვილძირობის ხვედრს ირგებდნენ და შეურიგებოდნენ, ოღონდაც თავიანთი მეომრული მონაცემების მაქსიმალური მობილიზებით მამულისთვის ერგოთ და ეშველათ.

და ამ ყაიდის მოყმეთა შორის, მთიელ გმირთა მდიდარ გალერეაში, უაღრესად კოლორიტულ ფიგურებად მოჩანან ივანე კოტორაშვილი და მამუკა ქალუნდაური!

ვაჟა-ფშაველას პოემის „ივანე კოტორაშვილის ამბავი“ სათაურის ქვეშ ფრჩხილებში წერია „ქარახელის ნაამბობი“, რაც მისი სიუჟეტის ხალხურობაზე, ფოლკლორულ წარმომადგენლობაზე მიანიშნებს და დამაჯერებლად ცხადყოფს ქალისა და კაი ყმის ურთიერთობის როგორც სოციალურ, ასევე მსოფლმხედველობრივ ასპექტში მწერლის ფასეველ ბმასა და სიახლოვეს ზეპირსიტყვიერების სუფთა სათავეებთან.

ძმის საძებნელად წამოვიქცა...

საქართველომ ვაჟას სახით ცა-ღრუბელთან მეომარი მგოსანი და გენიოსი დაკარგა, ხოლო ბაჩანამ – პირველ ყოვლისა ძმა, ქედბედიანი დედანიძევილი და მხოლოდმა მერე დიდი მწერალი. დაკარგა ძმა, ვის გარეშე მზე არ ამოსდიოდა...

(იხე, ცნობისთვის: ილია ჭავჭავაძე ვაჟას მზეს ეძახდა, ბაჩანას – მთვარეს).

და, საერთოდაც, სანიანო და სამაგალითო გახლდათ რაზიკაშვილების ძმობა.

„...საუცხოო სურათს წარმოადგენდა ყოველთვის, როცა ყველა ძმა, რაზიკაშვილები, ერთად შეიკრიბებოდნენ, პირდაპირ სადღესასწაულო ხასიათი ეძლეოდა მათ ერთად შეკრებას“, – წერს თავის მოგონებაში მელანია (ნიკოლოზ ნათიძე).

ყველაზე მძაფრი პაექრობა ვაჟას და ბაჩანას ჰქონდათ ერთ-ერთში.

სხვათა შორის, ვაჟას ფშაური კილო თავდაპირველად ბევრს ეხამებოდა, არ ეჭმნიკებოდა და ბაჩანა უფრო დიდ პოეტად იყო მიღებული და აღიარებული.

ამას ადასტურებს იოსებ იმედაშვილის მართალი, პირუთენელი მოგონება...

სამხსოვრო, სახიერი კინოკადრებით შთაბეჭდავი ეპიზოდი: ბაჩანა მალაროსკარის სკოლაში ასწავლიდა და იქვე, სკოლის შენობაში, ცხოვრობდა. ჩარგლიდან ვაჟამ ჩააკითხა. ცხენიდან

If Ivane Kotorashvili, like many others, had become a stay-at-home, and instead of chasing Lezgins had indulged in the pleasure of lying with sweethearts, then nobody knows how long the godless invaders would have ravaged our country...

Hence, it is logical that from time to time our country would give birth and raise such heroes who would forget about their personal passions and desires; their family life, comfort, and happiness, and were ready to remain childless in order to use all their warrior skills for the well being of their country.

In the rich gallery of mountain heroes, Ivane Kotorashvili and Mamuka Kalundaun stand out as figures full of local color.

Vazha-Pshavela's poem *The Story of Ivane Kotorashvili* has a subtitle: "Retold by Karakheli." That name mentioned by the author emphasizes the folkloric origin of Vazha's work and makes it obvious that in writing about the relation between a woman and a man of courage, the poet used folklore as a source of inspiration and was inseparable from it both socially and philosophically.

LOOKING FOR THE BROTHER...

With the death of Vazha-Pshavela Georgia lost a man of genius, a poet who could challenge the sky and clouds, while Bachana Razikashvili, in the first place, lost his dearly loved brother, and after that a great writer. He lost the brother who was like sunshine to him...

(By the way, Iliā Chavchavadze had compared Vazha to the sun and Bachana to the moon).

Anyway, the relationship between the Razikashvili brothers was enviable and exemplary for everyone.

"...It was a real delight to see all the Razikashvili brothers together. Their family gathering looked like a solemn celebration," Melania (Nikoloz Natidze) wrote in his memoirs.

Among all the brothers, Vazha and Bachana were the biggest rivals.

It should be noted that at first Vazha's Pshavian dialect was not very popular and Bachana was considered to be a greater poet than his brother.

This can be illustrated by an episode truthfully told by Ioseb Imedashvili...

This episode is memorable and impressive like a scene from a film: Bachana taught at Magharoskari School and lived in the school building. Vazha arrived from Chargali to see him. He got off his horse, took off his saddle-bag, and headed towards his brother's dwelling... At night they had supper and spent the rest of the night talking about belles-lettres, folklore; argued about the issues concerning the literary language and

ჩამოქვეითდა, ხურკინი ახსნა, ჩამოიღო და ბინისკენ გაემართა... დაღამდა. იცხამეს. მერე გათენებამდე იკამათეს მხატვრულ ლიტერატურაზე, ხალხურ მეტყველებასზე, სალიტერატურო ენის საკითხებზე. და როცა აზრთა ცილობა ლამის სიტყვიერ შეურაცხყოფამდე მივიდა, ლაბათიანი ფშავური სიმღერა დასძახეს: „სამი არ გაიწურთნება...“

არწივებივით „წურთნები“ იყვნენ და ეს თვისება თუ სახასიათო შტრიხი ხელს არ უშლიდათ ყველაზე წინ და ყველაფერზე მაღლა ძმობის ძალა, ძმობის მადლი დაეყენებინათ... სანდრო თბილისში ცხოვრობდა და მსახურობდა. თედო ხელთუბანს შეეხიზნა და მურერნობას მიჰყო ხელი. გიორგი თიანეთში დასახლდა.

ვაჟა მამაპაპისეულ კერას დაუბრუნდა და დაჰპატრონდა. ერთადერთი და – მართა, ყვარელში გაათხოვეს. ადგილობრივების სიხშირით ძმათაგან ბაჩანა (ნიკო) გამოირჩეოდა: ჩარგალი, ბარისახო, ვეკინი, მაღაროსკარი, აფხუშო, დუშეთი, სიღნაღი... და ყველაზე ხშირად ვაჟა და ბაჩანა ხვდებოდნენ ერთმანეთს... ვისთვის, თუ არა თავისი ღვთის ხელდებული ძმისთვის, უნდა მიგებად ბაჩანას! და ისიც ბაძავდა. უფრო მეტიც: მაღულად თუ ცხადლივ, ფარულად თუ ამკარად ეტოვებოდა, ევიბრებოდა, ეტოვებოდა (და, ხანდახან, მისი აზრით, უმინიდა კიდევ). ვაჟას ლექსი იყო მისი პოეტური სიტყვის სასიხი სიმაღლე და საჯილდაო, საფალავნო ქვა... და როცა დასრულდა ლუკა რაზიკაშვილის ამქვეყნიური ცხოვრების ნარღვევი, ნავედრალი გზა, ბაჩანამ ამლათად იგრძნო დიდი, მემზარავი, ავად პირამკმული სიყაროლე. უფროსმა ძმამ „მხარი მოსტება“, ფიზიკურად გაქრა, თვალს დაეკარგა, მინის კედელს ამოეფარა. ეს სტეკოდა და კორტნიდა ბაჩანას გაფლეთილ გულს; ამასთან შეჩვევა და შერიგება უმძიმდა, უჭრდა.

და ახსენდებოდა: ჭიჭახევეს ჩქერებში ლუკას მხარადმხარ ნაჩქეფი სიყმნეწილის წლები; დათვისული ნათლობის – აბა არაბულის ჭერქვეშ ვაჟასთან ერთად განცდილი სითბო ღირსეული მასპინძლობისა; მუშტაიდის ახლოს მდებარე „ალანის ველში“ გატარებული ქალაქური საღამო და იქვე ნებერად მოგოგმანე ლამაზმანები; ვაჟას შიშიმე დავლური და თავისი მარდი თამაშობა გორში, ბებია წინოსთან; ღიასი სტეკობა ჩარგალში: არაგვის კალმახი, ხინკალი, სვინი ლუფი და ქერის არაკი; სანდროს აღზრდაში ძმასა ერთობლივი წვლილი; აფხუშოში ცხოვრების თერთმეტი წელიწადი და სათიბსა თუ სახევეზე მიმავალი ვაჟას შესვენებები მის კარმიდამოში; ვაჟას მიერ გორის აბანოში მუხის ფოთლებისგან შეკრული კონიტი მისი და შიო მღვიმელის „შეგება“;

at the point when their argument was going to grow into a verbal tirade, they started singing a Pshavian song “One can't train...”² The brothers were “impossible to train” like eagles themselves, but that quality did not prevent them from cherishing their brotherhood more than anything else...

Sandro lived and worked in Tbilisi.

Tedo ran a farm in Kheltubani.

Giorgi settled in Tianeti.

Vazha returned to his parents' house and stayed there.

Their only sister Martha married a man from Kvareli and went to live with him.

Bachana (Niko) moved to new places more often than his brothers. The places he had lived in were Chargali, Barisakho, Vopni, Magharoskari, Apkhusho, Dusheti, Signaghi...

Among the siblings, Bachana and Vazha met each other most often...

Who could serve as a role model for Bachana, if not his brother, who was graced from God!

And he tried to imitate his brother: what is more, he competed with him openly or secretly, considered himself Vazha's rival (and, sometimes, he thought he surpassed him).

Vazha's poetry was a measure of Bachana's success, and a bone of contention for him.

So, when Luka Razikashvili's hard and joyless life came to its end, Bachana suddenly felt an ominous, infinite emptiness gaping in front of him.

His elder brother had removed Bachana's life support; he had disappeared from sight, hidden behind a ground wall

That was why he felt so deeply hurt, why his heart bled. Bachana could not accept the fact of his brother's death.

He remembered the years of youth: he and Luka splashing around in the Chichakheva River; the hospitality/their relative Aba Arabuli from Datvisi showed to them; the evening spent with Vazha in Alazani Valley Restaurant near Mushkaidi Park, where beautiful women were mincing around; Vazha's heavy Davluri³ and his own brisk dance at granny Nino's place in Gori; Ila Chavchavadze's visit to Chargali: trout caught in the Aragi River, khinkali, beer brewed with hops, and barley vodka: the brothers' share in raising their younger brother Sandro; the eleven years spent in Apkhusho and Vazha's stopping at his place to rest a little on his way to the hay meadow to mow and gather hay; bathing in the Gori Bathhouse together with Shio Mghvimele when they lashed their bodies with oak leaves bunched up by Vazha; the celebrations of Lasharoba and Apkhushoba, whose proper conduction largely depended on Vazha's personal authority; going to Khorkhi Village and taking Gorgi Didebashvili's daughter Tamar home to become Vazha's second wife: the competition among the brothers in lifting the Kopala stone.

And many other memories came alive...

² A folk song saying that neither of the three – a courageous warrior, a wolf, and an eagle – can be trained, as it is impossible to change their nature (TN).

³ Davluri is a city dance portraying the city aristocracy. It is performed by many couples with music and colorful costumes, painting a picture of an aristocratic feast on stage (TN).

ლაშქრობა და აფხუზობა, რომელთა რიგგან მსვლელობაში ბევრს რასმე განაპირობებდა ვაჟას პიროვნული ავტორიტეტი; ხორხში გადასვლა და გიორგი დიდებუშვილის ოჯახიდან თამარის – ვაჟას მეორე მეუღლის – წამოყვანა; ძმებთან შევიბრი კოპალას ქვის აწვეაში.

სხვაც ბევრი რამ...

ახსენებოდა და ხვდებოდა, კი არ ხვდებოდა, გარკვევით ხედავდა, რომ დაღმართი დაიწყო, წლების დიდი დაღმართი და ჯამის სრბოლას, უკანმოუხედავ სვლას, აქაქრებულ დინებას ველარაფერი შეაჩერებდა.

ენატრებოდა და ლექსად დასტიროდა თავის ტკივილს, სიმარტოვეს (გამართივებულ ცხოვრებას):

**როსნამდე უნდა გიგონო
მინამიყრილი ტანზედა,
მუდამ მოუვალს გელოდო,
თვალი მეჭიროს გზაზედა,
ცხადა და მალვით ვიტირო,
გული ვაბჯინო ქვაზედა?..**

ხალხური ხმოვანება. ხმით ნატირლებს ბარჩანი ეყო. წყლელთა წამლის უპოვნელობით გამონვეული ჩივილი. ელვანარევი ტკივილი, სისხლშერეულ ცრემლის წვეთებად რომ მოჟონავს ლექსის ყოველი სიტყვის ძარღვიდან.

ძმისადმი მიძღვნილი მეორე ლექსიც აქვს ბარჩანას, აუსრულებელი სურვილის ტრაგიკული ტონალობით აღსავსე, ამაო მოლოდინის უპერსპექტივობის განცდით გაჯერებული, მკვდართა მზის მენამული სხივებით ლიბრად განათებული:

**ძმის საძებნელად წამოველ,
წინ არსად შემომეყარა,
ვეძახენ, ვერ გავაგონე,
ზედ გრილი შინა ეყარა,
იქნება გავაცოცხლებდი,
სამარე გადამეთხარა?..**

და სამარეებშიც ბორგავენ ძვლები სოფლის სიმრდით შეძრული ძმებისა; ბორგავენ და ბობოქრობენ მათი სულებიც, ერთუერთს მხარი რომ „უჭირონ“, სიტყვა გაყვალონ და დაყრუებულ საქართველოს გზიანი ქართული გააგონონ, გააგებინონ...

– ვერ იპოვნე?

– ვერა, ვერაო!..

მეორდება ამბები და მოვლენები.

წამდვილიც, ალეგორიულიც.

და მიდის დრო...

დასაწერია პავლე რაზიკაშვილის შვილების მისაბაძი, ურთიერთ-სიყვარულის მცხუნვარე მზით გამთბარი და განათებული ძმობის აპოლოგია!..

Bachana recalled and realized, or rather saw clearly, that it was the beginning of a decline, the downhill of life, which was impossible to stop, as no one could stop the flow of time.

Oppressed by anguish he poured out the sorrow over his loneliness in poems:

Will I always grieve for you?

Look for you, while you're not here?

Will I always watch the road,

Hoping that you might appear?

Will I always, missing you,

Hug your gravestone, shedding tears?

It sounds like folk poetry, like a lament, or a complaint about being unable to find a cure for a broken heart. A great pain transformed into tears of blood trickles down from every word of this poem.

Another poem that Bachana dedicated to his brother reveals the tragic feeling of hopelessness; it shows the awareness of an absence of any prospect, and seems to reflect the last, fading rays of a red sunset:

It is still him I'm looking for,

I'm trying my best, but all in vain,

My brother cannot hear my call,

From his cold grave, can't see my pain.

If only I could dig him out

And bring him back to life again...

The bones of two brothers troubled by the wrongfulness of life cannot find rest in their graves, just like their souls, they call to each other, trying to join their voices to get their message through to their deafened country...

"Have you found it?"

"Not yet!.."

This dialogue goes on forever.

The stones and events repeat themselves again and again.

Both real and allegoric...

And time flies...

An apologia in praise of the exemplary brotherhood of Pavle Razikashvili's sons, filled with the warmth of their hearts and great love for each other, is still to be written!...

„რა შემაძრწნებელი სიტყვაა „ნასოფლარი“!“
ვაჟა

“How awful the words “deserted village” are to heart!”
Vazha

აფხუზოში ორჯერ ვიყავი, ორჯერვე ფეხით.

პირველად ვაგას სახლ-მეზუბის მხცოვანი თანამშრომელი ალექსი ხუცარაული მახლდა, ხოლო მეორედ – ისევ ალექსი და „რუსთავი 2“-ის ორი თანამშრომელი: თვა ადეიშვილი და ლევან აბულაძე...

ჩარგალი ხომ (რა ეპითეტითაც გინდა შეამკე, ყველა უქმია) ჩარგალია „სამოთხესავით ლამაზი“ და, სივრცული სიკეთის გამო, „აბრეშუმის საბლით მოზომილი“, კურთხეული ადგილის მადლობით უპირატესობით ცამდე ამაღლებული, სანახავად საამო და სიამაყის აღმძვრელი, უშვობეს სოფლებს შორის გამორჩეული და სახატესავით კრძალვით მისახლებული...

ჩარგლიდან აფხუზომდე სვერდ-სვერდით სავალია.

ერთი გზა („გზას ვამბობთ, თორემ რა გზაა“) ხედახე მდის, ხოლო მეორე – ტყიან ფერდობზე...

ნალვარყოფალია ღორღიანი ხევი.

წმინდაწყლიანი აფხუზურას ნაპირას, ხეობის ზემო წელში, ბარანას ნანისქვილარია.

აფხუზურა, როგორც ვაჟა ნერს, „ესხტად, ლამაზად“ მოედინება. ნასოფლარამდე აღწევა გაციოლდება, თუკი წვითი ბუერის ბრტყელი ფოთლებით დარჩილულ გრილ წყაროსთან შეჩერდები და შეიცვენებ...

ცოლ-შვილთან ერთად ათ წელზე მეტ ხანს აფხუზოში ცხოვრობდა ბარანა. ცოლად წაწალი მარიამ გურასპული შვირთო.

სიყვარულის ცეცხლმა მთის ადათი დაარღვევინა და იძულებული გახადა, გარიდებოდა თემ-სოფელს.

მასწავლებლობდა ბარისახოში, მღაღროსკარში, ვეჯინში...

ბოლოს კანაღბეველ დურგალს, გიორგი ანთაურს აფხუზოში სახლი ააშენებინა, შექმნა მეურნეობა და დასახლდა...

აფხუზო წინაპარია ჩარგლისა.

რაზიკაშვილებს თავდაპირველად აფხუზოში უცხოვრიათ და როცა მცერს შეუნახებიათ, ადგაზარ და დღევანდელი ჩარგლის „კურუმ-კურუმი“ მიდამო აურჩევიათ სამოსახლოდ...

მთები ისევ ისე ჰყუდებიან; იმავე ალაგას არიან რკინისფრად შექედილი საშავარდნე კლდე და ქობთახევი, ახუნის გადასავალი და სამუბი, სათფია ველა და საპარავის ყელი...

ნაღვლიანია ბარანას ნასახლარის ჩახოლებული ყორეები.

გამყავრებულ შამბარში ცხენ-მხედარი დაიმალება.

ნაბოსტნარსა და ნასიმინდარში – ჭინჭრის გაუვალი ტევრი.

ჭინჭარს ხომ სიმგიჟემდე უყვარს კაცთაგან მიტოვებული ადგილ-მამული...

ბარანას ვაჟის, პავლე რაზიკაშვილის გამოუქვეყნებელი მოგონებებიდან: მარიამ გურასპული ბოსტანში საქმიანობს. მუხლზე ორი

I have been to Apkhusho twice and both times I chose to go on foot.

At first I went there with Aleksī Khutsauruli, an elderly villager working at the Vazha-Pshavela House Museum. For the second time Aleksī and I were accompanied by two more people: Rustavi 2 TV journalists Thoa Adeishvili and Levan Abuladze...

Chargali is something special. (there is no epithet that could describe it) it is nothing else but Chargali, “beautiful like paradise” and small enough “to be measured by a silk ribbon”, elevated as a blessed place, making its viewers delighted and proud, distinguished among the most wonderful villages, and awesome like a place where holy icons are kept...

The distance between Chargali and Apkhusho is difficult to walk without taking any breaks.

One path (“If it can be called so”...) follows the ravine, while the other one passes over a forested mountainside...

The ravine has been washed down by a raging mountain torrent.

On the bank of the clear Apkhushura River, in the upper part of the ravine, there are the ruins of Bachana’s mill.

As Vazha mentioned, Apkhushura “is beautiful and fast.”

You will reach the deserted village more easily if you stop at the cool spring shaded by butterbur leaves and rest a minute...

Bachana spent more than ten years in Apkhusho together with his family.

He married his tsalsali⁴ Mariam Guraspauli.

His love for that woman was so strong that it made him break the mountain tradition and leave his own community.

Bachana worked as a teacher in the villages of Barisakho, Magharoskan, Vejin...

Finally he asked Giorgi Antauri, a carpenter from Katsalkhevi, to build him a house in Apkhusho, started a farm and settled there...

Apkhusho is Chargali’s predecessor.

It is the place where the Razikashvili first lived, but disturbed by enemies’ frequent raids, they were forced to move to another place, so they chose Chargali, with “trees growing in patches”...

The mountains stand just the same way as they did in olden times: the iron-colored Falcon Rock, Kobtakhevi,⁵ the path over Akhuni Mountain,

⁴ Tsalsali means a girlfriend or a boyfriend in Pshavi. When young people reached the age of puberty (about 14 years old), they chose one or several tsalsaks, the more tsalsali they had, the more respect they won. Tsalsaks were good friends of each other and their relationship was confined to conversing, kissing, and caressing each other. They slept together, but did not take off their clothes and nor did they have sex. They were not supposed to marry each other, and if a girl became pregnant from her tsalsak, it was a big shame and the couple was banished from their village (TN).

⁵ The name of a ravine (TN).

წლის იათამზე უზის. ჩაპყრებს მწვანილში შერეულ ყვავილს, რომელსაც ფშავლები „ბოსტანთ იას“ ეძახიან და ლექსად ელაპარაკება:

**დასანელებო, ბოსტანთ იას,
ჩემ ეზო-კარი მოგირთიას,
ჩემ პატარა ქალს დაგადობილებ,
ისიც შენსავით ღამანიას.**

ამ დროს ძელყორეს შეუმჩნევლად მისდგომია სათიბში მიმავალი ვაჟა-ფშაველა და ყურს უგდებს რძლის უჩვეულო პოეტურ „მედიტაციას“. სახეზე ღიმილი ეშლება და ხმამალა ეძახის: – **შენ, ჩემო რძალო, ნამდვილი პოეტი ყოფილხარ, ეგეთ ლექსებს შენი მახლი ვაჟაც კი ვერა წერს!..**

(სხვათა შორის, ვაჟას პირველი ცოლი კეკე (ეკატერინე) ნებიერიძე და ბაჩანას სამი წლის იათამზე ერთდროულად, 1902 წლის დეკემბერში, გარდაიცვლებიან; მაშინ, როცა ვაჟა ყვარელში იმყოფება და ვერც მეუღლის და ვერც საყვარელი ძმისშვილის დაკრძალვას ვერ დაესწრება, ორივეს გაპატიოსნება და გასტუმრება ბაჩანას მოუწევს).

ნასახლართან ორი ვაშლის ხე დგას.

მწიფე ნაყოფი სისხლივით ხასხასებს ლურჯ-მწვანე გარემოს ბუნებრივი ფერების ნატურალურ გამაში...

ეს ვაშლები ხელთებნიდან, თედოს ხეხილის ბაღიდან, მოუტანია ბაჩანას და თავის ეზოში უხარებია.

დაბურებულან და მაინც მსხმოიარობენ.

დღემდე მოჰყოლიათ საუკუნის წინანდელი სურნელი და არო-მაღი...

სოფელს ადრე გარს გალავანი რტყმია, რათა ადგილობრივნი დაეცვა და გადაერჩინა მოულოდნელად მოვარდნილი მომხედურისაგან.

ასწლოვანი იფნებით დაბურულ გორაზე თამარის სახელობის სალოცავი დგას.

ხემხვივანების ჩრდილში მწკპარი ხმის ზარი ჰკიდია.

ჩამოშლილი კედლის წინ, საჯარეში, სიჰის გრძელი სკამები ალაგია...

სამამალებოდ აქ თავისი ნიკორით მოდიოდა ვაჟა და თო-ფოსნობაში ტოლს არავის უდებდა.

სამ-ოთხ დღეს გრძელდებოდა ამალეობა.

ზვარაკის სისხლით იღებებოდა სალოცავის ხავსიანი ყორეები.

ისმებოდა პანტის არაყი და ისმოდა ფანდურის ხმას შებანებული შეუდარებელი ფშაური კაფია...

დიდი პატივით სარგებლობდა ადგილობრივი გმირის ღაჭარუას შესანდობარი; გმირისა, აფხუშოელი ქალ-რძალი რომ დაიხსნა ლეკების ტყვეობიდან და მოკლული ბელადის მუზარადი იგდო ხელთ, რომელსაც შემდგომ ფშავის თემთა მოყმენი დღეობებში სახმისად იყენებდნენ.

Sashubi Mountain, Satopia Vela Slope, and Saparavis Keli have not changed either...

The heaps of stones, left from what once was Bachana's house, are a sorry sight.

The area is overgrown with reed grass that is tall enough to hide a rider. The place where vegetables, greens, and maize used to grow is now completely covered with nettles.

It is not surprising, as nettles are so fond of deserted places!..

A fragment from the unpublished memories of Pavle, Bachana's son: Mariam Guraspauli is busy in her vegetable garden with her two-year-old daughter Iatamze sitting in her lap. Mariam is looking at some small flowers spread among the greens. Pshavians call these flowers Bostant la⁶, so she makes up a verse speaking to herself:

**You, Bostant la, smart and neat,
Your flowers everywhere I meet,
Would you befriend my little girl?
She's just like you – so very sweet!**

At this moment Vazha-Pshavela, going to the hay meadow, passes by and hears his sister-in-law's poetic "meditation." His face breaks gently into a smile and he calls to the woman: – **My dear sister-in-law, it appears that you are a real poet, even your brother-in-law Vazha-Pshavela cannot write such poems!..**

(By the way, Vazha's first wife Keke (Ekaterine) Nebieridze and Bachana's three-year-old Iatamze died at the same time in December 1902; at that time Vazha was in Kvareli and could not attend the funerals of his wife and his beloved niece – both were given a proper burial by Bachana). Two apple trees grow near the ruins of the house.

The ripe fruit is blood-red against a background of blue and green colors... Bachana brought the apple saplings from Tedo's orchard in Kheltubani Village and planted them in his garden.

These trees are quite old now, but still bear fruit.

They have preserved the age-old scent and flavor...

In early times the village used to be surrounded by a high wall to defend its inhabitants from unexpected enemy raids.

A shrine named after St. Tamar stands on a hill overgrown with centenarian ash-trees.

A pure sounding bell hangs in the shade of some bindweeds.

Long stone benches can be seen in an area for the congregation in front of the ruined wall...

On Ascension Day, Vazha used to come here riding his Nikor to demonstrate that as a shooter he was second to none.

The Ascension celebrations lasted for three or four days.

The mossy heaps of stone near the shrine were colored red with the blood of animal sacrifices.

⁶ Vegetable garden violets (TN).

მუხლზე – ლაჭაურას მუზარადი
On the knee – Ghachaura helmet

წვრილშვილის რჩენაზე ფიქრით ფრთხილმეცხვეილი ვაჟა აფხუშოს მთებში თიბავდა.

ცოლი ხურჯინში ჩაულაგებდა ქერის პურს, სავინს, დამბალ ხაჭოს. მხარზე ცელს გაიდებდა, თოფს გადაიკიდებდა და ნაბდის ამარა ერთი კვირით ეყრებოდა ოჯახს შთაგონების მწვერვალებიდან მუდამდღიურ სანუხარში დაბრუნებული მგოსანი...

სათიბი, სახვეტი და, ბოლოს, სარმარხილით თივის შინ მიტანა. არათუ ვაჟას, რკინის კაცს გატეხდა წელში ასეთი ჯაფა და უწყვეტი ყიდილი უქონლობის ქირთან, დაუღეველ „საცხოვრებისო ნუ-ხილთან“.

გველისმჭამელის ზნისა და ჯარის კაცი პერიოდულად ფერის-ცვალების „კურსს“ გადიოდა და ლუკადქცეული უბირ თანასო-ფლელებს „ემსგავსებოდა“: აკეთებდა იმას, რასაც აკეთებდნენ ოსა და ხეხერა, ჩალხო და გამიხარდი, ბერო და მწარია, ჭრელა და ხიზანა, არჯალა და იანვარა, ციხელა და კარახელი...

ნაქარიმბლარი წიფელი აფხუშოში
A beech after storm in Apkhusho

Wild pear vodka was drunk and incomparable Pshavian improvised verses were sung to the accompaniment of panduri...

The most popular toast was the one drunk to the soul of the deceased local hero Ghachaura, who had saved some Apkhusho women kidnapped by Lezghians and having killed the Lezghian chief, took hold of his helmet. Later that helmet was used as a drinking vessel during religious festivals in Pshavi.

...

Frustrated and upset by having to support his large family, Vazha used to mow hay in the Apkhusho mountains.

His wife would put some barley bread, curds fried in butter, and moldy cottage cheese balls in his saddlebag, and, wearing his felt cloak, holding a scythe, and carrying a gun hanging over his shoulder, Vazha parted with his family for one week, descending from the heights of inspiration into the daily routine...

He had to mow and gather the hay and then take it home with an ox-drawn sledge. Such a hard life, a constant fight against poverty, and “everyday concerns” would have exhausted a man made of iron.

Having a nature like his Snake Eater,⁷ Vazha periodically transformed into Luka and “became like” his ignorant fellow villagers: he did the same as Osa and Khekhara, Chalkho and Garnikhardi, Bero and Mtsaria, Chrela and Khizana, Arjala and Ianvara, Tsikhela and Karakheli...

And who knows how many masterpieces he created in the middle of the field, but being unable to write them down, forgot them later, and they vanished like stories written on snow...

⁷ The wise man Mindia in the epic *The Snake Eater* (the hero gains occult knowledge through consumption of serpent's flesh) dies because he cannot reconcile his ideals with the needs of his family and those of society (TN).

და. ვინიკის, ველზე ნამყოფს უქადალდობის გამორამდენი ზეპირი
მედევი შეუმნია და (ცველაფერს როგორ დაიმასხოვრებდა!)
თოვლზე ნანერი ამბებივით გადაჰკარგვია გონსაწერიდან...
ემშვენიერებოდა აფხუმო და ამიერიმაც გაგვაცნო აქურად „ბახ-
ტრიონის“ ერთ-ერთი დაუვინყარი პერსონაჟი:

**სანათაი ვარ მე, შვილო,
აფხუმოური ქალია...**

გგონია, რომ აფხუმოში სხვა ეპოქა, სხვა საუკუნე; თითქმის დრო
დამდორებულა, გარეგნულა და ქვათა გროვად უქცევია მენაპირე
სოფლის გმირული ისტორია...

უზარმაზარი წიფელი სიბერისგან ნაქცეულა და ბაჩანას კარმი-
დამოსკენ მიმავალი ბილიკი ჩაუხერგია.

ფერდობზე ცეცხლივით ბრიალებს კონახურის ტანაყრილი ბუჩქი.
ტყის მწვანე მორევში ჩალისფრად მოჩანს სიმწიფეში შესული
მსხვილი ტყემალი... აფხუმოში სულ ბოლოს ქსნის ხეობელ გამაია-
შვილების ორ ოჯახს უცხოვრია.

ერთი მათგანი მიხა ხელაშვილის დის ქმრის, ჩარგლის ეკლესიის
მღვდლის, თედორე გამაშვილის სახლელუბა ყოფილა (მიხას
დედა, ცოლი დედუნა და მცირეწლოვანი ქალიშვილი თამარიც
აფხუმოს ზეაფარებენ თავს, როცა მაღაროსკარის კომისრის, კო-
ლა ჯაგნელიძის მკვლელობის გამო განსაკუთრებით გააქტიურ-
დება ხელაშვილის თვალთვალნი და დევნა)...

ხოლო მხნე და სისხლსასვე ყოფა იმ დროს წაჰყოლია, როცა აფ-
ხუმოს ქვე-ციხეებზე ხეობის მცველი გულრკინა მოყმეები მდგა-
რან, მოყმეები, რომელთა რიგიდან ვაჟას ერთი ანონიმი გმირი
გამოურჩევია:

**ვინ დგებარ გულჭირიანი
აფხუმოს ქავის კარზედა,
მტერთა მარჯვენის ნამდნარი
წვიმის ცერად დაგდის მკლავზედა.
ერთის კვირის ნაფხიზლარს
ლული გეკლება თვალებზედა,
დაგთვლემს და დაეზინებთ
ხამუშად მუბის ტარზედა.**

აფხუმოში ცხოვრობდა ბაჩანა.

ხელთუბნიდან დევნილი ძმის, თედოს ცოლ-შვილიც შეუფარებია
და არც ჩარგალში დაფუძნებულ ვაჟას ჯალაბობისთვის მოუკლია
ყურადღება.

ერთურთით მაგრობდნენ და უმკლავდებოდნენ „არ ერთით,
ორით“ ჭირიან ცხოვრებას ძმები რაზიკაშვილები...

საბოლოოდ ჯანმრთელობაპერყეული ბაჩანაც აიყარა აფხუმოდან
და შირაქში ჩასახლდა.

ტყის ნადირის სათარეშოდ იქცა აქაურობა.

მხოლოდ აფხუმურას არ უცვლია ფერი, გემო, ზე და ხასიათი:
„მოდის ესხტად, ლამაზად, წმინდაწყლიანი“...

Fascinated by the beauty of Apkhusho, Vazha made one of the most
unforgettable heroes of his epic poem Bakhtrioni say: **"I'm called
Sanata, from Apkhusho"**...

It seems as if Apkhusho exists in a different epoch, a different age; as if
time has slowed down, then stopped, and turned the heroic history of
the neighboring village into a heap of stones...

A huge beech has fallen down because of old age and blocked the path
leading to Bachana's house.

A large barberry shrub growing on the hillside is blazing red.

Big ripe sour plums show up amidst the green sea of forest trees...

The last residents of Apkhusho are said to have been two families of
Zhamiashvili coming from Ksani Ravine.

One of them was the family of Tevdore Zhamiashvili, apriest from Chargali
who was married to Mikha Khelashvili's sister (Mikha's mother, his wife
Deduna, and youngest daughter Tamar found shelter in Apkhusho
when, after the murder of Magharoskari Commissar Kola Jagnelidze, the
police began to track down and chase Khelashvili more actively)...

The happy and full-blooded life flew away with the old time when
Apkhusho fortifications were guarded by brave warriors, out of which
Vazha singled out one anonymous hero:

**Apkhusho Fortress guard, on full alert
You stand here firm at dawn and at sunset,
You, bravely fighting foes, with their sweat
Your strong and tireless arm is dripping wet.
You haven't slept for long, at least one week,
For seven days now at your post you've been,
At times upon your eyes sweet slumbers creep,
Then, not to sleep, upon your spear you lean.**

Bachana lived in Apkhusho.

He sheltered his brother Tedo's wife and children who had fled from
Kheltubani. He also took care of Vazha's family living in Chargali.

In troubles, the Razikashvili brothers always counted on one another and
together managed to cope with the challenges they often encountered,
as in life **"misfortune never comes alone"**...

Finally, health problems forced Bachana to leave Apkhusho and settle
in Shtrakhi.

His property was left to wild animals.

But Apkhushura has not changed: it has the same color, taste, and
nature: **"It's beautiful and fast, and crystal clear"**...

მთვარე – სწორფერი

„შენთან დამიგა ლოგინი,
შენ მკლავზე დამაძინაო...“
ბალხური

THE MOON SYMBOLIZING A STSORPERI⁸

**“I wish both of us lay side by side,
And I was sleeping on your arm...”**
A folk poem

ერთხელ, ფშაურ ნაწლობასა და ხევსურულ სწორფრობაზე რომ ვსაუბრობდით, გოგი ოჩიაურმა თქვა: ვაჟა რომ წერს მთვარის შესახებ: „**ჯერ თუ არ გაუღვიძნია, ისევ თუ სძინავს მკლავზე-და**“, – მთვარეში სწორფერს გულისხმობს...

და მაშინვე გამახსენდა ზვიადურის მამაკური სიკვდილი მოხიბული ალაზას თამაში, მისი ეთნოსის შეგნებასთან შეუთავსებელი ნატვრა: „**ნეტავი იმას, ვინაცა მაგის მკლავზედა წე-ბოდა...**“

მერე ნათელა ბალიაურის – გოგი ოჩიაურის უჭკიანესი დედის – არარაობით ნიგნში „სწორფრობა ხევსურეთში“ ამოვიკითხე: „...**ვაჟი, ამავე დროს, არ ივიწყებს თავის მოვალეობას, ბრუნდება ქალისაკენ და იწვენს მკლავზე (მკლავზე წოლას სწორფრული ენით ეძახიან ხელზე წოლას, ხელზე დანე-ნას)**“.

ვაჟას მკვლევართაგან, რამდენადაც ვიცი, აქამდე არვის მიუქცევია ყურადღება იდუმალი საქალაქო ურთიერთობის ფარულ კავშირზე უსახელო, უჩინარი არსების მკლავზე მძინარ სავეს მთვარესთან...

მთის ადამ-ნესების ზედმიწევნით მყოფნე მხატვრის თვალმა, განსხვავებით ჩვეულებრივი, „ბუკალური“ მკითხველისაგან, შეამჩნია და სულ სხვა შინაარსობრივი გააზრებით დატვირთა ვაჟას გენიალური ლექსის „**ღამე მთაში**“ ეს თითქმისდა ტრივიალური მხატვრული დეტალი!

აყვავებული ვარსკვლავებით გაჭედილ ცაზე მდომიარე ქალთან ასოცირებული მთვარე ჯერ არ გამოჩენილა, გორის ფხაზე არ შემოჰყვარა, ქვეყნიერებისთვის „**გამარჯობა**“ არ უთქვამს და არც „**სხივნი დაუგზავნია პირის საბანად წყალზედა...**“

ეს სადღელამისო ციკლის ის მშვიდი, ჩანყნარებული მონაკვეთია, როცა თეთრგვრემან სწორფერს დღიანი სწორფერის მკლავზე სძინავს...

ოჯახურ და საზოგადოებრივ სარბილზე ფშაველი დედაკაცის ადგილზე საუბრისას („ფშაველები“, 1914 წ.) ვაჟა-ფშაველა ნაწლობის საკითხსაც შეეხო და აქვენიერების გარეშე მიუთითა იმ თავისებურებაზე, ფშაურ ნაწლობასა და ხევსურულ სწორფრობას შორის რომ შეინიშნება: ფშავეში ვაჟი წვებოდა ქალის მკლავზე, ხოლო ხევსურეთში – პირიქით... ვაჟა წერს: „**ვაჟს ნაწალს ხშირად მოუწდება ქალთან ნაწალთან ღამე, ბნელაში ნაწალი, მაგრამ იწვეგუმებს იმით, ქალი მას სიყვარულით მიიღებს,**

Once, when we were discussing the tradition of having a close friend called a tsatsali in Pshavi and a stsorperi in Khevsureti, Gogi Ochiauri said that in the following lines by Vazha – **“The moon may not have woken up, she’s sleeping lying on his arm”** – the moon must be a symbol of a stsorperi.

Then I remembered how Aghaza,⁹ deeply impressed by Zviadauri’s courageous death, uttered words that were too bold and incompatible with the mentality of her own ethnic group: **“She, on his arm whose head would rest, would be so lucky, feeling blessed...”**

Later, reading the book *The Tradition of Having a Stsorperi in Khevsureti* written by Gogi Ochiauri’s wise mother, I came across the following explanation: **“...A young man, at the same time, does not forget his duty, so he turns toward the woman and offers her his arm to put her head on (stsorperis call this lying on an arm, or laying one’s stsorperi on one’s arm)”**.

As far as I know, none of the scholars studying Vazha-Pshavela’s works have so far noted the hidden link between the mysterious relationship between a young man and a woman and the full moon lying on the arm of a nameless and invisible creature...

Unlike ordinary readers, an artist who was very well familiar with the customs of mountain people perceived the hint contained in Vazha’s great poem *Night in Mountains*, understanding the deep meaning behind what at first sight seemed to be a trivial detail.

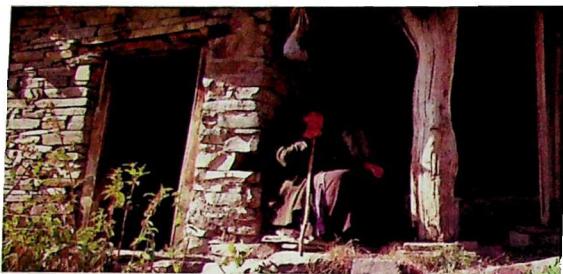
The moon, associated with a woman standing against the background of the night sky studded with stars, has not yet risen over the hill; it has not “greeted the world” and **“had not sent her rays to wash their hands and face...”**

It is a quiet period of the day, when the pale stsorperi sleeps on the arm of her luminous stsorperi...

Speaking about the role of a woman in public life (Pshavians, 1914)

⁸ Stsorperi is the same as tsatsali (for tsatsali see the story *Apkhushvi* (TN).

⁹ Aghaza is a heroine of Vazha-Pshavela’s epic poem *Host and Guest*. Her husband Jokhola, a brave Kist (Kists were North Caucasian Muslim people) warrior, invites a stranger he meets in the mountains to his house. The guest turns out to be the Khevsunan Zviadauri (Khevsunians were Christian neighbors of Kists, and the two peoples were hostile to each other), the murderer of his own brother and many of his villagers. Even after knowing this, Jokhola remains committed to his duties as a host and defends his fierce enemy, Zviadauri from his fellow villagers, who seize Zviadauri and kill him on the grave of their friend, trying to sacrifice him to the dead man according to their custom. Zviadauri shows an exceptional courage before his death, which wins him Aghaza’s admiration. The woman secretly laments over Zviadauri contrary to her own people’s traditions (TN).

ხაზმატელი ძილა / Dzila from Khakhmali

მკლავზე დაიწვენს, ბევრს, ძალიან ბევრს ალერსიან სიტყვას ეტყვის...⁴

ვაჟას მთებში დაბადებულ მიხა ხელაშვილსაც პირადი გამოცდილებით მოეხსენებოდა სწორფერ-ნანდაურთა ერთად წოლის წესი და ზღვრული ფიზიკური სიახლოვის აუცილებლობა, რამაც მხატვრული ასახვა ჰპოვა 1917 წლის მკათათვის 30-ს ბარისახოში დაწერილი მის ლექსში „სატრფილო“:

**ვაიმე, ჩემო ნადობო,
სადრარა იმყოფებიო,
ვის გაუღიმებ წყნარადა,
მკლავზე ვის დაუწვებიო...**

სხვა ფშაველი მღელქე თავმომწონე ვაჟის კმაყოფილი კილოთი ჰყვება თავის გულისსწორთან ინტიმური ურთიერთობის მღელქვარ ამბავს:

**იმის გვერდითაც ვყოფილვარ
და მკლავიც გამიმშლავისა,
ტურნებზე თითის ჩამოკვრით
თვალეზე მიკონწავისა...**

დროა, „პირველსაც სიტყვასა აღვიდეთ“ და ვთქვათ, რომ ვაჟა-ფშაველას უკიდევანო პოეტური სამყაროს გონიერი სტუმრისთვის ყოველთვის არსებობდა და დღესაც არსებობს პერსპექტივა არა-ორდინარულ ტროპულ სახეთა სიხვეში მსგავსი „სიურპრიზების“ მიგნებისა და დაფიქსირებისა.

„ვეფხვისა და მოყმის“ თითქმის უცნობ, გაუმაურებელ ვარიანტში არის ასეთი სტროფი:

**ხელი დავღალე ქნევასა,
ვადან დავცვიტენ ხმლისანი,
ვეფხვ მკლავზე გარმავინვინე,
მასკვლავნ დათხოვდეს ცისანი...**

ვეფხვი – მკლავზე გადანეწილი სწორფერი!

და როგორ არ გაგახსენდეს გახლებულ ვეფხვთან ტარიელის მებმის დინამიკური პასაჟი „ვეფხისტყაოსნიდან“:

მის გამო კოცნა მომინდა, ვინ მწვავს ცეცხლითა...

გენიალური ხალხური ბალადის ანონიმმა განმეცობა, ისევე, როგორც ვაჟამ, შესანიშნავად იცოდა სწორფერული ურთიერთობის ნიუანსები და ამ ცოდნის კვალდაკვალ შექმნა მინისა და ცის დამახალხოებელი პლასტიკური სურათი.

Vazha-Pshavela touched upon the subject of tsatsalis and without placing too much emphasis on that issue, mentioned one difference between Pshavian tsatsalis and Khevsurian storsperis: in Pshavi a man lay on a woman's arm, while in Khevsureti it was the other way round... Vazha wrote: **“A male tsatsali will often want to go wandering about at night with his female friend, but he finds comfort in visiting her, as the woman will receive him very warmly, let him lie on her arm, and tell him many tender words...”**

Mikha Khelashvili, who was also from Pshavi, was well aware of the custom regarding storsperis, as he had asimilar experience himself. He knew of the tradition of storsperis lying together and their limited intimacy¹⁰. This tradition was depicted in his poem titled To My Beloved, which was written in Barisakho on July 30, 1917:“

**Where are you, my sweetest one?
Missing you, for you I weep,
Who's that man for whom you smile?
On whose arm you go to sleep?**

Another Pshavian poet boasts about his intimacy with his beloved:

**Oh, I have lain beside her too,
Yes, on my arm until sunrise
She lay; my finger touched her lips,
While I was kissing her sweet eyes...**

It should be remarked that Vazha-Pshavela's boundless poetic world, rich in unusual tropes, offers its intellectual guest the “surprises” like the one I mentioned above.

P. S. In the less popular version of the folk poem The Tiger and the Man, which is only known to few people, we encounter such lines:

**With Tiger fighting for too long
I waved my worn out sword around,
I got it on my arm at last
And saw a shining star fall down” ...**

A tiger is associated with a storsperi lying on the arm of her beloved!

Here it is impossible not to draw a parallel with the following dynamic passage from Vepkhistskaosani, where Tariel is fighting a fierce tiger:

**The tiger made me want to kiss
My love who'd set my heart aflame...**

As well as Vazha Pshavela, the anonymous poet who extended the ballad The *Tiger and the Man* must have been well familiar with nuances of the storsperi relationship and based on that knowledge, created an expressive image bringing heaven and earth closer together.

¹⁰ Tsatsalis could not have sex and it was a great shame if a woman got pregnant from her tsatsali (TN).

¹¹ A hint at a tiger being a totem animal (TN).

„ველებზე ბინვენ ყვავილნი...“ „Fields of blooming flowers...“

ლელას ბაჩალი

„გზა მდინარე იორს აღმა მიჰყვებოდა. ლიშო, არტანი, ბაჩალი და სხვა პატარა სოფლები თვალწარმტაცი ხეობის ორსავე მხარეს ჩვენს წინ შეუმჩნევლად გამოკრთოდნენ...“

რაფიელ ერისთავი

ლიტერატურულ გმირთა წყალობით მრავალრიცხოვანი მკითხველის გულსა და გონებაში მაგნიტური მიზიდულობის იდუმალ წერტილებად აღიბეჭდებიან ხოლმე ის სოფლები და გოგრაფიული ადგილები, სადაც ისინი შობილან, გაზრდილან, დავაჟკაცებულან თუ დაქალებულან და თავიანთი ადამიანური ღირსებით, ღვნითა და საქვეყნო საქმისთვის თავგანწირვით თოვლიანი მწვერვალების სიმაღლეზე აუტანიათ მამაკაპული ყვერფ-კერის, ბუდე-ფუძისა და ნაკვწარის სხივმოსილი სახელები...

ივრის ნაწინმარ ხეობას აღმა მიეყვებოთ

გზა თანდათან ვიწროვდება, რთულდება, ტყიან მონაკვეთებში თიხატალახიანი გუბეებით გვეგებება, ქვა-ღორღით ივსება. იკეტება და, ბოლოს, სულაც წყდება მთის ნალვარცოვალში მდინარისგან ჩამომხველულ ბეჭობთან.

LELA'S BACHALI

“The path went uphill along the Iori River. Lisho, Artani, Bachali, and other small villages could be seen from afar on both sides of the beautiful gorge.”

Rapeli Enistavi

Readers feel a magnetic attraction to the villages and geographical locations where literary heroes and heroines were born, grew up, and matured. Thanks to their personal dignity and dedicated service to their country, they have exalted the radiant names of their ancestral homes with their family hearths and cradles to the height of snowy mountain peaks...

We are going up the gorge. The road is gradually narrowing, and becomes rougher; in wooded areas we encounter more and more muddy puddles, stones, and rubble, and at a hillock washed down by a raging mountain torrent it is barred altogether.

Tariel Kharkhelauri and I continue our way on foot.

Givi Baiashvili stays at the car until our return, amusing himself with the inimitable pagan hymn sung by birds to give praise to the sun...

It is difficult to find a better companion and guide through that gorge than Tariel!

ივრის ხეობა / Iori ravine

მე და ტარიელ ხარხელაური ფეხით ვაგრძელებთ სიარულს. გივი ბაიშვილი მანქანასთან რჩება და ჩვენ ჩამოხრუნებამდე ფრთოსანთა ტყბილი, ხმამაღალი, მზის სადიდებელი წარმართული ჰიმნის სადარი განუმეორებელი გალობით ირთობს თავს... ამ ხეობაში ტარიელზე უკეთესი თანამგზავრი და მეგობარი ვინ უნდა ინატრო!

სიჭაბუკის წარმავალი (მეხსიერებისთვის წარუვალ!) წლები იალაღებზე, ივრისკუდებში, ტანს ნაბდად მოხვეულ ნისლებსა და თუოზე აქვს ჩაფანტულ-ჩარიგებული და თვალდამწუხვლსაც არ გაუჭირდება არტანს ზემოთ მდებარე ნებისმიერი ფშაური ნასოფლარისკენ მიმავალი ულამი გზისა თუ საცალფეხო ბილიკის გაგნება...

დილის სიგრილეში მდუმრად მოლივლივე ყინულიანი მდინარე გვართმევს გზას

He has spent his transient youth (that is, however, forever treasured by memory!) in summer pastures by the tributaries of the Iori River and by sheep-dog yards wearing mists like a felt cloak, so he can find any of the ruined Pshavian villages and narrow paths above the village of Artani with his eyes closed...

In the cool morning a silent icy river bars our way.

We reluctantly take off our shoes and stepping on smooth cold stones on the river bed, we get across the river.

(By the way, one really needs cleansing before stepping on one's native land abounding with the bones of blessed heroes!)

Bachali.

From afar: nothing is left of the village, there are no signs to tell us that people once used to live there.

არ გვნადია და რა ვქნათ! ფეხით ვიხდით და ფსკერზე გაბნეულ მოლიპულ ქვაგრილებზე ბიკებით გადავდივართ მეორე ნაპირზე. (იხე. კაცმა რომ თქვას. „ამოჩქეფისა“ და განბანვის გარეშე არც უნდა დაადგა ფეხი სულმაღალ გმირთა ძვალმალშერეულ მშობლიურ მინას!)...

ბაჩალი.

შორიდან: პირნიმინდად წაშლილა და წარხოცილა ნიშანწყალი ნამოსახლარებისა.

ახლოდან: მინაში ჩაბრუნებულ ყორეთა ნაშთსა და ნამუსრევში ჯერ კიდევ იფურცლება აქაურობის ავბედითი ისტორია.

კლდოვან მაღლობზე ამოქცაბულ ადგილებში ბელტადავლილი ნასახლარები გოდებენ.

ნეტავ, რომელია ნასახლარი ენაწყლიანი პატარკაცისა, ორიოდ სხარტ სიტყვაში რომ ჩაუტევია მთელი თავისი ამქვეყნიური ყოფა და ავლადიდება:

**პატარკაცი ვარ, ბაჩლელი,
ცოცხალი, მკვდრებში სათვლელი,
ზაფხულში თავის ჯერ მაკლავ,
ზამთრის – საქონის საქმელი...**

ანდა ის „თავცარიელა“ ვინ იყო. ერთი შეხედვით უწყინარი სიტყვის სამიზნედ რომ უქცევია სასენოს თქმაში გაწაფულ ფშაველ მელექსეს:

**ნოჯაში სულასა ვუშრობ,
ბაჩალს – თავცარიელასა...**

მდინარის გაღმა – ცვარ-ძროხის საზაფხულო ბაკი და ბინა.

ძაღლების ყეფა და ღრენა – ღავლაღი...

ჯაგნარიან ფერდობზე – სიპი ქვის სამანების ნაკრებად ქცეული სასაფლაო.

აქვეა საგულეხელი, მაგრამ ვინ მიგაგებინებს ლელა ბაჩლელის ცითკურთხეულ სამარეს!

(უცნაურია კაცის ბუნება: გინდა, რომ ლამაზი მითი თუ გამონაგონი სინამდვილედ აღიქვას, აქციო და წამიერად წაუყრუო ცნობას, რასაც თვით ავტორი განვდის თავის ლიტერატურულ ნაწარმოებთა გმირების შესახებ. „**კვირია და ლელა არიან საკუთარი ფანტაზიის ნაყოფნი. იმათი სხენება არც ხალხურ ლექსში და არც ზეპირგადმოცემაში არსად არ მოიპოვება**“, – გვაუწყებს ვაჟა და მაინც ჯიუტად განვგარძობთ ლელას უკვალო ნაკვალევზე სვლას).

ეგებ ასეც ვობს: „ბახტრიონის“ უმშვენიერესი გმირის („**ღელეს ჩავიდა მწვანარე, ვარდი, ვარდის წყლით ნაბანი...**“) სხოვნას ხომ ყველაზე თბილი და მყუდრო ალაგი აქვს მიჩენილი უთვალავი მკითხველის გულში და, რა ბედენაა, რომელია მისი განსავენებლის ქვა – ის, სამპირად რომ აკკვრია ხავსი და ჟანგი თუ ის, ღრმა ბზარები რომ გასჩენია და გვერდზე გადახრილი გაჩქარებულ ნიღებს რომ უზიარებს თავისი პატრონის ვარამსა და ვაებას...

ჩარგლიდან დედუღეთში საშუბის მითი მავალ ვაჟა-ფშაველას

ბაჩალი – ლელა ბაჩლელის ნასოფლარი
Bachali – the ruined village of Lela Bachleli

From a short distance: the ill-fated history of this place shows through the ruins of stone walls.

In the pot-holes that can be found on the rocky highlands, the remains of ruined houses mourn silently covered with clods of earth.

I wonder which of them used to be the home of witty Patarkatsi, who described all his life in a few lines:

**I'm Patarkatsi from Bachali,
What is my life? A constant need –
The summer hunger, winter worries
About the cattle I can't feed...**

It is interesting to know the real name of the Empty Head, to whom the Pshavian folk poet had addressed his seemingly harmless lines:

**In Noja I compete with Sula,
And in Bachali – Empty Head.**

Across the river there is a paddock for keeping sheep and cattle in summer.

We hear the barking and growling of dogs...

On the shrubby hillside there is a cemetery, an accumulation of smooth gravestones.

Lela Bachleli's grave would have been there too, but who can find it! (We people are so strange: our desire to turn a beautiful myth or a fancy into reality is so strong, that for a moment we are ready to ignore

the information provided by the author about his own heroes. So, despite Vazha's note saying that "**Kviria and Lela are both fruits of the imagination. Their names cannot be found in folk poems or legends**," we still continue looking for traces of Lela, which do not exist). Maybe it is better to think like that, as the memory of Bakhtioni's wonderful heroine ("**So down the gorge she went too sad, sweet like a rose washed with the dew.**") has found a special, warm place in the hearts of numerous readers. Then why can't we imagine that her

ბაჩალზე ედო გზა და, რასაკვირველია, მასპინძლებიც ეყოლებოდა ამ სულფონ სოფელში.

ლეულა ლანდოც აქედან უნდა აპყოლოდა და ასდევნებოდა მის მახვილ წარმოსახვას, რათა შემდგომ თავისი დიდებული პოემის სახით, სხვა გმირებთან ერთად, შანშეს ქალისთვისაც საუკუნეებგამძლე ძეგლი დაედგა...

ლეულა ბაჩლელზე ფიქრის ბანარი, გინდა თუ არა, „ბახტრიონის“ სხვა პერსონაჟებსაც, მათ შორის, წინოლას, მისწვდება და უმალ გაგახსენებს მის სოფელს („სხლოვანს ატირდა ბებერი, მოსთქვამს ზარს ზარიანადა...“), რომელიც, იმავდროულად, ვაჟას მშობლის გულქან ფხიკლეშვილის სოფელიც იყო... და ჩნდება კითხვა: რატომ გაგვაცნო პოეტმა მაინცდამაინც თავისი დედუღეთის მკვიდრად პოემის ერთადერთი შემცოდე, ლაჩარი, თავსლადფასხეული გმირი?!

და როგორ იქნება, ბაჩალიდან დაბრუნებულმა სხლოვანსაც არ მიაშურო და არ მოძებნო სოფლისთავ, ხევისპირას გაქნტებული უსახურავო, გაფარლიტებული ნახევარსახლი, სადაც ბებერი ღამე გაუთევია ჩარგლიდან დედუღეთში სტუმრად წვეულ ვაჟას... ბაჩალი...

ფუძემნდინდა სახადე და სალოცავი, ვაჟას სამყაროს მცნობი მკითხველისთვის გაცილებით მეტს რომ ნიშნავს, ვიდრე ერთი რიგითი სოფელი თუ ნასოფლარი.

და ნიშნავს სწორედ ბრძოლებში ჩამოვრებული შანშეს ვაჟაკიციით გულოვანი ასულის საკვირველი სახელის გამო...

ლეულა ბაჩლელი, ვისაც პირუცხენელი კაი ყმის სიალალით მიმართავდა მათურელ გივის შვილი – ობოლ კვირია: „შენ და მე ძმა, ლეულა, გინდა მიმიღე მამადა!“

gravestone is the one over there, all covered with moss and rust, or that one, with deep cracks in it, leaning to the side and sharing its owner's grief with mists moving fast...

Going from Chargali to his mother's village across from Sashube Mountain, Vazha-Pshavela had to pass Bachali. Naturally, he would stop to have a rest at one of his friend's places living in that blessed village.

It must have been here that Lela's image was born in his mind – Shanshe's daughter became one of those unforgettable heroes of Vazha's great poem, to whom the poet erected a timeless monument...

Thoughts about Lela Bachleli revive memories of other characters of Bakhtioni, including Tsitsola, and one immediately recalls his village (**The old woman wailing in Skhlovani, lamented over her ill fate and shame...**), which, at the same time, was the village where Vazha's mother Gulkani Pkhikleshvili was born and raised... Then a question arises: why did the poet choose his mother's village as the home of the only traitor, the only cowardly and disgraceful character of his poem?! Coming back from Bachali it is impossible to miss the chance of stopping at Skhlovani to find the roofless, desolate ruins of the house near the gorge where Vazha had spent many nights during his visits from Chargali... Bachali...

The place as holy as a sacred shrine, which means much more for the readers familiar with Vazha's world than any ordinary village or ruins of a village. And this is thanks to the wonderful name of Shanshe the old warrior's daughter, the woman who fought as bravely as men...

It was Lela Bachleli, to whom the orphan Kviria, Givi Matureli's son, addressed the honest words of a courageous warrior: **"Please, Lela, treat me like your brother, or if I'm old for that, your father!..."**

მომავლის პოეტი

„ვაჟას უნდოდა და იყო კიდევ ფშავის დედამიწის
ამოძახილი“.
ვახტანგ კოტეტიშვილი

ვაჟა-ფშაველა, ისევე როგორც ყველა ღვთის ნათლული, ანუ ყველა დიდი შემოქმედი, ორ სამყაროში, ორ განზომილებაში ცხოვრობდა: ერთი იყო ხისტი და დაუნდობელი ყოველდღიურობა; სულა-კურდღელათ მამულებში ხვნა – თესვა და მკა; აფხუშოს მთებში თიბვა; ქიქისხევის სათავეებში სამკერნალო წყლის ძიება; ჩარგლურაზე თევზაობა; ფშავის ტყეებში ნადირობა; საკულტო ცერემონიალებში მონაწილეობა; ჯვრისწერა-ქორნილებში, ნათლობებსა და ქირისდღეებში სიარული, ხოლო მეორე – უწყვეტი შემოქმედებითი წვა-დაგვა, დროის ის მონაკვეთი, როცა არწივის ალით მარჯვენა მხარზე შთაგონება დააფრინდებოდა, მთის მწვერვალზე შემდგარი ღმერთთან ლაპარაკობდა და სულსა და

THE POET OF THE FUTURE

**"Vazha wanted to be and was the call
coming from under the Pshavian earth."**
Vakhtang Kotetishvili

Vazha-Pshavela, like other great creators endowed with a great talent from God, lived a double life: one was the tough and merciless everyday life filled with **"everyday concerns"**: ploughing, sowing, and reaping crops on Sula-Kurdghela lands; cutting grass in the Apkhusho mountains, looking for mineral water at the source of the Chichakheva River; fishing in Charglura; hunting in Pshavian forests; taking part in religious ceremonies; going to wedding and christening parties and funerals; the other was continued creative work, the period when inspiration came to him in the form of an eagle perching on his right shoulder, and when standing on top of a mountain, he spoke with God while his heart and mind were busy with thoughts about his motherland.

გონებას ქვეყნის საკეთილდღეო ფიქრი უნაწევდა, უფორიატებდა.
კონტრასტული, ცისა და მიწის ურთიერთმონაცვლე ფერებითაა
გაჭედილი ვაჟას ცხოვრება.

ასეთივეა მისი პოეზია.

ერთი მხრივ, წარმოდგენილი სისადავე, სანაქებო „სიღარიბე“
და ქრისტიანული თავმდაბლობა:

**იცოცხლე, გულო, შენ ჩემო,
ტანჯულო, ქალმწიანო...**

ხოლო, მეორე მხრივ, პიროვნული ძალმოსილების, სიამაყის,
სამშობლოს „გარდარეული“ სიყვარულის აპოთეოზი:

**ხარს ვგეჟარ ნაიალადარს,
რქით მინასა ვჩხვერ, ვბუბუნებ...**

სწორუპოვარი მაგალითი მეომრული შემართებისა:

**გაუხტა ხმალმოღერებით,
ფრანგულმა გაიციანო...**

არანაკლები ჯადოქრობა სულისშემძვრელი მშვენიერების ხატისას:

**ნამოდგა ქალი ფეხზედა,
თითქოს იღღვა ცამაო...**

შეუძლებელია ვაჟა-ფშაველას მხატვრული თუ პუბლიცისტური
ნააზრევის „ჩამწყვდევა“ და მოთავსება კონკრეტულ გეოგრაფიულ
არეალში, დასაზღვრულ დროულში.
დღესაც დედოზარივით რეკავს და საკირის ცეცხლის სიმზერვა-
ლით გვბუგავს მისი საუკუნისწინანდელი სანუხარი:

**ქართულ გაზეთებს ვიწუნებთ,
ეურნალებს ვიწერთ შორითა,
ჩვენი სუყველა გაცუდდა,
გაქონილია ქონითა.
საუცხოვოა უცხოში,
შეკრული ვარდის კონითა,
ვინ გავა, ვნახავთ ბოლო ჟამს
მდინარეს ამა ფონითა.**

არც აფორისტულ ფორმულად ჩამოქნილ და დავარგებულ მის
ცალკეულ სტრიქონებს მოჰყვება შემეცნებითი მნიშვნელობა,
ემოციური მუხტი, მხატვრული ელვარება.
ვთქვათ, ამგვარს:

**ფრთებს მიკვეცს აღმაფრენასა
ამბავი ყოველდღიური...**

**რაც უნდა ავი მომკერძოთ,
ბილწთ არ შევეკერი წავითა...**

**საცა სიმართლე ჰღაღადებს,
იქვეა აზრთა ცთომაცა...**

Vazha's life was filled with the interchangeable colors of earth and
heaven.

The same can be said about his poetry.

On the one hand, it was characterized by incredible modesty, laudable
simplicity, and Christian humility:

**You've got to live, to carry on,
My simple, aching heart, be strong...**

While, on the other hand, Vazha's works were the apotheosis of
personal strength, a "mad" love for his motherland:

**I'm like an ox back from the pasture,
Whose horns won't rest, but dig the ground.**

The following lines express his incomparable courage of a warrior:

**When he attacked the foe, his sword
Flashed like a brilliant, dazzling smile...**

Here are some lines describing a woman's breathtaking beauty, which
were written as masterfully as Vazha's other poems:

**Then suddenly she stood up from her seat,
Her striking beauty lighting up the sky...**

It is impossible to "confine" Vazha-Pshavela's literary and political works
within certain limits and attribute them to a particular period of time.

Vazha's creations expressing his concerns a whole century ago are still
urgent today, ringing like a main church bell and burning us like a time kiln:

**The Georgian papers seem too bad
While foreign ones for us are fine,
The local papers, dirty, greased,
To read we haughtily decline.
Those coming from afar are good,
Sweet roses fall from every line,
Will this lead us to any good?
That is a great concern of mine.**

Vazha-Pshavela's separate lines sounding like aphoristic formulas have
still remained informative, emotionally charged, and impressive.

**My wings of inspiration, they are cut
By living life like this, stuck in a rut.**

**I'm not afraid of being condemned,
Still with the wicked I won't stand.**

**We hear the truth, not always, though,
For right and wrong stand side by side.**

ვაჟას „ბეჩავ, ცრემლით ნაბან, თავს მანდილჩამოსხეულ“ სიტყვას, რაც სანი უმატება, არათუ აკლდება, უორმაგდება ძალ-
ლონე, სიღრმე და სიმაღლე.

და ვიდრე იარსებებენ სასოვეთთავი და ასავალთგორი, ახუნი და
საპარავისყელი, დიყელი და სარაყდრისგორი, ჩარგლისკარი და
სამეფარდნე, საძერია და რაზიკაანთ ახო, იცოცხლებს და იარსე-
ბებს ვაჟა-ფშაველას მართალი და მარილიანი (გაგახსენებთ: „**არ
რადმე შეჭაშნიკება სიტყვა კოჭლი და ლუგუმი**“) ლექსი, რო-
გორც უებარი მალამო და სამთელბებლი ჩვენი ნყლულებისა...
ვაჟა, როგორც თამაზ ჩხენკელმა ბრძანა, მომავლის პოეტია!

ამირან არაბული

With time Vazha's words – **“woeful, unveiled, and washed with
tears”** – do not lose intensity, but, on the contrary, become wiser,
stronger, deeper, and more exalted “

And while Sasovettavi, Asavaltgora, Akhuni, and Saparaviskeli, Dikeli
and Sarakdrisgori, Chargliskari and Sashavardne, Sadzeria and Razi-
kaant Akho¹³ continue to exist, Vazha's truthful and witty (Let us re-
member his saying: **“I cannot stand a word that is too weak and
bland”**) poems will remain as balm healing our wounds...

Vazha, as Tamaz Chkhenteli once mentioned, is a poet of the future!

Amiran Arabuli

დიდთონეთი / Didtoneti

¹³ Names of mountains in Pshavi (TN).

ნამცვრევი

დიდთონეთი. ტრადიციული ქართული სოფელი მანგლისთან ახლოს; სოფელი, სადაც 1886-1888 წ.წ. მასწავლებლობდა ვაჟა-ფშაველა.

აქ, ღვთის წყალობით, თაობათა შემცვერელი ხსოვნის ჯაჭვი ვერაც მთელია: მალხაზ სარდლიშვილი იმ ლექსს იხსენებს, დიმიტრი შავშიშვილს – თავგასულ მამასახლისს რომ „გამოუთქვა“ ვაჟამ („რად მიბღვერ, მამასახლისო, გული რატომ გაქვს დიდია...“); ლენ ლონდარიძე და დათო ასლამაზიშვილი ვაჟასდროინდელი პანტის შესახებ გვცხადებენ, სასაფლაოს განაპირას რომ დგას

Gleanings

Didtoneti... a traditional Georgian village near Manglisi, the village where Vazha-Pshavela worked as a teacher from 1886 to 1888.

Thank God the link between the old and new generations is still unbroken in this place: Malkhaz Sardishvili recalls Vazha's verse about the insolent village headman Dimitri Shavshishvili, "What can your dark frown and anger mean? Headman, don't be arrogant to me!.."; Len Londardze and Dato Aslamazishvili are telling us about the wild pear tree that stood near the graveyard, which used to grow here when Vazha was alive, they are leading us to a primitive rectangular building which

განმარტოებით მდგომარეობა / Standing alone

და მიგვიძღვებთან მოსკოვთან ფორმის პრიმიტიული შენობისაკენ, რომელშიც XIX ს.-ის 80-იან წლებში დანაშაულის სკოლა ფუნქციონირებდა (ამ ბოლო წლებში ადგილობრივ ხელისუფალთა დაუდევრობამ განათლების ეს ისტორიული კერაც მიწასთან გაასწორა!); საინტერესო ამბებს გვითხრობს თანასოფელთა შორის ხუხუცის გიორგი აზურმელაშვილი: „ვაჟა იყო პაპაჩემის ყაბარ აზურმელაშვილის მასწავლებელი. წარჩინებულ მოწაფეებად ითვლებოდნენ პაპაჩემი და მეფისელი ტარას ბედოიძე... ვაჟს ბავშვების დასკა არ ჰყვარებია. ისწავლეთ, უწიგნურები არ დარჩეთო, – ამ სიტყვებით მოძღვრავდა თავის აღსაზრდლებს... ამით კლასში სწავლობდა „ჭეკიც“ – ისაკ გოგიჩაშვილი. ეს შეტსახელი ვაჟამ შეარქვა და აი, რატომ: პირველ კლასში ისწავლებოდა სიტყვა „იხვი“, ვაჟა ისაკს ნაკითხებად და ჰკითხავდა: – რა გამოვიდა? – ჭეკი, – პასუხობდა ისაკი. ერთხელაც მოუფრებოდა თავში წაუთავა, – მე მართლა ჭეკოო და იმ დღიდან შერჩა ეს თიკუნი. ისაკის შთამომავლებს ახლაც „ჭეკიანთ“ ეძახიან. .

იმ დროს სასოფლო საქმეებს მღვდელი და მამასახლისი განაგებდნენ. მოუვლათ დაჟა და ჩხუბი. ვაჟა-ფშაველამ ორივე მაგრად მიბეგვა. მაშინ დაწერა „არწივი“. ისეთი ძლიერი იყო, იგონებდნენ დიდმოქმედული მოხუცები, ცხენის ნალს ხელით ღუნავდნენ...

19.08.2010

ვაჟა-ფშაველას ტოლათსოფელში (თიანეთის მაზრა) მასწავლებლობის დროს გაუცნია თავისი მომავალი სიძე შალვა ბენუკლიშვილი. ამ გვარის წინაპარი ხოშარიდან წასულა და ერწოში დასახლებულა...

შალვას, გიორგი ბენუკლიშვილის მონათხრობით, ჩარგლიდან თვითონ წამოუყვანია თამარ რაზიკაშვილი, მაგრანეთში „შინაობისთვის“ ჩაუბარებია, უკან გაბრუნებულა და ვეძახებოდა ურჯუკასთან გაუგრძელებია ქეფი... სიძის ამგვარ საქციელს ვაჟა გაუწაყვებოდა, მაგრამ რაღას იზამდა, დათქმულ ქორწინოს ხომ არ ჩაშლიდა!..

ერთხელაც თბილისში ვახტანგ კოტეტიშვილთან შესახვედრად წასულა შალვა ბენუკლიშვილი. მწერალთა კავშირში შეხვედრია მეგობარს... შენობიდან რომ გამოდიოდნენ, კედელზე პაოლოს და ტიტის სურათებისთვის მოუკრავს თვალი და დაუძახია: – ბიჭებს ყიფიან უნდა! მაშინ კედლებსაც ყურები ჰქონდა გამოხსმული და ამ ამბავს უმიშროების აგენტურამდე მიუღწევია. დაუპატიმრებიათ შალვა და უკან აღარც დაბრუნებულა... ხოლო თამარ რაზიკაშვილის ლამის მიკარგული სამუდამო განსაცენებელი ახლაც ობოლად გამოიყურება დიდძალი ნივთების ჩრდილში, მაგრანეთის სამაროვანზე (სხვათა შორის იქვე, იმავე სასაფლაოზე დაკრძალული მარიამი – ვაჟის უმცროსი ქალიშვილი)

13. 09. 2010

used to be a primary school in the 1880s (being neglected by the local government over the past few years this historic center of education has fallen into decay!); Giorgi Azurmashvili, who is the oldest among his fellow villagers, is telling us an interesting story: "Vazha was the teacher of my grandfather Kazar Azurmashvili. My grandfather and Taras Bedoidze from Mzavisi Village were considered high achievers... Vazha did not like to punish children. "Study well so you don't remain ignorant," he used to urge his pupils... Isaac Goghichaishvili, nicknamed "Gosling", was their classmate, too. He was given that nickname by Vazha, who was teaching the first graders how to read the word "duckling." "D-u-c-k-l-i-i-n-g," what do we get?" Vazha would ask the boy. "Gosling," he used to answer. Once Vazha patted him on the head saying: "You're a gosling yourself." From that day on the boy was nicknamed Gosling. People still mention that name when speaking about his descendants...

At that time villages were governed by a headman and a priest. Once Vazha had an argument with them and they came to blows. Vazha beat both of them. It was then that his poem "The Eagle" was written. Vazha was well-known for his great physical strength. The elderly men from Didtoneti Village say he was so strong that he could bend a horseshoe straight with his bare hands...

Vazha-Pshavela met his future son-in-law Shalva Betsuklishvili when he was working in Tolatsopeli (a village in Tianeti District) as a teacher. The ancestors of the Betsuklishvili family had left Khoshari and settled in Ertso...

According to Giorgi Betsuklishvili, Shalva took Tamar Razikashvili from Chargali to Magraneti and left her there with his family, while he went back to Vedzatkhevi and continued feasting with Urjuka... Vazha did not like his son-in-law's action, but the marriage had already been announced and he decided not to hinder it...

Once Shalva Betsuklishvili went to Tbilisi to see Vakhtang Kotetishvili. He met his friend at the Writers' House of Georgia... When they were coming out of the building he caught a glimpse of Paolo and Titsian's pictures hanging on the wall and cried out loudly: "These boys deserve cheers!" At that time even walls had ears and soon his words reached the ears of the security agency. Shalva was arrested and was never seen again... As for Tamar Razikashvili, her deserted grave is still lonely in the shade of some big beeches at the Marganeti Cemetery (by the way, Vazha's youngest daughter Mariam was buried in the same graveyard).

13.09. 2010

სოფელ სხოვანის – ვაჟა-ფშაველას დედუღეთის – რიყენე, გრძელი ბოგირის ბოლოში, დინჯად მიაბიჯებდა ტარაღანა, ტანზე სამოსშემომდნარი „კაცი ფშაურის ერითა“. ნამოწვნივით და გავესაუბრეთ. გულქან ფხიკლეშვილის ჩამომავლობის აღმოჩნდა. 70 წლის პავლე ფხიკლეშვილი. „ჩემი პაპის მამის და იყო ვაჟა-ფშაველას დედა გულქანი. აქედან პავლე მღვდელს ცხენით ნაუყვანია ჩარგალში პატარაძალი. აბა, მაშინ ქალებიც კარგა სხდებოდნენ ცხენებზე. საშუბის მთაზეც იყო გზა, სოფლიონზეც გადმოდიოდნენ... აი, ესაა გულქანის ყმანელიქალობის სახლი“, – გვეუბნება მეგზური და გვათვალისწინებს სახურავჩაბრუნებულ შენობას, რომლის „ინტერიერს“ დღემდე შემორჩენია საუკუნის-წინანდელი სიბოძის და ოჯახური ინტიმის მქრქალი ანაბეჭდები. .

14. 09. 2010.

მდინარე იორი / The River Iori

შირაქისკენ ცხენით მიმავალი (ანდაქიდან უკან გამობრუნებული) ვაჟა-ფშაველა ვაქირში შეხვევდა, სოფლის ზემოუბანს დაელირებოდა და თავისი დისწულის, პოეტ ილო მოსაშვილის (პავლე მღვდელი და ილოს დედა ალალი ბიძაშვილები იყვნენ) ეზოში შეაჯიროთებდა ნიკორს... გამოეგებებოდნენ მასპინძლები. მოხდიდნენ საზედაზე ქვევრს – „სახლობის ნიშანს“. დაუძახებდნენ მეზობლებს და გაიმართებოდა გულითადი პურობა.

მომცრო გარშემოწერილობის აივანიანი სახლი დღესაც დგას ვაქირში. რიყის ქვით და ძველი აგურით ნაგები მარანიც ოდინდებურად გამოიყურება, ოღონდ ეგაა, უყურადღებობის მსახურალი ობი მოჰკიდებია დიხაყ რომ ისტორიული მშენებლობის ამ სადა, უხმაურო, ბევრი ღირსეული სტუმრის შემფარებელ შენობას.

16. 10. 2010.

A poor man in threadbare clothes was slowly walking on the rocky bank of the river near the end of the planked bridge in Skhlovani, the village of Vazha-Pshave's mother. It was obvious that he was Pshavian. We caught up with the man and spoke to him. It turned out that he was Gulkani Pkhikdeshvili's descendant. "Vazha-Pshave's mother Gulkani was my great grandfather's sister," the 70-year-old Pavle Pkhikdeshvili told us. "Father Pavle and his bride rode on horseback from here to Chavgali. At that time women were good riders, too. There were horse-riding paths over the Sashube and Sopkoni Mountains, along which they traveled... This is the house where Gulkani used to live as a maiden." Our guide said this and showed us a building with a collapsed roof whose "interior" has preserved the traces of the domestic, warm, and peaceful atmosphere that the house used to have centuries ago...

14.09.2010.

ვაქირი / Vakiri

On his way to Shiraki (or from there) Vazha-Pshave's would drop into Vakiri to visit his relative, the poet Ilo Mosashvili (Father Pavle and Ilo's mother were cousins), who lived in the upper part of the village. Vazha would ride his Nikora into Ilo's yard at a gallop... The hosts would welcome him, open a kvevri with the best communion wine – which every family deemed to be a necessity – call the neighbors, and a feast would begin.

The small building with a balcony still stands in Vakiri. The wine cellar built with rubble and old bricks looks the same, but the remorseless moss that usually covers abandoned homes is growing thick on this historic building, which, in spite of its simplicity and modesty, has hosted quite a few respected guests.

16.10. 2010

ვერისნერის ეკლესია არანისში / Wedding at the church in Aranisi

არანისი, სადაც ვაჟა-ფშაველას მეგობარი, ექიმი ქაიხოსრო (მიხეილ) ზანდუკელი ცხოვრობდა (ეს პიროვნება თეთრი ჩოხით და წელზე ხანჯლით ფოტოსურათებშიაც ჩანს ვაჟასთან ერთად). სოფელი კლდოვანი მთის ფერდობიდან გადაჰყურებს არაგვის ხეობას, ჩინთისა და ჟინვალის შემოგარენს... ქაიხოსროს ნასახლარის ეზოში ბებერი ცაცხვი და ალვის ხეები დგას. მომსწრეთა გადმოცემით, ამ ხეების ჩრდილში ჰყვარებიათ ჯდომა და ბაასი ვაჟას და ქაიხოსრო ზანდუკელს.

11. 09. 2010.

ვაჟა-ფშაველას საკუთარი ხელით გამოთლილი ეს პატარა ფანდური თავისი ნათლულისთვის, ექვსი თვის სანდრო მირიანაშვილისთვის (1914-1987) ურექებია. მომავალი კომპოზიტორის

Aranisi Village, where Vazha-Pshavela's friend Doctor Kaikhosro (Mikheil) Zandukeli used to live (this person can be seen in photographs together with Vazha wearing a white chokha with a dagger hanging from the belt), is located on the rocky mountainside overlooking Aragvi Gorge and the surroundings of Chintli and Zhinvali villages... An old lime tree and some poplars are growing in the garden of Kaikhosro's ruined house. According to some eye-witnesses, Vazha and Kaikhosro Zandukeli used to like sitting and conversing in the shade of those trees.

11. 09. 2010.

This little panduri was carved by Vazha out of wood. He gave it to his godson, the six-month-old Sandro Mirianashvili (1914-1987). The future composer's grandmother's sister Babo was Vazha's sister-

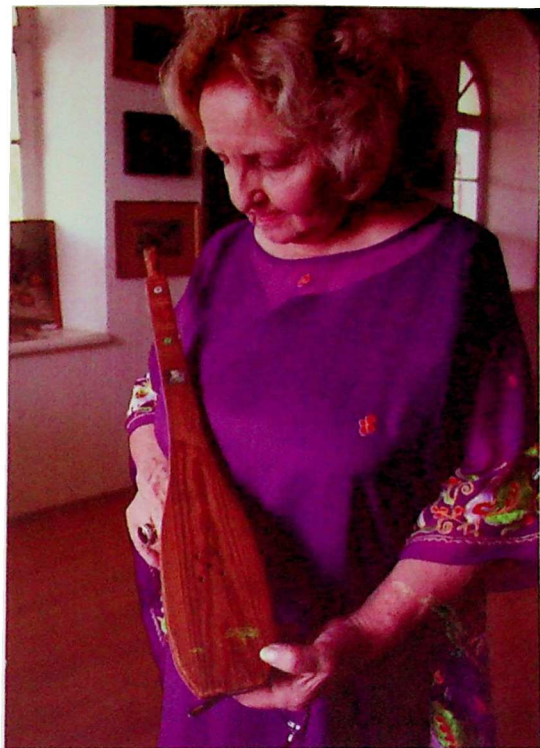

გაბრიელ ლომაშვილი – ძველთა ამბავთა მცოდნე და მოხრობელი
Gabriel Lomashvili – a narrator of old story

ბების და, რომელსაც ბაბო ერქვა, გახლდათ ვაჟას რძალი, მეუღლე სანდრო რაზიკაშვილისა, როცა დასნეულებული ვაჟა მლეთის ქუჩაზე თავისი ძმის სანდროს ბინაში იმყოფებოდა, სიღნაღიდან მის სანახავად სანდრო მირიანაშვილის შშობლები – ქეთევანი და პეტრე ჩამოსულან. თან ჰყოლიათ უწლოვანი ვაჟიშვილიც (ფანდურის ყელში კომპოზიტორის სიყმანეილის სურათი, როგორც ჩანს, მოგვიანებით არის ჩასმული). სწორედ მაშინ უსახსოვრები პოეტს თავისი მირონცხბულისთვის (სანდროს მეორე ნათლია ვანო სარაჯიშვილი გახლდათ) საშლარიანი ხალხური მუსიკალური საკრავი და მიძღვნილი ლექსი, რომელიც უბით უტარებია ქეთევან მენთეშაშვილს და, სამწუხაროდ, დაჰკარგვია... ფანდური სიღნაღში, სანდრო მირიანაშვილის მემორიალურ მუზეუმში ინახება.

ამირან არაბული

12. 07. 2018.

ვაჟას მიერ სანდრო მირიანაშვილისთვის.
თავისი ნათლულისთვის ნაჩუქარი ფანდური
The panduri given by Vazna to his godson Sandro Mirianashvili

in-law, the wife of Sandro Razikashvili. When the poet lay ill in his brother Sandro's house on Mleti Street, Sandro Mirianashvili's parents – Kutevan and Petre – arrived in Tbilisi to visit him. They also took their young son with them (the composer's picture as a child must have been inserted into the neck of the panduri later). It was then that the poet gave the three-stringed musical folk instrument to his godchild (Sandro's second godfather was Vano Sarajishvili) and dedicated a poem to him, which Kelevan Menteshashvili carried in her breast pocket and unfortunately lost it

At present the panduri is kept at Sandro Mirianashvili's memorial museum in Signaghi.

Amiran Arabuli

12.07.2018.

ვაჟას ხელწიგა ტანდურზე / Vazha's signature on a panduri